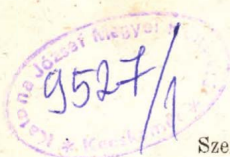

Sárospataki Füzetek.

PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

Szerkeszti és kiadja

ERDÉLYI JÁNOS.

Uj folyam második éve.

„Megisméritek az igazságot és az igazság szabaddá tesz.”

J á n. VIII, 32. v.

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA FORSTER R. A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.

1865.

5422

N 122.13

NAGYMÉLTÓSÁGÚ
VAJAI. IDŐSB. BÁRÓ. VAY. MIKLÓS
Ő. KEGYELMESSÉGÉNEK
FŐTISZTELETŰ
ZSARNAY. LAJOS. SZUPERINTENDENS. URNAK
MINT. ELNÖKÖKNEK
ÁLTALOK
A. TISZÁNINNENI. FŐTISZTELETŰ. REFORMÁLT
EGYHÁZKERÜLETNEK
MINT. E. FOLYÓIRAT. PÁRTOLÓINAK. BIZTOSÍTÓINAK
HÁLÁS. TISZTELETTEL. AJÁNlja. SZENTELI
ERDÉLYI. JÁNOS
SZERKESZTŐ. ÉS. KIADÓ
M. DCCC. LX. V

MAGYARORSZÁG

VALAJ, IDŐSB. BAYO. TAY. MINGO

6. KÖNYVTÁRSZÁM

POSTAZSÉLY

ESZAKNY. DAL. KÖNYVTÁRSZÁM

NY. BINGO

ALT. BAY

A. TIRY. DAL. KÖNYVTÁRSZÁM

POSTAZSÉLY

NY. E. TIRY. DAL. KÖNYVTÁRSZÁM

NY. E. TIRY. DAL. KÖNYVTÁRSZÁM

INDOY. DAL

ESZAKNY. DAL

M. DOO. IX. V.

Felsőbb tanintézetekről.

Minap, jártomban keltemben egy a tanügy körül érdekelt jeles egyéniség sajnálatát fejezte ki előttem azon eltérésen, mely a reformátusok főiskolai belrendezétében uralkodik s kérdezé tőlem, hogy a reformátusok X. városi főiskolájában hány osztályu gimnázium van. Én rögtön feleltem: tizenkét osztályu. A szives kérdező lerántott szemöldökkel szegző tekintetet lövelt reám, hogy eszemen vagyok-e, vagy vele üzők helytelenül nevetséges tréfát. Én komolyan ismételtem a feleletet, s megjegyzém, hogy a lényegben teljes egyformaság uralkodik azon lényegtelen különbséggel, hogy itt nyolcig, amott hatig számolva már bele fáradnak, s ekkor e szót mondják: akadémia. Épen úgy, mint Amerika bizonyos lakói, midőn olvasnak: egy, kettő, három, tovább nem mennek, s a többinek jelezésére egy marok fövenyt kapnak fel s mutatnak.

Sajnos! hogy akadémiaiink ösapjoktól az athéni akadémiától nagyon elszármaztak, s vele már csak oly forma rokonságban vannak, mint az európai egerész a forró éghajlati leopárdal. Akadémiai tanulóink még folyvást úgy tanúlgatnak, felelgetnek, mint a gimnáziumiak még mindig az egy kézirat *α ἐν και παν*, még folyvást extra manuscriptum non est vita, még mindig ennek szűk világában tengődnek. Pedig épen a főiskolai akadémia feladata volna a hazai tudomány jövő mivelőit utra készíteni, fölszerelni. Az akadémia tiszte a jövő hisztorikust előkészíteni. Ennélfogva a nevek, évszámok, események sora, elbeszélése nem elég. Olyan formán

kellene eljárni, mint a nagy nevű Rankeról egyik tanítványa emlékezetben hagyta: „Ranké fölvetette és olvastatta a hallgatókkal magukat a történelmi forrásokat, még pedig ugyanazon egy részletes tárgyra nemcsak egyet, de többet is, ezeket magyarázta és magyaráztatta, a közöttük lévő eltéréseket, ellenkezéseket kimutatta, s mindezek folytán oly tanulságos megjegyzéseket tett, melyek felett a hallgatók tovább gondolkodhattak, egy szóval: bevezette tanítványait a történetírás műhelyébe, a kutatás és bírálat bonckését kezökbe adta s magára a tényleges munkára gyakorlatilag szoktatta őket.“

Ez azon magas cél, mely felé akadémiáinkon a történelemtanításnak lassankint törekednie kell.

Ez pedig úgy lesz lehetséges, ha a világtörténelem széles mezejére nem terjeszkedünk, hanem egy vagy más kiváló fontosságú korszak beható és bírálatos előadására szorítkozunk. Ki azt vetné, hogy így sok elmarad, kárhozzátna, hogy a világtörténelemnek a teremtéstől mai napig lenyúló fonalán ujjunkat nem húztuk végig, az avatatlanságát fedezné fel. Az összes történelem a gimnáziumban már adva volt, az akadémiának nem célja, hogy újra, bár bővebben adja, hanem, hogy itt és ott hosszasan megállapodjék, a történet földébe leásson, vizsgálja az alantfekvő rétegeket, kövületeket, s a múlt életét azokról olvassa. A gimnáziumi történet-tanító úgy van az akadémiaihoz, mint a geographus a geológushoz, amaz a felszínen méreget, emez a mélybe hat.

Az akadémia fontos és igen nehéz tiszte a bölcsészai hajlamot, képességet fölébresztteni s bölcsészai szemlélődésre vezetni. A bölcsészet kissé vastag, kemény héjút gyümölcs; alma, körte könnyen hámlik, de az a fás (nehezen törő) dió nem minden ember markában roppan meg. S a nehézség, melylyel a bölcsészettel való sikeres foglalkozás jár, azon könnyű gondolatot költé, hogy ez az egész tudomány homályos, érthetlen, nem is magyar embernek való, s kik a tudományt, mint a tehenet fejni akarják, rámondák, hogy hasznavehetlen.

Ily vastag előítéletekkel s magának a tudománynak kétségtelen nehézségeivel megküzdeni valóban nem könnyű feladat. Annyival inkább, mert a küzdelem szűk tér és rövidre szabott időre van szorítva. Mihez fogjon mit végezzen egy ember ezen idő alatt?

Vegyen fel, ismértessen valamely bölcsészeti rendszert; de melyiket, ez a nagy kérdés, mert itt nem csak a rendszer egyik vagy másik jól kinőtt tagja, hanem maga az egész, mint élő organizmus jön figyelembe. Ez sem elég, mielőtt valamely rendszer alapjára lépünk, ismérnünk kell minő befolyást gyakorolt ez a különböző tudományokra, a tudalom összes világára, vagy ha erre még elég ideje nem volt, meg kell ítélnünk, hogy e részben minő eredményre képes. S im itt, a jelen áramlása- és hullámzásánál a bomlás és alakulás kétes folyamatánál önkénytelenül hátra a mult, a történelmi fejlődés, mint létező és bizonyos felé hanyatlunk. A bölcsészeti tanításánál tehát a történelmi érdek, a bölcsészeti gondolat, eszme fejlődése kiváló értékű. Természetesen e mellett a jelen minden kutatásait, mozdulatait figyelemmel kell kísérni, mint a mult földéhez folyamatban lévő új rakódásokat.

Akadémiáink a protestántizmusnak Magyarországon való saját helyzeténél és súlyos hivatásánál fogva a jogtudományokat is körükbe vonták. E szerint, bár nincs protestáns jog, de van prot. főiskolai körben tanítandó jog. S ennek mély értelme van. Valamint a protestantizmus mint intézmény alkotmányos alapokon nyugszik, úgy a jognak, törvénynek, melyet körében ápol, tanít, alkotmányos elvekkel, igényekkel ellenkezésbe jönni nem szabad, különben az anyagyermekében saját romlására, önéletére törő ellenséget növel. Jaj de az élet, de a külélet alkalmazkodást követel, mert ez ad jogászainknak hivatalt, kenyeret, s nem a főiskola, nem az egyház. Nagy szerencsétlenség volna prot. iskolát akár milyen élet szolgálatára aljasítani. A prot.

jogakadémia nem szabóműhely, hol ép, nem ép, pupos, santa bármily nyomorék közéletre ruhát szabjanak, sokkal inkább gyógyászati iskola, hol a külélet nyomorai, vészei lehető enyhítésére, orvoslására derék orvosokat képeznek. Hátra volna még a theol. szakról szólni, de ezt most mellőzve, minthogy a vizek fenyegetnek, hallgatók.*)

B.

Államalakulás s alkotmányos fejlődés a középkorban.

Hallam: View of the State of Europe during the middle ages.

Deutsches Kaiserthum, und Französisches Königthum. Dorpat. 1862.

Guizot: Histoire de la civilisation en Europe.

— Histoire de la civilisation en France.

Gibbon: The decline and fall of the Roman Empire.

Philipp: Deutsche Reichs und Rechtsgeschichte.

Mielőtt föladatomban megoldásához kezdenék, szükségesnek látom megjegyezni, hogy csak a nagyobb, s jelentékenyebb államokra szorítkozom, részint azért, hogy dolgozatom ne terjedjen hosszabbra, mint e sokfelől igénybe vett folyóirat terjedelme engedi, részint mert az itt fölhozandó hasonlatokból s különbségekből is megláthatjuk a germán államfejlődés főbb törvényeit. Továbbá, ámbár a germán államok alakulása a nyug. római birodalom végpusztulására vihető vissza; és ámbár fejlődésök története tulajdonképen ott volna kezdendő: mellőzni, vagy csak alig érinteni szándékozom történetöknek azon korszakát, mely a feudalizmus kifejlődését megelőzte. Ugyanis a feudalizmus a középkori

*) E pár szó csak figyelmeztetés a főiskolai akadémiák újabb szervezésére, mi főleg és egyedül a tanároktól függ. Ezuttal elég volt a tárgyat megpendíteni. Bővebb vizsgálódások, úgy hiszszük, nem fognak elmaradni, mire folyóiratunk ezennel nyitva áll. Szerk.

államéletnek bár nem egyedüli, de oly tulnyomó uralmu tényezője, mely az előbbi államviszonyokat nem csak átalakította, de föl is forgatta, s olyan korszakot kezd, melyre a szó teljes értelmében a maga bélyegét nyomta. És mert a magyar népnek Európában megjelenése összeesik a politikai, s socialis elemek azon vajudásával, melyből született a feudalizmus; a magyar királyság létrejövetele pedig a feudalizmusnak mint rendszernek kiképződésével egyidejű.

A középkori germán államok sajátos különféleségben tűnnek föl előttünk ahoz képest, a mint a germán barbársághoz, s az új lakhelyeken kifejlett allodiális szerkezethez több vagy kevesebb vegyült a haldokló császárság imperializmusából, theokrátiájából és municipálításából. Ugyanis mikor a birodalom összeomlott, bár a romok alá temetettek is annak intézményei, megmaradt a ker. egyház, s nem sokára kiterjesztette befolyását a hódítókra is, továbbá megmaradt a császárság vége felé újra éledező municipálítás, s megmaradt a benszüllött népeknek a hódítóktól több oknál fogva idegenkedése, s a multak után viasszasovárgása. A germán hódítók voltak ugyan a helyzet urai, de részint nem tudták részint nem is akarták megsemmisíteni a régi világ e maradványait. Ekkint lehetetlen volt be nem következni az ó és új világ elemei egymásra hatásának, küzdelmeinek s majd vegyülésének. Ehez járulván a folytonosan tartó népvándorlás pusztító harcai, nem csuda, ha a népek összes életében oly nagy zavar keletkezett, mely annál aggasztóbb volt, minél kevésbbé lehetett reményleni, hogy hamar meg fog szűnni. És a meghódított népek, midőn összehasonlították a császárság alatti nyugalmas szolgálást a mostanival, a császárság visszaállítását tekintették ama révpartnak, melyben megpihenhetnének. Kedvenc eszméje volt ez a papságnak is, mely ez uton viasszaszereshetni reménylte azon nagy befolyást, melylyel már birt a császárság végén. De nem lettek volna idegenek tőle az új királyok sem, kik igen szívesen utánozták a császárságot a mennyire tudták, ma-

gokra aggatván annak cafrangjait. Ugy de lehetetlennek látszott a császárság visszaállítása, részint mert nem akadt oly hatalmas hódító, ki ha nem is egészen az egykori római birodalmat, legalább annak nagy részét hatalma alá hajtani képes lett volna, részint mert lehetetlen volt a császárság abszolutizmusát egyesíteni a germán szabadsággal.

Végre találkozott egy nagy ember, kit a császárságra képesíteni látszott kardja, ritka talentuma s az egyház iránt tett jó szolgálatai. Ámbár a császárság visszaállítása előtt már sikerült Károlynak némi rendet csinálni a khaoszból; és ámbár az ő különben is nagy egyéniségének nem kis fényt kölcsönzött az emlékében is tisztelt császári név: de az is igaz, hogy azon hatalmat, melylyel ő birt, nem a császári név adta neki, sőt megfordítva, ő tette a császárságot csak azzá is, a mi volt. Hogy pedig a császárság valósággá legyen, hogy a szabad germán intézmények ennek szellemében módosíttassanak, ezt eszközölni Károly sem volt s egy halandó sem lett volna képes. A mi e részben talán még kétes volt Károly életében, világossá lett halála után, hogy t. i. a császárság halva született, mint olyan, mely teljességgel nem illik a korhoz és a viszonyokhoz. Földaraboltatott a császárság anyagi erejét képviselő nagy frank birodalom, fölsszabadultak a nagy ember által kevés időre megzabolázott elemek s annál féktelenebbekké lettek, minél nehezebben türték a megszoríttatást. Iszonyu khaosz állott elő, s mind a politikai mind a socialis élet tabula rasa-vá változott. E khaoszból fejlődött aztán ki a tulajdonképeni középkori élet. E fejlődés főbb momentumait kimutatni lesz a jelen értekezés tárgya.

I.

Államegység.

A frank birodalomból alakult Német, Francia- és Olaszország államegységének s királyságának fejlődésében szembevető ellentét mutatkozik. Ámbár Németország népe teljes-

séggel, Olasz és Franciaországban az uralkodó elem német eredetű; és ámbár mintegy 100 éves együttlét egy államtestben ugyanazon intézményekhez szoktatta is őket: mégis, mihelyt megtörtént a végleges elválás, egészen más más utra tértek.

Mielőtt tovább mennénk, különböztessük meg Itáliát Német és Franciaországtól. Ugyanis azon nagy ellentét, mely a német és francia királyság fejlődésének iránya közt van, főleg azon különbségből ered, mely volt a két ország királyainak, és feudális uráinak egymáshoz való viszonyában. Ellenben — mint alább látandjuk — Itália sorsára ha van is befolyása a feudalizmusnak, de döntő befolyással egészen más okok birtak, olyanok, melyek közül egy némelyik régebb a frank birodalom alakulásánál, s a feudalizmusnál; minél fogva Német- és Franciaországot — államegységi szempontból — Olaszországgal nem, hanem csak egymással tesszük párhuzamba.

Németország, dacára annak, hogy öt, meglehetősen mértékben autonom hercegség van benne, mintegy 300 éven át eléggé központosított monarchia; ellenben a francia királyság ugyanezen időben pusztán névszerinti. Majd a XII. században bomladozni kezd a német birodalmi egység, s e bomladozás századok folyamán keresztül annyira megy, hogy a német egység mind a mai napig csak jámbor ohajtás; Franciaország pedig éppen a német dissolutio korában központosulni kezd, s ezen uton nagyon messze halad, s a franciaországi szigorú központosítás éppen úgy fenmarad napjainkig, mint a német földaraboltatás.

E föltűnő ellentét okai részint a két ország népének régi multjában, részint a később közbejött körülményekben keresendők. Lássuk először is

I. Németországot. A német nép azon része, mely nem ment a haldokló római birodalomba ott szerencsét próbálni, megmaradt ős politikai és társadalmi intézményei mellett,

mindaddig, míg megmaradhatott. Nevezetesen megőrizte az egyes népfajok individualitását, mely annyira tulnyomó volt a bármily okból származható központosítás ellenében, hogy a veszély idején is legfőlebb csak a fajok szövetkezését engedte meg, s ez is rendesen megszűnt a veszélylyel együtt, a mely létre hozta. E nép izlésével nem egyezett meg a királyság, kivált azon alakjában, a melyben azt Pipin és Károly fölmutatták. Maga Károly is méltatta a német nép ezen hangulatát legalább annyi figyelemre, hogy a Send grófságok alkotásánál figyelemmel volt rá. De mind e mellett is tagadhatlanul követett el erőszakot a nép ezen faj individualitási érzületén, s épen e nyomás volt egyik szülő oka azon nagy visszahatásnak, mely Károly intézményei rovására érvényesítette magát a Karolingek alatt. Mert azon közönségesen tudva levő tény, hogy a Károly által megtört hercegségek az ő halála után önállóságra törekedtek, nem csak az illető hercegek nagyra-vágyásának, hanem az egyes népfajok individualitási hajlamainak is tulajdonítható.

A Karoling család német ágának kihalásakor 5 ilyen hercegség volt, u. m. Lothringen, Szász, Frank, Sváb és Bajor. Ezen hercegségekben s illetőleg ezek hercegeiben most is megvolt a területi függetlenség utáni vágy, annyira, hogy sokáig minden német királynak kemény harcokat kellett folytatnia trónja s az ez által képviselt államegység védelmezésére. Hogy a királyság ily körülmények közt is fenmaradt, sőt hogy mintegy harmadfélszáz évig folyvást a királyság mérlegébe esett a tulsuly a hercegségek fölött, ennek több oka van. Egyik azon kettős külveszély, mely a normannok és magyarok részéről fenyegette a német nemzetet, mely csak az erők kellő összpontosítása mellett látszott elháríthatónak. Másik azon szerencsés körülmény, hogy a három első király közül mindenik felülmulta elődjét az erélyességben, s általában az uralkodói képességben, s még az Ottók után is II. Konrád és III. Henrik be tudták tölteni helyöket.

Harmadik volt az, hogy a mennyire korlátolta a királyokat a királyi hatalom fentartásában a hercegek individualitása, annyira segítette épen ezen hercegeknek egymás elleni irigysége, önhaszonlesése. Nevezetesen birodalmi átokkal szokott büntettetni a király és nemzetgyűlés közös határozatának engedetlenkedés, s az elkobzott hercegségek a hűveknek adatván jutalmul, nem egy hercegnek szolgáltak a király iránti hűség ösztöneül. Végre nagyon fontos ok volt, hogy már a harmadik királyt Ottót olasz királylyá és római császárrá tették egyfelől saját érdemei, másfelől Olaszország, s a bizánci birodalom ekkori helyzete. A német rendek, távolról sem sejtve a két ország közti eme kapocs végzetteljes következményeit, hízolgőnek látták magokra nézve, ha az általuk választott király fején látják a római csász. koronát, melynek fényében bizonyos mértékig ők is részesülnek.

Ezen okoknál fogva mintegy harminfél száz évig megvolt a királyság, s az általa képviselt államegység, mely bár nem törölte is el a hercegségek autonómiáját, de nem is engedte odáig menni, a hová ment a franciaországi territorialis függetlenség. A német hercegségek territorialis függetlensége csak annyiban állott fenn, a mennyiben összefért a közbirodalom egységével. A hercegségek fölött ott állt a birodalmi gyűlés, melynek határozataitól a leghatalmasabb hercegre is kiterjedő érvényességet megtagadni annyit tett, mint a királyt s az ország többségét harcra hívni föl. Minden herceg és hercegség osztozott a birodalom közös terheiben, adózott a közcélokra, vazallusaival szolgált a császárt és a birodalmat. Volt a királynak minden hercegségre kiterjedő legfőbb bírósága, s a feudalizmus természete szerint a legnagyobb hercegek birtokjoga is a császár megerősítésétől függőnek tekintetett.

De ezen államegység a XII. században megingatott, a XIII-ban pedig szinte végképen elenyészett. E változás főbb okai a következők:

Az előbb még inkább örökösödési mint választási monarchiának tisztán választásivá alakíttatása.

Az Ottók egyenes fiutódainak kihalásakor, mikor az Ottókkal oldalági rokon II. Henrik tétetett királylyá, ugy említi a végzés Henriket, mint „Christi adjutorio, et jure haereditario regnaturum.“ Néhány évtized múlva pedig, midőn IV. Henrik VII. Gergely pápa izgatásai folytán letétetett, s Rudolf sváb herceg mint ellenkirály trónra ültetett, jónak látta a szentszék olyan viszály magvait hinteni a német rendek közé, mely alapjában ingassa meg a német királyság s római császárság hatalmát. E részben nagyon kezére dolgozott a pápának az a körülmény, hogy már ekkorra bételtek a német rendek azon dicsőséggel, mely az ő királyuk fejét ékítő császári koronáról sugárzott le rájuk; sőt aggasztónak is találták a folytonos fejlődésben látszó királyi hatalmat, s érvényre akarták emelni a törzsek hajdani önállóságát, annyival is inkább, minél botrányosabb volt épen IV. Henriknek a királyi hatalommal visszaélése. Innen érthető, hogy a forcheimi gyűlésen végzéssé emelték, mit VII. Gergely diktált nekik a. m. „Hoc etiam communi consensu comprobatum, Romani Pontificis auctoritate est corroboratum, ut Regia potestas nulli per haereditatem, sicut antea fuit consuetudo, cederet, sed filius regis, etiamsi valde dignus esset, per electionem spontaneam, non per successionis lineam rex proveniret. Si vero non esset dignus regis filius, vel si nollet eum populus, quem regem facere vollet, haberet in potestate populus.“ És bár IV. Henriket még fia követte is a királyi széken, ennek halála után folyvást érvényesítették a rendek a föltétlen választási jogot.

E teljesen szabad választásnak természetes következménye volt, hogy midőn egy királynak sem lehetett biztosan reményleni, hogy dynastiát alapíthat, mindeniket más más, a pillanat szükségétől sugalt politika követésére utalta helyzete, és így szó sem lehetett olyan következetes belpolitikáról, melyet más európai országok története

mutat. Így p. o. a szász dynastia polit. bölcsesége abban állott, hogy családjabelieket igyekezett a hercegségek birtokába juttatni; s a frank dynastia pedig most az alsó rendű hűbéreseknak a nagyobbak rovására erősítésétől, majd a főpapi székeknek saját teremtményei és hiveivel betöltésétől várta a királyság jövőjét; a Hohenstaufok pedig Italiában keresték a királyság sulypontját.

A föltétlenül szabad választási jog megállapítása kétszeresen végzetessé lett Németország államegységére nézve azért, mert oly időn esett, mikor mind a Hohenstauf, mind a Welf család oly erős volt, hogy szó sem lehetett harmadik jelöltről; és minthogy mindenik család halálos bántalomnak fogta venni a maga elmellőztetését, kikerülhetetlen volt egy nem mindennapi, de oly polgárháboru, melynek válságosnak kellett lenni nem csak az érdeklett veszélytársakra, hanem magára a német királyságra nézve is. Ugyanis a német királyság megtöretését most is őszintén kívánta s kíváncsian leste két ellenség, u. m. a nagyobb német hercegek és a szászék. A hercegek ezen ohajtását már fentebb indokoltam, mondván, hogy megunták a hatalmával nem ritkán visszaélő királyságot, s vágytak a területi függetlenség vagy helyesebben fejetlenség után. A mi pedig a szent széket illeti:

Az új császárságnak a szentszékhez viszonya két értelmű, zavaros volt, a mennyiben mindenik azt hitte, hogy a hűbéruri jognak bizonyos mértékével bir a másik fölött. E helyzetben akár a császárok akár a pápák magyarázzák a viszonyt, a magyarázat világossága s érthetősége azon erőtől függött, melylyel egyik vagy másik támogathatta a maga magyarázatát. Olaszország belzavarai tetőpontra jutottak a X. században. A szentszék, mely e zavarokbun nagyon érdekelve volt, most nem fordulhatott a franciaországi Karolingekhez, mert ezek magokkal is jóltehetetlen állapotban voltak, a bizanci udvartól pedig, még ha ez erősebb lett volna is mint a milyen volt, nem várhatott semmit, mert már régen szakított vele, ellenben legtermészetesebb volt azon

Ottó német királyhoz folyamodni, ki egyedül volt képes segílyt nyújtani. Ily módon a német királyok fejére szállott a császári korona, és a német királyok, ettől fogva a mily forró vágyat éreztek az olaszországi kettős korona után, épen úgy vágytak csaknem kivétel nélkül arra is, hogy „elődjök“ Károly nyelvén beszélhessenek a pápákkal. És jól is állott e hang Ottónak meg III. Henriknek, kiket a helyzet uraivá tettek a körülmények. De e közben roppant változást eszközöltek egyfelől a decretaliák, másfelől a szentszék azon reform. törekvései, melyeket halaszthatlanokká tett a botrányosan üzött simonia, s az egyház belső romlottsága. Igen is! halaszthatatlanná lett az egyház reformja, mert a fejedelmek üzérkedése véglegesen demoralizálta volna az egyházat.

E kor történetei teljesen igazolják ama közönséges állítást, hogy minden idő megtermi a maga emberét. Előállt Hildebrand, hogy az abszolút pápaság hatalmával reformálja nem csak az egyházat, hanem a világot is. Igen természetes, hogy ő, midőn a pápaságnak a német királyok alól emancipálásán törte fejét, a sikertől fölhevítve és bátorítva, nem kevesebbet akart, mint azt tenni a fejedelmekkel, különösen a német királyokkal, a mit ezek akartak tenni az egyházzal, u. m. megigázni. Ily körülmények közt kimaradhatatlan volt az élethalál harc a pápaság és német királyság közt. Az investitura fölötti küzdelem volt a véres dráma első felvonása. Ezután egy kis szünet állt be, részint mert a pápaság figyelmét nagyon elfoglalták a keresztes háborúk, részint mert II. Lothár jónak látta meghajolni a szentszék előtt. III. Konrád helyzete — mint alább Olaszország történetében látni fogjuk — olyan volt, hogy nem akarta a kérdést élére állítani, annyival kevésbbé, mert a szent sir ügye neki is nagyon lelken feküdt. Végre I. Frigyes ketté akarta vágni a gordiusi csomót. De szerencsétlenül, mert már ekkor egy új és hatalmas tényező lépett sorompóba ellene és a pápa mellett, u. m. az olasz városok, melyek határozott tulsulyt adtak a pápa mérlegének. Még bonyolultabbá tette a helyzetet az,

hogy a Hohenstaufok nápolyi királyokká, s mint ilyenek a szentszék kétségtelen vazallusaivá lettek.

A királyságnak a hercegségekhez fentebb vázolt viszonyából következett, hogy a mily mértékben bonyolodott s rosszabbra fordult a királyságot most képviselő Hohenstaufok helyzete a pápaság ellen vívott élethalál harcban, oly mértékben emancipálták a hercegek magokat a királyság alól; és hogy a szentszék kezökre dolgozott e törekvésökben. Ily helyzetben magok a királyok is kénytelenek voltak szemet hunyni hercegeik olyas tetteire, melyek világos veszélyvel fenyegették a királyságot. Sőt többet is tettek; nevezetesen, csakhogy a pillanat veszélyétől menekülhessenek, innepélyesen tettek hercegeiknek oly engedményeket, melyek kevés idő alatt csaknem teljesen véget vetettek a német királyságnak. Így p. o. II. Frigyes úgy biztosította a rendek jó akaratát maga s családja számára, hogy előbb ugyan 1220-ban az egyházi, majd 1232-ben a világi rendeket is feloldozta a a birodalom részére fizetett adó alól, s azon kiváltsággal ruházta föl, hogy ezután ne legyen joga a királyi udvar főbirájának felülvizsgálni a hercegi törvényszékek ítéleteit. Tulajdonképen itt kezdődik a német hercegek territorialis függetlensége, s illetőleg a birodalom földarabolása.

Az ekként létrejött territorialis függetlenségből az is következett, hogy a hercegek annyifelé darabolhatták birtokukat, ahány gyermekök volt, mincképpen tetteles gyakorlatuk nem sokára iszonyú mértékben földarabolta Németországot. Majd belátták a rendek ennek kellemetlen következményeit, s a metzi arany bullában orvosolni kezdték oly formán, hogy a választó fejedelemségi birtokokat megoszthatatlanokká nyilvánították. A kisebb rendek is próbálták meggátolni családjuk elszegényedését az által, hogy a családtagok közt kölesönös örökösödési szerződéseket hoztak létre.

A fentebb mondottakon kívül volt még egy más ok is, melyről ha nem állíthatjuk is, hogy az egységes birodalmat fölbomlasztotta, de azt igen, hogy gátolta a bomladozó ré-

szek egyesítését. És ez azon törvény volt, mely szerint a király a bármi oknál fogva a koronájára szálló hűbért nem tarthatta magánál egy évnél tovább, hanem valakinek el kellett adományozni, sőt utóbb a maga saját hercegségéről is le kellett mondani fia vagy valamely rokona részére. E törvény első részének végrehajtására annyira vigyáztak a rendek, hogy egy király sem merte volna a koronára visszaszállott hűbért a maga személye számára megtartani; de már abban, hogy a maga hercegségéről mondjon le, hova tovább elnézőbbek voltak.

Mind ezen okoknál fogva a XIII. század második felében csaknem teljesen elenyészett a német államegység, s névszerűen ismét a királyság. Csak annyi maradt meg, hogy tovább is tartattak birodalmi gyűlések (de a melyeknek határozatait végrehajtani csak ritkán lehetett), s megmaradt a királyság nimbusából annyi, hogy a nagyobb szerű birtokváltozásoknál, p. o. a hercegségeknek idegen családokra szállításánál szükségesnek tartatott a király megegyezése is.

A királyság és hercegségek közti érdekellentét megmaradt ugyan továbbra is: de a két tényező egymásra gyakorolt hatásának eszközeiben gyökeres változás történt a Hohenstaufok bukása, s illetőleg a Habsburgok föllépése után. Nevezetesen a régi nagy kiterjedésű hercegségek nem léteztek többé, mert részint szétzuzattak a pártharcokban, részint földarabolattak az osztozások által; a XIV. és XV. századokban szerepelt hercegségek pedig még nem születtek meg. Egyedül Ottokár cseh királynak volt olyan hatalma, melylyel egy herceg sem mérkőzhetett. Azonban minthogy a hercegek közohajtása volt fentartani a már megszerzett territorialis függetlenséget, nem kellett és nem kelhetett nekik olyan király, kinek birtokán alapuló nagy hatalmától félniök lehetett. Ennél fogva, mostantól kezdve a körül forog a hercegek politikája, hogy ha már csakugyan kell — pedig kell — valami királyforma, olyan legyen az, ki minél kevesebb önérről birjon, ki nálok nélkül semmit se tehessen, de a kívül

ők mindent tétethessenek, mit érdekek kíván. Tehát az alsóbb régiókból kerestek minél gyöngébb királyt. Ehez képest meg kellett változni a királyok politikájának is. Meg is változott, a mennyiben többé nem Itáliában, hanem itthon, családi birtok és hatalom alapításában keresték a királyság súlypontját. Ez ellen ismét azzal védték magokat a rendek, hogy minden új választásnál mellőzték a hirtelen fölgazdagodott királyi családot, mi ismét arra ösztönözte a királyokat, hogy siessenek a birtokszerzéssel.

Azonban minthogy e folytonos zsurlódás fő oka a királyság és a hercegségek közti elvies ellentét volt (mely szerint a királyok valóságos királyok akartak lenni, a hercegek pedig függetlenek), hogy e huzalkodásnak valaha vége legyen, előbb vagy utóbb meg kellett próbálni, legalább a nagyjából kiegyenlíteni amaz érdek ellentétet. Erre igen alkalmas időpont velt a Luxemburgi IV. Károly királysága, ki mint maga is választó (cseh király) nem sokat gondolt a korona érdekeivel, ha azoknak fölládozásaért, mint cseh király, jelentékeny előnyöket nyerhet. Így jött létre a metzi arany bulla, mely minden kétségen kívül helyezte a rendek, de kivált a választó rendek függetlenséget, sőt csaknem fölségi jogait. (Ennek következménye volt aztán a vál. fejedelmek politikájában azon új fordulat, hogy miután különben is megvan már minden, a mire vágytak, nem szükség többé változtatgatni a dynastiákat, s megmaradtak egy mellett.)

E közben nagy változás történt a pápa és a birodalom (király és hercegek) közti viszonyban is. Nevezetesen a Hohenstaufok végeveiben messze ment a szentszék a hatalmaskodásban. Így p. o. a sváb Fülöp és IV. Ottó elválasztatásakor azt írta III. Ince a zähringeni herceghez, hogy „a pápának egyenes joga van az elválasztott császárt megbírálni, megerősíteni s megkoronázni, föltéve, hogy erre méltó: ellenben joga van visszavetni, ha vétkesnek találja p. o. szentségtörés, eretnokség, esküszegés vagy az egyház bántalma-

zásában; továbbá joga van a választás megtörténteig helyettest nevezni; egyenlő szavazatok esetében pedig annak adni a császárságot, a kinek akarja.“ IV. Ince oda utasította a német városokat, hogy legyenek hivek a hollandi Vilmoshoz, mert e hűségöktől függ irántok tanusítandó pápai kegyelme. Rikhárdnak pedig már magoktól mondták a városok, hogy csak addig lesznek hivek hozzá, míg birni fogja a sz. székek kegyeit. Rikhárd halálakor azzal fenyegette X. Gergely a rendeket, hogy ha nem sietnek a királyválasztással, majd ő fog választani bibornokaival. Még Avignonban lakásuk alatt sem hagytak föl a pápák az efféle követelésekkel; XXII. János szórul szóra ismételte III. Incének fentebb idézett nyilatkozatát a császárválasztásról. A német rendek pedig, a mily készen engedelmeskedtek hajdan az efféle dolgokban a sz. székeknek, hogy ennek segélyével megtörhessék az erős királyságot, most már, midőn nem volt többé szükségök rá, épen oly buzgalommal és erélylyel szegültek ellene. Így p. o. a rhensei gyűlés egyedül a rendektől függőnek, a pápától pedig teljesen függetlennek nyilvánítja a császárválasztást, sőt a pápa általi koronáztatást sem tartja multhatatlannak. A metzi arany bulla határozottan tiltakozik a sz. széktől követelt ideiglenes kormányzó hatalom ellen. Még kevesebb okuk volt a rendeknek félni a pápától a XV. században, midőn a nagy szakadás, zsinatok stb. nagyot törtek annak hatalmán. Sőt most már a pápák szorultak a császárok pártfogására. És minthogy a császároknak is jól esett valami segély a független hercegek ellenében, épen úgy mint a pápánaak a zsinatok ellen, már a XV. század folyamában kölcsönös védelemre egyesülve látjuk a két hatalmat. Ilyen lépés volt III. Frigyes aschaffenburgi concordatuma, és az, hogy az 1467. évi birodalmi béketörvényt a sz. székek megerősítése alá terjesztette.

A középkor vége felé sikerült Miksa császárnak egy lépést tenni a hiányzó birodalmi egység visszaállítására, a mennyiben ő föl tudta állítani s érvényben tartani a központi

igazságszolgáltatást. De ez nagyon kevés lendületet adott a birodalmi egységnek, s annál kevesebbet, minthogy a nem sokára bekövetkezett vallási viszályok által ellensúlyoztatott.

2. Franciaország. Mint fentebb mondatott, Németországgal egyenes ellentétet képez Franciaország fejlődése. És ez igen természetes. Ugyanis:

Franciaország egykor római provincia lévén, mint ilyennek elég ideje s alkalma volt megszokni a centralisatiót, annyival inkább, mert Augusztus óta nagy gondot fordított a császári kormány arra, hogy a druidák hatalma megtöressék, s a multak emléke e végre alkalmas rendszabályok által elenyésztesse. Majd jöttek a germán hódítók, és ezek nem csak nem germanizáltak, sőt jó részben elfogadták a meghódítottak nyelvét, s meghódoltak azok magasabb műveltsége előtt. Klodwignak a római egyházba térése hamar összeolvasztotta a frankokat a benszülöttekkel nem csak vallás, hanem nyelv, szokásokra s általában műveltségre nézve is. Csak politikai intézményeiket őrizték meg a frank hódítók, s a helyzet természetéből kifolyólag ezeket — illetőleg a fejlődő feudalizmust — rájuk kényszerítették a benszülöttekre is.

A feudalizmus hamarabb kifejlett ugyan Francia, mint Németországban, mégis jobban megegyezett a németek belső helyzetével és viszonyaival.

Ámbár a frank birodalom Meroving dynastiájának utolsó királyai nem igen voltak is alkalmasak arra, hogy tiszteletet ébresztszenek a királyság iránt, mégis folyvást fennállott itt a királyság, s vele az akkori királysággal megférő központosítás bizonyos mértéke, annyira, hogy mikor a keleti németek megismérkedtek a királysággal: Pipin és Károly által már akkor mintegy öt százados emlék által megszentelt intézmény volt ez a frank birodalom nyugoti felében.

Azonban alig hogy földaraboltatott Károly birodalma, ennek épen galliai része jött magával, s multjával olyan el-
tétbe, hogy benne a királyság annyira alászállt, mint egy más európai államban sem. De tulajdonképen ezt sem a nép-

nek a királyságtól idegenkedése okozta, hanem egészen más, nevezetesen: hogy mikor Németországban megszűnt a Karoling uralom, Franciaországban még megmaradt mintegy 80 évig, s ez teljesen elég volt arra, hogy a feudális urakat hozzá szoktassa a fejtelenséghez.

A mi már a francia királyság és királyi hatalom alászállását illeti, annyira ment ez, hogy a szó teljes értelmében csak névszerű volt. Ugyanis Bretagne, Normandia, Flandria, Champagne, Burgund, Toulouse, Guienne hercegségek, továbbá Rheims, Laon, Langres, Beauvais, Chalons, Noyon érsekségek s püspökségek megannyi területi függetlenséggel bíró államok voltak. Állott pedig a területi függetlenség a királytól független törvényhozásban, had, és békejogban, pénzverésben, adómentességben és független igazságszolgáltatásban. És ha nem mondjuk is, a mit Guizot mond, hogy a fejedelmi hercegek nevére is alig ismérték a királyt, de azt állíthatjuk, hogy nem gondoltak vele. Közös törvényhozásnak 882-től fogva semmi nyoma, és ez így tartott mintegy harmadfélszáz évig. Még IX. Lajos is okmányilag elismerte, hogy a szabad hercegségek területén bármely királyi rendelet csak úgy bír érvénnyel, ha az illető herceg is beleegyezik.

E territorialis függetlenségre nagy hatással volt, hogy a francia hercegségek egyike u. m. a normandi, a XI. század közepén angol királylyá lett, s mint ilyen, igen erős, sőt féltelmes vazallussá vált a különben is csekély hatalmu francia királyra nézve, annyival inkább, minél több francia hercegséget sikerült e király- hercegi családnak birtokává tenni. Nagy volt a francia királyságot innen fenyegető veszély kivált akkor, midőn a VII. Lajostól elvált Eleonóra angol királynővé lett, s Anglia mérlegébe vetette Franciaország mintegy harmadát tevő roppant birtokai súlyát. Az is természetes, hogy a többi hercegek, bár sokkal gyöngébbek voltak is a normandinál, örömeit utánozták ennek példáját a királyhoz való viszonyukban. Így történhetett, hogy ezen egész kör-

szakban csak annyiból állt a francia királyok tettelegessége, a mennyi a közvetlen birtokukban levő francia (Isle de France) hercegségből kitélt.

De ezen állapot szembevető változásnak indult a XII. században. E változás egyik oka az, hogy:

Ámbár Franciaországban is megvolt a királyválasztási jog elmélete, sőt gyakorlata is: főről fira szállott a királyság. Csak a hat első Kapeting király koronáztatta meg fiát a maga életében; II. Fülöp már feleslegesnek tartotta a maga életében biztosítani fia számára a koronát, s ezután soha sem vonatott kérdésbe az örökösödés. A kétségtelenné vált örökösödés midőn egyfelől mindig nagybodó nimbust kölesőzött a királyságnak, másfelől megkönnyítette a királyi hatalom növelésére irányzott következetes politika követését, mi hiányzott a német királyoknál. Továbbá fontos tényezők voltak

A keresztes háborúk is, melyek közelebb hozták egymáshoz a hercegségeket. Így látjuk, hogy VII. Lajos király 1146-ban egyetemes országgyűlésen intézkedik a hadjárat minél nagyszerűbbé tételére, s ekkint megteszi az első lépést a közös nemzetgyűlés behozatalára.

Hogy a keresztes háborúk által sugalmazott nemzetgyűlés eszméje lassankint megérett, arra sokat tett az is, hogy a XII. század végén, és a XIII-ik elején oly kitűnő király volt Franciaországnak, a milyen nem volt Nagy Károly óta, u. m. Augustus Fülöp, ki hatalmas vezetésének Rikárd normandi hercegnek (és angol királynak) a keresztes háborúkkal elfoglaltatását, és testvérevel Jánossal cívázkodását, majd Jánosnak mint királynak szerencsétlen helyzetét ügyesen fölhasználva, jó részben visszahódította azon francia hercegségeket, melyek Eleonóra kezével az angol királyokéivá lettek, s ezzel megmutatta utódainak azon utat, melyen eljuthatnak az egyesített Franciaország birtokához. Azonban ezzel még távolról sem tette Fülöp a királyságot oly erőssé, hogy fegyverrel meghódíthatta volna az or-

szág többi független hercegségeit is; és nem is fegyver, hanem ügyesen fűzött családi kötelékek voltak még sokáig az egyesítés eszközei. Majd midőn e műtét már meglehetősen előre haladt, tökéletességre vitték XI. Lajos és VIII. Károly a XV. század második felében.

De mielőtt a területi egyesítés műve befejeztetett, avagy csak nagyban megindult volna, fontos tényezője találtatott föl a politikai egyesítésnek. Ilyen volt p. o. az, hogy már az Augustus Fülöp királyi főtörvényszéket állított föl 1190-ben oly céllal, hogy a korona birtokaival imént egyesített báróságok, s hercegségek törvényszékeinek ítéletei ide főlebbeztessenek. És ez igen alkalmas eszköz volt arra, hogy a király védelmet nyújthasson a hercegek elnyomott alattvalóinak, s erkölcsi kapcsolatot alkosson a királyság s a kisebb hűbéresek között. Még nagyobbá lett a királyi főtörvényszék politikai befolyása IX. Lajos óta, ki azt úgy reformálta, hogy bár meghagyta is benne a papokat és főurakat, de nevezett hozzájuk alsóbb osztályokbeli törvénytudósokat is. E törvénytudósokról nem lesz fölösleges megjegyezni, hogy ezek a bolognai iskola növendékei, azon iskolác, melyben a hűbéri és egyházi jog mellett kiváló gonddal taníttatott a római jog is. A római jog pedig az imperiális eszmének szolgált, s föladatul tűzte a fejedelmi hatalom olyan fejlesztését, hogy minél jobban megközelítse a régi császárságét. És minthogy IX. Lajos olyan ember volt, kinek buzgó vallásosságához gyanu s kétség nem fért, az összes papság is hathatósan segített neki a római jog elveinek a királyságra alkalmazásában, annyira, hogy már ő fölállíthatta, s hirdettethette, hogy a teljes királyi hatalom Istentől van. És bár az ilyen eszmék terjesztése nehéz akadályra talált is a még erős feudalizmusban; mégis volt annyi hatásuk, hogy már IX. Lajos utóda alatt ily nyelven beszélhettek a királyi törvényszék törvénytudósai: „Ha a király valami rendeletet ad ki, átjárja az az egész országot; a király mindenki fölött ur, s mint az ország öre, a közjó érdekében adhat ki olyan

rendeleteket, a milyeneket akar, neki engedelmeskedni kell, s egy ur sincs olyan hatalmas, a ki a király törvényszéke elé ne idéztethetnék. Köztudomásu ugyan, hogy utóbb épen e királyi főtörvényszék lett a despotizmusba átmenő királyi hatalom egyik korlátja; de nem lehet tagadni, hogy mielőtt ez bekövetkezett volna, jelentékeny részszel járult a királyi tekintély gyarapításához. Ezen előzményeket nagyban fölhasználta IV. Fülöp annyira, hogy az egész ország fölötti törvényhozást is magának merte venni, és pedig úgy, hogy csak a had- és külügyekben hívott királyi tanácsába néhány olyan vazallust, kikhez kiváló bizodalma volt. A királyi hatalom érdekének szolgált e király azon tette is, hogy a közös törvényhozást kieresztette ugyan kezéből, de úgy, hogy nem adta csak a feudális uraknak, hanem részeltette benne a népet, vagyis a városokat is; mert a mennyit tört ez által a feudalizmus, mint a királyság fő ellensége, annyit erősödött maga a királyság, annyival inkább, mert a városokban természetes szövetségesekre talált. Figyelmet érdemlő körülmény az is, hogy itt is jókor megkezdett a feudális hadseregeknek zsoldos csapatokkal helyettesítése. Egy futó pillanat e kétféle katonaságra, mutatja a nagy előnyt, mely ez utóbbiból hárámlott a királyságra. Ha nem tudjuk is teljes bizonyossággal kimutatni, hogy mikor, s mily arányban kezdtek a zsoldos csapatok Franciaországban használtatni, annyi igaz, hogy Augustus Fülöp alatt már léteztek, és hogy a XIII. században mint rendszer tűnik föl azok használata. VII. Károly pedig már állandó hadsereget szervezett 1444 ben.

Nagyon fontos körülmény még az is, hogy a francia királyoknak a szentszékhez viszonya sokkal kedvezőbb volt, mint a német királyoké. Köztük s a pápák közt soha sem forgott fenn amaz életbevágó elvkérdés, mely Német és Olaszországnak annyi vérbe került, hogy t. i. melyik a másiknak hűbérura. A szentszék a francia királyokkal is éreztette ugyan hatalma túlsúlyát, de másfelől a politika hozta magá-

val ezeket nem ingerelni épen a végsőig, részint mert mind két félnél elevenen élt a Pipin és Károly alatti jó viszony emléke, részint mert a francia királyok mutattak legszebb példát a szentszéket mélyen érdeklő keresztes háboruk iránti buzgalomban. De meg a francia királyok — ha szabad magamat úgy fejezni ki — a „*flecti, non frangi*“ elvhez tartották magokat mindaddig, míg tulnyomó erőben látták a szentszéket. Midőn pedig az egyik trónon III. Ince, a másikon II. Fülöp ült, szintén lehetetlen volt nem történni valami válságos összeütközésnek. Meg is hozta ezt a király válópere. De bár e perben a király engedett is, Incét is mérsékelte a király nagy egyénisége és annak tudata, hogy szüksége van rá az albigensis eretnekek ellen. És ha a nagyon vallásosnak nem mondható Augusztus Fülöppel így kellett bánni, mennyivel inkább kimélni kellett IX. Lajost, kinek vallásos buzgalma épen oly példás volt, mint királyi tekintélyéhez nagy ragaszkodása. Hogy IX. Lajos mily tekintélyes állást foglalt a szentszékekkel szemközt, erre hova kell fényesebb bizonyság, mint az ő pragm. sanctiója, és pedig épen akkor, mikor a szentszék a Hohenstauf császárokon aratott teljes diadalát innepelte. Átalában véve védő állásban maradtak a francia királyok a szentszékekkel szemközt mind addig, mikorra már nagyon megváltoztak a körülmények, nevezetesen mikor már jelentékeny előmenetelt tett az általános fölvilágosodás, a szentszék pedig a hatalommal visszaélés következtében sokat veszített népszerűségéből. Innen érthető, hogy a IV. Fülöp és VIII. Bonifacius közti harc azon eredményt szülte, a melyet szült. Az avignoni lakás pedig jó részben a francia királyok eszközévé tette a szentszéket, s mindjárt e korszak kezdetén a templarius rend eltöröltetése nagy súlyt vetett a francia királyság mérlegébe.

Azonban alig, hogy megszilárdult a francia királyság, erős krízisnek lett kitéve az Angolország elleni harcokban. De e nagy krízis a királyság javára ütött ki. Ugyanis a háboru első szakában, János fogsága idejében, a francia ren-

dek nem igen jó oldalról mutatták be magokat a nép előtt, midőn a királyi hatalom rovására fölállított kormánytanács ideje a legiszonyubb rendetlenség korszakának bizonyult. Ellenben V. Károly megmutatta, hogy a rendet fenn tudja tartani. Még válságosabb és kedvezőbb volt a VII. Károly alatti fordulat, melyben az orleansi szüz után a király tekintetett az ország szabadítójának. Egy oly király, kit az ország mentőjévé tett a jó szerencse, ha csak legkisebb mértékével birt is az uralkodói bölcseségnek, könnyen vihetett keresztül oly rendszabályokat, melyek nagyon alkalmasak a királyi hatalom gyarapítására. Nem is mulasztotta ezt el Károly, midőn a maga érdekében újra szervezte a főtörvényszéket, s állandó sereget alkotott.

A mi még hiányzott, azt bámulatos ügyességgel végezte el fia, XI. Lajos, a modern királyi hatalom alkotásának nagy mestere. Azon kívül, hogy néhány eddig még független hercegséget beolvasztott a királyi birtokba, ő is nagy gondot fordított a főtörvényszékekre. Csel, hitszegés és vad erőszak egyformán illett az ő politikájához. Egyébiránt legtöbb hasznát látta Károly burgundi herceg megbuktatásának, mert most már kezébe estek az ország azon főurai, kik előbb a burgundi hercegre támaszkodtak. Szóval ő már megérte azon örömet, hogy az ő királysága oly erős volt, a milyenről elődei alig álmodhattak, és hogy ő maga is jelentékeny részszerrel járult a nagyszerű eredmény biztosításához.

(Vége következik).

A sárospataki főiskola tanárainak életrajza.

XXIV. Simándi S. János 1626—1630-ig.

Simándi S. János, vagy egészen: Simándi Kolcsár¹⁾, azon tanok bevégezte után, melyekben a gyöngébb kor szokott oktattatni, 1617-ben a sárospataki főiskola beöltözött²⁾ ifjai közé vétetett föl. Majd 1622-ben széniorságot viselt, és ezen hivatalt a főiskola szüntelen vizsályai s balesetei közt hűn folytatta. Ugyanis azon évhen dühöngve a ragályos epe-mirigy Magyarhonban és Sárospatakon is oly erővel, hogy a főiskolának minden tanárát az élők közül elragadá, az ifjakat pedig, kik életben maradtak, nagyrészt szétszórá³⁾, honnan könnyű átlátni, mily sok nyomorral kellett küzdenie a mi Simándinknak, midőn ily időben vitte a széniori hivatalt. Ugyanezen évben váltott éltén halált a nemes hölgy, Károli Zsuzsána, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nője is, ki fölött a mi Simándink jeles költeményben tartott emlékszedet, melyet alább egész terjedelemben adni fogunk. 1623-ban a németországi egyetemekre ment. Miután azonban Heidelberget a megelőzőtt évben az ellenség bevette, és egyetemét, melyet azon korban honfiaink előszeretettel látogattak, felzaklatta: Németországot 1624-ben elhagyván, a franeckeri egyetembe költözött⁴⁾. Ugyanis világos Szilágyi Benjámint Istvánból s honfiaink által 1625 körül írott értekezésekből és némely más munkákból, hogy ifjaink Heidelberg elvesztése után a szövetséges Belgium egyetemeit, és főként a lej-

¹⁾ L a zempléni egyh. megye 1651-ki anyakönyvét.

²⁾ Főiskolánkban a gimnáziumi tanfolyamot bevégezett s felsőbb tudományok hallgatására átbocsátott ifjak togatusoknak vagy beöltözötteknek neveztettek.

³⁾ A főiskolának ezen elpusztulásáról l. fölebb.

⁴⁾ L. Debreceni Emb er P á l Magyarország egy történelmében a franeckeri magyar tanulók névsorát.

dait és franeckerit kezdték látogatni; a mint azt Csanaki Máténak és Salánki Györgynek a lejdai egyetem növendékeinek példája is bizonyítja¹⁾.

Bármit irjanak felöle, annyi bizonyos, hogy a mi Simándink Németországba menvén, Molnár Albertet is, ki akkor a Rajna vidékén tartózkodott, meglátogatta. A mint azt maga Molnár Kálvin Jánosnak Hannoviában 1624-ben magyar nyelven kiadott: „Institutio Christianae Religionis“ című munkájának végén följegyezve hagyta, ezen szavakban: „Édes hazánkából a segedelmet nékem ez tanuló atyafiak hozogták fel. Sonkádi János, az Heidelbergai veszedelemben velem együtt szenvedett atyafi, Fejedelmünk ő Fels. alumnusa. Czanaki Máté, Simándi János, Komjáti Dávid Mátyás“ stb.

Hazájába visszatérvén, 1626-ban I. Rákóczi György pártfogolásával a sárospataki főiskola tanárává igttattott, és e hivatalt négy év s néhány hónapon át dicséretesen folytatta. Nem csak egy maga, hanem tiszttársaival együtt vitte az iskola vezetését; mint azt főnebb a zempléni egyházmegye anyakönyvéből idézett szavak is igazolják. Tiszttársai voltak jelesen: Komjáti D. Mátyás, aztán Zemléni György, és Salánki György.

Emlékszik róla, mint az iskola főigazgatójáról a zempléni egyházmegye anyakönyve, jelesen 1629. augusztus 26. 1630-ban s egyebütt. És pedig ezen Simándi igazgatósága alatt a sárospataki főiskola egészben új alakot öltött, nem csak az épületek megújításának, s a tanárok számának és díjazásuk növelésének tekintetében, hanem a tan módszerre nézve is. 1629-ben ugyanis Rákóczi Györgynek és az iskola egyházi gondnokainak befolyásával a tantárgyak új sorozatát vagy a tanítás és tanulás rendszerét hozták be, és ezt ki-

¹⁾ E részben minden kétséget eloszlatnak a lejdai és franeckeri egyetemek anyakönyvei, melyek kivonata meg van Debreceni Ember Pál Magyarország egyháztörténelmét tartalmazó kéziratában.

tünőleg „iskola reformációjának“ nevezték. És úgy látszik, hogy ugyanezen alkalommal hozták be az évfordulati közvizsgát is, a melyet „előmozdítási“ jelzővel is nevezték, mi azelőtt talán nem is volt. Ezen újítás azonban, vagy ha inkább akarod, új beosztás, szerfölött (szörnyűség, mennyire) visszatetszék a tanulóknak, s csak is nehezen fogadták azt el, a dicséretesen említett zempléni egyházmegye anyakönyvének tanuskodása szerint, melyből némely idevonatkozó adatot ezennel kiirunk.

A. 1629. május 2-án az erdőbényei egyetemes gyűlés egybehivatott. 1629. május 2-ra sat. Fölterjesztették, hogy a sárospataki gimnáziumnak ujja alakítása a fejedelem és az egyház által végrehajtatott. Ezt az egész gyűlés helyeselte¹⁾.

B. 1629. Pataki egyházlátogatás. Decemb. 4, Suri Mihály, Barkai György, Károli István lelkészek.

Gondnok nincs. Főbíró Nagy Pál sat. December 5. Tisztelendő Bakai György lelkész ur lakán, Szepesi Mátyás, Liszkai András, Albensis István lelkész urak és a négy iskolatanító jelenlétében. A tiszta lelkiisméretre megkérdeztük az mestereket az Seriesnek állapotjáról, mint tessék ő Kegyelmsöknek: mivel halljuk az Deákságtól hogy nem csak ő nekik nem tetszik, hanem még a D. Praeceptoroknak is. Rendszerint az D. Mesterek azt mondták sat. sat.²⁾.

Nyilván négy tanítója említettik itt a sárospataki iskolának, de sajnálandó, neveik nincsenek kitéve. Hogy pedig valóban a sárospataki igazgatók, s nem valami más iskola igazgatói értetnek, az egyházlátogatás iratai világosan igazolják. A honnan világos, hogy már azon időben a pataki iskola tanárai szám szerint négyen voltak. Ezek Simándi János, Zemléni György, Salánki György, s a negyedik valamely névtelen, de kit nem tudok sejdíteni.

¹⁾ L. a nagytiszteletű zempléni egyházmegye jegyzőkönyvének 6. lapját.

²⁾ L. említett jegyzőkönyv 80. lap. Itt pedig l. alább.

C. 1630-ban május hó 1-ső napján tették le a pataki gimnázium ifjai az előmozdítási vizsgát, melyben részt vett Rákóczi György fejedelem, két fiával és udvarnokaival, jelen voltak néhányan a városi előljárók és tanácsnokok közül. Jelen volt a pataki lelkészi hivatalból Szepsi Mihály, Abauj és Tornamégye esperese, Bakai Benedek, kit akkor a fejedelem hívott meg a pataki igazgatóságra: Én¹⁾, Kisfaludi Orbán és Komjáti Mátyás. Reggel fogtak a munkához, s 12 órakor végezték. Azon napon a fejedelem szívesességéből a pataki várban reggeliztünk s ebédeltünk. Eddig a jegyzőkönyv.

Tovább a mi Simándinkról. 1630-ban május hónap kezdetén, még pedig nem sokára a közelebb leirt tavaszi előmozdító vizsga után lelkészi hivatalra jelöltetett ki, s ugyanazon év junis 5-én a sátoralja-ujhelyi egyház első papjává szenteltetett föl; s ennél fogva a pataki iskolától bucsút vett, miután ezt négy év s néhány hónapon át dicsérettel igazgatta. Mikor és hogyan szenteltetett föl a mi Simándink az ujhelyi egyház lelkészévé, a nt. zempléni egyházmegye jegyzőkönyve, és Lampe vagy Debreceni Ember Pál Magyarországi egyháztörténelme következőleg adja elő: „1630. Az ujhelyi jun. 5 én tartandó egyetemes gyűlésre meghívó levelek küldettek szét. A gyűlés napján tiszt. Simándi János, az ujhelyi egyház lelkészi hivatalára kijelölt szónokolt a templomban, Zsid. IV. 12 versét vévén föl. Papjelöltek voltak: Simándi János az ujhelyi egyház lelkészi állomására, Pápai Márton a vitányira sat. 1636-ban januárius 9-én a nt. zempléni egyházmegye helyettes esperesévé nevezték ki, mint a már dicsérettel említett egyházmegye jegyzőkönyvében föl van jegyezve. Végre 1646. febr. 7-én a sárospataki gyűlésen ugyanazon egyházmegye esperesévé a Miskolczi Csu-

¹⁾ L. Ugyancsak említett jegyzőkönyv 100 l. Jegyz. Ezen okmányban amaz én (Me) Miskolczi Istvánt, a zempléni egyházmegye esperesét jelöli, ki a jegyzőkönyvet szerkeszté.

lyak István utódává, ki 1645-ben 70 éves korában halt meg, választották. Ugyanazon évben febr. 14-én jelen volt a Tolnai János újitó ellen tartott tokaji gyűlésen, a mint Szilágyi Benjámint István az ezen gyűlésre sereglett lelkészek névsorában említi, hol a mi Simándinkról így ír: „Tisztelendő Simándi János zempléni esperes és ujhelyi első lelkész¹⁾. Aztán az ujhelyi egyháztól, hol az első papi hivatalt 16 éven át folytatta, búcsút vett, s a lizskai egyházba ment, hol hasonlóan első pap lett. Ugyanazon évben a közelebb említett Tolnai János és társai ellen tartott szatmárnémetii nemzeti gyűlés tagjai között volt, a mint Szilágyi Benjámint István az ezen gyűlésre küldött lelkész urak névsorában bizonyosságot tesz ekképen: „Tiszt. Simándi János ur, a zempléni egyházmegye esperese és a lizskai egyház első papja²⁾. Meghalt az iskola és az egyház irányában kitűnő érdemeket szerzett férfi Liskán 1653. mártius 18-án. Ezekről tanuskodik a pataki tanároknak Tsétsi János által szerkesztett névjegyzéke is, hol a mi Simándinkról következők állanak: „Simándi János 1626 körül 1630-ig³⁾. Aztán ujhelyi lelkész, később 1646-ban lizskai, és a zempléni egyházmegye széniora. Meghalt 1653. Jelen volt a szatmárnémetii zsinaton 1646-ban.

Miután ezek így vannak, s valódiságukról a nt. zempléni egyházmegye anyakönyve tanuskodik: világos, hogy a pataki tanárok sorozata a Lampeféle névjegyzékben nagyon hibás, hol a mi Simándink Szepesi Pál után és pedig egész 1636 utánra tétetik⁴⁾, midőn pedig bizonyos, hogy Simándi 1630. jun. 5-én az iskolai hivatalt már letette, s az ujhelyi egyházba távozott. Mit maga Lampe egy helyt említ⁵⁾, s így maga magának ellent mond.

¹⁾ Lampe Magyarország egyháztörténelme 720—722. l.

²⁾ L. Szilágyi Benjámint Istvánnak „Acta Synodum“ s Lampe Magyarország egyháztörténelmének 423. l.

³⁾ Alatta értetik: sárospataki tanár volt.

⁴⁾ Lampe. Magyarország egyháztörténelme 596. l.

⁵⁾ Lampe 720—722 l.

Egyébiránt Simándi, midőn még a sárospataki iskola széniorátusát viselte, t. i. 1622-ben, Károli Zsuzsánának Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nőjének halálára következő gyász költeményt szerzett:

Quis dolor hic tantus, quae tanti est causa doloris?

Quos secum heu! luctus syrmata pulla trahunt?

Cur ita luctisono complentur murmure colles?

Tristia cur querula moenia voce gemunt?

Quae populum largos diffundere lumine fletus,

Et lacrymas lacrymis addere causa fuit?

Mortis inexpletae rabies temeraria cogit:

Inscia quae flecti, et ferrea corda gerit.

Totius involata dedit cui Jupiter orbis

Jura, nihil pueris parere, nilque viris.

Cui summos humilesque pari prosternere lege

Consultum, et miserae tradere quemque neci,

Heu mihi, quas caedes, quam multa cadavera passim

Falce cruentata parca nefanda dedit.

Ut nihil hanc fascies, diademata, Pontificalisque

Infula, nec durus sit prohibere ligo!

Ecce suas etiam sub leges saeva vocavit,

Jussit et immites sustinuisse manus.

Carolidum quondam generosa e stirpe SUSANNAM

Quae nuper summi principis uxor erat.

Principis uxor erat Gabrielis, sceptrum potenter

Inelytus Hungarici qui regit imperii.

Hic pietas, splendor generis, thalamique superbi

Ad propulsandam nil valere necem,

Digna igitur causa est plangendi, digna querelas

Luctificis Musas continuare modis.

Quare agite o tristes imo de pectore planctus

Fundite ter trinae voce gemente Deae.

Est pietas lacrymis defunctos flere parentes

Vita fugax terris queis sine labe fuit.

Est pietas imo lamenta effundere corde,

Moestitiámque udis significare genis.

Ah sortem miserandam; ut trux, sine lege furendo,

Templa, scholas valida mors spoliavit ope.

Haec musis alimenta dabat, prodesse solebat,
 Sensit et hic largas culta Minerva manus.
 Sistere sed lachrymas tempus cohibere querelas,
 Vult pietas justis fletibus esse modum.

(Simándi János iskola széniora által¹⁾)

Ezen mutatóványból világos, Simándinak versírási ügyessége s hogy Filiczki Jánosnak hű tanítványa volt. Voltak-e több költői elmebeli termékei, bizonyosan meg nem mondhatom.

Ugyancsak Simándi János Szepsi Czombor Márton Magyarországon utazóhoz következő költeményt irt:

Te pulicum numerosa cohors sub nocte latentem
 Insideat, vigilem cruciet pruriginis aestus.
 Sitque comes scabies Hispana, ut corporis umbra,
 Et culices aestate diu tua membra fatigent.
 Si tibi longinquus animus sit visere terras,
 Hospitio careas, magna et sis praeda latronum,
 Cumque peregrinae fueris sub limine gentis,
 Vigeat ampla sitisque famesque et turpis egestas,
 Res sit curta domi, conjux sit clauda loquaxque,
 Natos progignas turpes, tu foedior illis.
 Filia sit meretrix, error te portet in orbe:
 Imprecor eveniant haec fata novissima Momo.

Autoris Frater. Joannes Simandi Apponit, perfici vult,
 optat his duriora ne addatt, Christianitas vetat.

Megjelent a könyv, melynek végén e versek olvashatók, ily cím alatt: „Europica varietas, avagy Szepsi Czombor Mártonnak Lengyel, Mazur sat. országokon látott hallott dolgoknak rövid leírása. Cassán, 1620. 12dr.

XXV. Komjáti D. Mátyás. 1626—1628.

Komjáti vagy Comjáti Mátyás, teljesen Comjáti Dávid Mátyásnak neveztetett. A mint tudni lehet Szenczi Molnár

¹⁾ L. Károli Zsuzsána temetési szertartásait s hasonlítsd össze felebb,

Albertből, ki Kálvin Jánosnak „Institutio“ című munkájában így írja: Czanaki Máté, Simándi János, Comjáti Dávid Mátyás¹⁾. Ő a sárospataki főiskolában tanult, hol 1616-ban jun. 16-án a nagyobb tanulók sorába vétetett föl, s tanulmányait oly kitartó szorgalommal folytatta, hogy 1622-ben egy volt az esküdteák tanársegédek közül²⁾. Végre 1623-ban külső egyetemekre küldötték ki, s Németországon tartózkodása alatt nem mulasztá el, hogy Szenczi Molnár Albertet meglátogassa s előtte magának érdemet szerezzen. Németországból 1624-ben a franeckeri egyetembe költözött.

Miután honába visszatért, 1626-ban a sárospataki főiskola kormányzásával bízott meg, mely hivatalát ő Simándi Jánossal együtt viselt, s talán egy és ugyanazon időben kezdett el. Ezen hivatalában körülbelül két vagy három évet töltött. Hogy a harmadik éven túl e hivatalát nem folytatá, világos, de majd nem sokára a szomszéd tolcsvai egyház meghíván, eltávozott. És valóban 1629-ben már a tolcsvai egyház lelkésze volt, a mint azt a zempléni egyházmegye jegyzőkönyve nyilván mutatja ezen szavakban: „1629. máj. 15-én 4 órakor jelentek meg az egyházlátogatók Tolcsván. Lelkész Comjáti Mátyás, iskolatanító Szerdahelyi Pál, bíró Kis János, egyházi Pál Máté sat.³⁾. E hivatalában körülbelül 8 évet töltött. De már 1636-ban a tolcsvaiak őt az esperes beleegyezése nélkül, törvényellenesen, hivatalától megfosztották. Miért is ugyanazon évben a négy szomszéd megye esperesének jelenlétében a tolcsvaiak ellen gyűlés tartatott, kik is eljárásuk törvénytelenségében elmarasztaltatván, egyházi fegyelem alá vették, s két hónap elforgása alatt lelkészt egyáltalában nem nyertek, míg nem Debreczeni Tamás sárospataki várnagy (praefectus) köz-

¹⁾ L. Főlebb.

²⁾ A mostani esküdteák tanársegédek Szombati korában publicus praeceptoroknak vagy praeseseeknek, előbbi korban pedig collaboratoroknak hivattak. Ford.

³⁾ Nevezett jegyzőkönyv 15. lapját.

benjárására az egyházi fegyelem alól fölmentettek; mint azt a nt. zempléni egyházmegye jegyzőkönyve megjegyzi, melyben az ezen ügyben folytatott per terjedelmesen le van írva¹⁾. 1637. s a közelebb következő években még mindig Tolcsván időze, de hivatalfolytatás nélkül, kivévén, hogy a zempléni egyházmegye pénztárának gondnoki hivatalát folytatta, mint a már annyiszor idézett jegyzőkönyv feljegyzi. 1639-ben még az élők között volt, s Tolcsván lakott, mint az annyiszor idézett jegyzőkönyv igazolja, mely felőle ez évről nem egyszer emlékezik; s a többek közt az említett év október haváról következőket adja: „Tolnai István úr Tolnai János igazgató ellen jelenlétünkben nyilvánosan tanúskodott. A bényei hegyen fekvő négyszög szőlőhegyről (vinea quadrata), mely bár a sárospataki igazgatók sajátja volt legyen is, a mint bizonyítják magok Tolnai István, Komjáti Mihály és Simándi János urak egykor sárospataki igazgatók; mindazáltal az ifjuságnak engedte át, azon feltét alatt, hogy műveltesse és egyszersmind használja. 1598 ról magam is bizonyítom, hogy azon szőlő igazgatói javadalom volt²⁾.“

Ez történt Tolcsván. Hogy pedig ott Komjáti Mihály és nem Mátyás van írva, kétségekivül Miskolczi P. István, zemplénmegyei esperesnek kell tollhibául betudni, ki ezeket följegyezte. Ezekután a mi Komjátink, ugy látszik 1640-ben halt meg. Legalább többé az általam látott okmányokban róla semmi említés sem fordul elő.

A sárospataki főiskolában és a tolcsvai egyházban viselt hivataloskodása említettetik a pataki tanároknak Tsétsi által szerkesztett névsorában is röviden ugyan, de a maga helyén, ekképen: „Komjáti Mátyás 1626 körül s következő években³⁾. Aztán tolcsvai lelkész.

De megjegyzendő, Lampe Komjáti Mátyásra nézve

¹⁾ L. 226. l. és 279. l.

²⁾ L. Jegyzőkönyv. 17. l.

³⁾ T. i. sárospataki tanár volt.

ugyanazon hibában volt, a melyben Simándi Jánosra nézve, midőn őt a sárospataki tanárok névsorozatában 1636-ra tette¹⁾. Nyomról nyomra követi tévedésében Lampét vagy ha úgy akarod, Debreceni Ember Pált a pataki tanárok iskolai törvénykönyvünkhöz csatolt, névsorának gyűjtője (lett legyen bár ez vagy Füleki András vagy más), a ki úgy gyanítom Debreceni Ember Pál iratait böngészte ki, s ugyanazon szerzőből átvett tanári névsort, időszámítást s más hibás adatot csatolt hozzá. Mert ugyanis hogy Komjáti Mátyásnak 1629—1636-ig a tolecsvai egyház lelkészének s így 1629 előtt kellett sárospataki tanárnak lennie, a nt. zempléni egyházmegyének már annyiszor idézett jegyzőkönyvéből, melyet tiszt. Miskolczi P. István, azon egyházmegye esperese sajátkezűleg irt, a bizonyosnál bizonyosabb.

A többek közt a mi Komjátink még mint pataki tanuló Károli Zsuzsánának Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nőjének halálára gyászkölteményt szerzett, mely is így hangzik:

Flevit ut Alcibiadem magni Jovis arte nepotem

Quondam Pierii turba novena chori:

Flebilior longe HEROINA Patrona piorum est,

Cui Lachesis vitam sustulit ense ferox.

Triste heu! sed rursum rupta tellure resurgit,

Ultima cum Christi clanxerit orbe tuba.

(Komjáti D. Mátyás esküdtdeák tanársegéd által²⁾).

Más költői elmetermékét nem láttam.

¹⁾ Lampe: Hist. Eccl. Hung. 596. l.

²⁾ L. Károli Zsuzsána temetési szertartását s hasonlítsd össze főlebb.

Clausnitzer Sándor reálgimnáziumi tanár székfoglaló beszéde.

Békés, okt. 12. 1864.

Mélyen tisztelt gyülekezet!! Elvlasztott rendes tanáruul hivott engem ide a nagy tiszteletű és tekintetes egyházi és tanodai előljároság, reám bizta a reálgimnázium növendékeinek a német nyelvben, mértanban, építészetben, szabad kézi s építészeti rajzban, és szépirásban teljesítendő szaktanítását. Itt az idő, hogy hivatalom tisztének ellátásához kezdjek. Alkalmilag bátorságot veszek magamnak, egyelőre néhány szót intézni a mélyen tisztelt gyülekezethez.

Fogadják tisztelt uraim! legmélyebb köszönetemet a bizalomért, melylyel jó remény fejében, hirnéről bár ajánlotos, de különben egészen ismételten egyént, arra hivat meg s választottak engemet, hogy legföltöbbs kincseik őrzésének sőt lehetőleg gyarapításának, ezen tanintézet növendékei magasabb képzésének gondjait, az e végre megbízottakkal együtt, én is oszszam.

Méltányolni tudom és fogom mindenkor az ily megtisztelő nemes bizalmat. Ezt pedig határozott szándékom azzal beigazolni, hogy szellemi és erkölcsi képzettségem egész hatályával azon ügynek javára szentelendem s ezúttal felajánlom magamat, a melynek egyik munkatársaul ünnepélyesen szegődöm e mai napon. Isten adja, hogy e szép vállalatra mindenkor méltónak találtassam. Majd csak utóbb, ha kittüzött feladatom sikerrel megoldva, pályám megfutva lesz, akkor jó tisztán napfényre, ha e fontos tanári hivatal arra egészen méltónak kezébe jutott e? addig szabad legyen azon becses jó akaratra, mely előzőleg már nyilvánult irántam, mindenkor teljes biztossággal számítanom.

Én mondam, hogy nem csekély értékű, sőt inkább igen fontos e tanári hivatal. Erről kívánom kissé bővebben kifej-

teni gondolatimat; ennek szives türelemmel kihallgatására kérem a mélyen tisztelt gyülekezet igen becses figyelmét.

Míg emberré fejlődik az önmagával is jóltehetetlen kis gyermek, több rendbeli életszakai vannak, melyeken át növekedik, érlelődik s annyira jut, hogy emberré lesz. Ezen fokozatos előmenetelt, a képződés eme korszakait mondjuk ki e szóban: Növelés.

A társas élet, főleg mostani életviszonyaink közt, megszokta már, az embert annyinak tekinteni, a mennyi növelése van. E növelés pedig lehet jó vagy rossz; helyes vagy elhibázott, mely átalán fogva a növelés alaptényezőitől függ. Ezen tényezők, hogy természetes sorrendben nevezzük, hárman vannak u. m. családi élet, iskola és templom. Családi körben atya, anya, testvérek, rokonok, iskolában tanító és tanuló társak képző hatása alatt áll az emberré fejlődő gyermek, a templomban már a két első által képezett észtehetőség, erkölcsi tisztaság, Istenhez közeledni vágyás, az uri szent asztalnál vele közlelő társalkodás, teszi fel a növelés koronáját, teszi emberré, Isten képét viselő legnemesb valósággá a növendékből kifejlett s az élet kísértéseinek állandó embert. A növelés továbbá két fő irányban működik, ahoz képest, hogy az ember is kettős lény, ki testből s lélekből áll; egyik a tudományos vagy észfejtő, melynek hivatása megnevelni az anyagot, hasznossá, gyönyörűvé tenni az életet, másik főleg erkölcsi, mely Istenhez rendeltetésünk végecéljához közelít. Ez utóbbi, úgy van meggyőződve mindenki, a családi lét s a templomi oktatásnak nevelési gondjait képezi, az első kiválóan az iskolai növelés feladata. Az az, még ennél is többet várunk a tanodától, azt igenis, hogy a szellemi vagy tudományos képzésen kívül mindig szem előtt tartsa, legfőbbnek tekintse a növendék erkölcsiségének is fejlesztését. Ezt kívánom értetni az alatt, a mit fentebb mondtam, hogy igen nevezetes kitünően fontos feladata van az iskolai növelésnek.

Kérdezzük meg bár a történelmet: azt felelendi, hogy

az emberiséget műveltségének mai álláspontjára főleg a tudományos növelés segítette. Ez volt a lépcső, ez mai nap is a fentartó oszlop, melynek szilárd támasza nem enged visszahullanunk az őskori barbár állapotba. Bizvást mondhatni azért, hogy civilizáció s ezen alapult emberi közjólét fő tényezői a tanodák, a magán és nyilvános nevelő intézetek, fő helyen a gimnáziumok, melyekhez az újabb idők gyakorlati iránya a reálistmérétekben oktatást is csatoltatni kívánja. Nem volna érdeme előttünk a mult időknek, ha azok fenmaradt hiteles tanubizonyosságai, a népek történetírása, az élő és kiholt nyelvek, azokról nem szólalának hozzánk. Hogyan ismernők, miként tudnók megítélni a jelenkort, ennek életviszonyait, ha a multnak dicső példái, melyekhez hasonlítani igyekezzünk, előttünk nem állanak; ha a letűnt embernyomok kivivott jeles küzdelmeit a következő nemzedék tovább folytatni, tőkélyre vinni nem tudja? Idegenné lesz az ember itthon a földön és hazájában, ha a körében levő természetet nem ösméri s céljaira okosan felhasználni nem érti. S van-e annál kellemesebb érzés, mint midőn az élő természet néma tárgyait majdnem megszólaló élethűségű képpé alkotva előttükbe rajzolni, vászonra festeni képesek vagyunk?

E soknyelvű és nemzetiségű magyar hazában, sőt az egész művelt világon veszszük kimondhatlanul sokszoros hasznát és mincként valljuk legérzékenyebb kárát: ha az élő nyelvekből minél többet elsajátítva, beszélni és írni tudunk; vagy ha született nyelvünkötől idegen ajkuak közt néma szegény pirulattal kell állanunk? Nyelv a mi gondolatink tolmácsa, szók és beszélés az eszmék hírnökei. Oh bár minden szüle, ki gyermekének javát akarja, belátna az iskolai tudományos növelés becsét, belátna azt, hogy ha boldogítani akarja, tehát növeltetni, taníttatnia kell gyermekét inkább mint sem dús gazdagságot szerezni számára örökségül. Gazdagság, kincs, vagyon változó szerencse, állhatatlan kegyajándékai, a tudomány pedig mindenkor hű marad.

Ily követelő életszükségekkal szemben, mint jelenleg

állunk, midőn nap nap mellett több és több váratik egy magyar ifjútól, mert ha ő nem küzdi fel magát, idegenből jöttek foglalandják el a társadalmi lét magasb állásait, most különösen azon kell lennünk, hogy kétszeres iparral után pótoljuk a mulasztásokat, hogy minél több oldalú és szakbeli tudományos képzés által oda növeljük ifjainkat, miszerint a közjönak értelmes buzgó munkásai leendvén, megfizessék a hazának és emberiségnek rajtuk követelt minden tartozásait.

Ezen életre való nagy eszmének testbe öltözött valósága az itteni reálgimnázium. Az előre haladt kornak intő szöveget értette meg és teljesítő tiszteletre méltó hűséggel e nagyon tisztelt városi község, midőn tanintézetünkre nagylelkű alapítványát tevő. Nem szólhatok én arról, hogy mily nagy és mennyi érdeme van e virulásnak indult jeles tanintézet alapítása, fenállása és folyton emelése körül a reformált egyház nt. lelki pásztorainak, különösen a békésbányai egyházmegye köztiszteletű esperesének. Szóljon helyettem a t. gyülekezet s beszéljen majd az utókor, mely nemzedék hosszú sorain áldással tartandja fel vallási buzgóságuk s immár ily szép gyümölcsöket érlelt fáradhatlan nemes munkásságuk emlékezetét. Mire kérnék bizonyítékokat a tanodai igazgató és a vele együtt munkált tanártársak ügyszeretete és ekkorig nyújtott szolgálattételeik becsé felől? Kész felelet a mostan hat osztályra, és pedig csak három év után kiegészített tanintézet, és ennek maig kivívott becsülete és közkelete. Szíves ohajtással vágyakozom én csatlakozni e szent ügynek buzgó munkásaihoz, és tisztelettel meghajolva az alapító és fentartó s igazgató személyzet egész testülete szintugy, mint egyénei előtt, a mint örömet vállalkozom a számomra kimért pályatér beművelésére, egyszersmind kérem magamat egyik barátul fogadtatni a tisztvársi körben, melylyel együtt, testi és lelki erőink ráfordításával, kész vagyok én is e naptól fogva osztozni a munka terheiben a tanoda közjavanak, díszének minél nagyobb mérvben emelésére.

Töletek ifju barátim, kedves növendékek, töletek is kérem s megvárom azt, hogy eddig is már tanusított szorgalmatok, erkölcsileg jó viseletetök s előadásaimra kegyelettel figyelmezésetek által hivatalom tiszteinek betöltését rám nézve minél kellemesebbé, magatokra nézve áldott sikerrel gyümölcsözővé teenditek. Ily szempontból aztán ígérem, hogy bennem többet mint tanárt, hogy atyailag szerető barátot bírandotok, ki folyvást fennlágoló szeretettel mérsékelt józan szigort párosítva, 'önmaga tudománykészletéből a ti képességeiteknek megfelelő minél szebb és több részt kívánva kíván átruházni reátok. Tartsátok előttetek mindenkor, hogy nagy reménnyel vagyunk irántatok, hogy tinektek egykor dicső nagy őseitekre méltóvá lennetök kell; igaz vallásosságban, erkölcsi tisztasággal, 'Isten, haza és a közjó s emberekhez való munkás szeretetben. Megnyílik előttünk a pálya. Eddig mit se végeztünk csak azt ismertük fel, hogy sokszorosán megújuló küzdelmek és gyakorta nehéz viadalokkal fogunk szemben állani. Isten kezében elrejtve a jövő titka, miénk a jelen munka; kitartás, türelem, hit, remény s szeretet mindenkor biztos vezéreink lesznek a dicső célra.

Vince Sándor reálgimnáziumi tanár székfoglaló beszéde.

(Békés, október 12. 1864.)

Mélyen tisztelt gyülekezet! Midőn, mint e nagy jövőjű iskola egyik elválasztott rendes tanára, hivatalomba ez ünnepélyes alkalommal beállanék: mind a legközelebb egyik tisztársam részéről tanusított szép példa, mind a bevett dicséretes szokásnál fogva fölhíva érzem magamat, hogy fölemeljem gyöngye, erőtlén szózatomat.

Azonban t. gyülekezet! noha végetlen mező a növelés,

tanítás dús tenyészetű mezeje tárul föl lelkem előtt: mégis bocsánatot kérek és remélek is, ha erőim hiányában, tudós növeléseti értekezés vagy figyelmet keltő indítványok, tervezetek helyett, fölszólalásom csak egyszerű beszélgetés leend; erősen meg lévén győződve, hogy ez, legtöbb esetben, jobban világosít föl eszméket és kelt föl újakat, mint netalán a tudományos buvárlat eszmekecskeivel ékeskedő beszédek.

Szép és lelket ragadó jelensége fölvilágosult korunknak, hogy általában az iskolaügy nemcsak figyelem, hanem fontosságához mért gondolkozás és meleg ápolás tárgyává is tétetett hazaszerte. Emberből embert képezni, őt rendeltetése magasztos tudatára fejleszteni, azaz a célszerű oktatás, növelés megalapításában, ez, eget és földet helyéből kimozdító archimedesi pont megtalálhatóságában, a leghivatottabb elmék, az emberiség művelődése s előhaladása iránt leghevülenebb keblek buzgósága, legnemesebb erői hozattak és vannak, nem is minden siker nélkül való, munkásságban.

És mégis t. gyülekezet! bár egyesek, mint testületek áldozatfiliereiből fölemelve is a régi, magát túlélő romjain, a józan, a korszerű növelés, tanítás szentegyháza; bár áll az oltár, fölékítve az áldozatos kegyeletesség jegyajándékival, s megrakva a szellemi megszentelés értékesnél értékesebb kincseivel: mégis fájdalmas és búsító jelenség, hogy aránylag amaz oltár szentelt lépcsőinél kevesen jelennek meg az áldozók; a tudományoknak napjainkban oly kiessé varázsolt Tempéje látogatlanabb mint valaha, mint régen.

Mi az oka annak, hogy növendékeink hazaszerte oly gyér számmal látogatják a tudományos művelődés szent helyeit, a tudományos intézeteket, az iskolákat: e kérdés vitatása, körülményszerű fejtegetése, érdekes és tanulságos észleletekre nyújtana alkalmat. Azonban e helyett szabad legyen nekem ez alkalommal a tanítási ügyünk körül észlelt, s mind inkább előtérbe lépő ama körjelenség némiképp leendő gyógyítgatására, a legkiméletesebb s szeretetteljes kezekkel az által hatnom, miképp jelezsem ama nagy és

szent érdekeket, melyek a szüléket gyermekeik tudományos képeztetésére kell hogy hevítsék, buzdítsák, lelkesítsék.

* * *

Hogy az ember azzá legyen, mivé neki lennie kell, hogy tündöklő ékköve legyen a mindenség ékes koronájának: képzésre, idomításra, növelésre, tanításra van szüksége, hogy e nélkül nem egyéb az ember, mint félben hagyott műve az alkotó formáló újjainak, hogy nevelés, tanítás nélkül hasonló az ember, fényes tehetségeivel, a hegyek sötét gyomrában elrejtett gyémánthoz, hasonló a gazdag ereket tartalmazó nemes ércekhez, melyek fölött becsöket nem tudva, nem is sejtve járdal egyik eltűnő embernyom után a másik embernyom, hogy miképen a föld gyomrából kiásott érceket, a művészi, a mesteri kezek becsesekké, értékesekké, az emberi használat és boldogulás végetlenül fontos eszközeivé teszik: úgy a célszerű tanítás s növelés az emberben szunyadó fenyeséges tehetségeket, vágyakat, érzéseket kifejtven, őt dicsőrendeltetése nagy céljára segíti, emeli, magasztosítja, hogy általában emberről, a szó nemes és szent értelmében, tanítás, növelés nélkül fogalmunk, képzelünk sem lehet: mindezek oly általános, oly elismért igazságok, melyek fölött kétkedni senki sem fog, kétkedni józan észszel senkinek nem szabad.

De van e kívül a sok között egy nagy és szent érdek, mely a szülék figyelmét gyermekeik tudományos képeztetésére oly méltán s esdőleg fölhívja, s ez, mindenek előtt, a haza nagy és szent érdeke.

Az embernek, mint polgárnak, egy legföltöbbször kincset adott az ég. S ez nemzete, szent hazája. E szóban haza, mind az befoglaltatik, a mi az embert itt e földön legbensőbbben érdekelheti, nagygyá, dicsővé s boldoggá teheti.

A haza azon szép zengedelmes szó, melynek csak hallattára is boldogság kéje ömlik el egész valónkon. Bölcső ez, melyben gyermek-álmainkat szenderegtek. Édenkert, hol

örömvirágok egyedül virúlnak számunkra; nagyszerű sírcsarnok ez, melynek néma csendességében dicső apáink szentelt hamvai pihennek, és a mely egykor hült porainkat is szeliden takarja. A haza, azon megszentelt föld, melyen a népnek, a nemzetnek, melynek tagja vagy, földi sátora nyugszik. A haza, néked különösen oh magyar! az, a megszentelt föld.

„Az a föld, melyen annyszer
Apáid vére folyt,
Az, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt!”

Ily nagy, ily mondhatatlanul drága kincsünk nekünk a kedves, az imádott haza.

És mindezeknek meleg átérzéséből, legbensőbb tudalmából nem önként származik-e ama készség, azon ösztönszerűleg erős s leküzdhetetlen ragaszkodás, melylyel ellenállhatlan hevülünk a szülőföld, az édes haza boldogságáért, becsületeért, szabadságáért mindent megtenni, áldozatul hozni annak oltárára, még magát a drága életet is.

Ebből folyik már a szüléknek is egyik legfontosabb ama kötelemük, mely szerint gyermekeiket, nemcsak emberekké, hanem a haza jellemes fiaivá, a polgári társaság jó és hasznos tagjaivá kell hogy növeljék s növeltessék. Soha szülék, apa és anya, magasztosabb s ünnepeltebb színben nem tűnnek s nem tűnhetnek föl, mint midőn gyermekeiket jó hazafiakká növelni s növeltetni buzgólkodnak.

„Fiaiban él a nemzet, a haza,” ez nemcsak egy nagy honfi szava, hanem a kétségtelen igazságé is. De nem egyedül férfias nyers erő edzette, hanem a közértelmesedés által, a honpolgári kötelességek magasztos tudatára emelkedett, józan fölvilágosult, lelkes fiaiban él, s élhet dicső és örök életet a nemzet.

A mely nép az előre haladt idő, a fölvilágosodás jelen századának e tantételeit, e magasztos követelményeit meg-

érteni nem tudja vagy nem akarja: az menthetetlenül el fog tiportatni, öszve fog morzsolgatni az előre robogó idő kerekeitől.

Az előidők sötét századaiban, vér és vízkereszt-ség avatta föl a népeket az életre. Ma a népek Istene egyet fordított az idő kerekein, s a nemzetek a polgárisultság, a szellemi fölvilágosodás, közértelmesedés, vagyis a tanítás és növelés szent lélek és tűz kereszt-sége által szenteltetnek föl nagyokká, dicsőkké, halhatatlannokká.

Ez igazságokat mélyen kell éreznünk, s hívő lélekkel kell vallanunk nekünk különösen magyaroknak. E nagy horderejű igazságoktól áthatottan oda kell törekedni a magyar apáknak és anyáknak, hogy gyermekeiknek gondos növelése s növeltetése által egy méltó, az ismértekben s nemzeti művelődésben minél inkább előhaladt új nemzedék álljon elő időkoronként a kiholtak helyére.

Általános panasz népünk miveletlensége a tudomány, az irodalom termékei iránt tanusított közönyét s érdekeletlenségét illetőleg. Tagadhatatlan tény az is, hogy népünk közt könyv s az irodalom művei, általában a szellemi, eddigelé nem nagy keletnek, nem nagy pártolásnak örvendett. Ezért nemzetünk iránt e tekintetben nem igen kedvező volt, csak néhány évtized előtt is, a mivelt külföld véleménye s hazánk a miveletlenség hazájának képzelgetett.

Noha, szégyenpirulás nélkül, mégis be kell vallanunk, nemzetünknek, e nem annyira önbűnei, mint végzetszerűleg sok szenvedés által fölszentelt nemzetnek, szellemi hátramaradását.

Vérrel írott történelmünk lapjain fénylő betűkkel jelöl-vék hátramaradásunk mentő, igazoló okai. Eszünket, karunkat, fegyverünket a keleti barbarság, az ozmán, a török erő vad áradatának föltartóztatása, elvégre, szellemi és anyagi hátramaradásunk fölszámíthatatlan árán eszközlött győzedelmes elhárítása, századokig vevé igénybe. Mig a magyar vé-

rét ontá egész Európa nyugalmaért: addig a szomszéd népeknek, a tudományok olajfája árnyékában, elme és ész kincseiben, s mindenben, mit mivelt ész és szív nagyot, szépet s hasznost teremthet, fölülmulniok, tulszárnyalniok sikerült. De míg Európa miveltségben büszkélkedő népeinek, nemze-tünk vére árán szerzett, miveltsége csak szerencse: nemze-tünknek hátramaradása, az igazságos történelem ítélőszéke előtt, érdem vagy legalább fényes igazolás.

Azonban, épen e lelkesítő tudat indítson bennünket, mindent megtenni arra nézve, hogy nemzetünk, e minden jóra s nemesre, a tudomány s művészet kincsei iránt fogékony, gyulékony s nagyra menendő keleti faj, mihamarább elfog-lalhassa, Európa mivelt nemzetei sorában, teljesen jogosult s diszes állását.

Mindezeknek meleg átérezése hevítsen egyszersmind bennünket minél lángolóbb szeretetre a sokat szenvedett s imádatos magyar haza iránt. . . .

Oh én szeretlek néma bánatodban,

Hazám! szeretlek könyeid között.

Égőn szeretlek özvegy fátyolodban,

Nehéz keserved melybe öltözött.

Bájlón mosolygsz; mert bár sorsod kemény,

Él még a sir felett is egy remény!!!

Föl tehát lelkes magyar apák és anyák! a legszentebb honfiui munkára, a gyermekeitek neveltetése s taníttatása által eszközlendő közértelmiség s polgárisultság üdvhozó munkájának, szülei önmegtagadással, készséggel való teljesítésére!! Egy lelkes, egy „még nem volt,” de a legdicsőbb életre képes, a legdicsőbb életre jogosult nemzet léte, boldogsága föltételezvék a ti végetlenül messzeható befolyások a közmívelődés, e nemzeti fontosságú, terén tanusítandó buzgalmatoktól.

Ne feledjétek soha, s véssétek mélyen szívetekbe ti magyar apák és anyák, emez oly sokat magába foglaló igaz-

ságot, melyet a világ minden részeiben szétszórt, de még eddig sehol és semmiféle nemzetbe be nem olvaszthatott zsidó nép oly megcáfолhatatlanul vall és hirdet: „hogy az apák hagyományos öröksége, és így mindaz, mit az apák tettek, intéztek, az iskolás gyermekek a fiatal nemzedék szájának lehellete által tartatik fen.”

Másik nagy és szent érdek, mely a szüléketgyerrekeik tudományos képeztetésére fölhivja, az egyház, különösen a protestáns egyház szent érdeke. A tizenhatodik századbéli ama nagy és jótékony viharak, a reformációnak egyik legdicsebb teremtménye, s áldáshozólag gyümöleszőő eredménye az iskola és annak ujjászűletése. És miképen a reformáció új életet lehelt a tudományba, az iskolai ügybe: úgy viszont a tudomány, az iskola a reformált, a megtisztított vallásnak egyik legerősebb támasza, védbástya lett. Nagy és kiszámíthatlan következőő azon szoros egybeköttetés, mely a reformált iskolák, a reformált növelésűgy és a reformáció által megújult egyházéletérdekei között létezik. Egyház és iskola, protestáns hitelveink értelmében, oly egymást kiegezőőítő s legdicsebb rendeltetésű intézetek, melyek egymás mellett, egymásnak hűségesen kezére dolgozva, elvezérlik a hiveket az emberi nem rendeltetésének végcéljára, mely nem egyéb, mint a mi mennyei atyánkban végetlenül föltalálható tökéletesség, vagy is Pál apostol szerint azt eszközlik. „hogy tökéletes legyen az Isten embere, minden jótettre tökéletesen fölkészítettett.”

Mi által éri el különösen az egyház azon célját, hogy Isten országa minél inkább fölépűljön, s minél inkább terjedjen közőttünk, hanemha az iskola által? Mi által ébreszti föl, készíti s teremti elő hiveiben az egyházi öntudatot: hanemha az iskola által? Ez értelemben szól az iskola magasztos hivatása fölöött átszelleműlt lélekkel a nagy reformátor, Kálvin, egyik levelében, mondván: „az iskolák a lel-

kipásztor veteményes kertjei, s méltán úgy lehet azokat tekinteni, mint a mennyei tudomány kincstárait.“ Ez értelemben nyilatkozott hasonlólag, igen találóan, korunk egyik jeles egyházférfia, mondván: „hogyan a fiatalok temploma az iskola; és a vének iskolája a templom.“

Midőn azért egyház és iskola ily szoros és válhatlan kapcsolatban állanak egymással, midőn jól rendezett iskola, növelés, tanítás nélkül virágzó egyházi életet képzelni sem lehet: nem önként foly-e innen a protestáns szüléknek gyermekeik képeztetését tárgyazó elengedhetlen kötelemök?

Zárjátok csak be a tudományos intézeteket, az iskolákat, némuljon el csak azokban a keresztyénies bölcseség szöszata: majd látni fogjátok, hogy sötétség rémes éjjele borul a templomra, kialszik annak oltárain az evangyéliumi hitvilágosság égő szövétneke; és a nép, mely elfordítja szemét a lelki világosságtól, ül ismét, mint régen, a halál árnyékának sötét völgyében. Mert írva hagyta az Urnak lelke Hóseás próféta által: „hogyan elvész a nép, mely tudomány nélkül való.“

* * *

Ime t. gyülekezet! eme töredékes vonásokban kívántam én jelezni azon nagy és szent érdekeket, melyek a magyar protestáns szüléknek gyermekeik tudományos képeztetésére kell hogy hevítsék, buzdítsák, lelkesítsék, s amelyeknek komoly szem előtt tartásával mindinkább derűs koránnyél az emberiség, a haza, s a vallás szent egén.

* * *

És most azokhoz van még pár szívből fakadt szó, a kiknek bizalma e nagy jövőjű iskola díszes tanári testületébe emelt, s a kikkel e hivatali állásom legbensőbb viszonyba hozott.

Nagytiszteletű s tekintetű egyházi előljárók! Köszönöm a bizalmat, melylyel felém e pálya munkálatai között, talán a legigénytelenebbhez fordulni méltóztattatok. S míg semmi sem tartóztat vissza bizalmas lelketek előtt erőim gyengeségét bevallani: más részről nyílt és fölemelt fővel ígérhetem, hogy a hűség, a szives igyekezet, az élénk kötelességérzet a munkatéren, melyre bizalmatok által szólítottam, bennem soha nem hiányzandának. Legyetek üdvözölve általam, mint ez iskola virágzásának éberlelkű s ritka áldozatkészségű őrállói, előmozdítói!!

Légy üdvözölve különösen nagytiszteletű férfiú! egyházmegyénk fáradhatlan lelkes kormányzója, ez egyház, ez iskola életető szelleme, ebben a szépnek, jónak, nagynak és dicsőnek élő képviselője, s csodás hatalmu létesítője! Az életsorsokat vezérlő gondviselés nyujtsa becses életedet még messze időkre, hogy munkás tevékenységed áldásos hatása alatt érje el ez egyház, ez iskola teljes mértékben virágzásának tündöklő fénypontját.

Légy üdvözölve nemes tanári kar! s fogadjatok diszes testületi koszorútokba azon szívélyes indulattal, mely a közös szent ügy bajnokainak keblét melegíti, s melylyel én feleltek közeledem.

És te reményteljes növendéksereg! kiken, mint a jövő emberiség, a jövő haza, a jövő egyház leendő oszlopain oly kegy és örömteljesen csüggnék az előbbre haladt életkor, a mi lelki szemeink, kövessétek bizton, s kételkedés nélkül azon szerény vezérsugárt, melyet az isméretek habár szendefényű előlvilágoltatásával életutaitokra hinteni, annyi buzgó jó akarattal törekvendem.

Az örök jóságú gondviselés pedig, mely fölöttünk, hányatott hazánk, s küzdő anyaszentegyházunk fölött oly csúdas hatalommal s szeretetteljesen örködik, cselekedje azt, hogy ez iskola, a tudományok templomának e helyen annyi áldozatkészséggel emelt e diszes előcsarnoka, álljon és virágozzék mind a késő időkig!!!

TÁRCA.

IRODALMI SZEMLE.

„La Storia di Girolamo Savonarola e de' suoi tempi, narrata da Pasquale Villari con l' aiuto di nuovi documenti. Vol. I. II. Firenze, 1859.“

Az 1494. év utolsó hónapjai Olaszországnak mind bel mind kül történetére nézve korszakot alkotó jelentőségűek.

Az újra éledés (renaissance) fénykora, mely a XV. század közepén tetőpontját érte volt, annak vége felé erőszakos rendülést kapott, és pedig külről. Ez lett aztán első szem azon zavarok és bonyodalmak láncolatában, melynek további folyamán a szerencsétlen ország európai hadesapatok küzdterévé lőn. „A béke hona,“ mint akkor a muzsák székvárosát képező Ferrara nevezteték s vele együtt méltán az egész Itália is, e korban már annyira jutott, hogy dúló hadak színhelyévé változék; és Guicciardininak Florencia történelméhez bevezetésül irt lelkes szavaiban még boldog városnak rajzolt kedves szülőföldre csakhamar oly események tanuja, sőt áldozatává lett, a melyek azon multnak visszatértét egész nemzedékkoron át lehetlenné tették.

Medici Lőrinc, a „fenséges“ 1492 meghalt. Ez alkalommal felbomlott, szerteszakadozott Itáliának addig volt egysége.

Különben Olaszhon, virágzása „arany korában, politikai szempontból igen sok és apró államra volt oszladozva. Az államszervezetnek nincs oly képzelhető alakja, mely itt képviselve nem volt, a legcsekélyebb városi köztársaságtól egész a staufi II Frigyes óta ujdonat összpontosított nápolyi királyságig, s mindezen világi államformákon kívül még az egyházi állam.

A nagy Medici Kozma és Lőrinc e zilált helyzetnek urai voltak pénzök hatalmával, politikai belátásuk és személyes erélyök által. A Mediciek Florenciájának ezen főhatalmában lelte Itália összetartásának, egységének biztos kapcsolatát. Lőrincceel, kinek hozzája méltó-

utóda nem vált, kiesett az államok életéből e jótékony bűvös hatály, s borzasztó valódiságában eltűnt a belső szakadozottság.

Halála után két évvel történt az, hogy egy vállalkozó ifju külföldi fejedelem, VIII. Károly francia király — mintha isteni felhívást vett volna — hadserge élén, mely azon korhoz képest a legkitünőbb hadi szerelvényekkel ellátott vala, átlépte az álpokat. Célja volt az alélt Itáliát — érett gyümölcsként — lerázni a lét fájáról. Csudálatosan illett e szándok a keresztyénségnek a törökök ellenében ép akkor elfoglalt álláspontjához. A francia tábor megérkezése mindjárt baljóslatú eseményekre szolgált alkalmúl, legelső fegyvertényök páni félelmet, általános rémülést keltett.

A legjobb olaszthoni tábor, a nápolyi, Rapallonál tönkre vertett s ettől fogva a szegény ország majdnem végkép ótalom s fedezet nélkül adta meg magát a győzőnek.

Különben a csatavesztés nem valami nagyszerű volt, 3000-ből 100 esett el; de annak utóhatása volt bizonyos elzsibbasztó, kedvetlenítő megdöbbenésnek okozója. Itáliában ugyanis már több nemzedéken át elfeledték azt, hogy miben áll voltakép az a háború; csatákról — nagyban — tán hallottak, de komoly vérontási jelenetet soha se láttak.

A vitélő nép pénzen kialakított csőceselékből állt, vezérei körülbelül a sereghez valók, kik az egész hadi vállalatot, vagy inkább katonai tüntetéseket oly egyszerűen s hideg vérrel, mint üzletét a kereskedő folytatták s bevégezték sokszor a nélkül, hogy valamely hatarfeldulatott, vagy emberélet áldozatul esett volna. Ily módon néha több időre telt hadjárat megesett valódi összeütközés nélkül, s diadalutja volt az ellenhad lefegyverzése vagy elfogatása, melynél csatavesztés, vérontás mind elmaradtak.

Hadi tények legfontosabbja volt az, midőn valamely állam elenfelét azzal tette tönkre, hogy táborát közvetlenül a csatatéren megvásárolta (V. ö. Grimm. Michel Angelo I. 122. köv.)

A franciák oly ellenségül ismértették magokat, kik a dolgot komolyan veszik, s magukkal még Itáliában akkorig nem látott fegyverzetet, s hatalmas tűzértséget hoztak. Ezt pedig nem úgy érvényesíték, mint az ókorbeli lőgépek, a melyeknek egy kőgolyó eldobására egész naphosszant kell vala működniök; de érc-esőveken lövés után rögtön új lövéssel ércgolyókat hánytak, nem is csupán váraklakra, de épen az emberekre tüzelvén.

Ezt jegyezzük meg arra nézve, hogy fogalmat nyerhessünk az általános rémületről, mely a francia tábor érkezését előzte volt.

Florenzia városa volt azon idő tájban egyike a leginkább zaklatott helyzetű államoknak. Medici Péter, Lőrinenek fia, uralkodék itt mostan, kit legjobban jellemez atyjának felőle mondott ítélete Egykor t. i. ezt mondá Lőrinc: három fiam van, kik közt az első jó a második okos, a harmadik balga. Ez a Péter volt a „balga.“ Florenzia mostani uralkodója. Sok ügyesség, annál több kedvező szerencse kívántatott arra, hogy a Mediciek hatalmi állása létesüljön és megszilárdulhasson; épügy felette nagy bárgyuság kellett ahoz, hogy a már meggyökerezett s az állam életével összeshővődött ezen hatalmi állás önkezüleg megrendítve aláásva elbuktathassék.

Péter csakugyan embere lett a vállalatnak, hogy a, több mint évszázad folytán, szigorú következetességgel vitt politika gyümölcsét két év alatt végkép eljátszsza. Atyja, igaz, kegyetlen zsarnoki természetű, de mindenkor kiválóan ildomos, tetterős államférfi volt, mely szerencsés tulajdonait se humanisztikai tudomány kedvelése, se olykori kicsapongásai háttérbe soha nem szoríták. Péter szeszélyes balga kényúr, nép és nemesség által egyenlően gyűlölt, s egyetlen párt előtt is becsültetve nem vala. S ez buktatta meg őt családjával együtt.

Jó sejtelem volt az nála ekkori állása tarthatlanságáról, mely arra vitte őt, hogy a franciáknak közalgése hírére Florenciát odahagyta, a királyi táborba sietett; éhhetetlenségéről nem szolgáltatott volna nyiltabb bizonytságot, mint tőn az által, hogy őnmaga egész uralkodói hatalmával, Florenzia és az ennek alája rendelt városokkal együtt, a francia király lábaihoz borult, hogy mint hűbérnők, illendő alázattal, mindenét visszanyerje annak kezéből. A fejedelem átmenése és árulása felül vett értesülés Florenzia népet rendkívül izgatott hangulatba hozta.

A mi főként nyugtalanítá a kedélyeket, az nem csupán az ilyenkor természetes elkeseredés volt, mit egy Medicinek pulyasága előidézhetett, hanem a mindenkire nézve sokkal aggasztóbb érzés, hogy az állam — legalább azon idő szerint — kormány nélkül maradt.

A Mediciek kormányzása sok tekintetben súlyosan érezhető vasszigorú volt, de békés rendet hozott be oly módon, miszerint annak gyakorta vérengző szigorának lehetett köszönni az iszonyú polgár háboruktól, mik Florenciát eddig folyton tépdélék s szaggták, elvégre megszabadulást.

E kormány most nem vala otthon, és hogy valaha, még pedig idegen fegyverek segélyével visszakerüljön, annak egyértelműleg ellene nyilatkozott mindenki. De mit tegyenek? Kinek van joga az üresen maradt főhatalmi állás elfoglalására? kinek hatalma arra, hogy bár kívánná elfoglalni, de aztán — a köznek javára — megtartani is képes legyen azt? Ki tudná meghatározni, hogy azon gyűlölet, melyet a közelebb volt kormány hagyott maga után, mily sokáig ellenszegülend egy újabb felsőség beállíthatásának sőt minden jó rendnek a régi florenciai módon?

Ugy látszik, hogy csak polgárháboru szolgálhat az elmúlt államviszonyokról átmenetül egy újabbra, sőt már itt ott mutatkoznak is annak vészhirdető előjelei. A nép nagy csoportokban hullámozott az utcákon; gyanus alakok, eddig sötétben forralva átkos terveiket, léptek most elő s üzték lázításaikat; az átkos emlékü török, melyeket legutóbb a Pazzik összeesküvése alkalmával szemlélték, ismét nyilvánosságra jöttek, minden felé iszonyú bizonytalanság és leverő feszült hangulat uralkodik.

E vészteljes időben lépett az ügyek előterébe egy férfi, ki ekkorig a politikai hatáskörtől elvszerűleg visszavonultan élt, most is inkább az események hatalmas vonzerejének hódolt semhogy eleve kitűzött biztos cél után indult volna.

Ez volt a sz. Márk egyház domonkos rendű szerzeteseinek priorja, Savanarola Jeromos, a legtüzesebb egyházi szónok nemcsak Florenciában, de bizvást mondhatni, egész Felsőolaszthonban. Tudva volt felőle, hogy ő Ferrarában tekintélyes, bár épen nem gazdag családból származván, 22 éves korában menekült zárdába a világ elől, és hogy itt csupán ön erejéből vívta fel magát a diszes rendfőnöki állásra éjszaki Itália egyik legjelentekesb zárdájában.

Mint hitszónok valóban ő szövetségi látnok ihletével bírt, annak hangján, szigorával s épügy merész képek és hasonlatokban beszélt. Sok időbe telt, míg kellő figyelmet s kihallgatást nyert a könnyű vérű florenci népnél, míg az elfordulván, neki jobbadán hízog humanisztikus irányzatú s alapjában pogány szívű, mézajaku mesterektől, kedvelni kezdte a férfinak ostorzó ékesen szólását, miután megszokta annak keserűégeit. Ő ugyanis mindenki iránt szigorú, legszigorubb volt önmaga irányában. Mindjárt új méltóságában első fellépte volt a zárda reformja, melynek népét egyszerűségre, erkölcsi tisztaságra és munkásságra szorította, részéről ugyancsak minél szigorubb étrendszert, egyszerű öltözködést s igen szerény lakszobát

választván. Szónoklata is époly szüzsies tiszta, keresett ékitményeket nélkülöző, gyűlölvé — mint ördögi kény játékszerét — a csillogó érzelmek, képes beszéd sallangjait; hatása a legkeresetlenebb tényezőkön alapult, az érzelmre begyűzőleg; példabeszédek, a melyeknek ő annyira meglepő jelentőséget adott, hasonlatok s képek amaz elragadó, a célt mindig eltaláló modorban alkalmazva, mint Krisztus a mily mesterileg élt velők, mindenre a legalkalmasb kifejezés, mindenkor pontos, mély önmeggyőződésből származott érzelem s majd ennek felhevülése perceiben délszaki hévvel s valódi olasz éllénkséggel túláradozó képzelem, voltak előadásának utánóztatlan sajátosságai.

Ebben volt az általa vivott sikernek titka. A főgyház téres boltozatai nem fogadhaták be a sokszor több mértföldnyi távolból előtódult hallgatóságot. Sirtak, zokogtak átható beszéde hatása alatt. A műveltebbek sem szabadultak meg szónoklata bűvhatásától; Mirandolai Pico állítja magáról, hogy az ő predikációi hallatára a legmélyebb meghatottság borzalmait érezte mindannyiszor s ellenállhatlanul.

Itália három leghatalmasabb fejedelmének halálát jósolta, s ezek, úgy a mint ő kijelelte volt: Lőrinc, a pápa és a nápolyi király, csakhamar egymás után elhaltak. Bűnbánatra intett, a megtérni nem akaró népet sulyos istenostorral fenyegette, hogy majd idegen hadsereg jövend a hogyeken tulról s a föld összerendül léptei alatt; — bekövetkezett a fenyegetés, itt a csapás. Ő előre látta, megjósolta azt; úgy tetszék, hogy ha valaki, csak is ő lehet annak vészeiből megmentője a népnek.

Az ő tanítását hallgatni gyülekezett roppant tömegekben a nép amaz emlékezetes napon is, mely Florencia jövője felett határozandott; és a szónok e fontos pillanatnak, ön nagysága és veszélyének teljes tudatában volt.

Savanarola ellensége volt az egyeduralomnak, személyes ellensége a Medicieknek.

Lőrinc félt az ő merész szónoklatától, mint bűnös attól, ki lelkére beszélni szokott; halála előtt kevéssel leküzdte az ellenszenvet, éltében még egyszer, mielőtt a világot elhagyná, igazságot hallani kívánt és Savanarolaért küldött. Ez elfogadta gyónását, és a föloldoztatás díjául „szabadságot a florencieknek” kívánt.

Lőrinc kedvetlenül fordult el tőle, Savanarola eltávozott, elhagyta őt s meghalt föloldoztatás nélkül. Ez tudva volt a városban. A Mediciek bátor ellensége, ki második hazája szabadságaért oly lelkesen küzdött, úgy hívék, most is tudni fogja, mit tevők legyenek,

Valóban megtalálták ő nála, a mit kerestek. Midőn a polgárháboru mármár fenlobogó lángokban kitörni fenyegetőzék, fellépett, bűnbánatra intett, összetartásról prédikált, békés indulatra, kiegyezésre buzdított és oly meghatóan és begyőző erővel, hogy a miről mind-egyik florenci történetíró mint valódi csudáról magasztalva emlékezik, a forrongó lázadás elesillapult, az indulatok kiengesztelődtek s a vihar lecsendesült. Egyike volt ez ama főséges ritka jelenéseknek, midőn az okosoknál szőgyent vall az értelem, a lelkesedés ragadja meg a kormányrudat és megtöri a háborgó elemek hatalmát. Ilyet rajzol utánozhatatlan hűséggel az ókori nagy költő Virgil, eszavaiban:

„ . . . velut in magno populo quum saepe coorta est
Seditio, saevitque animis ignobile vulgus;
Jamque faces et saxa volant; furor arma ministrat:
Tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent: adrectisque auribus adstant,
Iste regit dictis animos, et pectora mulcet.“

(Aeneis I. 148—53.)

Az ujszülött jó egyetértés csakhamar meghozá áldott gyümölcsét annyira, hogy a kemény próbáltatást, melyet rá VIII. Károly hozott, szerencsésen kiállta. Látszólag békés szándékkal vonult be Florenciába; midőn aztán katonái magukat nemtetszőleg viselték, az egész polgárság, mint egy férfiú, szilárd határozottsággal kelt fel jogai mellett. Egykor fenyegetve szólt a király, hogy riadót fuvat; erre a lovagias Cappone Péter így válaszolt: mi pedig lármaharangot huzunk.

Azon évi november 28. már kivonult a király, miután Savanarolával egy izben személyesen találkozott. E barát előtt mindig valami babonás félelemmel elegy tiszteletet érzett.

Florenzia visszaadatott önmagának. De kapui előtt még folyton dühöngött a lázadás, a pártoskodás, belül pedig még egyike sem volt tisztázva azon nagy kérdéseknek, a melyek megoldásától függött az állam jövője.

Ki fog e népnek parancsolni? most e népnek, mely a Mediciek kormányszakában tervszerűleg elidegenítették a nyilvános élettől? Ki a nemességnek? mely elszegényült, száműzeték, egykori állásához mérve most csak tizedrésznyi, de a mely ha uralomvágy csiklandozza, legott a pártszakadás, a törvénytíró erőszakoskodás vad hajlamait szabadra ereszti.

Ki a polgárságnak? mely céltársulatai eltöröltetésével az ön-

kormányzás legszerényebb teréről is leszoríttatva, a közélet iskolájában most mindent előlről és újra tanulni kénytelen.

Nem maradt fen semmiféle politikai hagyomány, melyhez új szílat fűzni lehetne. A Mediciek e téren derekasan működtek s a maecenási pazar kegyeik csábingereivel behozott s ápoltt műveltség által ugyancsak ellene dolgoztak azon merev tartásnak, szigorú fegyelmezettségnek, melyek nélkül polgárzat önmagát fentartani és kormányozni képes soha nem leend.

Hogyan álltak e részben, kimutatta mindjárt az első kísérlet, melynek alkalmából a fejetlen államnak új kormányt adni szándékoztak.

Négy nappal a franciák kivonulása után a polgárharang gyűlésre hívta egybe Florencia lakosait. Az úri rend 20 tagból álló kormánytestület (accoppiatori) indítványozásával állt elő s örömrivalgással üdvözlé az új hivatalt.

A husz férfi bármennyire jó szándéku lehetett, azonban oly módon, a mint összeválogatva voltak a közélet legkülönbébb polgári állásaiból, semmi fontosabb rendszabály hozatalánál egy értelemben lenni nem tudtak. Nem sikerülhetett annál fogva nekik az, hogy az államgépezet fenakadt kerekét ismét lengésbe indítsák; azonban felléptök után csakhamar oly vélemény kezdett mutatkozni a főbb rendűek és polgárok közt, mely szerint a haszonvehetlennnek ismért kormányrendszert célszerűbbel felváltani kellene.

Az úri rend (signoria) emlékezetes gyűlést tartott, melyen a véglegesen megállapítandó kormányzat felől szenvedélyesen vitáztak.

Legfőbb két szóvivő Saderini és Vespucci volt. Beszédeiket közli Guicciardini (egészen-e vagy csak félig hiven, az mindegy). Mindkettő mestere a politikai ékesenszólásnak s az ellenvélemények jeles képviselői.

Saderini teljesen új alkotmányozást sürget oly nemű intézkedések alapján, melyek — a velencei példány szerint — a nép számára önkormányzatot biztosítandók. Vespucci a Medicieken félbeszakadt régi arisztokrácia visszaállítását kívánja, különösen hangsúlyozva az ősrégi családok utódai kisebbségének születés, birtok s képzettség alapján az uralkodásra egyedül hivatottságát,

Amaz az összes néposztálynak újra szervezését javálja, melynél fogva egy nagyobb tanácsban minden szavazatképes polgár együttesen az egész polgárzatot képviselné, a kitünőbb férfiakból alkotandó és főkormányt vivő szűkebb körű bizottmánnyal, mely az előbbinek élén állana. Oly engedményekül tekintvén ez intézkedést, melyek a lázadást s törvényellenességet egyedül csillapítanak.

Emez finom pontossággal kimutatja, miszerint az ily intézkedés által a leggonoszabb szenvedélyek fognának tért nyerni s majd ezek után következnek a fejetlenség átka, az állam, jog s az egész polgári szerkezet felbomlása.

És Vespucci győzött, a nagy tüzzel folyt tárgyalás végén ő nyert szótöbbséget. Hanem e győzelem sikere felől, úgy az állam mint a mostanra diadalt vívott párt részére, az elfogulatlanok már ekkor sem voltak csalódásban.

Az uralkodó izgatottsághoz képest ez éppen ösztönül szolgált az alsóbb rendűek további nyugtalankodására. Ujból kitört a vélemények tusája, még pedig ezuttal nem csupán az uri rend körébe zártan, de az utcákon, a nyilvános téreken, s a polgárháboru vészes örvényébe sodorva mármost azokat is, kik annak kitörését előleg gátolni kész jó akaratukkal ellenfeleik makacsságán hajótörést szenvedtek volt.

Az állam tehát elláthatlan következményű zavarok közé jutott; emberi felfogás szerint nem volt egyéb hátra, mint az alkotó elemek mostanra dulóvá lett hatalmainak szörnyű küzdelme, s azok békés kiengeszteléséről szó sem lehetvén, mi lesz a vég. Az államhajó egy kormány és vitorlavesztett rommá leendvén, vagy a birvagyó külföld vagy a leselgő Mediciek zsákmányaul fog esni.

Ennek bekövetkeznie azonban nem szabad, nem lehet. Florenzia biztonságban, jóllétben kellett hogy maradjon törvényszegés, jogsérelem s békebontás nélkül; a létét fenyegetett szirtek részein ismét s azok mellékén szerencsével áthajóz ugyanazon férfiu közbenvétele által, kinek hatalmas szózata már egyszer és nem régiben megmenté.

December 12-dike óta Savanarola lelkületében nagyszerű változás történt.

Nem csekély benső küzdelem után, melynek nyomai hitszónoklatain feltalálhatók, elhatározá magát a szerzetes, ki az idő szerint a florencai közönség elismért kedves hitszónokává lőn, oly utra térni, mely eddigelé messzibb volt tőle gondolatban is mint bármi más, melynek vészeit és viszontagos változatait önmaga jól ismerte; mégis arra most ellenállhatlan vonzatást érze, miután az állam megmentése volt a feladat, s miután erre oly férfi kellett, ki a tömeget nemesak felizgatni, de szintugy lecsilapítani, fékezni is tudja, és mert a dolog természetes rendi hozta magával, hogy ez ember csak ő lehet, erre senki más nincs hivatva egész Florenciában.

E nap óta predikációi egészen más szint öltenek. Alaphang ugyan még a régi, a látnoki ihletnek fenszárnyalása, a lelkesültség,

vallási mély érzelem komolysága szünetlenül folyó de mindig új be-
szédeiben, bűnbánatra intő szónoklataiban mindugyanazok; de már
itt ott s mindegyre gyakrabban vegyülnek azokba politikai esz-
mékek s alkotmányi tervjavaslatok. Eleinte csupán köny-
nyedén ejtett célzatok, távolról adott intelmek, futólagos odapillantá-
sokból álltak ezek, aztán szigoruan vont következtetés vagy tanulság,
melyeknél fogva ama történetesnek látszott előzmények legott helyes
összefüggést, mindenki által belátható világosságot nyertek s minden-
kor az épen függőben levő kérdésekre egyenes vonatkozással, végül
nehány szóban összefoglalva, röviden fogalmazott indítványokká kép-
ződtek a leghatározottabb színezetben, mindnyája jól átgondolt poli-
tikai meggyőződésnek, egy kész rendszernek érett gyümölcse és oly
élethiven előadva, hogy a szendergő eszmét teljes értelmű kifejezésre
fejleszték, a közvéleménynek mintegy nyelvét oldották, a bizonytalan,
homályos vagy ingatag őrületnek élő testet és jellemzetes alakot köl-
csönöztek. Mindez pedig tetemes járulékkal, melynek behozatala
iránt Savanarola magát soha nem igazolandja eléggé s mely kezdetleg
a sikernek legnagyobb részét vivta számára, s ez az, hogy mindent
istenihlette látnoki méltósággal és hangon adott elő, mint a ki egyene-
sen Krisztus, „Florenzia királya,“ által közvetlenül bízott meg arra
nézve, hogy az ő akaratát ájtatos hallgatói előtt tolmácsolja.

A szent dolgoknak világi ügyekkel ily módon elegyítése akkori-
ban korántsem vala szokatlan, de mégis különösnek tűnhetett fel, mi-
után itt, mint akárhol is hasonló esetben, a köztisztélet tárgya, a szent
egyénség ugyanazon alkalomnál átkozódó istenkáromlóvá lőn, mely
a profétában többé kevésbé jóhiszeműleg táplált hitet gyakran meg-
ingatta vagy lerontá.

Savanarola politikai reformeszméi, csak részleg, újak voltak.
A „nagy tanács“, az ennek kebléből választandó „kisebb bizottmány“
a Signoria gyűlésén már Soderini által hathatósan ajánltatott; hanem
egészben új volt; ide nem értve az egyedül általa indítványozott te-
lekadó eszméjét, azon elragadó ékesen szólás, melynek hatalmával ő
a több nemzedéken át minden állami közügytől elidegenített népso-
kaságot annak érdekében lelkesíteni tudta, egészen új és hallatlan
volt a reformnak legszigorubb törvényszerűség útján keresztülvitelé-
nek módja, mely tisztán ker. összebékítés, egygyé forradás által
eszközteték a nélkül, hogy egy csep vér ontatott volna a polgári há-
boruk e városában, mely a legszenvedélyesb párteseták küzdtére volt.

Annál fogva itt a történelemben páratlanul álló eseményt lá-
tunk, egy összeomlott államgépezetnek szószékből, hitszónok által,

kinek közvetlen befolyásával minden lépten nyomon találkozunk, békés uton lett reformációját.

Nem hozatik nyilvánosság elé, nem adatik ki egyetlen törvény se a nélkül, hogy előre már egy vagy több predikációban indokoltan kifejtve, a körülmények sürgős voltából igazolva s a hivek figyelmébe hathatósan ajánlva lett volna; a törvények valamennyien oly szellem és modorban, ugyanazon előadási sajátossággal szerkesztve létesültek, mint a hogyan előleg javasoltattak, elannyira, hogy a hit-szónoklatok hű másolatának bizton tekinthetők; az államférfiak gyűlésein, tárgyalásainál ugyancsak az ő szavai, szóalakjai s kifejezései szélrtire használtak; az állami fő hatalom intézményei, hivatalos kiadványai épugy bibliai helyek szóhűséggel idézetén, ájtatos szemlélődésekkel kezdődnek, jámbor elhatározásokra mennek ki, a mint a nép mindezeket gyóntató atyja ajkairól hallá vala.

Azonban Savanarola semmiféle közhivatalt nem viselt, mind-egyre szabályszerűleg szószékében fellépett, változatlanul egy azon bűnbánatot hirdető lángbuzgalmu hit és vallásügytől ihletett reformátor maradt.

Igy kezdődött az 1494-ki december 22 és 23-dikán az alkotmányozás műve oly alaptörvénynyel, melynek tartós népszerű kormány-rendszert kellett létesítnie, mihez képest elrendeltetett, hogy consiglio maggiore — nagyobb tanács — állíttassék fel mint népképviselet. E nagytanács azonban nem oly sok egyénből állt, mint neve után hinné az ember. Alkotmányszerűen korlátoltatván az ebbe léphetés képessége t. i. hogy 29 évesek és ugy nevezett „cittadini beneficiati“ vétethetnek fel, az lőn eredménye, hogy a városnak 90,000 polgára közül csak 3,200 üti meg a jelölt mértéket. Ezeknek ismét csak egy harmada mintegy 1000 tanácsos lett hat hónapra megbizva az ügyek vezetésével, ugy hogy az összes népképviseletet tevő nagytanács 18 hónapi kormányzati időközben szolgálta le a másfélévnyi tartamu hivatalt. Ezen képviselet élén állt a 80-ak kollégiuma, melynek tisztében állt a törvényjavaslatokat előleg átvizsgálni, előkészíteni s azok tárgyalását intézni. Ebbe már csak 40 évet betöltött és elismért politikai képességgel bíró férfiak vétettek fel.

Az elhatározó végtárgyalás a nagytanács illetéke volt, melyben az addigi parlamentarizmus zajongók helyét higgadt és szabad vitázás, épen oly jellemű határozás váltották fel. Ez ilyen kettős kormányalak, melynél a nyilvános közügyek végellátása az eléggé tág de nem túlzottan kibővített demokratikus alapokon épült képviselő testület jogköréhez tartozott, míg az előleges megvitatás a szűkebb hatóságot illette, megadta végre a nyugvásnak szilárd sarkpontját s a kormány-

hajó evezőt és horgonyt nyere. Alapeszméje nem volt bár új, de az alkalmazásnál aránylag kis körben s a legtekintélyeseb polgárookra átruházásnak célos rendszere főleg Savanarola érdeme. Körülbelől egy hóval később jelent meg a nagy fontosságú törvény, mely Savanarola legbensőbb átgondolásának gyümölcse s a florenci államháztartásba teljesen átalakító reformot hozott be: az adóügy reformja, a telekadó behozása. Az állam költségei mindekkorig rendszer nélkül majd egyes gazdag polgárok adakozásai, majd az uralkodó pártfelekezet által az elnyomottakra rótt és erőszakkal behajtott jövedelmekből, mint a körülmények hozák magukkal, fedeztetek volt. A Mediciek különösen elleneik fékentartására célzott önkéntes és szabálytalan birtokadóztatást hoztak be, az iparüzlet és kereskedésnek egyeduraskodásuk érdekében rombolására, az ő kezökben az adózási rendszer inkább tervszerű kirablás, az állam és magántőke csapása volt.

Azon időben, melyről szó van, Florenc épen nagyon sajnosan érzett pénzhiányban sinylett, melyből mint államot kisegíteni végkép lehetlen, ha csak vagy a multkori erőszakosság rendszabályaihoz nem nyulnak, vagy új, törvényes módszert nem vesznek elő. Savanarola ez utóbbit létesíté. Miután több e. beszédében vitatta a fekvő birtokadóztatását, 5. februárban létre jött azon törvény, mely Florencben s azzal együtt Olaszföldön először jött divatba, a telekadó törvénye, maig is fő elveiben teljes érvénnyel, mely szerint bármely felekezettű birtokos, bármely állásban, fekvő javai értékének 10 százalékát az államháztartásra adni köteleztetik, és mely a nemes gondolkozó főnek, egészen sajátja levén, a társadalom legnagyobb jóltevői sorában méltó helyet jelöl. Az adókules nem csekély volt, de minden birtokosra egyaránt kötelező, nem párttusák erőszakolt műve, hanem az államkormány és a törvényhozás ügye, s ez volt mi jelensőséget adott az ügynek.

1495. marcius 15-dike sajátyszerű új törvényt hozott. Szóhúséggel adjuk azt, hogy az olvasó előtt a San-Marco priorjának gondolkozásmódja és a törvényhozási okmányokban használt nyelvezete voltakép hiven előtűkrözve álljon.

„Tekintetbe véve, hogy mily áldást hozó a jól rendezett államéletre annak polgárainak testvéries összetartása, egyszersmind urunk nyomdokait követni célozva, ki bárhol járt, kelt, tanított vagy nyugodott, szünetlenül ismételve mondá: béke legyen! tekintetbe véve, hogy egészen hasonló az eset a természetre nézve is, melyben minden egységre törekszik, miért a bölesész mondá: egységben az erő; tekintve végre azt, hogy a mi újból képződő államéletünkre mily rend-

kivüli eseményeket hozott a jelen év, és a könyörületet, mit nyertünk az urtól, s ebben is őt követni tartozunk:

Ezennel rendelik a nagyságos urak és a zászlós ur, hogy általános béke hirdettessék, teljes bocsánat a bűnökért s az előbbi kormány hiveinek minden büntetései elengedése.

Hogy pedig a kegyelmi tény hiánytalan legyen, idézett törvény második része elrendeli, hogy minden polgár, ki hivatali tisztességre képes, ki politikai magaviselete miatt élet, és szabadság vesztésére vagy 200 frtot meghaladó pénzbírságra ítéltetett, 14 nap alatt kérvényt nyújthasson a nagytanácshoz, mely köteleztetik önmaga védelmezésére, ha a félnek úgy tetszenék, őt fellépni hagyni, s ez eljárást rövid idő alatt hat ízben ismételve, ha a tanács tagjai szavazatának kétharmada a fél javára esnék, legott szabad lábra eresztteni.

Savanarola kimondta a florenzi nép felségének ígéjét, sietett is számára a felségi jogok legdicsebbikét, a kegyelmezést biztosítani.

A kegyelmezés mindenkor nagyszerű tény, még inkább akkor, ha izgalmas időkben gyakoroltatik, midőn az ellentétes állapotok, melyek egyike már amnesztiát nyer, még túlélve ninesenek. Ez volt itt az eset. Még nem küzdötte szabadra önmagát az állam a hirtelen történt átmenetek izgalmai és rázkódásainak utóhatásaitól: s a dolgok újból képződő rendének alkotója kegyelmet, békülést, engesztelődést nyújt ellenfeleinek.

Ugyanez évi május 21-dike oly ügyben hoz törvényt, mely Savanarola több e beszédében tisztára derítve, előkészítve volt, s mely a szörnyű zavarba jutott kereskedelmi jog átnézését, kijavítását egy kitünő polgárokból alakult bizottmány kezébe adja. Ehez járul az év vége felé rendszabály az uzsora ellen, mely tűrhetlenné vált (32 százalék kamatos kamattal volt már kelendőben), és egy kölcsönintézet (Monte di pietá) felállítása a szegények gyámolítására.

1495. jun. 8-dikáról egy Villari által feltalált okmányon következő törvény van:

„Tekintve azt, hogy Alighieri Dante Messer, a költő Dantenak ösunokája, vissza nem jöhet a városba, mert az urak által november és december hónapokról reá kivetett adót fizetni nem képes, s tekintve azt, hogy szép dolog ama költő iránt, ki e városnak oly nagy dísz volt, utódjában bizonyos hálaérzetet tanusítani, rendeltetik, hogy Dante Messer mindennemű büntetés vagy számkivetés terhe alúl feloldoztassék.”

Imezek az 1494—1495-ik év végeig folyt időszak fontosabb törvényhozói cselekvényei. Oly reform van ezekben átveve, mely a látószólag biztos végromlására hanyatlott államszerkezetet nemesak pilla-

natokra feltartóztatá, de maradandó életre keltve, további képződésre segítte. A két tanács a mily teljes, époly mérsékelt népképviselőlet s önkormányzást szerzett; a telekadó, a jogi állapotok gyökeres javítása, a szegényekről gondoskodás, s főként a pártfelek összebékítése a nyilvános jóllét s közbizalommal, az ipar és kereskedelem vagy bármely köz és magán ügyvitel érdekeinek számára biztosító kezességül szolgáltak.

Olaszország leghíresebb politikusai, az ujkori történetírás hőseivel együtt, a florenci Macchiavelli és Guicciardini felkutatták az ő és ujkori történetek lapjait, hogy hazájuk sérveinek gyógyítására valamely általános értékű szert találhatnának, s mindenkor csak a san-marcoi szerzetes alkotásaira térnek vissza, kinek politikai eszélyessége felől azt hiszik, hogy se az ő se az ujjabb korbeliel közül senki tul nem szárnyalta.

Macchiavelli gunyolja őt mint profétát, mint államférfiről pedig kívánja, hogy senki ne szóljon tiszteletlenül. Ugy szintén Guicciardini egy kéziratban lévő s Villari által idézett (del reggimento di Firenze) címűművében a szerzetes egész életműködése feladata s érdemei felől a következő ítéletet mondja: „Nagy hálával tartoztok ama szerzetes iránt, ki a zavart idején elhárítva, vérontás nélkül hozta létre mindazt, a miért különben sok emberélett fogott a polgári háboru áldozatul esni. Nélküle csupán szigoru főnemesi uralom s utóbb majd féktelen népuraság leende sorsotok. Ebből aztán véres polgárháboru származandott, melynek végkimenetele tán Péter erőszakos visszahe lyeztetése lett volna.“

Savarola érzette, hogy hatáskörének szédítő magaslatára jutott, és bár ez évi szakadatlan munkásság teste állapotjában megrongálta is, a neki sajátul adatott tűzlelkességgel, melynek lángja azon arányban növekedék, melyben testi ereje hanyatlott, adta volt magát ujjabb vállalatra, mely eddigi összes működése koronáját képezendő vala: az erkölcsi és vallásos élet reformálására.

Az 1495. évi böjti tanításaiban kifejtett rohamos tűzlelkű ékesen szólása felülmulta minden eddigi előadásait. Feljegyzé számunkra a történelem, hogy ez időtájban mily tulvilágias fénytől szikráztak a beteges barát szemei, mily lázas ingerfultság volt kifejezve taglejtésein mily szenvedélyességgel szólott a menydörgés hangjain. És valóban az eredmény is rendkívüli volt. Ugy látszék, hogy az ekkorig majdnem pogány érzékiesség mámorában tombolt Florencia egészen átváltozott; a nők letevék pipereszereiket, a kedélyes mulatozásban élni szokott ifjuság felhagyott kiesapongásaival, az egykori illemtelen farsangi dalok helyett vallásos énekek hangzottak minden felé, az egyházak fu-

ladásig tömve voltak, a szegények iránt készséggel adakozó kegyesség teljes virágzásban díszlett, főbb és közrendbeliek mindennapi olvasmánya a biblia és az annyira kegyelt e. szónok művei voltak.

M. Kozma mondá egykor: „államot kormányozni miatyánkkal nem lehet“ (gli stati non si governano coi paternostri); Savanarola hihette, hogy az ellenkezőt alaposan bebizonyítja.

A predikátor nemcsak az államot kormányzá, melyet ön-maga alkotott, még többre képesnek látszék; a társadalom is el-fogadás követte intelmeit, a törvényhozó előtt meghajoltak az er-kölcsök és szokások is, melyeknek pedig ellenhatása már sok reformátor buzgalmát meghiusítja. Savanarolának is meg kelle buknia egy bizonyos hatalom ellenállása miatt; e hatalom az, melyet bármely kitűnő egyéniség, ha szinte pillanatokra és átfutólag igen, de végkép soha le nem győzhet s kivált nem boszulatlanul: a férfiú szá-mára, kinek ajkain még most egy nép csüggyelkesedő áhitattal, ugyan-ezen nép idézi elő a gyászos végzetet.

Volt Florenciában egy párt, mely a dühöngők (arrabbiati) párt-jának neveztetett. Találkoztak a város legelső rendű családai köréből egyesek, kik a demokrat szervezetű új renddel soha nem tudtak ki-békülni, s mely pártnak vezetői Savanarolát halálos ellenszenvvel üldö-zék. Természetesen olyanok is voltak köztük, kik ama kegyelme-zési ténynek köszönheték, hogy a városban büntetlenül maradhattak. Ezek gunyolták a prófétát, alázó rágalmakat szórtak az er-kölcsbiró és lélekrázó e. szónok ellen; de féltek hatalmától, s gondos figyelemmel keresgéltek avagy csak egyetlen gyöngye oldalát, melyen aztán megrohanva elbuktassák.

Savanarola minden e. beszédének, melyeket 1490 óta 8 év alatt, halálaig tartott, különösen három fő alaptétele van, melyekre mind-annyiszor visszatér, s melyek még a politikai reformátor és törvény-hozó előtt is, mint eleve kitűzött végcél s megannyi vezércsillag szü-netlenül lebegnek:

- 1) Az egyház meg van romolva, tehát megújítandó, kijavítandó.
- 2) Ezt előzőleg nagy csapás fog bekövetkezni.
- 3) Mindkettő immár közel van.

Bűnbánati e. beszédei nemcsak a florencieknek, hanem az egész egyház s kivált annak fejének, Rómának is szóltak; ezek romlottsága, a hit és ker. élettől elszakadottsága képezé panaszai fő tárgyát, ezek miatt inte bűnbánatra, őszinte megtérésre, s ezekért hirdeté a bekö-vetkezendő nagy csapást. E részben aztán tulzólag élesen szokott ki-kelni, szenvedélyessége tulment minden kiméleten, s főleg kiválasz-tott tárgy a lón a szintén kézzel fogható kirajzolásnak, élethű körvo-

nalozásnak a pápa VI. Sándor, a hires Borgia és az ő kárhozatos életmódja. „Ekkorig, mondá egykor a többi közt, Jónás próféta voltam, ki megtérésre inté Ninivet; de mondom néktek, ha rám nem hallgattok, Jeremiássá leszek, ki sokkal előre hirdeté Jeruzsálem végpusztulását, azután omladékain sirt vala. Mert Isten akarja, hogy megugjuljon az ő anyaszentegyháza, s ez vérontás nélkül nem fog történni. Itália és Róma, melyek minden gonosszággal elhalmozvák, együtt érezendik az urnak büntetését, minden felforduland fenekestül, a kevély Róma nem leend többé; csak azt nem mondom meg, mikor, hogyan, s ki által.

És ez volt a támadási pont, melyet régóta lestek s azonnal elfoglaltak ellenesei. VI. Sándor a dolog lényegét, mely állítólag fő ürügy vala, a vallásos egyházi mozzanatot lehetőleg közönyösen vevé; a merész hitszónoknak ellene és rendszere ellen intézett támadásai, heves kitörései sem lehettek rá nézve veszélyesek; különben is elég pap lett volna, kit megbüntetnie keljen, kik, mint akkoriban a hitszónoki székeken általános divattá lőn, Krisztus nyájának s egyszersmind lelki főpásztorának romlottságáról keserűen panaszkodtak, mint pl. egyik bibornok büntetlenül tévé, hogy a pápát eretnekül nyilvánítja.

VI. Sándornak más nemű kilátásai voltak Florenciára nézve. Oly gyöngye uralkodó, mint Péter, ha őt visszahelyezné, terveinek használható eszköze lenne; ő tehát ezen tisztán világias szempontból a Mediciek pártjára állott s természetes frigyártása lőn Savanarola ellenségeinek.

1495. év végén történt, a dühöngők eszközlésére, az első támadás Rómából. Egy álnokul hizelgő hangulatu brevében Rómába, bizalmas szóváltásra hivaték a prior. Szerencsére egészségi változása nem engedé, kogy „a Borgiák orgyilkos barlangjába“ menjen; köszönettel monda le a szerencséről.

Szeptember 8-kán jött egy újabb breve a Savanarola iránt ellenséges indulatú Santa-Croce zárdához. Célja volt, nyugtalanságot támasztani a városban, hogy a Mediciek visszajuthatási terve sikerüljön. Savanarola korán értesülve, három lángihletű e. beszédet tarta, a nép fegyvert fogott s szétszórta a Mediciek táborát.

Ezt követőleg a pápa betiltá apriorra nézve az e. szónoklást. Ő pedig lelépven, átadta a hitszónoki széket leghűbb elvbarátja Frá Domeniconak. Hanem egyúttal be kellett látnia, miszerint ha ezen is túl esett, csakugyan összeütközésre jó a sor, melyben ha csak ő magát végképi alázatos hallgatásra nem határoztatja, kettőjük egyikének győzni vagy buknia kell. Elhatározá, hogy nem enged és ellensége bukását azzal idézendi elő, hogy az egész keresztyén-ségre hivatkozik.

Közönséges egyh. zsinat egybe hívása lett most irányeszméje és feltevé, hogy ezt fogja sürgetni nyugot fejlődésénél. Ez aztán újból felvehetné a fonalat ott, a hol Piza, Kosztin és Bázelen megszakadt volt, s VI. Sándornak nyilvános szimónia útján lett elválasztatását megsemmisítve, oly régóta sajnosan érzett botrányt távolítva el az egyháztól. Rómában is találkoztak bibornokok, kik ily hangulatban voltak; VIII. Károly francia király pedig épen szíves örömmel vállalkozott ilyesmire, s az egész ker. világ ohajtá az elismért baj orvoslását.

Villari három levelet idéz e korból, melyeket Savanarola a francia királyhoz intézett, hogy őt haladéktalanul eljárásra buzdítsa.

Még egy kísérletet tőn a pápa, hogy a szerzetest szép módal rendre útasítsa: bibornoki süveget ajánlatott neki, ha hitszónoklatai hangulatát kieserelné. Savanarola azt mondá a követeknek, hogy más nap reggeli predikációjában veendik feleletét. Ez aztán teljes fegyverzetű kinyomása volt a felett való ingerültségének, hogy meggyőződését ily alávaló kísérlet árán kívánják elalkudni, tartalma úgy mint hangulatára nézve nyílt hadizenet a pápa ellen. „Nem kell nekem se kalap, se sapka: csak azt kívánom én, mit Isten az ő szentei számára fentartott, a halált; kalap igen kalap, de vérrel tölten az én ohajtásom.“ (Aug. 20, 1496.)

1497. május 12-kén megtörtént a kikerülhetlen. Bibornokok vizsgálata alapján, kik pedig ellene semmi alapos vádat nem leltek azon kívül, hogy ő okozta a Mediciek száműzetését s minden szenvedését, kiadatott ellene a kirekesztési breve, mely őt visszavonhatlanul kizárta az egyházból az engedelmesség konokul felmondása miatt és mert tanításai eretnokségről gyanusak lennének.

1498. március 18-dikán lépett szószékbe utolszor, miután a Signoria minden fáradozása a kirekesztési breve visszavonatasárn nézve sikertelenné vált, hogy megható beszédében elbuesuzzék a néptől. Ezen utolsó nyilvános föllépte alkalmából az ő profétai hivatása és olykor ejtett jóslatainak egész teljessége szállta meg szívét; mint halált jelző homályos elősejtés, burkolt önvádlat, hangoznak szavai: „Mielőtt szószékre léptem, mindannyiszor eszembe ötlött s gondolám, hogy az ilyes dolgokról nem szólok, nem predikálok többé, hanem szerény önmegadással Istenre bízom az egészet. De valahányszor fenvoltam már a szószéken, nem birtam visszatartóztatni magamat. Az Úrtól jött, mint lángfolyam, a szólás nekem, befojtva mintegy s elzárva bensőm és szívemben, kitörni indult; nem birtam visszafojtani, nyelvem uralkodott fölöttem, úgy érzém, egészen lángba borultam az Ur szellemének tüzeitől. Az Ur az, ki e látogatást — csapásul — rám bo-

esátja, az Ur, ki felzudítja a tenger hullámain, és esendre inti a vihart. Ha én így szólok hozzá: szünjél! visszafelel: másképp nem lehet. Nossza tehát, engedjük az Urat cselekedni! Ő a mester, ki céljára előkészíti eszközeit, s félre teszi, ha megtevék a szolgálatot, melyre ő kinézte. Mint Jeremiással cselekvők, ki megköveztetett, úgy fog történni velem, ha megbízatásomat leszolgálándóttam. Hanem én veszteg maradok, legyen meg az Ur akaratja! Minél nagyobb itt alant az inség, annál ragyogóbb a jutalom pályabére mennyben.“

Még ekkor sem hagyta el végmenedéke, az e. zsinat reménye, sőt inkább a legutolsóig, válságra határozza magát. Ir a pápához, hogy ő is részéről mindenre kész legyen. „Szentséged most ne gondoljon fegyvernagyvásra; inkább önvédelmére ügyeljen.“

Sok levelet irt Francia, Angol, Spanyol és Magyarország királyaihoz s a német császárhoz, melyekben hathatósan sürgeti őket a tovább nem halasztható közssinat egybehívásának eszközzésére. Legbiztosabb siker mutatkozik a francia királynál. Ez ugyanis felkérdezvén a Sorbonne-t, ha kívánatos lenne-e az egyház érdekében zsinatot hívni össze, ünnepélyes igenlő választ kapott. Savanarola benne szabadítóját tekinté, s a legelső levelet ő hozzá küldte el. A levél ellenségei kezére került. Ezek örvendve vitték meg azt a pápának. Ettől fogva megdöbbenő hirtelenséggel fejlődtek a körülmények az elhatározó pillanatig, mielőtt Savanarola csak észre is vehette magát. Bizonyos sz. ferenci szerzetes, ki durva bántalmazó gunybeszédekkel kelt ki az elítélt reformátor ellen, végül felhivta őt, hogy vele együtt lépjen máglyára, hogy a tűzpróba mutassa meg tanításai igaz voltát s isteni eredetét. Savanarola azt mondá, hogy nem fogad el oly próbát, mely nem tanításai igazságát, hanem kirekesztetése igazolását fogná eredményezni. Helyette azonban vakbuzgó hive Domenico vállalkozott a tűzpróba kiállítására. A prior ellenségei által az egész ügy anynyira rögtönzött sietéssel tárgyalatott, hogy a tulajdonképi célzat felől támadható kétséget végkép kizárta. April 7-dikén kellett a szin-padi jelenésnek végbe mennie. A szellemi újraéledés fővárosa, mely fölvilágosultsága és emberiségi érzelmeire oly büszke volt, egy, a sötét barbár időkhez méltó látványra készült. Állt a máglya, körül a szabad tér elláthatlan tömegével a nézőknek borítva, földölzetek és ablakokon leskődék a kíváncsi közönség. Domenico a tűzpróbára készen volt, ellenfele haszontalan ürügyek alatt késedelmezék, az idő elt, a sokaság türelmét veszté, közbejött a Signoria (kormányzó főrend) s véget vetett az ügynek. A családásból kijózanult nép így ítélte: ha Savanarola csakugyan proféta lenne, Isten csudát tett volna; minthogy a próbától vona kódék, ezzel igazolta, hogy csaló, isten-

káromló. Erre számítottak voltakép az ő ellenfelei, hogy a sokaság így vélekedjék, s a dolognak úgy történt kimenetele még táplálta e hiedelmet.

Mintegy varázsütésre hirtelen megváltozott minden, az egész város ellenséges táborrá lett a prior irányában. A nép kezdte ostromolni s majd megrohanni a zárdát. Savanarola, ki önmaga fegyverhez sem nyult s övéit hasztalan inté, hogy a sikertelen önvédelemmel hagyjanak fel, több órai küzdelem után fenmaradt néhány hívével együtt elfogatott s az utcai tömeg átkozódása és szitkai közben a Signoria elé hurcoltaték. Midőn épen azzal foglalkozott a kormánytestület, hogy ez elfogatást hírül adja a külföldi udvarokhoz, érkezett a tudósítás, hogy Károly király meghalt.

Savanarola halálos ellenei kezében, az egyetlen védő, kihez még tán bizhatott, meghalt, s neki a földön nem volt többé mit remélnie.

1498. évi husvét innepe táján, mely időben szokta volt Savanarola az ő legtüzeesebb és legremekebb szónoklatait tartani, kezdődék ellene s két hive ellen a peres tárgyalás, mely a birák embe-rietlenségét s a vádlottak holtig állandó kitartását tekintve, tán egyedül a vértanuk történetében nem páratlan. Három rendbeli vizsgálat történt, a középkorban szokásos mindennemű kínzásokkal egybekötve, melyeknek a természettől gyenge testalkotásu, most már hónapok óta elbetegült fővádlott csak egy napon át gyakran tizennégy ízben alája vettetett. A per okmányai közt, melyeket fájó lélekkel s szigorú pontossággal átvizsgál Villari, egy sincs vádlottnak önkezelével irt vallomás avagy védelem; hanem azon kívül nagy számmal idegen, sokszor egymásnak ellenmondó nyilatkozat, melyek a kínzás előtt, alatt és után vétettek volna fel. Annyi bizonyos, mit szintén be kell vallani, hogy Savanarola az ellene felállított három vádpont elsője, u. m. profétai hivatását, jövendöléseinek közvetlenül Istentől lett származását illetőleg, nem mindenkor hű önmagához. A kínzás előtt olyanokat vall, miket a fájdalmak rohamától elkábított állapotában visszavon, s ha szünet állt be, azokra ismét visszatér; míg az ő hive, Domenico, a bámulásig vitt hősie önmegtagadás-sal, legiszonyubb kínzás közben is mindegyre hű következetességgel állítja s bizonyolja azon szon szilárd hitét, miszerint ő igaz és valódi profétának barátja. Hozzá kell tennünk, hogy e részben tett nyilatkozatait Savanarola előbbi életében is több változattal fejezte ki, s hogy virágzása korából fenmaradt e. beszédei is erre nézve sok ellenmondást tanúsítanak. Mily gyakran mondá: nem vagyok én proféta, sem proféta fia! s már a közelebbi perében újra látnoki hangon

szóla, ki előtt ég és föld, mult, jelen s jövő isteni kijelentés által tisztán láthatólag feltárult, és erősíté, hogy Isten lelke működik benne, ő érzi, ő tudja azt.

Savanarola vallási rajongó volt. Az ilyennek sajátsága az efféle félhomály, ezen saját lényének magában ellenmondó felfogása. Nem esuda, ha kinpadon nem képes tisztába jönni azzal, mi felől a hitszónoki széken is gyakorta habozott.

Annál inkább ki kell emelni azt, hogy a vádpontok másik ket-jét, t. i. vallási tanításait és politikai önviselését illetőleg mindvégig rendületlenül következetes maradt. A leghamisabb okmányok sem tudnak bár mennyire csekély ellenmondást hozni fel. Utolsó lehelle-teig azt erősíté, hogy ő kedves második hazájának ideig és örökké-való javára munkált, hogy nincs mit megbánni vagy visszavonnia kel-lene, hogy az egyházat minden vész s romlottságból csak egyetemes zsinat képes kigyógyítani, és hogy politikai életpályája összes műkö-désére azzal kívánta feltenni a koronát, ha élethosszig tartó választási fejedelemséget alapít.

A két előbbi eljárás nem volt képes az ő bűnösségét kideríteni. A harmadik, melyet apostoli széki bizottmány intézett, ép oly kevésbé. Ezek átvállalták magukra annak felelősségét, hogy három ártatlanra kimondják a „bűnöst,” és pedig oly nemű eljárás folytán, melynek bi-zonyítékát és okmányait nyilvánosság elé juttatni nem bátorzkodtak.

„A barátnak meg kell égettetnie!” mondá ezen megbizottak egyike már a városba érkeztek, ha mindjárt szentebb volna Ke-resztelő Jánosnál.

1498. május 23-án lépett máglyára szilárd léptékkal, meg nem tört bátor lelkülettel a három szerzetes, s a lángok csakhamar fölemészték a három megfojtott hullát.

Ez lőn vége Savanarolának, Florencia prófétája és reformáto-rának.

PKZ. után G. L.

Magyarország története kapcsolatban az áttalános történelem leg-főbb vonásaival. Népiskolák számára írták Ballagi Károly és Nagy László képezdei tanárok. Második kiadás. Pest. 1865. Kiadja Hecke-nast Gusztáv.

Örülünk, midőn látjuk, hogy egy népiskolai dolgozat egy pár év lefolyása alatt újabb kiadást ér. Nyilvános bizonyysága ez annak, hogy a könyvecskének megvan saját becse, a közönségben pedig

megvan a tárgy iránti érdekeltség. Nem örvendetes látvány-e, hogy közöttünk a legalsó néposztály a haza történetének tanulmányozásával foglalkodik? Midőn a serdülő nemzedék ezreit eljuttatjuk a haza öntudatos fogalmához, az igen nagy fontosságú dolog, kétszeresen fontos azon népre nézve, melyet politikai állása a törvényhozás magoslatára helyezett; kétszeresen fontos reánk nevezve, kik az eszme bensőleg összetartó hatása nélkül szétmorzszoltatunk. Reánk nézve a nemzetiség s a legfőbb állami célok tekintetéből bír nagy fontossággal e tanszak. Szíves örömmel üdvözljük ennek buzgó munkásait becsüljük a közönséget, mely őket hathatós pártfogásával gyámolítja.

A szóban levő munka szerzői Ballagi Károly és Nagy László képezdei tanárok. Örülünk, midőn a pedagógiai teren a nemes erők csatlakozását látjuk, annyival inkább, mert a szépirodalom munkásai, a természetbúvárok geológok sat. tudnak saját írói kört alakítani, addig a pedagógok ilyenre az ideig nem gondoltak. Talán ennek surrogatumai volnának az újabb időben javaslatba hozott tanári értekezletek. Ez is jó dolog és felette szükséges, de előttünk legnagyobb fontossággal bír az irodalom. Mi adhatna ennek nagyobb lendületet, mint egy épen e célra megalakulandó egységes írói kör? Talán majd gondolnak valamit e tárgyban pedagógjaink. Addig is örömmel vesszük a tehetségek egy célra irányozott munkásságát, mint gyönyörrel szemléljük két teljes fényű bolygó találkozását az ég rendszerében.

A munka tartalmát teszik: I. Nevezetesebb népek az ó korból: Babilon, Káldea, Asszírja, Fenícia, Persia, Scithia, Egyiptom, Szíria, Galácia, Párthusok, Görögök, Rómaiak, Germánok.

II. Magyarország. A. A honfoglalás előtti idő. B. Fejedelmek. C. Árpád nemzetségéből származott királyok. D. Különböző nemzetségekből származott királyok. E. A Habsburg családból származott királyok.

III. Erdélyország. Erdély mostani lakosai. Erdély a hajdankortól 1541-ig; 1541—1691-ig. Erdély fejedelmei János Zsigmond. A Báthoriak. Mihály vajda. Székely Mózes. Bocskay István sat. Bethlen Gábor, Katalin, Bethlen István, A Rákóczyak, Rhédei, Barsay sat.

IV. Főbb események az általános történelemből. Európa, Ázsia és Afrika a népvándorlás után. A keresztes háborúk. Amerika fölfedezése. A reformáció. Az északamerikai háború. A francia forradalom.

Az első kiadás igen érdekes adatokkal és részletekkel van kibővíve a másodikban. Különösen fontos körülmény hogy szerzők vállairól a népiskola növendékei a hazai történelem határain túl a világtörténelem nagy mezején is széttekinthetnek. Tudjuk, hogy a pedagógiai téren kezdetben egyszerre mindent eltalálni nem lehet, de az úttörők érdemeit nem méltányolni hálátlanság volna. Nem epok-hális jelenség-e magában, hogy e könyvecske által a világtörténelem mint rendes tanulmány tetteleg bevitetett népiskoláinkba?

Azonban egy bizonyos dologra nézve szabad legyen észrevételt tennünk. Ezen kifejezésekből: István jeles törvényeket alkotott (24. lap); Kálmán az előbbi királyok szigorú törvényeit enyhítette (30. lap) sat. azt kell következtetni, hogy a törvényhozás joggyakorlata az uralkodókat illette, s ez az alkotmányos Magyarországra nézve teljességgel nem áll. Törvényt az uralkodó nem hozhatott, sőt csak akkor követett törvényes eljárást a törvényhozás körül, ha ez excellens jog gyakorlatában a nemzetet nem akadályozta. Ugy hiszszük, a fogalmak tisztázása végett a harmadik kiadásnál a szerzők szivesek lesznek ezt figyelembe venni.

Xy.

Bírálati magyarázatok Emericzy Géza urnak.

A M. T. Akadémiai Értesítő 4. kötetének 2. füzeté egy értekezést közöl Emerici Gézától. Tárgya ez értekezésnek a dialektikai módszer, célja pedig annak bebizonyítása, hogy a) „Egyedül a történelmi módszer érvényes és kötelező.” b) „A józan, őszinte dialektika érvényes, de kötelező.” c) „A hégféle dialektika se nem érvényes, se nem kötelező.”

E tételek bebizonyítása képezvén értekezőnek nyíltan bevallott célját, meglepőnek kell találnunk, hogy értezésében egy szóval sem látjuk bizonyítva sem azt, hogy valamely módszernek érvényes és kötelező volta között különbség van, sem azt, hogy a történelmi módszer érvényes és kötelező, sem pedig azt hogy ilyen csupán és egyedül csak az. Bár értekező jó előre fölállítja azon tételt, hogy a bölcselekedésben általában kétféle eljárás lehetséges: a történelmi (természetszerű) és a dialektikai (művészi), de csak is felállítja, mivel sem bizonyítván. Majd átmegy mindkét módszernek ismertetésére s a miket e közben a történelmi módszer jellemzésére elmond, azokból ugyan aligha fogja valaki megtudni, hogy miben áll hát csak ugyan annak lényege? Ő maga azt emeli ki belőlük lényegesül, hogy „történelmi-

leg minden egyes tudomány egyes (specialis) kutatások eredménye, s ha valamely egyes gondolkozó ember tudományos kísérleteiben azt utánozza, mily módon évszázadok hosszú során sokak közreműködése folytán történt, arra azt mondjuk, hogy a történelmi módszer követője. "Csak mellékesen érintve, hogy a specialis vizsgálódások, különösöknek lévén nevezendők, egyeseknek helytelenül mondatnak, kérjük értekezőt, mi az, a mi az általa megjelölt módon évszázadok hosszú során, sokak közreműködése folytán történt, s a minek utánzása által érdemesítthejük magunkat arra, hogy a történelmi módszer követőinek mondassunk? Kérdjük, miután szavaiban szabatosan kifejezett, határozott értelmet találni nem birunk. De, a kifejezés szabatlan voltától eltekintve is, kérdjük, miként legyen a bölcsészet nem egyes, különben bármilyen nagy rejtélyek és talányok megoldására törekvő, hanem a világ egységének és összefüggésének kitüntetője, s annak kimutatója, mint lehessen a nagy, egyéni tapasztalásunk folytán (tán szerius?) töredékes és hiányos mindenséget mint rendszeres egészet gondolni, ha művelői elmélkedéseiket minden új tárgynál újból kezdi meg, feladataik összefüggésekre (tán összefüggésére?) vagy egyik tárgyról másra való átmenetekre éppen nem, vagy keveset ügyelnek? Pedig mindeniket maga követeli értekező, éppen az általam irt szavakban, jó előre bemutatva így logikáját s kombinálási képességét. Nem mondható jobbnak a dialektikai módszerről adott jellemzése sem. Azonban tulhosszas lenni nem akarván, ez ítéletemnek a helytindokolása helyett legyen szabad a nyájas olvasót egy felől Emericzy urnak dolgozatára, másfelől meg Tiszta Észtanom 70. §-ára utasítanom. Itt csak azt emelem ki, hogy bár Emericzy ur határozottan állítja, hogy Hegel módszere dialektikai ugyan, de nem azon igénytelen egyszerűségben, a melyben az ő leírásában föltűnik: még sem tartá szükségesnek avagy csak egy sornak is fölhozását, ez állításának bizonyítására. Pedig e nélkül nem látható be, hogy ellenvetései csupán a Hegelféle dialektikát illetik, mint követeli. Vagy tán az teszi a Hegelféle dialektikának valóban sajátlagos természetét, hogy benne a fejtegetés tényleges fogalommal kezdődvén, az nemso-kára ellenkezőjébe megyen át, azért, hogy ezen nemleges fogalom megint új tényleges fogalommal legyen? Azt kellene hinnünk, hogy értekező így véli, ha világosan nem mondaná, hogy a Hegel-féle dialektikában a mozgás indító oka látszólag más, mint a mi mindegyik dialektikai haladásnak rugója, t. i. a föltétlen lényről egyelőre birt meghatározásnak elégtelensége s illetőleg ez elégtelenségnek érzete. De ezt nyilván mondja. S ép ezért nem vagyunk képesek belátni, miért szorítja ellenvetéseit csak a Hegel-féle dialektikára.

Ha nem pusztá következetlenségből és elfogultságból, úgy aligha nem azon, magát másoknál is eláruló számításból, a melyre tekintve lőn kimondva, hogy bölcsészeti reputatioját nálunk nem egy csupán csak a Hegel elleni divatos ágaskodásnak köszönheti. Így állván a dolog, megvallom szó nélkül hagytam volna ez értekezést, ha nem volna annak egy nagy érdeme. Ez érdem szerintem nem abban áll, a miben Horvát Ciril vélte, ki az akadémiában ez értekezést bírálva, többek közt így szólott: „A ki a német philosophiában jártas, százszor is találkozhattott már azon gondolatokkal, melyeket a szerző elősorol. Érdeme csak abban áll, hogy azokat összeszedte és belőlök egy külsőleg összeaggatott egészet csinált.” Mondom, Emericzy ur érdeme szerintem nem ebben, nem ez összeszedésben és aggatásban áll. Hiszen nem volt szükséges ez összeszedés, ellenvetéseit majdnem kivétel nélkül együtt lelvén Trendelenburg logikai fejtegetéseiben, legalább a mennyire azok a Hegel-féle állásponton belülről tétetnek. Érdeme hát az, hogy e minden esetre éles észszel tett, s a tudománynak nem egy részben javára vált ellenvetéseket irodalmunkba átültette. Büne ellenben az, hogy ezt Trendelburgra hivatkozás nélkül tette, ennek ellenvetéseit úgy adva mint sajátjait. Ezen idegen tollakkal pompázásra törekvés lett aztán hihetően oka, hogy eltért azon, a dolog természete által igényelt rendtől, melyben ez ellenvetések Trendelburgnál előadvák, s megtagadta ennek formulázását is, hasonlíthatatlanul silányabbal helyettesítvén azt. Azonban, a Trendelburg-féle ellenvetések így megrontva s összefüggésökből kfgorlatva is figyelmet érdemlők, s nekem legalább úgy tetszik, hogy a tudomány érdeke kívánja, hogy miután hozzánk úgy a hogy átültetve lőnek, irodalmunkban is meglegyen felelve reájuk. Ugyanazért a következők Emericzy urnak, főleg mint Trendelberg tolmácsának szólnak.

Emericzy ur úgy véli, hogy a Hegel-féle módszer alkata legtisztábban a logikából, nevezetesen a logika kezdetéből tűnik ki, e kezdenek vizsgálásához fog, idézvén Hegel encyklopaediájának Trendelenburg által is idézett 86. 87. s 88. §-aiból a céljára használhatóknak ítélt következő tételeket:

A tiszta lét a kezdetet képezi, mert tiszta gondolat s a határozatlan, egyszerű közvetíten egyszersmind. . . Ha a föltétlen lényt a tiszta lét állítmányával illetjük, úgy első meghatározását nyerjük meg: a föltétlen lény a lét. Ez az első, legelvontabb és legszegényebb meghatározása. Tovább így folytatja idézését: „A tiszta lét a tiszta abstractio, annál fogva a föltétlen ellentét (das absolut negative) mi, ha ezt is közvetlenül fogjuk föl a s e m m i v e l egyenlő. Ámde, mint a további idézés mondja, „A semmi, mint ez a közvetlen

egyenlőség önmagával (als die unmittelbare, mit sich selbst gleiche) megfordítva ugyanaz mi a lét. A lét és nem lét igazsága tehát a kettőnek egysége, ez az egység a levés. Az így neki tulajdonított tant Hegel aligha fogadná el sajátjául, noha saját tételeinek idézetével állíttatott össze. Mert igaz ugyan, hogy Hegel nyilván mondja, hogy a lét egyenlő a nemléttel, a semmivel, s hogy a semmi nem különbözik a léttől. De azt is mondja ám, és pedig mindjárt a 88. §. folyamában, hogy a mily igaz a létnek és nem létnek, a semminek egysége, szintoly igaz azoknak teljes különbsége is, egyikük nem levén az, a mi másikuk. Sőt már a 87. §-ban is világosan mondja, hogy a lét csak teljes határozatlanságában és határozatlansága miatt egy a semmivel. Ezeket Emericz ur figyelmen kívül hagyván a Hegel-féle tan felállításában egyoldaluan járt el, mi alig jobb, mint ha hamisan járt volna el. Igen, mert idézeteinek e hiányossága, egyoldalúsága egyenesen meghamisítja, sőt képtelenné, értelmetlenné teszi a tant. Hiszen ha a lét és nemlét csak egyek, azok volnának s nem egyszersem különbözők is: lehetlenné válnék a levésnek, mint e kettő egységének gondolása. Nyilván, miután ez esetre ama kettő, nem lenne valóban kettő, s így nem lehetne egygyé. S a mily egyoldaluan hiányos idézése, ép oly helytelen magyarázata is. Vegyük mindjárt első tételét, mely így szól: „Tehát miután a lét kategóriája a nemlétet viseli magán: a lét átváltozik a nemlétebe, a semmibe. Megvallom, hogy én sem a tehát, sem a miután alkalmazásának jogosultságát nem látom be. A tehát-t nem, mivel az előbocsátottakban nincs kimutatva, hogy ha a lét kategóriája a nemlétet viseli magán, annak ebbe át kell változnia; a miután-t nem, mivelhogy az épen említett kényszerűséget nemesak az előbocsátottakban nem látom megbizonyítva, de különben sem ismértem el, megbizonyíthatlannak ítélvén. Hiszen ha mi valami mást visel magán, még azért nem kell abba átváltoznia, és pedig még akkor sem, ha azt szükségkép viseli magán. De különben is értekező idézeteinek értelmében a lét ugy is egyenlő, vagy inkább egy levén a nemléttel, abba át sem is változhatik, mi sem lehetvén azzá, a mi már ugy is. Szintoly szerencsétlen magyarázatának további folyamában is, mely így hangzik: „E létező semmi kategóriája azonban nem nyugszik meg, hanem átsap a levésbe, mely a lét és nemlét természetét magában egyesíti.“ Ha a létnek a semmivel egyenlősége miatt, vagy mivel ezt magán hordja, ebbe kell átmenni: nem látom miért kelljen a nemlétnak létteli egyenlősége miá meg nem ebbe, hanem a levésbe csapni át. A minthogy nem is kell. Az épen mondottak után megfoghatónak kell találnunk, ha a levés gondolatának fölfejtésében

sem szerencsésb. Ezt fölfejtendő így szól: „A levés a létező nem-lét, és a nem létező lét. Dehogy, dehogy. Hiszen Emericzy úr maga mondja, és pedig ugyanazon egy lélekzettel, hogy a levés az elmuló lét s a keletkező nemlét, az elmuló tehát nem a nem létező s a keletkező, tehát nem a létező, mert hiszen a nem létező nem mulhatik el, s a létezőnek nem szükség keletkeznie.

Mielőtt tovább mennénk jegyezzük meg, hogy értekező nem elég gondos a műszavak alkalmazásában, vagy nem isméri azoknak igaz jelentését. Ezért zavarja össze s használja különböztetés nélkül a levést és a létezést, s azért mondja, hogy a fejlődés folyamatában minden későbbi fogalom gazdagabb a közvetlenül előtte állónál, t. i. az utóbbinak mozzanatával. Ennek nincs értelme. Helyesen azt kell mondani, hogy mivel ez utóbbi is mozzanatává lett. Szóban forgó kifejezés ugyanis a mechanikától kölcsönözött, a mely tanítja, hogy például az emelésben a hosszúság jelentő ugyan, s így nem vészett el, de nem mint hosszúság, hanem mint az erőnek vagy a tehernek tényezője, mozzanata, a szerint t. i. a mint az erő, vagy a teherkar hossza az.

Végezve így, bár mint láttuk, nem sok szerencsével a dialektikai módszert s annak alapgondolatát illetőleg tájékozását, átmegy azon módszer érvényességének vizsgálatára. S itt mindenk előtt az a baja, miért kísérti meg Hegel a gondolat és lét egysége fejlesztését, mielőtt megmutatná e fejlesztésnek lehető voltát, más szóval, miért nem jár Kant nyomaiban, miért nem kísérti meg mindjárt a kezdetben annak kimutatását, mit kíván és enged meg azon föltétlen lénynek fogalma, a melynek fejlődésében megismérése s ez által felfogása éppen a feladat, a végeél. Nem tudja, hogy ez filius lenne ante patrem. Majd azon botránkozik meg, hogy a dialektika a lét és gondolkodás egységes fejlesztése, azaz a mindenséget az által akarja érthetővé tenni, hogy megmutatja miképen készül, vagyis miképen lesznek a létező dolgok létezőkké. Kár volt ki nem mutatnia, meg nem bizonyítania, hogy az általa használt a z a z joggal lett használva, más szóval, hogy a lét és gondolkodás egységes fejlesztése egy értelmű a mindenségnek az által érthetővé tételével, hogy megmutatjuk, miképen készül az, vagyis miképen lesznek a létező dolgok létezőkké. Kár volt, mert nyilván van, hogy ez sem bir közvetlenül szembeszökő bizonyossággal; de kár volt azért is, mivel mi mások úgy tudjuk, hogy a dialektika methodus hívei a m i k é n t kérdését egyenesen elutasítják, nem erre, hanem a m i é r t r e lévén képesek megfelelni, és pedig a gondolatszükségességnek felmutatása által, mivel meg természetesen elveszti erejét minden okoskodása, a mely-

lyel épen a miként kérdése megoldásának lehetlenségét akarja próbálni.

Hason avatatlanságot árul el a 3. alatti ellenvetésével s okoskodásával is. Ezzel azt akarja megmutatni, hogy a tiszta lét nem oly mag, tehát nem oly alap, mely az egész rendszer összes meghatározásait, avval együtt az egész világot minden alakjaival, magával az istenséggel együtt magában rejtven, magából mindezt kifejleszteni is képes lenne. Ellenokoskodásának sarka természetesen a tiszta lét gondolatának elvontsága, s csak az az egy hiba, hogy az általa diadalmasan megcáfolt tételt soha senki sem állította távolról is, tehát Hegel sem. Ennek tanából azt lehet inkább következtetni, hogy ily alap a föltétlen lény, melynek legesekélyebb, legalsóbb határozmányja inkább a tiszta lét, mely azért nem szüli, hanem igényli azt, mint igényli az eredmény az alapot, melyből eredett. Ez igénylése által lesz aztán megindítója a fejlődés folyamatának.

Az épen mondottakkal azon okoskodásai is ki vannak vetkőztetve erejükből, a melyekkel a 4. pont alatt azt akarja bebizonyítani, hogy a tiszta lét nem csak élettelen abstractio, hanem érvénytelen, a valóságra nem alkalmazható fogalom is. Akará tán mondani, hogy magát a valóságban minden további nélkül érvényesíteni nem bíró. Ezen, ki által sem tagadott lételnek bizonyíttatása közben sok át nem értett dolgot összebeszél, adván a létnek oly meghatározását, melynél fogva azt mindentől meg kellene tagadnunk, a mi nem esik érzékeink alá. A végre nyert eredményt így formulázza: „A tiszta gondolat valami érthetőt, gondolhatót jelent ugyan, azonban a valóságos valóságra nem alkalmazható, neki meg nem felelő, azaz ervénytelen, helytelen, igazságtalan.“ Engedjük meg. De hisz ép azért utasít túl magán, egyelőre ellentettjéhez a nemléthez, továbbra pedig a levéshez, mint mindkettőjük egységéhez. Ez által és közben még vonatkozóvá lesz, s így értekező szerint is érvényessé. Ime minden hiba és fogyatkozás csak a felfogásban van, s nem a tiszta létben.

Az eddigiekben érintetteket tulajdonkép magukban is elegendőknek tekinti ugyan értekező a dialektika hívságos semmiségének kimutatására: kegyeskedik mégis — mintegy kísérletkép — a Hegel-féle rendszer alapjára helyezkedni, s arról vizsgálni meg, ha vajjon nem jön-e ellenkezésbe a dialektika saját alapelvével, vagy az ebből folyó következtésekkel és egyéb állításaival. E vizsgálódások megkezdésével újra visszatér. Trendelenburggal a tiszta lét gondolatára, hivatkozva arra, a mit már föntebb megmutatott, hogy t. i. az nem előzménytelen fogalom, sőt hogy a lehető legföltétesebb, miután az egész világ létét teszi föl. S ez újságot Hegel ellenében mondja, a ki pedig fen-

nen hirdette, hogy nincs semmi, sem égben sem földön, a mi ép annyira közvetett ne volna, mint a mennyire közvetlen. Fontosabb ennél Trendelenburg nyomán tett azon kérdése, miként lehet a levés, a mi mozgás, a létnek és nemlétnek eredménye, miután ezeknek mindenike nyugvás? Fontosabb, de azért nem megoldhatlan, miután sem a lét, sem a nemlét nem egyáltalában nyugvás. Hisz a lét már második hatványán állítólagosság, s mint olyan, erélyt tanúsító, mivelhogy tagadása a tagadásnak. Ebből meg önkényt foly, hogy első hatványán sem vehető egy értelemben a vesztegléssel. Ezért mondja a latin pozitívnak, vagy inkább pozitivitásnak, miben nyilván utalva van némi, a teljes és egyáltalános nyugalmat kizáró tevékenységre. Így a magyar tevőlegesben is. Még világosabb ez a nemlétet, a tiszta tagadást illetőleg, a mi másként, mint a lét ellen irányzódóul nem is gondolható, mely irányzódás pedig a teljes nyugalmat szintén kizárja. Mindezeket meggondolni bizonyynyal érdekesebb lett volna, mint minden további nélkül elsajátítani Trendelenburg ellenvetését, utána mondván, hogy a levés gondolata csak a mozgás szemlélésének közvetítésével születhetik meg, mit ezért a dialektika szabadtalan módon előlegezett.

Nem kisebb önállótlanyságot árul el a dialektika logikai segéd-eszközeinek, a tagadásnak (Negation) s az egységnek vagy azonságnak (Einheit, Identität) bírálatos vizsgálata közben. Elmondván, hogy a dialektikai fejlődésnek és fejlesztésnek hajtó ereje, rugója a tagadás, közelebbi vizsgálatnak veti azt alá, s kiemelvén, hogy a tagadás vagy pusztán logikai, úgy nevezett ellenmondás (contradictio), vagy pedig ellentét (oppositio realis) lehet, kérdi, melyik e kettő közül a dialektikai tagadás.

Mielőtt értekezőt tovább kísérném, kérdem: hol engedte meg Hegel a tagadást illető im e tannak kielégítő voltát? Kérdem pedig azért, mivel csak ha megengedte, mondhatja értekező, hogy annak álláspontjára helyezkedve ostromolja annak elvhűségét s következetességét. Már pedig én úgy tudom, hogy azt sehol sem engedte meg. De nem is engedhette, miután ama megkülönböztetés nem helytelen ugyan, de igenis elégtelen, az oppositio realis magában is különböző levén. Innét meg önkényt foly, hogy a mi róla egyik árnyalatában igaz, nem igaz a másikban, minél fogva magábani különbözőségének kiemelése nélkül róla érvényesen tanítani nem is lehet. A tagadásra s annak mivoltára vonatkozó im e pont egyike a legfontosabbaknak, és pedig nemcsak értekezőnek s mesterének ellenvetéseit, hanem a dialektikai módszert általában tekintve is. Igen mert tisztázása nélkül

lehetlen a tárgyszerű előhaladás lehető voltának megmutatása. Szabad legyen azért e helyen is megkísérteni kifejlését.

Tiszta tagadás, tehát olyan, a mi ne lenne egyszersmind tevőlegesség is, a valóság világában nincs. Ép azért is mondatik az logikainak, lévén pusztán az elvonódásnak szüleménye. A valóság világában hát igenis csak azon tagadás lelhető, mely az *oppositio realis* neve alatt ismértes, mely valamit csak másnak helyére állításával tagad, melyet azért joggal különbözésnek nevezhetünk. De ez ismét többféle lehet. Első alakja az, a melyben egy való áll szemben másikkal, nem pedig egy és ugyanazon lényeg önmagával. Mivel a közvetlenül meglevő valónak fogalma a másra vonatkozást kizárja, mi nélkül pedig valódi különbözés nincs, következik, hogy a valóknak más által kell viszonyíttatniok, hogy különbözetük s ennél fogva egymásra nézve tagadó voltak valódinak bizonyuljon, s ne maradjon csupán csak lehető. E viszonyítást hasonlításnak nevezzük, melynek célja kimutatni az összehasonlított, közvetlenül meglevő valóknak egyezését és eltérését, közvetlen valóságuknak egyik vagy másik határozottságát, vagy ezeknek mindenikét is illetőleg, tehát kijelölni azok minőségének, mennyiségének és módosulatának találkozását és szétesését. Ez egybeméretésben hasonlóknak és hasonlatlanoknak fognak azok bizonyulni egyszersmind. Hasonlóságuk és hasonlatlanságuk alapját egyiránt közvetlen valóságuknak esetleges s már magukban is különböző határozmányaik képezik. Mivel e határozmányok a valóságéi s ennél fogva egymásra nem vonatkozók: önkényt foly, hogy egymást ki nem zárván megférnek egymással, s ennél fogva egyszersmind tulajdoníthatók egyazon alanynak. Az ily egymással megférő s egybeméretésük esetére mégis különböző határozmányokat különféleknek (*diversi*) hívjuk, szintén így nevezvén azon valókat is, melyek bennök különböznek, alapjukon térvén el egymástól. Természetes, hogy e különbözés a lényegre nézve külső, s a mily esetleges, épen oly határozatlan is.

Mivel a különbözés, mint viszonyt föltételező, lényeges kategória, vagyis a lényegnek kategóriája, természetes, hogy a közvetlen valóságnak magában s a közvetlenül meglevőknek egymás közt különbözésében ki nem merül. Hisz láttuk, hogy e különbözés csak a vonatkozás hiányának külről pótoltatása által leszen valódivá. Kell hát, hogy a különbözés ugy is mutakozzék és fogassék föl, mint magának a lényegnek, nem pedig csak külvalóságának különbözése, már aztán akár legyen azon külvalóság ugyanazon, akár más más lényegé. E kényszerűségnek az által tétetik elég, hogy maga a mindig egy lényeg különbözővé leszen megvalósulásaiban, lévén azokban nem ugyan más és más, hanem igen is másként és másként. E különbö-

zövé lehetőségének alapja, nem valósága esetleges minőségét, mennyiségét és módosulatát illető határozmányainak, ama valóság jegyeinek, hanem magának a lénységnek tartalmi különbözőségében van. Ép ezért különbözőzése rá, t. i. a lényegre nézve nem külső. De nem is esetleges és határozatlan, határozván fölötte tartalma. Más szóval a lényeg csak annyi és azon különbözetre vál, de annyira és arra bizonynyal, a mennyi és a mi tartalmának különbözetességében gyökeredzik. A lényegnek e belső szükségét és határozott különbözését ellenkezésnek nevezzük. Mivel ellenkezésre az egy lényeg megy, s mivel a lényeg fogalma épen a vonatkozáság: természetes, hogy az ellenkezőknek nem csak viszonyíthatóknak, de önkényt viszonylóknak, vonatkozóknak is kell lenniök. E vonatkozásuk, mely eredeti egységüknek bizonyítéka, csak tagadólagos lehet, minél fogva egymást kizárják, úgy hogy ugyanazonegy alannak egyszersmind nem tulajdoníthatók. Ép azért mondjuk őket ellenkezőknek. A lényegnek megvalósulásában bekövetkező e másként és másként levése az, mit a latin disjunctio-n értünk, az ellenkezők levén a membra disjuncta. Ilyek például az egy nemén belől különböző fajok, melyek, maga a vonatkozó lényeg levén bennök másként és másként megvalósulva, szintugy kizárják egymást, mint, ha ellentettek volnának.

Az ellenkezők különbözőkül vonatkoznak egymásra. Ezt természetesen csak azon esetre tehetik, ha magukban is különbözők, csupán csak magukban különbözőségüknek alapján különbözhetvén egymástól. S ha egymástól különbözőségük az ellenkezésé, ugyan olyanak kell lenni ennek alapját tevő belső különbözőségüknek is. Ennélfogva az ellenkező oldalak mindenike magában is szükségképen ellenkező. Ez ellenkezésük az, mit az ellentét neve alatt ismerünk. Benne tetőzik a különbözőség. Innét van, hogy oldalai tisztán képviselik a különbözőség elemeit, t. i. az egyazonságot és a nem egyazonságot, úgy mégis, hogy mivel ez elemek a különbözőségben egyesülvők, egyikük a nem egyazonság dacára egyazon, vagyis azonos, másikuk meg az egyazonság mellett nemegyazon, vagyis nemazonos legyen, amazt nevezzük tevőlegesnek, emezt tagadónak. Ezek tekintendők hát az ellentét oldalaiul.

Viszonyukat tekintve következő határozmányok folynak a mi voltukat illetőleg előadottakból.

Mivel mindenik ugyanazon lényegnek másként léte, azért benne egyek. Ezért alatt és fönt egyez a magassági irányzatban, ellen és bárát az érdekettségben, apa és fiu a vérségben. Egyek annyira, hogy egyiknek léte a másikat is teszi egyszersmind.

Mivel azonban bennük azon egy lényeg van ugyan, de a különbö-

ség elemeit képviselve következik, hogy egyiküknek léte a másikuknak nemléte. Innét az alatt nem lehet ugyanazon vonatkozásban fönt is, az ellen, mint olyan, egyszersmind barát s az apa fia is, mindig ugyanazon vonatkozásban értve.

Vége mivel egyikük az azonságot, másikuk meg a nemazon-ságot képviseli, mindenküknek megvan a másikkal nem közös, különös jelleme; lévén a tevőleges a magában egyenlő s vonatkozásában ép annyira egyenlőn maradó, mint mást egyenlőn hagyó; a tagadó pedig a magában egyenlőtlen, azért vonatkozva sem egyenlőn nem maradó, sem mást egyenlőn nem hagyó.

Az ellentét példáiul ép úgy szolgálhatnak az ellenkező fajokon belőli ivar különbségek, mint az ellenkező göncölösségi hatalmakon belől mutatkozó s valóban a tevőlegességet és a tagadólágosságot képviselő különbségek s így tovább.

Épen mivel az ellentét nem csak egy és ugyanazon lényegen belől fejlődik ki, mint az ellenkezés, hanem azon egy lényegnek minden mással ellenkező, teljesen határozott különbségéből s mivel ennél fogva azok egyikének léte a másikáé is: következik, hogy egyikük sem lehetvén a másik nélkül, egymás nélkül nem is gondolhatók. Ennél fogva egymástól elszakítottóságuk ellenmondás lévén, a valóságban s a gondolatban egyiránt igénylik egymást, s ezzel konkrét egységüket. Igényelik eredeti egységük alapján s nevében.

(Vége köv.)

Kerkapoly Károly.

Ereklyék Kazinczy Ferenc után.

Professores collegii hujus*) Joan. Szentessi, Steph. Szentgyörgyi Gabr. Filep Öry. et Mart Szilágyi cum Juventute curis suis concedita obviam magnis his hospitibus processerunt. Constituerunt prope ad pontem Petrahoviensem. Joan. demum Szentesi prius Episcopum Agr. dein vero supr. nostrum ctem dictionibus his salutavit; quae postea una cum carminibus subjunctis per me Franciscum Kazinczy, qua Juventutis non togatae primum membrum Episcopo et s. comiti traditae fuerunt. Responsum Episcopi hoc fuit. Virtus ista, quam Dnus pro themate dictionis suae assumsit, filia est alterius illius virtutis, quam Dnus noster Jesus Christus his verbis in Evangelio nobis inculcat: Estote mansveti sicut ego sum. Quae si hucdum

*) Sárospatak.

non fuerit in me reperta, intendam certe porro, ut omnes meae actiones vergant in solius nominis Divini gloriam, s. ecclesiae incrementum, et alior., Dnationum etiam vvar. commodum emolumentum. Supremus comes etiam respondit aliquid, at lentus nimis et indistinctus ejus oris sonus, et quod pejus est, hinnitus egri Rollyiani, qui a latere s. comitis equitabat, causavit ne illud a nobis exaudiat. Processum ita in arcem Patakiensem est, atque ibidem laute pransum. Prudentibus his hospitibus pueri aliquot ex classe poëtarum discipuli Mosis mei amicissimi Rhythmos, qui hic legi possunt, cum applausu Hospitum cantarunt. Ita post prandium iter Ujhelyinum prosecuti. Sign. A. Regmetz d. 7-a jul. 1783. Franc. Kazincey.

Budán, szeptember 23-án 1793. Egyébb siető dolgaim s a bekövetkezett locumtentialis installatio solemnitása miatt, melyre András bátyámat és Dienes öcsémet vártam, az Idilliumokat csak egyszer, az első Hajóst, Dafnist, Evandert és Erasztot pedig épen nem futhattam végig, s innen van, hogy az idilliumok tökéletesen meg nem tisztogatva, a II. kötés darabjai pedig hibákkal egészen ellepve mennek ki kezeim közül. Ha ugy tetszik a végezésnek, hogy rabságomból (a mint minden biztat bennünket) kevés hónapok mulva kiszabaduljak, magam teszem meg rajta a tisztongatást, s ugy bocsátom sajtó alá: ha pedig fogságomban elhalok, kérem az én leginkább becsült két barátimat, prof. Dayka Gábor és Kis János urakat, ezt Györött, amazt Lőcsén, hogy az idillumokat ily titulus alatt: Geszner Salamonnak idilliumi. Fordította Kazinci Ferenc*): megtartván orthográfiái különösségeimet, és azt a rendet az idilliumok számában, melyet én követtem, külön adják ki. Gesznernek egyéb munkáit pedig kipótolván Ábellel, mely csak félig van kidolgozva, következő titulus alatt: Geszner Salamonnak minden írásai. 1 kötés. Idilliumok. 11 d. kötés. Első hajós. Dafnis Evándér. Eraszt. 111 d. kötés. Ábel. Szemira és Szemin. Levél Füzlihez. Gesznernek élete. S ezen munkák homloklevelein meg ne jelenjen a nevem; hanem csak az előszóban mondattassék meg hogy a fordításban mennyi részem vagyok.

Geszner Salamonnak minden írásai. Fordította Kazinci Ferenc. 1 kötés Budán, augusztus 14. 1795. fogságomnak 243. napján. Folió, 380 lap. Végén: Budán, szeptember 13. 1795. — Széphalom, január 16. 1807. Két ezer háromezáz nyolevan hét napig tartott fogságom alatt, 14. december 1794 oltá 1801-nek 28. juniusáig nem volt soha szabad

*) K. a c hangot z nélkül írta; így ő is ragaszkodott az egyszerűsítéshez, de utóbb felhagyott vele.

író szerszámozat tartanunk. Egyedül Budán nézték el azt, hogy inségünknek ezt az enyhülést adjuk, midőn hét rabtársaink fejek vétele után azok, a kiktől függtünk, az emberiség mozdulásait kezdték érzeni, már akkor tudtuk, hogy a külföldre visznek bennünket. Én tehát azon könnyebben tölthetett időt jun. 11. óta 27 szeptemberig ezen munkára fordítottam, s hogy ki ne kopjak az időből, három órákor reggel mindég fenn voltam és dolgoztam. A gondviselés megkoronázta szenvedéseinket, s nékem azt a szerencsét is engedte, hogy ezt magam bocsáthassam ki. Szenvedésim emlékezetére a kézirat az engemet is nevelt sárospataki iskola becses kincsei közé teszem le. Maradjon ott s azokban, a kik azt látni fogják, ébresztgesse vagy nevelje a haza szent szeretetét s a gondviselésbe való szent hitet.

(A sárospataki könyvtár kéziratai közül.)

Balajthy Józsefhez. A hugom ezen nyomtatványt az asztalon felejtette, s én ezt papirosaim között elhoztam, észre nem vevén, hogy neve rajta áll. Midőn tehát azt a hugomnak általadom, élek az alkalmatossággal, s elmondom tisztelendő ur az urnak, a mit régen illett s kellett volna elmondani, hogy örömmel és szíves köszönettel olvastam az urtól mindég a mit a Tud. Gyűjt. kiadói közlöttek, és hogy az urnak becses indulatját megérdemleni szíves ohajtásom. Azon örömmön kívül a mit maga a munka ad a dolgozónak, nem képzelhetni kedvesebbet, mint azt, hogy ezen az úton a jók barátokká lesznek.

Sallustomnak a jövő eszt. meg kell jelenni. Akkor töltöm ötvenedik esztendei jubileumát írói pályámnak. Ily hosszú idő alatt semmi az a mit adék, de erőt nem adunk magunknak, hanem azt ingyen kapjuk, s a környülállások nekem ugyan ezen hosszú idő alatt csak öt esztendeig kedveztek. Az minden érdemem, hogy tüzem soha el nem lankadott. Minden dolgozásaim közt magamnak Sallust a legkedvesebb, s azt alkalmasint mutatja előbeszédem is; de hány olvasó fogja ezt érteni s érzeni? hány kapta fel Sallustnak igaz köpét? Ezen utam alatt értém, hogy egyik tudósa Debrecennek ezt mondá a diószegi pred. előtt több ízben: „nem tudom mint esik: Kazinczynak a beszéde tele van vétkekkal, és még is magyarul senki sem ír csinosabban.“ Ha ez való volna, ugy Sallustot fordítani csak engem illet, mert Sallust felől épen azt itéli a ki ismeri: rosszúl ír, de kimondhatatlan bájjal, s engem nyelvrontóvá a ré-

giek, s azok közt senki sem inkább mint Sallust teve. Ime ez az utolsó construction is vétkes, de Sallustisan.

Scribendi recte ratio est et principium et fons, ezt mondja Horátz. Tegyük hozzá: a meleg sziv, s én ezt találom magamban. Azok a régiek elkapaták magokat tűzők által, s a metaphysikai Genauigkeittal nem gondoltak: *ὡς παρὰ τὴν ἀλήθειαν*; ezt mondja Homér: így szállának a sokaság. Ez vétkes szóllás, de csak annak, a ki nem tud érteni.

Ajánlom magamat tisztelendő ur az ur becses barátságába, s maradok szives tisztelettel

alázatos szolgálja Kazinezy Ferenc.

Mondja meg az ur a hugomnak, kérem alázatosan, hogy egy gyönyörű predikációt nem olvasa; azt, a melyet debr. pred. Szoboszlai ur monda el urunk születése napján. Én azt csak haza jöve telem olta olvasám meg, pedig velem volt Semlyénben. Nincs religiosusabb ember mint én. De én jobban szeretem Istent mint Kalvint. Kalvint is szeretem azonban, a hol méltó, hogy szeressem.

Közli Erdélyi János.

Egyházi régiségek.

III. *)

Kánonos könyveink kivonatos ismertetését következő renddel adandjuk. I. Felső magyarországi kánonok. 2. Borsodi kánonok. 3. Gönci kánonok. 4. Articuli Majores. 5. Articuli minores. 6. Appendices articulorum ecclesiae. 7. Zoványiféle kánonok. 8. Az 1629 — 1715. évi időközön hozatott kánonok. 9. Baranyai kánonok. 10. Komjáti kánonok. 11. Bethlenféle artikulusok. 12. Enyedi cikkelyek. 13. Szathmár-németi zsinat végzései. 14. Geleiféle kánonok. 15. Tarcali cikkelyek. A budai kánonok teljes magyar fordításban e füzetek útján már adva lévén, ez uttal itt elmaradhatnak. A feketeardói főlegyetemes, margitai egyetemes, csatári egyetemes zsinatok végzéseit egyházi régiségeink fáradhatlan gyűjtőj Révész Imre ugyanesak e füzetekben 1860. 147 és 148. lapján adván, ezeket a megelőzők kiegészítői gyanánt méltán tekinthetjük.

*) L. S. P. F. 1864. 665. és 743. 11.

I. Articuli juxta quos regitur ecclesia in superioribus regni Hungariae partibus.

Előbeszéd. Mivel bármely társaság sőt csak egy ház is nem állhat fel bizonyos törvények nélkül, kivált ott, hol az erény jutalmát a vétek büntetését nem talál: szükséges dolog, hogy a mi társaságunk is a legszentebb törvények által igazgattassék: I. Tim. 3, 15—1 Kor. 14, 40. szerint, hogy az egyházban, mely Isten házának neveztetik, mind a tudományra, mind az erkölcsökre nézve mindenek ékesen és szép renddel folyjanak Istennek dicsőségére, s a szentszolgálatnak díszére.

I. Egy Isten lévén, Atya, Fiú, Szentlélek, ki másképp tanít: egy két megintés után hivatalától, s az egyházi közönségtől megfosztassék.

II. Meghívás nélkül senki a szent szolgálatot el ne foglalja vakmerően,

III. A meghívott egyén előbb megvizsgáltassék s ugy bocsátassék ki a szent szolgálatra.

IV. Az ordinációt nyilvános helyen kell végezni.

V. Papi hivatalra csak azon egyéneket kell bocsátani, kik alkalmasságok a tanításra, s jó bizonyosságot mutatnak előjózan tudományuk s erkölcsiségök felől.

VI. A lelkipásztor nem gazdálkodásra, henyéségre, de az ur munkájára lévén kibocsátva annál fogva: ha nem tanít, nem tanul mint haszontalan üzérkedő eltávolíttassék.

VII. A kibocsátottak lássák el magokat rendes kibocsátó levéllel.

VIII. Mivel a lelkész beállása az egyháznak költséges, a lelkész legalább két évig tartozik hivatali állomásán maradni, ha az egyh. felsőség másképp nem intézkednék.

IX. A szolgálatban lévő lelkipásztorok a dominikákon kívül a proféták s apostolok írásaiból is tartsanak magyarázatot, hogy magok s hallgatóik annál inkább épülhessenek.

X. Kátét is kell tanítani templomokban, hogy a nép a sarkitekinteteket annál inkább megtanulhassa. Ugyanazon egy káté magyaráztassék mindenütt.

XI. A lelkipásztorok hivataljokat nagy szorgalommal kezeljék, t. i. isten ígését hirdessék, a sz. keresztséget, urivacsorát kiszolgáltassák; meg kell kereszteni a kisdedeket, és ha kívántatik, a nagy koruakat is, kik előbb a vallást tanulják meg. Az urvacsorát az apostolok által előírt módon kell kiszolgáltatni.

XII. A sákramentumokat egyedül nyilvános helyen, a nép jelenlétében dél előtt kell kiszolgáltatni, és így a keresztséget is, ha rendkívüli szükség másképp nem parancsolja.

XIII. Asszonyoknak keresztelni még szükség esetén sem szabad.

XIV. Isten ígését megútalók, a keresztyén vallás elsőbb igazságait sem tudók, Istent megvetők, minéműek a cigányok sat. a szent sákramentumoktól s tisztességes eltemetéstől megfosztassanak.

XV. Mivel olykor a javíthatlan emberek megvetnek minden vallást és szent szolgálatot: ha csakugyan meg nem javulnak, kebeleztesse ki; haláluk esetén a köztemetőből is zárassanak ki; ha az ily bűnös bűneiben osztoznak a hozzá tartozók, az idézett büntetés ezekre is kiterjesztessék.

XVI. A szentek innepeit nem kell megtartani. Innepeink ezek: karácson, körülmetélet, nagypéntek, husvét, áldozó, pünköszt.

XVII. Urnapjain minden kézimunka eltiltatik. A lelkipásztorok erre nézve örködjének.

XVIII. A hit s kegyesség elevenítésére szolgáló szertartásokat gyakorlani kell, de azokhoz vallásos tiszteletet kötni nem kell, s rövidebb ideig is tartsanak, hogy a tanításra maradjon fel a hosszabb idő.

XIX. Elég a lelkipásztornak hivatási helyén szolgálni, több egyházat ne kössön együvé, ha csak régen is mint szomszéd egyházak együvé nem tartoztak.

XX. Oly egyházban, a hol társpapság (dekanatus) is van, lakó lelkipásztorok méltányosak legyenek szolgálatban és fizetésvételekben egyiránt.

XXI. A lelkipásztorok tiszte az egyház melegágyaira, az iskolákra ügyelni, s azokba kegyes, értelmes tanítókat beállítani.

XXII. Tanítók, mint a lelkipásztorok által rendeltetnek be az iskolákba: ugy ezeknek asztalaiknál is étkeznek, irántuk tanítványikkal egyben engedelmesek legyenek, ha pedig rendetlenkednének, a szénior tudtával üzzék el őket a lelkipásztorok.

XXIII. A tanítók tartoznak a papjaiktól vett fizetéssel beelégedni.

XXIV. A tanítók híven tanítsanak, ne önhasznukért, hanem a növendékek jó vezetésökért éljenek, azoknak felfogásukhoz alkalmazkodjanak; a dialektikán kívül, melyre két év engedélyeztetik, egyéb tant évenként bevégezzenek, a nem tanuló s tanításban hanyag tanítókat, minők szoktak a falukon lenni több házas tanítók, el kell bocsátani.

XXV. Tanítói s más egyházi hivatalokra péld. kántorság, harangozóságra feddhetlen jellemű egyének választassanak.

XXVI. Tanúlok jó erkölcsűek legyenek, s tisztességesen öltözködjenek.

XXVII. A lelkipásztornak hivatalát elfoglalni, s azt elhagyni, szénior beegyezése nélkül, nem szabad.

XXVIII. Ki a papi állomást erővel elfoglalja, egy évig papságától felfüggesztessék.

XXIX. Csak előbbi egyházától elbocsátva szabad a lelkipásztornak elhagyni papi állomását, s csak úgy belépni új egyházába, ha annak előbbi papja tisztességesen elbocsáttatott.

XXX. Egyik traktusból a másikba esperes tudtán kívül behelyezkedett lelkipásztor 12 forintra fog büntettetni.

XXXI. Ne változtassa helyét gyakran a lelkipásztor, ha jövedelméből megélhet, s ön hasznát ne tegye elibe az egyházak javának.

XXXII. Azon egyháztól, mely papja érdemlett jutalmát megvonja, vétessék el a lelkipásztor.

XXXIII. Azon egyház, mely a papi intést fel nem veszi, fosztassék meg lelkipásztorától.

XXXIV. A melyik lelkipásztor a papbér csonkításában, a néptől eltűretés tekintetiből, beegyezik, mint az egyházi vagyon megrablója üzessék el.

XXXV. A papi állomáshoz tartozó szőlő művelését elhanyagoló lelkipásztor az okozott kárért felelőssé tétetik.

XXXVI. Világi foglalkozásokba, minők tizedszedés, bíróság, merült pap 12 forintra büntetessék.

XXXVII. Ki az urnak szolgál: minden uzsoraszédéstől eltiltatik; ki e bünbe elmerült: elébb fosztassék meg nyereségétől, majd mozdíttassék el hivatalától.

XXXVIII. Gyilkosság, lopás, nősparáznaság s más bűnökben találtatott lelkész, megfosztatván hivatalától, adassék által a polgári fényítő törvényszéknek.

XXXIX. Részegeskedéssel vádoltatott lelkész elébb intessék meg, s ha meg nem javult: mozdíttassék el hivatalától. E határozat áll a versenyesek, káromkodókra is.

XL. A hivatalától elmozdított bűnös lelkipásztor kiengesztelés nélkül ujlag hivatalba nem léphet.

XLI. Az elmozdított lelkipásztor egyházába csak úgy léphet vissza, ha egyházával és széniorával előbb kibékült.

XLII. A méltán elítélt bűnösök ha védelemért külhatóság-

hoz folyamodnak: mint az egyház rothadt tagjai, minden bocsánat reménye nélkül elűzessenek.

XLIII. A lelkésznek családja is kerüljön minden fényelgést; a lelképásztornak öltözete illődelmes legyen.

XLIV. Táncolás köz s magán helyen a papnak általában tilos.

XLV. Elvált házasságok igazolmány nélkül s 14 éveseknél ifjabbakat 14 forint büntetés terhe alatt meg ne eskesse a lelképásztor.

XLVI. Ügyeljenek fel a lelkészek a házasságok kötésénél, hogy ne vénasszonyok, hanem tisztességes személyek működjenek közre.

XLVII. Más egyházbeli lelkészeknek az illető lelkész beegyezése nélkül keresztelni, esketni 12 forint büntetés súlya alatt tiltatik.

XLVIII. Urnapokon házassági innepélyt tartani 12 forint büntetés terhe alatt tilos.

XLIX. Új házasságok a felmerülhető akadályok kiderülése végett előre kihirdetessenek.

L. Az avatás mint pápista szokás, az egyházkeles mint zsidószertartás mellőzendők.

LI. Ifju legényeknek szűzekkel estvéken, asszonyoknak gyermekágyasoknál éjjel tivornyázni tilos.

LII. Az egyházak évenként megvizitáltassanak.

LIII. Lelkészek elhelyezése, ügyes bajos dolgok tárgyalása végett évenként papi gyűlés tartassék. A gyűlésekben tanítók is megjelenni köteleztetnek.

LIV. Kik gyűlésekről fontos okok nélkül elmaradnak, s a felől az illető szénior vagy hívétel végett a szomszéd lelkészt nem értesítik, 3 forintra büntetessenek.

LV. Szénior által meghívott, de saját ügyeik miatt megjelenni vonakodók, többre nézvé magok dolgát a közdolgoknál, első ízben 1 frtra, majd 3 frtra büntetettnek, harmad ízben is engedetlenségül találtatván, hivataluktól elmozdítottassanak.

2) Borsodi kánonok.

Articuli Ecclesiarum reformatarum in Comitatus Borsod, Gömör et Hont existentium.

I. A tudományban s erkölcsben meg kell a helyes irányt (eutaxia) tartani.

II. Istent, az anyaszentegyház fejét kell minden világi fejedelem felett engedelmeskedve követnünk.

III. Isten egy hűpostatikus lényében három személy; ki a tudománytól eltér, az egyházból kizárassék.

IV. Isten szolgálói közül a kitűnők egyike püspökkül választásék meg.

V. Ez a szénior (vagy püspök) a többi predikátor előtt példány legyen.

VI. Ki széniorának nem engedelmeskedik: első ízben 3, ismételve pedig 6 forintra büntetessék.

VII. A szénior egyházait ismérje meg, azokba presbitereket rendeljen, a lelkészeket vizsgálja meg, s a kegyességben, tudományban kitűnőbbeket a zsinatig bocsássa ki.

VIII. A lelkészek isten beszédét az ó s uj szövetségből tisztán, szent s alkalmas helyen hirdessék, ugyanott szolgáltatassák ki a sákramentomokat is. Az ily helyek minden mocsoktól tiszták legyenek. 5. Mó. 23, 14.

IX. Urnapját könyörgéssel, isten ígétével kell eltölteni. — Innepek: karácson, körülmetélet, nagypéntek, husvét, áldozó, pünköst. — Urnapjain tilos a munka, lakodalom, törvénykezés, adószedés és minden játék bűn gyakorlása.

X. Ifjakat, leányokat templomban tanítani kell az imákra, hiszekegyre, tizparancsra, s elsőben a Batizi majd a Sidérius kátéja használtassék.

XI. A predikátor más pap egyházába, csak ha hivatik, akkor menjen szolgálni, s szolgálata díját vagy hagyja ott az illetékes papnak, vagy felézze meg vele.

XII. A predikátor tisztéhez tartozik az uj házások egybeadása, ezeket egyszer ki kell eleve hirdetni, hogy a lehető akadályok kiderüljenek.

XIII. Uj házásokat esketni nem szabad szombaton s innep következő napján.

XIV. Csak szabad s tisztességes személyeknek lehet házasesetle lépnők; idegenektől igazolvány kéressék elő. Az életkorra figyelem fordítottassék, hogy 13 évnél fiatalabbak még fiatalabbakkal, s öregek 16 évnél ifjabbakkal össze ne eskettessenek.

XV. Nőknek s nemlelkészeknek nyilvános helyen predikálni, keresztelni, esketni tilos. 1. Tim. 2, 11. 12.

XVI. A lekipásztorok csillagai, világosságai a világnak, savai e földnek, és így feddhetlen étellel, erényekkel tűndököljenek. Azon 1. Tim. 3, 1—3. Tit. 1, 6. említett bűnöket kerüljék, öltözetök fényelgés nélküli, illődelmes legyen.

XVII. Rendeljük, hogy szénior tudtán kívül senki hivatalt ne

vállaljon és helyét el ne hagyja a szénior vagy a presbiterek beegyezése nélkül.

XVIII. Több egyházban a lelkipásztor hivatalt ne vállaljon, hanem csak a menyinek terhét elbirja (par onus). Predikátorok hiányában több egyháznak is szolgálhat nem predikálás, hanem azok javára munkálkodás által.

XIX. Hivatali éve betöltése előtt senki állomását el ne hagyja, év végén a szénior beegyezésével elmehet, s menjen is, hogy eltávozásának felismért oka iránt a szükséges orvoslást meg lehessen tenni.

XX. Bizonyítvány nélkül egyik széniorátusból másikba ne távozzék el a lelkipásztor s be is ne fogadtaassék. Az azon egyházban lakó lelkipásztor, ha másik egyházba veszen meghívást, oda be ne költözzék addig, míg az azon egyházbeli lelkipásztor ottan folytatja hivatalát és ki nem elégítettett; az innen eredő kárért a superveniens tartozik eleget tenni.

XXI. Rendeljük: hogy a hallgatók papjaikat becsüljék, fizessék. Ha nem fizetik, fosztassanak meg a paptartás jogától.

XXII. A papok egyedül hivataluknak feküdjenek, ne gazdaszkodjanak; tizedszedés, adóbehajtás, jegyzőségtől (registratio) tartózkodjanak. Ha hivatala után meg nem élhet a lelkipásztor, csak ekkor fordulhat a föld, szőlőművelés, s kézi mesterséghez Pál apostol példája szerint. Csel 18, 3.

XXIII. A régiek szokását az egyháztólí tisztességes elbucsuzásra nézve visszaállítjuk; melyre nézve mindenik lelkipásztor hivatala végső hónapjában kérje hallgatóitól nyilvánosan elbocsáttatását, hogy azoknak irányábani indulatát kitapogatóván, ha elbocsátások nem forog fenn, nagyobb tisztességgel megmarasztathassék. Ha egy két hét alatt a hallgatók papjok megmarasztása iránt nem tesznek lépéseket: ez a lelkész az esperestől kérje más egyházba átrendeltetését, mert a szent hivatalt megvetés tárgyává tenni s magunkat az egyházakra tolni nem szabad.

XXIV. Az egyházak önkényüleg papjaik jövedelmét meg ne csonkítsák; annál fogva a régi papi jövedelmeket helyre kell állítani, vagy pedig a predikátorokat fel kell oldozni a rektorok tartásának terhe alól; ellenesetben az egyház papjától, és ha a hiba a lelkipásztor gyarlóságából követtetett el, azon lelkipásztor hivatalától megfosztassék.

XXV. Vigyázzon fel a presbitereket rendelő joggal felruházott püspök, hogy a maga hivatalának hiven megfelelő lelkipásztort a rendetlen nép hivatalából ki ne zavarja.

XXVI. Visszahozatik az a régi egyházi fegyelem, mely az ősz egyházban is gyakoroltatott, miszerint a nyilvános gonosztévő visszakéredzván az egyházba, gyászruhát öltve üljön szégyenszéket a templomban. Rendeljük tehát, hogy e célra jelölt hely, hozzávaló gyász vagy fekete öltöny legyen minden templomban, az emberek rettentésére, hogy hasonló bünt el ne kövessenek. Predikátoraiktól fosztassanak meg azok, kik e kegyes rendeletnek ellenszegülnének.

XXVII. Az egyházból kizárt egyénnel nem szabad társalogni, erni, inni. Ki Isten törvényét e részben megveti, vettessék ki a hivatás gyülekezetéből. Rom. 2.

XXVIII. Isten ígéje, sákramentomai megutálót ki kell zárni az egyházból s elhalván, szamarétemetésre büntetni. 2. Kór. 6. — 1. Kór. 11. — Mát 8. Cigányoknak pedig vagy is a moréknak (amorrhaeis) nem szabad feladni a sákramentomokat, míg megtérésüknek világos jeleit nem adják.

XXIX. Betegekhez, ördögösökhöz menjen el a lelkipásztor, ha úgy kívánják s vigasztalják őket Isten beszédéből.

XXX. Mint a lelkipásztor, úgy az iskolatanító is hivatalába nem léphet míg a 20. életévet el nem érte, vagy be nem töltötte. Az ó szövetségben is csak a 20 éves számláltatott a férfiak rendibe, s Pál apostol is eltávolíttatni rendeli a neofitokat (*νεοφύτοι*) 1. Tim. 3, 6.

XXXI. Az iskolatanítók papjaiknak kegyeletes hódolattal engedelmeskedjenek, őket a nép előtt ne sértsék, hivataljokban hűn eljárjanak.

XXXII. El kell üzni az iskolatanítót, ha egyedül rút nyereség tekintetéből vállalt tanítóságot; három év után pedig a tanítással fel kell hagynia s visszamennie az iskolába, hogy szerzett pénzén tanulását folytathassa, és tért nyisson maga után más ifjakkal is az elébb és elébb haladhatásra.

XXXIII. Ha az iskolatanító papjától bántalmaztatik, s megfordítva: mind ketten kérjenek elégtételt az egyházi törvényszéknél.

XXXIV. A lelkipásztorok viszonyos szeretettel viseltessenek iskolatanítóikhoz, őket ótalmazzák, élelmöket, melylyel szerződés szerint tartoznak, tisztességesen adják ki, de az iskolatanítók se követeljenek pompás asztaltartást, és ha a lelkipásztor nincs otthon, saját asztaluknál étkezzenek.

XXXV. Az egyházakat, rend, tudomány megvizsgálása végett, évenként meg kell látogatni s majd annak jegyzőkönyvét a gyűlés elébe terjeszteni.

XXXVI. Ha papnak pappal, tanítónak tanítóval van pörös ügye,

ne vigyék azt a polgári törvényszékek elibe, hanem intéztessék el az esperes vagy ennek tudtával választott bírák által.

XXXVII. Mivel Péternek kezébe nem kard, hanem a mennyország kulcsa adatott, s a polgári tisztviselőségre bízott a törvény (decalogus) s jó rendnek őrzése: kérjük a kegyes tisztviselőket, alispánokat, nemes urakat, patronusokat: legyenek kellő tekintettel ezen artikulusokra, s alkalmazzák azokat mindenütt az isteni félelem, s jó rend előmozdítására. Ellen esetben: az igazságos Istenben igaz bírót s bosszuállót fognak találni.

XXXVIII. Miután ezen artikulusok megvizsgáltattak s helybe hagyattak: rendeljük, miszerint a lekipásztorok írják alá s azok vakmerő megsértői érdemileg megbüntettessenek.

* * *

3) Gönczi kánonok.

Articuli in synodo Göncziensi definiti et appro-
bati anno 1566. jun. 23.

I. Senki uj s emberi találmány után vett tudományt ne tanítson.

II. Mivel az igaz tudomány a bibliában található fel, papjaink a bibliát tanulmányozzák szorgalommal.

III. Mivel a Béza Tódor által irt genevai hitvallást már két zsinat elfogadta: e konfessziót is szerezzé meg magának s tanulja meg mindenik lelkész, nem különben a Kálvin katéját, mely a megelőző zsinatban fogadtatott el.

IV. A keresztséget, urivaesorát közönséges istentisztelet alkalmával kell kiszolgáltatni, kivéven a szükség eseteit.

V. Az apostoli hitformát, úrimát, katekhizálva tanítani kell, s nem csak a vasárnapi evangéliumokat kell tanítani, hanem egész részeket fel kell venni egyszer a proféták, máskor az apostolok iratából s minden napon vagy legalább háromszor hetenkint magyarázni.

VI. Törvényes meghívás s kibocsátás nélkül senki ne tanítson a gyülekezetben. 1. Tim. 3, 10.

VII. Senki a presbiterek felhatalmazása nélkül valamelyik egyházban hivatalt ne vállaljon s azt, azoknak tudta nélkül, el ne hagyja, és ne lépjen más predikátor egyházába ennek ellenzésével.

VIII. Senki erőfeletti munkát (impar onus) ne vállaljon t. i. hét, nyolc egyházban viselvén papi hivatalt rút nyereségvágyból.

IX. Ne ragadja el más munkás kenyerét, azaz ne legyen pap és diakonus is rektor is, midőn hivataltársak vállalkoznának örömet.

X. Bünei miatt egyházból kirekesztett egyén ne merészelden predikálni, szent sákramentumokat kiszolgáltatni, új házasságokat esketni.

XI. Egyik lelkipásztor se eskesse össze az egyenetlen koru személyeket, öregeket ifjakkal s 14 éves koron alóliakat.

XII. Egyik pap se engedje meg, hogy vasárnapokon lakodalmak tartassanak.

XIII. Tiltjuk a lelkipásztorokat a részegeskedéstől, rút nyereség hajhászásától, koresmatartástól, kereskedéstől s egyéb világi foglalkozásoktól.

XIV. Újítani az egyház beegyezése nélkül tilos.

XV. Vasárnap, karácson, körülmetélet, nagypéntek, husvét, áldozó, pünköst napjai meginnepeltessenek; a többi szentek napjait melőzni kell.

XVI. Ha hivatnak a lelkipásztorok a kegyes beteghez, el menni ne vonakodjanak; mindazáltal az urivacsora sákramentomát csak nyilvános istentiszteletkor szolgáltassák ki.

XVII. A lelkipásztorok az iskolatanítók megérdemlett éelmét ne vonják meg több okból, különösen azért, hogy a tanítók a papi hivataltól el ne kedvetlenedjenek s gyűlölségre ne ragadtassanak a lelkipásztorok irányában.

XVIII. Az iskolatanítók szorgalmasan vigyék hivataljokat, lelkipásztoruk hire nélkül az egyháztól el ne távozzanak, s tanulják el tőlük az ifjuság tanítása modorát.

XIX. A nyilvános gonosztévők zárassanak ki az egyházból.

XX. Az oly egyházaktól, melyekben a hallgatók nem engedelmeskednek a bünt megrovó lelkipásztoroknak, nyilvános bűnökben élnek, papjukat érdemlett bérüktől megfosztják: el kell venni a lelkipásztort.

XXI. El kell hányni a bálványok maradványit (reliquiae).

XXII. A lelkipásztorok ne bátorkodjanak elmaradozni a gyűlésektől; elmaradásuk okát pedig jelentsék be a széniornak.

J e g y z e t. Ezen cikkek Károlyi Gáspár elnöklete alatt Gönczön tartott gyűlésben készítették, s a lelkipásztorok által aláíratlak 1566. évben.

(Folytatjuk).

Maklári Pap Lajos.

Protestans krónika.

Németország. A rajnai hitterjesztő társulat. Ezen intézet, mely mintegy harminc öt év óta áll fen, a székhelyeül szolgáló Barmen várostól, barmeni társulatnak is neveztetik. 1859. óta egy agg bajor lelkész, a lutheránus Fobri az igazgatója, de ő azért a németországi evangyéliomi hitvallások közül egyik iránt sincs különösebb vonzalommal. A vupperthali egyházak mind ragaszkodnak hozzá és legyen akár hitterjesztőkre, akár pénzre szüksége, bennök szeretetteljes gyámolítókra talál.

Missioi lakásán, mely Barmen egyik legfeltűnőbb helyén fekszik, rendszerint 20—25 tanítványa van. Ezek közül 4—5-nek szándoka Éjszakamerika német egyházaiban lenni pappá; s a többiek mindnyájan különös tanulmányok által a pogányok közti működésre készülnek.

Ezen intézet mellett emelkedik az ugy nevezett kisededóvoda, mely, mint neve is mutatja, azon hitterjesztők gyermekeinek befogadására van rendeltetve, kik a társulattól oly országokba küldetnek, honnan segélylyel nem járulhatnak családjaik feltartására. Ezen gyermekek, kik mintegy huszan lehetnek, Isten félelmére szoktatva, gondosan oktattatnak, de a nélkül, hogy belőlük hitterjesztőket törekednének képezni. Ha ily hivatás mutatkozik nálok, a társulat örömmel fogadja; máskép csak védelmőkre szorítkozva minden erejéből oda működik, hogy az életben magoknak tisztességes helyezetet biztosíthassanak.

A közelebbi két évben 42 hitterjesztő volt a társulat szolgálatában, kik két hollandiai és három orosz kivételével mindnyájan németek. Tevékenységük mezeje Délafrika, hol huszonkilenc ügynöke van, Borneo, hol jelenleg csak három, Sumatra, hol hat foglalkozik a szent ige hirdetésével; és Khina, hol szám szerint négyen vannak.

Csak ezen számokból is kitetszik, hogy a hitterjesztés legfontosabb Délafrikában. Ez a legrégibb is. 1829-ben kezdetett el ezen vidéken egy örökre áldott emlékű férfinak a kegyes és buzgó dr. Philipnek igazgatása alatt, ki ugyanazon korban az első francia hitterjesztőknek hasonlóan atyja és tanácsadója volt. A társulatnak jelenleg Délafrikában 19 fő állomása van, melyek közül némelyek Kápgyarmatban fekszenek, mások délkeletre a Namaquois név alatt is méretes tribusok közt.

Az itten végbevitt munkák nagyobb részének története és jelenlegi helyzete csodálatos módon igazolja, mit lehet tenni emberi

segítség nélkül vagy legalább mit tehetnek azok, kik az ur szerelmétől lángolnak és a kiket az imádság szelleme lelkesít. Néhány vonás elég leendő annak megmutatására.

Uganyis Stellenboschban, mely Káp városától nem messze fekszik, a missio egyháza legalább is 1,200, a sötét bálványimádásról áttért taggal bir, és ezekhez még hozzá kell tenni a soreptai szomszéd leányegyházát, hol több iskolákon kívül van egy leánynövelde, mely oly gondos felügyeletben részesül, mikép a kápi családok csak örömmel adják gyermekeiket oda.

Az 1832-ben alapított worcesteri állomáson lévő kápolna tíz éve, hogy a legszebb és legterjedelmesnek tartatott azok közt, melyeket a társulat Afrikában birt, de 1861-ben azt újból nagyobbítani kelle, annyira növekedett volt azon a helyen a szentige hallgatóinak száma.

Sáron, melynek alapítása csak 1849-re esik, mintegy 1000 lélekből álló szép kis falu, s lételét egyedül a hittenjesztésnek köszönheti. Egyházában 5—600 urvacsorával élő tag van, iskoláját pedig 350 gyermek járja. Ettől nem messze, a hegyek közt egy Schietfontein nevű helyen alig tíz éve, hogy alakult egy 250 tagu gyülekezet, mely számos régi egyháznak szolgálhatna példányúl. „Az, írja egy ottani misszionarius, a legpontosabban hajtja végre önmagán a törvényt és a szent asztalhoz járulást csak azoknak engedi meg, kik viseletökben semmi komoly szemrehányásra nem adnak okot.“

A kommagasi egyház Namaquoisban csak egy év alatt (1860). 28 hitujonccal növekedett, és iskolájában 179 a növendékek száma. Ezen gyülekezet kebelén oly áldozó szellem uralkodik, mikép néhány év óta, dacára tagjai roppant szegénységének, módját találták, hogyan fedeznék a lelkészeik fentartására és a közistenitisztelet költségeire megkivántató szükségeiket. A steinkopfi egyház a tengervídek egymás helyén, hol 90 keresztyén család s mintegy 200 iskolába járó gyermek van, közelebbről másképen adta hűségének jelét. Ott t. i. lehetlen volt koresmát nyitni azon nyugodt, de eszélyes ellenállás folytán, melyet az az igazság vallóitól szenvedett. Afrika ezen táján a társulatnak még mintegy 8—10 működési helye van. Ezekben is vannak gyülekezetek, hol a tagok száma 50—150 közt ingadoz, de a melyek Istennek hála! mind a haladás ösvényén állanak. Több helyen már imaházakat is építettek.

A társulat Khinában működéséről csak egy szót fogunk szólni. Néhány év óta Hong-Kongban letelepült misszionarusainak sikerült két kis egyházat alapítani Sanon vidéken, de közelebbről azon határozatot kapták, hogy ezen hittenjesztői székhelyet Kantonba tegyék át, hol működéseiknek természetesen szélesebb mező nyílанд.

A barmeni társulatnak Borneo szigetén hét ügynöke szenvedett a dayakok kezeiből, vértanui halált. Ez esemény (1859-ben történt) nem új, de érdekes lenne még akkor is, hogy ha évtizedek választanának el az eseménytől.

Rott, Vigand és Kind nejeikkel 1859. május 7. áldoztattak föl s utánok nem sokára meggyilkoltatott Hofmeister is nejével együtt. Ez azon hét nemes vértanu neve, kik meggyilkoltattak, a nélkül, hogy arra legkisebb okot szolgáltatott volna.

A dayakok közt kezdett munka 8—10 év óta némi reményre jogosíta. A hittedjesztők élete valóban többször forgott veszélyben, de Isten megtartá őket és már úgy tetszék, hogy az általuk felkeresett nagy számú lélek kész az üdvjótékony befolyása előtt föltánni kebelét. Ezen felül két állomás csatoltatott vala az előbbienekhez, s az evangelizált helyeken nőtt a megkeresztelkedettek száma. A sikertől fölbátorított hittedjesztők szép terveket szövénék. Beszélték, hogy papnövendét és egy árvaházat alapítanak; hogy Némethonból iparosokat, földművelőket gyarmatosítanak, tanítókat hoznak. A huzamos idő óta Kajahanban lakó Hofmeisternek sikerült is ottan egy kis egyházat szervezni, a melylyel maga a törzsfőnök is egyesült. Szóval minden kívánságuk szerint látszott menni, midőn egyszerre a fanatikus mahomedánok által felizgatott pogány lakosság egy pere alatt felforgatja s vérbe fojtja mind ezen kecsgetető kilátásokat. Wigand, Kind és Rott családjaikkal együtt Janggohánban laktak a hittedjesztői épületben. Május 7. reggel kiindulva hazulról Rott, alig tette ki lábát a kapuján, egy lándzsa furódott mellébe. Még volt annyi ereje, mikép vissza tudott házába menni, de ott élettelenül rogyott szerető neje karjai közé. Erre 200 fegyveres dayak vette körül a házat. Társai kimentek fölvilágosítani s lecsilapítani a feldühödt tömeget, de szavuk elhalt a szörnyű zsisvajban. Egy ember a tömeg közül ezt kiáltá hozzájuk: „T nem tettetek semmi rosszat, de Rajahnk megparancsolta, hogy végezzünk ki titeket s nekünk engedelmeskedni kell.“ Így fenyegettetve, keresztyén testvéreink életökért esedeztek, ígérve, hogy a miők van, mindent ott elhagynának. Most szinlelék mintha a feltételbe belényugodtak volna s a hittedjesztők már naszádjaiak felé irányzák lépteiket, midőn szélteben űzőbe veszik s ugyanazon percben mérgezett nyílzáport szórnak reájok. Vérezve a vízbe ugrottak s meghaltak a nélkül, hogy közülök csak egynek is lett volna ideje egyett sohajtani avagy kiáltani.

E véres dráma lezajlása alatt Rottnak öt éves kis leánykája nevetve mondá anyjának: „most mamám, mindnyáján együtt megyünk a megváltó Jézus Krisztushoz. Csak e gyermek és anyja került ki az

iszonyú halált. Egy gyilkos kihuzta őket a vízből, de nem felebaráti szeretetből, mert három napig kelle a szegény anyának a reájok szabandó büntetés vitatását hallgatni. Végre elhatározott, hogy az első helyi innepen fel fogják őket áldozni; de a késedelem megszabadítá, mert a negyedik napon egy gőzös jött a folyamra, melynek sikerült az anyát és leánykát kiragadni az iszonyu halál karjai közül.

Három nap mulva Hofmeister neje és három gyermekével együtt, csendesesen ebédelt szobájában, midőn egyszerre egy vad dayak berohan, s a misszionariust keresztúlszurja. Neje látva összerogyni férjét melléje szalad, de ő csak ezen szavakat rebegette: „engedj meghalni; megyek megváltómhoz.“ Ekkor a magán kívül levő asszony a gyilkoshoz fordul, ki egy csapással levágá fejét. Ezután a gyermekeket elhurcolta, de néhány hét mulva a keresésökre összegyűlt hitterjesztőknek visszaadva, ezek őket Banjermassingba szállították.

Ily egyszerre szomorú és dicsőséges epizodja lett ez a Sonda szigeten levő keresztyén hitterjesztők történetének. Még nem tudott új erőre kapni az oly iszonyuan lerombolt mű, de azért azzal nem hagytak fel. A Banjermassingban maradt hitterjesztőkkel a kikeresztelkedett dayakok nagy része egyesült, kiknek a gyilkolás után futásban kelle keresni üdvöket, onnan várva a kedvező pillanatra, melyben az elhullott testvéreik vérével áztatott csatamezőre visszatérhetnének. A társulat elhatározta, hogy ez évben segítséget küld számukra, mely tenné őket oly helyzetbe, mikép a már régóta felfüggesztett munkálatokat újból kezdhették el.

Nem messze fekszik Borneótól a vele hason népességű Sumatra sziget; lakosainak száma mintegy hat millió. Ezen népségnek egy része a maláyi fajhoz tartozik s vallása izlam. A másik az ugynevezett Battas nemzet, mely főleg a belhegyeket lakja, pogány, de aránylag miveltebb, legalább némi tekintetben. Ezen utóbbiak közt alapított a barmeni társulat egy hitterjesztői állomást, mely ugyan fiatal még a végre, hogy nagyszerű gyümölcsöket mutathasson fel, de remélhető, hogy Isten megáldja munkálatait, mivel alapítása remény felett könnyű volt. A társulatnak 1861. Sumatraba utazott négy ügynöke két hollandi hitterjesztőt talált ottan, kik a Battak közt hitterjesztéssel foglalkoztak, de a kik érezve az egyesülés becsét ily vállalatban, tüstént átléptek a barmeni társulat szolgálatába. Krisztusnak ezen kis hadserge, mely az egyesülés által erőt nyert, két részre oszlott, egyik a Hollandiának meghódolt Battakat téríti, míg a másik átkelvén a hegyeken a még független Battak közt telepedett le. Ezen oly nagyra Jögosító vállalatról részletes tudósítás még nem érkezett, de egyes ma-

gán levelek úgy tüntetik fel a Battakat, mint oly népet, mely az evangéliom hirdetése által inkább megnyerhető mint sok más. És ez úgy annyival méltóbb a rokonszenvre, mivel a vakbuzgó mahomedának már több kísérletet tettek vallásuk igazságainak és alapelveinek szomszédjaik közt való terjesztésére.

A rajnai társulat pénzügyi értesítése szerint 1860 szeptember 1-től 1862. december 31-ig a bevételi összeg 61,974 tallért tesz (mintegy 232,400 frank), mely összeg nagyobb részint rajnai Poroszországban gyűlt. A kiadás is mintegy ennyire megy. Az elősoroltakból láthatni, hogy ezen intézet méltán tart igényt mindazon keresztyének rokonszenvére és pártfogására, kik Isten országának terjedését előmozdítani kívánják.

B. A.

Bádeni alföld. Schenkel művének további sorsa. A m. év júliusában tartott durlachi értekezlet elébe a „Kharakterbild Jesu“ c. művet illetőleg, a már említett óvástátelt ellensúlyozandó eme három tétel adatott be és tárgyalatás után közhelyesséssel el is fogadtatott u. m.

1. Dr. Holtzmann által: Schenkelnek említett műve ellen a mely óvást a bádeni prot. lelkészi kar egy része nyilvánosságra bocsátott, egész tartalmát tekintve, hibás felfogáson, tetemes eiferdítéseken alapulván, joggal úgy nézendő, mint bizonyos pártfelekezésnek izgatásra célzó hitvány eszköze.

2. Mannheim — városi lelkész — Schellenberg által: Ugyanazon óvástétel legnagyobb mérvben veszélyezteteti a protestantizmusnak lelkiösméret és tanszabadságra nézve általán elfogadott alapelveit, különösen kibékíthetlen ellenmondás a bádeni evangy. országos egyház alaptörvényei irányában.

3. Dr. Bluntschli titkos tanácsos által: Bár az értekezlet a hitvallás valamely szigorúan törvényes és kötelező érvényű szerkezetének megállapítását veszélyes dolognak tartja: elismeri azonban, hogy a prot. tanszabadság is nem teljességgel korlátlanul szabadnak veendő, hanem a keresztyénség és protestantizmus természete és történelme által feltételezett. Egyúttal azon meggyőződésben van, miszerint ha kétség merülne fel az iránt, vajjon nem lépett-e túl a határon s nem tisztelné tán eléggé valamelyik hitszónok a prot. egyház tanszabadsági elvét: ennek elhatározása oly egyh. hatóságokat illet, melyek arra hivatvák, hogy a prot. egyház közönségét s egyházi egyetemes tudatát képviseljék s a jó rendnek az egyház körén belől kezelő fentartói, ellenőrei legyenek. Ezek szerint biztos reményt táplál a felől, hogy a bádeni főegyháztanács amaz óvástétel aláíróit

kellően rendre utasítani fogja. Ennyit bevezetésül a már ismert és ez ügyben legilletékesb (a mennyiben t. i. illetékességét nem vitató) egyh. főtanácsai ítélőhezt, melyet főleg annak távolabbi és különböző körökben tett hatásával együtt érteni valóban szerencsések vagyunk.

Az erdélyi ágost. hitv. evang. egyház tartományi főegyház-tanácsa 1863. év óta (csak!) állaprajzi — statistika — évkönyvet, illetőleg értesítést boesát a nyilvánosság elé. Ebből közlünk valamit. Fő célja ugyan ebben a hivatali szempont, mely már a címen kifejezve áll; mindamellett oly érdekkeltő adatokat hoz, melyek távolabbi körben is, mint a szász nemzetiség egyháza, méltán figyelmet érdemelnek. Tanulságos mellékleket hoz különösen e tartomány egyh. alkotmánya történetéhez (mely alkotmány cikkeit leghivebb részletességgel még harmad évi folyamban olvasói tudomására juttatá a „Prot. KZtg.“). Ezen egyház története, a kis ország politikai változóköny helyzete és viszontagságai, a török hadjárat gyakori dúlásai és romboló viharai között, saját nemzeti jellegét hiven megőrizve, fényes tanubizonyságot nyújt népe jóra valósságáról s életképeességéről, hogy fenlángoló szívvvel viszonzozhatja mindenkor az anyaállam e távol szakadt, de hozzá kegyelettel ragaszkodó törődékének szives rokonszenvét.

Az erdélyországi ágost. hitv. evang. egyház magába foglalja a szász nemzetiség majd minden tagját. Még így sem nagy népességű ez egyház, mely a kis országterületen a legnagyobb részt magyar nemzetiségű helv. hitv. evangélikus, továbbá római és görög egyesült és nemegyesült, valamint ezeken kívül is több vallásfelekezet egyházaival együtt megvan. Valóban Erdély, az egyházi külön formák bő változatosságát tekintve, (a dolog lényegét, nevezetesen az egyh. élet mélyen hatását véve, már nem annyira) körülbelül egy Skótországra emlékeztet, mint a melylyel kül sorsára nézve is sokban egyezni látszik. Ilyen pl. az, hogy szomszédos nagy hatalmasság tulsulya mellett hosszú és nehéz küzdelem árán jutott önállóságához, majd végre amazéval csaknem egy időben ért meg a csatlakozásra, megmaradván állandóul azon törekvés mellett, hogy külön sajátágai jellegét egyházi és politikai életében fentartsa. Skótországbán ugyan mindig előnyben volt a gael és felföldi néptörzsek közt a szász elem, e szerint Erdélyben sokkalta nagyobb szerű a törzsek vegyülési aránya, mely a feltűnőleg ellentétesb egyházi és nemzetiégi tényezők ama fentebb jelzett bámulatos egyensulyba jöttére vezetett. Ezen csaknem példátlan népelegyülés bélyegeit viseli az ág. hitv. evang. erdélyi egyház is, bármennyire a szász nemzetiség külön sajátjának vehető is lenne.

Jelesül az egyháznak 201,295 lélekszámot tevő hivei közt 181,781 szász és német, 18,614 magyar és 900 szerb van. Az egyház tudományos intézetei sorában felhozott s általában német nyelvű középtanodák, papnöveldék s reáliskolák népessége 1445. Ezek közt ágostai hitv. 1121; helv. hitv. 15; róm kath. 120; görög. egy. kath 43; görög keleti egyházbeli 126; mózesvallású 20: meglepően hű bizonyítéka a néptörzsek elégyülésének és egyszersmind a minden dicséretre méltó kölcsönös vallási türelmeségnek. Ezzel szemközt pedig, a mi könnyen is gondolható, az ág. hitv. egyház nagyobb számarányban van képviselve az elemi tanodákban, mint a melyek, a középtanodákkal együtt 31,735 tanítvánnyal birnak. Ezek közül már ágost. hitv. 30,531, helv. hitv. 109, egység hívő 2, róm kath. 564, görög egy. kath. 124, görög nemegyesült kath. 365, és izraelita 40. Főltűnő még a lelkészek és tanítók aránylag nagy száma. Ugyanis 261 önálló egyházközségben 429 lelkész s 800 tanító működik, kik közül 56 felavatott lelkészi segéd. E szerint nem egészen 500 lélekre egy lelkész, s nem egészen 40 növendékre egy tanító esik, oly arány, mely akármelyik nagy német nemzetbeli egyházban sem áll kedvezőbben, s e néptöredék szellemélete dicséretes élenksége felől tanuskodik. Az évkönyv tartalmát teszik: az egyházi hivatal személyzet, a tartományi főegyháztanács, a tiz kerületi konzisztórium s az ezek körében létező e. községek, egyházi és növelési intézetek kimutatása. A felsőbb tanítói hivatal majdnem kizárólagos előkészület a papságra. Így pl. csak nem régiben történt, hogy a tartományi egyház joga és történetírása tekintetében magát sokszorosán érdemesített dr. Teutsch a segesvári középtanoda igazgatótanári állását lelkészi hivatallal cserélte ki. Az ő tollából vesszük az alaprajzi adatok jelen összeállítását is, az értekezéssel, mely ezen kimutatásnak előtte áll. Tárgya ez értekezésnek a tartományi evang. egyház püspökeinek rövid életrajza a 17. század végeig, melyeknek folytában szépen kimutatja az e tartomány akkorig folyt történetében az egyházi és politikai események csodálatosan egybefűződő láncolatát. E név püspök csak szuperintendensi cím. Egyébiránt a régi egyház kánonjoga értelmében csak rendes püspök (ordinarius) által végezhetett hivatali teendők, már az egyházjavítást előző korban, nagyobb részt a lelkészek, mint egyházaik jogszerű kormányzói által elintézhető valának, s rájuk is ruháztattak. Az ősrégi káptalanszervezetnek életre való, szilárd kapcsolatban összefüggése ott mindenkor hatalmasan ellensúlyozá a püspöki hatóság rendin tulterjeszkedését. Az evan. hitre áttért egyház az ő szuperintendensében egyházkormányása és alkotmányi belszerkezetének oly sajátlag egybefoglaló tetőzetét s zárkövét nyerte, a minőt

Melanchthon hiában ohajtott a németországi egyház javára kinyerhetni. Ezen fő tisztviselőjében az egyház egyszersmind oly képviselőjét találta, ki a gyakorta viharos időkben kellő tekintéllyel és jó sikerrel tudott fellépni annak érdekeiben. Nevezetesen szintugy a kornak jellemzésére, mint főleg a német egyház akkori tisztességi állásának kimutatására nézve fontos adat az, hogy a 17. század közepe táján a tartományt elpusztított Ali pasa az erdélyi fejedelmi székkel a német egyház akkori püspökét, Hermann Lukácsot kínálta meg, mit ez természetesen el nem fogadott. Ugyane püspök a dögvész, törökök s tatárok berontásai miatt — hét év alatt — egyszer sem gyűjtethetett zsinatot; továbbá szintén e püspök alatt az 1659—61. években a szász lelkészkar államszükségekre nem kevesebb mint 11,202 tallért tevő adománynyal járulni kénytelenítettetett.

Iróársainkhoz.

Közlésre készen állanak szerkesztőségünknel.

1. Tartszal (igy) városa külső belső régi törvényei. 1606. évről.
2. A zsigárdi helv. vallásuak ügyében 1721. marc. 31. tett vizsgálat.
3. A peredi h. v. ügyében 1721. u. akkor tett vizsgálat.
4. Az alsószelii ág. v. ügyében 1721. apr. 1-én tett vizsgálat.
5. Adatok a m. prot. egyház élettörténetéből. I. 1721. II. 1726.
6. Jellemvonások a francia ref. egyház életéből.
7. A tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület 1860. év marc. 14. 15 napjain . . . tartott tanácskozmányának jegyzőkönyve.
8. A két kantféle iskola Jénában.
9. Az önbizonyosság germán eszménye, vagy a protestáns ideál.
10. Az egyháztörténelem irodalmi fejlődése.

Egyelőre **nem** közölhetők:

1. „A felsőbányai ref. egyház s iskola története“ leginkább a latin okmányokban előforduló hibás leírások miatt. „Suprema comes supremus h., vagy doe do helyett csak ki volna; javítható, de mi lehet az ilyen proxima prudentia (precedente?) septimana; judictae suae mathis? Ez utóbbi talán praedictae suae mattis“ az az majestatis lehetne, de az előbbinek — merészség nélkül — nincs hermeneutikája.
2. A csiliz-radványi evang. hitv. egyház történetére tartozó adatok. Ebben is gonosz a latin idézetek leírása: singulam áll e h. singulare (oratorium); usurget, usurpet h., practa prata h. Ilyeket csak kitaláltunk valahogy, de tovább menni nem merünk. Ime egy pár példa, mennyire veszítünk a latin tudományosság enyésztevel, hazai összes múltunk ismertetében. Ha sikerül a netaláni rejtélyeket megoldani: közöljük.

Az egyháztörténelem irodalmi fejlődése¹⁾.

Az egyházi történetírás legelső elemeiül s egyszersmind forrásaiul az új szövetségi szent könyvek némelyike, nevezetesen az apostoli cselekedetekről írott könyv s az apostoli levelek történelmi pontjai tekintendők. A második század közepén a kisázsiai Hegesippus szedett össze apostoli korra vonatkozó történelmi hagyományokat, de a melyek csak egyes töredékekben maradtak fen Eusebius egyháztörténelmi művében²⁾. Ezen Eusebius cezáreai püspök, Nagy Konstantin császár kortársa és kegyeltje, tartható a voltaképeni egyházi történetírás atyjának. Előtte a császár kegyéből felnyiltak a birodalom levéltárai, s műve, mely a 324. évig terjed, több rendbeli hiányai mellett is, felette nagy becsű, különösen a belé szőtt okmányoknál s forrásértékű közleményeknél fogva³⁾. Eusebius nyomaiba lépett a IV. század

¹⁾ Mutatvány Révész Imre sajtó alatt levő egyháztörténelméből.

²⁾ Hegesipp műve *ὑπομνηματα των εκκλησιαστικων πραξεων* — „egyházi cselekedetek emlékei“ címet viselt, s öt könyvből állott. Eusebius szorgalmasan használta ezt, s belőle több pontokat szóról szóra átvett.

³⁾ Cezárea a régi korban több volt. Eusebius lakhelye a palesztinai Cezárea volt, melynek ma már csak romjai látszanak. Eusebius műve *εκκλησιαστικη ιστορια* — „egyházi történelem“ címet visel. Áll tíz könyvből, melyek egyikéhez a palesztinai vértanuk emléke van csatolva. E műve folytatásának lehet tekinteni a Konstantin életéről írott dicsőítő munkáját, a melyen kívül irt még egy külön beszédet is a nevezett császár dicsőítésére. Eusebius műveinek legjobb kiadása a Heinichen é. Lipsiae. 1827 — 29. 4 köt.

vége felé Philippus Sidites¹⁾ diakon, ki egy terjedelmes, de hiányokkal s hibákkal teljes egyháztörténelmi művet írt, mely elveszett. Szintén elveszett az arian felekezethez tartozott Philostorgius egyháztörténelmi műve is, mely a nevezett felekezet érdekében vala szerkesztve. Az ötödik században három derék folytatója támadt Eusebius művének, u. m. Sokrates, konstantinápolyi ügyvéd 540 körül, egyszerű tárgyilagos előadással és elfogulatlan ítélettel; — Sozomenus szintén konstantinápolyi ügyvéd, kinek műve már sok oda nem tartozókat tartalmaz s különben sem bir a Sokratesének jelességével; — és Theodoret kyrosi püspök Mesopotámiában, kinek műve legrövidebb, de egyszersmind legjelesebb is az Eusebiushoz csatlakozók között. A hatodik század elején, e három utóbbi műből Theodorus konstantinápolyi lektor készített egy csekély értékű kivonatot. A hetedik század elejéről Evagrius antiokhiai ügyvéd műve érdemel figyelmet, mely kitünő tudományossággal, de egyszersmind az egyházi igazhitűség melletti tulbuzgalommal vagyon írva²⁾.

A nyugoti egyház kebelében, az emlegetett századok folyamán, már csekélyebb értékű mozgalmakat találunk az egyháztörténelem mezején. Rufinus aquilejai³⁾ presbiter az V. század elején Eusebius művét fordította latinra, s folytatta azt a 395. évig, kevés hitelt érdemlő adalékokkal⁴⁾. Rufinussal egy időben Sulpicius Severus franciaországi

¹⁾ Magyarosan Sidei Filep. Side egy város volt Pamphyliában, Kisázsiaiában. Filep műve Sokrates szerint, kire a fentebbi ítélet is támaszkodik, 8 könyvből állott.

²⁾ A régi görög egyházi történetírók műveit együttesen kiadták: Rob. Stephanus. Paris. 1544. Valesius — de Valois — Henr. Paris. 1659. Reading Wilh. Cantabrig. 1720.

³⁾ Aquileja hajdan gallia transpadanai város. 452-ben Etele által leromboltatott, most a hajdaninak romjai látszanak Triesztől éjszaknyugotra a tengerparton.

⁴⁾ Rufinus művének legjobb kiadása Cacciaritol. Roma. 1740. 2 köt.

presbiter irt egy *historia sacra* című művet, mely a világ teremtésétől az V. század elejéig megy, szabatos, világos és ékes előadással, melynél fogva ő keresztyén Sallust névvel tiszteltetett meg¹⁾. A hatodik században Cassiodorus főember indítására Epiphanius ügyvéd, Rufin kiegészítése végett, latinra fordította Eusebius fentemlített három folytatónak műveit, s Rufin művével együtt ezen *historia tripartita* volt a kézikönyv és forrásgyűjtemény az egyháztörténelemre nézve az egész középkor folyamán a nyugoti egyházban²⁾.

A középkori egyházi történetírás legnagyobb részben egyes országos egyházakat, szerzeteket, fejedelmeket, szenteket, egyházi alapítókat s egyes eseményeket vett fel tárgyakul. Az egyetemes egyháztörténelmet illetőleg, a keleti egyházban az ugynevezett *Scriptores historiae byzantinae* egyházi dolgokat is tartalmazó gyűjtemény mellett³⁾ Nikephorus Kallisti konstantinápolyi lelkész s Eutychius alexandriai patriarkha művei érdemelnek némi figyelmet⁴⁾. A nyugoti egyházban Haymo halberstandi püspök, Anastasius római könyvtárnok s Odericus Vitalus normandiai abbas és mások művei az egyházi történetírásnak már inkább hanyatlására mint emelkedésére mutatnak⁵⁾.

A voltaképeni egyháztörténelmi irodalom és az egyház-

¹⁾ Művének legjobb kiadása Hieron. de Pratotel. Veron. 1741. 2 köt.

²⁾ Kiadva Bázelen Beatus Rhenanus által 1523.

³⁾ Régibb kiadása Velencében, 1729. Legújabb, korunkbeli, Bonnban. E gyűjtemény történelmi része 500—1500-ig terjed. Különös figyelmet érdemel benne az ugynevezett *Chronicon Paschale*, mely a világ teremtésétől 630-ig terjed.

⁴⁾ Az előbbi műve, kiadva Frontoduceus által, Párisban, 1630., az utóbbi Pococke által Oxon. 1652.

⁵⁾ Haymo: *Breviarium hist. eccl.* Helmst. 1671, — Anastasius: *Hist. ecclesiast. Byzanti* írókból állítva össze, a bonni gyűjteményben. Odericus Vitalis: *Hist. eccles.* Paris. 1833.

történelem mint tudomány, a reformáció szülötte. A reformáció ugyanis önfentartása és fejlesztése érdekében, indítatva és kényszerítve érzette magát nem csak a szentírás tartalmának, hanem az egyház múltjának tüzetes megösmérésére és felhasználására is, mert csak így lehetett a római egyház történelmi alapjait megrendíteni s a reformáció irányát és tételait a történelem szempontjából is igazolni. Ily célból jöttek létre Flac Mátyás — Mathias Flacius Illyricus — magdeburgi lelkész vezérlete alatt s többek közremunkálásával az ugynevezett Magdeburgi Centuriák, melyek 13 nagy kötetben 13 század okmányos történelmét közlik nagy bővséggel és bírálati választékossággal¹⁾. Ezen centuriák ellenében s a római egyház védelmére irta a kitünő ifju tudós s vatikáni könyvtárnok Caesar Baronius a maga Annales című művét, mely 12 kötetben 12 század történeteit adja elő, s mely írójának a bibornoki méltóságot szerzette meg, sőt majdnem a pápai székre emelte őt²⁾. — A lutherán egyházban a centuriák létre jövétele után több mint egy századig részint azoknak már szegény tartalmu folytatásaival, részint azokból szerkesztett tankönyvekkel találkozunk. A reformált egyház kebelében is tűnnek fel alapos történelmi tanulmányok a XVI. század folyamán, de leginkább olyanok, melyek egyes tárgyak vagy időszakok körül forgolódnak s a római katholicizmus egyes állítmányait igyekeznek megdönteni. Későbbben Hottinger zürichi tanár kísérlette azt meg, hogy saját felekezete érdekében egy, a magdeburgi centuriákhoz hasonló művet hozzon létre, a mely létre is jött és világot látott a XVII. század közepén 9 kötetben³⁾. E mű

1) *Ecclesiastica historia, integram ecclesiae catholicae ideam complectens. etc. congesta per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica.* Basil. 1559—74.

2) *Annales ecclesiastici.* Először Rómában: 1588—1607. Baronius szül. 1538. megh. 1607.

3) *Historia ecclesiast.* N. T. Zürich. 1655. Terjed a XVI. század végeig.

azonban csak a keleti és helvét egyházak története mezején támaszkodik biztos forrástanulmányra és belé sok idegen elemek vegyítvék. *Spanheim* leydeni tanár műve már, mely a XVII. század végén jelent meg, szigorú bírálatra támaszkodik, s leginkább *Baronius* ellen van intézve¹⁾.

A gallikán egyház szabadabb szelleme s kedvezőbb helyzete következtében, Franciaországban tekintélyes utódai támadtak *Baronius*nak. Ilyen volt *Noël Sándor* — *Natalis Alexander*²⁾ — ki nagy terjedelmű egyetemes egyháztörténelmi művet írt, *Tillemont*, ki az első századokra vonatkozó forrásokat gyűjtötte össze nagy szorgalommal³⁾, *Pagi Antal* ferencrendi szerzetes, ki *Baronius* tévedéseit igazította ki⁴⁾; a nagy hírű *meauxi* püspök *Bossuet*, ki némi bölcsészeti felfogással s ékes nyelven tárgyalta az általa egyházi elemekkel s érdekekkel vegyített világtörténelmet⁵⁾; s a francia királyi udvar szelid lelkű s ügyes tollu remetéje *Fleury*⁶⁾. Ezekkel nemes versenyre keltek a francia reformátusok is, mint pl. *Basnage Jakab*⁷⁾, ki *Bossuet*, *Basnage Sámuel*⁸⁾, ki *Baronius* ellen lépett fel, továbbá *Dalläus*⁹⁾, *Blondel*¹⁰⁾ és mások. Nem maradtak el az angol

1) *Summa histor. eccles. Lugd. Bat. 1689. A reformatioig.*

2) *Selecta historiae eccl. capita. Paris 1676—85. 24 köt. — Historia eccl. vet. et N. T. ed. Mansi. Luc. 1738. 9 köt.*

3) *Memories pour servir a l'hist. eccl. Paris. 1693. 16 köt.*

4) *Critica historico-chronol. Genf. 1705—27. 4 köt.*

5) *Discours sur l'histoire universelle. Paris. 1681.*

6) *Histoire ecclesiast. Par. 1691—720. s későbbben ismét. 20 kötet. Folytatva többek által s más nyelvekre is fordítva.*

7) Francia ref. lelkész és állami történetíró Hollandiában. Megh. 1723. — Műve: *histoire de l'eglise. Rotterod. 1699. 2 köt.*

8) Francia ref. lelkész Hollandiában. Megh. 1721. Főbb művei: *Exercitationes histor. criticae. Utrecht. 1694. — Annales politico-ecclesiasticae. Rotterdam. 1706. 3 köt.*

9) *Daillé*, saumuri, majd párisi ref. lelkész. Megh. 1670. Főműve: *De usu patrum in decidendis controversiis. Genev. 1656.*

10) Franciaországi ref. lelkész, majd a történelem tanára Amsterdamban. Megh. 1655. Több rendbeli kisebb és nagyobb művei van-

reformátusok sem s közülök Pearson¹⁾, Burnet²⁾, Bingham³⁾, Prideaux⁴⁾ lelkészek és mások, az egyetemes egyháztörténelemnek nem egész folyamára ugyan, hanem csak egyes tárgyaira és korszakaira vonatkozólag igen nagy becsű munkákat irtak.

Az egyetemes egyháztörténelem, az uralkodó viszonyok hatalmánál fogva, egészen a XVIII. század elejéig felekezeti pártérdekek szolgálatában állott. Arnold Gottfried németországi lelkész és tanár kísérlette volna meg legelőször a független tudomány és pártatlanság álláspontjára emelni azt. Kísérlete azonban rosszul ütött ki, s műve nem egyéb, mint az általa különös előszeretettel kegyelt kisebb felekezetek elfogult védirata⁵⁾. A mi Arnoldnak nem sikerült, azt elérte a nagy Mosheim Lörinc, göttingeni tanár, ki az egyetemes egyháztörténelmet mind az irodalom mind a főiskolai oktatás mezején a független tudomány valódi álláspontjára emelte, s e mellett egyes tárgyak feletti műveiben is kitűnő példát adván a történelmi nyomozásra és bírálatra, méltán az ujabbkori egyháztörténelem atyjának tekintendő⁶⁾.

nak, melyek különösen a történelmi bírálat szempontjából kitűnők. Pseudo Isidorus etc. 1628. Az Izidorféle költött pápai határozmányok ellen. De la primauté de l'eglise. Genf. 1641. A pápai felsőség ellen. Jeles művekkel vett részt korának egyházjogi vitáiban is.

¹⁾ Chesteri püspök Angolhonban. Megh. 1686. Vindiciae epistolarum S. Ignatii. 1672. Annales cyprianici — — — paulini stb. stb.

²⁾ III. Vilmos udvari papja, püspök stb. Megh. 1715. Megirta az angol reformáció történetét.

³⁾ Anglikan lelkész. Megh. 1723. Több kiadást ért, s latin és német nyelvre lefordított műve az egyházi régiségtan: Origines eccles. orthe antiquities of the christian church. London 1708.—22. 8 köt.

⁴⁾ Anglikan lelkész. Megh. 1724. Főműve: a zsidók és szomszéd népek történelme, mely franciául és németül is több ízben megjelent.

⁵⁾ Unpartheyische Kirchen und Ketzer-Historie. Frankfurt. 1609. 1729. Schaffhausen. 1740. 5 köt.

⁶⁾ Tanár és kancellár a göttingeni egyetemen. Megh. 1755. Főműve Institutionum hist. eccl. L. IV. Helmst. 1775. 4. 1764. 4. Le-

Mosheim bírálati irányát Semler már a lehető legnagyobb kétkedéssel s az egyéni szabadság iránti tulzó előszeretettel csaknem a teljes eredménytelenségig üzte¹⁾. A XVIII. század folyamán, hazánk nagy protestáns tudósának Bél Mátyásnak unokája és növeltje Schröckh wittenbergi tanár hozta létre azon egyháztörténelmi művet, mely minden tekintetben kitünő műve vala korának, terjedelmére s anyagainak bővségére nézve pedig korunkban is folyvást tiszteltben áll²⁾. Az összesen 45 kötetből álló műnek utolsó köteteit az erőteljes és szabad szellemű Tschirner szerkesztette³⁾. A racionalista Henke úgy fogta fel s úgy írta meg az egyháztörténelmet, mint a vallás körüli tévelygések szakadatlan folyamát, s ennél fogva műve egy oldalú és pártszinezettel bír⁴⁾. Plank és Stäudlin, mindketten Göttingenben, az ugynevezett pragmatikai eljárásnak voltak korukban kitünő s mai napig nagy figyelemre méltó képviselői⁵⁾. Schmidt giesseni tanár, a tartalomnak tisztán a forrásokból való előállítására s teljes tárgyilagosságra és elfogulat-

fordítottatott németre, franciára és angolra, s az utóbbi nyelven épen napjainkban is újabb kiadást ért. — Kisebb művei: *Commentarii de rebus christianorum ante Constantin.* M. Helmstädt. 1753. — *Versuch einer unparthey. und gründl. Ketzergeschichte.* Helmst. 1748. 2. köt.

¹⁾ Hallei, koburgi, majd altdorfi tanár. Megh. 1791. Művei: *Historiae eccl. delecta capita.* Halae. 1767. 3 köt. — *Versuch eines frucht. Auszugs der Kircheng.* Halle. 1773. 3 köt. stb. stb.

²⁾ Schröckh János Mátyás, született 1733. Bécsben, hol atyja kereskedő, édes anyja pedig pozsonyi evangélikus lelkész Bél Mátyás leánya volt. Ifjúkori neveltetést, tudományos oktatást s épen a történelem iránt is szeretetet nagyatyjától nyert Pozsonyban. Meghalt mint a történelem tanára Wittenbergben. 1808.

³⁾ Theolog. tanár és szuperintendens Lipcsében, majd ugyancsak theol. tanár Wittenbergben. Megh. 1828.

⁴⁾ Henke H. Ph. Kr. Theolog. tanár Helmstädtben, majd szuperintendens. Megh. 1809.

⁵⁾ Plank H. göttingeni tanár és szuperintendens fia s maga is göttingeni tanár. Megh. 1831. még atyja életében. — Stäudlin. szintén göttingeni tanár. Megh. 1826.

lanságra törekedett¹⁾. Nyomaiba lépett D a n z jénai tanár, ki a forrásokat már nem csak idézni és használni, de azoknak illető pontjait tankönyve folyamán részletesen is közleni elkezdette volt. Ezen irányt a lehető legnagyobb tökélyre emelte Gieseler, göttingeni tanár, a forrásoknak mind kiválasztására mind bírálati megítélésére nézve, s az ő egyháztörténelmi tankönyve, a maga nemében, mai napig méltán a legjelesebbnek tartatik²⁾. R e h m marburgi tanár az egyháztörténelemnek főként az alkotmányra vonatkozó pontjait, a főbb tárgyak és mozzanatok egyszerű megnevezésével adja elő s műve nem egyéb, mint tartalommutató. L a n g e jénai tanár műve, az ugynevezett bibliai racionalizmusra támaszkodva, a protestáns érdekek és elvek mellett küzd, folytonos harcolással. Az egyháztörténelem tárgyának magasabb bölcsészi felfogására nézve M a r h e i n e k e³⁾ és S c h l e i e r m a c h e r⁴⁾ adtak némi irányt, de kevés sikerrel. Az angol M i l n e r nem sokat gondolva a forrásokkal s az események okszerű egybefüggésével, mint kegyes emberek számára való vallásos olvasmányt adja elő az egyháztörténelmet⁵⁾. Ezen irányt követi, de már tudományos készüllettel s a forrásokra való folytonos tekintettel N e a n d e r műve is, mely különösen az egyház benső életének rajzolásában kitűnő⁶⁾. G f r ö-

¹⁾ Schmidt J. E. Chr. Megh. 1831.

²⁾ Gieseler J. K. L. göttingeni tanár, született 1792. Megh. 1854-ben. Egyháztörténelmi műveinek utóbbi köteteit egyik tanítványa Redepenning adta ki.

³⁾ Marheineke, lelkész és tanár különböző helyeken a német földön. Megh. 1846. Berlinben.

⁴⁾ Schleiermacher, lelkész és tanár Berlinben, a theologiai tudományok nagy reformátora. Született Boroszlóban 1768. Meghalt Berlinben 1834.

⁵⁾ Milner. Anglikán lelkész, megh. 1797. Művének két utolsó kötetét s az egésznek új kiadását, testvére Izsák, szintén lelkész és tanár, rendezte s adta ki.

⁶⁾ Neander. Született Göttingenben 1789. zsidó szüléktől; későbbben keresztyénné lett s meghalt mint berlini egyetemi tanár 1850.

rer a hierarchiai érdekekre, politikai szempontokra s a német viszonyokra van kiváló figyelemmel¹⁾. A közelebbi évtizedek confessionalis érdekei és küzdelmei nem maradtak hatás nélkül az egyháztörténelmi irodalomra nézve sem. Guericke hallei, Lindner lipesei s a legujabb időkben különösen Kurz dorpáti tanár egészen a lutherán confessionalis-mus érdekében és szolgálatában tárgyalják az egyháztörténelmet. Kurz művei azonban, eltekintve azok szellemétől és irányától, a világos és szabatos előadás s a tiszta rendezés tekintetében minden esetre a legkitünőbbek közé tartoznak.

Az egyetemes egyháztörténelem mezején, a legujabb időkben kiváló figyelemre méltók Baur, Hase és Hagenbach művei. Baur, 1860-ban elhunyt tübinbengi tanár, a forráskutatás és bírálat mezején, különösen az egyház első századait illetőleg, új korszakot alkotott, s ha buvárlatainak eredményeit a tudomány ítélőszéke és közvéleménye minden oldalról igazolandja: akkor az egyház őskora egészen új világításban fog állani. Hase, jenai tanár egyháztörténelmi tankönyve szintén a forrásokra támaszkodik, bővséges irodalmi tájékozást ad, az események felfogásában s megítélésében szellemdus s gyakorta mélyre ható éles pillantásu, az előadásban tömött és művészi. E mű azonban haszonnal csak azok által élvezhető, a kik a theologiai tudományokban már alapos jártasságot szereztek. Hagenbach bázeli tanár, leginkább Gieselerre támaszkodva, nem tankönyvet, hanem a nagy művelt közönség számára felolvasásokat irt az egyetemes egyháztörténelem felett, s a felolvasásokat mérsékelt szabadelvűség s világos és ékes előadás tünteti ki.

A németországi római katolikus egyház kebelében, a szabadelvű II. József császár által megindított nagyszerű egyházi mozgalmak, majd később a protestáns irodalom-mali verseny s a pápai szék érdekei adtak kitünő lendületet

¹⁾ Gfrörer, tanár és könyvtárnok Stuttgartban. 1853-ban a róm. kath. egyházba lépett.

az egyháztörténelmi irodalomnak. Jelesebb írók e téren: Royko, Dannenmayr, Stolberg, Katerkamp, Reichlin-Meldegg, Alzog és Annegarn.

Magyar nyelven a halhatatlan érdemű Bod Péter írta a legelső egyetemes egyháztörténelmet, mely 1760-ban, másodszor 1777-ben jelent meg Bázelen. E művet, mely korának színvonalán áll, eredetiség, tiszta világos előadás s e mellett a hanyatló magyar nyelv s nemzeti művelődés s a szenvedő magyar protestáns egyház iránti buzgó szeretet jellemzik. A múlt század végén, midőn a nemzeti irodalom és protestantizmus új erőt vettek hazánkban, Mindszenti Sámuel révkomáromi lelkész a Broughthon religióról való Históriai Lexikonának, Farnos György pedig a Seiler egyháztörténelmi táblázatának magyarra fordításával tettek az egyháztörténelmi irodalomnak szolgálatot. A Sárospatakon 1809-ben névtelenül megjelent vallás- és egyháztörténelem, mely az őszösvetségi kort is magába foglalja, szintén Seiler egyik művéből fordítottatott s javított alakban, mai napig használatban van. Breznay Pál máramaros-szigeti tanár 1836. megjelent egyháztörténelmi kézikönyve világos és élénk előadásánál s könnyű szerkezeténél fogva, a maga idejében minden esetre irodalmi nyereség vala. Kálniczky Benedek, a sárospataki főiskolában az egyháztörténelem tanára, Schröckh nyomain dolgozott egy kézikönyvet, melynek első kötete 1848-ban, második 1850-ben jelent meg Sárospatakon. Kálniczky tanári utódának Heiszler Józsefnek egyháztörténelmi műveit több pontokon sajátlagos bölcsész felfogás jellemzi.

Római katolikus honfiaink közül a múlt században Molnár János, a jelen században Cherrier Miklós és Körömczy Imre, mindhárman kánonokok stb. műveltek magyar nyelven az egyetemes egyháztörténelmet. A közelebbi években, 1857—61. Alzog egyháztörténelmi műve

jelent meg 3 kötetben, Egerben, nem sikerült magyar fordításban. Latinul irtak Szvorényi, Alber, Vas László, Cherrier és mások.

Fichte János Gottlieb.

A protestáns egyházi és iskolai lap mult évi 43. és 44. számaiban Molnár Aladár Fischer Kunó azon beszédét közlé, melyet a jénai egyetem prorektori*) székének elfoglalásakor (1862. febr. 1-jén) tartott. Molnár az illető két számot általam Fischernek is megküldé. Fischer öröme nagy volt, annyival is inkább, mert mint mondja, a magyarokat nem csak becsülni hanem szeretni is kénytelen, mert igazi hajlamot és tehetséget lát bennök a tudományok — s katexochen — a filozofiai tudományok iránt. Mondá, hogy igen szeretné, ha ama beszédének párját, a három hónappal később, a jénai Fichte-jubileumon tartott, Fichte-beszédét is lefordítná valaki magyarra. Én örömmel ajánlkoztam, nem csak mert tanulmányaim körébe vág, hanem annyival inkább, mert ily művek fordítása igazi élvezet. Természetesen eredetiben kell olvasni, hogy tudományos világosságát is, a mi igazán ritka, evvel párosult költői emelkedettségét élvezhessük, és nem az én fordításomban. De ezuttal Fischer és magam kedvtelését elébe teszem a közönségének, s így közlöm e beszédet, melyet genialis szerzője 1862. majus 12. tartott a jénai egyetemi templomban, az uralkodó szász nagyherceg jelenlétében.

Németország egynéhány legmozgalmasabb éve szoros és örök kapcsolatban áll Fichte János Gottlieb nevével.

A népszerű tekintély ritkán találkozik egy filozof nevével. A filozofia nem arra való, hogy a tömeget megnyerje, még kevésbbé, hogy uszályát hordja, s hogy könnyű szerrel

*) A jénai egyetem rektora mindig a weimari uralkodó herceg, int patronus m

kiérdemelje a népvélemény kölcsönhódolatát. Gondolkodása minél mélyebbre hat az ember és világ belsejébe, annál magánosb és elhagyottabbá lesz útja, annál jobban elidegenedik a dolgok közfelfogásától, melyben a tömeg öröktől fogva él. Mert ép azok a tárgyak, melyekkel a bölcseledés kezdődik, a nem bölcselelőkre nézve vagy közönyösek, vagy homályosak. És így a common sense (köz józanész) vagy gondolat nélkül vagy zavarban marad e dolgok felől. Ezen sem csodálkozni sem boszankodni nem lehet. A dolog természete hozza magával. „Azt a néhányat, ki belőle valamit megismért, ki elég botorul telt szívét nem őrizte s érzelmét, látását a tömegnek kijelentette: kezdettől fogva keresztre feszítették, máglyára állíták.“

Egy népnek sem volt nagyobb lángesze a bölcseledésre, sem több filozofusa, mint a görögöknek, s azon gondolkodók hosszú sorában egyetlen valódi népszerű volt, kit az órákulum szava is legbölcsebbnek nyilvánított. S ezt a legnépszerűbbet minden bölcseledés között, ki csak valaha élt, az athéniek, mint az istenek ellenségét meggyilkolták. Voltak a görög bölcseledészek között, kiket tanaikért üldöztek, míg éltek, s haláluk után szobrokat és oltárokat állítottak nekik. Ez az eset azóta sokszor ismétlődött a világban. És az öröminnepek*), melyekkel most oly bőkezűek vagyunk, ama szobrokra és oltárookra emlékeztetnek! A háládatosság az utókor erénye.

I.

A német filozofok közt Fichte az egyedüli, kinek nagysága népszerű. Talán kisebb volt a távolság közte és a németek közt, mint rendszeren a mély gondolkodó és a tömeg közt szokott lenni? Vagy kora volt fogékonyabb a bölcseletre, vagy talán gondolkodásának csekélyebb mélysége

*) Rövid idő alatt három ünnepet ülték Jénában: az egyetem három százados ünnepét; a Schiller-jubileumot és a Fichte-ünnepet.

megközeledhetőbbé tévé korára nézt? Melyiken e két részről van az ok, a miért Fichte közelebb áll a német nemzethez, mint bármely filozof, akár előtte akár utána. E kérdésre itt mindjárt Fichte egyik sajátját emelem ki, mely minden bölcsészek közt leginkább az ő sajátja. Benne a legmélyebb és a közértelemtől egészen idegen gondolkodás ereje a szivig ható szónoklat hatalmával egyesült. Egyike a legnehézkesebb bölcselőknék, Fichte egyszersmind egyike a leg hatalmasb szónokoknak, kik valaha német nyelven szóltak. Ugyanazon ember adja a tudománytant és a szónoklatokat a német nemzethez. E két művet nem mint egyedülit, hanem mint a legerősb példát nevezem meg a kétirányú erőre, mely Fichtében élt. Ugyanaz, kit mint filozóf íróat alig egy ember értett meg, mint szónok ezreket tudott fellelkesíteni, szívéket megedzeni és a nyomor örvényéből felsegíteni. Csakugyan nem ismérek senkit, ki mint gondolkodó, annyira távol mélyen áll a tömegtől, s mint szónok a tömeg szívére oly erőteljesen érintette meg, ki a legszélsőbb ellentéte a populár filozofusnak, s mégis a szó legteljesebb és legnemesebb értelmében a német filozofok legpopulárisabbja. E látzólag ellentétes két jellemvonás egyesítésében Fichte az egyetlen. Ha ez egyesítést érti az ember Fichtében, érti az egész embert.

Hogy ugyanazon ember különböző téren nevezetes eredményeket mutat fel: az emberi természet gazdag volta után nem meglepő és az emberi tehetségek sokoldalúságából könnyen kimagyarázható jelenség. Egy ugyanazon embernek mintha csak belé született volna, több életforma is illik, ép mint a színésznek több szerep. Képzelmében, minden embernek, egy belső Proteusa van, ki könnyen mozdul és alakul át. De nem így Fichte kettős természetével. Ha benne a mélyelmű és nehézkes gondolkodó népszerű szónokká és íróvá alakul át: természetében semmi új sem történik, nála nincs átmenet egy más, eredeti lényétől távol eső térre; ez

átmenetnél mint egy második tehetség, különös művészet, mellékügyesség a játéokban. Fichte természete határozottan egyszerű. Hiányzik benne a különböző életformák tehetségének változata, az átalakulás tehetsége, az emberi természet e diplomatikus talentoma, annyira, hogy nála az egyszerűség még egyhanguságnak is tetszik.

Bizonyos tehetségek nem léte, mindig hiány, ha úgy akarjuk: szegénység. De a szegénység nem mindig bénaság. A hiány tehetség annyi erő, melyek egy természetben egyesítve csak a legritkább esetekben fokozzák egymást kölcsönösen, sőt a leggyakrabban gátolják és csonkítják, úgy hogy egyik tehetség sem eredményez valami nagyot, az ember valódi ereje és deréksége felemésztődik a természet sokoldalu ajándoka által s a végén az élet számadását sovány eredménynyel elégti ki. Hányszor megesik, hogy a gazdagság szegénynyé, tehetlenné tesz. S ha már egy emberben egy tehetség hatalmasan éled, átalakító és erős hatályra rendelkezve, jó, ha a többiek hiányzanak, mert megannyi gát és elődi hiányzik: minden életerő egy célra van itt irányozva, mely az egyedüli uralkodó felettük; ez egy tehetség mellett több nem lehet, mert annak ártánának. Az ily egyoldalúság hatalmas; az ily hiány nagy méretű; az ily természet sokkal ritkább, mint az ugynevezett sokoldalu és nagytehetségű emberek, mintha egy darabból állana, egy erőhatályra teremtve, egy célra hivatva, melynek egészen aláveti magát, melynek elérésére mindent alárendel, melynek tekintetnélküli munkáltatásában önmagával tökéletes összhangban áll. Itt a hiány nem szükség és senki sem is érzi olyanul. Sőt inkább érezzük, hogy itt minden több terhes felesleg, hajósuly lenne, melyet a tengerbe kell dobni, mert a hajót futásában gátolja. Az ily természet csak egy akar lenni, akaratának egész hatalmát ez egy célra fordítja, úgy hogy azt lehetne gondolni, hogy itt az akarat szülte a tehetséget. Az ily természet egész szellemi vagyona jellemmé változik; a mi benne tehetség, ennek teszi föl bélyegit, en-

nek lesz eszközévé. Semmi sem veszélyesebb a jellemre nézve, mint a tehetség sokoldalúsága, mely az akaraterővel csak játszik és álomba ringatja. Semmi sem szerencsésebb a tehetségre nézve, mint a jellem, melyre szüksége van és mindig ismételve szolgáltatába vészi. S a mi a jellemnek kell, ép e használat által fejlik ki, s a pusztá képesség állapotából valódi potentiává emelkedik. A jellem az emberi képességek legnagyobb szorzója, ez az egyedüli hű szolga a tevékeny életerők között, ha szabad a szentírás szavaival élnem, mely talentomát kamatra adja. Nem a tehetség az ember értékének mértéke, sem hatalmának: hanem az akarat, mely a tehetséget neveli és műszerévé változtatja. Itt igaz a szó: „sokfélék az ajándékok, de egy a szellem, mely mindenekben mindeneket véghezvisz.”

És ha az akarattírány és tehetség egyenlő fokon, egymásnak tökéletesen megfelelnek; ha a tehetség éppen ezt képes adni, mit az akarat követel: ez az, a mit jellem lángésznek nevezünk. Ily lángeszű jellem volt Fichte. Evvel megjelöltem beszédem tárgyát és célját. Életének és tanának szóló vonásait veszem föl e jellemrajzban, de sem élettörténetét, sem tanát nem fogom előadni.

II.

Fichtében a szónok ugyanaz a bölcsésszszel, a bölcsész a jellemmel; minden tekintetben bevégzett személyiség, ékesszólása semmi egyéb, mint bölcsészetének legelevenebb, akaratra hatóbb, szívet megindítóbb kifejezése, és e bölcsész nem egyéb, mint e jellem számára a legalkalmasb eszköz, hogy kortársaira nagy, erkölcsi hatályt gyakoroljon. Lényének alapvonása, mondá egy férfi, ki Fichtét ösmeré és szereté, a legnagyobb becsületesség volt. A becsületesség, himezés és mesterkélttség nélkül, éppen úgy beszél a mint gondolkodik. És a legnagyobb becsületesség ez értelmében volt Fichte bölcséletének szónoka.

De a mi élete felett mint első és utolsó cél egyáltalán uralkodik, s egy percig sem szünt meg szellemében, mint természetadta feladat, jelen lenni: az a nagymérvű erkölcsi hatály, mely az embereket föl akarja emelni és bensejökben megújítani. Az ily hatály, bármily alakban jelenjék is meg, mindig reformátori cselekedet. Van Fichtében valami határozottan reformátori ösztön, melynek a képzelgés-sel és látszati nagysággal semmi köze, mely már korán megmozdul belsejében, mint homályos tettvágy, mint ellenállhatlan szükség. E szükség az ő genieje. Ez életutjának vezércsillaga, mely a bölcselőt viszi, fölkelte benne a szónoki tüzet, s azon gondolkodóvá és szónokká fejleszti, a ki lett.

A reformátori tevékenység tere szélesebb. Az élet minden mezején forduló pontok és fejlődési korszakok vannak, melyek új életformák megszületését okozzák. A legalap-sabb és legmélyebb reform az ember érzelmében, akaratában lehető: a moralis megújulás, az erkölcsi újjászületés. Ez a reformáció alapja minden más irányúnak, mert minden más irányú szükségkép követi; gyökerében mindig vallásos és a vallás alakjában legtágasb körét írja. A mi Fichtében eredeti erővel megmozdult: vallásos tettvágy volt.

Az emberek mindig egy alak szerint élnek, melyet bensejökben magokról és rendeltetésökről alkotának, mely mint közös typus egész korszakok és népek felett uralkodik és az emberek érzés és cselekvésmódjában nyilatkozik. Ez alakban megy véghez az erkölcsi újjászületés, itt kezdődik; valódi átalakítás. Az erkölcsi reformátorok a fejszét az uralkodó alakra vetik, mint Bonifác a tölgyre, ledöntik és a bálványok közé dobják. Ők ez új alak teremtoi, melyet az emberek lelkébe vésnek be. Ki ez új alakot magában megtestesíti, úgy hogy életet nyer, s nem csak alak többé, hanem valóságos ember: az vallásosan hat. És minden erkölcsi hatás közt ez a legillőbb s így a leges-legmélyebb. Ki ez új alakot képzeletében kiformalja és az emberek képzeletében megeleveníti: reformátor mint költő és

művész. Ki gondolatokban fejt ki, mint új eszmét fogja fel és származtatja le: a filozófiát reformálja, s ha ez eszmét az akaratóvá teszi s valódi életindokká változtatja: filozofia által reformál. És ez értelemben volt Fichte reformátor.

Fichte minden esetre a német bölcselet fejlődésében is nevezetes átmeneti pontot jelöl, melyet ő és sok kortársa kezdőpontnak tartott. A legújabb bölcselet kezdetét egész terjedelmében Kant tette le, s ennek első követői közt Fichte volt a legmerészebb és legfüggetlenebb. A kettő viszonyát így lehet röviden kifejezni. Kant a filozófiát reformálta, Fichte a kanti filozofia által akart reformálni. Ez volt történeti, maga előtt is világos feladata. E feladat megoldásában fekszik történelmi jelentősége. Kant kizárólag saját rendszereinek fölfedezésével és kiképzésével volt elfoglalva; típusa volt a tudósnak, a visszavonult magányos gondolkodónak, s tökéletesen bele illett a német professzorformába. Fichte a kanti filozófiát mindjárt eleinte nagyon sajátos és épen nem iskolaszerű módon ragadta meg. Mihelyt megisméri, nem csak új igazságnak tartja, hanem orvosságnak, az emberek erkölcsi romlottsága ellen. Ő nem csak felvilágosítást, megteremtést lát a bölcseletben. Szükségévé lesz, hogy ez eszme szerint alakítson embereket. Fichte életirányában és fejlődési módjában semmi sincs a német tudósból, a mint az Kantnál uralkodó volt. S ha még ide számítjuk a képzettség nagyságát és a tudás külterjét, Fichtének a filozofia kevésbé volt tárgy, mint eszköz az emberképzésre. Ő nem úgy veszi Kant tanát, mint a tanítvány a tanítótól a kiképzett rendszert, melynek iránya után alkalmazkodik, hanem mint a küldött (Jünger) a missiót, melynek betöltésére és életével való megpecsétlésére erőt és hivatást érez magában. Így csak Fichte ragadta meg a kanti bölcseletet. Azért képezte és tanította ő úgy, mint senki más. E tanmód tette őt nagygyá a tanszéken, s eredményezé amaz elragadó hatást, melyről a közvetlen tanúk ép

ugy tesznek bizonytságot, mint iratai. Neki a tanóra nem szakmá-
ny munka volt, melyet az ember elvégez, hanem missió,
melyet betöltött, s melyből egy percnél sem szabad elvesz-
nie. Ő nem csak tanította, ő predikálta a filozófiát. Tan-
szere, előadása közben, majd kathedra majd jogügyi szószék
volt. „Nem beszél szépen,” mondja róla egy kortárs, „de
szavainak van súlya és fontossága. Alaptételei szigo-
ruak, melyeket a humanitás nem nagyon szelidít meg. Ha
kihívják: rettentő. Szelleme nyugtalan szellem, alkalomra
szomjas, hogy sokat cselekedhessék a világban. Nyilvános
előadása robogó, mint a vihar, mely tüzét egyes csapásokban
önti ki; fölemeli a lelket, nem csak jó, hanem nagy embe-
reket akar nevelni; szeme büntető, járása akaratos, bölce-
lete által akarja a kor szellemét vezérelni; képzelete nem ra-
gyogó, de erőteljes és hatalmas, képei nem elragadók, de
merészek és nagyok. A tárgy legbensőbb mélyére hat, s oly
elfogulatlanul tesz vesz a fogalmak országában, hogy látszik
hogy e láthatlan országban nem csak lakozik, hanem
uralkodik.”

III.

Ez uralkodó modor csak egyetlen alapon nyughatik: a
saját meggyőződés szilárdságán, mely egyszerűleg ki-
zár minden kételyt önmagában, s tehát az engedményt is az
idegen véleménynyel szemben. Az ily természetben a meg-
győződés az első. Ebből nyeri az egész működés hatalmát,
mert minden percben a meggyőződés hatalma emeli. Fichte
azon emberekhez tartozik, kik hitők által erősek, s kik
gyöngék, tehetlenek lesznek, mihelyt nem hitők a legerő-
sebb. Egy bölcsész meggyőződése a gondolkodás műve, be-
látás, melynek ereje a világossággal egyaránt növekszik, és
ebből ered. Az ily emberek szívét fejük világosítja meg, itt
a világosság legközelebbi oka a melegen; a gondolatok vi-
lágosságán gyúlad föl a szív tüze. Maga Fichte mondja va-

lahol: „nálam a szív mozdulása csak tökéletes világosságból ered; az nem lehet, hogy a kiküzdött világosság szívem is meg ne indítaná mindig.“ A megindított szív mindig szenvedélyes. És ilyen Fichte modora: meggyőződése szenvedélyei, s a mennyire én látom, soha más szenvedélye nem volt, mint ez. A filozofia a bölcsesség szeretete. E szeretetnek ép úgy kell szenvedélynek lehetnie, mint bármely másnak. Fichténél az volt. Az ilyszerű természettel meggyült volna Plátó baja, hogy politikai helyét kimutassa neki államában. A *χορηματιστικόν*-ra nem volt benne tehetség. De a *λογιστικόν* egyenlő erővel volt benne egyesítve a *δυμοειδής*-szel s a filozof szellemhez oly szorosan ragaszkodott benne a harc os szellem, hogy még Plátó sem akarta volna egyiket a másiktól elkülöníteni. Mikor Fichte maga is a bölcsészt a harccal akarta felcserélni s a kettőt összeegyeztetni, midőn kérte a királyt, hogy mint tábori papot vigye őt is a csatába!

Látni való tehát, hogy Fichtének, hogy az ő módja szerint egyáltalán hathasson, bölcsésznek kellett lennie, s mily hatalmas volt szüksége, a gondolatok maga kiküzdötte legmagasb világosságára. Így lehetlen volt nekie egy mástól nyert rendszernél megállnia, egy más tanát pusztán elfogadnia, hanem magának kellett azt magából újra teremtenie, magában megélnie és tökéletes világosságra fejlesztenie, hogy tette képes meggyőződéssel hathasson benne tovább. S ha még hozzá tesszük, hogy a kanti filozofiában csakugyan maradt még valami homályos, épen Fichtében kellett e részen leghatalmasb ellenzőjére találnia, ki meg nem nyughatott, míg ama homályos elemen át nem hatolt s világossággá meg nem oldotta. Épen ez átlátszósági szükségnek kellett az elmentétet egész hatályában felfognia. Épen e jellemre, kinek a legtökéletesebb összhangzásra volt fogalmaiban szüksége, határozottan eltűrhetlenül kellett az ellenmondásnak nehezédenie.

Ily ellenmondást talál Fichte Kant tanában. Az egész

rendszer alapjában az emberi megismerés új elmélete. A megismerés ténye fel van boncolva elemeire, ezek szét vannak szedve, a tartalom az alaktól szorosan meg van különböztetve. Amaz kívülről az érzékek által van megadva, emezt belülről az okosság csatolja hozzá. Így a megismerés alapja meg van osztva: a megismerési forma alapja az okosság bennünk; a megismerési anyag alapja egy rajtunk kívüli lény, megismerhetetlen dolog magában véve (Ding an sich.) Így a kanti filozofia dualizmusban, a fogalmak meghasonlásában, az emberi okosság és a Ding an sich közti ellentétben végződik. Itt az egész rendszer meghomályosodik, s ismét feljogosít a megismerés lehetőségének kétségbevonására, pedig éppen ezt akarta örökre megsemmisíteni, és hitte, hogy meg is tevé. Az ítészi bölcselettel szemben nem is soká késett az új Aenesidemus*). E kételyt Fichte belátá, de egyzersmind az ítészi bölcsélet igazsága által is át volt hatva. Le kell hát győznie a kételyt, hogy meggyőződését megmentse. A kétség legyőzése, ez esetben a dualizmus legyőzése, az okosság megtisztítása a Ding an sich-től, hogy csak abban fedezze fel a megismerés egyedüli alapját. A tudás alapja csak egy lehet, vagy komolyan nincs egyáltalán igazi tudás. E v a g y v a g y a legnagyobb bizonyosságra emelkedik Fichtében. Az elhatározás egy percig sem marad kétséges. Már csak e jellem is lehetlenné teszi a skepticizmusba való hanyatlást. A feladat világos: az ítészi bölcseletet önmagával kell öszhangzásba hozni, a tudást egy elvből származtatván le. E leszármaztatást adja a Tudománytan, mely Fichte sajátos, eredeti bölcséleti cselekvénye, jellemének műve

*) Schulze Ernst Gottlob, akkor helmstädti tanár, 1792-ben adta ki névtelenül: Aenesidemus, oder über die Fundamente der von dem Hern. Prof. Reinhold in Jena gelieferten Elementarphilosophie, nebst einer Vertheidigung des Skepticismus gegen die Anmassungen der Vernunftkritik“ című könyvét, melyben a Ding an sich megismerhetlenségét mutatván ki, Hume skepticizmusába süllyed ismét vissza.

és kifejezése. Egyetlen elvet kell az egész értelemvilág alapjául fektetni, s ezt amabból leszármaztatni. Az egységnek nem szabad fél(szeg)ségnek lennie. Épen a fél(szeg)ségben rejlött Reinhold hibája, ki először kísérle meg Elemi bölcsészetében az ítészi bölcsészetbe egységet vinni be, de csak az elméleti tehetségekre fordítá figyelmét. Ez az a pont, melyen Fichte a német filozofia fejlődéstörténetébe lép, megoldván Tudománytanában azon kétségeket, melyeket az új Aenesidem Kant ellen támasztott, bevégzi a mit Reinhold kezdett, utódja lesz ennek Jénában, s Reinhold követőjét nem sokára mesterének ismeri el.

IV.

Nézzük meg itt a Tudománytant, s evvel Fichte tulajdonképi filozofiai műhelyét kissé közelebbről. E nehéz kérdést itt lehetlen kimerítenem s ép azért nem is kezdek belé a dolog részletezésébe. Ehez előadások egész sorozata szükséges, melynek itt legkevésbbé van helye. De a Tudománytan világos fogalmával adós vagyok cikkemnek. Mert ha a Tudománytan, a minthogy a legtöbben hiszik, tökéletesen tartatlan, teremője előtt is soha meg nem értett rendszer lenne, akkor mindazt vissza kellene vennem, mit Fichtéről mondtam, ki kellene nyilvánítanom, hogy e férfi ugyan a legmagasb világosság szomját érezé, sőt küzdött is kielégítésére, de már az első percben sajnálatra méltólag hajótörést szenvedett. Akkor el kellene viselnem, hogy önök e jellemben, melyet itt vázolok, kétkedjenek; akkor hiába beszélendtettem.

Különben nem kell a böleselet történetének hosszú útját megtenni, hogy a Tudománytan ellőállítását megértse az ember. Már azon egyszerű és természetes feltételekből is világos az, melyek alatt egyáltalán a filozofia feladata áll. E szükségességet mindenki előtt világossá teszem, a ki csak annyira is elfogulatlan, hogy e feladat szellemébe helyezze

magát. Hogy a bölcselet azt adhassa, mit eredete óta adni törekedett, s mit az emberi természet mélyen gyökerező szükségége megkíván; hogy meghatározhassa a jelenségek összefüggését: egy elvből kell kiindulnia, egy valódi első alaphól. Ez első alaphban nem szabad szakadásnak lennie. Nem szabad felosztathatnia az elvek olyan kettősségére vagy többségére, melyek egymást kölcsönösen úgy zárják ki, hogy többé egy fogalomra nem egyesíthetnek, hogy ez összefüggést s tehát a megismérést tesz lehetlenné. A fogalomvilágban lehetlen, hogy egy ponton homály s máshol mindenütt világosság uralkodjék. Ha az elv elhomályosodik, szükségkép elhomályosodik az egész rendszer. Ezért követeli a filozofia az alapgonddal egy(szerű)ségét.

Im de megfejtés végett két világ adatik nekünk, melyek összefüggése körül forog a kérdés: a kül- és a belvilág s nevezzük azt egyszerűen természetnek, ezt szellemnek. Abban a kényszerűség, ebben a szabadság a tevékeny elv. Ha már az elv egységét a bölcselet feladatába tartozónak tesszük: a megfejtés kettős lehet, ellentett irányokban. Az egységes elv vagy a természet vagy a szellem lényege, vagy szükségesség, vagy szabadság.

Ha mindent az egy természetalapból magyarázunk meg, mely rajtunk kívül s tőlünk függetlenül létezik: magyarázati módunk egyáltalán naturalisztikus. Előre fölteszszük, hogy a természetalap megismerhető. E megismerhetőség a jó hiszemen alapszik. Ekkor megismerési elméletünk egészen dogmatikus. Ez értelemben Kant előtt minden rendszer naturalisztikus és dogmatikus volt. Nem ama természetalap az a lényeg, melytől minden függ, melyből minden következik működő okságnál (Casualitát) fogva? Hogy lehet e természetalap valaha tárgy (Object), megismerhető tárgy? Lehet-e csak gondolni is tárgyat egy lény nélkül, melynek tárgya? Egy lény nélkül tehát, mely vele szembe teszi magát s ép ezáltal tanuságot tesz önállóságáról? Ugyde egy ily önálló számára a dolgok természeti oksági láncolatában sehol

sincsen hely. Ha minden természet: akkor nincs természet mint tárgy azaz naturalismus, mert nincs lény, mely képes lenne a természetet tárgyaúl tenni. A ható természetből soha sem következik a megismérhető, ép oly kevésbé, mint a pusztá ürből a matematika, vagy az anyagból a materialismus. Bármily irányu is a naturalisztikus rendszer, a megismerést egyik sem magyarázhatja meg, tehát mindeniknek tagadnia kell és így a skepticizmusban végződnie.

A megfejtendő világ a képzeti világ, a világ mint tárgy, és nem más. Ha már úgy fejtjük meg a világot, hogy megfoghatlan marad, hogy lehet objectté? Oly világot fejtettünk meg, a mely nem létezik. Tehát a filozofia első elve nem is lehet más, mint azon feltét, mely alatt egyáltalán object létezik. És e feltétel? Nos napnál világosabb, hogy a tárgyak egy oly tényt tesznek föl, mely magát tőlök, őket magától megkülönbözteti. Hogy öntudat nélkül nincs tárgy és öntevő megkülönböztetés nélkül nincs öntudat, hogy tehát a filozofiában az első az öntevékenység, mely önmagából ered, s minden egyebet saját tárgyaúl teszi. Ez öntevékenységet Fichte öntudatnak, ennek, nevezte.

A való világ az érzeki, észrevehető, képzeti. Megfejtésére két elv gondolható: vagy a természet vagy az én. Amazt egy(szerű)ségben legkövetkezetesebben Spinoza, ezt Fichte fejtette ki. És ez utóbbi ez ellentétben a győztes. Így mondhatta Fichte, hogy egyáltalán csak két következetes rendszer van: Spinoza tana és az övé, hogy e kettő közül az első téves, a második helyes.

S itt ama hirhedett tételekhez jutottunk, melyeken a Tudománytan alapszik, az én és nem-énről. Miért mondta Fichte, hogy „az én teszi önmagát?“*) Mert az én csele-

*) A „teszi“ nálunk talán még több botránkozásra ad alkalmat mint egykor Fichte „setzt“-je. De nem mondhatám felteszi, sem követeli, mert e postulálás csak a lehetőséget s nem a levőséget fejezi ki. Setzt, tesz=ponit. Kijobb szót tud rá mondjon jobbat, de addig, mint

kedet, mely nem végződik tényben, hanem magát, mint cselekvést mindig megújítja. Az én nem tény, hanem cselekvésművelet (Thatthandlung). Miért mondja Fichte, hogy „az én teszi a nem-ént”? Kezdetről fogva e tételben botránkoztak leginkább meg. Azt mondták, hogy ez a dolgok teremtését az emberi énre ruházza, s így a tétel egymaga az absurdum és istentelenség netovábbja. Elfeledték, hogy a Tudománytanban nem a dolgokról, hanem a dolgokról való tudásról van szó. Mit is lehet a nem-én alatt mást érteni, mint a mit az én magától megkülönböztet, mint az éntől különböző, vagy is tárgyilagoss objectiv világot, a világot mint objektet, képzetet? De gondolkodjunk csak egy percig! Ellene mond valaki, ha azt mondom hogy: ha nincsenek érzékek, érzéki világ sincsen? Vegyétek el a hallást és a világ el fog némulni, a villámok fényleni fognak de nem többé dörgegni, a tenger hullámozni, de nem többé zúgni! Vegyétek el a szemet és nincs többé látható világ! Nos nem áll-e épen így: semmisítsétek meg az öntudatot s nincs többé tárgyilagoss, képzeti, megismérhető világ, nincs világ, mint az én objektum, mint világ, mint nem-én. Én nélkül nincs objectiv világ, én nélkül nincs nem-én, vagy állítólag kifejezve: az én teszi a nem-ént. Nem a lehető legegyszerűbb, mindenki által belátható igazság-e ez? Olyan egyszerű — hinné az ember — hogy a világnak nem kellett volna még Fichtére várni, hogy ezt hallja. S mégis Fichte után is alig tudta ez egyszerű igazságot felfogni. Mert a nem gondolkodás még ma is a nagy többségnek egyszerűbb, mint a legegyszerűbb igazság. Az önfeledtség tévedéseink legmélyebb alapja. Valamig az égi testek vizsgálásában saját bolygónk mozgására nem gondolunk, a nap forgásában hiszünk, s az ellenkező képtelenségnek tetszik, ellenmondásnak az egészséges emberi értelem ellen, mely a látszat után indul. És valamig a dolgok vizsgálásában saját énünk önmun-

a matematikusok, köz megegyezés szerint, a alatt határozatlan számot értenek, úgy ebben is meglehet egyezni.

Sz.

kasságáról egészen megfélelkezünk, a mit magunk teszünk, valami kívülről adottul tűnik föl.

V.

Ezért a bölcsészet kezdete az öntudatra ébredés, a valódi, hatályba indított öntudat. Az öntudat cselekedet, tett, melyet senki helyettem el nem végezhet, melyet magamnak kell tennem, nem hogy megtettem legyen, hanem hogy mindig ismételve véghezvigyem. Ez a tett az, mely az embert abból, a mi, azzá teszi, a mi csak maga által: az emberben a tisztán független, feltétlen, eredeti ön, minden tettei közt leginkább az övé, azért a legbizonyosabb, azért minden más bizonyosság alapja, tehát a bölcsészet elve.

Csak most tudja a filozofia, hol kezdődik. Mindaddig míg egy tétellel kezdődik, kezdetében megoldhatlan nehézség rejlik, melyet már a régi skeptikusok legpontosabb ellenvetésökül használtak fel a megismérés lehetősége ellen. Mert egy tétel vagy megmutatható, vagy nem; az első esetben a megmutatás soha sem szűnik meg, a másodikban egészen hiányzik, ott a bizonyítéknak nincs kezdete, itt a kezdetnek nincs bizonyítéka, s így a filozofia egyik esetben sem tudja az első lépést megtenni. Fichte fölfedezi a kiutat. A filozofia egyáltalán nem is tétellel kezdődik, hanem tettel. Elmondhatta Goethe Faustjának szavaival:

„Egyszerre im' a szellem segített,

S irom bizton: kezdetben volt a tett!”

E kezdet Fichtére és egész tanára nézve határozottan jellemző. Különbség van az én mint egyén és az én mint öntudat közt. A mi ez egyén vagyok, ennek születve fajomnál fogva, ezzé nevelve, világ és viszonyok által határozva: mindezzé okok által levék, melyek nem én magam, melyek nem voltak az én tudatos tevékenységem. De az öntudat saját tettem. E tett megváltoztatja helyzetemet, más lénynyé teremtem, mint a milyen voltam, függésemet szabadságra vál-

toztatja. Ez nem kül viszonyok változása, hanem lényem legbelsejében való átalakulás, mélyére való hatás, a szellem eredetéből való megújulás, egyszóval valóságos ujjászületés! Micsoda tethez képest egy tétel, bármilyen legyen is? Egy tettet elfogadhatok, hihetek benne, megfoghatom, s azért mégis csak az maradok, a ki vagyok; át nem változtat s bármi történjék is értelmemben: lényem mélyében ez uton semmi új sem születik. S hátha a filozofia abban hasonlít a valláshoz, hogy az is, hogy élő lehessen, új embert követel? Descartes azt mondta, hogy a bölcséletben ismét előlről kell a dolgot kezdeni, alapjában kell megújítani. Fichte azt követeli, hogy a filozofiához az ember magát kezdje mintegy ismét előlről, magát ujítsa meg alapjában. Az igazság az örök életé. Az ut mindkettőhöz az ember belső átteremtésén, az erkölcsi ujjászületésén át vezet. És Fichte bölcsészetének kezdetében van valami, a mi úgy hangzik, mint az írás szavai: tedd meg ezt és élni fogsz!

A tett az akarat dolga. Nem következmény (Schluss) hanem elhatározás (Entschluss). Hogy valamire elhatározzam magam, nekem nem lehet megmutatni, csak tőlem követelni. Ezért kezdődik Fichte bölcsélete követeléssel az emberekhez. Követelése így hangzik: Tedd énedet, légy saját magadnak tudója, akarj önálló lenni, tedd magad szabaddá, és ez után mindaz a mi vagy, a mit gondolsz és teszesz igazán a te legsajátabb teted legyen!

Valamint Fichtében a reformátori ösztön, vallásos tettvágy az eredeti, ép úgy reformátori tett bölcséletének eredete is. El kell az embernek határoznia magát, hogy átlépjen a szabadtalanság állapotából a szabadságéba, csak hogy a szabadság nem állapot, hanem csupa élet és eredménnyel működő tevékenység. A mi nem magam által vagyok, az nem én magam vagyok. Én magam csak az vagyok, a mit teszek. Az egész fichtei tan e szavakat hangoztatja: szabadnak lenni semmi, szabaddá lenni a menny!

Nem a lét, hanem a levés. A cselekedet*) a szabadság kezdete és vége.

E kérdésre: hogy kezdődik a szabadság? Fichte Goethe Faustjával felel: kezdetben van a tett! E kérdésre: hogyan teljesedik be a szabadság, Goethe Faustjával fog felelni:

Ez a bölcsesség végső tétele:

Szabadságot, éltet csupán az érdemel,

Kinek értők naponként küzdeni kell!

Egyik levelében Reinholdhoz maga Fichte kimondja: „rendszerem elejétől végig nem egyéb, mint a szabadság fogalmának analyse, s ez ellen benne nem fordulhat elő ellenmondás, mivel más alkatrész nem is jöhet belé.”

Im de a szabadtalanság átmenete a szabadságba nem állapotváltozás, tehát nem lassankénti átmenet, hanem szakítás, új lét kezdődése, valódi kezdet, valójában spontan tett. S itt lehet felfogni egész terjedelmében a fichtei tan nehézségét. Van valami magában az emberi természetben, mi e tan és követeléseit ellen fölkel: ez az ember hajlama a függéshez, és az állapotot meglátványos formájához, az emberi természet lomhasága, melyet Fichte a legnagyobb tüzzel ostromol, s mely megszilárdított ellenhatással állja ki a sarat, a merész támadásokkal szemben. A filozof élete folyton tartó harc volt, az ember minden hajlamában mélyen gyökerező állapotot élet hatalma ellen, „mely ma is érvényes, mert tegnap is érvényes volt,” s mely az öntudatos cselekvés magaslatán szétfoly. Ki a hegy alatt lakik, annak nem lehet élő nézlete azon vidékről, mely csak a hegy legmagasb csúcsáról lesz látható. Ha maga akar látni, csak egy tanácsom lehet számára: mászd meg a hegyet! S ép így mondja a fichtei tan mindenkinek, ki meg akarja ismerni: hágy föl, emelkedjél

*) Szükségesnek tartom megjegyezni, a morálbölcsészek végett, hogy itt mind a tett, mind a cselekedet: célzatos szabad önelhatározás mivelete.

föl az öntudat magaslatára, merj szabad lenni! De szakítnod kell az életet függővé s ép az által könnyűvé tevő hatalmakkal. E hatalmak nem igánk, hanem hajlamunk. Áldozatkész elhatározásba kerül, melyhez mindenek előtt bátorság szükséges, mint első feltét a tethhez, melyet Fichte bölcséletének megértése követel. Jól tudta Fichte miért esik oly neheztára korának, miért fogták föl oly kevesen: nem az értelem, hanem a bátorság hiánya miatt!*) Vagyis jobban mondva, az első hiány a második következménye volt. Ebben fedezé fel Fichte azon legtitkosabb és legszilárdabb alapot, melyből tana ellen aumi ellenző támadt. Ellenharcaikban ő a jellemgyöngeséget hallá harsogni, mint a tulajdonképi indokot, mely az embereket ellene tüzelé. Azért nem voltak neki ellenségei soha rémitők, hanem legtöbbször megvetendők; ha védnie kell magát, megtámadja elleneit, vitája hangjában a haraggal a kiesinylés vegyül, és a tökéletes meggyöződés az ellenfél nyomorusága felől; mely nyelvezetének a kiméletlen és átható kifejezést kölesönzi, melyből kihallatszik, hogy nem sérteni vagy boszantani, hanem lesujtani, fenytíteni, büntetni akar. Vitája alaphangja büntető, iránya direct. Van benne valami Lessing erkölcsi hatályából**), de semmi annak játszi modorából, mely az ellenfél megcáfolására s ebből eredő győzelemre tör. Fichte nyelve épen talált a nemtelen ellenekhez, kikben nem szenvedett szükséget. Ezek ellen igaz Lessing tanácsa: „positiv a törpe ellen és lehető megvető az alattomos ellen.“ Ez t a modort értette Fichte s igen illett hozzá. Midőn jénai első ellenével***) örökre végezni akart kinyilatkoztatá: „az én bölcséletem neki semmi, mert képtelen belátására, az övé pedig nekem semmi, mert beláttam. Ezennel mindazt, a mit mostantól bölcsé-

*) Reden an die deutsche Nation, melyet bizony minálunk is nagyon jó lenne olvasni, épen most!

**) 16 éves korában Rigában olvassa Lessing Anti-Göztét, mely nagy befolyással volt a szabadság után szomjuhozó ifjú lélekre. Sz.

***) Ulrich, ugyanakkor filozofiai tanár.

szeti műveimről akár közvetlenül mondani akár insinuálni fog, rám nézve nemlétezőnek nyilvánítom, s kijelentem, hogy ő, mint filozof, én rám nézve nem létezik.“

VI.

A meggyőződésben fekszik Fichte létének sulypontja. A bölcsészet neki eszköz, melylyel meggyőzésekre jut. Ezek a mi öntudatos legsajátabb tetteink, s mint ilyek elválaszthatlanok a legsajátabb öntől, azok, mint ez, közvetlen és megdönthetlen bizonyosok. Olyanok, vagy olyanoknak kell lenniök, mint a hit, mely azt mondja magáról: itt állok, másként nem tehetek! E „másként nem tehetek“ egészen áthatotta Fichtét. Meggyőződésem én magam vagyok s minden meg hasonlítás önöm és meggyőződésem közt oly kétség, mely az utóbbit megsemmisíti. A meggyőződés szükségkép kirekesztő. Ha nem az, ha mellette még egy másodiknak, egy harmadiknak lehet igaza, ez nem tesz egyebet, mint: van meggyőződésem s egyszersmind azt is hiszem, hogy nincs. Ily ellenmondás Fichtére nézve egész természeténél fogva, lehetetlen. Az ily gondolkodási módot nem szabad elvünek, hanem jellemtelennek tartja. Sohsem felejttem el azt a passust Reinhold ellen, hol a megengedés tetszetős erényét visszautasítja: „Ön azt mondja, hogy a bölcsész gondolja meg, hogy mint egyén tévedhet, hogy mint ilyen tanulhat s tanuljon másoktól. Tudja édes Reinhold, mily állapotot ír le itt ön? egy oly emberét, ki soha egész életében még nem volt valamiről meggyőződve*).

*) Tudjuk a filozofia történetéből, hogy Fichtének tökéletes igaza volt Reinholdra nézve Neki mindig kellett valaki, a kire támaszkodjék s ép azért nem egyszer változott filozofiai álláspontja. Előbb Herder bámulója volt, később Kantért őt is oda hagyta. De itt sem tudott megállapodni s a támadó cikk, mely a weimari ujságban — Ein Pfarrer aláírással — Kant ellen megjelent, Reinhold tollából folyt. Később hol mint Fichte, hol mint Jacobi, hol mint Bardili zászlóvivőjét látjuk.

A saját vélemény ilyen hajthatlansága, e nagyméretű hit saját ügyében sokak előtt kevélységnek és önhittségnek tűnhetik föl. Fichte kortársainak ezek a vádak csak úgy folytak ajkukról. Az is természetes, hogy egy ilyen ember, ki csak gondolataiban él és azokba egészen belé gyökeredzik, kinek semmi szüksége idegen világosságra, s nem is kér senkitől kölcsön, e miatt bizonyos egyoldalúságot és merevséget sajátít el; hogy a viszonyos szabadság értelmében illiberalisnak és kényelmetlennek tetszik; hogy benne egyáltalán sok hiányzik abból, a mit a világ szeretetreméltónak nevez. De mit ér a világ minden viszonyos előnye azon erénnyel szemben, hogy az ember valamitől egészen át van hatva? Egyetlen meggyőződés, mely szilárdan áll és az életet beteljesíti, többet, sokkal többet ér, mint ezer képzet, melyekkel csak játszunk. Ez ezer képzet, melyekben a szellem csillog villog, a sokakat elvakító gazdagság látszatát szüli. Maradjon a dilettantizmus annál, a mit az emberek tehetségeiknek neveznek! Ha az emberek meggyőződéseibe áttör, az egész benső életet megsemmisíti, az ingadozás egész az ember gyökeréig hat, s végre képességeit is tönkre teszi. A meggyőződések cseréjéből, melyek egyedül adnak az életnek tartamot és tartalmat, még senki sem lábolt ki bukás nélkül.

E pontot kell szem előtt tartani, hogy Fichtét méltányolhassuk. A meggyőződés hatalom és képzettség, mely tovább ér, mint az ugynevezett talentumok, melyek a legsúlyedtebb korszakban sem hiányoztak soha. Keltsetek tehát mindek előtt meggyőződést az emberekben! De ezek csak azon mérvben szilárdak, a mennyiben a mi saját tetteink. Képzettségünk ép azon mérvben való és ható, a mennyiben saját lényünkben állt elő, öntevékenységgé által, s az ellentét, minden irányban csak idomítás (dressirozás). Ki hát képessé akarja tenni az embereket, hogy meggyőződéseket szerezzenek maguknak, mindenek előtt az öntevékenységet kell, hogy felébreszse, minden képzési anyagot öntevékenységgé változtasson; s a mit ezzé változtatni nem lehet, mint halott és ter-

üéletlen anyagot, félre dobja. Egy szóval, ki az embereket reformálni akarja, nevelni kell őket. Azért követel Fichte új nevelést, mely az egész népre kiterjedjen és az öntevékenység szellemével az iskola egész országát adhassa, a legalsó foktól a legmagasabbig. S a legalsó fokon, hol legnehezebb, a nevelés reformációját egy férfiú kezdte meg, ki Fichte barátja volt*), és egyike az emberiség legnagyobb jöltevéinek: Fichte az egyetemek reformátora akart lenni, Pestalozzi a népnevelés reformátora lön.

A nagy görög bölcsező óta nem volt senkinek az az eszméje, hogy a világot nevelés és a nevelést filozofia által reformálja. Pythagoras adta a bölcsesletnek e reformatori irányt, iskolája szövetség volt, melyben az állam gondolata mintegy előképileg testesült meg. Sokrates nem akart semmi mást, mint a fölkelített önmunkás gondolkodás által azon fogalmakat származtatni, melyeket az erkölcsi cselekvés szükségkép nyomon követ, a belátásból oldani meg az erényt, mely az államnak belülről kifelé adja meg a szilárd állást és valódi alakot. E gondolatot ragadta meg Plátó és ki is vitte. Láttá, hogy az összeomlásnak indult görög világnak új erkölcsi alapra van szüksége. A görögöket megszabadítandó és nemzeti önállóságukat megóvándó írá Plátó Államát, mely a helyes belátásból, magából a bölcseségből kiinduló új nevelés alapján képzett polgárokból épül fel. A filozofia által új nevelést, e nevelés által új polgárokat, e polgárok által egy új, az emberek bolondságai és szenvedélyei ellen bizton meg alapított államot teremteni, melyben az államokat alapjokban megsemmisítő démon, az emberi önzés, alapjában megsemmisíttessék, ez Plátó gondolata. Ezért államának jellege a legszigorubb alárendeltség és a legszigorubb

*) Fichte 1793-ban ismértkedett meg Pestalozzival Bernben s kötött vele szoros barátságot. 1806-ban, a jénai ütközet után, az előnyomuló franciák elől — nem akarván a „bitorló“ előtt nyakát meghajtani — Königsbergbe vonul, s itt foglalkozik tüzetesen Pestalozzi műveinek tanulmányozásával.

közösség. A nevelés uralkodjék, a bölcsesség neveljen. Ezért a merész elv: „Ha a bölcsészek lesznek királyok, vagy a királyok bölcsészek!”

Az ily rendkívüli gondolatok, melyek a közértelem előtt pusztán képzelgésnek tűnnek fel, rendkívüli idők gyümölcsei.

VII.

Ily idő volt az, melyben Fichte, hasonló célból, de jobb eredménnyel lépett a németekkel szembe, mint Plátó a görögökkel. Szónoklatai a német nemzethez az elsüllyedt népet meg akarják ujítani az új nevelés által, mely a bajt gyökerében messe ki és a közösség és áldozatkészség szelleme által az önzést pusztítsa ki. Van e szónoklatokban valami dóriai vonás. A fichtei bölcsélet követelése az öntevékenység postulatuma, e szónoklatokban mint követelés lép föl a nemzettel szemben. S kimutatja, hogy e követelés betöltésére egyetlen eszköz van: a nevelés, a tökéletesen új nevelés. Lássuk pár vonásban e szónoklatok modorát s ezáltal a szónok jellemét. Jena, Eylau és Friedland csatáterein a német nemzet önállósága porba hanyatlott. A jelen, a legvigasztalanabb jövő hite csak kevesekben él. Poroszország fővárosa idegen fegyverek súlya alatt reszket, melyek minden hazafias mozdulatot vésszel fenyegetnek. Itt tartja Fichte szónoklatait a német nemzethez, beszélván az új hazáról, mikor már nem volt haza, s szavait gyakran a francia dobok pörgése nyomta el. De nem jajong hiú panaszokkal, nem keres hiú vigasztalást. Belátja a nyomor egész nagyságát. A tilsíti béke után maga is majdnem reményvesztetten írja nevének: „Isten utai ezuttal nem a mieink valának, azt gondolám, hogy a német nemzetnek meg kell tartatnia, és ime, ki van oltva!” De szónoklataiban már a bátorság és bizalom szelleme leng. E nyomorban sokkal többet lát, mint a pusztá szerencsétlenséget; a nép azt szenved, a mit meg-

érdemelt. Hogy követelhet az politikai szabadságot, kinek nincs morális szabadsága? Hogy tarthatja meg az nemzeti önállóságát, kinek benső önállósága hiányzik? S nem ez volt-e az eset a német nemzetnél? Nem volt-e már magában szétesve, még mielőtt Napoleon előtt porba hullt? Nem volt-e az élet minden mezején az önzés a legmagasb fokra emelkedve? Mi következhetett e belső ujlásból más mint a külső? S mi is következhetett volna jobb? Így nyomorunk nem szerencsétlenség (azt hiszem megtarthatom Fischer első személyét!) hanem bűn, mely az egész nemzetre nehezedik, melyért most az egész nemzet lakol, méltán lakol. E bűn tiszta belátása az első fordulat a jobb felé, a megtérés, melyre oly nagy a szükség! E belátással kezdődik a megigazulás. Az uralkodó önzés, az öntetsző kábultság, az egész meddő, elszórt, ellaposodott élet megérettnek látszék, a szónoknak, a sarlóra. Midőn első előadásában, melyeket Berlinben tartott, „a jelenkor alapvonalait“ rajzoló: ép ezen önző, ájult reménytelen korszaknak adott nevet, mely vallásos tettvágytól teljes természetének kinyomata. Így beszél a reformátor. E korszakot „a bevégezett bűnösség“ korszakának nevezte. Három évvel később tartja szónoklatait a német nemzethez. Itt már a kezdődő megigazulást látja, melyet három évvel korábban szintugy jóslatilag előre hirdetett. Mi történt e rövid idő alatt, a mi két korszakot választhatott el erkölcsileg? Mit ért a közben a német nemzet meg? A jénai és friedlandi csatákat! A tilsiti békét! A sarló elkövetkezett vala, mely a német nemzetet learatja vala! A hiúság és tehetetlenség megvetetté tevék előtte a nemzetet. Most a kiérdemelt szerencsétlenség nagysága ugyanazon népet kedvessé, majdnem tiszteletre méltóvá teszi előtte. Nem nagyszerűen, nem vallásosan van-e ez érezve és gondolva? A mély bukás az erkölcsi fölemelkedés föltétele. Benső bűn miatt bukott el a nemzet, csak benső erő által emelkedhetik föl ismét. Ha nincs meg ez ereje, nem érdemes rá, hogy létezzék. De megvan. Van benne valami megsemmisíthetlen

őseredeti; ez őseredeti szellem e magát mindig megújító életforrás, a kor minden más népei előtt az ő sajátja; már nyelve is a legelőbb bizonyosság e mellett. Nosza! fejtse ki tehát új nevelés által tagokban és főben; fejtse ki tehát új nevelésszel, melynek alapját már Pestalozzi megveté, ez őseredeti, önmunkás, áldozatkész, a valódi német szellemet. Ugy beszél a németekhez, mint a föld választott népéhez, mely bálványimádás által buktatta meg magát, de melynek nem szabad megsemmisülnie, mert ő a földnek sava. Ugy szól hozzájuk, mint az ő szövetség valamelyik látnoka. Szónoklatai így végződnek: nincs mentség; ha ti megsemmisültök, az egész emberiség süllyed el veletek, az újra feléledés reménye nélkül.“

Mint hatást rajzolja a kezdődő megújulás korát, melyben és melyről beszél: „ugy tűnik föl nekem az idő, mint egy árnyék, mely saját hullája fölött, melyből a betegségek egész serge üzi ki, ott áll és jajong, és tekintetét nem bírja elszakítani az egykor oly imádott buroktól és kétségbeesve kísért meg mindent, hogy a kórok lakába ismét bevonulhasson. Bár a másvilág megelevenítő levegője, melybe az elköltözött immár belépett, befogadta már és körülvette a szeretet meleg lehelletével; bár örömmel üdvözik már a testvérek titokzatos hangjai „Isten hozott“-al; bár lendül mozdul belsejében valami, minden irányban, hogy a dicsőbb alakot, mely rendeltetése, kifejttesse: de még nincs érzéke e levegő, sem hallása e hangok számára, vagy ha lenne is, elnyomja azt vesztesége fölötti bánata, mert azt hiszi, hogy avval együtt maga magát is elveszítette. Mit kell vele tenni? Az új világ reghajnala is fölpirkadt már és megaranyozza a hegyek csúcsait, készítvén előre a napot, mely eljövendő. Össze akarom a mennyire tölem telik, a hajnal pir e sugarait szedni, és tűkorré sűríteni, melyben a reménytelen idő megláthassa magát, hogy elhigye, hogy még megvan és lássa meg benne igaz magvát, és lebegjenek el előtte e magv fejlődései és alakulásai jóslatos látásban.“

A cannéi csata után a római szenátus köszönetet szavazott a konzulnak, hogy bizalma nem veszett el Róma iránt. S a német nemzet soha sem fogja elfelejteni, hogy a jénai csata után Fichte a német ügyet el nem ejtő, és a hazában való hitet mint evangyéliomot hirdető szónoklataiban. És hogy tiz év múlva a bölcész halála után szónoklatait a német nemzethez Berlinben zár alá teheték, nos, ez volt az első szobor, melyet Fichte Poroszországtól kiérdemelt magának!

Hogy fogta fel maga Fichte ez ő szónoki hivatását, hogy értette és igazolta ön maga előtt már a háború kezdete: kitűnik bevezető beszédéből a német harcosokhoz, melyet még a jénai csata előtt irt, de csak halála után látott napvilágot. Pár szóból meg lehet ebben a hatalmas férfit ismérni. Most már a tudomány élete is a fegyverektől függ. A tudomány nevében, mint annak közege, szól a harcosokhoz: „S mily közeget használ a tudomány, és a benne foglalt érdekek? Egy férfit, kinek érzelmei és jelleme legalább nem ismételtenek, hanem több mint egy évtíz óta a német nemzet szemei előtt fekszenek, kinek mindenki megenged legalább annyit, hogy tekintete nem a porra volt függesztve, hanem mindig kereste a maradandót; hogy soha gyáván és reményvesztetten meggyőződéseit el nem tagadta, hanem minden áldozattal fennhangon hirdető; és a kit gondolkodásmódja méltóvá tesz, hogy a bátrak és elszántak között bátorságról és elszántságról beszéljen. Hogy meg kell elégednie a beszéddel, hogy melletted soraitokban nem küzdhet veletek, és elveinek igazságát meg nem peccételheti az által, hogy bátran szeme közé nézzen vésznek és halálnak, hogy a legveszélyesebb helyen harcoljon és tétlen ne maradjon: ennek csak kora az oka, mely a tudós pályáját távol szabá ki a harcosétól és amazt nem képezi ezzé is. De e férfiú érzi, hogy ha megtanulta volna a fegyverhordozást, bátorságban egyik mögött sem maradna hátra; bevádolja korát, hogy neki nem adatott, mint Aeschylusnak, Cervantesnek

hogy erélyes tettel pecsételje meg szavát, s a jelen esetben, melyet élte új feladatául tekinthet, örömeztőbb nyulna a tettehez, mint a szóhoz. Most azonban, midőn csak beszélnie lehet, szeretne fegyvereket és villámokat beszélni. Nem is vágyik ő, hogy ezt veszélytelenül és biztonságban tehesse. E szónoklatok folytán az igazságokat, melyek ide tartoznak, egész világossággal, a mint csak ő be tudja látni, egész nyomatékkal, a mint csak képes, saját neve aláírásával fogja kimondani; oly igazságokat, melyeknek az ellenség ítélőszéke előtt halál a díjak. De ezért koránt sem fog gyáván elrejtőzni, hanem itt ti előttetek adja szavát, hogy vagy szabadságban él hazájával, vagy ennek bukásával maga is elbukik.“

S midőn aztán a francia szuronyok és képek között ama beszédeket csakugyan megtartá a német nemzet emelésére, nagyon jól tudá mily veszélyek fenyegetik. De ő kiállt velök. Magával tisztában volt s a legnagyobb meggondoltsággal készült el minden lehetőségre. Meggyőződése erős volt, hogy hazájának használ, ha mint vértanu hal meg a német ügyért. „A jó: lelkesülés, fölemelkedés, irá akkor naplójába, az én személyes veszélyem nem is jó kérdésbe, sőt inkább még nagyon előnyösen is hathat. De családom és fiam nem fogják nélkülözni a nemzet segélyét, az utóbbi pedig azon előnyt, hogy apja vértanu volt. Ez lenne a legjobb sors. Jobban nem fejezhetném be életemet.“

Azon időben, midőn Napoleon egy jelentéktelen röpirat miatt a könyvárost, ki azt tovább terjeszté, főbe lövette, a berlini merész szónokot is a legroszabbtól lehetett féltetni. Oly hősiséggel, mely az őskor nagyaival egy sorba emeli, nyilatkoztatja ki Fichte mentességét e félelemtől, melynek most nem akar tárgya lenni, melyhez most senkinek sincs joga. „És csakugyan egynek tetszésére, kinek szolgálat lenne általa téve; s azok kedvéért, kik félnek, az emberi nem aljasíttassék le és süllyedjen el s ne legyen szabad, a kinek szíve parancsolja, ez intő szöveget kimondania? Mi lehetne a

legnagyobb és legutolsó, mi a hivatlanintőt e miatt érhetné? Ismérnek e valami nagyobbat a halálnál? Ez amugy is elér mindnyájunkat, s az emberiség kezdetétől fogva voltak nemesek, kik sokkal csekélyebb ügyekért, mert mikor volt valaha magasztosabb a jelenleginél? bátran kiálltak a veszélynek. Kinek nem joga egy oly vállalat elébe állani, mely ezen veszély tudatával kezdetett meg?“

S a mint Fichte a veszélyt, melynek magát kitette, egész nyugodtsággal és meggondoltsággal belátta, ép oly szilárdan és határozottan tudta az ellent is megítélni. Nem félelemből gyűlölte őt. S nem kicsinyelte hazafiúi elvakultságból. Nem lehetne nagyobb ellentétet gondolni mint Napoleon és Fichte, de itt is volt egy pont, melyben a legszélsőbb ellentétek érintkeztek. Volt valami Napoleon jellemében, a mit senki mélyebben nem érezhetett és nem méltányolhatott, mint Fichte: a hatalmas akarát, mely mindent rátesz a legmagasabb célra, hogy megnyerje. Csakhogy nála a legmagasabb cél az önzés tetőpontjain volt. E férfi legyőzésére ép oly hatálylallyal kellett magát az erkölcsi célra való teljes odaadásnak, a legtisztább a legáldozatkészebb lelkesültségnek fölemelnie. Csak is e hatalom által bukhatik meg, mely neki egészen idegen. Ha az áldozatkész nép tiszta lelkesüléséből lángol fel ellene a hare, ha a Thermopylák szelleme tölti be a németeket, akkor fog elesni ez ellen. Így beszélt Fichte a szabadságháború kezdetekor, melynek jelentőségét érezte úgy, a mint azt Körner mondá ki:

Nem koronás fők háborúja ez:

Szent hare, keresztes háború!

Igy festi Napoleon jellemét szónoklataiban „az igaz háború fogalmáról:“ „Gondolkodásmódja emelkedett, mert vitéz és az élvezeteket megveti, s ezért nem csábítja el oly könnyen az emelkedett, s csak a jót meg nem ismérő kedélyeket. Szilárdságában és tisztaságában rejlik ereje. Tisztaságában: minden fölhasználatlan erő az övé; minden a világban nyil-

vánított gyöngeségnek az ő erejévé kell lennie. Mint a sas-keselyű az alsóbb légrétegek fölött lebeg és prédára les, úgy lebeg ő az elkábult Európa fölött, hallgatózva minden tévesztett intézkedésre és gyöngeségre, hogy nyilsebesen lecsapjon és hasznára fordítsa. Szilárdságában: a többiek is akarnak uralkodni, de még annyi mást is e mellett, s ezt csak akkor, ha a mások mellett lehető; életökért, egészségökért, uralkodási helyüket nem akarják feláldozni, tisztességben akarnak maradni, s még szerettetni is akarnának. Neki ilyes gyöngéi nincsenek, de egy sincs. Életét, minden kényelmét ráteszi; kiállja a forróságot, a fagyot, a golyózást, ezt már megmutatta; korlátozó feltételeket, melyekkel megkínálták, el nem fogad; Franciaország békés uralkodója, mert ezt ajánlják neki, nem akar lenni, hanem igen békés uralkodója a világnak, s ha ez nem lehet, inkább semmi. Im ilyen ő most, s ilyennek fogja magát ezután is mutatni. Azoknak képzetük nincs róla és saját képzetük után rajzolják, kik azt hiszik, hogy vele és dynastiájával, a mint ő érvényesíteni akarja, más feltételek alatt valami mást lehetne vele kötni, mint épen fegyverszünetet. Ilyen a mi ellenünk. Lelkesült és abszolút akarata van: a mi eddigelé fölkelte ellene, csak számíthatni tudott s akarata feltételes volt. Őt legyőzni is csak abszolút akarat lelkesültsége által lehet és pedig az erősebb, nem valami tücsök, hanem a szabadság lelkesítette akarat által. Hogy vajjon él-e ez bennünk s ép oly tisztsággal és szilárdsággal ragadjuk e mi meg, mint a milyen-nel ő tücskét megragadta, és képes, ámitás vagy rémités által, mindent megmozdítani érdekében: attól függ a megkezdett harc eredménye.“

VIII.

Még egy vonást kell Fichte jellemében tisztán kiemel-nem, hogy a kép, melyet itt rajzolok, ne maradjon egy fontos helyen homályos vagy kétes. Azt lehetne gondolni, hogy

Fichte jellemében a filozofiának, mint ilyennek, csak feltételes értéke van és csak második rangban következik; minthánála a bölcséleti munkálkodás csak a tevékenység műszere, a cél eszköze lenne és azonnal be lenne fejezve, mihelyt a használható eszköz meg volna.

Azonban a műszer, melyre Fichtének szüksége van, oly sajátos, hogy soha sem szünhetik meg, hogy folytonos munka tárgya ne lenne, hogy Fichte sem hagyhatta abba kifejtését egy percig sem. Neki a legbizonyosabb meggyőződésre van szüksége; a bizonyosság kritériuma a tett; azon mértékben, a melyben a belátás önmunkásság, öntudatos cselekedet, ép azon mértékben igaz és meggyőző is. A megismerés Fichtenél annyit tesz mint előállítás. Valamig a dolgok, melyeket képzelünk, nem oly világosak és tökéletesen megértettek, mint a matematikusnak az alakok és mennyiségek, melyeket maga teremt, maga alkotván: mindaddig nem is ösmértük meg képzeinket. A mit képzetünkben mint pusztán adottat fogadunk el: az ismételten mennyiség. Hogy hát meggyőződésünk lehessenek, az adottat önalkotottá, a datumot produktá kell átváltoztatnunk és feloldanunk, míg a fogalom és tárgy minden maradék nélkül lesznek egygyé. De ép ez által a spekulatív szellemnek végetlen feladat van kitűzve, oly feladat, mely egyszersmind a legnagyobb nehézségekkel küzd. Ha csak annyit ismerünk meg igazán, a mennyit öncselekvőleg előállítunk: akkor a legközelebbi s tulajdonképi object a szabadságunkból képezett erkölcsi világ, s itt látszik, hogy Fichte bölcsellete otthon és jól az erkölcsstanban találja magát. Minél inkább veszik föl ellenben az objectek az adottság és készen találtság jellemét; minél inkább távoznak az erkölcsi világból a természetibe, az öntudatos cselekvés sférájából az öntudatlanba: annál nehezebb és homályosabb lesz a feladat, annál megfeszültebb is azonban a világosság utáni küzdelem. Fichte bölcsellete távol van tőle, hogy be lenne fejezve, hogy célját elérte volna, hogy feladatát tökéletesen és rendszeresen

megoldotta volna. Csak az első alapvonások vannak nagy biztonsággal kijelölve. A meddig Fichte maga világosan látott megvolt ereje is, hogy ellenállhatlan imposant világosság-gal fejtse ki és tanítsa gondolatait. Bevezetési a tudománytanba*) a tudományos és didaktikai művészet valódi remekei. Ez erejét ismérte is. Megirta a legújabb bölcsélet lényegéről „napvilágos tudósítását a nagyobb közönség számára“ s oda nyomatta irata címlapjára: „kísérlet, hogy az olvasók értelemre kényszeríttessenek.“ De e világosság, mely az alapgondolatokban uralkodó, távol sem hatja át az egész tudománytant; a feladatot ingyen sem lehetett oly tisztán megoldani, mint ahogy Fichte felfogá. Ép azért maradt feladat, s ismét és ismét mindig csak azzá lett. De Fichte nem fárad belé, hogy a megoldást mindig újra kísértse meg, hogy a tudománytant mindig újra, minden lehető alakban feldolgozza. Ez átdolgozatok folyamában a tudománytan végre maga is átalakul, és súlypontja áthelyezést szenved. E munkát s o h a sem végezte be Fichte; a tudománytan soha sem érte el célját, melyben be lett volna fejezve. Ebben is egy Fichte akaratára erejével. Nem tudott egy kész eredménynél megállapodni, de nem is akart. A mindig új munka, a szakadatlan újra kezdés rá nézve nem volt kín, hanem élvezet. Azok nem értik Fichtét, kik bölcséletét Tantalus vagy Sysiphus-munkával hasonlítják össze. Pedig az értelmetlen hasonlat nem egyszer fordult elő. Fichtének élvezet és enyhítés, hogy mindig ismét kezdje meg a dolgok sötét természetével a harcot a győzelem legtökéletesebb reményével. Minden harc között, melyet valaha vívott, ez volt a legmakacsabb és nehezebb áthatolni a világosságra! S mivel ez volt a legnehezebb, ezért volt e harc neki mindenek felett kedves. Annyira igazi hazájában érezte itt magát

*) Két „Einleitung in die Wissenschaftslehre“ (egyik a laikusok, másik a filozofusok számára) jelent meg tőle a jénai „Philosophisches Journal“ Niethammer és Fichte szerkesztette 1797-iki folyamában.

hogy épen hajlamát kellett leküzdenie, valahányszor bölcsész-i esendeletéből kiragadta magát, hogy a világharcba vegyüljön. De megtevé, mert kötelességének tartotta hajlamának feláldozását. Épen mivel az elméleti élet ingerrel bírt rá, áldozta fel, hogy a világ nyilvános színterén megállja a maga helyét. Midőn a szabadságháború kitörésekor tábori papnak ajánlkozott, ez elhatározását előbb minden ellene és mellette szóló okkal meghányta vetette; szigorun megvizsgálta, ha vajjon nem folyt-e be ez elhatározásra egyéni kedvtelése, s midőn be kelle ismérnie, hogy sőt inkább hajlama arra ösztönzi, hogy a megszokott életet tovább folytassa: csak akkor határozta el magát az ellentétre.

Itt láthatjuk jelleme tisztán bölcsész-i természetét. A mit Spinoza az amor Dei intellectualisnak nevezett, az volt Fichtében is, mint a contemplatív élet iránti érzék és hajlam, mint tiszta, önzéstelen igazságiránti szeretet, lényének legmélyebb vonása. S a legkevesebbek ismérik őt ez oldalról. S így alkottak aztán az emberek oly képet magoknak Fichtéről, melyben mindig csak a nyughatatlan fő látszik, ki a világ forgalmában, névszerint a forradalmi mozgalmakban érzi magát igazán otthon. Igaz, a forradalom kora oly szószólot lelt Fichtében, mint hajdan a reformáció kora Hutten Ulrichban. Még akkor is, midőn a terrorisztikus elvadultság tört be az ujkor kezdetébe, midőn a rajongók már mind elnémultak, és a párisi véres színjáték elől elleplezték arcukat, Fichtének volt annyi bátorsága, hogy azon jogelvet, mely ama világmozgalomban igyekezett magát áttörni, védelmezze és az ítéleteket, melyek már már elítélők voltak, megtéritse*). S ezért kortársai csak forradalmárt láttak benne, nem soká épen atheistát**). Ezért gyűlölték és üldözték őt

*) Beiträge zur Berichtigung des Publicums über die französische Revolution című röpiratában, melyet 1793-ban adott ki Berlinben.

**) A Niethammer és Fichte szerkesztette „Philosophisches Journalban“ Vorberg „Über die Bestimmung des Begriffs der Religion“

annyian azon időben. És ma — így változik a világ véleménye! — lesznek elegenden, kik csak ezért dicsérik, s jó szívvvel elengedik neki Tudománytanát. Hisz úgy beszélnek bölcseléről, mintha jobb is lenne a mai napon nem is szólni róla, mintha az lenne a legjobb Fichte-ünnepély, mely leginkább hallgat a Tudománytanáról; mintha ez ünnepet a hazafi tisztelőre s a bölcsész elfeledésére ülnök! Oh! Ez a bölcs kor még azt is fogja nekünk tanácsolni, hogy Beethovent úgy becsüljük, mint a szabadság férfiát, s a lehetőleg igyekezzünk elfeledni, hogy zenész volt. Össze kell szednem magamat, nehogy Fichte nevében összevétsem a barátot az ellennel. Hány ellenzője akarta egykor tanáért elkárhoztatni; s ép annyi mostani barát szeretné azt lehetőleg elfelejteni. Akkor az elítélés, most az amnestia! Nincs ott nagy ellenmondás. És egyet bizonyosan tudok: Fichte maga is jobb szeretné e cserépszavazatnál a fekete, mint a fehér golyókat látni!

Ha most annyian csak a néptribunt dicsőítik Fichtében, ne feledjék el, a mit ő maga akkor elleneinek mondott. „*Gerechtliche Verantwortung*“ gegen die Anklage des Atheismus“ azon rugókrul beszél, melyek ellene munkásak, és hogy benne állítólagosan az atheistát, igazában pedig a képzelt demokratát üldözik. És így folytatja: A mit az én jellememben nem ismernek, de mely engem minden gyanuból absolute ki kell hogy tisztázzon és azon helyzetbe tesz, hogy bátran felszólítsam őket: ítéljék meg a legszigorubban egész életemet: ez az én spekulatív életem iránti határozott szeretetem. Ne aggódjanak felőlem, én jót állok, minden gyanusítást meg fogok cáfolni, mihelyt tudomásom lesz róla, mert annyi bizonyos, hogy én soha nem fogok rosszat tenni. De már én egyszer tudós vagyok, s tekintélyes politikusok véleménye szerint, a birtoktalan és jogok nélkül szűkölködő tömegén kívül a tudósok közül is sokan nincsenek avval megelégedve, hogy nem ők hordozói az első állam-

cimű cikkére írt „*Über den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung*“ cáfolatáért, 1798-ban.

hivataloknak s csak is ezek azok, kik kezét fogva a tömeggel, forradalmat ohajtanak a fenálló államszerkezetekben. Én nem tudom és nem tudhatom, hogy léteznek-e egyáltalán ilyen tudósok, vagy sem, de azok a politikusok megengedik nekem, hogy egy csallhatlan kriteriumot közöljek velök, hogy mily egyének nem tartoznak ez osztályhoz. Azok, kik szeretik tudományukat s megmutatják, hogy ez egész szellemök felett uralkodóvá lőn. A tudomány szeretete s főként a spekulatív tudományé, ha egyszer megragadta az embert, annyira betölti, hogy nem marad semmi más vágya, mint hogy békeségben foglalkozhassék vele. Én nem kívánhatok revolútiót, mert az én kívánságaim be vannak töltve. Rám nézve lehetetlen, hogy én akarhassak forradalmat támasztani és azt támogatni, mert nekem arra nincs időm; az én időm egészen más irányu dolgokra kell nekem, melyek nyugalmat igényelnek. Valami egészen új és hallatlan lenne az emberiség történetében, hogy egy egészen új spekulatív rendszer megalkotója még egy politikai forradalom élére is akarna állani. Mégis csak meg lehetne várni egy nem épen egészen oktalantól, hogy mihelyt kilép ifjú korából, valami célt tüzzön ki életének. A célt én már rég kitűztem. Legelőbb is böleseleti rendszeremet kell világosan kifejtennem és előadnom, s ehez még nagyon sok van hátra. Ebből kiindulólág ismét új fölfedezések kínálóznak, s azok után fogok én majd indulni. Már látom az átmenetet a más tudományokhoz, s több tudomány egészleges átalakításához, mely elég dolgot fog nekem adni az első feladat megoldása után. S ha századokból álló életet látnék is magam előtt, már most be tudnám én azt egészen hajlamaim szerint osztani, hogy egyetlen óráim sem maradna nekem forradalmaskodásra.“

Enagyszerű nyilatkozat, mely Fichte jellemvonásai közt bizonyosan a legjelentékenyebb, önkénytelen eszembe jutott, midőn a tiszteletreméltó Paulustól Heidelbergben — először és

utolszor láttam akkor életemben, kevés halála előtt — Fichte felőli itéletét hallottam. Paulus Jénában Fichte barátja és hivataltársa volt, vele állt Fichte a legbizalmasabban, jénai életének legutolsó pillanataig. Mintha még akkor is előtte álltak volna, oly teljes elevenséggel beszélt a majdnem kilencven éves agg Goethéről és Schillerről. Fichtére veztettem a társalgást. „Higye meg nekem,“ mondá Paulus, szelid hibáztató kifejezéssel, „Fichte nagyon nyakas volt, soha egész életében nem érdeklődött egyéb, mint gondolatai iránt!“ Igen, ilyen volt Fichte, ilyen egyoldalú és ilyen nagyszerű! Neki csakugyan csak az önkivívott, csak az önkigondolt volt világos. Gondolatai voltak az ő cselekedetei; megismérni és cselekedni nála tökéletesen egy volt. A megisméréstől követeli, hogy legyen cselekedet. A cselekedettől követeli, hogy a legvilágosabb belátásból minden indok legisméretesebb megfontolásából eredjen. S e vonás annyira jellemévé és szokásává vált, hogy minden, csak valamennyire fontos cselekedetnél önmagával írásbeli dialogot tartott, minden okot és ellenokot gondosan leírt s mintegy kihallgatott és végén legfelsőbb erkölcsi elvek ítélte szerint határozta el magát. Ha elhatározása ez alapon szilárdul állt: megdönthetetlen volt.

Hogy e jellemet egy szóval rajzoljam, jobbat nem tehetek, mint hogy ismétlem a mit róla Goethe mondott: „Er war eine der tüchtigsten Persönlichkeiten, die man je gesehen.“

Férfiú volt, s mindent összevéve, soha hozzá hasonlót látni nem fogunk!

IX.

S a milyen tana, olyan Fichte élete is, jellemének leghivebb képmása. Nem akarom itt ez életet elbeszélni, csak kiemelni a jellem alapján, mely annak folyamában és vonásaiban erősen és hatalmasan csillog át. Avval fejezem be jellemrajzomat, hogy elevenségében adom elő.

Már külső körülményeiben, bármely kevésse tessenek is azok előnyösöknek, arra van ez élet előhatározva,

hogy jellemet fejtsen ki, mely maga által határoztatván, saját, nem a sorstól hányt vetett pályáján halad, jellemet, mely elég erővel bír, hogy reformátorilag hasson. Ki az emberek mélyében akar hatni, annak egészen el kell ragadtatnia azon egy által, a mire szükség van; s csak haszon, ha e kilátást a világ kényelmei, az a sok minden, a mi kellemes, el nem homályosítja, meg nem gátolja. A reformatori szellemek nem dobok és trombiták zúgása közt vonulnak be a világba; egy részt hordozniok kell a keresztből, születésekben kell valaminek lenni a jászolból; a szegénység és alacsony származás jól áll nekik, gyermekségöket nem érinti, nem világosítja meg a világ fénye.

Fichténk egy szegény takács fia volt, Ramenau (Felsölausitz) falvában. Gyermekkori benyomásai közt leg-hatalmasabb a predikáció. Ugy érinti őt, mint lelkével rokon tárgy. A kit a természet festésznek vagy zenésznek alkotott, abban már az első képek vagy hangok benyomásai közt önkénytelen megmozdul a született művész; már akkor fedezi fel és érzi magát legelőször a rejtett talentom, s e percben már megkezdődik önkénytelenül az alakok és hangok képezése. A mi a született festésznek az első kép, melyet életében lát, az volt Fichtére nézve a predikáció, az élő szó, mely a kathedráról behat a buzgó gyülekezet sziveibe. Nem csak hallja a predikációt: után is képzi, önkénytelenül együtt predikál, s oly elevenen át van hatva a hallott beszéd által, hogy képes szóról szóra ismételni. Ez nem csak az emlékezőtehetség ereje: ez a legelevenebb, ép e tárgyra született képzelőerő. S a hatás határozottan jellemző. Mára gyermekben a szónokot hirdeti. A helység lelkésze*) figyelmes lesz reá, egy közel vidéki nemes a pap egy szavára felfogja a gyermek ügyét, — ki most maga is papi pályára szánva — a niederaui lelkésztől nyer oktatást, azután a meissenai és schulpfortai iskolákban, s az utóbbiban az egyetemre képeztetik.

*) Wagner, a nemes: Wieltitz.

A klastromiskola járma (Schulpfortában) nehezeére esik, s egyik, házi felügyelőül elébe helyezett tanuló társa zsarnoki és igazságtalan nyomása tűrhetlenné válik előtte; menekül, Robinzonnal képzeletében, de már első léptei akadoznak, mert anyja jutott eszébe, visszatér s a legnyiltabb vallomással megnyeri az iskola igazgatójának szívét, ki e perctől fogva megkönnyíti addig sulyos életét.

Nem emlékeztet-e Fichtének e lépése önkénytelenül is Schiller ifjúságára? A szegény és homályos eredet, a szenvedélyes hajlam a papságra, a klastromi iskola kényszere, s még a menekvés is, melyben a szabadságszükség az elhagyott anyára való gyermeki emlékezéssel küzd, mely küzdést Fichte, akkor még csak gyermek, nem képes kibírni. Az egyházi szónokból Schillerben költő, Fichtében bölcsész válik. Vagy jobban mondva, az egyiknél a költő, másiknál a bölcsész-természet volt, a mi először az egyházi szónokban akart magának utat törni, s a mi mindkettőben közös, a természeti erős vágy a szónokság felé.

A jénai és lipcei egyetemeken jövődöbéli pályája tudományait tanulmányozza. Ha egykor mint egyházi szónok hatályosan és, a mint természete megkívánja, teljes erélyvel akar működni, először a keresztyén hitet kell áthatnia és legclevenebb meggyőződésévé változtatnia. Ezt követeli természete. Csak ezen feltét alatt nyílik meg előtte az egyházszónoki pálya, s lesz reá képes. Ő nem csak a papi hivatalt akarja viselni, hanem egész lelkével pap akar lenni. Ez legközelebbi feladata, legközelebbi szüksége, legmélyebb hitmeggyőződése. S itt már önként jelentkezik spekulatív természete, s lelki szükségéből kezd bölcselni. Már Pfortában megismerte Lessing vitairatait, s ekkor érezte először az ellentétet egész hatályában a szabad, valódi igazságszeretet szellemében folytatott kutatás és a vak, buzgalmában ájult tekintélyhit között. Határozottan Lessing pártján áll. Érzi, hogy hasonló harcok várnak rá. Most saját, még egy rendszer által sem elfoglalt gondolkodása azon képzetmódra ve-

zérli, melyre legelőször bukkan a kezdődő speculatio, a dolgok természetszükségi összefüggéséről, mely az emberi cselekedetet is megköti: oly képzetre, melylyel sem a keresztén hit, sem az emberi szabadságszükség össze nem egyeztethető. Gondolatai bár önállóak, de nem újak; megmondják neki, hogy e gondolatok Spinoza tanával rokonok, s csak ez által lesz figyelmessé e gondolkodó, s egyáltalán a Kant-előtti történeti rendszerek iránt.

De e kételyek, melyek Spinoza felől jönnek, oly kevésbé hangzanak össze Fichte természetével, hogy hitét igazában meg nem ingatják. Legforróbb vágya most is az, hogy falusi pap lehessen, de anyagi szükség miatt nem fejezheti be theologiai tanulmányait, s hazája kormánya, kértére, nem segíti meg. Fichte helyzete ez időben egészen bizonytalan és segély nélküli. Huszonhatodik évét betöltötte s a legsötétebb jövőt látja maga előtt ut nélkül, a remény egyetlen csilláma nélkül; s csak erkölcsi bátorsága nem hagyja el, melyet férfias önérzete ad neki, s már születésnapja estéjén megjelenik reménytelenül az oly szükséges segedelem. Egy jóakarója, Weisse a költő Lipcsében, nevelői állomást ajánl neki Schweizban. A meghívást elfogadja s új bátorsággal indul az új hazába.

Életpályája a faluból, a klastrom iskolán át, az egyetemre vezeté. De nem ezeken a helyeken lehet világtapasztalást és emberisméretet gyűjteni, már akkor érzi, midőn ifjúból férfivá lesz, hogy mindkettőt nélkülözi tökéletesen, hogy e hiányt talán egész életén át kellend hordania.

De bármily fontosak és termékenyek a világtapasztalás és emberisméret: mégis vannak jellemek, melyek hivatására és hatályára igazában ezek birnak a legkevesebb befolyással; ezek az áttörő jellemek, s ezekhez tartozik Fichte is, melyek arra vannak hivatva, hogy a világtapasztalástól és emberismérettől függetlenül úgy hassanak, a mint a dolgok folyása magával hozza. Természetesen ez áttörő fajnak nagyobb tevékenységre van szüksége, mint egy nevelőé, s

nagyobb térre, mint a mely most Fichte előtt a „Kard“ fogadóban, Zürichben megnyílik. Nem mintha neki igen alárendelt állomás lett volna a házi nevelőség; csak igen megköttött volt Fichte jellemére nézve. Becsületesen és alaposan akart ő nevelni, a nevelést magát reformátorilag kezelni, s így több dolga volt, mint hogy ép csak növendékeit tanította volna. A mi a gyermekek nevelését gyökerében megrontja, az legtöbbször a szülék értelmetlensége és hiúsága, s a derék tanító épen itt bukkan a legmakacsabb és leggonoszabb ellenekre. Az ily esetekben, ha alaposan akar nevelni, a szülékön kell kezdenie, s a helyett hogy velök nevelne, sőt inkább őket is együtt kell nevelnie. E feladatot ügyesen és a szülék szája izére megoldani csak diplomatikus művész képes, és Fichte nem volt valami nagy mértékben ilyen. A leg-egyenesebb utat választá, szigoruan és pontosan megfigyelte a szülék nevelési tévedéseit, folytonos bírálattal kísérte, naponként feljegyezvén s hetenként felolvassván azt a szüléknek. De már ő másképp nem tudá az igazságot megmondani, csak fegyelmezőleg. Diktátori természete a körülmények szerint praeceptorossá válhatott, bár az ő részéről minden hiúságtól menten, de másokra nézve hamar kényelmetlenül, úgy hogy nekik nehezökre váltak Fichte nagyra gondolt célzatai.

E nevelői viszony nem soká tarthatott. De akkori Zürichban mulatása, más irányban, egész életére befolyással volt. Barátokra akadt, kik szerették, és a jövődöbeli élet-társnőre, kivel már akkor eljegyezte magát szívében. A választott anyja Klopstock nővére volt. A Messiás költője iránti lelkesedés kötö a házasságot, melynek gyümölcse Fichte neje volt. A szerelemben jelenti ki magát az ember legmélyebb belseje. És Fichte szerelme ő maga volt egészen. Nem volt benne semmi abból a rajongásból, mely a szíveket meglepi és ismét elhagyja, még csak abból a költői fuvallatból sem, mely a szerelemtől megragadt emberi létet egyszerre csak mint egy varázs fölmagasztosítja; az ő szerelme

nem tevő képzeletét csapongóbbá, nem a versírást könnyebbé de egész lényét mélyeig áthatotta, s mint egész élete, jellemén alapult: a meggyőződés szerelme, s mint az mély és állandó! Ilyen maradt az, a bizonyosság első percétől, egy egész élet harcain át megállva, a halál órájaig: a leghivebb és legbizalmasabb lélekközösség!

Életpályája még homályban, eldöntetlenül fekszik előtte, még nem lelte meg igazi hivatását, de egyet világosan lát lelkével, s mintha egész élethivatása ebben foglaltatnék, szól önmagához: mindenek előtt jellem akarok lenni! Egyikében akkori leveleinek, mátkájához, ki előtt egészen föltárja szívét, így szól: „éltem főcélja, hogy minden módot fölhasználjak jellemem kifejtésére, mit csak sorsom megenged.“ A könyvtudósság nem fekszik ez irányban, s azért nem is ingerli. „A tudóshoz, ex professo, egy átalán nincs hajlamam. Nem csak gondolkodni, én tenni is akarok, legkisebb gondom is nagyobb, mint hogy a császár szakálán törjem a fejemet.“ Határozott ellene a hiu önkielégítés minden nemének, az élet javai után való minden váagnak; ez oldalról még csak kísérlet sem létezett számára, mert ez oldalról soha sem ingerlőtt a világ. Gondolkodásmódja soha sem volt eüdemonisztikus, sokkal komolyabb és a szó teljes értelmében vallásosabb volt, mint hogy valaha az ily boldogságra vágyott volna. „Nem boldogság az, a mit én keresek, ez oly kevésbé van a falusi papnál, mint a miniszterelnöknél; az egyik lencsét, a másik borsót számlál, ez az egész különbség; boldogság csak tul a siron van. Nekem csak egy szenvedélyem van, egy szükségem, egy teljes érzete énemnek: hogy magamon kívül hassak.“ Hogy mely irányban hasson, még nem határozta el magát. Tehetsége a papi pálya, a szónok mellett szól. Ezért foglalkozik ez időben a szónoklattal, tervezget, hogy szónoki iskolát alapít, tanulmányozza az előadást, s még költői kísérletekben is gyakorolja magát. Azonban a szónokság már tehetségénél fogva tulajdona, s a mit mindennek előtt képezni akar, az a jellem. Erre pedig a világra

van szüksége. S így ép most érez valódi szomjat a megismérendő világ után. Minden terv, melyet ez időtt készít, e célt tartja szem előtt. Majd utazni akar, majd valami állomást szeretne egyik vagy másik fejedelmi udvarban, akár mint nevelő, akár mint felolvasó, s reméli hogy Klopstock a bádeni grófhöz, vagy Lavater a württembergi herceghez nyit neki útát.

E tervek mind meghiusúlnak. Hazájába visszatérve, látja hogy az ott uralgó egyházalkotmányban nincs lehetőség, hogy mint lelkész működhessek. Megint el van zárva minden út előtte, s nem tudja merre forduljon. E lelki szorultságban, mint a szabadulás földje jelenik meg neki Kant bölcsellete. Evvel világos lesz hivatása. Most találta meg a képet, melynek láttára felkiálthat: „én is festő vagyok!“ Kétségei a szabadság felől megoldódnak. A szabadság hite itt a legmélyebb és legbiztosabb alapon nyugszik. A mit ő sejtett és magától követelt, itt be van bizonyítva. Eddig mintegy a kanti bölcsélet előérzetében élt. Most úgy érzi magát, mintha beteljesedet volna élete s egészen egy hivatásba torkollana, mely nem is lett más. „Itt,“ írja zürichi barátnőjének, tekintve a kanti bölcseletre, „itt leli meg nyugtalan terjeszkedési ösztönöm, tervteli szellemem nyugalalmát.“ Évek számára lát maga előtt feladatokat és dolgot; a mit a közelebbi időben irni fog, az csak Kant bölcseletéről fog szólni. Ez ragadja meg erkölcsi fogalmaival egész valóját. A szabadság eszméjéből itt oly erkölcsi törvény, oly kötelességfogalom szökkent ki, mely az emberi önzés minden nemét, még legfinomabb fokán is, porba sujtja, minden öntetsző hitegetést eloszlat, melylyel, ugynevezett jó szivünkről, mely gyökerében nem más mint egy önző szív, oly örömet vakítjuk el magunkat. Az erkölcsi cselekvés igazsága előtt, a mint azt Kant egész tisztaságában felfogta, minden erkölcsi csalérték, mely a világ szemébe port hány, eloszlik, s mely által oly örömet hagyjuk magunkat megvesztegettetni, csakhogy másokat is megvesztegethessünk vele. Kant az erkölcsi ember-

életben a valódit a hamisítottól oly szorosan és tökéletesen megkülönböztette, hogy többé nincs helye a kápráztatásnak. Az emberi erkölcsi romlottság legmélyebb forrása itt fel van leplezve, az erkölcsi gondolkodásmód minden irányú eudemoniának a legélesebben van szemben állítva. E fölfedezés megragadja Fichtét szíve legmélyében. Ha ez az erkölcsi tan behat az emberek szívébe s itt minden kimélet nélkül fölfedi az öntetsző cselekvés minden szépítgetését: mi lesz az eredmény? Az embereknek pirulniok kell ugynevezett jó, s remegniök rosz cselekedeteik miatt. S mi lesz eredménye ez erkölcsi önmegismérésnek? Erkölcsi újjászületés, az igazi keresztyénségnek protestáns szellemű megújulása, a gondolkodásmódnak, az akarat mélyéből eredő, reformációja. A kanti bölcselet, erővel és tüsszel kötve az emberek szívére, jótett lesz az egész világra nézve. Így érzi Fichte Kant tanát. Most leltem meg tehetségének tartalmát, szónoki ereje legmagasztosabb anyagát; a kanti bölcselet tanulmánya szónoki adományát is meg fogja nemesíteni, „Át kell törni!” mondá Hutten Ulrik, midőn a reformációval új szellem lépett a világba. Így érezte Fichte Kant tanának új szellemét. Nagy korszak kezdődött a német szellemvilágban. Már versenyre kél a költészet a bölcsészettel. „Hiszem,” írja Fichte, „hogy a ki huszadik évében a Haramiákat ír, negyvenedik évében Sophoklesünk leend.”

De feladata megoldására hiányzik a nyugalom, s a nyugalomra a pénz. Megint mint nevelő kénytelen kenyerét megkeresni. Mig szíve Zürichbe vágy, a kedves közelébe, az élet szüksége Varsóba üzi, egy grófnő házába, kinek gyermekeit kellend nevelnie. Az első pillanatban világos s egyszersmind lehetlen is lesz helyzete. A grófnő azon rangbeli nőkhez tartozik, kik a nevelőt alattvalójuknak, s első kötelességeül a feltétlen engedelmességet tartják. S így szerencsére lehetlen volt az összhangzás az előkelő varsói delhölgy és a német candidatus theologus között, s Fichte megszabadult a kintől, hogy e házban kelljen élnie.

Már Varsóban levén, nem bir ellent állani vágyának, hogy Königsbergbe menjen, megismérendő azon férfiút, kinek megújult szellemi létét köszöné. Megérkezik Königsbergbe; első látogatása a Kanté, ki, akkor a hir és életkor tetőpontján, ezer meg ezer idegentől felkeresve, fösvénykedő idejével, az ismételten férfiút udvariasan ugyan, de minden előzékenység nélkül fogadja. Fichte legforróbb vágya hogy Kant érdekét fölkeltsé maga iránt. Személyisége által nem tarthat igényt rá, hanem tettel kell azt kiérdemelnie. Kant erkölcstanában az emberi okosság erkölcsi feltételeiből kimutatta a hit örök tartalmát s megtörte az utat a valóság lényébe való új belátásra. Ép e vizsgálatnak kellett Fichte érdekét hatalmasan fölkeltenie. Itt az volt a kérdés, hogy lehet az itészi tan új nézeteit a theológiára és adott vallásra alkalmazni? Az adott vallás a kijelentés hitén alapszik. E fogalmat Kant nem fejezte ki. Egyáltalán még nem jelent meg sajátképi vallásbölcészete. Ép ez időtt volt Kant e kutatásban foglalatoss, melyet a világ legnagyobb feszültséggel lesett; itt lelt Fichte megoldásra váró és méltó feladatot; itt mutatta meg, hogy a kanti iratokat felfogta és van ereje is, hogy e téren öntevőleg is előre hathasson. A tette hamar elhatározta magát. A mi kevese volt, avval ott maradt Königsbergben s négy hét alatt megírta, vendéglője rejtekében, „Minden kijelentés kritikája“-t, s kéziratban Kant ítélete alá bocsátotta. 1791. augusztus 18-án volt. Kant tudomást vesz ez iratról, mely saját bölcselése szellemében, s egyszersmind oly előadási tehetséggel van írva, hogy feltűnt előtte. Kívánja, hogy nyomassék ki. S midőn végre, a cenzura aggatózásai után megjelenik (véletlenségből névtelenül), a jénai „Literaturzeitung“ kijelenti, hogy valaki csak a legkisebb iratát olvasta Kantnak, rögtön felismérheti e mű emelkedett szerzőjét. E perctől fogva a mű híressé lesz. S midőn csakhamar azután Kant kijelenti, hogy nem ő, hanem Fichte János Gottlieb kandidátus a szerző, e perctől fogva Fichte neve is híressé lesz. A világ első bölcseleijével vétették össze

s a tévedés lehető volt, irata alapján. E művével csak Kant részvétét akarta a csöndben megnyerni, s im a világ előtt Kant dicsőségét nyerte meg. Ettől fogva hegynek fel megy életútja. A szükséges időt megleli a következő években Krokow gróf családjában Danzig mellett, hova Kant befolyása ajánlá őt. Csak azt kell meggondolni, hogy a grófné rajongott Kantért, s tudhatjuk mily szellem uralkodott a háznál, s mily jóltevőleg kellett Fichtére hatni az itt mulatásnak.

Kant tana által reformátorilag hatni, ez most élete feladata. „Nagy lángoló terveim vannak,“ írja innen mátkájának, „büszkeségem, hogy helyemért — az emberiségben — tettekkel fizessenek meg, hogy létemhez egész az örökkévalóságig nyuló következményeket csatoljak az emberiségre és az egész szellemvilágra nézve. Ha a közvetlen cselekvés helyett beszélésre leszek kárhozthatva, szeretném, hogy inkább szónokszéken legyen az, mint kathedrán.“

1793. nyarán Zürichbe tér vissza. Ez kóbor vándoréletének legutolsó és boldogabb szaka. Itt az elragadó természet kebelén, munkálkodási hajlama teljes szabadságában, szíve választottjával örökre egybekötve, barátoktól körülvéve, mint Lavater, Baggesen, Pestalozzi, osztatlan lélekkel csak tudományos terveinek él. Megalapítja a tudománytant, s Zürichben tartja legelső előadását, önkéntes hallgatóság előtt, kik közt Lavater is ott van. Itt készülnek első politikai iratai, melyek kezei közt önkénytelenül is szónoklatokká kerekednek: Adatok a francia forradalom fölötti ítéletek megigazítására és „A szabad gondolkodás visszakövetelése, Európa fejedelmeihez*). Mint a kanti bölcsélet erkölcstörvényéből megítélte a kijelentés lehetőségét az adott vallás-

*) „Beiträge zur Berichtigung des Publicum's, über die französische Revolution. Zürich 1793“ és „Zurückforderung der Denkfreiheit, an die Fürsten Europa's. Heliopolis. In letzten Jahren des alten Finsternisses.“

ban, úgy ítéli meg most a kanti bölcselet szabadságfogalmából az adott államot és az átalakítás jogszerűségét. Ítélete védelem. A világpolgári szabadság gondolat, mely akkor az emberiségben élővé lön, mely a kanti bölcseletben rendszerét, Schiller Posájában költői alakját leli meg, soha elragadóbban, tüzeesebben, minden tekintet nélkül teljes hittel jogosultságában nem mondatott ki, mint Fichte e szónoklataiban. Fichtét már ekkor a legtekintélyesebb s egyszersmind a legmerészebb kantkövetőnek tartá mindenki.

A német egyetemek közül akkor Jena volt legjobban benne a bölcselet áramlásában, s már főhadiszállása Kant tanának. A jenai „Literaturzeitung“ volt legtekintélyesebb közlönye, Reinhold Károly Leonhárd egyike legjelesebb tanárainak. Már évek óta adta elő e szószeréken (melyen most Fischer) az új tant, s a tanulók közt elhinté szellemét, midőn a kiel egyetem meghívása elvoná itteni hatáskörétől. De a határozat állott, hogy a kanti bölcseletet nem fogják Jenában árvául hagyni. De oly embert kelle erre találni, ki Reinhold helyét betölthetné. Ekkor a tekintetek a zürichi philosoph felé irányultak. Hufeland volt az első, ki Fichtére gondolt, s a weimari minisztert megnyeré tervének. Károly Ágost is beléegyezett, s az egyetem javával szemben minden más tekintetet elhalgattatott. Azon időben, midőn Franciaországban Robespierre és Poroszországban Wöllner uralkodott, csakugyan nagy merészség volt Fichtét Jenába hívni, s csak oly országban volt lehetséges, hol Károly Ágost volt a herceg és Goethe a miniszter.

Fichte 1794. husvétján jött meg. Öt évvel az előtt hívták volt meg Schillert. Fichtével egyszerre Ilgent, az orientalistát és Woltmannt, a történészt. A tanulók közt leirhatlan ujjongás uralgott e triumviratus fölött. De mégis Fichte neve riongott mindenek előtt, az utána való várakozás a legnagyobb fokra volt csigázva. Érezték előre, hogy rendkívüli, az egyetemi mértéket hatalmasan tulszárnyaló jelenséget vár-

hatnak s az universitás ifjusága fogékony és kész volt a rendkívüli és mély hatályra.

Evvel el volt Fichte életiránya döntve. Az igének kellett cselekedetének lennie s színtere nem a kathedra, hanem a tanári szék leendő. De miért ne lehetett volna nála az ige egyszersmind tett is, és a tanári szék kathedra is? Itt érvényesíti magát kettős természete. Tanítani fogja a tudományt de egyszersmind reformálni is általa; először a tudomány tiszta, legelvontabb alakjában, s azután átváltoztatva erkölcsileg fölemelő szónoklattá, böleselmi predikációvá. Ez értelemben oszlanak előadásai magán és nyilvánosakra, a tudománytan előadására és szónoklatokra a tanuló ifjusághoz. Így mindjárt az első félévben olvas a tudós rendeltetéséről*). Szónoklatok ezek az ifjusághoz, mint később szónoklatokat tart a nemzethez. Ily beszéd még nem hangzott a tanári székről. „Önök tudják,” mondja zár-előadásában, „hogy én a tudósok osztályát, tehát az egyetemi tanítást, tehát az egyetemi életet fontosnak tekintem a világra és az egész emberiségre nézve. Önök tudják, hogy én a tanuló közönségben a jövő korszak képét, s tehát minden jövő korszak csiráját látom rejleni s én önöket, uraim, nagyon fontos részének tartom a jelen tanuló közönségének. Önöknek vagy azt kell hinniök, hogy ez eszmék csak az elme játékaik, kigondolva, hogy betöltsék az üres órákat; vagy ha önök hiszik, hogy értelmem meg van győződve, szívem be van töltve attól, a mit ajkaim mondanak: akkor önöknek meg kell várniök, hogy komolyan és melegen beszéljek azon dolgokról, melyeket elhallgatni csak annak áll jogában, ki a dolgokat nem az önök szempontjából tekinti. Önök tudhatják, hogy mik lesznek egykor: itt a próbaidő; itt jövő életük képét láthatják. Itt látják önök, hogy az emelkedettség ama rajzában, önökhöz egészen hasonlatlan lényt, vagy pedig saját magukat bámulták. Nem igazi előnyeik, igazi jo-

*) Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten. Jena. 1794.

gaik, igazi egyetemi szabadságaik megtagadásáról van itt szó, nem az önök ellen esküdött földteke legyőzéséről, hanem csak a bal szemérmeskedés legyőzéséről, mely önökben magokban rejlik; nem a halál megvetéséről, hanem egy nevetséges vélemény megvetéséről van itt szó, melynek abszurdításáról önöket józan okosságuk, a legkisebb gondolkodás után is meggyőzheti! S ha e kis bátorsággal sem bírnának, hogy bírhatnának egykor a nagyobbbal! — S evvel átengedem önöket saját gondolataiknak, e félévben utolsó szavaimat intézvén önökhöz, elbocsátván önöket a világba, vagy a pihenés karjaiba. Nem köszönöm meg tetszésüket, melyet írántam számos megjelenésükkel tanusítottak. Nekem nem kell tetszés, nekem magamnak semmi sem kell. Mi vagyok én azon érzelmekben, melyek most rajtam átáramlanak! De ha önök itt megindultak, meg vannak hatva, nemes elhatározásokra vannak tüzelve; akkor köszönöm önöknek az emberiség nevében ez elhatározásokat. Önöket, kik most minket elhagynak, nem kérem, hogy ez egyetemről vagy rólam megemlékezzenek; mik vagyunk mi! De kérem önöket az emberiség nevében, hogy elhatározásaikról emlékezzenek meg. Önök, kik nálunk maradnak, kiket egykor itt ismét viszontlátandók, térjenek meg megérett és megszilárdult elhatározásokkal, és most Isten önökkel!”

Az egyetemi tanítói hivatallal Fichte a reformátori hatást egyesíti a tanulókra. Egészen jellemében fekszik ez; s a modor is, melyben ezt teszi. Közvetlenül magokhoz a tanulókhöz fordul, s a mint az egyetemi évek becsét és rendeltetését a legmagasabb szempontból fogja föl: úgy akarja meggyőződését átültetni az egyetemi ifjuság szellemébe, s ez uton reformálni a tanulói életet belülről kifelé. Jénai hallgatói előtte az egyetemek összes ifjuságát képviselik, mint később berlini hallgatói az összes nemzetet. Jéna maga nagy horderőt kölcsönöz egyetemi jelentőségével Fichte hatásának. Oroszország legszélső végétől mélyen be Schweizig és az északi tengertől a török határokig, mindenünnen ama bol-

dog középosztály ifjúságának virága gyülekszik itt össze, melynek jobbjai adták öröktől fogva mindazon jót és nagyot, mi az emberiségben létezik. Így rajzolja maga is idevaló hata-
táskörét. Ez egyetemet megneemesíteni, a tanulók erkölcsi reformációja által Fichtére nézve ellenállhatlan feladat. Ezért tartja nyilvános felolvasásait a morálról, tudósok szá-
mára; e mellett személyes érintkezés által is igyekszik a ta-
nulókra hatni. Amaz életnek, melyet Zachariä „Rennonisten“-
jében gunyorosan rajzolt le, Fichte az egyetemi szabadság
által, melynek tért enged a tanulók között, sirját akarja meg-
ásni. A romlás tüzhelye a „rendekben“ (Orden) rejlik, melyek
az ugynevezett igazi Burschenthumot és a korszellem befo-
lyása elől magát elsáncoló Studententhumot nemzedékről
nemzedékre ültetik át. Ő az első tanár, ki erkölcsi hadjáratot
indít, a német tanulók balga, különcödő és magát elszigetelő
életrende ellen. És a győzelem sikerül neki, beszéde és sze-
mélye hatalmával. A rendek feloszlanak; rend-könyveiket
kezeibe adják át s készek lemondási esküjüket előtte letenni.
Fichte elvállalja a közbejárást az államhivatal és a tanulói
rendek között, s míg az ügy helyes, és csak ügyleti lassu ha-
ladását folytatja: a tanulóknak gonosz oldalról besugják,
hogy Fichte két kulaesos játékot üzött velök, s az udvarok-
nál elárulta. A három rend egyike el hagyja magát vakít-
tatni, s annyira eltölteti magát vak gyűlölettel Fichte ellen,
hogy öt és az övéit a legnagyobb insultatióval és többszörös
éji kőostrommal üldözi. Védelem nélkül s majdnem egészen
kitéve a düh e kitöréseinek, Fichte, hogy az övéit biztos-
ságba helyezze, egy darab időre kénytelen Jénát elhagyni,
1795. nyarat Osmannstädt falván, Weimar mellett, tölteni.

E tanuló rendek mellett egy másik ellenséget is huszi-
tott föl maga ellen, úgy hogy már itteni működése első telén
kétszeres összeütközésbe keveredik. Hogy szónoklatait a
morálról minden tanuló hallgathassa, s ezért egy egyetemi
előadással se ütközzék össze, midőn e szónoklatokat másod-
szor megkezdi, erre vasárnap i órát választ, melyet az

istenitisztelet szabadon hágy. Ekkor a legfelsőbb egyházi hivatal bepanaszolja őt, hogy szándékos bántalmat követett el az ország istenitisztelete ellen. A dolog a herceg elé kerül, az előadásokat egy előre felfüggesztik, az ügyet szegesen megvizsgálják és a herceg véghatározata Fichtét minden vád alól fölmenti, sőt dicsérőleg isméri el előadásai célzatát és jellemét, s megengedi folytatását vasárnap is, ha más idő nem szabad. Fichte újra elkezdí, de ekkor már a tanulók közt is forrong ellene a gyűlölség, s még a félév bezárta előtt megszünteti e felolvasásait.

De ezért nem voltak hiábavalók e reformátori kísérletek; oly szellemet terjesztettek azok el a tanulók között, mely a rendek ellen nyilatkozik, s egy új egyesületet alapít „a szabad emberek társulatát,” a mint magát nevezé. Ez ifjak közül, akkor Fichte szellemétől lelkesítve, egyik hatalmas gondolkodó, egy másik tekintélyes és hazájának jóltevő államférfiú lön: Herbart a bölcseész és Smidt a bremai polgármester, akkor egyike Fichte legálhatatosabb és legragaszkodóbb híveinek. A reformáció, melyet a német tanulótság megért s melynek gyümölcseit mi szedjük, Jénából indult ki, s szerzője Fichte volt.

A gyűlölködő és titkon táplált rágalom már teljes erővel működik ellene. Ellenei alattomban készülnek és leskelődnek, hogy hogy foghassák meg. Egy folyóirat, melynek ma már neve is elveszett, vasárnapi előadásait a francia forradalom példája szerinti észbálványimádásnak nevezte. A háló már ki van dobva, s már is fenyeget, egy hatalmas helyről. Azon eseményig érkeztem, mely Jena és Fichte között az átkos szakadást okozá; azon okokig, melyek végkövetkezménye az volt, hogy Fichte önkéntes száműzöttként hagyá ide Jenát. Nem akarok bepillantani a gonosz rugók szövetségébe, melyek mindenkor összehatnak, ha egy férfiút hivatásában kell megkárosítani, a mennyire lehet tanáért megsemmisíteni. Ezek az emberi természet legalacsonyabb terén tenyésznek, s legtisztátlanabb szenvedélyeivel állnak össze-

függésben. A régieknél az volt a példaszó: a sors irigy. Nálunk, megfordítva, az irigység gyakori sors! Ne szóljunk tehát egy szót sem e rugókról és irigy kárörvendő módjukról, egy szót sem e fajzatról, melyet magunk is ösmérünk, és nem csak a könyvekből!*) Elhalgatom a neveket, — csak kettő van — kik bizonyítékokat hagytak egyetemünk jegyzőkönyveiben Fichte iránti gyűlölségükről, melyek előtt még ma is, több mint egy fél évszázaddal később, el kell pirulnunk. Az ilyen embereknek nincs mitől félniök. Az utókor elfeledi őket, a jelen pedig a hasonlók számára, a pártszolgálat fogalmában, a bünbocsánát egy nemét találta ki.

A jó alkalom elkövetkezett, melynél Fichtét meg lehetett fogni. A filozofiai folyóiratban, melyet Niethammerrel adott ki, Fichte Vorberg egy cikkét nyomatta ki „A vallás lényéről“ s egyszersmind saját, eltérő, véleményét is hozzá csatolá egy önálló értekezésben „Az isteni világrend felőli hitünk alapjáról.“ Egyszerű alapgondolata az volt, hogy erkölcsi cselekvésünk közvetlen hit erkölcsi hatályában, vagy az erkölcsi cél betöltésében, tehát a dolgok rendében, melyben a jó csak a jóból eredhet, azaz hit az erkölcsi világrendben. E hit pedig nem következtetéseken alapszik, hanem eredeti, mint maga az erkölcsi szabadság. Ható és élő tartalma ép a világ ez erkölcsi rende, ez maga az isteni, mely minden korlátozó és anthropomorfizáló képzet által, vallásos hitből eüdemonisztikussá szállítatik le. Amannak tárgya a világkormányzó, emezé az embereknek tetszős istenség. Amaz igazságos, emez kedvező; a vallásos hit gyökere az erkölcsiség és feltétlen odaadás, az eüdemonisztikus hit gyökere, minden alakzataiban, az önzés. A világ ez örök rendére tekintve Goethe mondásával rekeszté be Fichte értekezését:

*) Tudatik, hogy Fichte hasonló áskálódások következtében volt kénytelen heidelbergi tanszékét a jénaival fölcserélni.

Töltsd meg vele nagy szivedet egészen,
 S lelked ez érzelemben hogy ha boldog léssen,
 Nevezd aztán a mint ép akarod:
 Isten! Szeretet! Szív! Szerenese!
 Én megnevezni nem tudom;
 A érzés minden;
 A név csak hang és pára,
 Felhőt borít az ég pirjára.

Ez iratba ónsulylyal kapaszkodik a rég leselkedő üldözés. Egy pár évvel korábban a vád így hangzott: megfertőztette az Úrnak napját! Most ezt kiáltozták: Istent káromolta! Elsőbbben az illő helyeken szóval sugdosták be, hogy tana káros sőt veszélyes; azután egy névtelen irat jelent meg — ily alkalmakkor soha sem marad el — mely azon szín alatt, mintha egy részrehajlatlan harmadiktól jőne, magát a vádat tevő, a gonoszság szokott okosságával, népszerűvé. Ez pedig volt: „Egy atya levele tanuló fiához a Fichte- és Vorberg-féle atheizmusról.“ A szerzőséget szerették volna az altdorfi Gabler theologusra kenni. Ez érdemes férfiú, bármily kevésbé értett is egyet Fichte tanával, a legnagyobb botránkozással utasította vissza a mendemondát, bosszusan, hogy ily gyalázatot tesz nek fel róla. A szerző máig rejtve maradt*). Most egy idegen kormány, a szász választó vette kezébe a dolgot. A Fichte-féle folyóiratot konfiskáltatta, s a jénai egyetem hercegi fenntartójától követelte Fichte megbüntetését. Így vonult össze felette a kereset. Iratának eltiltására Fichte ily című füzetrel felelt: „Appellation an das Publicum gegen die Anklage des Atheismus, eine Schrift, die man erst zu lesen bittet, ehe man sie confiscirt.“ Hogy hercege előtt kitisztázza magát, írta „Gerichtliche Verantwortungját;“ Német ország egy pár kormánya követé a

*) Leghíhetőbb hogy Ulrich, jénai hivataltársa, professor philosophiae, vagy Gruner, professor medicinae volt, kik az első összeütközéskor már Fichte gyűlölködő ellenségeiül bizonyították be magukat.

szász választó példáját s lefoglalta Fichte iratát. Poroszország visszautasítá a felszólítást.

A weimari kormány Fichte mellett volt, meg akarta őt az egyetemnek tartani, de egyszersmind az egyetemet is megmenteni a külföldi eltiltástól és az egész ügyet csendben, jóakarató intéssel simítani el. E megintésnek az egyetemi tanács útján kellett az illetőhöz jutni. De Fichte nem akarta azt ez uton elfogadni. Anélkül, hogy a dolog végét elvárta volna, irt a minisztereknek hogy az intésre elbocsátási kérelmével fog felelni, és hogy vele elvrokon barátai is elhagyják az egyetemet, s új hatáskört keresnek maguknak egy új intézetben. Mainzra gondolt, de csak hamar tapasztalá mily kevésbé hajlandó és képes a francia köztársaság német egyetemeket tartani fönn.

Fichte e levele döntötte el az ügyet. Majdnem fenyegető hangon volt írva, s e hangot a kormány el nem tűrhette. Maga Goethe is kinyilvánította, hogy saját fia ellen is szavazna, ha ily hangon merne egy kormánylyal beszélni. El lehet e veszteséget tűrni, mondá, „az egyik csillag lemegy, a másik feljő.“ Fichte az intéssel egyszersmind elbocsátatását is megkapta. Egy második levelet irt, mely az első visszavoná. De a kocka el volt vetve. A tanulók tömegesen nyújtották be a kérelemleveleket a herceghez, Fichte újra visszahívása ügyében; a kérelem háromszor ismétlődött, háromszor utasítottatott vissza. A kérelmezők nevei közt Dahlmann és Steffens is ott vannak.

A csapás legsúlyosabban nehezkedett az egyetemre. Néhányan diadalmaskodtak, egy nagy hivataltársukkal kevesebb volt, s azt hitték, hogy avval ők lettek nagyobbak. A legnagyobb résznek elment kedve; az egyetemben nem találták magokat otthon, s 4 évvel Fichte elbocsátatása után Jena Paulust, Niethammert, Woltmannt, Hufelandot és Ilgent vesztette el.

Fichte maga is sokat vethetett magának szemére utóbbi magaviseletében a weimari kormánylyal szemben. Első le-

vele fenyegetőzés akart lenni, és eredménytelen elhamarkodott balfogás volt. A második még rosszabb volt: következetlenség, melyet Paulus rábeszélése és a körülmények rohamra csalt ki belőle, s melyet Fichte maga is keserűen megbánt később. Senki sem hihette el, hogy a megintést el fogja tűrni, melyet egész magatartása után meg nem érdemeltnek kellett tekintenie. És mégis ki veheti neki rossz neven, hogy egy percig ingadozott, hogy tanítói hivatala iránti szeretetből előbb az intést meg akarta előzni, azután eltűrni, csak hogy tanítói munkássága félbe ne szakíttassék? Ha a kormány nem kimélhette meg intését, melyet alig lehet annak nevezni, szeretné az ember kérdeni, hogy miért nem engedte neki a lemondás kezdeményezését?

Ha elgondolom, hogy működött Fichte Jénában, hogy keltette föl és tette nyugtalanná a tanulók szellemét öt év alatt, hogy üldözték ellenei s a végén is oda vitték a dolgot, hogy mint egy száműzött távozott innen: ki nem tudom verni emlékezetemből Sokrates szavait, melyeket elítéltetése előtt az athénebelieknek mondott, s Fichte is hasonló mondhatt volna itt: Ha már nem leszek köztetek, nem egy könnyen találtok egy másikat mint én, kit bizony az isten adott tinektek, mint egy nagy és nemes paripának, mely azonban a lomhaságra hajlik és a sarkantyú ingerlésének látja szükségét, mert mint sarkantyút adott isten engem tinektek, engem, ki benneteket felbuzdítani, rábeszélni, meginteni egész nap meg nem szünöm, mindenütt nyomotokban.

Vagy nem teszem jól, hogy a kis egyetemet a nagy paripával hasonlítom össze? Igaz, Fichtének hogy egész erővel és hatálylyal működhessék, az ő módjában nagyobb térre, és rázkodtató világesemények által mindennapi sarkából kibillentett időre volt szüksége, mondom oly időre, melyben egyszerre úgy szólván egy csapással vesztik el értéküket az élet javai, melyek az embereket petyhüdekké és hiúkká tesz. E nagyobb cselekvési tért Poroszország fővárosában

lelte föl, hol a király maga ajánlott Fichtének biztos menhelyet, oly szavakkal*), melyeket nem fogunk elfeledni.

Nem soká eljött az idő, mely Fichtének való volt, mely fölkelte a világ érzékét e férfiúhoz, kit azelőtt meg nem birt fogni, érzetét, mely elég bátorrá tévé őt, hogy megértse, mert mindent eltisztított az utból, mi e bátorságot gátolá: „mert az ember elsatnyúl a békében; a semmittevő nyugalom a bátorság sirja, de a háború felidézi az erőt, mindent rendkívülivé magasít, még a gyávában is bátorságot kelt.“

Eljött a háború Németország fölé, vele a kiélt és elsüllyedt korszak megsemmisülése, s az ujnak kezdete. E kiélt és már bensőleg elkorhadt idő érzetében rajzoló Fichte berlini első felolvásaiban az ájult jelenkort**). Már a következő év meghozta a háborút, mely Tilsittel végződött. Fichte nem akart a meghódított városban maradni, nem akart az idegen uralomnak meghajlani, nem nyakát a hajcsár igája alá görbíteni. A jénai ütközet után Königsbergbe megy, a friedlandi után Memelbe s innen Kopenhágába. A háború kezdete előtt egy nyáron Erlangenben olvas a tudós lényegéről***), folyama alatt egy télen a tudománytanról.

Csak a béke megkötése után tér vissza Berlinbe. Első tette szónoklatai a német nemzethez. Most itt az idő, melyet követelt; az erkölcsi ujjaszületés szigorú szükségképiséggé, a nép ügyévé lön, Poroszország megújodása belülről kifele kezdődik. Az ily ujjaszületésben munkájával és lételével a tudomány is részes. Az új Poroszországnak új, a regeneráció szellemében alapított egyetemre van szüksége, s Fichte egyike a legelsőeknek, kiktől tanácsot kérnek. Ő a nemzeti nevelést az egyetemben akarja megalapítani, s e szellemben készíti tervét a berlini egyetem alapítására. E terv oly

*) „Nem tudom, hogy áll Fichte istenével, az az ő dolga: de ha békés polgár, országomban meglakhatik.“

**) „Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters. Berlin. 1805.“

***) „Vorlesungen über das Wesen des Gelehrten, Berlin. 1805.“

szorosan fűzi egybe az egyetemi közéletet, hogy sem az új főiskola sem az egyetemi élet korlátlan modorába belé nem illik. Fichte úgy akarta az egyetemet alkotmányozni, hogy a tudomány és alkalmazása által a nevelést fejezze be, úgy tekinté mint nevelő intézetet. Humboldt (Vilmos) terve nyerte az elsőséget Fichteé fölött. Az egyetem meg lön alapítva, emlékeül Poroszország akkori szellemi megújulásának. Fichte volt első, senatus választotta rektora az egyetemnek. De hivataloskodása nem soká szakadást okoz közte és kollegái között, s mihelyt látja, hogy nem cselekedhetik elvei szerint, még az idő letelte előtt leteszi hivatalát.

Végre elkövetkezik Poroszországnak, Németországnak a szabadulás órája, midőn az iga lehull, midőn nem akarja tovább türni az idegen kormányzókat. A király szavára föl kel a nép. Fichte hallgatóit fegyverhez bocsátja. Ő maga is kész táborba szállani, és a harcosok közt lenni szónoklatának tüzével. Mivel visszatartóztatják, azok közt marad, kik a legvégső szükségben az utolsó harcot fogják kiküzdeni a nőkért és gyermekekért, házakért és oltárokért. Köztünk is vannak tanuk, kik őt akkor látták, a nemzetörök fegyverével kezében!

A harc a fővároshoz közelít. A grossheereni és dennewitzi győzelmek megmentik Berlint, s benépesítik kórházait sebesült harcosokkal. Most a nőknél a hősiség. Fichte nője az első közt van, kik a betegek ápolását magukra vállalják, s őt hónapon át hősi önfeláldozással csak a kötelességnek él. Ekkor őt is leveri a betegség, melyet a kórházak támasztottak és terjesztettek. Nem soká a végremény is kiálvóban van. S épen ekkor kell Fichtenek felolvasásait a Tudománytanról ismét megkezdenie, ekkor bucsut vesz ide lenn örökre a hű társtól, az egyetemre megy, s két óra hosszant tart előadást a legelvontabb és nehezebb tárgyakról, s midőn visszatér, a kiállott jóltevő válság után, az életnek visszaadva leli nejét. Hála és érzékenység által elfogódva ráborul s e percben, úgy gondolják, ő maga is halálos léget

szitt be. Tulerős természete sietve közeleg a halálhoz. De e férfiú még sem halhat meg a nélkül, hogy magával ne vigye a győzelem hírét. Utolsó életöröme a tudósítás, hogy Blücher átkelt a Rajnán és a német föld megszabadult az idegen uralma alól. E győzelmi tudattal költözött át.

Van valami e halálban, mi ismét és ismét az ó kor hősére emlékeztet, kit már régen mindenek felett bámultam, ki a nyilat kivonta sebéből, midőn hallá, hogy az övéi győztek. „Meghalsz, Epaminondas, és nem hagysz nekünk fiaikat hátra!” „De hagyok hátra két halhatatlan leányt, a leuktrai és mantineai győzelmeket!”

S ha ma Fichte Gottlieb János neve, miután betöltte első évszázát, hálásan ünnepeltetik a németek által: mint egyike szellemi hadvezéreinknek, ki a világosság fegyvereit használta, mint egyike a legvitézebbeknek, e „philosophus egregie cordatus,” — mi tanuságot teszünk róla, hogy ő is hagyott a világnak halhatatlan tetteket hátra, harcait és győzelmeit!

Közli Szász Béla.

A sárospataki főiskola tanárainak életrajza.

XXVI. Zemléni György 1628—1631.

Zemléni vagy Zempléni György, beiratott a sárospataki iskola beöltözött ifjai közé 1620. év marc. 22. s I. Rákóczi Györggyel annyira elismértette szorgalmát, hogy 1624. ennek különös jótékony-sága által segítve ment külakadémiákra, névszerint Franeckerába. Haza térvén, 1628. hozatott a sárospataki iskolába conrector vagy társigazgatóul, valószínűleg D. Komjáti Mátyás után, mely iskolai hivatalban mintegy három évet töltött.

A Tsétsi-regisztrumban e rövid de pontos jegyzés van róla: „Zemlényi György 1628 körül (volt pataki tanár),

1631 pedig vinnai, majd bényei lelkész lett.“ De nem első hanem másod vagy társigazgató (conrector) volt; az első rektorságot Simándi János, majd Bakai Benedek viselvén, bár emez Zempléni után hozatott Patakra. És épen ez az, a min Zemplénink Miskolezi István előtt keserűn panaszkodott; mit az említett megye 1630. évi anyakönyve így ad elő a 100. lapon: „1630. május 3. Zemléni György pataki conrector bánja, hogy nem succedálhatott Simándi uramnak Bakai uram miatt, holott Sári uram egynéhányszor lactálta őtet az successióval. Nagy mondással asseverálja, hogy csak úgy is nem dependeál Bakaitól, mint dependeált Simánditól: holott ő is a scholát tudta volna úgy dirigálni, ha az Ur ő Nagysága előtt olyan cotemptusban nem jutott volna némelyek miatt, mely obstált, hogy autoritative ekkéig is nem viselhette magát az Auditorok között. Panaszkodott böcstelen állapattia felől, és saláriomja felől; kinek mikor mondtam volna, hogy mostani fizetését, meli vagion, ő N. az utolsó collegának conferálja, és az mostan szabott két collega fizetésének eggjikét neki adgia: azt mondotta erre, hofi inkább akar ez mostani fizetéssel contentus lenni, hogy sem annac eggjikével: mert szegienli maga kérni, hofi egj egj forintonként fizetnek azoknak. Nem ellenkezi mindazonáltal igj ha ő N. megjobbítia valamenivel, és Cantorra fizet, mint a Fejervari gymnasiomban való professoroknak, melről ő N. haszemben lehetek, edocealom. Jelenté azt is, hofi ő N. tegnap az publicus deakoknak botsut adott volna, és annál inkább az constitutio szerént nem járhatuánac el dolgokban: mert publica leczkéc, publica disputacióc és collatiók nem lennének.“

Ugyan is Simándi János első rektor nem sokára ujhe-lyi pappá leendvén, letette hivatalát 1630. május 1-én a tavaszi áthelyezéskor, vagy kevéssel előbb; mely alkalommal I. Rákóczi Gy. Simándi utódaül Bakai Benedeket tette, és nem Simándi volt kollegáját Zempléninket; és ez ő reá oly

roszúl hatott, hogy bár hivatalában megmaradt, sértve érzé magát, s bántott indulatát ismételve nyilvánítá.

Ugyanazon 1630. máj. 22-én a közgyűlési nyilvános vitázat elnökévé nevezé őt Miskolezi István zempl. esperes, kinek ez ügyben Zempléninkhez írott latin levele ily tartalmú: „A tiszt. férfiu Zempléni Györgynek, a s. pataki gimnázium tanítói közt társigazgatónak. Üdvözlendetet, s hasznos munkálkodást (*ἰγιαυειν, καὶ ἐνπραττειν*) Tisztelt férfiu! Zempléni uram!

Bár, mint magad tudod, a mi testvérkörünk — fraternitas — nyilvános vitázatára régen ki van elnökül jelölve tiszt. Tholnai István uram: mindazáltal, mivel ő a mélt. főispán urral nem ritkán kedve ellen is kénytelen messze távozni, s gyűlésünkről elmaradni: tartok tőle, hogy netalán a most kihirdetett zsinatról is elmarad, és így a közvitázatnak sem leend elnöke (mit nem szeretnék). Azért tetszék tiszt. uraságotat korábban atyafiságosan figyelmeztetni, s felhívni, hogy ha Tholnai uram távol lenne, töltsd be e hiányt a te tudós elnökségeddel, hogy a mi testvérkörünk egynek távolléte miatt valami hátramaradást ne szenvedjen. Tudjad, hogy ez egyetlenen kívül tiszteletességedtől soha semmit nem kérek: tedd te is, hogy e kérelmem teljesüljön; nem kételkedvén, hogy ezzel nekem, sőt az egész tiszt. testvérkörnek legkedvesebb dolgot teszesz, melyet az hasonló jótékonysággal viszonzand. Ismét és ismét erőt s egészséget kíván a te S. P.“¹⁾ És talán a pataki tanárok közül ő rendeltetett legelőször a zsinati közvitázat elnökévé; azelőtt, sőt később is gyakran, a megye esperese vagy a főbb ülnökök közül elnökölt valaki: a mit Lampe is megjegyez mondván: „A következő években a jelen időkig a sárospataki kollégium tanára szokta azon megyében (Zemplénben) az elnökséget viselni.“²⁾

¹⁾ L. Matric. Ven. Tractus Zemplén. ad an. 1630. p. 104. Az S. P. betű jelenti Steph. P. Miskolczy zempl. szénior.

²⁾ Lampe. Histor. Eccl. Hung. ad ann. 1630. pag. 720.

De hogy Zempléninkre térjek, ő a következő 1631. év július 21. letette iskolai hivatalát, Sárospatakról, az iskola gondnokainak tudta s búcsúzás nélkül, sőt mint mondják, a felügyelő urat, sárospataki papot sem köszöntve titkon ment el¹⁾ s vinnai pappá lett. Ez elmenetelhez készülve ajánló levelet kért tisz. P. Miskolezi István zempléni esperestől, de kérését nem ismétlé, sem az ajánló levelet el nem vitte, mely ily tartalmú: „Ajánlás Zempléni György, a sárospataki iskola tanítói közt második társigazgató részére. Vinnára. Testi s lelki egészséget kívánva, magamat és minden igyekezetimet tisztelendő uraságod szolgálatára ajánlom; Tisztelendő férfiú s tisztelt atyámfia a Krisztusban! Ime megy a ti testvérekörötökbe a tisz. férfiú Zempléni György uram, egykor a sárospataki iskola tanítói közt második társigazgató, mind a ti megtisztelő hívásoknak engedve, mind felövedzve a mi ajánlásunkkal. Én hiszem, hogy a mily ohajtva várta ő házi gondjai közt ez alkalmat, hogy eddigi helyzetén változtasson: ép oly örömet fogadandja azt el. Ő kiválólag tudós férfiú, a vitázásban találékony, és ha családi betegsége engedné, a legnagyobbakra született, méltó a nyert hivatásra! Én fájlalom, hogy a lelkészek oly nagy bővsége miatt nem segíthettem rajta, mert előmozdításától nem lettem volna idegen; és fájlalom, hogy elragadatok előlem az alkalmat rajta segíthetni, de azért nem állok ellene az ő hivatásának, mely az urtól vagyon! Bizalmam van, hogy tisztelendőségnek az ő előmozdítására fordított gondja nem dől dugába. Éljen tisz. férfiú legboldogabban a tieiddel, s irántunk, mint szoktál, légy jó indulattal. Írám sietséggel Liszván 1631. május 23.“

Vinnán mintegy két évet töltvén Erdőbényére ment át, mert az anyakönyv tanúsága szerint 1634. 1635 és 1636. évben junius haváig a bényei egyház lelkésze volt. 1640. Ónodban paposkodott²⁾, de azon állomást is elhagyta és 1641.

³⁾ ⁴⁾ L. Matric. Diocces. Zempl. pag. 125. 132. és 25.

nem viselt hivatalt, azután pedig úgy látszik, hogy Böszörménybe költözött; mert az újító Tholnai János ügyében 1646. febr. 14. Tokajban zsinatot tartó lelkészek közt előjön: „Tiszt. Zemléni György uram, Böszörményi egyház lelkésze“¹⁾ s nem ellenkezik az igazsággal, hogy ezt a Zemplénit a mienkkel egynek tartsuk.

Ezekből kitetszik, hogy Lampét ki kell igazítani, ki a pataki tanárok névsorát szerkesztvén, Zempléninket Ruszkai András után helyezi, s tanárkodása idejeül az 1634. évet teszi: holott az annyszor említett anyakönyvből kétségtelen, hogy ő 1631-ben ment el Patakról, s 1634-ben már Erdőbényén paposkodott; sőt az is bizonyos, hogy nem Zemléni volt Ruszkay András utóda, hanem valósággal Ruszkai követte Zempléninket a tanárságban, mint alább a Ruszkai András életírásában ki fog mutattatni.

Maradtak Zempléninktől¹⁾ Gyászversek, melyeket Károlyi Zsuzsána fejedelemnő halálára 1622. évben mint pataki tanuló irt, ekképen:

O Phoebe! cultus despice delphicos!

Atra occupavit nube polum Deus,

Discerpe rorantes capillos,

Rumpe fidem, citharaeque nervos.

Nunc dulce carmen, nunc hederæ decus

Maligna vestrae sustulit Atropos:

Suspende de tergo pharetram,

Pasce boves lacrymante vultu.

Arguta cannae vox taceat: tibi

Adjunge vanum Pegasides chorum,

Assume, singultus cientes

Montibus in tetricis, avenam.

Nunc pulchra squalent, nunc nemorum Deas

Nunc et Napaeas, nunc et Oreades

(Regina quod letho peremta est)

Penula pulla tegat, precamur!

¹⁾ L. Steph. Bénj. Szilágyi. Acta Synodi nationalis Szathm. németi.

Hanc in Britannis plangere condecet
 Oris, et aequum est nomen in aethere
 Finire, cum luctu et sepulchri
 Perpetuos celebrare fastos!

Georgio Szempleni¹⁾“

2. Vannak magyar versei is, melyeket Salánki György tiszteletére 1627-ben írt, midőn az Rotterdami Erasmus „Enchiridion militis christiani“ című munkáját magyarul kiadá. Így kezdődnek:

Az lelki vitézség aianlása.

Lattiuk minemű nagy homáli es setét
 Fellogh kövesse ez világh esetét,
 Lattiuk ez élet senivedését
 Mint tavalyi havac elveszését!

Geor. Zeml. L. M. 2 P.

Csanaki Máté. 1629.

I. J e g y z e t. Ez időben virágzott ama kitűnő férfiú s hires doktor orvos Czanaky vagy Csanaki Máté, kit Bod Péter a pataki iskola tanári közé számít, mondván a Magyar Athenásban: „A hazában lett pataki professzor, a fejedelem mellett, az orvosi mesterséget is gyakorlotta“²⁾. A tudós Weszprémi István pedig így ír róla Biogr. Medic. Centur. 1: „Bod Péter azt hiszi, hogy Czanaki Máté volt a sárospataki iskola igazgatójául alkalmazva; de hogy ez közel sem igaz, biztos okmányokkal bebizonyítja Tsétsi János azon lyceum kiszolgált tanára, egy 1769. év február 3. hozzám intézett levelében: hanem arról semmi kétség, hogy orvoskodott, s azt az 1. Rákóczi György udvarában is gyakorlá“³⁾.

¹⁾ L. Exequiae coerimonial. Sereniss. Susaunae Károlyi. Vesd össze fentebb. 113. lap.

²⁾ Bod Péter. Magyar Athenás. 315. lap.

³⁾ St. Veszprémi Biogr. Medic. Centur. 1. 194 pag.

Megvallom, én is egy véleményen vagyok Tsétsi Jánossal, mert mindeddig legkisebb emléket sem láttam, melyből az ő pataki tanársága kitünnék; legalább mind a zempléni egyházmegye anyakönyve, mind a régi széniori számadások, mind más akkori emlékek mélyen hallgatnak az ő tanárkodásáról. Hanem tanult Csanaki a sárospataki kollégiumban öt évig, 1614-től bezárólag 1618-ig, úgy hogy a beöltözött ifjak névsorába is beiratott 1617-ben s annyira haladt, hogy a logika szabályait sikeresen tanítá sok nemes ifjakkal, kik közt némelyek bárók is voltak¹⁾. Végre 1618. végével 1. Rákóczi György által segítettve külföldre ment, és a német²⁾, belga, angol, frank és helvét akadémiákban tíz évig időzván orvosi doktorsággal diszítve tért Patakra, kegyura Rákóczi György udvarába 1629. évben.

De bár nem tanárkodott a sárospataki iskolában: nem mulasztá az iránt érdemeket szerezni, s annak ügyeit tanácsival előmozdítani. Innen, midőn 1629-ben az iskola átalakításával, vagy a tudományok új rendezésével foglalkozniának az egyházlátogatók, jónak látták ez átalakításra nézve az ő tanácsát is megtudni, mit a zempléni egyházmegye anyakönyve így ad elő: „1629. dec. 5. szállásaikra távozván az igazgatók, én (t. i. Miskolczy István) Szepsi Máté urammal Chianaki urhoz menék látogatás s beszélgetés végett; kitől egyebek közt a felől is tudakozódám: hogy tetszenék néki az iskola új átalakítása, s nem látná-e jónak ahhoz valamit adni, vagy abból elhagyni? Röviden így felelt: ő úgy látja, hogy ez intézkedések egész terjedelmökben nem alkalmazhatók haszonnal a pataki iskolára, mint melyek inkább a gyermekek előmenetelét segítik, mint a már fejlettebb ifjakét. Mert amazok előhaladását, s a felölök való jó véleményt nem csökkenti, ha az alsó osztályokon át sorba lépnek a felső iskolákba, mint az a külföldi jeles iskolákban s gimnáz-

¹⁾ L. Praefation. Controversiis ejus logicis praemiss.

²⁾ L. Weszprém. Biogr. Medic. Tom. 3. pag. 468. „A pataki iskolából 1618. végével Heidelbergbe ment.“

ziumokban történik: de a pataki tanulóság helyzete egészen más, ezeknek t. i. nem céljuk, hogy minden tudományt s művészeteket sajátjokká tegyenek, megelégesznek a logika-rhetorika, s theologiával; azért céltalannak látja, hogy hajlama elleni s minden ugyanazon osztályba helyeztessék, és az időt hasztalan töltvén, oly tudomány tanulására szoríttassék, melyet megizlelni sem ohajt, melynek pusztá nevétől is borzad! Többet is mondván ily modorban, a rektorokkal jövőnk össze, kik véleményöket írásba foglalták ¹⁾).

Többek közt adott ki ily című munkát: „Controversiae logicae, philosophicae et theologicae, Lugdun. Batav. 1625. 8dr.“ Végén hozzá van csatolva „Oratio funebris“ vagy Gyászbeszéd, melyet testvére Csanaki András halálára írt, ki a zempléni, majd az ungvári iskola rektora volt s 1622-ben halt meg. E beszédben a sárospataki iskolát „collegium magnum“ sőt „universitas“ címmel is díszíti, és sokat mond, mi a pataki iskola akkori állapotának megismérésére nem csekély értékű. Legyen ennyi elég Csanakiról, a mi intézetünkhöz való viszonyára nézve.

II. J e g y z é s. Csanakink kétségkívül elment Erdélybe I. Rákóczi Györggyel, s annak udvarában folytatta az orvoslást. 1634-ben Kolozsvárott foglalkozott, s ugyanott könyvet adott ki a pestisről e cím alatt: Az döghalálról való rövid elmélkedés, nyomt. Abrugi György. Kolozsvárott. 1634. 8 dr.“ Ajánlá e művét Lorántfi Zsuzsánának I. Rákóczi György nejének.

XXVII. Salánki György. 1629—1653.

Salánki György áthaladván az iskolai tudományok alsóbb osztályain, 1620. év nov. 3-án a s. pataki kollégium beöltözött tagja közé vétetett, de az 1622. évben dühöngő rágalý a tanulók számát igen leapasztván, Salánki még három

¹⁾ L. Matric. 80. lap. Az egész ügymenet leiratik ugyanazon matric. 77—82. lapjain.

évet sem töltve a beöltözöttek közt 1623-ban az iskola szeniorává tétetett. E hivatal folytatása alatt kegyurául nyervén I. Rákóczi Györgyöt 1624-ben külakadémiákra ment, s azokban mintegy öt évig folytatta tanulmányait; leginkább Lejdában foglalkozott, bár tapasztalás végett a brit szigeteket is meglátogatta.

Hazájába térve 1629, a sárospataki iskola igazgatójává tétetett társ, vagy corrector címmel, mit dicsérettel viselt hat év s néhány hónapig.¹⁾ A Tsétsi-registrum röviden, de nyomosan így emlékezik róla: „Salánki György körülbelől 1629. évtől 1635 ig²⁾; később mádi lelkész“; hanem a zempléni e. h. megye anyakönyve gyakrabban emlékezik, sőt némely részletességeket is jegyez fel róla; jelesen 1630. évről e következőket: „1630-ban junius 5-én Ujhelyben zsinat tartatván, mielőtt a templomban összejöttünk volna, összegyűlt a tiszt. lelkészség Sári uram szállásán a dékánál; ott vitatkozás támadt Salánki György pataki társtanár ama célzó mondása felett: „Magyarországban immár már subában járnak az arminianusok.“ Nem jelölte ugyan ki, kik legyenek azok, sőt állítá, hogy azt tréfából mondta: de az egyház félve a jövő bajtól, a felavatandó papok latinul fogalmazott esküformáját e részlettel toldá meg: „Isten igéjét mindenki, nemcsak a helvét hitvallás, hanem heidelbergi káté értelmezése szerint magyarázandja,“ hogy így az esküvőtől minden csalás vagy csalárdság távol lenne, és az egyház tekintélye ellen véteni ne merjen³⁾. Ez és ily alkalommal lön hát e vidéken szimbolikus könyvvé a heidelbergi káté, az arminianizmus pedig ünnepélyes eskü által kitiltatott; és így szerkesztetett a felavatandó papok azon esküformája, melyet Lampe „Histor. eccl. Hung.“ 724. 725. lapjain közöl.⁴⁾

¹⁾ Bizonyítja Szilágyi Bén. Ist. Acta Synodal-ban.

²⁾ Értsd: pataki tanár volt.

³⁾ Matric. V. Dioecesis Zemplén. pag. 106.

⁴⁾ Salánkink ugyanazon 1630. junius 5. ujhelyi közgyűlésen, mint a vitázat opponense szerepelt. l. Matric. pag. 108.

De Salánkira térve, nem tudom mi szerencsétlenség miatt történt, hogy bár ő tisztességes tanári állomásban volt, mégis a legterheesebb szegénységgel küzdött; legalább Miskolczi István esperesnek 1630. év aug. 22-én egyházi gyűjtemény által kelle őt szegénységéből kisegíteni; majd I. Rákóczi Györgynél eszközöltött kérő levéllel számára segélyt, mely így szól: „Alázatos szolgálatomat ajánlom Ngdnak, mint kegyelmes patronus uramnak sat. Ngos. Uram! Az Istennek hegedűje az Dávid király Psalm. 82: 6. az földi Magistratusokat isteneknek hívja: kik közül velem együtt a tiszta ítéletű emberek, ezen ez mi darab földünkön Ngodat elsőnek valljuk lenni: az melly Isten az egeket maga igazgatya, az földet pedig az embereknek, úgy mint a számadó sáfároknak adta. Psal. 115: 16. hát valamit az Isten tselekedik az egekben, azont kell az Magisztratusnak is ez földön tselekedni. sat. Úgy vagyon Ngos Uram! Ngdra is sokaknak szemei néznek: mert az Isten, úgy mint földi istenre, sokakat bízott az Ngod gondgya viselésére, kikre mint édes atyának ki is kell alkalmas időben adakozó kezét nyújtani, de főképpen azokra, kik, az mint a mi apostolunk bizonyította 1 Tim. 5: 17. az Templomokban és az Scholákban tanitanak. — Azok közzül eggyik az Ngd. pataki Scholájában tanító Salánki György atyánkfia, ki az elmúlt tseterteken nekem írott levelében jelenti utolsó szegénységre jutott sorsát, és kivannya tölem, ha miben tudom, elhanyatláshoz közelgető szerentségének felgyámolítását, ne kényszerítessék az szükség miatt tisztiben megrestülni. Talán Ngd is ez ideiglen eleit vette volna fogyatkozott állapottyának, ha a vagy az Nagyságodhoz dirigált suplicatióját Nagyságodnak beadták volna, avagy ha beadták is, külömbkülömbféle terhes gondai feledékenységre nem juttasztották volna.“ sat.¹⁾

Innen gyanítható, hogy a harmadik társtanár, a milyen akkor Salánki volt, csak csekély díjjal volt a pataki iskolában

¹⁾ L. Matric. Ven. Tract. Zemplén. pag. 116, 117.

ellátva. Az is megjegyzésre méltó, hogy iskolánk ezen korban, sőt a következőben is „Rákóczi-iskolának“ neveztetett; maga, annak egyházi gondnoka, a zempléni egyházmegye esperese így szól Rákóczihoz: „az Nagyságod pataki scholájában.“ E mellék névvel nevezi ez iskolát F. Tholnai István is *λυχνος λογικος* című könyvében, melynek szavait fentebb idézők¹⁾.

Az egyházi s iskolai látogatást 1632. évben is megtartá Patakon Miskolczy István zempléni esperes június 12. napján, de annak munkálatai elvesztek, és pusztán azon beszéd töredéke maradt fel, melyet azon alkalommal az említett esperes az iskola tanulóihoz intézett. A latin szöveg tartalma ez:

— — — — —
„hogy fáradozásaitok babérát annál korábban elnyerjétek minél gyorsabb lábakkal sikerül eljutni az előtökbe tűzött célhoz. Másik ama reményünk, hogy az egészséges testben egészséges lélek lakozik; mert keveset, vagy semmit sem használna a test egészsége, ha a beteg lélek, undorodva a munkától, henyeségben tesped. Mi kérjük Istent, hogy a ti testi s lelki egészségeteket mind végig tartsa meg, s tegyen titeket egyenként és összesen az ő irgalmának edényivé! Többire, bár nem kétkedünk, hogy ti, kivált ily mesterek vivén elöttetek a vezérfényt, gyorsan futtok a becsület temploma felé: mindazáltal engedve egyházi törvényeinknek, kívánjuk, hogy azokat adjátok tudtunkra, miket nekünk ez egyházlátogatás alkalmával tudnunk szükség. Azért felhivlak és intlek benneteket, hogy félre tévén szeretetet, félelmet, irigységet, feleljetek a kérdésre jó s Istennek tartozó lelkiismerettel, melylyel az ő ítélőszéke előtt meg akartok állni. A kérdés ez: Tanítóitok szorgalmasok-e a tanításban, hivek-e a kikérdezésben? és ha ő bennök valami javításra méltót tudnátok, jelentsétek nekünk. Mi igérjük oda fogunk

¹⁾ L. E historia I. Rész.

törekedni, hogy mind a tanítók mind a tanulók illően teljesítsék kötelességeiket, hogy a rendetlenség által rés, sőt széles út ne nyíttassék a zablátlan szabadosságra¹⁾.

Ugy látszik, hogy Salánkink Bakai Benedek 1633. év febr. 19-én történt halála után megnyerte az első igazgatóságot; mert 1634. január 7-én Miskolczy István zempléni esperes ő hozzá s Ruszkai András tisztársához levelet küldött, ily cím alatt: „Georgio Salánki, Andreae Ruszkai collegis docentium in gymnasio patakiensi, gratiam in Filio Dei“²⁾. Még 1635. május 15-én tanárkodott, mint azt a régi széniori számadások bizonyítják, a hol 1635-ben ily sorban vannak a tanárok aláírva: január utolsó napján, Salánki Gy. Dobraviczai Mihály; február utolsóján P. Ruszkay András, Dobraviczai Mihály; ápril. 4. Dobraviczai Mihály; május 15 Salánki Gy. Ruszkay András, Dobraviczai Mihály, szeptember 24. L. Szepesi István a sárospataki egyház administere, s Dobraviczai Mihály³⁾. És ezentul sehol sem említetik Salánkink e széniori számadásokban, mert ugyanazon 1635. évben letette iskolai hivatalát, és mádi lelkésszé lett, hol néhány évet nagy tiszteletben szolgált.

Jelen volt 1638. év július 13. Abauj és Torna megyék Szerencsen tartott, esperesválasztó gyűlésén, hol tisztt. Varsányi Dániel választatott meg, de Salánki is öt szavazatot nyert⁴⁾. Végre elholt 1644. vagy 1645. évben, az akkor Magyarországon dúló pestis által oltatván ki, mint azt Szilágyi B. István e szavakkal jegyzé fel: „Elhulltak azon vészben (t. i. 1644. és 1645-ben) a tiszántúli atyafiak közül tisztt. Péts-Váradi Péter, a tiszáninneri részekből pedig sokkal többen, kik közül elég néhány jeleset megnevezni, tisztt. Gelei Gáspár esperes s szikszai lelkész; tisztt. Salánki György az előtt pataki iskolaigazgató hat évnél tovább;

¹⁾ L. Matric. Ven. Tract. Zemplén pag. 166.

²⁾ L. az idézett matric. pag. 206.

³⁾ L. Extract. ration. senioralium.

⁴⁾ L. Matric. V. Tract. Zemplén pag. 306.

tiszt. Bényei és tiszt. ifjabb Görgei Tamás uramék, egymás után mádi lelkészek ¹⁾).

Munkáira nézve: Salánki midőn még a leidai akadémiában időzne magyarra fordította Rotterodami Erasmus „Enchiridion militis christiani“ című munkáját, s kiadta e cím alatt: „Rotterodami Rézmánnak az keresztyén vitességet tanító kézben viselő könyvecskéje, melyet mostan uyonnan deákbúl magiarra fordított, és hazáiához való szeretetiből közönségessé töt Salánki György.“ Nyomt. Lugdunomban 1627. 12-edrét. Ajánlva van e mű méltóságos Rakóczi Györgynek, Borsod vármegye főispánjának. Hogy van e tudományának több emléke kiadva, nem tudom megmondani.

XXIX. Bakai Benedek 1630—1633.

Bakai Benedek a honi iskolákban megvetvén tudománya alapját, külföldi akadémiákra ment; de nem mondhatom meg, hogy Magyarországon melyik iskolának volt tagja s növendéke. Az bizonyos hogy ő Heidelberg bevétele, és így 1622. év után köszönté a külföldet, s a szövetséges Belgium akadémiáiban tanult, és tapasztalás véget Angliába is áthajózott; mint azt Szilágyi Bénj. Istv. jegyzésben hagyá, kinek ide vonatkozó szavai ezek: „Miután Palatinátusban a Heidelbergi akadémia elveszett, s a szegény Németországot a hádi viszontagságok annyi évek olta keservesen pusztítának: elkezdők tanítványainkat hazánk jövő reményére, a belga akadémiákra utasítani tanulás végett; kik közül némelyek, hogy világot lássanak, a britanniai szigeteket is meglátogatták. Mégpedig, legalább az ország megnézése végett, először mentek oda Csombor Márton, „Magyarország nagy utazója,“ Bakai Benedek, Salánki György, Keresztúri

¹⁾ L. Acta Synodi national. Szathmár-Németi.

Pál, Madarasi János, Medgyesi Pál, Nábrádi János, Tállyai Márton, Veréczi Ferenc, és több művelt lelkű ifjak, a magyar egyházak növendékei, kiket előszámlálni nincs idő¹⁾.

Honába térvén Bakai, kassai „collega“ lett,²⁾ de azt kimutatva nem olvastam, hogy a kassai egyházban, vagy iskolában volt-e társhivatalnok? Majd 1630. év május 1-én a tavaszi áthelyezés vagy közvizsga alkalmával a s. pataki iskola első igazgatójává hívta őt I. Rákóczi György³⁾ az akkor lemondó Simándi János helyére; mely meghívást ő elfogadván ugyanazon 1630. év július 2-án ünnepélyesen beigtattotta, székfoglaló beszédet tartván „azon okok felől, melyeknél fogva a világon az igazság felett a hamisság, vagy az igaz hit felett a pápaság előnyt nyer“⁴⁾; a köztanításokat pedig 15. augusztusban kezdé meg⁵⁾. Társigazgatók voltak mellette Zempléni György és Salánki György, kiknek eleikbe tétetett, bár később hozatott Patakra.

A zempléni egyházmegye anyakönyve őt a pataki gimnázium tanárának s lelkésznek nevezi. Lelkésznek kétségen kívül azért, mivel egyszersmind papi hivalt is folytatott a pataki egyházban, mit róla a Tsétsi-regisztrum is világosan állít, valamint Miskolczi Istvánnak Bakaihoz 1630. november 23. küldött következő levele: „Bakai Benedeknek, a pataki gimnázium professorának és lelkésznek! A békeségnek ama fejedelme ajándékozzon a bőv szüret után az atyafiak kölcsönös szeretetével teljes békeséget. Amen.

Tisztelendő férfit, tisztelt atyámfia! Nagyon félek, hogy szokatlan nyomor előjele Bodrogunknak e szokatlan kiáradása, melynek míg én naponkint apadását várom, látom,

¹⁾ L. Acta synodi nation. Szatmár-Német.

²⁾ L. Matric. V. Tract. Zemplén. pag. 8.

³⁾ L. idézett Matric pag. 100. melynek kivonatát l. előbb.

⁴⁾ De causis: eur veritas falsitati, seu papatus orthodoxiae prae-dominetur in mundo?

⁵⁾ A „Matricula“ bizonyysága szerint.

hogy mindennap nagyobbra nő, s érzem, hogy konyhám tüzelő anyagát teljesen elragadja. Mert a kiöntés erdőkben semmi szárazat nem hagyván, azt a faizásra annyira alkalmatlanná tette, hogy ha a szomszédok barátsága által korán nem szerzek fát, az én kicsinyeim, a szülék nagy szívfájdalmára, érzendik a hideg keménységét! Azért ismét és ismét kérem a te tisztelendő barátságodat, hogy a mennyire lehet segítsen szükségemen; mit megtehet, ha a távollevő prefektus helyettesétől részemre két vagy három szekér fát eszközönd, a micink által Margitának nevezett bényei határból, és a beszállítás biztosítására utalványt kérend a bényei bíróhoz. Ismét szeretettel kérem tisztelendő uraságodat, ne legyen terhére ezt megtenni! — Légy boldog. A keresztyének szülésegítője Krisztus enyhítse a te szeretett oldalbordád szülési nehéz fájdalmait, állítsa vissza régi egészségét s éltesse sokáig a ti isten félelmében nevelt fiacskákat. Tisztelendő t. férfinak Bakai Benedek uramnak, a pataki gimnázium legbuzgóbb professzorának, s ugyanazon egyház leg hívebb lelkészének, uramnak, s a Krisztusban szeretett atyámfának¹⁾.

Innen megtanulhatjuk, hogy Bakai Benedek már „professzor“ címet használt, mely cím, hogy előtte a pataki iskola „rektorai“ közül valakinek adatott volna, sehol sem vettem észre. Ő utána kiválólág Valerius 'Dávid cimezteték így; végre kivált Buzinkai Mihály és Pósa-házi János idejökben lett szokásossá, mint gyanítani lehet Tofaeus Mihály erdélyi püspök 1679. kelt eme jegyzetéből: „1679. jun. 6. haza Fejérvárra jöven a vinczi generalisból (közgyűlés) sat. Azért 10 junii Buzinkai Mihályt és Pósa-házi Jánost fejérvári mestereket, avagy a mint most hívják, professzorokat hivattam“ sat²⁾.

Ez a Bakai az, ki a pataki iskola törvénykönyvéhez

¹⁾ L. Matric. V. Tr. Zemplén 1630. évről 118. lap.

²⁾ L. Smirnai Sz. Polikarpus. 115. lap.

eredetiben csatolt régi széniori számadások alá legelőször írta nevét, mely számadások velünk közlött kivonata így kezdődik: „1631. év szeptemberben Bakai Benedek. 2. októberben Bakai Ben. 1632. január 19. Bakai B. sat. és talán Bakaink hozta e számadásokat jobb és állandóbb rendbe.

Két évig s nyolc hónapig vezette a pataki iskolát kitünő dicsérettel: de 1633. február 19. igen korán elragadá a halál, forró visszaohajtását hagyva maga után; február 24. délelőtt nagy ünnepélylyel temettetett el Sárospatakon, hol a halál érte. Miskolezi Istv. esperes ily tartalmu levéllel hivatgatott az ő temetésére: „Az Ur a magasságból nyujtsen nektek erőt, és a Krisztus egyházának előmenetelére kívánatos egészséget! Tisztelendő férfiak! Félek, hogy ugyanazon eset zörget ajtónkon, mely hajdan Krisztus Emausba menő tanítványin történt szokatlanul. Mert mint ők keresztre feszítve látták azt, kitől Izrael megváltását reménylék: ugymi a híres Bakai Benedeket, ime ép oly hirtelen, mint gyászos halál által elragadva, koporsóba zárva látjuk; ki felől reménylők, hogy a pataki népes gimnázium romlását kijavítandja. Február 19. szombaton déleesti 10 óra előtt ragadá őt el az irigy halál; egy hónap, s nem egész két nappal a kegyes Illés után, mint legjobb Elizeust vagy hogy szóval mondjam: az ősz tanító után a hosszú életre oly méltó ifju tanítványt! E férfinak végtisztességet teendünk Sárospatakon február 24. csötörtökön délelőtt 8 órakor; mely ünnepélyre, viselt közhivatalomnál fogva, mindnyájotokat atyafiságosan meghivlak, s meghagyom, hogy korán jelenjetekek meg; másként nem teendvén. Kelt Liszkán, 1633. februar 21.¹⁾.

Ezeket, miket Bakairól eddig a zempléni egyházmege anyakönyvéből, s más okmányokból előhordtam igazolja a Tsétsi regisztrum is, hol ez van: „Bakai Benedek behozaott 1630. év julius 2.; tanításait megkezdte augusztús 25.; egyszersmind pataki pap is volt. Megholt 1633. február 19.

¹⁾ L. Matric. V. Tract. Zempl. pag. 188.

Ő első volt azok közül, kik Magyarországról tanulás végett Angliát meg kezdték látogatni. "De Bakai Benedeket nem kell Bakai Györggyel összetéveszteni, ki ép azon időben t. i. 1629 és következő években a pataki egyház második papja volt, mint azt a zempléni egyházmegye anyakönyve világosan írja a 76—79. s következő, hasonlóan a 184, 280. lapokon, ki még 1636-ban is pataki pap volt.

XXX. P. Ruszkai András 1631—1636-ig.

P. Ruszkai András tanult a pataki kollégiumban, a beöltözöttek közé 1624-ben iratott; végre a Tsétsi-regisztrum-ban foglalt pataki tanulók névsorának bizonyosága szerint¹⁾ szerencsi iskolatanító lett; a zempléni egyházmegye anyakönyve pedig őt 1629. május 9. bodrogkereszturi iskolatanítónak írja; a honnan vagy azt kell mondanunk, hogy ő különböző időben, mind két említett helyen szolgált, mi azon korban gyakorlatban volt; vagy hogy valamelyik hely tévedésben van. Bár miként legyen: ifjunk elvégezvén e hivatalát külakadémiákra ment, jelesen Angliába. Onnan visszatérvén 1631-ben a sárospataki iskola tanára lett, s azt négy évnél tovább vezette.

A régi széniori számadások először említik őt 1632. év december 16., legutolszor pedig 1636. május 16., s azokban most Ruczkainak, majd Ruszkainak iratik. Lampe pedig az 1631. évre teszi az ő belépését²⁾, mi ha helyesen van, ő kétségkívül a Patakról 1631. év július 21. távozó Zempléni Gy. utóda lett; de nem mindjárt első, hanem csak társtanár vagy corrector volt, és csak 1635-ben, Salánki Gy. eltávazása után nyerte el az első igazgatóságot, a zempléni egyházmegye anyakönyve szerint.

¹⁾ 11. lap.

²⁾ L. Histor. Eccl. Hungar. pag. 596.

Az 1633. év január 5. ujhelyi közgyűlésen tartott közvitázatban opponenssé neveztetett¹⁾. Bakai B.-nek ugyanazon évben történt halála után Salánki Gy. és Ruszkaink ketten vezették az iskolát; és az anyakönyvek s régi széniori számadások csupán e két tanárról emlékeznek 1633. s az ezt követő majd nem egész 1634. évben²⁾. Elbúcsuzott az iskolától, hol csak nem öt évig szolgált 1636. január 25. s erdőbényei lelkész lett Zempléni Gy. után, kinek a tanárságban is utóda volt³⁾. A Tsétsi-regisztrum e keveset jegyzi fel róla: „Ruszkai András 1633. évben, végre 1636-ban bényei lelkész.“ Ebben megigazítandó, hogy itt az ő belépése éveül az 1633. jelöltetik, holott ha nem 1631-ben hozatott is be, mint Lampénál van, a régi széniori számadásokból világos, hogy már 1632-ben be volt helyezve. Semmi munkáját nem láthattam; hanem Medgyesi Pál az általa angolból magyarra fordított „Kegyesség gyakorlása“ című munka előbeszédében említi őt mint barátját, s Angliában volt tanúlótársát.

XXXI. F. Dobraviczai Mihály 1634—1636.

F. Dobraviczai Mihály Sárospatakon tanárkodott, vagy inkább korrektorkodott Salánki György és Ruszkai András társtanárokkal 1634. végétől 1635-ben és 1636 elején. Történetíróink mélyen hallgatnak róla, s nevét hasztalan keressük, mind a nálunk levő „pataki törvénykönyvhöz csatolt tanári névjegyzék“ szerkesztőjénél, mind Lampénál, mind Tsétsi történelmi regisztrumában: hanem a „régí széniori számadások“ megőrzék s eljuttaták hozzánk az ő emlékét, melyekben a fent kijelölt éveken át gyakran említetik neve.

¹⁾ Matric. V. Tract. Zemplén.

²⁾ V. ö. az 1634. év január 7. hozzájuk írott levél cím iratát fentebb Salánki alatt.

³⁾ Matric. pag. 174.

Legelőször 1634-ben fordul elő ekként: 1634. dec. Salánki György, Ruszkai András, Dobraviczai Mihály; legutóljára pedig így: 1636. március 18. Ruszkay András, F. Dobraviczai Mihály. Csak e keveset fedezhettem fel e férfiúról. Gyanítható hogy ennek fia volt az a Dobraviczai Miklós, ki 1669 körül virágzott, és Sambár Mátyás ellen ily című magyar könyvet adott ki: „A feltámadt Japhetke.“ 1669 év. 8drét.

XXXII. Szepsi Literáti Pál. 1636.

Szepsi Literáti Pál tanult a sárospataki iskolában, a beöltözött tanulók közé 1618-ban igttattatott, majd bényei iskolatanítóságot viselt, mely hivatalt elvégezvén 1624-ben külakadémiákra indult¹⁾ s leginkább Franeckerában időzött. Magyarországon először másod papságot vagy káplánságot viselt Tályán²⁾; 1635-ben úgy látszik, már pataki második pap volt, mert a régi széniori számadások nevezett évről ez aláírását mutatják: „1635. szeptember 24. L. Szepsi, a sárospataki egyház adminisztrere, Dobraviczai Mihály.“ Azt hiszem, hogy az „administer ecclesiae“ az első lelkész segédjét vagy a második lelkészt jelenti, ki társlelkésznek (collega pastoris) is neveztetett.

Azután 1636. az iskola igazgatásával bízott meg, mi úgy hiszem, az említett év május hava körül történt, az akkor leköszönő Ruszkai András s Dobraviczai Mihály eltávozásuk után; sőt gyanítom, hogy Szepsi Pál csak ideiglenes tanár volt, míg mások igttattnának be. E gyanút az támasztja, hogy a tanári hivatalnak mind előtte mind utána folytatta a pataki egyházban a második papságot; és hogy csak egy évig, vagy egészen addig sem vezette az iskolát,

¹⁾ A Tsétsi-regisztrumhoz csatolt tanulók névjegyzéke szerint

²⁾ Matric. V. Tract. Zempl. ad ann. 1633 die 15 jun. pag. 191.

gyaníttatják a régi széniori számadások, s az idők körülményei. Bár miként legyen, azt hogy ő pataki tanár volt, még pedig 1636-ban, bizonyítja nem csak Lampe¹⁾, hanem a Tsétsi-regisztrum is, hol ez áll: „Szepsi Pál 1636-ban“²⁾. Ugyanazon év június 25-éről említi őt a zempléni egyházmege anyakönyve is, de egyszerűn pataki kollegának nevezi, nem említve mellette sem iskolát sem egyházat³⁾. A régi széniori számadások kielégítőleg feltartják az ő emlékét, bár bennök az ő aláírása mint tanáré, csak egyszer jön így elő: „1636. július 15-én Tholnai István, Szepsi Pál;“ a honnan igen valószínű, hogy Szepsi Pál egy ideig tisztárs nélkül egyedül volt a pataki iskola tanára, mert Tholnai István nem lelkész, hanem már a pataki egyház első lelkésze, s az iskola felügyelője volt. Többire Szepsink nem sokáig vitte a tanári hivatalt, hanem év fordultával vagy még korábban letette azt, s folytatta a pataki második papságot még 1638. november 26-án is, mely időtől a zempléni anyakönyvben ez áll: „Az 1638. keresztyén évben Patak meglátogatott november 26-án; lelkész Tholnai István; kollegák Szepsi Pál, Arдай Pál; rektor Fövényesi István; professzor Valerius Dávid, kollega Bényei Deák János“⁴⁾; hanem 1639. ápril 17. már nem volt Patakon, mert akkor társlelkészek voltak Tholnai Péter és Arдай Pál⁵⁾, a kik még 1641-ben is viselték azon hivatalt⁶⁾; de 1639. év július 20. még a zempléni papok közt volt, és az Erdőbényén tartott közgyűlésen jelen vala⁷⁾. Az 1641. évben már Zsadányban találjuk őt, miről kezeskedik eme jegyzék⁸⁾: „Zsadányban megjelent az

1) Hist. Eccl. Hung. pag. 596.

2) t. i. pataki tanár volt.

3) Matric. pag. 274. ez van: opposuerunt. Paulus Szepsi collega patakiensis. Vesd össze a 274. lappal.

4) Matric. pag. 3.

5) Szilágyi B. István bizonyosága szerint in Actis synovalib,

6) Matric. Zemplén. pag. 25

7) Matric. Zempl. pag. 326.

8) Matricul. Zemp. pag. 24.

egyházlátogatás 1641. év február 28. csötörtökön este előtt, helybeli lelkész: Szepsi Pál, rektor: Gönczi János, bíró: Éles Pál. A hallgatók a lelkésztől: „kétszer harangoztat, és ő kigyelme nem prédikál; hanem csak könyörgést teszen. Néha viszont egyszer harangoztat és prédikál.“

Államalakulás s alkotmányos fejlődés a középkorban.

(Vége)

3. Olaszország. A langobard hódítás óta, midőn az ország nagy része e népfaj hatalmába került, más része pedig a bizanci császároknál maradt, soha sem egyesült többé Olaszország, sőt a langobard rész egysége is hova tovább jobban eltűnt, mert belőle egymástól független államok alakultak. Ezen alakulásra, s illetőleg földarabolásra volt ugyan befolyása a feudalizmusnak is, de a fő tényezők itt egészen mások. Ilyenek a régi itáliai municipalis eszmék, Róma sajátos helyzete, a pápa világi fejedelemségének megalapítása, a frank hódítás, majd a Németországhoz kapcsoltatás, a norman állam létrejövele, a municipalitás föllépte, s élethalál harca a császárkirályok ellen, kapcsolatban a pápaság és császárság közti küzdelmekkel; végre a municipiumoknak köztársaságokká, majd ismét apró monarchiákká alakulása.

Mintfentebb mondva volt, mikor anyugati római birodalom összeomlott, megmaradt a keresztyén egyház mellett a császárság vége felé újra éledt municipalitás, csak hogy nem egyforma mértékben érvényesítettett a bizanci hatóság alatt maradt városokban, és azokban, melyek meghódítottak a langobardok által. Sokkal nagyobb volt a bizanci municipiumok autonómiája; mert a császárok elnézést tanúsítottak iránta, mint a boldog hajdankor egyik emléke iránt; és mert ha akarták volna is, a távolság és sokféle bajaik miatt nem

igen vethettek volna neki gátat. A langobard területen pedig a papság volt a municipalitás képviselője és védője részint a hódítók és meghódítottak közt játszott közbenjáró szerepénél fogva, részint mert a fejledező feudalizmus hová tovább a püspököket tette a városok uraivá.

Velence és Róma helyzete kivételes. Amaz fejlődése első korszakában sokkal csekélyebb volt, sem hogy az Italia birtoka felett versengő két hatalom, u. m. Bizanc és a langobardok figyelmét magára vonta volna, s e magára hagyatottságában szabadon fejlődött mint *respublica*. Róma helyzetét pedig az tette sajátságossá, hogy az egyház központja volt. A mily mértékben nő a római püspökök hatalma, oly mértékben észlelhető a római municipium élén álló püspöknek Bizánctól elszakadási törekvése, és az, hogy a szent városnak közvetlen urává lehessen. E törekvést annyira megkönyítette a képvizsály, és a langobard királyoknak a római egyházba térése, hogy már II. Gergely ha névszerint nem is, de tetteleg a város ura volt; Pipin adományozása (a mi éppen magát a várost illeti) nem annyira kezdete, mint megerősítése a pápák világi fejedelemségének.

Azonban mielőtt az itáliai municipalitás a lombard területen is tettelegesen érvényre emelkedett volna, közbejött Lombardországnak a frank birodalomba kebeleztetése. És a különben oly hatalmas Károly nem csak azt nem eszközölte, hogy a bizanci és langobard Italia egyesüljön, hanem még új földarabolás eszközévé is lett annyiban, hogy Spoleto és Benevent lombard hercegségeket sem birta megtörni, s ezek mind ő töle, mind Bizanctól függetlenségökben megmaradtak. Nem sokkal ezután történt a császárság visszaállítása. A hajdani császárság fényének és hatalmának emléke, a pápai birtoknak Pipin és Károly által adományoztatása, Károly roppant birtokterületén alapult hatalma, és az, hogy Károly Italia jó részének ura, megfoghatóvá teszi, hogy mind általában az akkori világ, mind különösen a rómaiak Róma urát látták a császár Károlyban. És valósággal az is

volt. De már utódai alatt nagy csatlódás lett volna ezt hinni. Mert ámbár egy darabig még a császárok képével verettek a pápák pénzei, és ámbár a római nép a pápák koronázásakor egyformán éltette a pápát és császárt mint urait: a Karolingek teljesen képtelenek voltak megőrizni a Károly által gyakorolt hatalmat, és valami hűbéries forma függésben tartani a pápai területet, sőt magának a lombard királyságnak dissolutióját sem tudták gátolni; e királyság fendalis urai is ugyanazt mivelték, a mi történt a Karolingek más országaiban.

Midőn a X. században tetőpontra jutott Italia belső zűrzavara, e baj orvoslására egy végzettjeljes lépés történt, t. i. Ottó német királynak olasz-lombárd királylyá, és római császárrá koronáztatása. Ottó segített Olaszország bajain annyiban, hogy a lombard királyságban egységet és belső rendet hozott létre egy kevés időre. De nem sokára mindent elrontott ama szerencsétlen elv föllállítása által, hogy a kit a németek királylyá választanak, az már olasz király és római császár is. Az olasz nemzet halálosan sértve érezte magát önállóságában és büszkeségében, s egyfelől e nemzeti érzület másfelől a későbbi német királyok eszélytelen ragaszkodása ezen elvhez eszközölte, hogy rendesen vérpatakok jelölték az olaszországi kettős koronázásra ment német királycsászárok utait.

Sajátságos tünemény az olasz nemzet, s a császárok eme viszonyában, hogy bármily nagy volt is a gyűlölet a német uralkodók iránt: az Ottók föllépése óta csak kétszer próbált a nemzet más dinastiát léptetni föl, u. m. először midőn II. Henrik ellen iorcai Harduint léptette föl, másodszor a s. frank dinastia kihalásakor, midőn t. i. előbb Róbert francia királyt, majd Vilmos guiennei herceget kínálta meg a vas koronával, de ezek közül egyik sem tartotta tanácsosnak elfogadni a följánlt méltóságot. E sajtáságos tünemény oka abban rejlik, hogy az olaszok már ekkor nem új, és rájuk nézve kevésbbé sérelmes dinastiától, hanem a muni-

palis eszmék minél nagyobb mértékben megvalósításától reményltek és vártak jobb jövőt. A mint-hogy, mint mindjárt látni fogjuk, már a Hohenstaufok ellen a városok képviselik a nemzeti függetlenség ügyét, még pedig nemcsak mint városok, hanem mint megannyi államok.

De mielőtt ily föltünő életjelt adtak volna a municipiumok, közbejött három nevezetes esemény, u. m. a normannok betelepődése, a feudális viszonyok szabályozása, és az investitura fölötti harc. A normannok a XI. század elején fészkeltek meg magokat Alsóitáliában, s itteni első telepöket az aversai grófságot, egy évszázad lefolyása alatt, Nápolysziciliai királysággá növesztették. E norman-állam alakulása, mely az exarchaságnak véget vetett, nem szaporította ugyan Olaszország államai számát, mégis igen nevezetes két szempontból. T. i. a normannok a XI. század közepén a szentszék vazallusaivá lettek, s mint kemény harci nép nagy súlyt vetettek a pápák mérlegébe; továbbá az ő betelepedésök lehetetlenné tette Alsóitáliának a rá leselkedő arabok kezére jutását, a Nápolysziciliai királyságnak mint ilyennek létrejövedele pedig megnehezítette a lombárd királysággal egyesítését. Ezen egyesítést még a normannok bejövedele előtt megkísérlette I. Ottó, fiának egy bizanci hercegnővel eszközölt házassága által, de az ifju császár hiába próbálta a bizanci Itáliát hatalma alá hajtani, mert az illető nép nagyon gyűlölte a „barbar german“ uralmat. Majd midőn már Nápolysziciliai királyság volt Alsóitália, a Hohenstaufok is megpróbálták ezt, hasonlóképen házasság által kapcsolni a lombárd királysághoz, de most is megmaradt a nép ellenszenve, sőt járult hozzá egy új akadály is, u. m. a szentszék ellenzése, érdekében állván a szentszéknek, hogy alsó, és a többi Itália ne legyen egy kézben. E kettős akadály dacára birták ugyan a Hohenstaufok a nápolyi koronát mintegy fél századig, de mint egészen külön királyságot.

A mi a feudális viszonyokat illeti: a feudalizmus nem

volt Itáliában oly erős, mint másutt, részint mert mérsékelte a municipalitas, részint mert az Ottók korában fölapróztattak az eredetileg nagy hercegi birtokok. Minthogy azonban némely feudális urak még ezután is igényt formáltak a hűbér-ur jogra azok fölött, kik egykor az ő területükön laktak, e peres ügyet II. Konrád az alsóbb feudális urak javára döntötte el 1037. E lépésnek azon fontos politikai hatása volt, hogy elvette a feudalizmus élet; a feudalizmus meggyöngülésének pedig ismét az, hogy a városok municipalis fejlődése jóval könnyebbé lett.

Az investitura fölötti kérelmet itt csak azon szempontból érintem, hogy ennek is nagy befolyása volt a municipalitas fejlődésére. És most térjünk át az itáliai államegység kérdésének legfontosabb tényezőjére, a municipiumokra.

Nincsenek ugyan a X. század végeig adatok, melyekből a municipalis önkormányzatnak koronkénti állását tisztán láthatnók: de hogy mégis létezni kellett municipalis önkormányzatnak, megtetszik onnan, hogy midőn a XI. század hajnalán oszlani kezd a városok beléletét borított homály, már ekkor úgy tűnik föl egy némelyik város, mint nem csak municipium, hanem félig meddig önálló állam. P. o. Pisa és Lucca 1002—1004-ig háborút folytattak egymás ellen, s a háborút bevégező béke okmánya világosan mutatja, hogy e városok önállólag folytatták e háborút. Épen ilyen példát mutat Majland és Pavia 1058. E tényekből ha talán nem lehet is ama városok állami függetlenségére vonni következtést, de igen arra, hogy erős municipalis önkormányzattal kellett birni azon városoknak, melyek sereget szerveztek, tartottak fen, háborút folytattak és békét kötöttek.

Ha mindezekhez ismétlésképen hozzáadjuk, mit már fentebb mondtam, hogy t. i. bár gyűlöletes volt az olaszok előtt a német uralom: kevés törekvés mutatkozott más dinastia fölléptetésére: tisztán állhat előttünk, hogy a municipalitas, sőt a független köztársasági élet felé volt e nép vágya irányozva. És minthogy e vágyaknak megglehetősen ked-

veztek az V. Henrik alatti viszonyok is, csak hamar oda fejlődött a dolog, hogy a s. frank dinastia kihalásakor 1125-ben Toscanában több, Felsőtáliában pedig majd minden nagyobb város köztársaság volt inkább, mint municipium. A városok ilyen önállása csak annyiban volt korlátolva, hogy pénzeik a császárok képével verettek, a császárt, ha közéjük ment, megvendégelték, és míg falaikon belől időzött, addig föl volt függesztve a város tisztviselőinek minden hatósága. Ezt is igyekeztek úgy játszani ki, hogy a város falain kívül építettek szálló palotákat a császár számára; Pavia lakosai pedig lerombolták II. Konrád palotáját.

Most már nem maradhatott ki sokáig a városok és a császárkirályok közti jogkérdés végeldöntése. E válság kitörését nagyban siettette a Bresciai Árnold által 1144-ben támasztott mozgalom, melynek egyik célja volt a pápa világi fejedelemségét megszüntetni, Itáliát a császár által egyesíttetni, s Rómát az egyesítendő Italia központjává tenni. A dolgoknak ekkint születendő új rendjében a császárnak Árnold által szánt szerepet így írja le Freisingeni Ottó:

nil juris in hac re

Pontifici summo, modicum concedere regi

Svadebat populo.

Világosabban kifejezi pedig az ujonnan szervezett római senatusnak III. Konrádhoz intézett eme felszólítása: „Tegye át lakását az örök városba; adjon törvényeket Itáliának és Németországnak, kövesse Konstantin és Justinián császárok példáját, kik a senatus és nép erejével uralkodtak a föld kerekiségén.“ De bár egy kevés időre eltöröltetett Rómában a pápa világi uralma, azonnal megbuktak az Italia egyesítésére célzó törekvések, mert Konrádnak nem volt kedve ezen új és ingatag alapra állani.

Igy álltak a dolgok midőn trónra lépett I. Frigyes. Ő teljhatalmu császárnak tekintette magát, még pedig a német

rendek által eszközölt választásnál fogva, következésképen nem csak büszkén elutasította a római senatusnak előtte is ismételt ajánlatát, hanem sietett megtörni először is Rómát, a „lázadás fészket“, azután a „lázongó városokat“, s visszaállítani a császárkirályok tekintélyét.

Igy kezdődtek a városok függetlenségi harcai. E harcok folyamának történetét mellőzve, csak az eredményről szólok. Nevezesen, minthogy a városok harcába beléolvadt a pápaság és császárság közt fenforgó elvkérdés harca is, a városok és pápaság egyesült ereje végre is megtörte a császár erejét annyira, hogy a most kötött konstanci béke biztosította — kevés kivétellel — a városok köztársasági szabadságát. T. i. legyen önálló kormányzati és igazságszolgáltatási hatóságuk, pénzverési, had, és béke joguk; konzulákat, s más tiszvtlselőiket szabadon válaszszák, de ezeket a császár legátusa erősítse meg; a császárt, mikor körükben van, tartoznak élelmezni; a császárnak fölebbviteli törvényszéke legyen a polgári ügyekben; végre a városok, s illetőleg városszövetségek minden 10 évben megújítják a császár iránti hűségesküt.

S itt tulajdonképen be van fejezve a szabadságharc, mert azon háborúk, melyekben még ezután szerepelni látjuk a városokat a Hohenstaufok ellen, többé nem a szabadságért, hanem a szentszék érdekében folytattattak, ennek szövetségesei a harcoló városok, a III. Ince által alkotott városszövetség „az apostoli szentszék dicsőségére és gyarapítására“ szerveztetett. Másfelől igen természetes, hogy minél nagyobb volt koronkint a Hohenstauf császár veszedelme, annál erősebbé lett a városok köztársasági szabadsága; és bár szerződésileg nem töröltettek is el a konstanci pontok, tetteleg megsemmisült mindaz, a mi azokban még fenhagyatott a császárok javára.

Alig hogy befejeztették a városok fölszabadulása, s illetőleg Itália szétapróztatása, mindjárt a XIV. század elején egy ellenkező nagy változást jósoló előjelek kezdtek mutat-

kozni. Nevezetesen ébredezett már a klasszicitás szelleme, s az olaszok nagy költői abban buzgókodtak, hogy kortársában vonzalmat ébreszsenek a hajdani Róma szép nyelve s fényes multja iránt. És minthogy a hajdani dicsőség visszaszerezhetésének legfőbb akadályát Itália mostani széttépettségében, s elláthatlan pártharcaiban látták, ennek megszüntetésére igyekeztek hatni. Azonban egyedül a császárságot látták olyanak, mely a siker némi reményével megpróbálhatná az újra egyesítést; annál fogva azt igyekeztek népszerűvé tenni. Másfelől bár elenyészett is már a császári hatalom, volt még a császári névnek valami kis varázsa, s volt valami kis ösztönszerű félelem a német nemzettől. Innen érthető, hogy VII. Henrik azon hitben, hogy az ut már jó részben meg van egyengetve, vállalkozott a megszakasztott lánc összeforrhatására kísérletet tenni, s e kísérletet ismételtették utódai is. De bármily tapintatosan akart is Henrik a nagy munkához fogni, csakhamar látnia kellett, hogy sokkal nagyobb a már megszilárdult állapotokhoz való ragaszkodás, s sokkal szenvedélyesebb a Welf és Gibellin pártok gyűléte, mint a régi dicsőség utáni vágy. Tapasztalták ezt utódai is, dacára azon egyes elszigetelten álló előnyöknek, melyeket egyik vagy másikkok ez vagy amaz városnál futólag aratott. Ilyen volt p. o. hogy IV. Károly 1355-ben rá tudta venni a büszke Flórencet a hódolat egy nemére*). E tapasztalás azt tanácsolta

*) Midőn megjelent a császár a város alatt, tisztelgő küldöttség ment eleibe, de a követek őt csak Serenissimus Princeps-nek cimezték. Károly igen felingerült, de nemsokára lecsilapodott haragja, midőn a követek, polgártársaik nevében, hűségi esküt tettek neki, ő pedig megerősítette a város minden kiváltságát. A tanács és főbb polgárság közönyösen vette az egészet, tudva, hogy ez merő formaság. Nem így a közpolgárság. Mert midőn a város részéről a hódolat, s a császár részéről a kiváltságok megerősítése szerződésalakba foglaltatott, s az okmány a népgyűlés elébe terjesztetett, ez egymás után hét ízben visszavetett, s csak a későbbi rábeszélésnek engedve nyugodott meg benne. E nap örömeire általános kivilágítás rendeltetett ugyan, de csak a középületek világítottak ki.

a császároknak, hogy, kibékülve a meg nem változtatható körülményekkel, úgy hasznosítsák Olaszországban a császárságot, a hogy lehet, mit a mint mindjárt látni fogjuk tettek is.

E sikertelen kísérletek közben tünt fel az olasz egység barátai előtt egy új reményszikra, u. m. Rienzi forradalma. Legyen elég e helyen csak futólag emlékezni Rienzi római forradalmáról, mint olyanról, melyből, azon fényes siker után, melyet pályája kezdetén aratott a tribunus, sokan reménylették, hogy Itália egyesítését fogja eredményezni. De a szép reményt hamar megghiúsították a tribunus szánalmat ébresztő gyöngéi, miknél fogva nem csak a más államokban iránta ébredező bizalom megszűnt, hanem magában Rómában is teljesen megbukott.

Azonban, alig hogy megszilárdult a városok köztársasági szabadsága, oly változás kezdődött, mely midőn egyfelől megapasztotta a szabad és független államok számát, másfelől utat nyitott a köztársasági városoknak hercegségekké, és így monarkhiákká alakítására.

Még a szabadságharcok kezdete előtt történt, hogy azon nagyobb városok, melyek a hajdani hercegségek, vagy grófságok fővárosai voltak, hódító háborukat indítottak azon többiek megigázására, melyek egykor azon területhez tartoztak volt. E hódító háborúk megszűntek ugyan a szabadságharcok válságos korában, de a viszály elmúltával megint kiújultak, s bőv táplálékot nyertek a Welf, és Gibellin pártok egymás elleni gyűlöletéből. E háborúk által szembetűnő hódítást tette egy némelyik város. Így alapított meg éjszakon Majland és Génua, a toskanai területen Pisa, majd Florenc nagy hatalma. Hasonló uton járt Velence is, s nemsokára nagy területnek s benne sok városnak birtokába jutott.

E közben megkezdett a köztársasági városoknak hercegségekké alakítása is. E részben Ferrara példája tartatik elsőnek, mint a mely 1208-ban hercegi hatalomra emelte az Este családot. Azonban mégis a XIV. századra tehető ezen

átalakulás megindulása. Ennek legfőbb tényezője a politikai pártküzdelmek voltak. Nevezetesen — mint a politikai fejlődés történetében látni fogjuk — az államok polgárai beléfaradtak azon hosszas és gyakran véres küzdelmekbe, melyeket az arisztokrata pártok folytattak egymás ellen, s nyugalomra vágytak minden áron. Továbbá már akkor nagy előmenetelt tett az olasz városokban a gazdagság, vele a kényelemkeresés s élvezetvágy. Ebből önként következett, hogy azon háborúkat, melyeket Olaszország ekkori viszonyai szültek, zsoldos csapatokkal folytatták. És e zsoldos csapatok vezérei, látván egyfelől a pártok engesztelhetetlen gyűlöletét, másfelől azt, hogy a nép semmit sem kíván annyira, mint vagyonát szaporítani s békében élvezni, kedvet és bátorságot kaptak kísérletet tenni, hogy az állam szolgálóiból annak urává tolják fel magokat. És a kísérlet rendesen sikerült, mert az ellenséges pártok, csakhogy egymás gyűlölt uralmától szabadulhassanak, szívesen hódoltak egy más hatalomnak, még akkor is, ha ez a szabadság rovására történt. Némely államokban pedig a kitünőbb nemesi családok emeltették vagy emelték magokat hatalomra, s kevés volt olyan példa, mint Florenceben a Mediciseké. De jelentékeny tényező volt e változásban a Welf és gibellin pártok viszonya is. Midőn VII. Henrik felujította az olasz kérdést, hozzá s illetőleg utódaihoz csatlakozott a Gibellin párt, melynek vezetői ez uton hatalomra emelkedhetni reménylettek, annyival inkább, mert VII. Henrik a Viscontiak hűségét oly méltósággal jutalmazta, mely lehetővé tette, hogy e család nem sokára Majland hercegi székére emelkedjék. A császárok pedig mind a kitünőbb nemesi családoknak, mind a csapatvezéreknek örömet nyújtottak segédkezet hercegségek alapítására azon reménységben, hogy mint az új hercegségek hűbérurai ismét megalapíthatják hatalmukat Italia fölött. Mentek is a császárok e részben annyira, hogy az éjszakon fekvő nagyobb hercegségek császári hűbéreknek tekintettek; de ez semmit sem használt Italia államegységének, mert csak

annyiból állt, hogy a császárok egy vagy más előnyért megerősítették a hercegeket, ellenben szó sem volt arról, hogy a folyvást külön államokat valami politikai kapocs egy közös államtestté forrasztaná.

4. Angolország. A karoling birodalom mind három részének állami fejlődésétől lényegesen különbözik Angolországé. Itt is voltak ugyan némi akadályai az államegységnek, de ezek nem a feudalizmusból, hanem az ország sajátságos viszonyaiból keletkeztek.

Egyik akadály volt a hódító angolszászok közt kifejlett heptarkhia. E heptarkhia megszüntetése, s illetőleg a hét állam egyesítése közönségesen a westsexi Egbert művének tartatik, pedig ha szorosabban tekintjük a dolgot, ő se nem kezdte, se be nem végezte ezen egyesítést. Nem kezdte, mert már ő előtte annyira tulnyomó volt Westsex és Mercia, hogy emez adófizetővé tette Ostangeln, amaz pedig Kent, Sussex, s Essex államokat. Majd midőn Egbert lett westsexi királylyá, ő bekebelezte az eddig is Westsextől függő államokat, s őt kiterjesztette hatalmát Merciaira (vele Ostangelnre) és Northumberlandra is. De itt korán sincs befejezve az egyesítés műve, mert bár meggyőzte is Mercia, Ostangeln, és Northumberland királyait, de nem fosztotta meg királyságuktól, mindöszve is csak Westsex felsőbbségének elősmérésére kényszerítette. De még ez is nehezen ment. Merciaiban pedig épen nem, mert ezen állam királyai sokaig makacsul megtagadtak minden efféle elősmérést. A másik öt ország királyai és népe ha pillanatnyira meghódoltak is, fölhasználtak minden alkalmat, hogy függetlenségöket visszaszerezhessék. Mindjárt Egbert utóda Ethelwulf alatt egyfelől ezen király gyöngesége, másfelől a normann beütés azt eredményezte, hogy az elnyomottak fegyvert fogtak a központi főkirályság ellen. Nem untatom az olvasót az e téren még sokaig fölmerült kísérletek részletezésével, s általánosságban csak azt említem meg, hogy mind maga Egbert mind

utódai mind maga a nagy Alfréd is „occidentalium saxonum rex”-nek nevezték magokat.

Nagyobb előmenetelt tett az egyesítés műve Alfréd fia Eduárd alatt, ki megtört öt királyságot, de Merciat még nem. Mercia először Athelstán királynak hódolt meg a Brunaburg melletti fényes győzelem után (937), melyet több más ellen-ségen kívül Mercia királyán is aratott. De Mercianak még e hódolata sem végleges, még ezután is voltak merciai királyok, kik azon veszélyek idején, melyek Svenó és Kanut részéről fenyegették Angliát, mindent elkövettek a központi királyság megbuktatására, s nem tették le a fegyvert mind addig, midőn Kanut vasvesszője alá került egész Angolország.

Azon viszony, mely volt a központi királyság és a meghódított egyes részek között, megfoghatóvá teszi, hogy Mercia, Ostangeln és Northumberland az unio dacára is úgy tekintettek, mint a királyság különös részei, s elnézetett nekik, hogy sok részben külön törvényekkel élnek. Különösen Merciat Alfréd is oly figyelemben részesítette, hogy vejét állította annak kormányára, veje halála után pedig sokáig ennek férfias lelkű neje Ethelfleda vitte a kormányzást, s csak Alfréd királyi utóda Edvárd vette a maga kezébe a kormányt.

E közben más veszély is fenyegette az úgy ahogy megállapított államegységet, nevezetesen az uralkodó családban támadt meghasonlások, s ezekből eredt osztozások. Így p. o. Ethelwulf király ellen föllázadt idősebbik fia Ethelbald, s közöttük kétfelé osztatott az ország 855-ben. E fölosztás akkor sem szűnt meg, midőn Ethelwulf meghalt 858-ban, mert az apa részét kisebbik fia Ethelbert örökölte, s csak Ethelbald halálakor (860) történt meg az újra egyesítés. Mintegy 100 év múlva hasonló helyzetbe jutott Eduy király, midőn kényszerítettetett a Themstől éjszakra fekvő országrészt testvérének Edgárnak engedni, s e megosztást Eduy halála szüntette meg 959.

Olyan bajokban, a milyenek Károly birodalmát darabokra tépték, eleitől fogva keveset szenvedett Anglia, mert

Alfréd, Edvárd, s Athelstán nem igen tűrtek volna el efféléket. Nem is voltak az angol grófságok oly nagyok, hogy kormányzóikat olyas bitorlásokra bátoríthatták volna, a milyenek a Karolingek alatt divatoztak. De midőn már eldöntetett a királyság egyesítésének kérdése, itt is divatba jött nagy kormánykerületeket bizni egy egy grófra, minél fogva itt is mutatkozni kezdtek a Karoling birodalom szokott tünevényei, sőt már II. Edvárd helyzete keveset különbözött a Karolingekétől. A Confessor Edvárd alatt öt kormányzó gróf közt volt megosztva az ország, köztük voltak Goduin, és Harald, kik köztudomás szerint alá is ásták királyuk hatalmát.

Volt az angol államegységnek olyan sérelme is, mely nem a belső szerkezetnek, hanem külső erőszaknak, u. m. a normann hódításnak következménye s a belső szerkezetnek csak annyiban tulajdoníthatá, hogy a központosító királyság s a megigázott egyes államok közti éles viszály lényeges hatást gyakorolt a normann hódítás sikerére. Ethelbert alatt kezdődtek a normann hódítások Northumberland és Ostangeln elfoglalásával. Nem levén szándékom e hódítások történetét részletezni, csak azt említem meg, hogy Edmund király 1017. kénytelen volt megosztani országát a hódító Kanuttal. De ezen fölosztásnak hamar véget vetett egyfelől Edmundnak még ezen évben történt halála, s az özvegy királynőnek a hódítóval kötött házassága, másfelől és sokkal inkább a normann fegyverek tulnyomó hatalma, mely Kanut kezébe adta az egész országot. E hódításnak az a hatása is volt, hogy most végképen elhallgattak a heptarkhák ivadécai, s akkor sem emelték fel többé fejüket, midőn a dán uralom megtörtetésével ismét angolszász király lépett az ország trónjára 1041-ben.

Azonban az angol államegység tulajdonképeni válsága akkor állott elő, midőn normandiai Vilmos meghódította az országot. Mert most minden attól függött, hogy a szerencsés hódító olyan alapon szervezi-e angol királyságát, mint a mi-

lyenen nyugodott a franciaországi, vagyis enged-e angol királyságában normann vazallusainak oly széles hatáskört, a milyennel ő is birt mint francia herceg a francia királylyal szemközt. E kérdés megoldásánál nagy bölcseséget és erélyt tanúsított Vilmos, mert normann vazallusaitól is sokkal többet kívánt, mint a mennyit a franciaországi nagy vazallusok adtak illető uroknak. Ő más alakot adottt a feudális szerkezetnek, a mennyiben nem elégedett meg a legmagasabb fokozatu hercegek hűségesküjével, hanem megkívánta ezt a legalsóbb foku vazallusoktól is. És ezzel azt az eredményt érte el, hogyha talán valamelyik nagy vazallusának kedve lett volna is függetlenségi terveket ápolni, nem fogott volna boldogulni, minthogy alárendeltjei épen úgy le voltak kötelezve a királynak, mint neki. Ezzel kapcsolatban állt Vilmosnak azon intézkedése, hogy normannjainak a különben roppant nagy földbirtokokat nem egy, hanem több egymástól messzi és elszórtan fekvő darabokban osztotta ki. E körülmény a legnagyobb birtoku vazallusnak is épen úgy megnehezítette sőt lehetetlenné tette a királylyal dacolást, mint az, hogy alattvalói is le voltak kötelezve a király iránt. Végre figyelmet érdemlő tényező volt a netalán vakmerő normann urak fékentartásában a kölcsönös gyűlölet a normann és angol faj között. Szükség idején épen oly fontos szerepet játszhatott volna e gyűlölség az államegység kérdésében, a melyet e fajok kibékülése játszott nem sokára az alkotmányos szabadság biztosításánál.

Vilmos fentebb említett intézkedéseinek eredménye volt az angol államegység megingathatlan szilárdsága.

5. Magyarország. Azon magyar törzsek, melyek a mostani Magyarországot alkották, már idejövetelök előtt tettek egy nagy lépést a monarkhia felé, midőn az Etelközben nem csak közös fővezért választottak, hanem ezen fővezéri méltóságot egy családhoz is kötötték. De e közös fővezérség még nem volt királyság, és monarkhia; és pedig nem azért nem volt, minthogy a vezért nem hívták királynak,

(mert hiszen a bizanci és nyugati császári udvarok királyoknak nevezték a magyar fővezéreket, sőt maga István is „ante regnantes reges“ nevezi vezér elődeit): hanem azért, mert még teljes erejében fenállott a törzsszerkezet.

A magyar monarchiát köztudomás szerint István alkotta, és pedig úgy, hogy valósággal is megérdemelje ezen nevet. Járulhatott ugyan a királyságnak, mint ilyennek, tekintélye megalapításához a korona és látványos koronázás hatása is: de hogy a fő tényező nem ama küljelben helyezett nagy erő volt, megtetszik onnan, hogy nem egy királyunk huzamos ideig uralkodott, mielőtt megkoronáztatott volna, és pedig a nélkül, hogy hatalmát kétségbe hozta volna valaki a koronázás meg nem történte miatt. Annál nagyobb nyomatékkal birt István erélyessége, s a nemzetnek hova tovább meggyőződése az átalakulás szükségességéről. Figyelmet érdemlő körülmény az is, hogy hazánk tőszomszédja, a német birodalom, honnan különben is kölcsönöztetett a királyság intézménye, éppen ekkor kellően központosított királyság mintáját adhatta és adta.

Jellemző vonása a magyar nemzetnek, hogy ámbár tagadhatatlanul nagy ellenszenv mutatkozott is nála a királyság kíséretében bejött kereszttyenség és idegen befolyás iránt: mégis oly dinasztikus érzelművé vált, s úgy meggyökerezett nála a királyság iránti tisztelet, hogy ezt sem a kereszttyenség ellen támasztott mozgalmak, sem a később kifejlett belviszályok meg nem ingathatták.

Nálunk is történtek ugyan lázongások a királyok ellen, de csak a királyok személye és nem a királyság eszméje ellen intéztettek. Továbbá nálunk is kifejlett ugyan a feudalizmus, de nem oly mértékben, hogy az államegységet, s a királyság tekintélyét megingathatta volna. A magyar állam egész szerkezete s alkotmánya olyan volt, melylyel a francia és német feudális urak territorialis függetlensége nem fért össze, s csak a törvények és az egész államszerkezet teljes fölforratása által lett volna valósítható. Mert hogy többet ne is

említsék, nálunk alaptörvény volt a nemesek jogegyenlősége; a mi törvényhozásunk nem holmi szabad bárók, s királyi vazallusok kiváltsága, hanem a nemzetet alkotó öszves nemeség közjoga, sőt kötelessége volt. Nálunk minden nemes tagja volt a szent koronának, s éber szemekkel őrködött a maga jogai fölött, melyeknek megsértése vagy épen eltapodása nélkül lehetetlen volt francia vagy német territoriumokat hozni létre.

Abban áll a fő különbség Magyarország s a germán államok államegysége közt, hogy nálunk csak a törvények olyan eltapodása, s olyan fejetlenség korában merülhettek föl függetlenségi kísérletek, mint a milyen Kun László és III. András alatt uralkodott. És most valóban meg is próbálták ezt a Brebiriek, Lórántok, Németujváriak és Csákok annyival is inkább, mert a szomszéd Németország nagy hűbéreseinek nem rég biztosított függetlensége is kecségtette őket. De minden erőfeszítésök megtört részint a nemzet közszellemén, részint az ifjuí erővel föllépett Anjouk erélyességén.

A nemzet fentebb említett dinasztikus érzelmeiből folyt, hogy midőn később csakugyan biztosítottak magoknak az ország főurai némely feudális előjogokat, ezen előjogok is inkább emelték, mint kisebbítették a korona fényét. Ilyen volt p. o. az, hogy az örökös grófok fölött a megyei törvényszékek nem, hanem csak a király kúriája biráskodhatott.

Azonban bár a magyar államélet egyik sarkalatos elve volt a szent korona egysége, s az ország megoszthatatlansága, mégis történtek ezen elvtől némi eltérések, melyek aztán hátrányára váltak a magyar államegységnek. Igy p. o. a királyi család tagjai közt fölmerült viszályok kiegyenlítésére többször történtek olyan megosztások, melyek hol Erdélyt és a tiszai részeket, hol Horvát, Tóth és Dalmátországot egyik másik herceg birtokává tették. II. Béla pedig megosztottatta három fiát oly formán, hogy Gézáé legyen a korona, Istváné a Szerémség, Lászlóé Horvátország és Bosz-

nia. A mi már azon kérdést illeti, minő közjogi viszony volt időről időre a királyok és e részek hercegi urai közt, erre nem tudunk kimerítő feleletet adni. Mert bár nem szenved kétséget, hogy ha talán tettelegesen nem is mindig, de elvileg megvolt a király legfőbb hatósága: más felől az is állítható, hogy ezen hercegek nem elégedtek meg illető részeiknek csak jövedelmével, és nem egészen a király nevében s tetszése szerint kezelték a hatalmat. Hogy ők itt jelentékeny, sőt többnyire fejedelmi hatalommal bírtak, megtetszik részint abból hogy egy némelyikök pénzt veretett, részint azon adománylevelek és más okmányokból, melyeket mint illető részeik urai adtak ki. De már arról, hogy valamelyik a maga részét királyi minőségben bírta volna, csak egy esetben lehet — ha ugyan egyben is lehet — szó, t. i. IV. Bélánál mint ifjabb királynál. Mert ha tudjuk is, hogy ő királyi címmel és hatalommal bírt, de azt nem, hogy vajjon volt-e az ő részére valami terület kiszakítva, vagy csak mint apja mellett társkirály szerepelt.

Bár ezen megosztások kétségen kívül okoztak is némi hátrányt az államegységnek: de nem forgatták azt föl, sőt meg sem támadták lényegében, minthogy csak mint szükségben kisegítő eszközök alkalmaztattak, és csak ideiglenesek voltak.

Ladányi Gedeon.

TÁRCA.

Tarczai városa külső belső régi törvényei*).

Az Tartszali feő Biro Peter Deak az eő tanacsával egyemben az kegyes olvasoknak Istentől minden jokat kevan. Az Babylloniai Nabugodonozor kiraly almat, mikoron az Daniel propheta magiarazza

*) Petrus Literatus Zombori civis oppidi Tartszal et anno 1606 primum

az kiralnak az eő birodalmabol való levettetése felől, az teőbb beszedi között azt mondgia, hogy a felséges Isten uralkodik az embereknek birodalmokban, es az kinek akarja, annak adgia azt. Az mel' mondasaban, az Istennek hatalmas, szabadsagos es mindenható cselekedeteit hirdeti az Propheta: meliel, vilagh kezdetitől foguan igazgatta, es vilagh vegezetiqlen igazgattia az embereket.

Mert noha ez földi embereknek ugy tetszenek, mintha ez vilaghi birodalmak, orszagok es meltosagok, csak az embereknek erejektől, es okosságoktul viseltetnek: de az mikeppen hogy ez vilagh s abban levő teremtet allatok, az emberekkel egietemben, nem történetből avagj vak szerencseből leöttek, hanem Istennek bölcsesége által teremptetnek: azonkeppen, lehetetlen, hogj az teremtet allatok, kivalkeppen az emberek, kik Istennek nemes teremptet allati, az történetből, es nem az Istentől viseltetnek.

Az mi Urunk Jezus Christus az Szent Mathenal (Cap. 10. w 29. 30) az eő Szent Attianak gonduisselet oly ighen ki terjeszti, hogj eő neki nem csak mi magunkra, hanem magh hajunk szalarais; seőt magh az repeső madarak közzül az legh kisebbikreöl is gondgia legien. Ha illien kicsin dolgokrul, mint az mi hajunk szala, kiröl mi gondot nem viselhetünk, es az Eghi madarakrul is Isten gondot visel: ketsegnekül elhidgiük, hogy ez vilaghi birodalmoknak változasok nem az történetből, hanem az Istentől viseltetnek.

Noha penigh az Isten az Orszagoknak, es azokban valo embereknek igazgatasaban szabadsagos, az mint az Daniel mondgia: mindazon által, azoknak megváltoztatatasara, es büntetesere, az embereknek bűnökkel inditatik. Mert az mint hogj Isten az embert szentsegeben es igazsagban teremptette volt: azonkeppen az emberektől nem egiebet kevanhat eő, hanem szentseget es tökellertesseget, meliel az eő kevasaganak mindenben megh felellienek, De hogy az emberek az esetnek utanna az Isten esmeretitől es tiszteletire valo tehetségekteöl megh fosztatvan, nem egiebet, hanem az testnek gonos kisztekett követhetik: az Isten ez okaert, meltan az büntetesre neha fölfegyverkezik: ebből leszen osztan, nemzetsegeknek, es tartomanioknak változasok es romlasok: mert az kik Istent megh vetik, azok az Istentől is megh vettetnek.

Az mit penigh itt mondunk, sok nemzetsegeknek példajok igaznak lenni megh bizonyttiak; kikben az Ur Isten nem csak hatalmat,

Judex primarius, non tantum auctor fuit, ut leges et constitutiones civitatis hujus diligenter conquirerentur, sed hunc etiam librum proprio sumptu comparatum communitati donavit.

hanem az bünök ellen valo haragjat is megh mutatia. Pelda lehet erre az mi nemzetsegönknek, az Magyar nemzetnek mostani siralmas alapattia, (es vajha masokon mi tanultunk volna, az minthogy masok tanulhatnak immar mi rajtunk) melliet Isten, az igaz es üdvöses tudomannak mentől beösesesb ajandekaval latogata megh, annal teöbb ostorival kezde suitogatni, az eö nylyan valo jo akarattianak megh nem beöesülsejert.

Hallottuk az mi Atyainktul az Istennek az eö ideiekben, avagi, annak elötte valo ostorit: Ehseget, Deöghalalt, Eghbeli csudakot, ellensegnek inseget; es ezeket akkor nagy almelkodassal halgattuk: de minthogy mi az Istennek akarattianak nylyabban valo hirdetesere, szivünket bezartuk, inkab hogj nem mint az mi eleiuk, kik ennyre nem ertettek: sokkal teöb, es szörniüb veszedelmeket ertünk, hogy nem mint az melyeket az mi Attiainktul nagy almelkodassal hallottunk.

Egy nehany esztendötül foguan immar szükseget es dragasagot szenyvedünk, mely miat az mint hallottuk emberek is holtanak megh. Ez szükseget ma'gh mostannis erezzük: Az deöghalal nemzetönket menyi izben sanyargatta! Ez miat orszagunkbol sok feö gondviselő urak: Varosokbul, Falukbol, beölts tudos lelki Pasztorok, Polgari rendből valo eszes tanacsbeli emberek, kik ma'gh hazajoknak hasznosan szolgálhattanak volna, ki fogytanak. Eghbeli csudakat is, mellickekkel Isten az embereket rettent, es jeövendő veszedelmekről megh inti, menyeszert lattunk? Ellenseghnek fegyveret, hadaknak kegyetlenseget, annyt szenvedtünk, hogy ez egesz vilagbon valo nemzetsegek, ezen csudalkozhatnak, es bizonyara mi Magiarok igazan mondhattiuk magunkrol aszt, az mit Esaias (Esai 1. w 9.) mond az Sido nemzetről: Ha az Seregeknek Ura, valami keveset megh nem hagyot volna bennönk, ugj jarto'k volna mint a Sodomabeliek.

Az teöb ostorok közzül penigh, mellickekkel Isten ekkedigh sanyargatot bennönket, ighen keserves az ellensegnek, es sokfele hadaknak kegyetlensegek, es kaar tetelek, mellick miat ighen elnyomorodot orszagu'k. Mert ninesen egesz Európaban oly nemzetseg, mely keze savat nem erzette volna nemzeto'nk: holott csaknem minden orszagoknak rajtunk es miattunk vagion veszekedések. Az Matthias Magyar kiraly halalatul foguan, melynek most 116 esztendeje az Teörök menyi sok erős varainkat, varasinkot, jo előföldönköt foglalta el? menyi sok vitezinket emesztette megh? Az Tatar nemzetseg is az II. Bela kiraly idejetül fogua, menyi sok ezer embereket emesztet megh, es vit el rabsagra; kicsoda az, ki szamat mondhatna. És hogy beszedönket meszsze ne terjeszszük, hanem az mi üdönkbeli, nem

regghi peldat hozzuk eleő: csak az 1604. esztendőbeli szent Mihaly havaban az Tisztantul mikor Dio Szeögnel Petsz Janos az romai Rudolphus Csaszar hadanak eggik reszenek feő hadnagai 5000 lovagh gyalogjaival meghveretek; es ez dologh miat az Nemettel valo egyessegönk felbomlat az üdötül fogua mind ez ideigh mennyi változast, pusztulast szenyvedet orszagunk, ma'gh el nem feleítettük, es soha elnem felejtthettük.

Efele veszedelmes hadak, es verontasok, es teőbb karok között, Varosokban, Falukban levő jo rendtartasokat es tövenyeket is is elszoktak vesztetni, mely dologbul sok karok következnek, mert az emberi tarsasagnak nem lehet jo modgiaval valo megh maradasa, az holot az jo törveniek es rendtartasok megszűnnek.

Mint hogy penigh ez mi varosunknak is az töőb köörül valo helyekkel egietemben az változasban resze volt: nagy romlasban, es karvallasban forgott: Mert mikor Basta Geörgy kit az Rodolphus Romai csaszar derek erővel felseő Magyarorszagban, az Teörök csaszar hada ellen bocsatot volt 1604. esztendőben: megh halvan also Magyarorszagban az Petsz Janos hadanak levagatasat, es az magyaroknak Rodolphus csaszartol valo elszakadasokat; hadaval also Magyarorszagban megh haytasara indula: holot ketszer izben az Magyarokkal megh vivan, bizontalan gyeözedelmet veön. Annak utanna Cassat meghszalvan harmad napigh hiaban leötete. Onnet Eperjeshez menven, az varosban hadaval bebocsattatek. Eperjesről telben 7. Februarii hertelen hadaval Tokay segitsegere alajove: ez darab földet arviz modgyara elborita. Ez veletlen jövese Basta Giörgynek varosunkbeli szamos embereket megh emeszte, ez mellet, marhankat, joszagunkat ithon tapasztalvan el veszte: magunkat hazunknepevel egyetemben bujdosasban kergete, mely bujdosasban Tokaiban levő Nemet ellensegh miat esztendőnel többigh sanyargottunk, hazanktol tavul leven.

Ez bodulasban teőb karvallasaink között eltevesztettük volt ez mi varasunk keönyvetis, melyben eleitől fogvan valo, es az mi eleinkteöl mi reank kezeről keze maradot megregzet első teörvenynk es rendtartasink voltanak megh irattatvan: De minek utanna az Ur Isten rajtunk keönyörülven, minket hazankban es hazunkban szalitot, nagy szorgalmatosaggal abban munkalkottunk, hogy az törvenieket fel talaljuk, es azokat ujonnan, eppen es igazan megiratjuk.

Feltalalvan azért azokat, mind az mi magunk hasznaert, mind penig az mi utannunk való maradekiknak javaert ezeket az törvenieket, es rendtartasokat ez keönyben igazan es eppen megh irattuk, hogy ezekkel mi, miutannunk az mi maradekink elhessenek Isten tisztessegere, es külső jo moddal valo megh maradasokra.

Engedgie azért az mi kegielmes Istenönk, hogy az eö sok rendbeli rajtunk megh probalt ostoni által, az mi büneinkből való igaz megh teresre, az eö nevenek igazan valo megh esmeresere es tisztelesere viseltessönk, es kiszabadulvan ennyi sok felelmönkből, epülhesönk, es az bekességgel megh ajandekoztatvan, eö szent Felsegenek fiurul fiura sziböl szolgálhassunk Amen.

Hogy pedig valami ketsegh abbul ne lenne, hogy ez megh iratot törvények es rendtartások, ez mi városunknak reghi meg regzet törvényi legienek, minekelötte ez könyben leirattatnanak, szomszed varasokbol, ugj mint Tokaybul, es Kereszturbul (mely varasok nemely dolgokban eleitöl fogvan mi velönk egyeztenek) reghi elemetes, es eszes embereket beszolitottunk, kik elöt ezeket ez törvenieket elolvasattuk, es hitszerint ökök megh kerdettük, ha ezeket az mi városunk reghi törvényinek es rendtartásinak esmertek volna lenni: es eök ezeket mi törvényöknnek lenni hitekkal erősítették.

Tokaybol valo szemeliek Dobo Andras annor 50. Teörök Ferenc annor 45. Csuda Andrs annor 40. Kereszturbul Eördeögh Ambros annor 50. Fonagy Geörgy annor 65. Vitéz Matias annor 60. Mikor pedig ez dolgot ilien jo moddal veghez vittük, akkoron városunkban egyhazi szemeliek voltanak: Szentandrassi Istvan feö Praedikátor Zemlyen es Uy varmegyenek espereste, Zombori Peter Pap, kaplan. Varadi Mihaly oskola mester. Feö biró Peter Diak, szolgabiro tarsai Gal Janos, Meszaros Matias, Saak Andras, hites notarius, Tornay Jakab Deak. Tanacsbeli polgarok Csikos Janos, Borsos Miklos. Zombori Szabo Peter, Borbely Mihaly, Veghazi Peter, Fekete Istvan, Sandor Gergely, Gönczy Pal Deak, Pthrücsök Istvan, Kalmar Andras, Szolga Lukacs, Földi Pal, Kiraly Balint, Szilagj Janos, Dancz Benedek, Pocz Mate, Kulin Janos.

Minthogy ez vilagra valo teremtes*) — — — — —
 veye, az miért Isten minket teremtet az — — — — —
 az eö szentseges nevenek dicseretire es — — — — —
 segh minden kereztien embernek, it — — — — —
 eletet ugy rendelni, es erre a czelra ugy — — — — —
 hogy mindenekben es mindenek által az — — — — —
 nek neve dicsertessek es magasztaltassek — — — — —
 ket dolog által mehet veghez az mint nagy — — — — —
 az Istennek igejeböl ertjük. Elöször az — — — — —

*) A papir elkorhadt.

követeseben, es a gonoszoknak eltavoztata — — — —
 mely ket dolgot jo kenyen — is söt nagy sze — — —
 es jo akarattal megh kellene minden embernek cselekedni. De mivel hogy az emberi elme ighen meg fogiatkozot, es az jonak követesere ighen rest es tunya. Ezert az Isten rendelte az emberek között az Feidelmeket, birakat, polgarokat, jambor tisztartokat hogy az Istennek vicariusi es heltartoi leven az nep között az Istennek tisztesseregere szorgalmatos gondgiok lenne, az jokat oltalmaznak, az gonoszokat peniglen, kik vagy cselekedetekuel, vagy nyelvekkel az Istent karomlnak es parancsolatit megh szegnek, igaz iteletvel meghbüntenek.

Miis annak okaert kiket Isten it ez helyben mind az eö anyaszentegyhazaban, mind penigh az külsö gondviselesben eör allokka, es vigiazokka töt, meghemlekezven az mi tisztönkröl es hivatalonkrol, vegeztönk neminemü hasznos es Isten tisztesseregere nezö dolgokat, kiknek megtartasara, mind mi magunkot, mind penigh az közseget kicsintöl fogva nagygh kötelezzük, es ha ki megszegöjenek talaltatik erős bünteteket varja mind Istentöl mind penigh az birotul. Ezek között penigh feö es kivatalkepen valo az undok es Isten karomlo gyalazatos szitkoknak eltavoztatasa, mert latiuk mikeppen az emberek mind magokat miért teremtettenek legien elfeleduen, mind penigh Istennek nagy karomlasaval es bosszusagaval az gonosz es fertelmes szitkokban annyera elarattanak, hogy ingien veteknek sem tartiak: hanett hol mi undok szitok tragarsagh es fertelmes beszéd szarmazik ki szajokbul, az elő Istennek nagy bosszusagaval. Ki mikeppen hogy az egesz embert minden tagjaival egietemben, egiedül es az eö nevenek dicseretire teremtette: azonkeppen nincsen oly kicsin resze es tagja az embernek, kitöl ezt nem kivanja, hogy ötet tisztelie es magasztalia az eö rendi es hivattalia szerent. Mikeppen azert az lelek es okossagh, az feö es az embernek szive arra valo, hogy mindenkor az Isten felöl elmelkedgiek, es gondolkodgiek; ezenkeppen az nyelv arra valo, hogy mikeppen az ember minden egiebb teremtet allatokat ezzel felülhalad, es isten neki szolasra valo eröt adott: Azonkeppen az eö Istenet az eö nyelvevel mi den egiebb alatok felett dicserje, algya es magasztalia. Valaki annak okaert nyelvevel gonoszul el, Isten karomlast szol, es felebaratiat kissebiti, annak rendszerint illien büntetese leszen.

I. Valaki az lelkevel szitkozodik, az mint az orszagh vegezese tartia, Ferdinand Imp. Decr. Poson. 1563. miis a szerent büntettük: Elsöben tizenket forintot vesznek rajta f. 12 minden engedelem nélkül, avagj ha azt megh nem adhattia, vasarnap reggel az kezi kalodaban teszik, es mind estveigh ott pironkodik. Ha masodsor is elmongia az kerekhez kötik es marok vesszővel megh verik. Ha

penigh harmadszor is elmondgia, feje esik el erette, avagy az nyelvet többől kimetszik. Ha ki penigh ezt az szitkot mastul halia, es megh nem monngia az Bironak, azon is 12 frt. vesznek. Ha penigh a Biro ez felet megh nem büntetne, hanem elszenvedne, eő rajta is frt. 12 vesznek.

II. Masodsor, mivelhogy az Isten az sacramentomokat, avagy az szentsegeket az minemü az Urvacsoraja, es az keresztsegh, az keresztieneknek üdvössegekre, es lelki épületekre rendelte, nem karomlasra, szitokra es atkozodasra, azoknak megh csak nevezetek is, hogy az embereknel becsületben legien az 1sten parancsolllia. Valaki azert az kereztvel szitkozodik, annak is szinten ugyan azon büntetese leszen, mint az ki az lelkevel szitkozodik, es az ki hallia, s megh nem mondgia, az is frt. 12 tartozik.

III. Valaki egymast gyalazatos szitokkal megh rutollia, es tisztessége ellen valo szokkal illeti frt. 3 büntetik megh. Ha penigh a ket fel egymast kissebiti, es vissza mondgiak egymasnak az szidalmat, mind az kettőnek egienlő büntetese leszen: az az mindeniken három három forintot vesznek, akar ferfiak, akar asszonjallatok cselekedgiek. Ha penigh tanacsbeliek cselekedik ket annyival büntetik megh. Ez fele birsagot penigh valamit vesznek, az schola es egyház szüksegere, es az szegeniek taplalasara leszen; Ezekből a büntetesekből valamit megh vesznek, ennek harmad resze az feő Biroje, ket resze az szegenyeke es scholabelieke.

IV. Ezek felett is minden szitkok meg vadnak tiltvan, senki egymast ne gyalazza, megh ne szidgia, se barma es marhaja körül ne szitkozodgiek, mert kemeny büntetese leszen. Kivaltkeppen penigh, ha asszony nepektől, vagy leanzotul bestiejevel, avagy egiebb gyalazatos szoval valo szitok hallatik, erős büntetese leszen.

V. Mivelhogy az Atyaktul es Anyaktul az Isten kivaltkeppen valo parancsolattiban kevannya hogy giermekeket Isteni felelemben neveliek az ő nevenek dicseretire, es tisztessegere. Valaki giermeket szitkozodasra tanittia, a vagj giermeketől szitok hallatik, az apjat es annjat büntetik megh erette.

VI. Mivelhogy az Istennek szent es draga igeje lelki eledel, es az leleknek taplalasara valo eszköz, nem babonasagra, nem bibajos-sagra, es varaslasra, es nem ördöguel valo tarsasagra; valaki vagy beteg emberre, vagy oktalan allatra olvas, es varasol, az kereken megh veszszözik először, ha masodsor mivelik, teüből kimetszik a nyelvet. Harmadszor penigh ha azon vteekben talaltatik mint Isten karomlo megh egettetik. Ha ki penigh ez felett tudna, es megh nem mondana, három forintval büntetik meg.

VII. Miert hogy az Isten a keresztienektől azt kevannia hogy

eö hozza teljes sziböl lelekböl úgy ragazkodgionak, hogy az eördög-uel es az eö edenyével semmi baratsagok, es nyajassagok ne legien: minden idegen Isten hiteltöl, es balvany imadastol üresek legienek, valaki bibajosokkal, oldokkal keötökkal, varaslokkal orvosoltatia magat az kereztienek közül, mint ördögnek tagjat kiátkozzak, es ha hol-tok törtenik is, nekiek sem nem harangoznak, sem az Deakok utana nem mennek, sem pedig a kereztieneknek nyugodalmoknak heliere az temető kertben, temetni nem hadgiak, hanem az akasztófa ala lofar-kon vontattiak ki az testet. Ezt is ha ki el titkolna, tuduan, es megh nem mondgia, három forint leszen büntetese.

VIII. Valakik vasarnap külső dologban, es kezi munkaban ta-laltatnak, vagy fahozásban, buza es szena hordásban, kapallásban, malomba valo menisben, eörlesben, vagy akarmi egiebb külső dolo-gban, szekeren szellel járásban, varasbol szekeren vagy ki vagy be jö-vesben, mellic az innep megh szegetik, az Istennek kiadott parancso-latia ellen, az kezi kalodaban teszik, avagy penigh frt. 6 vesznek rajta.

IX. Valaki vasarnap praedicatio megh leteigh, vagy hazanal korcomat arulna, vagy eget bort kiadna, vagy az piacon arulna akar-mifele marhat, az Biro elveteti, es az scolaban es az szegenyeknek adgyak.

X. Az meszarosok is ezen dologhoz tartsak magokat, szombaton annyi tehenet vagionak, hogy vasarnapra is eleg h legien. Reggel pe-nigh, mig a praedicatorul mind ala takarodnak, tablat ne nyissonak, hanem azutan, es migh az vécsernjei praedicatora harangoznak szaba-don arulhatnak. Az harangszot halvan, delliest tabljajokat ismeg fel vonnjak, es az praedicatio alat ne arulionak, hanem az utan. Ha pe-nigh valami szüksegh es szorgos dologh kivanna ugj mint mikor had szallana be, az Birotol megkövessek, ha különben cselekednek, a kezi kalodával büntetik megh.

XI. A tüztöl minden ember felette ighen őrizkedgiek, es úgy vigiazzon, hogy hazatul tűz ne tamadgion: mert valakitöl tűz tamad, ha masnak nem art, hanem csak eö maga szenvedi karat frt. 12 bünt-etik megh. Ha pedig az tűz miatt mas emberek is kart vajlonak, eö magat is a tűzben bele vetik. Ha pedig ezfele dologban mikoron tűz tamadna, a Biro az tizedeseknek parancsolna, hogy az eö rendek sze-rent ott vigiazzonak, es ejel őrizzenek, ha elnem jarna benne, es en-gedetlen lenne, azon is frt. 12 vesznek.

XII. Hazanal minden embernek lampasa legien, es giertiat hazabul udvarara, pinejeben, es istalloban ne vigien lampas ne-kül, mert valakit vagj az utszan, vagj udvaraban tűz talaltatik, egy forintal büntettetik megh. Mind ezekben penigh ha a biro el nem

jar, es rea gondot nem visely, az büntetes eö magan marad mindenekben.

XIII. Valaki az varosban, avagy varos kivül az hatarban valami el eytet marhat megh talal, es az közönseges praedikallo helyre, vasarnap eleö nem viszi, hanem eltitkolli, ha az utan nala meghtalalliak szinten ugy büntetik mint lopot.

XIV. Ha valaki keölesön mastul elkert marhat, ugy mint talat, kannat es egiebfefe marhat az ki mase, eltitkolna, es maganal tartana, ha nala meghtalalliak, szinten ugy büntetik mintha ellopta volna.

Következnek az törveniek es rendtartasok, melliekröl az Tartszali feö Biro Peter Deak Tanacsaval egietemben, az Praefatio utan meghnevezet szemeliektöl, hit alat megthudakozot, es meghiratot Anno 1606 16 die Augusti.

Az Praedikator jeövedelme.

I. Elsöben az Praedikatorsaghoz vagon ket szeöleö, az eggik vagon az Mondolason. Az Masodik vagon az Eleö hegyen, mely szeölöknek miveltetesere, az reghi eleink rendeltenek minden külön kenyeries hazas embertöl negyven negyven penszt nro 40. Ennek ket resze az praedikator szölöje miveltetesere jar, harmada az kaplansaghoz valo szeölökre.

Az ki penigh negyven penszt nem adna, tehat a praedikatorok szölöjeben tartozik negy nap kapallani, akar nytni, akar fedni, akar penigh az Rethen ket nap kaszalni.

Ha penigh vakmerökeppen valamely ember ugian nem akarna megh adni, holot ereje volna hozzaja, tehat a praedikatornak szüretkor ket keöböl bort tartozik adni. Az kinek penigh szeölöje nincsen, es magat jól birna, hogy nem kuldus, tehat valamire az Tanacs rendeli az kiöböl bort, azzal tartozik, a ket keöböl bor araval.

II. Masodszor az Urdezma borabul, vagy sok, vagy keves leszen az, az Praedikatornak negyven cseber bort ad az dezmas az ur dezmajabul, ennek felet az eötöd borbul adgiak, az felet penig az köblös borbul minden esztendönkent.

III. Harmadszor az buza dezma, az tized eppen egy ember dezmajatul el valva, mind buzabol, arpabul, zabbol, eppen az varos nepetöl az Praedikatornak jar tizede.

IV. Negyedszer. Az Barany dezma mind Nemesembertől, es mind nemtelentiől eppen az Praedikatornak jar tizede. Seőt ha videki ember volna is valamelynek ez mi varosunknak földén ellik juha, az Praedikatornak jar az dezmaja.

V. Ötödször. Valamenye barmot szombaton az meszarosok le vaghnak, az nyelve annak is az Praedikátornak jar mind.

VI. Hatodszor. Vagion egy Halas thoo, mely Pap tavanak neveztetik, valaki ebben az Thooban akarmi nemü haloval, eszközzel halat fogna, harmada az Praedikatornak jar. Senki penigh ez Thooba hal fogni nem mehet, hanem először az Praedikatortul kell megh követni, es ugy mehet rea halaszni.

VII. Hetedszer. Az mi az erdeő es kaszallo Reth dolgat illeti, minden esztendőnkent az Praedikatornak, es az kaplannak elegendő erdőt, es kaszallo füvet rendel az Tanaes. Az Scholához is erdőt azonkeppen elegendőt.

Kaplansaghoz valo jövedelem.

I. Elsőben vagion az kaplansaghoz ket szeőleő, egyik a Mezes malon vagion, mely neveztetik Dombi szőlőnek. Az masodik penigh az Mestervölgien vagion, az Tar Balas szeőleő mellett.

II. Valamenye embernek az Tartszali hegien szeőleje vagion, akar vidéki, akar varosunkbeli lakos ember legien, vagy nemes vagy nemtelen, az kaplannak minden egj köből borral h. Cub. 1. tartozik.

Az kinek penigh szeőlje ninesen, tehat az ollian huszoneöt penzvel tartozik dr. 24. Az kinek penigh szőlője vagion, es az szőlője termeset eladgia, tartozik az Dezman a kaplannak egy köből bort venni, ha semmikeppen nem vehetne, tehat amint az Tanaes az bornak kiöblet rendeli, azzal tartozik az kaplannak.

III. Az kaplannak az feő Praedikator tizenket kiöből buzaval Cub. 12. tartozik minden esztendőnkent.

IV. Az kaplansaghoz való szeőlőköt, az Predikatorsaghoz valo szeőlőkvel egyetemben az varos nepe egyenlőkeppen mivelteti, de mivel hogy eönnön magok a mint legh jobban szeretik, ugy miveltessék, hanem az varos azoknak megh miveltetesere minden hazas embertől negyven negyven penzt rendelt, dr. 40. Ennek harmad resze az kaplansaghoz valo szőlőknek miveltetesere az kaplan kezeben szolgaltatik, ket resze az Praedikator kezeben megien, az Praedikatorsaghoz valo szőlőknek miveltetesere.

V. A mely embert Isten eő felseghe gyermekkel latogat, es az kaplan kereszteli megh, — — — telestől penigh, a gyermeknek

— — — s szülei tartoznak a Kaplannak egy tiukot, es egy hazi kenyeret adni; ha mikor penig az feő Praedikator kereztel, akkor eő kegyelme veszi meg az tiukot, es az kenyeret. Az mikor ismegh a kaplan kereztel, az kaplan veszi meg mind az kenyeret, mind penigh az tiukot.

Ha peniglen valamely ember gyermeket keresztelteti, tiukot nem adhatna, az ollian ember tartozik tizenket penzt dr. 12 az tiukert adni.

Schola Mesternek jövedelme.

I. Valakinek az Tartszali szölő hegien szöleje vagion, bar videkben lakjek is, minden ember azt Tartszali mesternek egj kiöböl bort ad.

Az kinek penigh szöleje nem volna, es Tartszalón lakik, az mesternek minden ember, bator egy hazban lakjonak is, ha külön kenyeren vadnak, huszoneöt penzel tartozik az egj kiöböl borheliet.

Ha penig talaltatnek oly ember, ki elegseges nem volna szölöcskejenek meghszedesere, hanem az ollian szölöjenek termeset masnak adna, tartozik egy kiöböl borral szüretben, ha semmikeppen a bornak szerit nem tehetne, azzal tartozik mingiart megh fizetni, valamint akkor a dezman egy kiöböl bor jar.

II. Masodszor valakinek a Schola mester gyermeket tanittia az Scholaban, miglen declinista nem leszen, addig a mesternek egy kiöböl borral tartozik, az ki penigh declinista, akarmi féle lecket halgasson, az ollian egy cseber borral tartozik a Schola mesternek.

III. Az Schola mesternek az feő Praedikator tartozik asztalt tartani, minden esztendőnkent esztendejenek vegeigh.

IV. Valamenye Eörök levelet az varos notariusza esztendő alta megh irand, minden leveltöl egy forintot adnak, annak fele az mestere, oka ez, mivelhogy elein az Schola mester tartozot az eörök level irassal, migh notarius nem volt, akkor egeszlen mind eöve volt az egy forint, de mivelhogy az Schola mester sok foglalatossaghi miat rea nem erkezven, ugy kezdette az notarius irni, fele igy a notariuse, fele ismegh az Schola mestere.

V. Mikor halottat temetnek, minden halottul tartozik az kie az halot tizenket penzt adni, annak a fele az Schola mestere, fele penigh az Deakoke, egyenlökeppen az harangozoval. Az mesternek jo akaratia, mikor az Deakoknak engedi. Ha penigh valaki jo akaratiaibul többet ad is ugyan csak a hata a mestere.

Harangozó jövedelme.

I. Elsöben az Tartszali szeöleő hegyen valakinek szeöleője vagion, akar Tartszali, akar penigh videki ember legyen, minden ember

az tartszali harangozonak eőt icee borral tartozik, hoc est félkeöböl borral. Az kinek penigh szeölője nincsen, es Tartszalón lakik minden ember tizenharmadfel penzvel tartozik az harangozonak, ha egy hazban sokan laknak is, de minden küleön kenyeres tartozik azt meghfizetni. Az ki penig szeöleője termeset eladgya, tartozik adni annye penzt, azt mint a dezman felkiöböl bor jar.

II Ha ideghen helyről valamely ember ez mi városunkban bejönne, es halala törtennek, ha oly ember, hogy fizethet, huszonnegy penzel tartozik, annak fele az Harangozoje, fele a Schola mestere az Deakokkal egyetemben, az mint az Mesterjövédeme közt irva vagion.

Ha peniglen, ith ez varason valamely szegennek halala történik, akar it való legien, akar penigh videki, kinek semmi gyamola nincsen, az harangozo tartozik ingien harangozni, es a Deakok is tartdznak az temető helyre felkiseri fizetes nélkül. Az harangozo penigh es Cantor mindegy, hanem neha az eö könnyebb voltokert adgya az feö praedikator kettőnek.

Egyházfiu tisztí.

I. Az egyházfia tartozik az praedikator penzet ugy mint az negjven negjven penzt kisedni egy deakkal, az kit a predikatorok melleje adnak.

II. Az egyházfiu tisztí ez is, mikor a Praedikatorok hazanal, avagy templom, avagy Schola körül valami épület kelletik, tartozik gondot rea viselni es epíteni, ha magatul elegtelen, tartozik Birajanak, Tanacsanak hirre tenni, es azokat az fogiatkozasokat szorgalmatosan meghepíteni.

III. A templomban vagion ket ladacska, mellet az egyházfiu minden vasarnapon ki vigien az templom ajtoj eleiben, es abban az kit Istőnnel lelke fel indit, az szegenyek taplalasara való penzt adnak ezt a penzt nagy szorgalmatosan az egyházfiu megh tartja, ez az hova kelletik, jöveveieknek, arvaknak, avagj egieb nyomorultaknak segitsege az feö Biroval, es Tanacsval eggiet ertven megh tartjak.

IV. Az egyházfiu minden ur dolgotol szabados, hanem a mint feliről megh vagion irva Templomra, Praedikatorok hazara, es Scholara szorgalmatos gondot visel, minden fogiatkozasnekül hiti szerent.

Utóbbi jegyzés.

Paulus Szantay Pastor ecclesiae Tarzialiensis mor. 1621 15 novembris.

Caspar Florja, pastor Ecclesae Tarczaliensis mor. anno 1622. 18 Juniy.
 Ladislaus Gombos, Judex primarius Tarczaliensis morit. 1622. 8 Jul.
 Georgius Kisiri, Rector Scholae Tarczal. morit. anno 1622 14 Jul.
 Anno 1645. die 12 may Pastor Ecclesae Tarczaliensis Dnus Joannes
 Vanyai conductus.

Könyvismértetés.

Apostol Pál egyházi beszédei. Sajtó alá rendezte Nyilas Samu. II. Füzet. Miskolcz. 1864.

Mielőtt Apostol Pál egyházi beszédeinek jelen második füzetét röviden ismertetnők, kénytelenek vagyunk azon ismértetésünkre visszaszameni, melyet az első füzetről e folyóirat mult évi folyamában adánk. Mert ismértetésünkre „Birálatra bírálat“ cím alatt, a Sárospataki Füzetek 10-dikében a beszédek sajtó alá rendezője, Nyilas Samu, oly ellenészrevételeket tett, melyeket szó nélkül hagynunk nem szabad. Nem, sem magunk sem az általunk tán kiméletlenül bírált de hön tisztelt dicsőült szerző, sem végre az igazság érdekében.

Mindenek előtt azon gyanúsítást kell egész határozottsággal visszautasítunk, mely egy „köztiszteletű egyházi férfiú“ nyilatkozatában foglaltatik, kit Nyilas ellenünkben idézni jónak lát a nélkül, hogy megnevezné, ki ismértetésünkre azt mondta voina, hogy az úgy tűnik fel, mintha „Sz. K. szinte leste volna az alkalmat, hogy Apostolt leránthassa.“ Nem idézünk ez ellenében „szintén tekintélyes és tisztelt egyházi férfiaktól“ kezünkön levő nyilatkozatokat, kik szóval s levélben, inkább vagy kevésbbé kemény kitételekkel szintén úgy vélekedtek, hogy a szerény Apostolnak, ki évtizedekre terjedő egyházszónoki pályája alatt soha sem gondolt predikációi kiadására, bizony nem jó szolgálatot tett a kéziratait csöndes homályukból napvilágra erőszakoló kiadás; pedig idézhetnénk ennél erősbeket is. Csak egyszerűen kérjük: ugyan mért lestük volna mi az alkalmat oly férfiú lerántására mint Apostol? hárul-e abból reánk haszon, dicsőség? adtuk-e átalában jelét valaha, hogy a pusztá lerántásokban gyönyörködénk? s miért nem rántottuk le egy füst alatt Fördöst, sőt Tompát*) is? Vagy tán személyes ellenszenvvel viseltetünk Apostol-

*) Nem képezem honnan alajtja Nyilas, hogy Tompa kedvetlenül vehetné egyébiránt megérdemelt magasztalásimat. A ki az irodalomban oly régi munkás mint Tompa, annak el kell viselnie olykor ugyan a gáncsot is, de el — a tán szerénységét próbára tevő dicséretet is. S ki annyi megérdemelt koszorút visel

nak annyiaktól tisztelt személyisége ellen? Távol legyen. E sorok írója egyszer látta Apostolt; Apostol volt, ki őt a gömöri egyházme-gyében cenzurázottat először kibocsátotta a papi pályára. Más kerü-letbe vetvén a sors, nem vala alkalma soha többé érintkezni Apos-tollal, de nyájas emlékét ma is szívesen őriz s újítja meg lelke! Ha kötött, e futó isméretségből, valamely határozottabb érzet hozzá, az csak kedvező lehetett. Lerántani akarásról tehát szó sem lehet; semmi ok rá, semmi cél benne nem lévén. Különben is, bocsásson meg azon „tekintélyes egyházi férfiú” — ismértetésünk egész hangja ellenmond gyanúsító föltevésének: a legélénkebb hibáztatása mellett a műnek, van-e abban csak egy sértő kitétel? egy kicsinylő szó a szerző ellen? nem inkább a tisztelet komoly érzelme vonul-e át rajta, a személy iránt?

Nyilas ellenvetései ismértetésemre kettőben határozódnak, a túl-szigorban és a következetlenségben. Az elsőre nézve nincs mit felel-jek. Én úgy ítéltam s itélek most is A. P. beszédei I. füzeté felől. Is-ten látja, nem ítélek másképp. Pedig nem alkalmaztam magasb mértéket reá, mint Tompára, Fördősre, Révészre, vagy régebbi ismér-tetéseimben egyéb egyházi szónokainkra. Vagy talán kisebbet kell vala alkalmaznom azért, mert Apostol már halott, mert tisztelt állásu és jellemű vala? Ha sirjából fölkelhetne, maga visszautasítná az ily kedvezést és nem reám neheztelne szigoromért, hanem azokra, kik elhamarkodva, beszédeinek csak egy kis részéből adtak ki egy füzetet alig lehetséges válogatással, csak nem válogatás nélkül.

Nyilas másik vádja a következetlenség ismértetésemben; s a miket idéz, meg kell vallanom, egy kis látszólagos következetlenséget hárítanak reám. „Se hol sincs benne emelkedettség” mondám átalá-nosan; s a husz beszéd közül egyről mégis elismérém, hogy az emelkedettséggel bír! Ez már szó szerint, csak ugyan következetlen-ség. De vajjon ha mondjuk se hol, s értjük alatta, hogy 20 közül 19-ben, vétettünk-e a logika ellen nagyot? Az „a potiori fit denomi-natio” — nem menti-e ki látszó vétségünket? — Ám legyen; szívesen elismérem hogy amaz I. füzetben is van egy két beszédben, egy két helyen, jó szép; ha Nyilas barátom lelkiisméretét ez megnyugtatta, Apostol emléke iránt elkövetett meggondolatlanságaiért! Ismét di-csértem átalánosan, hogy Apostol józan eszü, dagálytól, képtelensé-gektől stb. ment; s mégis irányát lelkesülés nélkülinek, meggyőző erővel

mint Tompa, nálam jobbak kezeiből: azt nem fogja túlterhelni az én szerény el-ismerésem egyszerű virága, — ki, hol meggyőződése sugallta, őt gáncsolni sem féltem.

Sz. K.

nem bírónak mondtam. Sőt tán egy két helyt képtelenséget is fedeztem föl benne. Hol itt az ellenmondás? S meg fogja-e Apostol szelleme köszönni Nyilasnak az ily prokátorkodást irálya és ékesszólása mellett? Alig hiszem.

Nyilas bókot is mond nekem; ki hinné, az eddigiek után? kész elismerni illetékességemet, s csak azt véli azért valék Apostol iránt oly túlszigoru, mert három kötet predikációt végig olvasni s bírálni egy húzomban kifárasztja az embert, elveszi kedvét, s igyekszik akár-hogy csak átesni azon, mely történetből legutoljára maradt. — Ne higye Nyilas, hogy a három kötetet mind egy füst alatt olvastam s bíráltam át. Bele telt biz abba egy hét is. És ha elémutathatnám neki eredeti jegyzeteim halmazát, látná hogy épen Apostolt néztem át s bíráltam magamnak legelőször a három közül; azután Pompát, végre Fördöst. Argumentuma jehát tényleg elesik. De el, elméletileg is. Hisz kettőbe befáradva, a harmadiktól jól roszul szabadulni ohajtva, sokkal könnyebb volna általános dicséretekkel átesni rajta, melyekért senki számot nem kérne, mint részletes és a mélybe ható kritikával. Olvassa el csak a beszédek s reájok tett észrevételeimet Nyilas egymás mellett s meggyőződik, hogy én, nem mint az unatkozott ember szokta, mindenik beszédet figyelemmel s lelkiismeretesen olvastam, vizsgáltam, vetettem össze. Tévedhettem számtalanban; tévedni emberi dolog; de tévedésim forrása ép oly kevéssé az unatkozott hanyagság, mint a lerántani akaró roszelelkűség!

A kezünk alatti II. füzet kiválogatásánál a sajtó alá rendező, mint maga mondja, sokkal több kézirattal rendelkezett. S részünkről örömmel ismérjük el, hogy a többől több élvezhető is került. Bár nem tagadjuk, hogy Apostol általános szónoki jelleme e füzetből sem másképp tűnik elé, mint az elsőből. Egyes beszédek azonban nagyobb számmal találunk, melyek egy vagy más oldalról dicséretes tulajdonokkal jeleskednek.

Nem célunk e második füzetbe foglalt 20 beszédet is egyenként oly részletes bírálat alá venni mint az első füzetbeliekkel tettük. De a jobbak közül egy párt kiemelni kedves kötelességünknek ismérjük.

A II. beszéd „A keresztyén egyház dicsősége“ a mustármag példázatáról, egy rövid s helyes exordium után, jelesen fejtegeti a keresztyén egyháznak minden egyéb intézmények fölötti dicsőségét; 1. céljának méltósága; 2. gazdagsága; 3. boldogító munkássága; 4. nagysága és kiterjedése; 5. tartóssága szempontjából. Helyes és tárgyát kimerítő felosztás. De a felvett alapige jelentőségét így fejezvé ki: „kicsiny kezdetből lesz az isteni dicsőségű nagy

mű", s nem is lehet ott másképp fejezni ki, látni való: hogy a tétel első fele, a kicsiny kezdet egészen mellőzve van; holott a dolog ezen oldala sem lett volna kevésbbé termékeny, mint a másik.

IV. Az élőfa és az ember. Igen szépen választott alapigéjéről „Minden élőfák megismérik, hogy én vagyok az úr, (Ezék. XVII. 24.) helyesen elmélkedik: A lelketlen fa, ugymond, isméri teremtményét és ebben megcségyeníti sokszor az embert, mennyiben az: igyekszik céljára, melyre teremtetett és betölti rendeltetését, s ezt három pont alatt mutatja ki; mert 1. növekedik és erősbul; 2. rendhez és időhöz alkalmazza magát; 3. gyümölcsözik. A tárgyalásban, minden pontnál röviden s kellőleg jellemezvén az élőfát, bővebben kiterjeszkedik az ember erkölcsi életére; többnyire feddőzőleg az összehasonlításban.

A XVI. és XVIII. számú beszédek elég jók így is a mint vannak; de még jobbak volnának, ha mindenikből egy-egy részt, magában ugyan nem feleslegest, de a fölvetett alapigéből s föltételből nem multhatlanul folyót, elhagynánk. Az elsőnek (XVI. Serkentés isten dicséretére) alapigéje: Zsolt. CIII. 1. Áldjad én lelkem az urat; folosztása: 1. Miért? 2. Mikor? 3. Miként? A középső rész, a mikor, elmaradhatna. A másodikban (XVIII. A jó lelkiismeret) alapige: Csel. XXIV. 16. Ebben gyakorlom magamat, hogy botránkozás nélküli lelkiismeretem legyen mind isten mind emberek előtt. A három rész imez: 1. Miben áll a jó lelkiismeret s ki bír azal? 2. Mikép lehet azt megszerezni? 3. Mi jutalma van annak? Látni való, hogy a 3-ik pontról a lelkében szó sines.

Volna még a füzetben egykét beszéd, melyet, egy vagy más tekintetből, dicsérettel emelhetnénk ki még. De van elég olyan is, mely, fájdalom a középszerűség színvonalán, vagy tán azon is alul áll. Ezekből is egyet kettőt, magunk igazolása végett, föl kell említenünk.

Köznapi és a dolog mélyébe nem ható felfogást találunk pl. a X. sz. beszédben. A könyörületességről, hol Luk. VI. 36. „Legyetek irgalmasok, mint a ti atyátok irgalmas“ így van tárgyalva: 1. A könyörületesség természete s ki az igazán könyörületes? 2. Ez erényre indító okok.—A helyett, hogy mint az alapige természete kívánná, előbb az isteni irgalmasságról, annak természetéről, velünk bánása módjairól, utairól stb. értekeznék, s azután az ennek utánzására indító okokat adná elő. Itt tehát a köznapiság felületességre vezetett. A XI sz. A nyár hirdeti az istent a természetben címűben (melynek alapigéje Zsolt. LXV. 12—14, isten gazdagságát festi a mezőkben), a felosztás: isten hatalma, bölcsesége, jósága, annyira elcsépelt valami, hogy belőle valami

épületest kivenni már alig lehet. Hasonló köznapiságban jár, hogy többet már ne említsünk, a XIX. Sok ember, jó sorsában is elégedetlen; mely egyszerűn azt fejtegeti: 1. Miért? s 2. Mi ebből a tanúság? holott az egészen termékeny tárgyból sokkal többet és egészen mást lehetett volna, egy kis fáradsággal és szellemmel föltalálni s kivonni.

Átalában a régi skéma: 1. Értelmezés; 2. Tanúságvonás; vagy 1. A dolog előterjesztése; 2. Okai; minden lépten nyomon előtűnk állnak; mintha valamely tárgyat máskép felfogni, hasogatni és tárgyalni már nem is lehetne. Csoda-e, ha az újabb homilétika szempontjából az ilyeseket sem helyeselni sem élvezni nem tudjuk.

De elég. Örömmel ismételjük, hogy e második füzetben több a dicsérni s kevesebb a gáncsolni való, mint az elsőben. Tanulság, a bírálatért oly nagy haragra lobbant sajtó alá rendezőnek, hogy: ha máskor még feladata lesz válogatni, az egész anyagot vegye rendelkezése alá s abból igyekezzék lehető legjobban válogatni!

Még csak egy szót. Nem csupán Apostolra, sajtó alá rendezőjére és bírálójára, hanem átalában predikáció-irodalmunk körül követendő bírálati szigorra nézve nem lesz érdektelen, egy szintén igen tekintélyes egyházi férfinak közelebbről hozzám intézett leveléből egy pár sort idézni. „Én (ugymond) e tárgyban a szigort átalában is helyeslem, nálunk épen szükségesnek tartom. Valóban, ha az a nyomdai költség, mely nálunk a közelebbi két évtized alatt predikációk nyomtatására fordítottatott, tudományos művekre, pl. történelmi közlések, források kibocsátására fordítottatott volna: több hasznát vennők.”

Isten velünk s az ő békesége!

Szász Károly.

Histoire de la littérature Française depuis ses origines jusqu' à la révolution. Par Eugène Geruzez I. II. Paris. 1863. (A francia irodalom története, kezdetétől a forradalomig.)

A címzett munkát a francia Akadémia a Gobertféle első jutalommal koronázá, s egymásután, rövid időn, négy kiadásban vette a közönség. Szerző jelszava Horácból: „Quid verum atque decens curo et rogo et omnis in hoc sum.” Ismérve a francia irodalom e nembeli termékeit, az előadás eleven és folyó menetét, az irány világos és szabatos voltát: előre meg lehetünk győződve, hogy e munkát valamely

kitűnő oldal teszi ajánlatossá, az olvasáshoz oly kedvessé, hogy nem áll mögöttök az angol essai-knek, ide számítva Macaulayt magát, ki ezekben mester.

Gerupez előadja, röviden, a francia nyelvnek irodalmivá fejlődését, a legelső alakulás s vegyülés óta latin és gall nyelvekből; könynyedén ad példákat egyes francia szók képződésére, p. miként lett a latin „*ad satietatem*” kifejezésből a mai francia *assez*, *solliciter*-ből *soucier*, összerántva mintegy a legélesb hangokat; megállapítja a francia nyelv tökéletesítésének forrásait, ajánlja a régi nyelv tanulmányozását, mihez mi, magyarokul, annyit toldunk, hogy a latin nyelv közöttünk a régi történelem és törvényhozás kedvéért is eléggé ajánlatos levén, még inkább figyelemben tartandó az iskolai pályán, mert a mai európai nyelvekhez, minő az olasz, francia, spanyol sőt maga az angol is, vagy kulesul szolgál vagy forrásul.

Kit nem fogna már meglepni az ó francia nyelvnek egy részt a latin nyelvvel való közelsége, más részt e közelségből, az idők folytán, maivá fejlett alakulása, midőn e néhány szóból: „*pro Deo amur et pro christian populo et nostro commun salvament*,” melyek ugyanannyi ferdített vagy fordított latin szó, ezt olvassa jelenleg: „*pour l'amour de Dieu et pour le peuple chrétien et notre commun salut*,” kit nem fogna meglepni e hasonlóság és eltérés, s még inkább az a történeti bizonyosság, hogy a francia nyelv a kilencedik század közepén (842. K. u.) volt ily romlott latin, és mégis a világ egyik legszebb, legszabatosabb nyelvvé lett kipallérozva irodalmi gond és becs által. Valóban, hasonlatot vonva példaul a magyar nyelv történeti életének egyes szakaszai közt, elmondhatjuk, hogy a mi nyelvünk formái kevésbbé különböznek egymástól a beköltözéskor és mostan mint a francia nyelvéi a két időszakban,

Gerupez tüzetesen, röviden tárgyalván a francia irodalom főbb mozzanatait, előadja két időszakra osztva a középkori irodalmat, nevezetesen a gesták énekeit, Roland-mondát stb. a troubadourok énekei szellemét stb. megjegyezzük, hogy egy ilyen troubadouri énekben találtunk nyomokra, melyek a magyar dalokba is átvezetnek, nevezetesen valamely „arany időfélét” éneklő magyar népi költeményben ez a vers: „Sült lud járjon az utcában” egyenesen megvan a franciánál, ismétretlen régi szerzőtől, midőn festi a boldog országot, a hol: *par les rues vont rostissant les crasses oes*. Érintkeztek volna már a mi eleink a francia szellemmel még a XIII. században, vagy csak későbbi volna ez összevezető nyom?

A középkort követi a Renaissance időszaka, melynek kitűnő elméi Marot, Rabelais, Kalvin; ebbe esik az irodalmi reform,

Joachim du Bellay, Ronsard, D' Aubigné, Michel de l' Hopital, Amyot, Regnier. Aztán jó az újkor Malherhe, Balzac, a francia akadémia keletkezése, Richelieu, Corneille, Descartes, Pascal, a XIV. Lajos százada: Molière, La Fontaine stb; a mindegyre világosabb kor, mely a magyar irodalomba is átsugárzik, s róla, mint a könyv tartalmáról beszélni e helyütt nem látjuk szükségesnek.

Megpróbáljuk e derék munkából, a ránk nézve oly fontos egyházi tekintetnél fogva, közleni Kálvin irodalmi jellemzését; hogyan áll e nagy emlékezetű reformátor a francia értelmiség egyik tolmácsolója előtt. Geruzez, mint mondók, könnyen viszi át az alakulás mozzanatain az olvasót, rendesen szembe állítja vagy egymás fölé s mellé helyezi a szerepvivőket; így most is Rabelaisról megy át Kálvinra.

„Rabelais semmiben sem rokon Kálvinnal, ki először, mint reformátor, ügyfele volt, de később ostromlója. A félreértés rövid volt, és a két újító lett, a mivé² kellett lenniök: kibékülhetlen ellenség. Kálvin megrová Rabelais szabadosságát és Rabelais feltára Kálvin nehézkedélyét, türelmetlen voltát. „A genfi kis ördög,“ szokta mondani rendesen. Valóban az a két ember ellenszenves két természet volt. Kálvin soha nem mosolygott, s nevetni Rabelaisnak a legbecsesb ajándék, melyet a gondviselés adhat; az ő jó kedve, szives, érzelmi természete, nyílt és mosolygó arca, szólni akaró szája, magas alkata, kövérsége valóságos ellentét Kálvin eleven gunyos voltához, kinek hosszas arca, feketés bőrszíne, beesett orcái, vékony ajkai külsőleg is mutaták az epés férfiú egész mivoltát.

Kálvin nagy és káros szellem; nem tagadom hatalmát, melyet csudálok és rettegek; de sajnálom kedvezőtlen befolyását a vallásra és Franciaország rendeltetésére. Nem csupán neki tudom be a belháborúkat, melyek a XVI. században vérrel boríták (francia) országunkat; tudom minő részt kell neki tulajdonítani a béke közepén felállított máglyákból, tudom mennyit a Guisek nagyravágásának, a Vales-iak romlottságának, a kárhuzatos beszédek által feltüzelt, tudatlan tömeg rajongásának; de Kálvin befolyása felekezettől szakadárokat csinált, kik párttá korcsosulván el a lothring hercegek vágytársai kezébe fegyvert adtak. Kálvinban a keresztyén erényekből csak a hit volt meg, miből hamar lesz színmutatás, ha nem erősíti remény, ha nem mérsékli szeretet; remény, mely ad türelmet, szeretet, mely ihl kedvességet, éppen hiányzanak emez engesztelhetlen istenészből, ki nem csak vezére, hanem zaklatója is az elméknek, kiket fegyelme alá akar vonzani. E helyütt nem szándék előadni Kálvin tanait; meg kell azonban mondani, hogy Kálvin kiveszi ter-

mészetökből a vallás végére juthatlan igazságait elméjének borongó világával. Szabad akaratától megfosztja és vétkeiért felelőssé teszi az embert; áldozatul viteti vele természeti ösztöneit, s elveszi tettei becstét; az emberiséget maga tekintélyével választottakra és kárhozottakra osztja a nélkül, hogy a választottak legkisebb részt is követelhetnének a nekik szánt kegyelemből, és a kárhozottak avagy legkisebb árnyékát is lelhetnék a segedelemnek az örökre kimondott ítélet ellen. Így ő eredetében változtatja meg az igazságszolgáltatást, hogy ne lehessen kétkedni az isteni megtorlás szigorában. Hogy fentartsa Krisztus érdemét, emelje az Isten fia dicsőségét: megfosztja embert minden érdemétől, minden szabadságától, kit egész meztelenségében, nyomorában és gyógyíthatlan sebeiben állít elő; mi inkább mutatja az emberek gyűlöletét, mint Isten szeretését, és röviden elmondva mindent, nincs szívében más mint az örök kárhozat hitágazata; szemeiben az isteni igaz voltanak az emberi nem iránt egyetlen következménye, a bűnösök megfenyítése. Kálvin sohasem engesztelődik, fenyeget mindig; benne nyoma sincs a szánalomnak, szikrája se a szeretetnek. Végre gondja volt meghatározni a kegyelem körét, irván 1534-ben: „Nem ismérünk más kegyelmet, mint a melynek köteléke a Krisztus; tehát főpontja és kezdete a kegyelem megtartásának, hogy megmaradjon köztünk a hit szentül és egészben.“ Következésképp, hiven ígéretéhez, Kálvin mindazt, ki másképen gondolkodik mint ő, ellenségül tekintti, és a Krisztus érdekében, félreisméri az evangéliumi morál főparancsolatát „szeressétek egymást.“

Kálvin polemiája égetésig keserű: szereti zavarba hozni elleneseit; de zavarukkal meg nem elégszik, hanem még meg is akarja őket alázni és ingerelni; fölidézhén az ellenszenvet, hogy elmérgesítse a küzdést. A lenézés, lehordás neki kedve szerinti fegyver; ségégeit titkon táplált barátságtalansággal ujoncozza a helyett, hogy nemes tüzzel buzdítva csatolná magához. Mit is akarna egyebet, mint sérteni a megtámadottat, midőn nyomorultnak, kutyának nevezi? Fel akarja-e világosítani és magához vezetni, midőn marcona vonásokkal fűszerezi az igaztalanság előszámítását, melyet neki tulajdonít? Ez a kigunyolási izlés oly eleven ő benne, hogy az Institution chrétienne hitágazatai közt is megengedi magának, és e könyv oly nagy fontosságu, mint irodalmi emlék, hogy az egész világ lel- és fegyvertáruul használhatja hitfelei mellett. Idézünk néhány példát azon kesernyesség tanusítására, melylyel ő, cáfolván, sebez. „Sokkal rosszabb még, mond ő, hogy mióta elkezdtek egyszer a vallást haszontalan hagyományokból szerkeszteni, eme viszásságra más szentségtelen kárhozat következett, melyet Krisztus szemökre hányt a farizeu-

soknak, hogy t. i. megvetik és semmisítik isten parancsát, hogy megtartsák az emberekét. Nem harcolok szavaimmal a jelenkori törvényhozók ellen. Oda engedem nekik a győzelmet, ha kimenthetik magokat, hogy Krisztus ezen vádja reájok nem szól; de hogyan fogják kimentetni, mikor százszorta nagyobb bűn nekik egyszer éven át nem gyónni egy pap fülébe, mint gonoszúl élni egész éven által? hushoz értetni a nyelvet pénteken, mint naponként fertőztetni minden tagjait fajtalankodással; tisztességes, hasznos munkához látni otthon valamelyik tetszésök szerint kanonizált szentjöknek ünnepén, mint álló egész héten rossz cselekedetekben foglalni el egész testöket; nem szabadulni fel valamely zárandoklási fogadalomtól, mint adott szavát mindenben megtörni; nem használni fel pénzüket egyházuk rendetlen pompájára, mint végső szükségben hagyni a szegényt; le nem venni süvegöket egy bálvány (idole) előtt, mint megutálni e föld fiait; nem hebegni bizonyos órákban értelmetlen hosszú beszédeket, mint soha nem imádkozni valódi jó indulatból? „Mindezt megvizsgálva, mondhatni, egy vonása sincs ez előadásnak, mely ne mérgezne. Hasonló dorgálózástól egy lépés a harc és háború. Nem lehetett volna jobbra használni fel e szilárd, szívós, szabatos nyelvet, melylyel Kálvin, mint felekezeti, a maga szenvedélyét szolgálja?

Egy beszédében Kálvin, midőn inti a keresztyéneket, hogy kerüljék a bálványozást, oly tekintélyes férfiakhoz fordul, kiket rangjok és miveltségök megóvhatott volna a kinevettetéstől. A gondolat nem rossz, mint alap; de a mód, melylyel a szónok él, visszatérítheti-e a jó utra ellenfeleit, ha kigunyolja s lealázza? „Miután, mond Kálvin, ők nem akarják hallgatni istent, ki szól hozzájuk, hogy tanítsa, elnapolom őket az ő törvényszéke elé, hol meghallják az ítéletet, mely ellen nem lehet majd visszafelelni. Miután ők nem méltóztatnak hallani őt mint mestert, fogják hallani, mint bírót fogaik csikorgása között. A legügyesebbek és legravaszbak is csalódnak fognak számításukban: ám ügyesüljenek, a mint tetszik, felforgatni és elhomályosítani a jogot, de süvegök, melyet csudálva megvakulnak, nem fogja nekik megnyerni az ügyet. Azért mondom ezt, hogy a tanácsnok, bírós és ügyvéd urak nem csak pörölnek isten ellen, hogy szabadalmuk legyen rajta packázniok, de megvetve az egész szentírást, könnyedén hányják szitkaikat mint fenségi határozatokat; és e törpék oly nagyra látók, hogy kimondván a magokét, nem szenvedik, hogy oknak, igazságnak még tovább is helye lenne, Csak mellékesen adom értésükre, hogy jobb lenne oda gondolniok, mily rettentő boszuállás vár mindazokra, kik hazugsággá csavarják el az igazságot. A szép cimek nem igen fognak itt senkit kivétel alá jőni engedni, hanemha az apát, dekán

és arkhidiakon urakat, kik kényszerülni fognak vezetni a kárhozat táncát, melyet isten rendel.“ E feddőzés oly eleven, oly szúrós, hogy szinte mutatja Kálvin tehetségét a gunyra; de miképen volna hatásos, miután a kiket meg kellene jobbítani, végig sértvék általa önszeretetökben, s a helyett, hogy meghallgatnák a leckét, csak a méltatlanságra fognak emlékezni belőle? Kálvin önti epéjét, és követelvén, hogy boszút áll istenért, boszút áll minden előtt boszankodásaért, a mely, saját szavait fordítván ellene, nem szenved, ha egyszer a magáét kimondá, hogy helye volna még az oknak, az igazságnak továbbra is.

Még egy példa. Vajjon az ereklyék iránti hódolatot s tiszteletet akarta-e Kálvin korlátozni, midőn az egész egyházat bálványimádás vádjába keveri? „Megvallom, mond ő, hogy nem lesz az ember egyszerre bálványimádó, hanem lassan lassan, míg a tulságra botorkázik. Annyira jutottunk, hogy a magát keresztyénnek mondó nép körülünk teljesen bálványimádó lett, mint egykor a pogányok. Mert leborulnak és térdepelnek az ereklyék előtt úgy mint isten előtt; gyertyát, szövétneket gyujtanak tiszteletül előttök; bennök vetik bizalmukat, reményöket, mintha isten hatalma és kegyelme beléjük volna bezárva. Ha a bálványimádás nem egyéb, mint istenről más valahová vinni át a tiszteletet, tagadhatjuk-e, hogy ez nem bálványozás? Oly egyetemes visszaélés, melyet helyben hagytak az egyház kormányzói és vezetői, sőt a mi több, együvé hordták a holtak és más ereklyék csontjait a nagy oltárra, a legkitünőbb helyre, hogy a leghitelesebben imádtassák. Ime a bolond kandiság, mely azzal kezdődött, hogy kincset csináltak az ereklyékből, és nem csak elfordultak istentől, gyönyörködven a romlandó és hiábavaló dolgokban, hanem kárhozatos szentségtöréssel imádták a holt és érzéketlen teremteseket az élő isten helyett.“ Ez még a kevésbbé keserű hely az ereklyékről irt hoszszu pamphletben, hol Kálvin kegyetlen örömmel diadalmaskodik a gyermeteg hiszékenység és tanulatlan buzgalom félreértései felett, melyek módján felül sokasíták az ellenmondó tanuságokat.

Fölösleges újabb adatokat idézni, mond Geruzez, melyek bizonyítanak, mily nagyon távol van Kálvin az evangéliomi szellem kiméletességétől. Fődolog megharcolni a hiábavaló félelmeket, melyek a képmutató theologia által táplálkoznak, elvenni a felekezetektől az üldözés, a gyűlölködés ürügyét, melyet kevélységök, félelmök, kizárólagos ellenmondó eszméik szülnek, végre kiragadni kezökből a fegyvert, melylyel bevérezék a földet Elmélkedjünk is e bölcs ember szavain, a ki sokat élt, és a kinek tanításai elég jól megértették velünk, hogy sohasem küzd az ember nagyobb elszántsággal, mint oly

tárgyak felett, melyeket egyáltalában nem ért, vagy rosszúl ért, és hogy némely egyszerű és nagy igazságban, mely általánosan el van ismérve, van valami elegendő arra, hogy kiteljék belőle a világ békéje, és az emberi társadalom épségben maradása. Az emberiség boldogsága nem függ részletes és visszafordítható véleményektől. Istenben hinni, az igazságot tisztelni, a hazát szeretni, ezek a templom valódi oszlopai; míg ezek fenállanak, nem kell félni, hogy az épület összeroskadjon. Ezt kell ismételni azok ellen, kik nem türik a türelmet, s kik mindent elkövetnek a mi tőlök telik nehezíteni annak gyakorlatba vételét.

De adjuk meg Kálvinnak a magáét. Az erkölcsi szenvedés, melyet e kegyetlen és marcona iratokból kiolvasunk, nem ismérteti félre velünk eme fáradhatlan szellem csudás munkásságát és hatalmát, ki egy tant és államot alapított, s Genf eszméiben s erkölcsözetében kitörölhetlen nyomot hagyott, kinek szava kész volt tanítani és tolla fölfegyverezve csatázni mindig. Fárasztó munka volna számba venni a mit mondott és irt; munkáinak tömeges gyűjteménye csak gyöngye fogalmat adna felőle; hittani leckéi, pamphletjei, beszédei levelezései nagyon tökéletlenül összeszedve csak egyik oldala közügyekre is szentelt életének. Kálvin egyike a legdúsabb értelmiségeknek, melyek a világon megjelentek. Szelleme fővonása lehozásai kérlelhetlen szigorában, fogalmazásai tisztaságában, szenvedélyig lelkesült logikája erejében áll; irányának tulajdona is olyan, hogy őt az első rangú írók sorába helyezi. Ha kora prózairóival, magával Rabelaisvel hasonlítjuk is össze, nyelvének ujdonsága megdöbbenő. Addig nem tűnt fel hozzá fogható. Kálvin előtt a próza, midőn kerek akart lenni, huzódott és nyugós vala többnyire és nem ment többre, mint hogy szétfolyó lett és homályos. Kálvin adott belé büszke és nemes folyamosságot, hangzatot, tisztaságot; vele megszűnt tipegni, oda jutott férfiaságához, szinte elérte a latinnak, mely előtte minta volt, magaslatát. Valójában Kálvin nyelve, melyet nagy íróink nem lágyítottak meg inkább, hanem csak hajlékonyonnyá és szinessé tőnek, erőteljes növekvését a latinság azon mély ismértetének köszöni, melyet e reformatori főnök annyi tisztasággal, mint erőteljessel irt és beszélt. Ily módon, visszatérve a multhoz, érdeme, hogy feltartá a mai nyelv szellemét, melyet gazdagított.

Nem igényeljük, hogy Geruzez fölött biráskodni könnyű volna, midőn Kálvinról ítél; de hogy magas helyzetről vett ítéletmondása irodalminak eléggé pártatlan és tanulságos: hiba volna be nem látni. Midőn az irodalomisme így jár el, nem csak olyat közöl, a mi fölött bölcselkedni lehet, hanem olyat, a mi valóságos bölcselkedés is.

Származtató Philosophia Tanfolyama. Irta Mihályi Károly, r. tanár a nagy-enyedi főtanodánál. Első kötet. Ára 1 frt. 40 kr. o. é. Kolozsvárt. 1864. Stein János erd. muz. egyl. könyvtárus tulajdona. X. és I. 84. II k. 110 l.

Szerző a címlapra teszi még intentióját is a főcímen kívül e szavakban: „tanuló növendékeknek kézikönyvül, de egyszersmind tanultaknak is elmélkedési tárgyul, azonban minden mivel magyar embernek is érthető olvasmányul.“

A bölesészetnek, mint könnyen tudathatik, egy keresztje vagy átka van, t. i. hogy nem lehet állításait, tételeit, igazságait szem elé hozni mint a mathezisét, vagy emlékezetbe állítani egymás után, mint a történeleméit, hanem kinek kinek úgy szólván a Ielkére hagyni, hogy vele ösméreteinek mintegy középpontot vagy tengelyt csináljon, aztán életben, tudományban igazodjék, intézkedjék utána. Mégis e tudományt tanítani s előadni kell: mihez nem középszerű mértéke szükséges ez elme jóraavalóságának, élénkségének, a példáknek és hasonlagoknak az isméret valamennyi megjárhatott mezejéről, vagyis a világosítás, érthetőség képességének, a közlékenységnek.

E tudomány tehát sok szóval jár, sőt vastagabb idegű emberek előtt — gunyosan — nem is egyéb szónál, logomakhianál. Mégis e tudományt tanítani kell, azaz tudni kell tanítani, a mi nehéz, de nem lehetlen. Heine, ki csufot üzött ha szeszélye úgy hozta magával, Kantból, Hegelből, önmagából és mindenkiből, tudott érthető lenni bölesészeti dolgokban; Erdmann pedig mármár dicsekszik, hogy logikájában — noha hégeli — semmit se irt le a mit nem értett volna, tehát mindenről számot tud adni magának, így másnak is a titokzatos tanok felől épen úgy, mint Macaulay, kiről szintén jellemző vonásul maradt fel, hogy mindenben ki birta fejezni gondolatait, s világba helyezni nagy igazságokat, például, hogy Seneca „de ira“ bölesészeti dolgozataiban lehete nagy filozof, de nem tőn vele annyi hasznót az emberiségnek, mint egy cipész, ha valakinek jó lábbelit varr.

Az érthetőség e szerint nem utolsó dolog, ha szinte gunyt üznek is nevében némely tudósok magából a tudományból, mely utoljára is nem exact, hogy tételeit kísérletben bírná felmutatni, hanem szó, azaz gondolat, észme, igazság, melynek becsét, horderejét csak magában kísérlelheti meg az ember. Talán ebben fekszik oka örökre a különböző, egymástól eltérő bölesészeti irányoknak vagy iskoláknak, legtöbb esetben. Így vagy nem így: a tények állanak, rendszerek vlnak egymással.

Mihályi Károly tapasztalati bölesész lélektani alapon. A

lélek neki erő összesége; azon fejlődési folyam, mely ezen erők által véghez megy bennünk, szellemi fejlődés; innen a bölcsészet származás az érzéklet után, midőn az érzéklő erők találkoznak a nekik megfelelő ingerekkel. Szellemi fejlődésünknek tehát első törvénye: az emberi lélek a kultárgyak ingereit elfogadja s ezáltal érzékleteket képez. Második: semmi egyszer képződött fejleménye lelkünknek ki nem enyészik belőlünk, hanem azután is, hogy tudalmunkból eltűnt, létezik abból bennünk bizonyos határozott képzettség, mely ahoz való körülmények között újra tudalomba jő. Ezen képzettségek, gyarapulván általok szellemi tehetségünk, gyarapoknak nevezendők. Harmadik törvény: lelkünknek egyféle fejleményei egyesülnek annál szorosabban, minél inkább egyfélék. Ezekből állnak elő a fogalmak, eszmék; p. láttunk már sok egyes élőfát; a mi mindenik élőfában megvan, utoljára hatályosabbá nő, külön gyarappá alakul, azaz eléáll bennünk az „előfának“ fogalma. Negyedik törvény: Vannak szellemlétünknek közlékeny elemei, melyek egyik tudalomképes gyarapösszegekről másra átszállhatnak; miáltal az, melyre átszálltak, jelenleg tudalmassá, az, melyről átszálltak, jelenleg tudalmatlanná válik. Ötödik törvény: Az emberben időnként ujdön erő terem.

Ezek a törvények. Szerzőnek mestere, de nem ura, Benneke, kitől eltér. Ez azonban bármi fontos is a tudományos iskola tekintetéből, ránk nézve az a legvigasztalóbb, hogy Mihályi Károly a legvilágosabb előadással terjeszti elénk értekezéseit. Kár, hogy a miben mesterétől eltér, nem ragaszkodik erősen azokhoz, a kiknek kedvéért eltér. A lélek mint erők összesége könnyen indul fejlődésnek. Az erők együtt igaz, több valamivel, mint a részek együtt. Ez vastag pantheizmust, amaz finomabbat ad; de mindkét felfogás alatt maradó bölcsészetig visz. Szerző a lélekben kénytelen egybeférhetőknek tartani az anyagtalanságot és összetettséget; ezt subjectivitásnak mondaná de tovább nem megy, hanem feltartja jövőre a tanítványaival leendő találkozást Észtanában, hol mi lehető örömmel fogunk vele újra összejönni, nyomról nyomra menő fejtegetéseit nyugodt vigyázó figyelemmel kísérni. Addig a végszót lehetlen kimondanunk; noha előre is megjegyezhetjük, hogy a mit ő gyarapoknak nevez, a tudományban nem ösméretlen dolgok s itt csak erősítik azon eljárási utat, melyen mások a synthesis és analysis együvé foglalásával az igazhoz véltek juthatni. Egyébiránt a hol előre kiadjuk magunknak a tételt: hogy vannak bennünk bizonyos erők, ha előre fölteszszük az alapot, a melyből ki akarjuk következtetni az eredményt: ez nem lehet más mint világos, érthető, mi a viszony kategóriáinak épen

szabadalma, mert éppen ez a része legkönnyebben érthető a metafizikának. Azért mondjuk ezt, mert Mihályi K. maga is erőt fektet az érthetőségre, mi a magyar nyelven megszólaló bölcsészeti munkáknak nem mindig szerencséje. Örömmel ismerjük el, hogy a származtató philosophia érthető, de nem is több, mert gyakran szinte a közrendű, gyermekes társalgásig csevegő, a szabotosság, férfias komolyság és eszmetámasztás rovására. A tudomány kezdetleges, apró cseprő boncolgatása, még a felsőbb tanfolyamon is, nem hoz gyümölcsöt, mert nem neveli a gondolkodás erejét, de sőt a fiatal elmét laposságra, bizonyos kényelemre szoktatja, kapatja, melynek utóbb a könnyű is nehéz, a nehéz meg sohasem könnyű. Pedig

„Nem szeretem ha nehéz a nehéz, nem a könnyűt ha könnyű.“

E.

Bírálati magyarázatok Emericz urnak.

(Vége)

A realis oppositio, vagyis a különbözőség alakjainak, hogy ne mondjam fokozatainak illetéknépen megismerése után már egyáltalán nem látszik lehetlennék, sem a disjunct tagoknak, mint a lényeg tartalmi különbözősétől függőknek, sem pedig a rajtok belől kifejlő s mindig a tevőlegességet és a tagadólasságot képviselő ellentétes oldaloknak a tiszta gondolat segítségével elérhetése. Ezzel meg meg van mentve a dialektikai fejlesztésnek úgy föltétlen, mint tárgyszerű volta, valamint az általa követendő utnak kényszerűsége is, meg van mentve, miután az mi egyebet sem akar, kinek sem jutván eszébe, hogy a valóság esetleges különféleségét a priori deducálja, és construalja. Ezért értekező ellenvetéseinek dacára is bátran állíthatni, hogy a tiszta lét igenis a nemlétet igényli ellentétéül, oly ellentétéül, a melylyel eredetileg egy a levésben. Hasonlóan a lényről is bizton állíthatni, hogy az tartalomnak és alaknak egysége, vagyis, hogy az oly alany a mi viszonylik, s ennél fogva alakul. Sőt ismerve egyszer a természetnek azon jellemét, mely szerint az a lehetőségek mindannyiának megvalósítására törekszik, azt is előre láthatni, hogy születtjei többek közt azon alapon is különbözni, s inkább vagy kevésbé tökélyesekül bizonyulni fognak, a mint bennük tartalom és alak nem csak általában, hanem különösen is megfelelők. Egyébiránt nekem úgy tetszik, hogy e ponton önmagával is ellenmondásba jön értekező. Főnebb ugyanis azt állítá, hogy lenni annyi, mint viszonyokban ál-

lani. A viszonyokban állás már nyilván megkívánja azt, a mi viszonyokban álljon, ez a tartalom, de megkívánja azt is, hogy im e tartalom ama viszonyok által érintessék s érintetvén alakuljon.

Az ellentét, mint a dialektika által használt rugó által vezettetve, az egy tanához jutván értekező, azt ugyancsak Trendelenburg nyomán ostromolja, állítván, hogy annak önmagára irányzott tagadó vonatkozása csak a repulsio nézete által nyer értelmet, a mi pedig nem a tiszta gondolat gyümölcse. Minthogy ez állítását mivel sem támogatja, természetes, hogy érvei ellen sem hozható fel semmi is. Hisz azok nincsenek. De nem hagyható szó nélkül a Hegel-féle tan visszaadásának szárandó ügyetlensége, s nem azon léha elménckedés, miről el kell ismernünk, hogy sajátja értekezőnek. Azt nem vette Trendelenburgtól, valamint azon tant sem, hogy a Hegel-féle encyclopaedia 97-ik §-ában számtani egységről van szó.

Egy nyommal hátrább azon panaszkodik értekező, hogy nem tudja miért kell a magában és magáért levő logikai eszmének azon határozatra jutnia, hogy magát önmagából, mint természetet, szabadon kibocsássa. Pedig tudhatná. Azért, mivelhogy az eszme a gondolatnak és a gondolat valóságának levén egysége, létezésével nem maradhat csupán a gondolat elemében, a melyben valósága is csak gondolt lenne. Ugyanazért bevégezvén a gondolat elemében, tehát saját bensőségében fejlődését, kül valóságra kell mennie, mivelhogy a kifejlett belsőség- külsőség. A dolog im e természete miá lesz szóvá a belsőkben kiforrott gondolat, cselekvénynyé a szándék. Egyébiránt igazán mondván nem is a logikai eszme az, mi a természetet magából kibocsátja, hanem a teremő szellem, melynek ideája ép azért száll a gondolat és a valóság ellentétes elemeibe, levén így logikai eszme és természet, mivelhogy egysége a gondolatnak és valóságának.

A szellem világából is kívánván ellenvetéseket gördíteni a dialektikai fejlesztés elé, megkísérte, visszaadni Hegelnek e két világ összefüggését illető tanát, így szólván: „A természet bölcsészetének célja: felmutatni a megdermedt gondolat hogy tér lassankint önmagához. Ezen önmagához jutás legtökéletesebben az egyénben valósul meg, az egyén meghal, s a halál igazsága a szellem: evvel pedig a szellem tudománya kezdődik. Tanának e visszaadásával sem érdemel értekező köszönetet Hegeltől. Szembeszökő hézagosságát nem is említve, nem igaz, hogy az egyén meghal, legalább Hegel ép az ellenkezőt tanítja, az egyedet mondván halandónak. Aztán az sem áll, hogy a szellem a halálnak lenne igazsága. Épen nem, hanem igenis igazsága a természeti életfolyamnak, mint külrőli izgattatást igénylőnek, nem önnön magából kigyultnak és táplálkozóknak. A természet

és szellem ellentétének a magán kívül és magánál lét közvetítésével szándokolt kimagyarázása ellen ismét Trendelenburgból puskáz ugyan, de mellőzésével az utóbbi által lett legnyomósabb kifogásnak. Ez abban áll, hogy Hegel tanának egyszerűen elfogadásával a szellem téri létezéssel bírónak kellene gondolnunk, tehát testinek, mi pedig képtelenség. Ilyennek kellene pedig gondolnunk annál fogva, mivel magánál léte ép úgy téri tartoznék lenni, miként téri a természetieknek magukon kívülisége; ha ugyan az ellentét, mint már Aristoteles helyesen megjegyzi, mindig ugyanazon egy fajon, ugyanazon egy körön belül mutatkozik. De éppen mivel ez képtelenség lenne, Hegel maga sem veszi a szellemnek magánál létét szószzerinti, hanem azon átvitt értelmében, a melyben öntudatosságot jelent. Ámde ez átvitt értelemben gondolására még csak akkor vagyunk képesítvők, mikor már bírjuk a szellem fogalmát, mi e szerint Hegelnél nem lehozva, hanem becsempészve lenne. E minden esetre nyomós ellenvetés az által oldható és oldandó meg, hogy figyelmeztetünk arra, miként a természetiek önkivülisége sem téri értelemben gondolandó, hanem abban, melyben a fogalmi elemek egymáson kívüliségét, az általánosnak az egyesben ki nem merülését jelenti. Emericzy ur a nehézségek e tán legnagyobbikával nem bajlakodik, a helyett jobbnak látja újra megkísérteni az elménckedést, mi azonban ez uttal sem akart sikerülni. De azért nyugodt lélekkel elmondja, hogy a dialektikát a dilemma elébe vezette: „a dialektikai tagadás, vagy pusztá logikai ellenmondás ($A \text{ non } A$) s ez esetben a haladás lehetlen; vagy tárgyilagos ellentét, s ez esetben a dialektika nem a tiszta gondolkozás módszere, mi alapnézeténél fogva lenni akar. Elmondja, bár ugyanazon dilemmát, mint állítólag a dialektikai módszert fenyegetőt Trendelenburgnál is megtalálhatja a nyájas olvasó az 56-ik lapon, és pedig ugyanazon előzményekből vonva, s egészben ugyanazon szavakkal előadva. Eként tanusított erejének érzetében igéri aztán értekező, hogy be fogja bizonyítani, hogy a dialektika benszülött ereje álarcában csak hitvány torzképe a józan bölcselkedésnek.“ Bizony szép dolog a szerénység!

Bevégezvén ilyként azon véleménye szerint diadalmas hadjáratát, melyet a tagadás fogalma, mint a dialektika egyik segédeszköze ellen folytatott, átmegy mestere nyomdokán, azon fogalomnak vizsgálására, mely annak másik segédeszközéül szolgál, az identitására. De mindjárt kezdetben nem bírja gondolni a rosز azonosságot, s azt véli, hogy azon lenezés melyben azt Hegel, sőt már Schelling is részesíté, a genust illeti. Mert az egység, melyet ily lenézetűl fölmutat, valójában a genusnak egysége, szemben fajainak különbözésével. A külön-

bözetlenségben álló rossz identitást, az azonságot sem bírván gondolni, hogy várhatnók tőle a különbözetességben egységes identitásnak, az azonosságnak felfogását?! Nem is fogja föl, s ép azért ostromolni sem bírja. Nyargal hát példákon, felejtve, hogy exempla non sunt argumenta. E közben ismét nagyban szerepelnek lét és nem lét, mint azonosságukkal a levést alkotók. Hogy Trendelenburgot ez uttal is telhetően kizsákmányolja, magában értetik. Az érveknek nagy hiányában álpathoz folyamodik, kérdvén, ha értjük-e a levés deducáltatásával azonnal a levés titkát? Nem kérjük-e többet, honnan e világon az az általános nyughatlanság? Mit jelent? Mi a célja és föladata? Miért nem hal el soha? Nem értjük biz ezt azonnal, egyelőre csak azt tudván, honnan a levés? Más szóval csak ennek levő okait ismérjük meg. Azért hát ne tessék se nevetni se boszorkodni, hanem igyekezzék belátni, mi minek várására jogosít, s azzal aztán beelégedve a többet tovább, másutt keresni.

Az azonosságot illetőleg Trendelenburg okoskodásai annak kimutatására céloznak, hogy az azonosoknak mondott kategóriák csak hasonlóak, vagy mint ő mondja, egységük pusztán logikai egyenlőség. Emericzy azonban őt fölfogni nem bírva, szintén beszél ugyan a logikai egyenlőségről, de a nélkül, hogy ennek értelmével tisztában volna. E nélkül követi hát mesterét tüskén bokron át, legelőbb is a magáért lét tanánál állapodván meg. Mindketten azt hiszik, hogy a magáért lét onnan támad, hogy a változó, egyébbe levő valami maga is egyébnek nevezhető, minél fogva aztán mondhatni, hogy valami (más) valamivé lévén valami marad, tehát az, a mi volt. A dolog ez esetre valóban nem lenne egyéb szójátéknál. De az igazság nem ez, a tan nem így áll. A magáért lét inkább onnan támad, hogy bármi is csak azon mássá lehet, a minek léte az ő létének határán belül esvén, tőle sajátlag nem idegen, rá nézve nem egyáltalán más, mint ezt éppen Trendelenburg ellenvetésére tekintettel Ismérttanom 10. és 12. §-sáiban világosan kifejtém.

A szabadság fogalmára s ennek a dialektika folytán fölmerülése módjára vonatkozva szintén Trendelenburg ellenvetéseit tolmácsolja. Itt elkövetett hibájuk újra ennek figyelmen kívül hagyása, hogy az csak azon valóságokra hathat, melyek a ható állaggal való rokonságuk folytán hatásának mintegy körébe esnek, más szóval, melyek e hatást elfogadva megtűrnek. Smivel azt csak a velők rokon állagtól fogadják el, nyilván van, hogy határozatásuk sajátkép nem idegen hatalomtól jön. S ha Spinozának igaza van midőn mondja, hogy „ea res liberé esse dicetur, quae a se ipsa tantum determinatur:” úgy e fejtegetés ellen nincs mit szólnunk. E mellett azonban így marad, hogy a sza-

badtság különös jellemet is ölt, a szerint a mint más és más az, a mi magát határozza. Épen e különülés miatt jelent a szabadság valami egészen mást az öntudatos és akaratképes szellemnek világában, mint az öntudatlan természetében.

Az eszmére a véges célon keresztül jutás ellenében ugyancsak Trendelenburggal támasztott ellenvetésében értekezőnek annyi igaza van, hogy Hegel ide vágó fejtegetéseiben a lélektani értelemben vett alany minduntalan összetévesztetik a gondolattani értelemben vettel, mi kétség kívül hiba. Ezért a célról nem is lehet az eszmére menni át, hanem csak a fogalomra, mint minden valóságnak sajátlagos céljára. Ezt megengedve, csak Hegelnek egyéni tévedhetését engedjük meg, mi természetesen legkevésbé sem szolgál rövidségére azon dialektikai módszernek, melynek kezelésében tévedni szintugy lehet, mint bármely másében is.

Kevésbé szerencsés értekező azon ellenvetésével, melyet kivételkép önállóan az ellen támaszt, hogy mint mondja az akarat is a dialektikai egység szerzeményeül van föltüntetve. Ez ellenvetése így hangzik: „A theoretikus ész végfoka az intelligentia, mely az egyéniség és tárgyasság egysége.“ Főntebb láttuk, hogy az egyéniség az egyediség helyett használtatott, elég helytelenül. Most meg az alanyiság értelmében használtatik, nem kevésbé helytelenül, az egyén mi mást sem jelenthetvén mint egy ént. Aztán Hegelt idézve mondja, hogy e szerint a gondolkodás, mint a szabad fogalom tartalmára nézve is szabad, mely sajátja s egyszersmind külsőleg is létező, s e gondolkodás mint ilyen akarat. E tételt értekező szerint az által bizonyítja Hegel, hogy kiemeli, miként a gondolkodás szabadon rendelkezik saját s a világ tartalma fölött, az akarat ugyanezt teszi: tehát a gondolkodás annyi mint akarat, vagy is a gondolkodás akaratba megy át.

Az eddigiekben megvult értekezőnek az a jó szokása, hogy hivatkozásainál kijelölte a hivatkozott §-ot. Itt azt nem teszi, tán mivel maga is tudja, hogy hivatkozása helytelen, már aztán azért-e mivel jobban tenni nem bírta, vagy mivel ezt tenni nem is akarta? Valóban nem tudom. Igazolásul ide írás helyett egyszerűen hivatkozom Hegel Encyklopaediájának 468. §-ára s függelékére.

Különben magának a dolognak megértése épen nem lehetlen, nyilván ellenmondás lévén abban, hogy a szellem, mely a tárgyi világot — természetesen fogalmában — magába fogadván obiectiv tartalommal megtölt, mindennek dacára is csak alanyi létezéssel bírjon. Épen mivel ez így van, hiába is keresnők Trendelenburgnál az ellenvetést. Értekező pedig meggyőződhetik, mennyire nem tanácsos elhagynia a biztos, s neki ugy látszik nagyon is szükséges vezetőt. A

minthogy a 8. pont alatt csakugyan vissza is tér hozzá, utána mondván, hogy hiba a vég nélküli folyam föltüntetésével eszközölni a tovább haladást, mit pedig Hegel igen is gyakran tesz. Közös kifogásuk abban határozódik, hogy miként Aristoteles is említi, az ez alapon előre hatolást csak azon egyéni meggyőződés közvesíti, hogy minden a mi van tökély után törekszik, mi pedig a végnélküli folyam után soha el nem érhető. De jegyezzük meg, hogy ennél Aristoteles többet tanít, hirdetvén, hogy a végnélküli folyam az egymást váltogató gondolathatározatok egységbe foglalásával zárható be. Nemcsak, de ezzel is zárandó be, miután azon körülmény, mely szerint egyikük mindig másikukra vezet, nyilván tanúsítja, hogy egymás nélkül, egymáson kívül nincsenek.

Nem több önállóságot tanúsít értekezésének 9. pontja alatt is, idézvé ott, ugyancsak Trendelenburg nyomán, az Encyclopaedia azon tételét, a mely mondja, hogy a dialektika azon egyedüli alapelv, mely által a tudomány tartalmába belső összefüggés és szükségképeniség lép. A mit ez állítás ellenében az általa már előbb felhozottakból ismétlődőleg mond el értekező, azt mi itt bátran hallgatással mellőzhetjük. Új adalékul tekinthető azon állítása, mely a logikát a bölcészet története elmosódott visszfényének, s a természet elvont fogalmakba öntött előleges nézetének mondja, szemben Hegel azon állításával, mely ezeket mintegy a logika alkalmazásának tekinté, természetesen csak azért, hogy meg lehessen döntení a logika a prioritását. Azonban ez csak mellékes, oldaltámadás. Ugyanazért nála nem is késve, csak hamar át megy értekező az egyenes ostromra, mondván, hogy a dialektika, miután alapelvét be nem bizonyíthatja, valami kiváló szükségességre nem tarthat számot; szükségképenisége e szerint csak a kategóriák föleserélhetlen rendben egymásra következésében fog állhatni. De kérdés — mondja tovább — van-e kriteriona ezen egymásra következés megítélésére és meghatározására? E kérdésre szerinte, igennel felel a dialektika, az ellentétet mondván ily kriterionúl, állítván, hogy minden fogalom átesap ellenkezőjébe (tehát nem ellentétébe?), mely csak egy lehet, mivelhogy a fogalmak mind egyöntetűek. Ez így fölmutatott tanra nézve megjegyzi, hogy ha az több lenne puszta állításnál, akkor a dialektika szükségessége is több lenne puszta kételkedésnél. De szerinte nem több. Ennek bizonyítására elmondja, hogy Hegel maga is úgy bánt a fogalmakkal mint összetettekkel, annak dacára is, hogy egyöntetűeknek mondja őket, részekből állásukat tagadván. És állításának támogatása végett felhozza, hogy Hegel ismérvén szerves és nem szerves természetet, nyilván részekből állónak tekinti azt. Hogy ez barbarizmus, úgy hisszük, nem

kell bizonyítnunk. Fontosabb okoskodásának azon része, melyben azt mutogatja, hogy még a fogalmak egyöntetiségének esetére sem következnék, hogy mindeniküknek csak egy vele ellentétes fogalom feleljen meg. Bizonyítandó ismét példához folyamodik, újra felejtven, hogy *exempla non sunt argumenta*. Ennek folytán mondja, hogy határozottan egyöntetű például a fehér szín fogalma, s mégis, hogy ellentéte nem csak a fekete, hanem a kék, piros, sárga és a többi szín is, azt mindenki tudja, kinek szeme van, a „szemtelen“ ellenvetése pedig nem nyom a latban. Ha értekező Trendelenburg könyvéből nemcsak azon fejezetet olvasta, mely a dialektika methodusról szól, úgy tudhatja, hogy az maga is ama „szemtelenek“ közé tartozik, miután a tagadásról értekeztén, nyilván mondja, hogy az ellentét fogalmát csak félig birjuk, ha annak a logikai tagadástól különbözőségét csupán abba helyezzük, hogy neki pozitív jelleme is van. Mert hisz így a fehérnek ellentétéül a szürkét is gondolhatnók és a többi. Ez esetre — mondja tovább — a különféle már az ellentett volna. S valóban értekezőnek e pontra vonatkozó kifogásai általában onnan erednek, hogy nincs szeme a *realis opposition* belől létező különbségek meglátására, minél fogva különféleség, ellenkezés és ellentét nála összefolynak. Ezt mutogatni a főnebbiek után úgy hiszem szinte fölösleges, de nem hasonlóan fölösleges kérdezni, ha vajjon a „szemtelen-ség“nek ellenkezőjére mutat-e ez esetben az övéhez hasonló beszéd. Trendelenburg látja a *realis oppositio* e különbözőseit, a nélkül azonban, hogy eltérésük alapját s mibenlétét kellően kijelölni bírná. Ezért mondja minden erőszakossága mellett is következetesnek, ha az ellenkezők — *disiunctok* — általában ellentetteknek mondatnak. Ez erőszakosság ellenében nem a gondolatra, hanem csak a nyelvre bir hivatkozni, mely, mint mondja az ellentétet élesebb különbségnek tekintti a csupa ellenkezésnél. Így α -t *disiunct* gondolatnak tartja β -nek ellenében is; de ellentétéül csak a Ω -át isméri el. A különbözőzés tanának ez elégtelensége nála is sok ellenvetésnek lett szülőjévé, a mi különben teljesen elmaradott volna. Azért igyekeztem azt tisztázni a föllebbiekben.

Miket Emericzy ur értekezésének közvetlen következő folyamában összebeszél, azokat nem mondjuk ugyan öntudatlan félrebeszéléseknek, miután példáját követni nem akarjuk, de igenis mondjuk, az eddigiek után föl sem tűnő, meg sem lepő értetlenség bizonyítékának. A ki például a szabadságot egyértelműnek veszi az úgy tetszéssel, az természetesen nem fogja azt összeférőnek találni a szükségképeniséggel. De ki kísérhetné végig értekezőt sajátos bogarazása folyamán? Ez szinte lehetlen, mihelyest vezető nélkül indul utnak. Ez esetben

még azt sem érti miként lehet az, hogy különböző dialektikusok eltérhessenek egymástól a fejlemfokok sorozatának megállapításában. Pedig ezt ép oly jól megmagyarázza az ember subiectivus gyengesége, mint azt, hogy ez eltérés idő folytán egy és ugyanazon dialektikusra nézve is lehető. S a rendszernek többször is fölállítása éppen arra való, hogy így mindinkább megszabadítsák az mindattól, a mi benne nem obiectiv természetű, hanem csak a munkások alanyiségának szüleménye. Különben sem szenved kétséget, hogy a magában lehető alanyilag, egyénileg igen is lehet ám lehetlen, mint ez magánál értekezőnél is kétségbevonhatlanul megbizonyul.

Emericzy ur azt mondja, hogy Hegelnek s még inkább tanítványainak műveit olvasva nem hiszszük, hogy annak keze, lába lett volna, mint más embernek, ki ilyeneket tudott összeírni. Nem félt-e, hogy az ő értekezéseinek olvasói meg hajlandók lehetnek azon kételkedni, hogy írójának egyebe is lett volna, mint keze s lába?

Értekezésének 10. pontja alatt a dialektikai és a genetikai módszereknek egymáshoz való viszonyát vizsgálja. E pontnál Trendelenburg azon szemrehányást teszi Hegelnek és követőinek, hogy a genetikai methodust igen is rosznak tüntetik föl, midőn azt nem typikus mivoltában, hanem egyenkinti eseteiben látható, az alkalmi okok bejátszásától függő esetlegességeiben veszik tekintetbe. S e tekintetben alkalmasint igaza van. Másként értekező, ki a genetikai methodus mivoltául és jellemzéseül egyszerűen elfogadja azt, a mit Hegelnél és követőinél lel, s mind e mellett is csodálkozik és gunyolódik, ha ezek az így fölfogott genetikai és a dialektikai módszert majd egyezőnek, majd eltérőnek mondják. Pedig ez igen természetes, mivelhogy azok egyezők lényekben, de nem egyszer különbözők is annál fogva, mivel az elsőt kellő irányától eltéríthetik az esetleges befolyások. Jobb lett volna itt is megmaradnia Trendelenburgnál, az legálább tudja hol a baj. Magára a dologra térve egyébiránt a két módszer különbsége abban áll, hogy a genetikai az anyagi okokkal foglalkozik, míg a dialektika az u. n. causa materialisok helyett egyfelől a ható, más felől meg e célul szolgáló, célként működő okokra nehezkeedik, ép ez által képesítvén magát arra, hogy a miértre birjon felelni.

Az alaki logika ítélőszéke elé is Trendelenburggal idézé a dialektikát, vagy inkább Hegelt, mint annak egyik, sőt első kezelőjét. A nála található vád, s az ennek igazolására hivatott példa is Trendelenburgtól vett, s abban áll, hogy a lét és nem lét egységének nála található bizonyításmódja tilos, miután a 2. alakban eszközölt igenleges következtetésen nyugszik, a mi pedig nem szabad. Mind Emericzy mind pedig mestere felejtik, hogy itt nem arról van szó, hogy

lét és nemlét a közvetlenségben egyek, úgy hogy különben még eltérők lehetnének; hanem arról, hogy mindenkük jelleme épen és kizárólag a közvetlenség, mi pedig nagy különbség. Hogy e különbséget Emericzy ur eszre nem veszi, azon valóban nem csodálkozom. Másként Trendelenburgnál, ki az ítéletek átváltoztatását illető tan bírálatánál megmutatta, hogy az ily különbségekre szeme van. Egyébiránt, ha nem a kifejezés szavait, hanem a dolog lényegét tekintjük, nem is az van következtetve, hogy lét és nemlét egyek, hanem az, hogy egymás nélkül nem gondolhatók, nem lehetők, egyikük a másikat involválván. Ezzel meg Trendelenburgnak azon ellenvetése is ki van vetkeztetve erejéből, mely az egyetemes ítéletek feltétlen és megszorítás nélküli megfordítását nehezti.

Az épen tárgyalt ellenvetéssel végére jutottunk azon utnak, melyen Emericzy ur — a mennyire t. i. tehette — Trendelenburgnak nyomaiba lépdelt. Befejezésül egy tantád elő, mely tisztán sajátja, de melyet gondolom ki sem is fog tőle irigyleni. Ebben azon kérdést veti föl, ha érdemes és méltó-e igazság után törekedni? S reá azt feleli, hogy „a legnagyobb igazság is becstelen, ha kettőt nem képes teljesíteni, ha t. i. vagy a föloldott talány a szembe ötlő ellenmondás terhétől meg nem szabadít, vagy pedig tényleges élvezetben nem részesít.“ E tételből önként következik többek közt a Kopernik rendszerének s illetőleg e rendszer igazságának becsstelensége. Ki az igazságról így beszél, attól ne vegyük rossz néven a kifejezéseket, melyeket a dialektikusok ellenében használni jónak látott. De engedje, hogy figyelmeztessük, miként bármely kutatásnak is csak ekkor lehet kívánt eredménye, ha elfogulatlanul fogunk hozzá, s ha inkább örülünk megérthetni mint megcáfolhatni.

Kerkapoly Károly.

Róma és a római birodalom történetei. Lamé Fleury után franciából fordította Szabó György tanár Kolozsvárt 1864. Stein János erdmuz. egyl. könyvtáros sajátja.

Cimzett könyv egyik terméke az újabb francia történelmi iskolának, mely alapos tudományt művészi ízléssel párosítva, a történelmi cselekvényeket mintegy regényi vagy drámai alakba öltöztetve adja elő, úgy hogy az események fejleménye, sora mint egy művészi költemény s történelmi regény áll előttünk, vonzó alakai, bonyolultatai s cselekvő személyeivel; míg ellenben a másik iskola eltérve a regé-

nyes beszélyszerű iránytól, alapos tudományosság mellett mély felfogás, meggyőző okok ereje által igyekszik a történelmet, mint tudományt vonzóvá, élvezetessé tenni. Nem feladatunk e két iskola előnyei vagy hátrányai felett igénytelen véleményünket nyilvánítani, annyival inkább, mert csak a római történelmet véve is tekintetbe, mindkét rendszer hívei között oly koszorús hősök tündöklenek, kik egész életüket szentelték egyik vagy másik iskolának, kiknek érdemeit magasztalva ismérte el a világirodalom, s kik között egy Niebuhr, Mommsen, Schwegler magok is lovagiasan elismérik s méltányolják a másik rendszer érdemeit, bár a győzelmet saját iskolájoknak igyekeznek biztosítani: mi vesszük a dolgot úgy a mint van: Lamé Fleury művét, mint a francia iskola egyik termékét, a mint azt Szabó György tanár ur irodalmunkba átültette, legfőlebb annyit jegyezvén meg általánosságban, hogy eme regényes, beszélyszerű francia modor, azon célt tekintve, melyet szerző e műnek nyelvünkre áttételében maga elé tűzött, hogy t. i. az, elemi vagy gimnaziális növendékek részére tankönyvül vagy olvasmányul használtassék, paedagogiai tekintetben kétséggkívül előnnyel bír a másik iskola módszere felett. Mert hisz a gyermeki élet maga egy szép regény, egy szép álom, s mint ilyen már természettől nagyobb vonzalommal viseltetik a való élet oly tárgyai iránt, melyek eleven színben, regényes alakban állíttatnak elébe, mint azok iránt, melyek a vallásos vagy politikai élet zajongásait hideg valóságban adják elő.

De térjünk magára a műre.

Szerző egy hosszú, majdnem egy ivre terjedő előszóval nyitja meg művét, melyben előadván a történetírás fokozatait, részletesen elmondván, miként kell azt az elemi, gimnaziális bölcsészeti és egyetemi tanfolyamokon tanítani, áttér az időszámítás és földrajznak, mint a történelem nélkülözhetlen két segédtudományának hasznára, előadja az időszámítás módszerét s kijelöli a földrajz tanításához szükséges térképeket.

Ha osztanók is szerzőnek e tárgyakat illető nézeteit, megvalljuk teljességgel nem vagyunk barátai elemi- és gimnaziális tankönyvben a hosszas előbeszédnek; nem csak azért, mert a könyv terjedelmét tetemesen neveli, s nagy kapu nem illik kis városhoz; hanem főleg azért, mert célt vele nem érünk. A gyermek el sem olvassa, vagy ha elolvassa is, például ez esetben, mi köze neki a történelem fensőbb foku tanításával? érti-e ő azt? Bizonyosan nem. A tanárért van tehát! Hisz ha volna olyan történelemtanár, ki e fokozatot s időszámítást így vagy jobban nem tudná, az nem érdemelné meg a tanár nevezetet. Részünkről elemi és gimnaziális tankönyv bevezetéseül mindig

elégnek tartjuk felmutatni a szempontot, honnan kiindúltunk, az irányt a merre haladunk, a célt melyet elakarunk érni, legfőlebb irányadóul csatolhatunk néhány eszmét a mű módszerének világosításaúl; de az oly hosszú értekezést, minővel szerző az időszámítás hasznát, szükségét s e tárgyat érdeklő tanmódszerét indokolja, általában feleslegesnek tartjuk. Ellenben örömet aláírjuk azon észrevételeket, melyekkel szerző a földrajz szükségét a történelem tanításban indokolja. A földrajz kétségkívül a történelem egyik szeme, mely annak felfogását elősegíti, s az események emlékezetben maradását tartósabbá teszi.

Magának a műnek benső szerkezetét, tartalmát tekintve úgy látszik a francia szerzőnek inkább a gyönyörködtetés, mint az oktatás forgott műve dolgozásánál szemei előtt, vagy legalább a nagyobb súlyt arra fektette. Róma mythosi mondái, nemzeti hagyományai, a mint azok a nép hitében éltek, s a régi írók munkáiban fenmaradtak, továbbá vallása, erkölce, gondolkozása, cselekvése a mint azokat a néphitté vált traditio fentartotta, Róma építésétől kezdve a hét király korszakán s a köztársaság előkorán keresztül egész a puni háborúig, e műben egy regényes alakban szerkesztett képpé, egy mythosi egészszé olvadnak egybe. Nem vitatjuk Róma és őskori traditói mennyiben birnak történelmi hitelességgel; nem romboljuk le Mommsennel ama nagy nép ezredéves hitének szent hagyományait, hanem inkább azt tartjuk Schweglerrel, hogy eme regényes traditiókat, mint a római nép hitének, erkölceinek, szokásainak hű tükörképét adni kell, de a főszínt rá, miként e műben van, fektetni nem szabad.

A puni háború után a történelem mindinkább kiemelkedik a mythos köréből, de azért mind alak mind tartalom tekintetében római marad; római álláspontból fogja fel s adja elő e nagy nép történetét, erkölcsét, alkotmányát, nem feledve az állami élet mellett a nép társadalmi életét, szokásait sem, egyszerű gyermeki felfogáshoz alkalmazott összeállításban, és tanulságos tartalommal. Az I. kötet végén „séta az ó Rómában“ cím alatt bevezet szerző bennünket a hajdankori világvárosba, megmutogatja ennek minden történeti nevezetességű helyét, tudomány és művészet emlékeit, melyeket e nagy nép szelleme századokon keresztül Augusztus császár uralkodásáig létre hozott. A könnyű elbeszélő modor, melylyel e száraz helyrajz mintegy megeleveníttetik, s szemünk elé állítatik, kétségkívül legsikeresebb mód gyermekeknél a földrajz tanításában. Az I. kötet a császárság korszakát foglalja magában Augusztustól a nyugotrómai birodalom végeig. Anyagra nézve a források itt is rómaiak, a mint azokat a római írók, mint a római élet leghűbb tolmácsai értették, hitték s feljegyezték; de a felfogás, előadás, feldolgozás, s itt is el-

beszélő, népszerű, a gyermeki értelemhez alkalmazott. Érdeme e korszakra nézve fordítónak az, hogy ó Dácia régi helyneveit az újabb vizsgálatok nyomán, viszonyba hozta a mai elnevezésekkel és viszont, és hogy a hunok történelmét, mint bennünket közelebből érdeklőt, bővebben adta mint Fleury, s igyekezett azt a római történelembe beilleszteni.

A mű külalakát, vagyis a fordítást tekintve sajnáljuk, de kénytelenek vagyunk kimondani, hogy ez minden bírálaton alól áll. A népszerűséggel úgy járt fordító, mint a közelmúltban Petőfi szellemelen utánzó a költészettel; póriasságba lépett át. Tütrőztetés, dobórozás, felhabzsolni, gúnya, dinum-dánom, meglépesedni, mecsesé szett, fickó, stb. mind oly pórias szók, melyeket nem láthatunk mai időben botrányozás nélkül bármely irodalmi műben, annyiaval inkább kézi könyvben. — Hát még a sok tájszavak, tájszólások, szerencsétlen szófaragások, melyekkel e könyv csaknem minden lapján találkozunk; például alódódulás, ajangott, rigolyás, süheder nemzet, elvesztendik föld, fenyeget, nagyzol, termettség, gyógyát, fegyesség, fegyesen, stb. mennyire sértik az olvasó jobb izlését. Csak ott tisztább egy kissé a nyelv, hol fordító eltért az eredeti szövegtől, például: a hunok és Attila (nem Atila) történelme előadásánál; de még itt is előfordulnak a szokatlan alódódulás, feldődülés, szuvát, bocvány, s a pórias szajha, felszedőzködni kifejezések. — Ha ide vesszük a viszonyragos szók és névutókból alakított kellemetlen hangzású mellékeveket (körültei, ágoni), a tö- és határozatlan számnevek után álló többes számokat (28 évek,) az igék hibás ragozását (lépjék) stb., azt hisszük szigorú ítéletünk igazolva van. Trasibulus tó, Trasimenus helyett (190. l.) ugyszintén alea jactata est, jacta est helyett, vagy Svet. Tranquillus szerint (32. cap.) jacta esto helyett talán nyomtatási hiba, legalább mi annak szeretjük betudni; de már azt megvártuk volna fordítótól, hogy Pliniust, ki 10 évvel előbb holt meg mint Traján, ne beszéltesse Traján temetésén, vagyis, hogy szerző e tévedését munkájában igazítsa ki. Plinius panegyricusát Traján uralkodása második évében, épen a 100. évben K. u. szeptemberben mondotta, midőn Traján mint imperátor Germániából dicsőséggel koszoruzva visszatért; mondotta pedig, mint consul a tanács megbízásából a fejedelem üdvözlésére, mint maga mondja a panegyricus elején „a tanács parancsolt velünk (mint consullal), hogy a köztársaság méltóságához illőleg üdvözlésünket, s hálánkat legjobb fejedelmünknek fejezzük ki.“ Ugy szintén egy levelében Severushoz „Consulsgom kötelességemmé tette, hogy a köztársaság nevében fejedelmünket üdvözöljem.“ (III. könyv 18. levél.)

Az időszámítást tekintve mi is azt tartjuk, hogy súlyt kell rá történelem tanításnál fektetni, de a két vagy háromféle számítást tankönyvben nem tartjuk célra vezetőnek. Különösen a Petáv szerinti világteremtésitől való számítást gyermekeknél általában mellőzendőnek tartjuk, nem csak azért, mert az általános gyakorlat egyenesen ellene szól, hanem főleg azért, mert kis számok könnyebben megragadnak a gyermek elméjében, mint a nagyok; például, sokkal könnyebben megtartja a gyermek, hogy az actiumi ütközet K. e. 31 évvel történt, mint akár azt, hogy Róma építése után 723 évvel, akár azt, hogy a világ teremtésétől 3953 évvel.

Mindezen hiányokat tekintetbe véve ajánljuk fordítónak, hogy dolgozza át még egyszer ez érdekes és tanulságos művet szebb, tisztább, izlésteljesebb nyelven, s úgy bocsássa egy második kiadásban a világ elé; különben ily alakban sem elemi, sem gimnaziális növendékek számára tankönyvül, vagy olvasókönyvül nem ajánlhatjuk.

Orbán József.

Nyílt levél.

Nagytiszteletű Szász Károly urhoz.

Midőn nagytiszteletű urnak azon részvétét, mely szerint 1863. évben kiadott s templomi használatra irt köznapi imáimat, egyelőre annyi tapasztalt hidegség ellenében, az agyon hallgatástól megmenteni, s méltató ítélete által a közfigyelmet mintegy rájuk irányozni szives volt, megköszönném: e részvétteljes figyelem fölhi engemet arra, hogy valamit mondjak az imaszerzészről, saját belátásom, tapasztalataim után egyszersmind azon érzelmekről, tanulmány- és tűnődésekről, melyek engem e körül elfoglaltak.

Imáim nagyobb része már 1856-ban papiroson volt; de akkor magam se lévén velők megelégedve, félretevém, hogy annál több gonddal, szorgalom- és tanulmánynyal lássak a későbbi munkálathoz. Most tehát, miután e nemben az újabb műveket már ismerém, nem csekély fáradsággal a lehetőségig öszveszerezgettem a régibb, ugy a nyomtatott, mint kéziratban levő imapéldányokat, hogy belőlök, mint öszszinezetű kálvinista*) imákból, a buzgóságot és érzelemmélységet elsajátíthassam; mert az irány követéséről szó sem lehetett.

*) Ohajtható, hogy ez a kálvinista jelző mennél inkább kimaradjon a komoly irodalomból.

De mindenek fölötti példányom és tanulmányom tárgya a szent könyv volt. Mózes hattudala mint ima (Zsolt. XC.), éneke (V. Móz. XXXII.) Jób vallástétele (XLII. r.), Dávid szívtöredelme (Zsolt. LI.), Ezékiás, istent indító rövid imádsága (Ézsai. XXXVIII. 3.) s Dániel hatályos könyörgése (IX. r.) annyi évszázadok után még ma is megdöbbentik a kebelt, megrendítik a lelket. Mindezek fölött pedig az ujszövetségi imák: Jézus utólérhetlen imája (Mát. VI. 9—14.), melyre tanítá az embereket, bár a Talmud nagy hamisan a Schemonah-Eschré-ből vett plágiumnak tartja is; az olajfákhegyi felséges ima (Ján. XVII.), István vértanú túlvilági hangjai (Csel. VII. 54—60.), Pál bucsuvétele (Csel. XX.) sat. ragadják meg az érzelem húrjait, annyira, hogy ki ezen imákba beleérzi, beleéli magát: lehetetlen, hogy annak szíve e földön maradhasson.

A régi imapéldányok sem megvetendő tanulmányi tárgyak azonban. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy bár irány tekintetében ma már számba sem jöhetnek, de ájtat, buzgóság- és keneteljeségben sokkal felülállanak a maiakon; mely tünemény a milyen érdekes, épen olyan szomorú mérve jelen hitéletünknek. Kit meg nem illetnének például, egy régi kéziratban levő imának ama bánatos szavai: „Esedezünk tenéked óh irgalmas ur Isten! az egész világon elterjedett és e mi nemzetünkben is megtelepedett igaz anyaszent-egyházadért; tekintsd meg őtet minden inségiben, s hallgasd meg éjjeli, nappali fohászkodásiban. Ha uram! te régen az egy Ábel vérének kiáltását meghallgattad: hallgasd meg amaz alátaposott sok ezer nyögő lelkeknek sohajtásait, kik a te Krisztusodnak tanubizonyság-tételeért szenvednek! Ha uram! te, a te jóságod szerint könyörülsz még azokon is, a kik tégedet nem keresnek: óh sokkal inkább könyörülj mi rajtunk, kik éjjel és nappal irgalmadnak ajtaján zörgetünk!“ ... vagy: „A mi napjaink óh örökkévaló Isten! multon mulnak; s e mainak is estvére való jutásával közelítünk a mi életünknek utolsó estvéjéhez, a mikor az igazságnak örökkévaló kapui előttünk felnyílnak, hogy e siralomnak völgyéből, a te boldog nyugalmadnak örömébe, a fényes egekbe be menjünk.“ „Addig pedig tenéked ajánljuk testünket lelkünket; tőled vett javainkat, közel és távollevő jóakaróinkat; ez hazának és helységnek minden rendeit. Valakik a te dicsőségedet szeretik, szeresse azokat a te lelked is; s tégyed őket ez hazának és ebben a te szent házadnak javára virágzókká; és a gonoszok ellen védelmezzed!“ ...*) S más több ily buzgónál buzgóbb passzusok, melyek mind méltók arra, hogy belőlök

*) 1760, körül kelt névtelen kéziratból.

az újabb ivadék melegséget s emelkedettséget meríthessen. Az újabb imákról nem szólok, előttünk ugyanis ismeretesek lévén.

Átalános hibájok azonban minden eddig megjelent, vagy kéziratban levő magyar kálvinista imáknak, hogy fölötte telve vannak isten-emberi tés-sel (anhropomorphismus). Különösen a régiek szinte hemzsegnék ettől, s egész tulságig hajtának. Isten keze, lába, szeme, arca, füle, kebele, ruhája, ruhapréme, zsámolya, s több ily test- és ruharészek nélkül egy ima sincs. Ez aztán régen annyira kedvelt stílussá vált, hogy egy öreg kéziratban szóról szóra ezt olvastam: „a te megfőzöttetett és megsüttetett szent fiad testének kinszenvedéseire kérünk!” Képzeltető, minő drasztikus hatást szült ez, valamely ájtatos öreg urnak ajkain. Egyébiránt még a tiszt Szikszai is szól imigyen: „kedveljed mi Urunk Istenünk! a te nevedről vallásttévő ajakinknak tulkait!“*) Sőt e tulság, sokszor imához épen nem illő tréfás hangba ment át; mint ama mult századi kálvinista papnál, ki templomi gyülekezete előtt ekép imádkozott: „Jövel, jövel mennyei kakas!... kapargálj a mi lelki szemetünkön, hints meg mennyei gyöngyökkel; mert megvesztegettünk az álnokságnak bimbóitól. Jövel, jövel mennyei szabó!... foldozgasd meg a mi lelki lyukainkat. Óh uram! megrongyollottak a mi szíveink, mint ama rongyos köpönyeg; hanem oh uram! jöjj el a te lelki foltaidal és foldozd meg azokat. Mert óh uram! a te nagy irgalmasságotat ki nem beszélheti ama harminckét fogú állat!...**)

Az újabb imairóknál is egyre használtatnak ezen emberítési tagrészek. És különös, hogy míg a francia és német imákban ma már teljesen ki vannak küszöbölve: mi még mindig nem birunk megszabadulni ezen vastag anyagiságtól. Mi lehet ennek oka? az e hogy élesen keleti faj... vagy pedig, hogy mint ilyen magyar kálvinisták, nagyon is bibliás hitfelekezet vagyunk, nem tudom. Imáimban a mennyire lehetett kerültem, bár igen gyakran fordulnak elő ilyenek; s e tekintetben én is együtt úszom a többivel. Templomi imairásnál akaratlanul is csusztat be az író némi istentestesítést; mert ahhoz, hogy egyrészt ő teljesen kihagyja, másrészt, hogy a hallgató füle egészen mellőztetni megszokja ezen kedvelt valamit, nálunk még évek kellenek.

Imát írni egy, a vallásban hidegülésnek indult nép számára, imát írni mások használatára!... vajjon melegül-e az értelmesb olvasó, ha csak kis részben is, általa?... S vajjon nem fog-e az érzel-

*) Második hét. Csötörtök reggeli záríma.

**) Ant. Szirmay „Hungaria in parabolis.“ 1807. pag. 111—112. F M.

mesb pályatárs habár nagy részben is, rossz szemmel nézni miatta? ... Ezek voltak aggodalmaim, melyekhez járult némely tiszteletre méltó férfiak példázgatása. Egyik, kivel javítás után imáimat közlém, így írt: „hogy a nyilvánosságra juttatás után ön is fog kapni egy pár kemény ütést: ahoz ugyan hátát előre elkészítheti.“ Másik már szelidebben tanácslá: „hogy nem a korán feltűnés, de a hoszan tartó fénylésre kell törekedni,“ mintha igaz szívből és hitből származott imairásnál, a hiu fénylés avagy csak eszébe is juthatna valakinek? ... Harmadik a „nonum prematur-“t javaslá. Még olyan is akadt, a ki, ide nem írható szavakkal, rendre utasított: „hogy nőjjen még egy kicsit az imairásra!“ ... Ily tünődések, félelmek s aggályok közt jelent meg idővel a munka; s hogy nyilvánosságra jutott, azt Isten után, némely jóakaróim buzdításának s enszivem megnyugtató sugalmának köszönhetem s annyival jobban esik, ha nem épen káros dologt cselekedtem kiadásokkal.

Hogy imáim hosszacsakák, jól tudom. Ezt már nekem nagytiszteletű úron kívül, néhai boldog emlékü Apostol Pál szuperintendens úr is mondotta. Azonban Szikszai (főleg az első heti) M a k l á r i, K á r m á n, N a g y F e r e n c, P. N a g y J ó z s e f s más régi időben kedveltebb imairók munkáival egybevetve, még talán rövidkékké is válnak. De ha szinte nem e tiszteletre méltó szerzőket választám is példányokul a hosszadalmasságban: volt okom a közelmúltban készült imáknál valamivel hosszabbakat írni. Részint, mert tapasztalásból tudom, hogy némely, kivált faluhelyeken, a köznap reggeli és esti egész istenitisztelet, a harangozást is ide számítva, alig tart 5—6 percig. Ez pedig már mégis túlhajtása a Máté VI. r. 7. versében foglalt szent intésnek. Részint, mert több, remegő lábakkal az úr hajléka felé közelgő ájtatos öregektől hallám ama keserves panaszt: „hogy mai világban már a templomi imát is oly rövidre szabták, hogy alig érkezik az ember az égre fölsohajtani!“ ... Ezen világ hivalkodásaitól elfordult aggastyánok kegyes panaszait is illő tehát figyelembe venni. Én minden esetre az előttem jónak vélt közép úton, sem a régi túlhosszu, sem a mai túlrövid imaszövedéknél, kívántam maradni.

Nagytiszteletű ur méltányló szavait s buzdítását szivemből köszönöm! Én ugyan míg az Isten éltet, buzdítás nélkül is munkálkodom; mert kötelességemnek érzem Isten dicsőítését, erőmtől telhetőleg elébbvinni. A bátorítás azonban, főleg illetékes helyről, mégis jól esik: annyival inkább, mert elszigetelt falusi helyzetben alig veszi észre az ember a világ folyását, az uralkodó izlést, nem veheti ki oly könnyen a jók ítéletét, s még attól is kell, kivált ha fiatal, tar-

tania, hogy rossz vért csuál azokban, kikben már ugyis nehezül a természet, annyira, hogy semmi egyébbel nem tartozunk irántok oly mértékben viseltetni, mint kimélettel.

Tisztelettel maradván

Filep Mihály.

geleji ref. lelkipásztor.

Nézelmek, viták, cáfolatok.

A SPF. ez évi 1. szállítmányában B. aláírással igen jó indulásu cikk van közölve „Fensőbb tanintézeteinkről,” melynek az előadás elevensége, a stil körmönfontósága mellett ajánlatos utravalója a korszerűségi kenet. Ideje, hogy a gimnáziumok után az akadémiai tanfolyamra is rá kerüljön a sor, mert fensőbb tanintézeteinknek régi baja, hogy alantabb állanak, mint nevök után ítélve gondolnók, vagy legalább a kerékvágás, melyben darab idő óta süppedeznek, igen mély.

B. ur dióhéjba foglalt nézeteinek jól berendezett és végzett gimnázium az alapja. Meg is kellene már egyszer tudnunk, vajjon nem hiába vesztegettünk-e el, nolle velle, majd egy egész évtizedet az „Organisatióra,” vagy a gimnáziumok rendezésére, s van-e helye azon reménynek, hogy az akadémiai előadások több lehetnek gimnáziumi betanításnál. Az említett cikk az akadémiai pálya tudományainak előadási módjáról szólván, a történelem, bölcsészet és jog mellett megemlíti, de csak is megemlíti a theológiát. A mit az elsőről mond, bátran aláírhatni; a dolog érdeméből van merítve; félő azonban, hogy szerző a történelem iránti szeretetével sokat vont le ítélete alaposságából, midőn oda is vesztegette azt, hová nem kellett volna, ellenben szűken bánt vele, a hol mellőzhetlen.

Mirdjárt világosabbak leszünk; idézzük is azonnal bölcsészet és jog felett mondott szavait. „A bölcsészet tanításánál” mond ő, „a történelmi érdek, a bölcsész gondolat, eszme fejlődése kiváló értékű.” A jogról ezt állítja: „bár nines protestans jog, de van protestans iskolai körben tanítandó jog, s ennek mély értelme van.” Ez a mély értelem azonban oda megy ki, hogy a protestans köri jog ellenébe állíttatik az életnek, a küléletnek, mely alkalmazkodást követel, mert a jogásznak hivatalt, kenyeret ad s nagy szerencsétlenség volna prot. iskolát akármilyen élet szolgálatára aljasítani” stb.

De mi is volt a kérdés? Alkalmasint a tudományok előadási

modora fensőbb tanintézetekben, különbségül a gimnáziumbelitől. S ez van-e itt eldöntve? koránsem; mert a jogról szólván, annak eldöntése helyett: hogyan taníttassék a jog, oda csap át az elmélkedés: miféle jog taníttassék, a mikor fölfedezi a protestans főiskolai körben tanítandó jogot, minek úgy nem látni okát, mint nem annak, hogy néhányon kívül a katolikus magyar írók keresztényt irnak keresztényen helyett, minden szabatosság, szabályosság ellenére; mint annak, hogy Révay után és ellen is sokáig úgy nézetett a debreczeni grammatika, mint a feddhetlen magyar beszéd kánonja stb, kivéve azon egyetlen lehetőséget, hogy az ember a helyett hogy gondolkodnék, szeszélyeskedik. Valóban a szeszély igen gyakran a gondolkodás helyére tolakodik fel, s asztal elején foglal helyet. Kazinczynak egyszer a miatt kelle lándzsát törni táltos ellenfeleivel, hogy a protestans vagy katolikus hitűeknek semmi specifícus előkelő joguk a költészetre. Nekünk abban jutott ki a szeszély miatti harc szerencsétlensége, hogy a hat és nyolc osztályu gimnázium, a négy és hat osztályu népiskola, az állandó vagy változó gimnáziumi igazgató feletti intézkedésekben lássunk protestans vagy nem protestans színezetet. Most a jogra került a sor; ezután hihetőleg rá kerül a bélyegadóra, a postajegyre és a száz krajcáros forintra, mint-hogy a déli harangozásban már teljesen egyet értünk, hogy az csak-ugyan nem protestans.

Hol is vehetné magát a különbségtételnek ily elnyomorítása? A tudomány eszméjéből nehezen; mert a jog ha nem pozitív, be-esik a bölcészet körébe; ha pozitív: mint mult a történelembe, mikor van miről tartani érdekes előadásokat Rankénak; mint jelen, az életbe, mikor nem lehetünk el nélküle, ha burokból születünk is. Mert a világ olyan bolond, hogy mindeddig nem lehetett el pozitívítás nélkül, megjegyezvén, hogy legujabban az Utopiából érkező hírek szerint az ellenkezőre is ígérkezik kilátás, de a mi még valósulásra vár.

Vigyázzunk csak az okoskodás menetére. „Valamint a protestantizmus mint intézmény alkotmányos alapokon nyugszik, úgy a jognak, törvénynek, melyet körében ápol, tanít, alkotmányos elvekkel, igényekkel ellenkezésbe jőni nem szabad.“ De mint Hugo Viktor: mi köze az ágyugolyónak a jegyzőkönyvvel? úgy kérdezhetnők mi is: mi köze a protestantizmusnak a pozitív államtörvényekkel? Józanon fölvéve semmi egyéb, mint az, hogy a protestantizmus is valóságos időszerűség, mint az állam a nélkül, hogy analógiát vonnánk egyikről a másikra, s párhuzamba tennők egyiket a másikkal. Sajnálatos, hogy szerző a theologiai szakról is nem szóltott,

vagy legalább azt nem mondta ki, a mi nyelve hegyin volt. Természetesen itt is úgy elválasztotta volna az élettől, „a pupostól,” mely kenyeret, hivatalt ad, a theologiai tudományokat, bennök a positivitást és örököt, az emberit és istenit, valamint a jogi tudományokban, hogy papra, tanfőra nem is lett volna szükség. Ez a példa jó lehet vala a vegyes természetű jogi tudományok világosítására, hogy az analogia se volna már hiába feltalálva.

Nyilvánosság, hogy a cikk szerzője a bölcsészetre jó meleg kantust szab a történelemből, ellenben hagyja dideregni a jogot, mely a szabad ég alatt ázik és fázik, s bármely hitvány gunyát elfogadna akárkitől. Ott ad, a hol nem kellene, megvonja pedig jó akaratát attól, a ki reá szorult. Fősvény bőkezűség! Az ember azt sem mondhatja jó lélekkel reá: köszönöm; mert nincs is benne köszönet. A ki rossz helyre ad, tékozol, mint a világ vesztegető fiai, kik szegénynek a kamatból sem juttatnak, fecsérő társaikra meg a tőkét is elfogyasztják. Ilyen tőkefogyasztás már okvetlenül a bölcsészet dotálása. Bőven ad neki a történelemből, az időszerűből. Ez gyanus irány és meglehet, hogy felé vonván figyelmünket, midőn azt mint létezőt, bizonyost a multban találja fel és ajánlja, végzetes szót mondott ki: önkéntelen hátra hanyatlunk.

A bölcsészet mint tudomány az időhöz való viszonyában, mult gyanánt ismerve, mumia. A világ legnagyobb filozófjai mindig és mindenütt azzal léptek fel, hogy szakítottak a multtal s kezét fogták a jövővel. A mult nem is való másképp a filozófiába s viszont, mint esemény, hogy olyan is volt. Mert a filozof nem merengő költő, ki a multba arany időket fest a képzelődésnek, hanem aggodalmas halandó, ki a jövődre függed tekintetével, midőn az elmének örök igazat fejteget. A filozofia a dolgok mélységét, magasságát méri. Grave sursum tendens. Talán ilyen a protestantizmus is?

Kénytelenek vagyunk észrevenni, hogy a protestantizmusra ennyit nem mondhatni. És ha a filozofia mellett megállhatott mindig a positiv jog, miért ne állhatna meg a protestantizmus mellett is? Igaz, hogy a protestantizmus alkotmányos intézmény, de nem alkotmányosabb mint az ész. És kinek jutott eszébe mégis oly homlokegyenest ellentétbe hozni az állam intézményeit az észivel annyira, hogy e mellett amazokat desavouirozza, eldobja, kigunyolja?

De ne menjünk ennyire, hanem maradjunk az adott körülmények között. A protestans iskolák valóban igen jogosan fognának így beszélhetni, ha így beszélnének magok a protestánsok is; ha fagatnák szeretetükkel az iskolákat, s özönlenének a tantermek felé; de bizony csak azt látjuk itt, hogy a szülék nem igen ostromolják

a mi jogakadémiáinkat; s ha ruhára van szükségök, mégis csak „szabóműhelybe“ mennek, mert a ruházat is egyik szüksége az életnek. Hiába mondja tehát a cikk, hogy „a protestáns jogakadémia nem szabóműhely, hol ép, nem ép, pupos, sánta, bármily nyomorék közéletre ruhát szabjanak.“ Hiába, hogy „sokkal inkább gyógyászati iskola, hol a külélet nyomorai enyhítésére derék orvosokat képeznek.“ Jó hasonlatok, s ellentétek; de hát ha egyszer kigyógyul az élet, ha pupjai lehullanak, mi lesz akkor a protestáns iskolákból? Kórház! Meglehet. Azonban ne vegyük el a kis fiúk örömét, kik a hasonlatokat annyira szeretik, hogy érvnek is örömet használgák. A szabó elég okos test után szabni a ruhát, a gyógyászat meg nem találta még fel, hogy kell lemetszeni a púpot.

Látszik, hogy a prot. jogi akadémiák körüli elmélkedés tul van feszítve az illető körön, tul a szerző saját célján. Nem is arról kezdett szólni: mi féle jog, hanem hogyan taníttassék a jog, és minden más tudomány, a mely prot. akadémiák tantárgya ez idő szerint. Maradjunk e mellett.

D. E. P.

Nézetek

a főtiszteletű tiszáninneni ref. egyházkerületben fennálló lelkészválasztási-rend átidomítása körül.

Időnként, mindinkább érezhetőbbekké válnak azon hiányok, melyek ref. egyházunkban a lelkészválasztás ügye, s az ezt szabályozó gyakorlat körül felmerülnek. Erre mutatnak azon élénk mozgalmak, mindenféle, a kor kívánalmaiként nyilatkozott ohajtások, melyek e téren az újabb időben egyházkerületenként kifejezést nyertek. Tudjuk ugyanis, hogy a ft. dunáninneni ref. egyházkerület 1863. máj. 28. tartott közgyűlésében élénk rosztalás nyilatkozott azon rendtelenségek ellen, melyek a lelkészválasztás körül előfordulnak, s ez ügyben „tervjavaslat“ készítettett. Hasonlóan a dunántuli kerület egy évvel előbb, szintén egy ide vágó lényeges kérdés, t. i. a káplánok successiója, felett bekivánta az egyházmegyék szavazatát, s ez ügyre vonatkozó föltételek és korlátozó szabályok iránti javaslatokat, legközelebb pedig az erdélyi ref. anyaszentegyház rendezte a papválasztás ügyét. Hasonló szükségégek érzete indította a tiszáninneni ref. ft. egyházkerületet is, midőn m. é. april hóban Miskolczon tartott köz-

gyűléséből választmányt nevezett ki a végett, „hogy adna javaslatot, oly lelkészválasztási mód iránt, mely a jórend fentartása mellett, a gyülekezetek szabadválasztását is biztosítaná.” Ezen egymásután folyvást nyilatkozó mozgalmak elég hangosan kiáltják azt, hogy a lelkészválasztás módján is, mint sok más egyházi, megvitatott, de el nem igazított kérdéseinken zsinatilag kellene változtatnunk s javítanunk.

Azonban ez idő szerint zsinattartáshoz semmi kilátásunk nem lévén, érdekökben áll az egyházkerületeknek, vagy egyenként saját keblökben, vagy egyetemesen conventileg a bajon segíteni, addig is, míg a bizonytalan távolban álló zsinat, a presbiteri egyházkormányzatnak minden tekintetben megfelelő, lelkészválasztási rendet alapítand meg.

De miként lehessen a bajon sikeresen segíteni? ép ez a fontos kérdés.

Gyakorlatban álló rendszerünk erősen meggyökerezettette gyülekezeteink szívében a korlátlan szabad választást, elannyira pedig, hogy azok mit sem engednek feltétlen szabadságukból, s reménylenünk sem lehet egyházaink mostani viszonyuk közt, hogy a külföldön gyakorlatban levő, s bizonyosan jó renddel gyümölcsöző lelkészválasztási mód bármelyikét is, kivéven az egy skót egyházét elfogadják, miután a községek szabad választása kisebb nagyobb mérvben, mindenikben meg van szorítva, s mindenik inkább concentrált mint presbiteriális egyházigazgatás kifolyása.

Vegyük például figyelemre a hollandi rendszert, mely köztünk többek tetszését megnyerte, melynek nyomán látszott indulni az erdélyi ref. apaszentegyház is, legközelebb megalapított rendszerében. Ebben legott, a gyülekezetek osztályozása, mely nagy, közép és kis egyházakat különböztet meg, kétségen kívül erősen megszorítja a gyülekezetek szabadválasztását, és pedig felfogásom szerint visszasan, mert a kis egyházaknak ad legszabadabb tért a választásra, míg a legnagyobb egyházakét legszűkebb körre szorítja. A kis egyházaknak megengedi, hogy a lelkészjelöltek közül is választhassanak, míg ezen sorompót minden más egyházak előtt elzárja, s a legjobb egyházak választási jogát tulajdonképen csak a közép egyházakban szolgáló lelkészek választthatásához köti le, a mennyiben már a nagy, és így körülbelül egyenlő jó fizetést adó egyházakban lakó lelkészek, ha más ugyanoly egyházba megválasztatnának is, helyöket nem örömet cserélik föl több kényelmet s fizetést nem nyújtó egyházzal, a változással együttjáró terhek s kellemetlenségek legalább az ily változásokat nem ajánlják.

Vannak ugyan többen, kik azt mondják ezen ellenvetésre, hogy

a nagyegyházak választási köre mind a mellett szélesebb, mert a két elsőbb osztályba eső egyházak rendes lelkészeinek száma nagyobb a kis egyházak lelkészei s a káplánok összegénél: ez helyi körülményektől függ; hanem mi számtani bizonyossággal állíthatjuk, hogy egyházkerületünkben, sokkal nagyobb a kis egyházak s a káplánok száma, mint a nagy és közép egyházaké. Azt is mondják, hogy a kitűnő ifju tehetség előtt az egyházak ily osztályozásával nincs elzárva az út, mert egyik osztályból a másikba gyorsan haladhat, p. o. egy év alatt. Az ily eset csak kivételkép említhető fel, de több esetben az történik meg, hogy a legkitűnőbb tehetségek is csak évek múlva emelkedhetnek ki a homályból, s nyerhetik meg a jobb állomásokat, hol tehetségeikhez illő körben működhetnek; nem ritka esetben váró helyzetében elkedvetlenedhetnek a nagyra törő lélek is.

De ezt nem tekintve, kérdem, hogy épen a gyors, például egy év alatt megeshető fokozatos előléptetés, nem játsza-e ki magát a főcél, melyért a szabad választás biztos alapját is-talán feladni készek volnánk, t. i. hogy a régebben s jó eredménnyel szolgáló lelkészek promotiója biztosíttassék? Szerintem, ha egy év alatti csekély szolgálat érdemes arra, hogy a felállított osztályok minden lépcsőit megjárassa, s a „non plus ultrát“ elérhesse, nem találok érdemleges s kielégítő okot arra, hogy ily csekély előnyért mostani szabad választási alapunkat feladjuk. E mellett azt sem képzelhetem, hogy az ily gyors változás az egyházak ugy anyagi mint szellemi hátrányával ne történjék. Anyagi káruk az egyházaknak bizonyosan az a kiadás, mely a lelkészek gyakori változásából eredne, szellemi káruk pedig kiszámíthatlanul több lenne; hihetőleg azért rendelkeznek kánonaink arról, hogy a lelkésznek azon egyházban, melynek meghívását elfogadta, legalább két évig kell szolgálni, különben kártérítéssel tartozik azon egyháznak.

Még egy nehézséget nem mellőzhetek el. Kétséget nem szenved az, hogy az egyházak osztályozása által közvetve az azokban szolgáló lelkészek is osztályozva lesznek. Előttem nagy kérdés, vajjon az egyházfelügyelet által auktorizált s ordinált, sőt az egyházakban tetteleg hivataloskodó lelkészek közt netalán felállítandó kategoriák fog-nak-e azon üdvös eredményt szülni, melyet attól sokak vérmesen reménylenek? nem fog-e kasztokat, elválasztó falakat, ellentörekvéseket a közügy kárára eredményezni azon testületben, melynek feje, t. i. szuperintendense is, csak *primus inter pares*? Én félek, hogy irtó fejszét vetnénk ezzel azon testvériség, egyenlőség s egyetértés életfájának gyökerére, melynek árnyában fejlődött eddigelé a protestáns egyház, s az azt fentartó buzgóság, és tán alapkövét teendenők le akaratlanul

nul egy, ha nem erős, de minden esetben civódó hierarkhiának: pedig Idvezítőnk végrendeletében azt hagyta nekünk: „ne legyenek köztünk versengések, s az első is csak annyiban legyen első köztünk, mennyiben mindnyájunk szolgája.“

Azonban ha ez nem történnék is, ha talán ez agyémnek látszanék is sokak előtt, maga az ily osztályozásnak kivitele lenne azon sziklacsúcs, melyen hajótörést szenvedne ebbeli törekvésünk. Ugyan is ki fogná egyházainkat, melyekben a fizetés értéke oly sok változó körülményektől függ, helyesen osztályozhatni? hiszen ez függ a hivek változó számától, az időjárástól, föld termékenységétől sat. sőt magának a lelkésznek ügyességétől, s okszerű gazdálkodásától. Tudjuk, hogy a díjleveleinkben kötelezett fizetés sokszor csak papirmalaszt, annak egy bizonyos része mindig hiányzik; a mely egyház ma jónak mondható, néhány év múlva megszűnhetik az lenni. Sok esetben pedig a kis egyház jövedelmezőbb jó rendtartás és okszerű gazdálkodás mellett. Hollandiában s másutt akárhol, hol kész pénz a papok fizetése, könnyebben kivihető az ily osztályozás, mint nálunk, hol roszlátlan gabnával, a föld bizonytalan hasznával s gyümölcsével fizetnek, s csekély fizetésünket egyenes föld és ártéri adóval is csonkítják.

De tegyük föl még azt is, hogy az osztályozás nagy bajjal megtörténnék — mert mit ki nem visz az emberi ész és akarat — hol a garancia, mely az osztályozott egyházakbani fizetést biztosítaná? hol a végrehajtó hatalom, mely ennek életet szerezne? egészen más ott, hol a dolgok élén hatalommal felruházott „synodalrath“ vagy főconsistorium áll, ez erőhatalommal áthajtja azt, mit az egyház érdekében jónak s üdvösnek lát, de mi ily hatalommal nem birunk, ily változásnak csak a synoduson hozott, s felsőbb helyen megerősített törvény szerezhethet érvényt és életet. Ismérhetjük egyházainkat, miszerint ott, hol előnyök szerezhethetéséről van szó, magát mindenik nagy-nak tartja, s független autonómiájával áll elő; s hol terheket kell elvállalniok, népessége számát mindenik lepassztja. Ily egyházakban az osztályozás által csak a közigazgatás különben is nehézkes útját tennők terhesebbé. Eddigelé két módnak lett volna birtokában egyházkerületünk, melylyel a szabadválasztást némileg korlátozhatta volna, s az érdemnek utat nyitandott, ha azt fentartja: egyik azon eset, midőn az egyházak nem haláleset által ürültek meg, hanem más akármely módon. Ily esetekben nálunk a régibb gyakorlat az volt, hogy csak fungens lelkészek közül választhattak az egyházak; fentartottuk-e szigorun ezen gyakorlatot? némely egyházmegegyék figyelmezttek erre, némelyek éppen nem. A másik mód, a *kappa pellanus non succedit*“ elve s gyakorlata. Ez is oly statutu-

munk volt s az még ma is, melyet mint pókhálót a nagy dongók szét-téptek, az apró legyek benne fenakadtak. Sokféle kijátszásnak van úgy egyik mint másik kitéve. Ujabb időben a nepotizmus is vágott rajta egy két sebet. Ovakodjunk azért ismét valami oly törvényt hozni, melybe közéletet és erőt nem önthetünk, melynek tekintélyét fentartani képesek nem vagyunk.

Látni való mindezekből, hogy a hollandi rendszer, melyet az alsózempléni indítvány nyomán, a tiszáninneni fő egyházkerületi gyűlés, a lelkészválasztás ügyében kinevezett kerületi választmánynak, mintegy mintául figyelmébe ajánlott, véleményem szerint, nem plántálható át magyar ref. egyházi életünkbe; ily úton különösen nem, mint a melyen mi fenálló rendszerünkön s annak hiányain időközben segíteni akarunk. A synodus majdan gyökeresen rendelkezhetik e tárgy körül is. Azonban én bevallom, hogy ezen rendszer életrealóságáról, hasznosan gyümölcsező voltáról teljesen meg vagyok győződve. Legyen egyházi életünk biztos törvények pajzsa alá helyezve, legyenek a lelkészi díjak rendszerezve, érezze népünk, hogy az egyház erkölcsi életünk szükségéinek kielégítéseért van felállítva, s nem annyira bizonyos jogok gyakorlásaért, s hogy ily jótékony nemes szellemi intézetben, mint az egyház, a jó rendért egyéni szabadságunkból is fel kell valamit áldoznunk, én akkor első leszek, ki aláírom a hollandi rendszert, mert benne egyházunk szebb s rendezettebb jövőjének egyik biztosítékát szemlélem.

Akaratom ellenére tovább mulattam a hollandi rendszer taglalásánál, de ezt azért tettem, mert a választmány figyelmébe lévén ajánlva ez, szükségesnek láttam figyelmeztetni én is a választmányt arra, hogy komolyan megfontolván kiküldetésének célját, valami oly munkálat készítésére ne fordítsa céltalanul erejét, melynek gyakorlati kivihetősége bizonytalan lenne, vagy mely a synodus törvényalkotó jogkörébe váгна; hanem legfőlebb is oly javításokat ajánlana, melyek mostani lelkészválasztási rendünk égető hibáin segítenének.

Sorban taglalás alá vehetném a külföldi reform. egyházak lelkészválasztási rendjét, épen úgy mint a hollandit, fentebbi amaz állításom igazolására, hogy a külföldön gyakorlatban álló lelkészválasztási módok közül, szabad választáshoz szokott gyűlékezeteinket, egyik sem elégítené ki; de nem célom e téren sokáig mulatni, ki inkább némely módosító javaslatokat akarok felemlíteni, mint egész rendszert írni, annyit azonban e helyen megemlíteni szükségesnek látok, különösen a *candidatio* barátnak ellenébe, hogy népünket, jelen körülmények közt, sem a zürichi mód, mely szerint a főegyháztanács jelöl ki a választás alá 3 egyént,

sem az alsószászországi, hol a presbiterium jelöl ki a népnek, sem a régibb francia ref. egyházban divatozott szokás, hol a nép kiskorúnak tartatván a választásra, a Colloque a helybeli presbiteriummal választotta a papot, ki nem fogják elégténi, hanem ragaszkodni fog mostani joggyakorlatához. De nem fogják kielégíteni saját magunk közt az újabb időben tett, s a kánonoktól eltérő javaslatok sem; mert nincs oly pótlék, oly engedmény, vagy bárminek nevezzük is azt, mely a szabad választáson ejtett csorbát kiköszörülje, s az abból elvett részt helyettesítse. „A valódi szabadság,” mint egy böles mondja: „nem áll részekből, mely szétszedhető és összerakható volna: a valódi szabadság tökéletes egész magában.”

Azonban mindnyájan érezzük, hogy a jó rend sokszor gyümölcsözőbb magánál a szabadságnál, kivált erkölcsi testületeknél, mint az egyház; a jórend kedvéért, s gyakran feledékenységre merült jelesbjeink promotiója tekintetéből tennünk kell azért valamit. Kísértünk meg valamely közvetítő módot ajánlani.

Hogy én a községek szabad választása mellett vagyok, az már eddigi nyilatkozataimból kitetszik. Népünk ebben nőtt fel, ezt biztosítják számára a kánonok is. De a dolog természete is azt hozza magával. presbiterialis egyház kormányzat mellett, hogy ha az egyház-elöljáróságnál van az ordinatio teljes joga, ha ő szabhatja meg a néptől s községektől függetlenül a feltételeket, melyek mellett valakit kibocsát a papi hivatal folytatására, a népnél legyen a vocatio joga, azaz az egyházi előljáróság által ordináltak sorából a nép válaszszon, a szabad választás rendje és szabályai szerint, s választása csak akkor essék kifogás alá, ha túllép önkényesen a kijelelt határokon.

Ebből folyólag az is világos, hogy én semmi oly javaslatot nem akarok adni, de nincs hivatva egyes egyházkerület is valami olyat érvényesíteni, mi a törvényhozás körébe tartozik, s a községek eddig gyakorlatban álló jogát egyenesen megszorítaná, hanem oly közvetítő módokra terjed ki javaslatom, melyek a szabad választás körül gyakran felmerülő visszaéléseket korlátozzák, egyszersmind azt orvosolják, mi legnagyobb panasz ez, idő szerint egyházunkban, hogy t. i. az érdemesb lelkészek előtt el van zárva utja a promotiónak. Látni való tehát, hogy mely szűk téren mozoghatok mind én, mind az e tárgyban véleményadással megbízott választmány. Negatív tér ez inkább mint positiv.

Ily téren állva, ama fentebb kimondott elvhez ragaszkodva, hogyha az egyházfelsőség kezében van az ordinatio,

a népnél legyen a *vocatio*, én legelső közvetítő módnak ajánlom

1. A papi vizsgák teljes szigorúvá tételét, kimondván, hogy csak kitűnő, és dicséretes sikerrel pályavégzett ifjak bocsáttatnak a papi hivatalra, türehető s kielégítő készületük semmiképen nem. Ezzel el lenne érve ama főcél, hogy készületlen s benső hivatással nem bíró egyének nem tolakodnának a papi hivatalra, s ha a szabadválasztás szerint ifju egyént érne is valamely jobb egyházba való elválasztatás, nem lenne az idősebbekre nézve oly nagy praeiudicium, e mellett a *concurrencia* is kissé szűkebb körre szoríttatnék. Ez magában nem elég, hanem hogy a jó készületű ifjak gyakorlati képzetiséget is nyernének.

2. A most meghívhatásra feljogosító második vizsga egy vagy két évvel hátrább teendő lenne, csak 3 évi gyakorlat után jogosíttatnék fel az ifju ember a rendes lelkészség folytatására. Ez azt eszközölné, hogy a *theoria* mellé elegendő *praxist* is szereznének ifjaink, és senki mint *deus ex machina* nem esnék a papi hivatalba, hanem felkészülve a hivatal minden kellőkeivel, bármely egyházba nyerne meghívást, mindenik a maga helyén megállana a nélkül, hogy az érdemesebbeket sértené.

3. És hogy az ekként jó készülettel papi pályára lépett egyének ne legyenek kényszerülve oly fizetésért szolgálni, mely gunyja egy tisztesebb állásu hivatalnok fizetésének, s ne az elérhetési mód legyen ösztönrugója a jobb egyházba való vágyódásnak, hanem kinekkinek benső érdeméből folyó önérzete, ki kell mondani határozottan, hogy 400—500 forint fizetéssel a lelkészt díjazni nem képes egyházak affiliáltatnak, ugyanazért egyházkerületünknek e tárgyban Szentpéteren 1856-ban hozott határozatát erélyesen életbe kell léptetnünk; s miután többé ama rendszerre nincs szükségünk, hogy minden faluban lelkész legyen, jól rendezett tanítói állomásokat kell alapítanunk, hogy az iskolákban jól nevelt, nép vallásos buzgalma legyen mintegy magamagát tápláló forrása az egyházi életnek, mely most minden körülményeiben pang, pang egyházigazgatási, irodalmi, sőt erkölcsi tekintély dolgában is. Mindezeknek oka azon nagy szegénység, melyben legtöbb lelkészeink sínylenek, kik nem áldozhatnak csak egy fillért is öntökélyesítésükre, következésképp elparlagosodnak, utoljára az időtől, kortól, s a prot. tudományos élet színvonalától messze elmaradnak, s maguk után rántják az egyházat is.

4. Meg kell változtatni azon gyakorlatot, miszerint a megürült papi állomások egy évig be nem töltetnek, hanem időtöltők foglalják el azokat, és pedig a megválasztathatás kényelmes, s korteskedésre

önkéntet kínálkozó jogával. E helyett el kell határozni, mi iránt már kísérletet tevének, de tévesztett irányban, hogy t. i. a megürült papi állomásra történjék meg a választás egy hónap alatt, s azután rendeltessék oda időtöltő az özvegyi kegyévre fél fizetéssel. Ez által újra megnyílnak érdemesbjeink előtt a promotiónak csaknem egészen elzárt sorompói, s a szabad választás, mely az időtöltőség által majdnem esperesi ordinatióvá süllyedt, régi önállóságára vissza lesz állítva.

5. Végre teljes erejében vissza kell állítani azon gyakorlatot, mely még most is fenáll ugyan némely egyházmegyében, míg másutt vele semmit nem gondolnak, hogy ha nem haláleset által ürül meg az egyház, joga csak a rendes lelkészek közül, s csak saját egyházmegyéjéből lehessen választani, s az ekként utoljára megürült egyház hívhasson káplánt. Én ugyan ezt a módot is a szabad választás korlátjaként tekintem, de ezen megszorítás logikáját ismérem, s tudom hogy azon vaskor maradványa, mikor még a lelkészt minden évben marasztották s könnyen csereberéltek, más részről oly statutum, mely az, érdemesb lelkészek előmenetele végett hozatott gyakorlatba, s üdvösnek bizonyult be, mint ilyen a szabadválasztás kevesebb sértésével lehet régi tekintélyére visszaállítani, mint új törvényt kockáztatni.

Ime ezek szerint gondolnám én, jelen körülményeink közt, lelkészválasztási eljárásunkat valamivel célszerűbben átídomíthatni. Véleményem szerint ezek sem a szabadválasztás eddigi körébe, sem a törvényhozás jogaiba nem vágnak, hanem oly közvetítő módok, melyeket a szükség javasol. A lelkészválasztás pedig az elsoroltakhoz idomítva, ekkép történhetnék. 1) Ha megürül valamely egyházban a lelkészi állomás, adassék az tudtúl legfőlebb 4—5 nap alatt az esperesi hivatalnak. 2) Az esperesi hivatal határozottan tudomására juttatja az egyháznak, hogy a megüresedett lelkészi állomás, a megüresedés esetétől számítandó 1—2 hónap alatt, rendes választás által betöltendő. 3) Az esperesi hivatal egyetértve a helybeli egyháztanácssal határidőt tűznek a választásra. 4) A választási határidő két héttel előre szószékből köztudomásra juttatandó. 5) A választási határidőig az egyháztanács a választó-képesek hiteles névsorát elkészíti. Választók az egyházbérfizetők kivétel nélkül. 6) A választás, minthogy megüresedés esetében nincs a gyülekezetnek rendes lelkipásztora, két, az egyház által az egyházmegyei tanácsosok közül választandó egyházi és világi biztos jelenlétében s felügyelete alatt a templomban megy véghez. Ezek a szavazatokat hitelesen összeszedik, a többséget nyert egyén nevét a gyülekezetnek azonnal tudtúl adják, s az egész választás lefolyásáról jegyzőkönyvet vesznek, a jegyző-

könyvet egy párban az egyháznál hagyják, más párban az esperesi hivatalnak felterjesztik. 7) A választói jogot mindenki személyesen gyakorolhatja, e jog másra semmi esetben át nem ruházható. 8) Az esperesi hivatal az ekként törvényesen megválasztott egyén meghívására szükséges engedélyt még nem tagadhatja. 9) Ha ezen engedély alapján, a választásról vezetett jegyzőkönyv és díjlevél megküldése mellett, a megválasztott a neki ajánlott állomást elfogadja, a díjlevél átvételével, be van fejezve a választás. 10) Az állomás elfogadásáról értesítettven az esperesi hivatal, az azon állomásra, az özvegyi év lefolyásáig félfizetésre időtöltőt rendel. 11) Az özvegyi év eltétele után, a megválasztott lelkész, új állomásán, a választást vezető bizottság által hivatalába ünnepélyesen bevezettetik, magában értetven, hogy az egyház volt lelkésze özvegyét vagy árváit és az időtöltő lelkészt szolgálatáért teljesen kielégítse. 12) Ha a megválasztott egyén a meghívást el nem fogadná, a tér újra megnyílik a gyülekezet előtt a szabad választásra, s a választás ismét a fentebb előadott módon fog történni. 13) Utoljára, ha valamely egyházközség a választásnak ekként megalapítandott rendjén, vagy korlátaín túllépne, ha akár korteskedés által vinné keresztül a választást, akár a választhatásra nem képesített egyénhez kötné választását, vagy bármi más úton akarná felforgatni a törvényes választási rendet, az oly egyház megintetven érélyesen az esperesi hivatal által, azon esetben, ha megintés dacára sem akarna visszatérni a törvényes rendhez, szabad választási jogát azon egy esetre veszítené el, s csupán az egyházmegyei hatóság által kijelölt két egyén közül választhasson.

Ezen lelkész választási rend kivihetőségére nézve alúlirottanak semmi kétsége nem lévén, sőt feltéve azt, hogy e mellett minden, eddigelé a választás körül gyakorlott, de itt fen nem említett szabályok megmaradnak, még üdvös volta felől is jó reményben lévén. figyelmébe ajánlja ezt, az e tárgyban vélemény készíttéssel megbízott egyházkerületi választmányának. Miskolc, 1865. febr. 14-én.

Kun Bertalan.

A Népiskolai Közlöny programja.

A ref. egyetemes tanügyi bizottmány, hogy a népiskolai ügy lehető előbb vitele végett mindent megtegyen, célszerű iskolai könyvek létre hozásán felül egy Népiskolai Közlöny megindítását hozta javaslatba a komáromi jegyzőkönyv 25. pontjában.

A nagy fontosságú indítvány közhelyesléssel fogadtatott az egyházkerületek által; az eszme megvalósulását, mint az időszaki sajtó útján közzétett nyilatkozatokból látni lehetett, a közönség türelmetlenül várja és követeli.

Szerencsés előjelek. A hazai protestántizmus láthatárán egy ragyogó szivárvány kél a népiskola felett az irodalomban, mely annak jövő nagyságát hirdeti és biztosítja.

Annak fejtegetésébe bocsátkozni, mennyire szükséges egy ily tartalmú folyóirat, csak bántalmára volna a közönségnek, mely az iránt oly kitünő részvétet tanusít, megérkezését szívesen várja. Nem isméri a sajtó hatalmát rövid látás, nem akarni elismerni konokság.

Ismérjük a magunk egyéni állását szemben a közügyekkel; tudjuk, mily becses, drága és szent jogok örökségét vettük a protestántizmusban; tudjuk, hogy annak kebelén a tanügy mindnyájunk közös ügye s rendezéséből nem vagyunk kizárva.

De ha jog reánk nézve egy oldalról, hogy hozzá szólhassunk, kötelesség más részben, hogy híven gondoskodjunk róla. A protestántizmus nem tűrheti a setétséget és zárkózottságot, a világosság után eped, éltető eleme mint mindenütt, a tanügy körül is, a nyilvánosság. Ennek leghathatósabb organuma a sajtó.

Hol a tanügy nem sokaknak ügye, hanem mindnyájunké; hol arra nézve nincs más cél, mint megközelíteni azt, a mi az egészre nézve legboldogítóbb: ott gondoskodni kell, hogy nyitva legyen a tér minden hivatással bíró munkás előtt.

A protestántizmus saját ügyének csak azon feltétel alatt lehet folyvást kezelője, ha mindent meg fog tenni érte, ha a haladás és tökéletesedés eszközeit híven fel fogja használni. E tekintetben semmi sem mérkőzhetik a sajtó hatalmával. Ennek köszöni nagy részben győzelmét a protestántizmus. Ez a legyőzhetetlen erő azok kezében, kik világosságban járnak és akarnak világosságot támasztani az elmékben. Ebben és ez által él, fejlődik és terjed a tudomány, s ha mindenütt nélkülözhető volna is, a tanügy egy pillanatig sem állhat fel nélküle.

A tanügy azon ága, melyről jelenleg szó van, a népiskolai ügy, illetőleg a népnevelés a prot. egyház kebelén honunkban oly roppant fejlődésnek indult nemcsak, hanem bátran kimondhatjuk, oly nagyszerű átalakuláson ment keresztül a lefolyt évtized alatt, minőt egy egész század sem mutathat fel a múltban. Nemcsak külsőleg terjeszkedett kiebb az isméretek határa; nemcsak újabb tanszakok vitettek be a népiskolába, melyekről ott azelőtt soha szó sem volt: hanem öntudatosá kezd lenni a munka, egy részben lélektani s illetőleg

tudományos elvekre van fektetve az eljárás, mely kevésse elelőtt oly gépies és szellem nélküli volt. Sok részben utólértük azokat, kik meggett kevésse előbb annyira hátramaradtunk.

Örülünk, hogy fajunk hatalmas géniusza ösztönszerű fejlődéssel kevés idő alatt sokat bevégzett a nagy munkából, melyet mások századokkal előbb kezdettek; de hogy minden lehető visszaeséstől meg legyen óva a drága ügy, hogy véletlenül ferde irányba ne tereltessek; hogy az egyház és a közös haza érdekében áldásosan vitessék mindig előbbre: adjuk át teljes mértékben a nyilvánosságnak, hadd ápolgassa a közmunkásság, hadd viraszszon élete felett a közrészvét.

Arról van itt szó: miképen lehet a nép, a milliók értelmi s vallásos-erkölcsi képezését minél áldásosabban munkába venni. Lehet-e ennél komolyabb, lehet-e nagyobb fontosságú feladat előttünk? Nem méltán helyet foglalhat-e ez azon tárgyak közt, melyekkel az időszaki sajtó tüzetesen foglalkodik?

Valóban igen felöltő, hogy midőn nemcsak a magasabb tudományosság és művészet avatottai, hanem a kereskedők, iparosok, kézművesek, földmivelők sajátlagos szakirodalom útján képviseltetik érdekeiket, keresik a tudományt a munkában, hogy elveinek hódolhassanak: a jeles néptanítói osztály, melynek üdvös munkássága rakja le a legmagasabbra emelkedő tudományosság alapját is, a maga nemes foglalkodásában ne legyen szakilag képviselve az irodalom terén.

A munkát az iskolában minden tekintetben a tudomány elvei szerint kell rendezni, s e mellett főleg az elemi téren mesteri ügyesség kívántatik a kivitelhez. Mert akár mint vélekedjünk, épen magának az elemi oktatásnak tudományos és művészi oldala van, s hol e kettő egyesül, ott a pedagógiai munkásság eredménye és hatása bámulatos, nem ritkán minden képzeletet meghalad.

Az elemi oktatás és népnevelés érdekében terjesztetni a pedagógiai tudományosságot, figyelemmel kísérni annak multját és jelenét, a jövő útját megegyengetni, az elméleti alaposság mellett azon műfogások birtokába juttatni az illetőket, melyek a gyakorlat terén a siker biztosítékai, nem lehet más úton, mint egy épen e célra megindítandó folyóirat, a Népiszkolai Közöny által. Hogy ez ideig nélkülöztük, legfelebb azon jó eredménye van, hogy beláttuk, miszerint többé nem lehetünk el nélküle, „s arra nézve hogy legyen, elég annyit mondani, hogy még nincs.”

A Népiszkolai Közönyt meg fogjuk indítani, mit sem kétkedvén arról, hogy lesz közönsége, mely fenmaradásáról gondoskodni fog.

A mi külsejét illeti: arra kell törekednünk, hogy idővel heti lappá alakíttassék át, de jelenleg, midőn úgy szólván mindent az alap letételénél kell kezdenünk; midőn a legrészletesebb fejtegetésekbe kell bocsátkoznunk, hogy a felveendő tárgyakat kimerítve s kellő világításban adhassuk: célszerűbb lesz egyszerre többet adni, tehát havi füzetekben vagy egy éven át tíz szállítmányban bocsátani közre, körülbelül 40 ív terjedelemben.

Mikor és hol adassék ki a Népiskolai Közlöny, a felett az egyetemes tanügyi bizottmány legközelebb június 8. (Pesten) tartandó értekezletén fog intézkedni. Azonban noha a bizottmány fogja a folyóiratot megindítani, távolról sem lesz az hivatalos közlönye oly értelemben, hogy intézkedéseit nyakrafőre pártolja. Az egyetemes tanügyi bizottmánynak ilyenre nincs szüksége; más részről a Népiskolai Közlöny előtt nincs más cél, mint a népnevelésnek mennél nagyobb lendületet adni, a célra vezető eszközöket és eljárást kifürkészni és kideríteni.

Tartalmára nézve körébe esik mindaz, a mi a népneveléssel közvetlen összeköttetésben áll, ide értve az óvodákat és a vasárnapi vagy ismétlő iskolákat is. Meg kell vizsgálnunk az egész rendszert alapjában, szerkezetében, eszközeiben, módszerében és a kormányzat tekintetében. Figyelembe kell venni a multat, mert abból fejlett ki a jelen, s ez a pedagógia történetére vezet. Gondoskodni kell a jövőről javaslatokban és tervezetekben. A Népiskolai Közlöny tehát egy részben ily tartalmú tudományos értekezéseket hozand.

Azonban nem lehet szem elől téveszteni, hogy e folyóirat a népiskola érdekeit fogja képviselni; s minthogy erre nézve az elvont tudományos elmélődés nem lehet épületes; minthogy továbbá a nevelés terén fődolog a gyakorlatiasság, a kivitel: ezért azt kell tudományosan megalapítani, a mit a népnevelés terén életbe léptetni, keresztülvinni szükséges és célszerű, a minek az alkalmazásban becséje és értéke van. Különösen oda kell törekedni, hogy útasítása nyomán a tanítói s nevelői munkásság öntudatos, minél okosabb s az eddiginél sikeresebb legyen.

Hozni fog továbbá könyvismertetést és bírálatot; figyelemmel fogja kísérni a haza és a külföld népiskolai irodalmát, annak minden haszonvehető termékeire figyelmeztetni fogja az illetőket, meghatározván a dolgozatok valódi becsét, vagy a körülmények szerinti haszonvehetőségét.

Szemlét tart a megjelent és megjelenendő taneszközök felett. Leírja, miként vannak azok kiállítva; mennyiben felelnek meg a célnak; útasítást ad a haszonvehető kezelésében.

Tudósításokat közöl egyes népiskolák jelenlegi állásáról, a nyilvános vizsgák menetéről, a felmutatott eredményről, az iskolaügy elébb vitelére célzó intézkedésekről, adományozásokról sat.

A népiskolai oktatás és fegyelmezés tekintetében igen üdvös hatásuak lehetnének a tanítói értekezletek. Ezekre a N. K. különös figyelmet fordítand, s egész erővel eszközölni fogja, hogy ne csak barátságos összefüvetek legyenek, hanem a tanterv keresztülvitelére célzó komoly és rendezett tanácskozások.

A népiskoláktól nem tudjuk elválasztani a képezdét. Ezek nálunk a legutóbbi évtized termékei; néhány év óta működésben vannak, de egynek sincs teljesen kidolgozott tanterve, legalább nyilvánosan közzé téve nincs; ezért nem is tudhatja a közönség, mi célok vannak ez intézetek elé kitűzve az egyen kívül, hogy azokban iskolatanítók képeztetnek. De hogyan képeztetnek? Mik a kötelezett tantárgyak? Mi célból és mi módon adatnak elő? A képzettségnek minő fokára juthatnak el a képezdei ifjak mint tanítójelöltek? Ezeket a közönség nem tudhatja, pedig tudni érdekében áll, részint mert ezektől igen sok függ a serdülő nemzedék kiképezésében; részint mert a tanügy mindnyájunkat közvetlenül érdekel, mert protestánsok vagyunk, s mindnyájunk ellenörködése alatt áll; végre mert a képezdekért a közönség nagy áldozatokat tett: azért illő, hogy azok egész rendszerébe betekinthessen, céljával és munkásságával tisztában legyen.

A N. K. ezek beléletével is meg fogja ismértetni a közönséget, s az egész ügygyel komolyan fog foglalkodni, annyival inkább, mert több mint valószínű, hogy maga a megindítandó folyóirat is valamelyik képezdével közvetlen összeköttetésben fog állani.

Könnyű belátni, hogy ha sikerül kívánt emelkedést adni a népiskolának, sok tekintetben mily nagyszerű következményeket von az maga után; egy részről a közértelmiség, a népszellem és népélet csaknem láthatólag emelkedésnek indul, más részről kellő tiszteletben és méltánylásban fognak részesülni az avatott munkások.

Ha annyi érdemeket szerez hazánkban a népnevelés terén a tanítói testület, ép oly tiszteltté leend, mint Poroszországban, hol az 1848. országgyűlésen nyolc iskolatanító foglalt helyet a nemzet képviselői közt!

Valóban a tanítói testületnek önmaga iránti kötelessége, áldozattal is felküzdeni magát az irodalom magaslatára, létre hozni és fen-

tartani e közlőnyt, mivel megjelenésének kimaradhatatlan következménye lesz a tanítói testület állásának emelkedése anyagi és erkölcsi tekintetben.

A népiskolatanító még nem foglalta el köztünk azon emelkedett állást, mely őt, mint a közmiveltség leghatalmasabb tényezőjét, a társadalmi élet rendszerében hivatásánál fogva méltán megilleti. De bátran ki lehet mondani, miszerint magától a tanítói testülettől függ, állását köztünk lehetőleg tiszteltté tenni. A protestáns miveltségnek van annyi emelkedése és megtisztultsága, hogy közvéleménye minden tekintetben a legméltányosabb lesz azok iránt, kik ügyének a legnagyobb szolgálatot teszik.

Egyébiránt a megindítandó folyóiratnak nemcsak népiskolatanítók, hanem előljárók, szülők s a nevelésügy minden barátai előtt érdekes tartalmúnak kell lennie, s buzgó pártolását annál biztosabban lehet remélni, mert a ki a nevelés ügyéért áldozik, az emberiség, a haza és az egyház oltárán teszi le áldásban önmagára sokszorosan visszatérő áldozatát.

Árvai József, Nagy László, Veres László.

Néhány szó a pályázatokról.

A ref. egyetemes tanügyi bizottmány, mint a debreczeni értekezlet jegyzőkönyvének záradékából látni lehet, f. é. junius 8. fogja legközelebbi ülését megtartani a dunamelléki egyházkerületben. Együtt lesznek ismét azon férfiak, kikre van bízva a négy superintendens által, hogy az alapszabályok korlátai közt a népiskolai ügy elébb vitele végett célszerű intézkedéseket tegyenek.

A dolgok rendes menete szerint lássuk, mit fog tenni a bizottmány?

Legfőbb feladat reá nézve célszerű taneszközöket s népiskolai könyveket állítani elő. E végett:

1. a pályázat alatt lévő munkák sorsa felett dönt;
2. kiadja bírálatra azon munkákat, melyek a jelenleg nyitva lévő pályázatra beadatnak;
3. új pályázatokat fog közzé tenni.

Maradjunk az 1. pont mellett, úgy is bő anyagot fog az szolgáltatni a megfontolásra, ha lehető eredményét későbbi következményeivel együtt figyelembe vesszük.

Hogy annál könnyebben tájékozhatassuk magunkat, vegyünk fel egy specialis esetet: vegyük fel az ABC-ék sorsát, melyek jelenleg dályáznak.

A bizottmány a bírálóktól veendő szavazatok többsége szerint kimondja, hogy a pályamunkák közt vannak-e elfogadható dolgozatok, vagy egy sincs.

Vegyük a legroszabb esetet, azt, hogy a bírálók véleménye szerint egy sem ütné meg a mértéket. Ez esetben mit fog tenni a bizottmány? Új pályázatot ily módon nem hirdethet, mert a történetekből be kell látnia, hogy ez úton legbuzgóbb törekvései mellett sem jut célhoz.

Tehát nincs egyéb hátra, mint megbízás útján állítani elő a szóban lévő népiskolai könyvet. Ez oly módja a könyvek kiállításának, melyet a bizottmánynak teljességgel nem ajánlhatunk.

Csaknem oly régen próbát tett ezzel a bizottmány, mint a pályázatokkal, de mindez ideig eredmény nélkül*).

Aztán a megbízás kétszeresen nehéz, mondhatni lehetetlen oly munkára nézve, mely pályázat alatt volt. Azok közül a bizottmány senkit sem nevezhet ki, a kik pályáztak; azt nevezni ki, a ki nem pályázott: ennek nincs semmi értelme.

Az is megtörténhetik, hogy a megbízást el nem fogadja a kinevezendő egyén; annak a bizottmány csak egy év múlva fog tudomására jutni, csak egy év múlva fog új kinevezés felől intézkedni. Azután a munka elkészül egy év alatt, ez a második év; a harmadikban bírálaton lesz, a negyedik talán a kijavítással, átdolgozással fog eltelni, s majd csak az ötödikben lát napvilágot!

De könnyen megtörténhetik, hogy a bizottmány a legjobb akarat mellett sem fogja eltalálni, kiben van legtöbb ihlettség egy tankönyv megírására; s ha nem azt jelelné ki, a kiben arra legtöbb hivatás van!

De akármi történjék is, a megbízás után senki sem fogja kezét munkára tenni, s a mi nagy veszteség, talán egy vagy más jeles dolgozat fog megsemmisülni, melylyel a szerző a pályázatra kitűzött határidőre el nem készülhetett.

Azonban hallom az ellenvetést: hát ha a mostani pályázatnál egyik vagy másik munka elfogadtatik, nem épen úgy megakaszthatná az írói munkásságot? De igenis! és ez a tanügyre nézve kimondhatatlan nagy szerencsétlenség: ne idézzük elő annak romlását. Szabad verseny az ipar terén; szabad verseny az irodalomban és mindenütt; másképp útját álljuk a gyors fejlődésnek, hátrafelé haladunk és nem előre.

*) Én is részesíttettem a ft. egyetemes tan. biz. által ilyenmő megtiszteltetésben, de a kötelesség nem teljesíthetésének nyomasztó érzete mellett sem voltam képes ez ideig a megbízásnak eleget tenni.

S hová vezet minket a mostani eljárás? Mi a helyett, hogy irodalmat teremtenénk, a különböző szakokban egy egy könyvet írunk s azok kifogyhatatlan mennyiségű példányaival betömjük az irodalom medrét s életető folyamát elzárjuk az iskolától.

Szerencsétlen a mi eljárásunk és igazságtalan, ha a munkás erők közül csak egyet is leszorítunk a térről.

Vegyük fel, hogy a bizottmány minden szakban kiállítja az iskolai könyveket. Képzeljük el csak: minő tespedésnek kell rögtön bekövetkeznie az irodalmi munkásság terén! Ki fog azután még dolgozni? mi célra? hogyan fog napvilágot látni egy új tankönyv? kihez viszi dolgozatát a szerző? mikor fognak az akár pályázat, akár megbízás útján készített munkák jobbakkal kicseréltetni? Ideje, hogy ezen komoly kérdések megfejtését adjuk, nehogy akarván házakat építeni, az utcát falazzuk el magunk előtt.

És mert ez így teljességgel nem jól van, méltán kérdésbe tehetjük: mit cselekedjünk, hogy a hiányokon segítve legyen?

A csomó megoldása nagyon könnyű és természetes. A szerzőnek adjunk írói tiszteletdíjúl a használatban lévő munkától bizonyos procentet, s minden baj meg van orvosolva. A sorompók mindig nyitva fognak állani; az író beadja a maga dolgozatát, midőn azzal készen lesz, a bizottmány elfogadja és megbírálja, s ha a munka arra való, kiadja, egy szakban kettőt, hármat, többet is: annyit a mennyi lesz; azon munkák közül, melyek a mértéket megütik, a közönség használja azt, a melyik neki tetszik, minden egyházközség iskolája azt, a melyik neki legalkalmasabb, melyet ha körülményei változnak, kicserélhet mással, mely igényeinek jobban megfelel. Ez a szabad verseny áldása; így lesz virágzó irodalmunk; ez a legigazságosabb eljárás, mert leszorítva senki sem lesz a térről; az író oly arányban lesz jutalmazva, a mily kelete s illetőleg becsé van munkájának a közönség előtt, figyelmét el nem fordíthatja a munkától, sőt folytonosan javítani fogja azt, hogy holnap egy tökéletesebb által ki ne üttessék. Ez ad ösztönt az írónak, hogy kutasson és fürkészszzen, s munkáját a lehető legnagyobb tökélyre igyekezzék emelni. Ez ad emelkedést az irodalomnak. Az iskolára nézve legüdvösebb az irodalom, az irodalomra nézve a szabad verseny.

De lássuk továbbá az iskolai könyvek viszonyát az iskolákhoz. Ezek szellemi állása teljességgel nem egyenlő. Itt mivelte szülék gyermekei iskoláznak szorgalmasan egész éven át, amott miveletleneké a téli szakon hanyagul, rendetlenül. Ennek egyenes következménye, hogy az iskolák szellemi állása nagyon különböző. Épen azért a mely könyv terjedelmében és tartalmában egyik iskolának a legcélszerűbb, a másiknak nem lesz elegendő, a harmadiknak igen terhes. Ezért a z

irodalomnak gazdagnak kell lennie, a bajon másként segíteni nem lehet.

E mellett azt sem kell elfelejteni, hogy éppen az elemi téren a tantárgyakat különféle módszeren lehet feldolgozni. Midőn most valamely pályázatnál egy bizonyos munka első rendű jutalmat nyer: abban a szakban a pályázat azonnal be van zárva. Ime, azt sem próbálhatjuk meg, hogy a tantárgyat nem lehetne-e más módszeren úgy feldolgozni, hogy még haszonvetőbb kézikönyvet nyerjünk az iskolára nézve. Ez úton a mi népiskolai irodalmunk gyors fejlődésnek nem indulhat, már csak a miatt sem, mert a különféle módszerek becsére nézve tisztába jöni, azok lehető egyesítését megkísérteni, azok körül didaktikai vizsgálódásokat tenni nem lesz alkalma a paedagógiai talentumnak. A mi eljárásunk míg úgy látszó előmenetelt ad a népiskolai oktatásnak, alapjában meggyengíti azt.

Aztán fődolog volna a rendszerben a tartalom és az alak egysege. Hogyan fogjuk azt elérni, ha az egyik szerző megírja a beszéd- és értelemgyakorlatokat, a másik a nyelvtant, a harmadik az ABC-ét sat., és azzal be van fejezve a rendszer? A mennyi a könnyű, annyi a szerző, kik egymásról mit sem tudnak, nem ismerik egymás gondolkodását, nézeteit, irányát. Feltéve, hogy a maga nemében mindenik munka a legtükéletesebb, a rendszer még akkor sem lesz egyéb, mint egy mozaikmű, de belső organikus egysége, életfejlődése nincs. Lehet egy rakotthegedű (zengő érc és pengő cimbalom), de nem lesz termő élőfa zöldelő lombokkal, diszló virágokkal, izletes gyümölcsökkel.

Ugyanazért változtassunk a rendszeren; tegyük olyaná, hogy teljesen haszonvető legyen. Az egyetemes tanügyi bizottmány kezét kötvé tartják az alapszabályok, de a superintendentiák beleegyezésével javítani lehet és kell azon, a mi egyben vagy másban javítást kíván. Ezt az egyházkerületek a magok részére feltartották: ez oly alapelv, melytől a prot. superintendentiák soha el nem állhatnak. Legközelebb a tiszántúli ft. egyházkerület bölcs és testvéri kebelből származott, azon indítványa intéztetett a kerületekhez, hogy az eddigi u. n. házi kezelés helyét a népiskolai könyvek központi kezelése váltsa fel. A központi kezelés előnyei kiszámíthatatlanok, s azt a ft. superintendentiák figyelmébe eléggé ajánlani nem lehet.

Ha az egyszer életbe lép, legkisebb akadály a sem lesz annak, hogy az írói tiszteletdíjak percentekben adassanak ki, s ezzel a szabad verseny nagyszerű elve lesz megmentve; mely nélkül a népiskolai oktatás ügyére még az unio törekvései sem hozhatnak kívánt mértékben áldást.

Azonban e tárgynak nemcsak paedagógiai és financiális, hanem

erkölcsi jelentősége is van. Honnan lehetne méltóbb joggal várni és remélni, mint a legmagasabb testülettől a négy superintendentia egyetemétől, hogy az méltóságához illőleg érintetlenül fogja hagyni az írói jog szentségét. Nincs nehezebb dolog az íróra nézve, mint bár tisztességes jutalom mellett is örökre megválni saját művétől. Egy fájdalmas utónyilatkozatot már hallott ily tárgyban az egyetemes tanügyi bizottmány. Kimndhatnók, mert jegyzőkönyvébe van bevezetve a felszólamlás. S erről körülbelől el lehet mondani: *ex uno disce omnes*. Többen is lesznek a munkások között, a kik így fognak érezni. De azon magas erkölcsi testület jövőre bizonyynyal elutasít magától minden eljárást, mely által szent jogok keblemetlenül érintetnek, s nem fogja a díjakat az író és munkája, az apa és gyermeke között ezeket egymástól örökre elválasztó falúl felállítani. Sőt inkább legyen az úgy alkalmazva, mint a Volta oszlopában, az elemeket egymással összekötő közeg, mely azokat szorosabban egyesíti s folytonos tevékenységben tartja.

Igaz, hogy az író a könyv minőségéhez képest díjaztatik. De lássuk, a dolog természeténél fogva mennyiben megnyugtató ez eljárás?

A könyv bece attól függ, minő szolgálatot tett vele az író a közönségnek. Ezt pedig egy iskolai könyvre nézve csak az iskola döntheti el és a közönség. Ha már két dolgozat kiadatik bírálatra, nyerjen az egyik első, a másik másodrendű jutalmat a bírálók véleménye nyomán: megtörténhetik, hogy ez, mely papiroson szerényebbnek látszott, néhány év alatt kiszorítja győzelmes vetélytársát az iskolából. Ime, az érdemes író jutalmát elvette az érdemetlen! És ez méltán fáj az egyik írónak, fájhat a közönségnek is; mert erkölcsi érzetet sért megvonni az érdemtől a jutalmat s érdemetlenre vesztegetni azt.

Ily legyőzhetetlen nehézségei vannak jelenleg az isk. könyvek kiállításának. Ugyanazért köponti kezelés, az íróidíjazás percentekben, szabad verseny az irodalom terén.

Arvai József.

Temetkezési eljárásunk.

Alig van megindítóbb valami, mint midőn kedveseinket, felebarátinkat szakasztja el keblünkről s körünkbelől a temető, kik szerete-

tünk s tiszteletünk méltó tárgyai voltak. Valami mondhatlan fájdalom, s nevezhetlen súly nehezül ilyenkor a kebelre, melyet gyakran a halhatatlanság, vagyis az öröklétben viszonttalálkozás édes reménye is alig alig bír enyhíteni, könnyíteni. Ezt tudva, nem kell-e nagyon természetesen lélektani adatnak ismérnünk, ha a vesztő szív ilyenkor a leghálásabban fogadja az embertársak vigaszát, részvétét, s egyszersemind ha leginkább is megköveteli fájdalma tiszteletben tartását?

Az ember tagja a társaságnak öröm és bánatban, boldogság és szenvedésben egyiránt. A társas élet pedig annyira magába szövi az egyént, hogy a szomorú fél mintegy öntudatlanul is igényli, hogy midőn ő vesz: érezze a veszteség keservét az egyetemes is; a mennyiben legénegiesebb érzelmeinket se lehet a világtól annyira elzárnunk, hogy egy két idegen szem is be ne tekintsen keblünk derűs vagy borús mélyébe. Hiába, az ember csak titkos bűneit képes magába fojtani!

E szempontból tekintve már a reformált egyház temetkezési eljárását hazánkban: fájdalommal kell tapasztalnunk, s nem ritkán beismérnünk, miszerint az emberek sokszor fukarak a mások legnyiltabb, s legtöbbnyire legméltóbb fájdalmainak áldozni egy kis részvétet és tiszteletet; főleg népesebb helyeken az alrendű nép halálát a lelkeszen kívül még a szomszédok is alig veszik tudomásul; pedig a krisztusi elvek szerint: mindnyájantestvérek vagyunk!

Mire nézve elsőben is igen keresztyénies dolog volna, ha lelkészeink, s általában minden egyházi tanítóink szent kötelességüknek ismérve a felebaráti szeretet felébresztését: igyekeznének azt a telegességbe is átvinni, tehetségük s körükhöz képest oda működni, hogy a legegyszerűbb faluban is alakíttassanak temetkezési társulatok, melyek üdvös volta ne csak annyiban határozódna, hogy az alakulandó (!) pénztárakból áldoztassék bizonyos összeg: a temetkező tagok fölsegélésére; hanem lehető legélénkebb színekkel festve azon eshetőségeket, melyek elébb utóbb minden családnak megcsonkítandják boldogságát, ha valamely tagja elhal: vezettetnének oda a hallgatók, hogy minél számosabban jelenjenek meg az ily gyászünnepeken, eléjük adva, mi enyhítőleg hat a sebzett szívekre a közrészvét. Mi könnyű volna az ügyes hitszónoknak, valóban testvériességig szorítani a felebaráti szeretet és részvét kötelékeit! A nép megérti a nemes lélek szavát, csak valódi szeretetből származzék az!

Aztán, mi a lelkészt illeti, semmi esetre sem elég péld. a tehetetlen szegény halálát csak egyszerű hivatalosan tudomásul venni; hanem valóban dicséretes, s a népre fölötte javítólag hatandó lelki atyai dolog lenne, hogy a z, ki a csecsemőt örömmel avatja fel a ke-

resztyénség új polgárává, ki első fogadja azt Isten ígéjével: venné magának azon részvevő fáradságot, hogy midőn az ifjú, férfi vagy agg véglegesen kilép az általa vezérlett szent nyájból: mondaná felette egy imát kivétel nélkül, önszabta kötelességből, s így adná vissza a holtat ugyan ő annak, kitől mint élő fogadta urának hivei közé. Ez eljárás a lelkészt mindenütt bizonyára azon szerény méltóságba helyezné, melyet diszes hivatalánál fogva s helyes protestans szempontból is valóban megérdemel.

A halotti egyházi beszéd na egyáltalában nem elvetendő is, de minden esetre igen fölösleges, sőt legtöbb esetben céltalan, két okból: a) mint lelkészi keresetforrás gyakran visszaélésbe téved; jönnek elő ugyanis oly esetek, midőn valamely gazdag, de általánosan megbélyegzett egyén fölött kell ily beszédet tartani. Ilyenkor már hogyan feleljen meg a legjellemesebb lelkész is úgy a vallásosság mint a temetkezők kívánságának?.. Első feltételezi, hogy a hallgatók előtt oly igazságot állítson fel, mely azokat intse, tanítsa, s az élet bölcs felhasználására utasítsa. Tagadhatlan, hogy az ügyes hitszónok fog magának oly textust keresni a szentírásból, melyet bármily kritikus esetben alkalmazhat; igen, de a szomorú felek meg azt kívánják, hogy az igazság mellett halottjukról is beszéljen és pedig csak a kis jó t. Már most hogyan elégítse ki a két követelést oly gyülekezet előtt beszélve, mely a megholt életének föltjait legtöbbszor részletebben ismeri, mint maga a szónok?.. vagy teljesen mellőznie kell hát az elsőt, vagy pedig oly ellenmondásba jön tárgyalva, melyre legeggyűbb hallgatója is fejet csóvál, magasztalván azt, kit minden elítél! Tanúságot huznia pedig halottja életéből nem lehet a nélkül, hogy a szomorú felek gyengéjére ne tapintson; ekkor pedig darázs-fészekbe nyúlt. b) Gögre nyit utat a gazdagnak, szegény hit-rokona felett. Tapasztalhatják, kik e dolgot közelebbről ismerik, s még inkább, kik közvetlen tényezői, hogy (főleg a műveletlen osztálynál) mennyire hizeleg a tehetősebbeknek, hogy ők pénzökkel kivételesen is igénybe vehetik a lelkész azon munkásságát, melyet a szegény csak közistenitisztelek alkalmával élvezhet. Megengedhető ily egyházi eljárás, szertartás, melyben nem részesülhet mindenki egyiránt?

Eléggé belátható, mi célszerű volna temetkezési szertartásunk egyszerűsítése s általában a vallásosság érdekében a halotti predikációnak. Egy buzgó ima, melyben a bűnösnek kegyel-met, a kegyesnek jutalmat esdünk Istentől, bizonyára méltóságosabb, mint bármely cerimonia, mely mint olyan nem egyéb színes szappanbuboréknál, melynek a légen kívül semmi tartalma.

Mi a tanító, vagy énekvezér eljárását illeti: igen' lényeges észrevételünk van ellene.

Egy éneklés után a háznál folytonos éneklés mellett vezeti a boldogultat a temetőbe, hol a sir felett még egyet énekelvén, befejezi a gyász ünnepélyt.

Mondók, hogy alig van valami meghatóbb, mint midőn szüle gyermekét és viszont, házastárs házastársát, barát barátját, stb. veszti el, s hogy alig van, mi iránt gyöngédebb méltánylattal kellene lennünk, mint a temetés; alig van ismét, mi a végtisztességtételről az ünnepélyes mázt inkább letörölné, mint midőn kivált nyári évszakban, a néhány ismerős kísérté halott előtt egy szálember megy énekelve, sok helyt $\frac{1}{3}$ mföldnyire a nélkül, hogy akár a gyermekek, akár a hivek csak egy hanggal is bele szólnának. Ez a végső tisztességtétel legnyilvánosabb része! Hát még olykor: pl. rekedt állapotban! vagy a hol ifjak s gyermek segédtanítókra bizzák a temetést; s kénytelen az ember sokszor kérdeni: mi lelte az egyházi előljáróságot, hogy e hibákat észre nem veszi, vagy ha igen: nem orvosolja?

Napjainkban több felé hallunk intézkedéseket, hogy a népből egyházanként énekkar alakul. Ily testületeknél azonban a művészet gyakorlása mellett igen jól venné ki magát a tisztességes illem megügyelése is; azonban ez utóbbi legtöbbsnyire elmarad, pótoltatván bizonyos „bon vivant” szellem által, mely a korcsmából pincébe vezet.

Hiszen ha nemes a cél, melyre e módon pénz gyűjtetik: ám vegyenek fizetést; de ha csak mellékes: igen szeretetlen dolog különbséget tenni szegény és gazdag között. Sokkal célszerűbb lenne, kinek kinek tetszésére bízni a jutalmazást, mi, ha pl. a szegények felsegélésére fordíthatnák az eként nyerendő pénz, nem kevesebb sikerhez juttatna, mint a mostani szabály.

A rendszeres énekkar, tagadhatlan, igen jó hatású a nép közt, mennyiben annak izlését, művelődési vágyát ébreszti s elősegíti; s aztán ma már köszönet a derék bajnokoknak a mind inkább tőkélyesbülő tanítóképezdek adnak is egyéneket, kik e tekintetben alkalmas vezérei lehetnek a népnek; de még így is messze van az idő, midőn minden egyház dicsekedhetik a saját énekkarral.

Az utón éneklést illetőleg csak nézzük el, midőn pl. zivatarban énekel a szegény tanító az utca közepén, vagy ha szélén is, nem veszélyeztetí-e egészségét, s egészségével egy szerény jövedelméből tartott család kenyérbotját s kötelességéből?.. Egy zajtalan lépdelő néma kíséret sokkal jobban kifejezné a gyászt s részvétet,

mint az örökös éneklés, a nélkül gyakran, hogy a szívet csendes valóságos merengésbe ringatná.

Nem mellőzhetjük a temetési szertartás egy neme, a búcsuztatás megemléztetését sem, s éppen azért e helyen, mivel legtöbbszörre a tanítók tiszte.

Ez is egyik gyakori, s mondhatni igen fölösleges szokás.

Rendesen össze van kötve egy rövid beszéddel (oratio), melyet míg hallunk, sokszor nem jut eszünkbe unatkozni, bár a tárgy mindig ugyanaz; de midőn átmegy szónokunk a verselésre: kedvünk volna megszökni a tisztességadás helyéről. Ha valaha ismértünk ponyvairodalmat, tisztelet a kivételeknek, bizonyára itt fogjuk találni legcseprűsebb nemét, s mi több: az egyház égise alatt. Hallatlan nyelvicamítással összetákolt még hallatlanabb búcsúszavak adatnak az örök alvó szájába, minden idom és ildom nélkül, mint e pár (jóbb) sor egy ujabbkori búcsuztatóból mutatja:

„Göröngyös pályálya szeliden haladott,

De hagyott azért őt élő magzatot,

Azaz hogy a Julcsa taval már vót hallott,

Szegény mint az apja csak sírba nyughatott!” (sic!)

Jelen sorok azonban korántsem a tanítót vádolják, s annyival kevésbé gunyolását célozzák, hanem igenis, hogy e gyarló szokás eredménye egész meztelenségében tűnjék fel. Ritusunk éppen semmi csorbát nem szenvedne, ha temetési szertartásunk e különben is lényegtelen részétől népünk elszoktatnánk. Egy végima teljeseen pótolna mindent; annál fölségesebb ir nincs és nem lehet a sebhedt szívekre!

Végül mit mondjunk a halotti torok vagy lakomákról? Múltság, mely elszomorít, midőn még annyi kegyelettel sem viseltetünk elhunytaink iránt, hogy a falakat, melyek közt szenvedtek, s ravatalon feküdtek, legalább a temetés napján, megkimélnők a bánatos szívnek nehéz zaj és lármától. Sokszor valóban alig marad az ily házaknál annyi hely, hová a kesergők elvonulhatnak. A torozóknak meg kisebb gondjuk is nagyobb a vigasztalásnál. Kezdő népnél szent szokás, előhaladottnál barbar hagyomány, melyet a mivelődés apródonként elenyészt, a minthogy az ország némely tájékain el is enyésztett már, hol a halotti gyülekezet illetlen, gyöngédtelen dolognak tekintené kortyért, falatért alkalmatlankodni a szomorú helyiségen.

Kp.

Nyílt kérelem tisztelendő Maklári P. Lajos urhoz.

A hazai prot. irodalom barátai minden bizonynyal köszönetet szavaznak önnek, midőn ön e füzetek lapjain ref. egyházunk régibb kánonait „kivonatossan ismérteti,“ azonban semmi kétség sincs benne, hogy hálájuk és örömük még nagyobb lenne, ha az érintett kánonokat egész teljességökben nyerhetnék ön szakértő és gondos fordítása s közlése útján.

Miután egyházunk régibb intézményeivel s beléletével alaposan megismérkednünk a mily kívánatos egyháztörténeti s régészeti tekintetben, ép oly szükséges a gyakorlati élet jövője szempontjából; az irodalom s a közélet érdekében ezennel tiszteletteljesen felkérem önt, nyújtson e végre még inkább segédkezet az által, hogy régibb kánonainkat e becses füzetek hasábjain eredeti épségökben és teljességökben közölje (ide értvén azokat is, melyeknek kivonatát már eddig megkaptuk), világosan megjelölvén azon forrásokat is, melyekből az illető kánonokok merítettetnek. Egy nemzeti nyelvű kánongyűjteményre kiáltó szükség van!

A kivonat, még ha legjelesebb is, hézagos és csorba, nem világos, mert rövidsége kell törekednie; nem megbízható, mert okmányoknál gyakran az eredeti szó használatán fordul meg minden, s az előző és következő tételeket teljes összefüggésben kell látnunk, hogy meggyőződzhessünk, miszerint az eredeti sem többet sem kevesebbet nem akar mondani, annál mit a kivonatkészítő gondol. Ön mindezeket csak úgy tudja mint én, ismételve kérem azért, növelje nagybecsű közleményeinek értékét még inkább az által, hogy eredeti teljességökhöz hiven közlendi kánonainkat.

Ha ön e tisztelet bármi okból elhárítandja magától, ki tudja, mikor akad ismét egy olyan férfi mint ön, ki e tárgynak szentelje figyelmét s ki tudja lesz-e akkor is oly alkalmas tér a közzétételre, mire most e becses füzet hiszem szívesen ajánlkozik*).

Fogadja igaz tiszteletem s nagyrabecsülésem nyilvánítását.

Hódmezővásárhelyi.

*) Folyóiratunk megindulása óta kitűnő súlyt fektettünk az egyházi, történelmi ktfőkre mindig s fogunk fektetni ezután is mindig. Szerk.

Nazarénusok Ittebén.

A békés-bánati ref. egyházmegye 1864. nov. 16—19. napjain Hódmezővásárhelyen tartott közgyűlésének nyomtatott jegyzőkönyvéből vesszük az itt olvasható tudósítást az ittebei nazarénusokról, mely egyik érdekes helye az esperesi látogatás előadásának.

Ittebe „július 10. épen vasárnap levén reggeli istentisztelet után, melyen esperes Hajnal Ábel ur predikált, az előtte való nap tett intézkedés következtében a nazarénusok a parokhiára rendeltetvén, ott mindnyájan, szám szerint tizenegy család fő, kiknél jelenben több nazarénus Ittebén nincs, megjelentek.

Evangeliumi szelidséggel adatván elő esperes ur által a cél, melyre előállíttatvák, kérdésül tétetett föl: micsoda vallásban születtek, s jelenben melyik hitfelekezethez tartoznak? s miben különböznek a reformátusoktól? Feleletül adatott: mindnyájan a reform. vallásban születtek s neveltettek, de mivel a reformátusoknál sok oly vallási gyakorlat, szertartás és fizetés van, a melyről az új testam. tomban semmi emlékezet, mint paptartás fizetésért, keresztelés stb. szintén fizetésért, halottak feletti harangozás, fenn állva imádkozás stb. a reformátusoktól elszakadtak, és sem a római katolikusokhoz, sem az egyesült, vagy nem egyesült óhitűekhez, sem a lutheránusokhoz nem tartoznak, nem is nazarénusok, hanem a Krisztus követői vagy is igaz hitűek, különböznek a reformátusoktól, mert ők térdelve imádkoznak, mivel meg van írva: „minden térd meghajoljon az Ur előtt,” éneklük a reformátusok énekeit és minden vasárnap összegyűlvén egy házba, közülök az végzi a bibliaolvasást stb. ki isten lelke ihletését megérezte, kis gyermeköket nem kereszttetik meg, mert Krisztus Urunk elebb tanítást, azután parancsolta a kereszttelést, meggyőződésök szerint semmi egyházi adót nem fizethetnek s nem fizetnek, és önként nem is adnak, mert ezt Jézus nem parancsolta stb.

Esperes ur apostoli szelidséggel, de egyszersmind kellő erély és bátorsággal előadta, mikép evangeliumi ref. vallásunk fölve lévén a lelki szabadság, mint senkit nem kényszerítünk ref. hitfelekezettünk közé jöni, úgy egyházunkban senkit erővel tartani nem kívánunk, nem akarunk, kitkit idvezítsen az ő hite és meggyőződése. Annak utána a rajongók felfogásához illő szavakkal igyekezett megmutatni előadott tanai. hiányos voltát, mennyiben a reformátusok ha térdre nem hullanak is, de igen is meghajolnak az ő térdeik, mert leborulva imádkoznak az Ur előtt a templomban; előadta, hogy

régebben is voltak oly vallási rajongók, kik a papokat nélkülözhetőknek tartották az egyházakban, de a kik kiábrándultak, miután tapasztalták, hogy sokszor értetlen és minden tudomány nélküli emberek magyarázták gyülekezetökben a bibliát, isten Ielkétöli ihletést hánytorgatva, és beismérték az egyház azon intézkedése célszerűségét, hogy taníttassanak egyének papokul, kik az apostolok helyét pótolják, az evangéliomi ígét értelmesen szölják s hirdessék; előadta, hogy a kis gyermekek keresztelese a Jézus parancsolatjával, nemcsak nem ellenkezik, de abból egyenesen következik, mert ő mondta, hogy ne tiltsák el ő tőle a kisedekét, és ez a keresztség kezdetekor is gyakorlatban völt, egyébkör is, de különösen akkor, mikör egész háznépek az evangéliomi vallásra tértek, a keresztelest mint rég, úgy ma sem követeltetik semmi fizetés, de igen is kívántatott s kívántatik a kisedeknek az anyvkönyvekbe teljesíteni kellő beírásáért, minden egyházban, minden államban, és annyiival inkább, mert az államhatóság is kívánja, követeli a született kisedek nevét, az azok származása felölí hivatalos jelentést évenként, mindez sok idő és fáradságba kerül, melyet ingyen senki sem kívánhat a lelkipásztoroktól. Előadta az esperes ur, mikép a halottak feletti harangozás nem azért történik, hogy idvezítené a megholtat, hanem a halottak iránti tisztelet nyilvánítása mellett azért is, hogy az erőszakos halálozás s gyilkolások megakadályoztassanak, s hogy a harangszóra összesereglett nép részvéte nyilvánítása mellett, meggyöződést szerezzen a felöl, mikép az elhunyt nem erőszakos, de természetes halállal halt meg, harangszóval adatik híröl annak eltemetése is.

A mi a szertartások teljesítéseérti fizetést — stólat — illeti: ez igen könnyen megszüntethető lenne, ha mint rég az apostolokat, úgy a mai vallástanáftókat is házaiknál fogadnák s tartanák, és minden szükségeseikkel ellátnák családjaikat is értve a hívek; mivel azonban ez a hívekre nézve is sok alkalmatlansággal járna: célszerűnek látták az alakult egyházak a vallás választott és felhatalmazott szolgálí, a lelkipásztorok sorsát méltányos évi fizetés kötelezése által biztosítani, az Ur oltára körölí, vagyis az egyház célja szükségeltet foglalkozások teljesítését méltányosan díjazni, stólat határozni, mert a pap az oltárröl, vagyis a papi hivatalos teendők teljesítéseért biztosított javadalomból él; mert a munkás méltó a maga bérére, hisz a Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen, stb. a miket a jelenlévő nazarénusok nemes figyelemmel hallgattak, azokra semmi észrevétel nem tevén.

Mindezekhez hozzáadta szöló esperes ur, hogy mivel az állam törvények szerint is egyházon kívül senki nem lehet; mivel a Krisz-

tusban igazán hívők mind igazhitűek, mivel jelenlévők magokat a szabad vallásgyakorlattal bíró keresztyén felekezetek közül egyikhez sem tartozókul nyilvánították: mind addig mig ők valamelyik bevett vallásu hitfelekezethez tartozókul magokat nem igazolják, őket a ref. egyház tagjaiul isméri s tartja; s következőleg kijelenti, hogy mivel az egyházi intézmények templom, iskola, stb. csak úgy állhatnak fen, s felelhetnek meg rendeltetésök s feladatuknak, ha a hivek azok fentartására adakoznak is, adóznak is; a magukat igazhitűeknek nevezett hitrokonok, vagy nazarénusok is, mind azon tartozásokat, melyeket a többi helybeli ref. hivek bármi cím alatt az egyház irányába teljesítenek, ők is teljesíteni kötelesek.

Mely esperesi nyilatkozatra jelenlévők kijelentették, mikép ők, ha ezen egyházi adónak meg kell lenni, nem bánják ha megveszi is rajtok az egyház, kész szívvvel átadják kamrájok s ládájok kulcsait, s vegye ki a gondnok a pénz- és gabonatartozást, ellenezni nem fogják, csakhogy azt ne ők magok adják.

A tartozás ily módóni beszédese; minden sértés vagy sértegetés kikerülésével az egyházi előljáróságnak s a gondnoknak esperes ur által meghagyatott.

Kérdés tétetvén, hogy vannak-e most jelenlévőknek keresztteletlen kisdedeik: három kisdéd, körülbelől mind félévesek, jelentetvén, ezek a község birája által felhozattak, s esperes ur által az összes előljáróság s a nazarénusok jelenlétében egész ünnepélyességgel megkereszteltettek a nélkül, hogy a nazarénusok e szent szertartás teljesítése ellen legkisebb észrevételt tettek volna. A kereszttelés megtörténte után kijelentetett az is, mikép esperes urnak a kereszttelésért nem kell fizetniök semmit, de igenis a t. lelkipásztor urnak a beírásért, mi az ő jelenlétökben történt, mit teljesíteni is ígérkeztek. Meghagyatott a t. lelkipásztor urnak, hogy a következő időkben is a születendő kisdedek megkeresztelése körül ezt az utat kövesse, miben jelenlévők megnyugodtak.

Főlemlítettvén az előljáróság által, mikép a nazarénusok, mikor halottjuk van, saját halottjuk sirját sem segítik behuzni, hanem a sirtól félre állanak, mely előterjesztés után esperes ur akkép nyilatkozott s intézkedett, hogy mivel a sirok behuzása kölcsönös szolgálat fejében szokott tétetni mindenütt, ha a nazarénusok sirjokat behuzni nem akariák: itt se tétessék az ő lelkiisméretes meggyőződésökön erőszak, hanem a község birája s előljárói a nazarénusok sirja behuzására minden előforduló esetben embereket fogadjanak pénzért, melyet az illető félén azonnal meg kell venni; a nazarénusok ezen intézkedésben is megnyugodni nyilatkoztak.

Ezekután a gyermekek iskolába járatása szoros meghagyása mellett jelenlévő előjáróság, s általuk a lakosság figyelmeztettek es-peres ur által, hogy a nazarénusok irányában magukat szeretettel visel-jék, imádkozzanak inkább értők, mintsem őket kárhoztassák, hadd imádják a szeretet atyját meggyőződésök szerint, de ha valami kő-borló s hitegető ide jövetelét észreveszik, azt a legközelebbi megyei hatósághoz elkísértessék. A nazarénusoknak szintén meghagyatott, hogy magukat békésen visel-jék; az egyházi s községi előjárókat becsül-jék, s ezek rendeleteinek engedelmeskedjenek, halottjaikat tit- kon s harangszó nélkül eltemetni ne merészel-jék, általában minden lakos iránt szeretettel viseltessenek. Melyek után a nazarénusok azon felfoháskodással, hogy isten világosítsa fel az ő borongós elméjüket, hogy érthessék tisztán az ő akaratját s evangyéliomi tudományát, áldáskívánat közt elbocsátattak.

Sárospatak, február hó. A tiszáninneni ref. egyházkerület a sárospataki főiskolának, mint saját és a hazai protestáns-ság egyik legdrágább kincsének szellemi és anyagi állapotáról évenkénti szám- vevő székei által szerez magának hiteles tudósítást. E számvevő szé-k folyó évi mult január hó 22-től február 5-ig tartotta Sárospatakon az iskola kebelében üléseit. Munkásságának elsőbb napjait a főiskola anyagi állapotának, t. i. pénztári bevételeinek és kiadásainak, szóval mult 1864. évi budgetjének átvizsgálása vette igénybe. S ez nem kis feladat ott, hol az iskola anyagi fedezésére megkivántató pénzösszeg, részint az egyeseknél kint levő tartozási vagy alapítványi tőkék után járuló kamatok, részint pedig az egyesektől bejött kegyes adomá- nyok csaknem annyi helyről folynak be az intézet pénztárába, mint a hány egyház van a tiszáninneni ref. egyházkerületben. S azon lelki- isméretes és buzgó munkásságért, melyet a nagytiszteletű egyházke- rületi számvevő szé-k a főiskola nemcsak szellemi hanem anyagi ügyei körül is kifejtett, valóban hálás elismerést és köszönetet érdemel.

Dacára a nehéz időknék, melyek most járnak, az annyi oldalról megszorított és keserűen zaklatott egyháztagok bár a saját fentar- tásukra megkivántató anyagi erőknék forrásait a lefolyt, s minden te- kintetben súlyosnak mondható esztendő-k csaknem végkép felemésztet- ték, s elnyelték, mégis meghozták a nevelésnek, az emberiség eme leg- szentebb ügyének oltárára szokott évenkénti kegyes adományaikban a szívesen adott és fogadott áldozatot. S csakis a híveknek ezen is- tennel kezet fogó szeretete, tartotta fenn iskolánkat az elmúlt évben,

és fogja fentartani a jövőben is, mint a melynek életforrását az egyes híveknek kegyadakozása teszi. Ha a folyókat tápláló forrásoknak erei kiapadnak, megszűnik azoknak életök. Díszes főiskolánk falai, (melyeket a nagy Vay József hiteles lelke és a vallásos apáknak egyházaik iránti buzgó szeretete emelt fel a porból) élettelen és lelketlen kötömegeknél nem lennének egyebek, ha hazai protestáns szellemi életünknek e több, mint három százados régi várát úgy az egyesek, miként az egyházak a kegyelet filléreivel nem támogatnánk.

A hazát köznyomorra elárasztott 1863-ik év után nem kis agálylyal és remegéssel mentünk eléje az 1864. évnek, félvén hogy hitsorsosainkra, s egyházainkra és a nemzetre borult végzetes inség, főiskolánk növendékeinek létszámával az intézet fentartására szükséges pénzerőt nagyon megapaszthatja. Tagadhatatlan, hogy a magyarhoni protestáns tudományosság emez egyik ősrégi vára sajnosan megérezte az idők viharos járását, mert a lefolyt év anyagi jólét tekintetében az iskolára nézve messze hátra maradt megelőzött testvéreiktől. Egyik idő ellensége a másiknak. A nyomasztó időjárás sem volt azonban reánk nézve minden tanulság nélkül, mert megtanított bennünket arra, hogy a világok sorsát intéző isteni kéz az emberiség szellemi felvilágosodását és jólétét eszközölő tanintézetek felett nem rövidül meg, s azokat a közinség áldozatául esni nem engedi. A legközelebbi év csapásos napjaiból nagy erkölcsi tanulságul maradt még reánk azon kincseket érő tapasztalat is, hogy hitsorsosainkat iskolájoknak szeretetétől az inséges idők, és nehéz körülmények sem képesek elszakasztani. S ez elég biztosíték nekünk anyagi részről arra, hogy a későbbi nemzedékek is követni fogják vallásos őseiknek példáját, s a közügy pénztárába örömet fogják beadni vagyonuknak egy, habár parányi részét is, hogy általa főiskolánknak a tudományosság emez egyik szentélyének életét a protestantizmus üdvére, a haza, közügyek és egyházak javára századokig fentarthassák. S csakis a közönség kedvező és gyámolító pártfogása mellett állhatott fen 300 hosszú folyamán át tanintézetünk, e sokat ostromolt és sokat szenvedett egyik erős védbástyája a magyar nemzetiségnek. S csakis az áldozatra kész hívek bőkezősége tehetné jelentékenynyé már az elmúlt időkben is az itt működött tanerőt, és erőssé a jelenben emanatiojával, a szellemi erővel együtt, mi által a haza figyelmét nem egyszer volt szerencsés magára vonhatni. Főiskolánk a kebelében létező különféle tankörök fentartására megkívántató szellemi és anyagi erőknél előteremtéseért a tiszáninneni ref. egyházkerület és az egész haza iránti hálás tartozását az igazság hirdetése, az értelmi mivel-

ség, szellemi felvilágosodás terjesztése, és végre az önzetlen honszeretetnek az itt működő ifju nemzedék keblébe, becspegettetése által igyekszik leróni, melyre a csapásos idők és keserű megpróbáltatások miatt csaknem mindenét elvesztett, de becsületét, hitét és reményét egy jobb jövő iránt, megtartott árva nemzetnek valóban legnagyobb szüksége van. A haza egyik legnagyobb és legvirágzóbb protestans tanodája a sárospataki főiskola, növendékeinek vallásos erkölcsi nevelése, a tudományosság fejlesztése, s annak minél szélesebb körben terjesztése és folytonos szellemi munkássága által hivatásának és feladatának komolyan megfelelni igyekszik, s hogy céljának elérhetése végett, mily tan és szellemi erővel rendelkezhetik, alábbadni fogjuk.

Az 186¹/₅-dik iskolai év utófelében a sárospataki főiskolában működő tanerőknek száma.

1. Az akadémiában 10 rendes és 1 segédtanár.

2. A gimnáziumban 9 rendes és 4 segédtanár.

3. A képezdőben 3 rendes és 1 segédtanár.

A tanintézet három osztályában összesen 22 rendes 6 segéd, 28 tanár működik. Ezeken kívül algimnáziumunkban a rendes tanárok mellett 46 akadémiai ifju működik magántanítóképen, kiket a gimnázialis tanárikar azon osztály tantárgyaiból, melyből tanítványokat kérnek, megvizsgál, s a készülbetebeket magántanítóságra qualificalja, s az ily magántanítók aztán 12 privatistát kapnak, kik közül kettő ingyenes, a tíz pedig egyenként véve öt forintot fizet egész évre, mely összegért ők naponként két órai magánoktatásban részesülnek. A felgimnáziumban 5 rendes és 4 segédtanár, az algimnáziumban 4 rendes tanár és 46 magán tanító foglalkozik a növendékek oktatásával.

A gimnáziumra nézve kívánatos dolog volna, ha a szám és természeti tudományok nemcsak a fel, hanem az algimnáziumban is az osztálytanárok helyett, kik az igen népes osztályokban a nagy számú tantárgyoknak előadásával igen is el vannak foglalva, szaktanárok által adatnék elő.

A sárospataki főiskola növendékeinek létszáma az 186¹/₅ iskolai év második felében.

1. Az akadémiában:

theologusok	100.
bölcsészettant hallgatók	42.
jogászok	40.
összeg	182.

2. A gimnáziumban: 270.
 felgimnázium 4 osztályában 572.
 algimnáziumban 73.
 előgimnáziumban 855.
 összeg 855.

3. A képezdében = 67.
 A tanintézet három osztályában levő növendékeknek összes létszáma = 1104.

A téli semestralis vizsgák mult január hó 27-től február 5-ig tartattak meg kellő szigorral; a mikor is a gimnáziumban és képezdében a nagytiszteletű vizsgáló bizottmány különösen a hazai, s e mellett a gimnáziumban az idegen nyelvekből készített írásbeli dolgozatokra, s növendékeinknek a nyelvekben tett előhaladásukra és mikénti készségségökre fordította helyesen fő figyelmét. A tanárok növendékeikkel házi és heti dolgozataikat lelkiismeretes pontossággal beadatták. S az eredmény, melyet a gimnázium egyes osztályainak két két napig tartó vizsgáján felmutatott, a vizsgálatban részt vett több jeles férfiaknak nyilatkozata szerint valóban kitűnő volt. A tudomány jelenlegi állásának, az idő szellemének, a nemzet és felekezet érdekeinek megfelelő és jól szervezett gimnáziumtól mást várni nem is lehetett. S a gimnázium tanárai, mint értesítve vagyunk, az 1861 évben nt. Hegedűs László alsózempléni ref. esperes ur elnöklete alatt több tudós férfiakból összeült bizottmány által szakavatosan készített gimnázialis tanterv szellemében dolgozzák az uj tankönyveket. S az akadémiában is csak helyeselhető azon rég ohajtott eljárás az ifjak kikérdezésénél, hogy egyes szaggatott kérdések helyett egész tételek adatnak fel az ifjaknak.

Vajha a jelenleginél áldásosabb idők elérhetése folytán a kegyes hívek buzgótsága által lehetővé tétetnék az, hogy a tiszáninneni ref. egyházkerület nyolc év előtt valóban lélekemelő buzgóssággal és lelkesedéssel megalapított egyik tanintézetének, a képezdének kebelében működő tanerők számát egy állandó tanári szék felállításával nevelhetné! A főtiszteletű egyházkerületnek ez régi terve, de nemes szándékának kivitelében az anyagi szigorú körülményektől akadályoztatik. Lehetetlen azonban hálával és hódoló tisztelettel el nem ismérni, hogy főiskolánk nagyérdemű fő és algonodnakai különösen szívőkön hordják az egyházkerület ezen nemes gyermekének üdvét és boldogságát. A kegyelet és hála legszentebb érzelmeivel ismérjük el, hogy a népnevelés és tudományoknak oltárára már eddig is annyi áldozatot hozott, és oly sok nagy dolgoknak lételt adott tiszáninneni

ref. egyházkerület a sárospataki képezdének, ezen ifju, még alig nyolc éves tanintézet életének biztosítására igen sokat tett. Jövőjét pedig a fentartására megkívántató anyagi és szellemi erőknél előteremtése által századokra kívánja megalapítani, hogy az emberiség legszentebb ügyének, a népnevelésnek és szellemi felvilágosodásnak a nép legalsó rétegében elterjesztése által a jövő kor nemzedékeinél is üdvösen hathasson, áldásosan alkosson és gyarapítson; hogy ez által előmozdíthassa a nép szellemi és anyagi jólétét, a nagy tömeget megnyerhesse a közügynek, milliókat a hazának, hogy benső áthatottsággal mondhassák: *érette vitam et sanguinem* ellene semmit. S csakis így tehet és fog nemcsak a sárospataki, hanem minden hazai tanítóképezde egykor fontos szolgálatokat tehetni a jövő Magyarországnak. S ha e mindinkább népszerűvé válni kezdő tanintézet eként fogta fel hivatását, és a nevelés ügye iránti szeretettől lelkesülve szilárd akarattal és kitartással igyekszik feladatának komolyan megfelelni, akkor az intézet alapítóinak célja el van érve, s a képezde jövője hosszas időkre biztosítva, és dacolni a siető századok romboló hatalmával.

Istennek legyen hála, élünk, mult évi kiadásaink fedezve vannak.

A tudományosságnak főiskolánkban terjesztését eszközlő szellemi és anyagi factorok közül méltán első és legnagyobb a több mint 40,000 darab könyvet magába foglaló főiskolai könyvtár, melynek berendezésével Erdélyi János főkönyvtárnok van a Superintendens által megbizva.

A főiskola és tanári olvasó kör együtt a külföldi jelesebb, angol, francia, német és hazai folyóiratok, hirlapok, s az egyes szakokra tartozó és a tudományosság színvonalán álló irodalmi remek művek beszerzésére évenként 400 forintot fordít. Az iskolai ifjuság tudományos és belletrisztikai műveket tartalmazó könyvtárának, mely mintegy 2000 kötetet foglal magába, az elébbeniekhez szinte hasonló rendeltetése van. Főiskolánk ifju polgárai magok közt már évek előtt olvasó kört alapítottak, hogy legyen egy hely, hol szabad idejüket nemesebb szellemi élvezet adó foglalkozások közben hasznosan tölthessék el, és hogy a külvilágnak csaknem mindenkit egyiránt érdeklő fontosabb napi eseményeiről tudomásuk lehessen. Ez olvasó kör jelenleg is fenáll és folytonos virágzásnak örvend, melynek minden akadémikus ifju született tagja, azonban a többi körök érettebb ifjai sincsenek belőle kizárva, kik a részvénydíj befizetése mellett szintén tagjaivá lehetnek. A született tagokra nézve a jog évenként fizetendő 1 frt kötelezettséggel van egybe kapcsolva. Az ifjuság olvasó

köre a hazai politikai és szépirodalmi lapok közül, a legjobbak hordatása, és a magyar irodalom remekeinek beszerzése által évenként többet mint 200 ftot fordít a nevezett szakokra.

A szellemi művelődés előmozdításának factoraiul tekintendő még a négy termet elfoglaló állat, növény, ásványtani és geológiai, a gimnázium részére rendezett nagyszámú gyűjtemények a képeződnek sokkal kisebb ásvány és földisme gyűjteménytarával együtt. Továbbá a fizikai jól berendezett és ellátott muzeum (örülnünk lehet azon, hogy régi elhagyatott állaptából kivétetett), melynek szükséges természettani eszközökkel ellátására a legközelebbi másfél év alatt 1600. forintnyi megrendelést tettek. Az említett gyűjteménytárak a reál tudományok sikeres tanítását és ifjainknak ezen szakokban előmenetelét nem kis mértékben előmozdítják elő.

Elismérésre és dícséretre méltó a főiskolai ifjuság azon nemestörekvése, melyet kebelében a tudományoknak minél nagyobb mérvben terjesztése és megalapítása által kifejtteni igyekszik. Eltekintetben különösen kiemelendő a hamvaiból néhány évvel előbb phoenixként feltámadt önképzőtársulat, mely emlékkönyvében és más egyéb közrebocsátott dolgozataiban már eddigelé is szép eredményekre jogosító munkásságot és meglepő életmozgalmat fejtett ki. Az önképzőtársulat, a 42 tagból álló kis sereg részint némely nagylelkű adakozóknak részökre tett alapítványok kamataiból, részint évenkénti önmegadózatásukból begyűlt pénzösszegeből, vagy pedig tehetősebb tagjai által felajánlott pénzekből mult 1864. évben mintegy 169 forintot és egy tallért tűzött ki pályadíjakra. A nevezett társulat feladatát helyesen fogta fel, és lelveihez következetesen járt el akkor, midőn a rendelkezése alatt álló, jelentékenyebb pályadíjak közül 25 forintot vallásos erkölcsi irányu egyházi beszédek írására tűzött ki. Főiskolánk egyik leglelkesebb és legbökezübb alapítójának a halhatatlan emlékü Lorántfy Zsuzsána fejedelemnőnek élet és jellemrajzára, továbbá reformált egyházunk XVIII. századbeli koszorús írójának Szenczi Molnár Albertnek élet és jellemrajzára, s munkásságának megismértetésére kitűzött 70 forintnyi pályadíjak az önképzőtársulat emelkedett gondolkodását tanúsítják. Az ifjuság szellemi munkásságának aligha lehetett volna nemesebb tárgya, mint a sárospataki főiskola egykori ápoló dajkája, és bőkezű kegyasszonya Lorántfy Zsuzsána áldott emlékének nemcsak megújítása, hanem egyszersmind megörökítése is. Egy oly igazi kegyasszony, mint a milyen az elhunyt magaslelkű fejedelemnő volt, kinek míg élt lelkének minden gondolata és nemesen érző szívének minden dobbanása egyik legkedvesebb gyermekeé, a sárospataki iskoláé volt, igen is méltó

arra, hogy az utókor minden nemzedékei szivökben és lelkökben a hála, kegyelet és tisztelet legszentebb érzelmeiből emeljenek neki örökre maradandó emléket. Az önképzőtársulat harmincöt forintos egyik legjelentékenyebb pályadíját hisztóriai értekezésre tűzte ki, hogy bebizonyítsa az élet emez egyik legbölcsebb tanító mestere, a történelem iránti szeretetét, mely az emberiséget a multaknak nagy tanító erejével vezérli céljainak eléréséhez. Kíváncsú dolog volna, hogy a jutalmat nyert pályamunkák közül a társulat a már tárgyaiknál fogva is közérdekieket összeszedgetné és emlékkönyvében nyomatva nyilvánosság elé bocsátaná.

Főiskolánknak még eddig képtára nem volt, s e tekintetben debreceni és kecskeméti testvéreink bennünket megelőztek, különösen ez utóbbi, hol Dékány István jogtanár ur nemes buzgalma valóban szép képtárt létesített. Ez nálunk eddigelé a kívánni valók sorába tartozott. Most már azonban másként áll a dolog, s hogy ez így és nem másképen van, azon csak örülni tudunk. A képtár ügyének kezdeményezője Erdélyi János volt, s ha ez valaha létre jöhet, megalapítását bizonyosan neki köszönheti. Mult 1864. évben E. J. ur a tanárikar megbízása következtében a sárospataki főiskola pártfogóihoz azon lelkes kérelmet intézte, hogy a főiskola lát egy történeti arcképcsarnok felállításában segítenék, különös tekintettel a válságos multú főiskola életére annyival inkább, mert ritka protestans magyar család van olyan, melynek egyik vagy másik őse tetemes befolyással ne lett volna, vagy az egyház, vagy az iskolaügy életére, elémozdítására, nem felejtve a hölgyeket azon szerencsés adatok alapján, hogy Lorántffy Zsuzsánától kezdve a sárospataki főiskolának igen nagy jótevői a gyöngéd nemből vallásos emelkedettségű gondolkozásuk, nevelés iránti fogékonyságuk szerint korrul korra mindig támadtanak, s talán épen nők voltak a legnagyobbak. E nagy szerencse hálára, kegyeletre vár, s nem vala kifeledhető a képtár felállításának tervezetéből.

A főiskola ügyeiről részletesen szólván, nem hagyhatjuk érintetlenül a Sárospataki Füzeteket sem. Szorosabb vagy tágabb viszonyba léphetett a tanári testület e folyóirattal, de az összeköttetést vele minden időben feltartotta, s a maga körében kimondotta, hogy annak felmaradásáért anyagi tekintetben is meghozza a tőle kitelhető áldozatot; e mellett kérelmet fog intézni a főtiszteletű egyházkerülethez a Füzetek további fentartása érdekében, hogy e tér szellemi

munkássága előtt folytonosan nyitva álljon. A főtiszteletű egyházkerület azonban megelőzte a tanári testület ohajtását azon nagylelkű határozata által, hogy a Füzetek sorsáról gondoskodni fog.

Nehéz nekünk a Sárospataki Füzetekről szólnunk, éppen azért, mivel a miénk. De azt kérdés nélkül elmondhatjuk, hogy ez Pataknak irodalmi jelentőséget szerzett, kivett bennünket azon meggyalázó helyzetből, hogy azt mondhassák: a magyarországi protestánságnak egyetlen tudományos folyóirata sincs! Az időszaki sajtónak mindenütt jelentősége van, egy ilyen népes és magasabb rendeltetésű tanintézet kebelében kétszeresen jelentékeny az: a legszebb tehetség is megsemmisül, ha nincs előtte szabad tér, hol magát kifejtthesse. S jó dolog, hogy az ifjuság szemével lássa, miszerint a tudósok rendeltetése nem az, hogy az iskola falai közé temetkezzenek.

A szerkesztőség kitartása és nemes buzgalma a Füzetek halálkóli életét több ízben megtartotta. Tudjuk mily nehéz a szerkesztő állása, ki írásztala mellett, hol a közönség javára dolgozik és fárad, kénytelen egyik kezével a vészharang kötelét megragadni. Hát hogyan mennének másként teljesedésbe ama végzetteljes szavak: „A te házadhoz vonzó szerelem megemésztett engem.“ Azonban a tiszauinnenai főtiszteletű egyházkerület magas lélekkel emelkedik az események fölibe, s nem hagyja magáról elmondani: „Az ő vére mi rajtunk és a mi maradékinkon.“

Kiss József.

„A sárospataki főiskola pártfogóihoz.“

Mióta anyaiskolánk története az idők régisége által s az események viszontagságai alatt új érdeket látszik nyerni, mind inkább elevenen támadnak fel körülte ama lelkes férfiak és hölgyek emlékei, kik időrül időre ápolói, hol egy hol más nemű gondoskodással és áldozatokkal biztosíták benne részint a tudományos mivelődést, részint a szegényebb sorsu tanuló ifjuság megélhetését, midőn most egyes tudományokra és tanszékekre, majd ösztöndíjakra és könyvtárra tőnek alapítványokat, s mondhatni a nagyszerűség eszméjét valósíták meg saját célu és közös rendeltetésű adományaikkal; míg másfelől nagyhirű tanárai a korszaknak lettek tolmácsai, a hazai tudományosságnak képviselői, az egyházi és nemzeti életnek hordozói.

Ez a bensőséges viszony századok óta van megkötve számos számtalan hazaicsaláddal; s intézetünk jegyző és emlékkönyvei hálásan is tartják fel a dicsők neveit, érdemeit, s évenként száz meg száz ifju előtt hirdetik a multnak díszére, a jövődönnek buzdítására.

A történelmi emlékek azonban, főleg kegyeleten alapuló intézeteknél, nemcsak a tudományé s közhiré, hanem kell, hogy a szívé s a mindenkor jelen levő életé is legyenek.

E gondolat nyerte meg kifejezését az összes tanári karnak legujabb nyilatkozatában, mely szerint anyaiskolánk történetéhez mennél több jelt, ereklyét ohajtana összegyűjteni, ha ugyan e részben is kiérdemelné a nagytekintetű s érdemű családok pártolását, egy, a főiskolában felállítandó, leginkább **történeti arcképcsarnokában.**

Könyvtárunk már eddig is mutat néhány arcképet, nevezetesen Patay József, Szathmári György, Lónya Gyábor, Vay József, gr. Teleki József főgondnokok arcképeit, továbbá Szombathy János, Somosy János stb. tanárokéit; de vajmi kevés ez ama nagy számhoz képest, mely az intézetet multja után megilleti, s valósággal abban feltűnő, hogy mindössze is csak néhány; s mind a mellett mely igen megragadja látogatóinak szívét, lelkét valahányszor könyvtárunk az utazó vendégek előtt megnyitattik!

Az újabb időben különösen egy főrangu hazai művész vallja kegyencének anyaiskolánkat pártfogásával. Tőle birjuk Lorántfy Zsuzsán a fejedelemasszonyunk egyszerűen nemes arcképét s mellszobrát; tőle Komnai Amos János (Johannes Amos Comenius) régi hires tanárunk, továbbá Kazinczy Ferenc, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály hazai nagy íróink s költőink emlékszerű öntvénymását; valamint ugyancsak főrangu néhai jó emlékezetű báró Vécsey Pál végrendeletileg hagyta nekünk II. Rákóczy Ferenc olajba festett arcképét, nem feledve, hogy alkalmilag több arckép jött birtokunkba, többek között Fáy Andrásé, fiatal férfikorából stb.

Példák mutatják, hogy a közérzület mintegy maga szólít fel bennünket e részben valamihez kezdeni, reá mint hozzánk hajlandóra bátran s őszintén hivatkozni; mert ha a férfiakat, kiknek száma egész történelem, elhallgatjuk is, mennyi buzdító erő és családi büszkeség lehet a mi dicső pártfogó asszonyaink emlékében, minők Sulyok Borbála, Meszesi Ilona, Palágyi Piroska, Ujfalusi Klára, Putnoki Klára, Mariássy Éva, Dessewffy Klára, Nagymihályi Zsófia, Serédi Zsófia, Vida Borbála, Váradi Fruzsina, Görgei Judit, Kende Klára, Horváth Mária (Kércsi Sándor özvegye Kisvárdán), Mocsáry

Erzsébet, Pallay Erzsébet, Korda Erzsébet és Karolina, mellőzve a hozzánk közel levő vagy még élő nagylelkű hölgyek neveit, kik mindnyájan és nagy mértékben érdemlik a hálát, kegyeletet anyaintézetüktől; kik méltán foglalhatnának helyet emlékeink csarnokában Lorántfy Zsuzsána oldalánál.

Ugy hisszük e kegyelet nem kevésbé van élénkségben az egyes családoknál őseik iránt; s ha tehát olyat kérünk, a mitől megválniok talán épen a kegyelet tiltana, úgy látszik, szerén túl is sokat kérünk.

Mi mindazonáltal teljes tisztelettel hívjuk fel az illető hazai családokat, méltóztassanak bennünket az említett **arcképcsarnok** felállításában segíteni. Ritka magyar család ugyanis, melynek ősei közül többnek vagy az egyházi élet vagy az iskola ügyeibe közvetve vagy közvetlen ne lett volna tetemes befolyása. Nincs hely, hol emlékek méltóbban lehetne feltartandó, mint oly intézet falai között, melynek mint kormányzói, ápolói, tanárai stb. éltek, melynek haltak. Ide gondolva még az emberi sors változandóságát: egyes családokban, mint a fentebbi nevek is mutatják, a kegyeletnek vége szakadhat; ily halhatlan intézetben soha. Aztán mivel tartozunk többel a jövőnek, mint a buzdítás, lelkesítés ajándékával, s honnan adhatnók ezt inkább, mint ha példákra hivatkozván reájok mutatunk az élőképekre, mert a szeretet látásból vagyon; s nem vagyunk, nem is leszünk emberekül soha oly tökéletesek, hogy a lelkesítés alkalmairól könnyen lemondhatnánk.

Midőn e **történeti arcképcsarnok** felállításához kegyes hozzájárulást esedezünk, magunkat minden tisztelettel ajánlva maradunk Sárospatakon, aug. 29. 1864. A sárospataki főisk. tanári kar nevében Antalfi János, közigazgató.

A fentebbi felszólításra több rendbeli ajándékot vettünk; egyet sem azonban oly beceست mint K ö v y S á n d o r olajba festett mellképe, élte utóbbi éveiből, melyet Szathmáry K. György ur volt szíves ide ajándékozni. Maga ezen egy nyeremény megérdemelte a tanári kar felszólalását, mert tudtunkkal, Kövy ily arcképe alig ha található másutt, vagy legföljebb csak mint ennek másolata. Van ugyan K ö v y nek egy kis ercképe en miniature, melyet Szathmáry K. József kir. tanácsos ur még mint mondják iskolai tanóra alatt lopva másolt az eredetiről, de ez is nagyon ritka. Nem vagyunk vakmerők, ha állítjuk, hogy a nyert olajfestvény szerzője is hasonlóul Szathmáry K. József ur, kinek és családja kegyeletének lehetlen a legőszintébb tisztelettel nem adóznunk Kövy emléke őrzéseért. Vajha még életben levő tanítványai a nagyérdemű tanárnak közölnének itt vagy másutt

egyes adatokat a közvetlen tapasztalásból felőle, hogy a sárospataki tanárok életrajzában, hol Kövy is majdan következni fog, annál hübb, elevenebb képe adathatnék.

Alsózemplén. Marcius 21—23. napján tartá szokásos tavaszi gyűlését az alsózempléni egyházmegye Sárospatakon ifj. Vay Miklós báró segédgondnok és Hegedüs László esperes iker elnökségök alatt szép számmal egybe gyűlt közönség jelenlétében, minő évek olta nem volt látható ilyen alkalommal. Idő kedvezett-e vagy részvét, közönyös kérdés, csak az volna kíváncsi, hogy ez utóbbi ne változzék; mert az idő állhatatlan.

Szokott ünnepélyességgel megnyitvatván az ülés, az elnöktárs esperes gondolatokat, nézeteket monda el, mint évek óta folyó tapasztalásainak kivonatát az egyházi élet felől, melyben annyi jó mellett annyi rossz, különösen a nép felfogásában annyi ferdeség jogról, szabadságról választásban, egyházi javak birásában, hogy ékes szó helyett keserű szemrehányásra is van ok kiereszkedni. A teli mellből férfiasan elmondott szavak bizonyosan vereség volt az oly egyházakra, melyek találva érezték magokat, lecke pedig azokra, melyek nem. Étetés, itatás papi hivatalok betöltésénél már nem is ritkaság többé, hanem ered mint a bűn. Kérdés, hol a hiba: választókban-e, vagy választandókban? Fájdalommal esik a tapasztalás, hogy nem kis mérték szerint ez utóbbiakban, kik amazok gyöngéjéből tőkét csinálnak, de melynek kamatát utóbb magok fizetik lelkök, testök kárhozatával. Szerencsétlenségre akad mindig ember, ki a zavarosban halász, s emlegeti a népet. A nép szava isten szava! mondja ő. „Igen, valahányszor okosan cselekszik,” mondá Szalay László.

Mint az egyházi élet ujabbkori baját említé még a szónoki bevezetés a papi díjlevelek változtatását inkább a dijak csonkítását. A szegény, tudatlan nép sohasem tudja ki ad neki, kinek ad ő. A tagosítások alkalmai néhol tisztességes földbirtokhoz juttaták a belső embereket a földes urak önkéntes ajánlatából. Nosza rajta! előáll a nép: ő adta, nem a földesur, az övékből adta, nem a magáéból! Értesse meg aztán vele akárki, hogy „az övé megvan, tehát nem adott belőle egy fikarcnyit se.” Ő a maga állítása mellett marad utolsóig. Ez az egyháztartó nép gondolkodása igen sok esetben. Nagyobb még ennél, hogy papi hivatalra siető egyének hajlandók olykor engedni a fizetésekből, ha megválasztatnak. Bűnök bűne, melyet nincs mód üstökön ragadni. És ha e fizetések levonásával vagy elengedésével

fogyna aztán valakinek a terhe: de csak a bormérő zsebe telik legtöbb esetben. Ilyen kórságai vannak a belső életnek is!

Végre a gyűlést megnyitó beszéd utolján remegni hallottuk a szónokló esperes szavait először életünkben. Magáról beszélt, s alig birta kimondani, hogy régebben eltökélt szándéka szerint, leteszi hivatalát.

Az esperesség hivatal; így le is tehető, mert nem character indelebilis. Alsózemplén azonban most az egyszer olyannak hitte azt egyházi elnökére nézve, kinek hivatala mellé a régi gyakorlat egy igen szép jogot adott, mert az alsózempléni esperes a sárospataki főiskolának egyházi algondnoka, s hogy Hegedüs László, mint ilyen, hasznos és fontos szolgálatokat tett az igen fontos tanügynek, el van ismérve. De szerze ő magának más igen jelentékeny címet és tisztességet is, midőn az egyetemes tanügyi bizottmány által komáromi gyűlésén egyik elnökének választatott.

Ha vesszük azon előhaladási lendületeket, melyek az emlékezetes 1860. előtti időben a nyomás alatt is érezhető változást hoztak be a reformált tanügybe: nem szabad felejtetni, mert előtérben áll, Hegedüs László nevét. Az ő elnöklete és szerkesztő gondolai alatt indult meg a népiskolai könyvtár, néhány tanár (Soltész F. és János, Pálkövi Antal, Somosi István, Orbán és Árvay József) segédletével, előbb mint a képezdék szerveztettek, valamint az ő sürgető unszolásainak sikerült egy részben a preparandia felállítása, berendezése, tartozó tisztelettel újítván meg hűséges elnöktársának, az erős akaratú bold. Ragályi Károly urnak emlékezetét, ki az egyetemes tanügyre csak jótékony befolyással volt mindenha, sikert aratván mindenütt, mint az iskola ügyeinek lelkes és lelkiismeretes tolmácsa egyházkerületi kormányzókunk előtt.

Mindez azonban csak közvetve érdekli az egyházmegyét, midőn espereséről szólunk. Hanem igen is élénk az a tudat, hogy Hegedüs László esperessége úgy a tanácskozások vitelében, mint a végrehajtó hatóság gyakorlatában mérséklettségével szigort, lelkiismeretességével belátást párosított, nem is említvén, hogy az egyházmegyét mindenkor becsületesen és méltósággal képviselte még akkor is, midőn nem minden ember tartotta volna bátorságosnak szólni elkezdve a Miskolcon tartott nov. 15. egyházkerületi gyűléstől a bécsi küldöttségig, mely 1860 telén járta meg országos küldetése útját.

Igaz ugyan, hogy az egyházi kormányzat ügyének kérdés alá vétele idejében találkoztak szövatok, melyek Hegedüs Lászlót örömezt kiáltották hierarkhának, de csak hogy magukról elhárítsák a figyelmet. Gyakran a ki tüzet kiált, az a gyujtogató. E szövatok azonban annál inkább némulnak el felé, mennél tovább viszi ő hivatalát, mint

valamely láncolatos consequentiát. S ha e hireknek volt valamely következése, ők érezzék a felelősség terhét saját lelkökön, mint nyommasztó sulyt, imputatiót.

Elég, hogy az egyházmegye, mint kormányzó testület, mindezekről semmit sem tud; s midőn esperesével együtt érzett és gondolkozott, jól esett mindenkor látnia, hogy elnöki széke nem csak a hatalomé, hanem a bölcseségé is. Mert annyi nevezetes kérdés volt vezérlete alatt derekasan megoldva, mennyi előjött, annyi visszaélés megtorolva, a mennyi megérdemlette. Mindez azonban elismérve mindenki érdemét, egyedül azért lett legyen itt felhozva, hogy Hegedüs László, még egyházi ülnök sem volt, midőn előbb ugyan proszéniorságra, később valóságos esperességre is szinte fiatal korában emeltetett. Az egyházmegye nem bánhatván meg soha is hajlandóságát, szavazatait, ma sem állhatta meg, hogy igen tiszteletre méltó elisméréssel küldöttséget ne bocsásson kebeléből, még a gyűlés folytán, hozzá, mely a hivatalnak további folytatására felkérje.

A tiszteletre méltatott férfit hajlott is a közkívánatra, és minden lekötelező megszorítás nélkül magára nézve, újból elvállalta hivatala folytatását addig a meddig, vagyis nyíltan hagyá maga előtt a végképi lemondás idejének meghatározását, a mi régi eltökélett szándéka, s hosszú reményekre senkit sem jogosít.

Az egyházmegyei közgyűlés e tudósítást véve örömmel üdvözli őt még ez idő szerint, elnöki székén.

V. P.

K i v o n a t

a számvevő szék, illetőleg egyházkerületi küldöttség jegyzőkönyvéből 1865. jan. 23-tól febr. 4.

65. p. Nt. Hegedüs László alsó zempléni esperes és egyh. al gondnok jelentette, hogy az énekeskönyv újítása tárgyában kinevezett küldöttség némely iránypontokban egyezett meg, melyeket még a küldöttség munkálata tüzetesebben ki lesz dolgozva, szóval következőkben adott elő:

1) Szükséges, hogy meg legyen írva az énekköltészet történelme Magyarországon, kimutatva annak időszerűségi előnyeit, hiányait.

2) Hogy az énekköltészet fogalma, elmélete állíttassék fel, mely irányadóul szolgálna az újabb énekek szerzésére, valamint a régibbek kiválasztására, avagy átalakítására.

3) Az énekeskönyv újítása nem azt teszi, hogy a régit egészen el kell vetni, hanem a régibb énekek közül mintegy két harmadrész maradna meg, s egy harmadrész jönne hozzá új.

4) A régiben sok az énekek száma, melyek közül némelyikben csak prózaiság. Sem dallam, sem használat tekintetében nincs szükség a sokra.

5) Jelöltetnék ki, melyek alkalmasak szövegük szerint templomi használatra.

6) Ha volnának olyanok, melyek a mostaninál régibb énekeskönyvből vagy könyvekből, netaláni haszonvetőségük mellett is elmaradtak, ezek közül átalakítással lehetne átvenni.

7) A zsoltárokat a dicséretektől nem kellene elválasztani, elkülöníteni, hanem vegyítve sorozatba venni úgy, hogy a zsoltár cím fölül megtartatnék.

8) A temetkezési énekekre is ki kellene a figyelmet terjesztetni.

9) A diktálás elhagyandó.

A nt. számvevőszék az elveket elfogadja, s a küldöttséget felkéri, hogy munkálatát a főtiszt. egyházkerület előterjesztés végett bővebben részletesen indokolva, magyarázva dolgozza ki.

K i v o n a t.

az 1865. febr. 18. napján tartott köziskolaiszék jegyzőkönyvéből.

5 p. Olvastatott a számvevőszéki jegyzőkönyv 66. pontja, melyben szóba hozatik az akadémiai tankönyvek díjazása. Számvevőszék határozata e tárgyban az levén, hogy ha valaki a tanárok közül ez ügyben tervvel akar fellépni, azon tervet Komáromi József mint főiskolai aligordnok urnak írásban adja be.

Fontos levén ez ügy, bővebb kifejtés és körvonalozás végett, egy választmányra bízatik, melynek elnökeül Erdélyi János, tagjaiul pedig Árvay József és Finkei József tanárok neveztetnek ki, jelen tésük a husvéti szünidő alatt bevéartván.

Apr. 1. Tegnap este bucsúzott el tanáraitól és tanulótársaitól Vincze Dániel, mint ploesti segéd lelkész Oláhországban. Azon az úton indul, melyen Czelder Márton, s onnan, a honnan ez. Legyen nekik örvendetes a nagy pályán leendő találkozás. — Tehát van erő, van elszántság az ifjakban eszméért küzdeni. Vajmi dicséretes jelenség!

J a v í t á s.

33. lapon felülről 18. sorban: Alcibiadem helyett olvastassék: Alciden,

Felfalusi József.

XVII. századi bölcsész.

Tudományos műveltségünk írói, az egy Wessprémi Istvánon kívül, nem ismerik e nevet; azonban ő sem annak ismeri, a miül most ezennel mint új fölfedezés bemutattatik, ha ugyan ez a Felfalusi József lesz az, kiről „Biographiája“ III. 127. lapján ennyit mond: „disertissimus in ecclesia Marosvásárhelyiensi concionator.“ Tehát Felfalusi József marosvásárhelyi lelkész volt a tizenhetedik század végén. E hivatali állásáról való adatot mi, élte régibb szakaszából, ezzel pótoljuk, hogy ő Hollandiában a franekerei egyetemen tanult, a hol 1689-ben bölcsészeti vitatkozást (disputatio) tartott ily cím alatt: *disputatio philosophica de innata Dei idea (quam annuente Deo T. O. M. sub praesidio cel. et cl. viri D. Hermanni Alex. Röell S. S. Theol. ac Phil. doct. atque utriusque in Ill. Frisiorum Acad. prof. ord. solidissimi publicae disputationi subjeciet Josephus Felfalusi Transylvanus author et resp.)* az istennek velünk született eszméjéről, melyet Bethlen Miklósnak, az erdélyi református egyházak gondnokának és az ő kegyurának szentelt.

Mik lehettek élete körülményei, adatok hiányában, nohattem iránta lépéseket, nem tudhatom. Marosvásárhely hihetőleg többet fog tudni róla némely lehető egyházi jegyzetekből. E jelen közlés is arra van számítva, hogy figyelem gerjesztessék e tiszteletre méltó egyik derék tudósunk iránt, kiről emlékezni a fentebbi című értekezésnek mindjárt itt következő rövidleteért is érdemes.

Felfalusi József valóban egygyel többíti azon tudós fejek számát, kik a Descartes bölcsészete által megragadtatva

uj világosságot merítették belőle. Ilyenek voltak Apáczai Cseri Jánoson mint főnökön kívül Apáthi Miklós, Diósi András, Vecsey György. Ezek sorába és korába tartozik Felfalusi ugyancsak erős descartes-i bölcsész világos, nem tartogató, férfias gondolkodásával. Legelőször is megtámadja az érzéseket, megkülönböztetvén bennök három fokozatot, úgy mint az idegek mozgását, ez által az elme illetődését, s végre az ezekből hozott ítéleteket az értelemben, csak ezen utolsókat állítja csalárdnak, hamisnak. Ezen ítélesek, ugymond, beirvák tudalmunk albumába, s megtartatnak ott, mint a hajótörött fogadalmi táblája (votiva tabula); s örökre akadályozva vagyunk az igazsághoz jutni általok. Már mik a gyermek előítéletei! Istent valamely öreg ember alakjában, a lelket a testben szétfolyó igen finom lélnek képzeljük, holott ezek épen nem érzéki tárgyak. Helyesen azért, folytatja ő, ha Descartes után érzéseink adatait úgy nézzük, mintha nem is volnának. Nosza kétkedjünk csak mindenről, tegyük fel: nincs ég, föld, csillagok s még e kezek sem, melyekkel a tollat recsegtetjük; hogy láb, fej, kar csupa semlény (chimæsa), álmi rémlet: soha sem lehetünk kétségesek lételünk felett, a meddig kétkedünk; mert lehetlen hogy valaki kétkedjék azaz gondolkodjék, és ne gondolja hogy gondolkodik, s így a ki magát gondolkodni gondolja: ne létezzék. Miért elutasíthatlan következményül tartom e tételt: kétkedem, gondolkodom: tehát vagyok, létezem. Mert imett vagy alva, gondolkodjam, képzelődjem: vagyok; csalódjam vagy ne: vagyok; sőt mennél több okom módom van kétkedni, annál több érveit kapom saját létezésemnek.

A mit érzéseim után eddig magaménak hittem, hogy testtel bírok, hogy járok, kelek, táplálkodom, érzek, képzelődöm, gondolkodom: vajjon enyéim-e azok? mind amellettt vagyok-e valami? Igenis kételkedem, gondolkodom, tehát vagyok gondolkodó lény, és pedig kételkedő és gondolkodó lényiségemben vagyok ismérő, képzelő, érző, állító, tagadó, akaró, nemakaró, kívánó, még akkor is, ha a mit képzelek,

akarok, kívánok, nem léteznék is. . . Így látom, hogy oly tulajdonokkal, s formákkal vagyok megrakva, betöltve, hogy istenen kívül semmi más dologra nem szorulok, azaz minden testiségtől külön tarthatom magam, vagyis elmém anyagtalan lény, s a testiség, hossz, szél és mélységféle mérveiben semmi köze elmémnek; és ha én képzelődöm, tagadok, érzek: ezek az elmének módjai bennem és koránsem a testéi.“

Hogy istennek velünk született eszméjét előadhassa, Felfalusi így okoskodik arról: mi az eszme (idea). Az eszmék a dolgok képei elménkben és pedig oly formán, hogy a dolgokat épen úgy tartják előttünk, mint kép az eredetit; és így helytartói értelmünkben a tárgyilagos létnek, azon létnek, melyet a tárgyak birnak, birhatnak. Mely létezési mód ha nem olyan is, mint a kívülöttünk levő dolgoké: nem mondható semminek, vagy pusztá elnevezésnek, mi onnan tetszik meg, hogy gondolatink egymástól különböznek; p. istenről, emberről, állatról más más gondolataink vannak, azaz a dolgokat elménkben helyettesítik az eszmék; és minden gondolkodásban kétféle létezés vagy on: egyik az elme munkássága, a mennyiben a gondolt dolognak képe vagy arca, másik a tárgy létezése. Így vannak a fejdelmek követői, kik emberek mint mások, de ugyan akkor fejdelveik helyettesei is. Így a pénz nem csak valóban érc, hanem helyettesítve is oly becsesl bir, minőt a felsőség ad reá.

Vannak v e n d é g (adventitiae) eszmék, mikor a külső tárgyak megérintik elménket; vannak költött, csinált eszmék, melyek amazokkal ellenkezőleg akarattunktól függenek, például arany hegyről, cerberusról sat.

Mindezekről különböznek a b e n s z ü l e t e t t eszmék; melyeket mindig előhozhatok, mikor tetszik, az érzékek segítsége nélkül. Ilyenek a meleg, hideg sat. eszméi. Hasonlóul a matematikai alakok eszméje. Mert nincs a természetben sehol oly egyenes vonal, mely maga vetné pontjait odább, odább; nincs kör, melynek kögétől a szélekhez vitt egyenlő vonalai volnának, nincs három szög, melynek

három szöglete egyenlő volna két derék szöglettel. És ha ily dolgok eszméi sem jönnek az érzékletből, hogyan jöhetnének az elmebeli dolgok eszméi, minők az állomány, jó, igaz sat. Ezeket isten vetette elménkbe mint alkotó mester, képessé tevén bennünket új eszmék előhozására. Így elménk nem iratlan lap, vagy tiszta tehetség, melyben semmi eszme, vagy a dolgoknak semmi képe ne született volna, sőt inkább önmunkás erő.

Eme bennünk született eszmékhez tartozik az isten eszméje is. De hát miképen értjük az isten nevet? „Állítom, ugymond Felfalusi,“ Isten a legtökéletesebb állomány (substantia), kiben semmi hiány vagy tökélyeinek korlátozása nem képzelhető. A népek őselődi meggyőződéseiből tudjuk, hogy ismérték istent; mert a mi elménk úgy van alkotva, hogy a legtökélyesb lényt, a gondolkodás bizonyos formája szerint, előállítja magának. Az isten eszméjét nem tudjuk változtatni magunkban, mint például a pegazusét, melynek több, kevesebb szárnyat költhetünk. Nincs módunkban több istent, vagy több legfelső tökélyű lényt gondolni, vagy ezt majd mint létezőt, majd mint nem létezőt képzelni, most gyöngének majd tudatlannak hinni és pedig azért, mert isten eszméje bennünk állandó, változhatlan. Sőt ha többet vagyunk is szerencsések megtudni istenről, az mindazáltal nem változtatja vagy nagyobbítja meg isten eszméjét, hanem csak világosítja. Vannak elménkben némely rajzok, táblák, árnyékos vonalak, melyekből megtudhatjuk a végetlen valóság lételetét; de nincs meg a végetlen maga; különben a mi gondolkodásunk maga isten volna. Nem szükség hogy a vonalak, rajzok az eredeti valóságot teljesen kinyomják, mivel akkor nem másolat volna bennünk, hanem az eredeti; s állittatván az elme tökéletessége, tagadtatnék isten, ha elménk is legtökéletesebb lehetne. Azért nincs a végetlennek tárgyilagosan legtökéletesb képe más-kép mint magában a végetlenben.

Hibáznak, kik úgy hisznek, hogy a legtökéletesb lény

eszméjét a teremtetett dolgokból vehetnők, vagy a végetlent tagadó uton megismérhetnők. Mert a végesből nem tudnék következtetni a végetlen lény eszméjére, s nem tudnám hogy van a tökéletlennél tökéletesb, ha ennek alaprajzát elmém-ben nem bírnám. De a dolgok kinagyított tökélyeiből sem alkothatom isten eszméjét. Mert ha minden tökélyeket kinagyítunk is, hogy istenre átvigyük: honnan tudjuk meg, hogy a nagyobb tökélyek megvannak valakiben p. istenben, ha ennek isméréte már előlegesen nincsen meg elménkben?

Isten eszméje tehát nem fokonként s egymásután formáltatik bennünk, hanem egyszerre s az értelemnek egyetlen oda tekintésével, megérzésével. Hibáznak azok is, kik állítják, hogy isten eszméje bennünk úgy nemződhetik, mint a nem és más egyetemes dolgok eszméje, mely csak elménkben van meg. Ugyanis a mi a természetben létezik, az mind egyenként van; nincs is bennök más egység, mint a melyet elménk rájuk költ: honnan megtetszik az egyetemesség származása, a mennyiben ugyanegy eszmével élünk minden egyenkéntiségeknek, melyek hasonlóak előállítására. Példaul két külön gondolt vonal összeegyeztését csak úgy tudhatom, ha előbb van eszmém, melylyel minden egymás közt hasonló vonal előállítását eszközölhetem, mikor egy név valamennyi ezen eszme által előállítható dolgokra illik, s ez egyetemes. De a természetben nincs olyan, a miben a nem (genus) volna kifejezve, hogy ezt abból fölfedezhetnők; továbbá nem mondható, hogy isten tárgyilagoss eszméje csak elménkbeli, s azért nincs benne semmi real. Sőt több tárgyilagosság van benne mint akármely másban; és istenről való képzetünk oly szabatos és minden más képzetektől annyira különböző, hogy eget, földet könnyebb összetéveszteni mint azokat.

Nincs helyén ma épen bírálni, vagy cáfolni egy XVII. századi bölcs nézeteit, melyek utána még tovább mint egy egész századig maradtak fent a bölcsészetben és hittanban

szinte Schelling és Hegel föllépteig, kik az isten-eszmét a bent maradó kihatás spekulatív álláspontjára vítették fel, s a mai összes hittannak sarkkövét rakogatták le vele, a mint az Schleiermachersnél nyilatkozott legtisztábban. Hasonlóképp szükségtelen mondani, hogy Felfalusi a kor meggyőződése szerint, a *mater omnium scientiarum* latin nyelven irt, noha követhette volna már igen tisztos elődét Apáczait; de azt igen is méltó megjegyezni, hogy latin nyelve semmit nem von le értelmi képességéből, valamint csaknem száz évvel (1772.) utána Sartori Bernátnak magyarul irt bölcsészete igen vékony haszon vagy nyereség a tudományra nézve, már csak azért is, mert ő a filozofia alapját zsinatok és pápák határozataiból meríti, midőn erősségül hozza fel, hogy V. Kelemen pápa idejében 1311. és a lateranumi zsinatban X. Leo pápa alatt elhatározott, hogy az értelmes lélek az emberi testnek magában álló formája. Vagy midőn a naprendszerrel Tycho véleményét, mint a szentirással egyezőt védi Koperniké helyett, mely utóbbira pedig több mint száz évvel Sartori előtt (1667.) Pósházi mondá: Igaz-e, nem vitatom, hanem tudósok ítéletére hagyom; előttem nem épen lehetlen. (Phil. Naturalis. Cap. XII. 179. lap.)

Ilyen elődök után és utódok előtt Felfalusinak tisztos rangja lehet bölcsészeti tudományosságunk fejlődésében.

Erdélyi János.

Államalakulás és alkotmányos fejlődés a középkorban.

Első közleményemben megkísérlettem előadni az államalakulás főbb momentumait. De mielőtt feladatomban másikké részének u. m. a tulajdonképeni alkotmányos fejlődés történetének vázolásához kezdenénk, vessünk még egy tekintetet a királyságra.

Királyválasztás és örökösödés. Az eredetileg választási monarchiák lassankint majd mindnyájan örökösödésiekké alakultak. De ezen átalakulás nem volt sem rögtönös, sem egyforma. Rögtönös nem volt, a mennyiben a választási rendszert nem követte rögtön a tiszta örökösödés, hanem választással vegyítve, azaz megengedettett ugyan a királyi méltóságnak firól fira szállása, többnyire az első szülöttség rendi szerint, de a nemzet beleegyezése is megkívántatott esetről esetre. Majd midőn szembetünő fejlődésnek indult a királyi hatalom, elmaradt a nemzeti beleegyezés kijelentése annyival is inkább, mert hova tovább jobban meggyőződtek a nemzetek a felől, hogy nagyon sok zavarának elejét veszi az örökösödés.

De egyforma sem volt ezen átalakulás, mert míg még vegyítve volt a választás és örökösödés, egyik államban több, másokban kevesebb suly fektettetett a nemzeti beleegyezésre, s egyikben előbb, másokban később lett uralkodó törvénytényé a tiszta örökösödés. Így p. o.

Castiliában a XI. század közepétől fogva szokássá vált ugyan, hogy a királyt első szülött fia kövesse a trónon; de másfelől rendes gyakorlat volt az is, hogy a kortesek innepélyesen és félre nem magyarázhatván kijelentették beleegyezéseket. És ez folyvást így tartott a középkor végeig.

Arragoniában máskint látjuk alkalmaztatni ugyanezen elvet. Itt a koronázási esküre fektettetett oly suly, hogy e nélkül a különben örökös király sem léphetett trónra, s nem gyakorolhatott királyi hatalmat. Így p. o. III. Alfonz épen Franciaországban volt, midőn apjának 1285-ben történt halálakor rá szállt a korona. Apja haláláról értesülvén, Franciaországból tett közzé egy nyilatkozványt, melyben magát királynak nevezte. A nemzet ebben sérelmet látott, melyet nyomatékosan ki is fejezett a visszatérő király által tartott első nemzetgyűlésen annak kiemelésével, hogy Arragoniában senki sem lehet királylyá koronázási eskü előtt. És a

király innepélyesen bocsánatot kért a törvényszegésért. Arragonia e rendszere is fennállott a középkor végeig.

Angolországban is firől fira szállott ugyan a királyi méltóság, de a trónra lépő királyok nem mulasztották el világosan kijelenteni hogy a nemzet beleegyezésével. Kétségbem vonható adatok bizonyítják, hogy a normann uralkodás sem ingatta meg ezen elvet. Így p. o. István nyíltan elösméri, hogy a parliament beleegyezésével lett királylyá. De ha e példa erejét talán meggyöngíti is azon körülmény hogy ő nőági ivadék volt, ki nem is rendes körülmények közt lépett trónra, hanem polgárháboru segélyével, és így neki csakugyan szüksége volt a parliament megegyezésére, minden kétséget eloszlat II. Henrik és I. Edvárd példája. II. Henrik már ama trónviszály kiegyenlítése után uralkodott, és mégis a parliament beleegyezésével biztosította fia örökösödését. Sőt még I. Edvárd is világosan kifejezi trónra léptekor tett nyilatkozatában, hogy mint „örökösödési jogánál, és a nemzet beleegyezésénél fogva törvényes király“ veszi át a királyi hatalmat. De itt vége is van a nemzeti beleegyezésnek mint tényezőnek, mert már II. Edvárd csak örökösödési jogaira hivatkozik, s ettől fogva kérdésbe se jött többé a királyságnak tisztán örökösödési természete.

Egyébiránt Angolországban is lényeges kellék volt a koronázási eskü arra nézve, hogy az örökös királyfi királysága törvényessé legyen.

Franciaország gyakorlata néhány nemzedéken keresztül Castiliáéhoz, majd Angolországéhoz hasonlít. Az, hogy a Capetek firől fira követték egymást a királyi széken, az örökösödés mellett bizonyít; a nemzet beleegyezésének fontosságát mutatja pedig az, hogy a hat első király még a maga életében biztosította fia királyságát II. Fülöpig. De csak is eddig, mert ettől fogva feleslegesnek tekintetett a nemzet beleegyezése, s a királyság tisztán örökösödésinek tekintetett.

A magyarországi rendszer és gyakorlat ismét más volt. Nálunk mindjárt a királyság alapításakor ugy egyesítettett

a választás és örökösödés, hogy a nemzet választó joga az Árpád dynastiához volt kötve. Hogy pedig, dacára a dynastia kizárólagosságának, csakugyan választott a nemzet, mutatja általában ugyan a történelem, de különösen András és Béla, Salamon, Geiza és László példái. Az Árpád dynastia kihalása után, mikor már Európa több államában megszilárdult az örökösödés, nálunk választással vegyesen alkalmaztatott. Igaz ugyan, hogy az 1439. évi törvény biztosította Albert gyermekei örökösödését: mégis mindjárt a legelső esetben visszavette a nemzet választási jogát, s így emelte a trónra Ulászlót. V. László példája ismét választással vegyes örökösödésre mutat; ellenben Mátyás trónra emelése megint a választási jog gyakorlata mellett tanuskodik. Végre a Jagellók trónra emelésénél ismét volt az örökösödésnek is egy kis nyomatéka.

Az eddig említett államoktól egészen el tér Németország, a mennyiben itt kevés ideig állt fenn a választással vegyes örökösödés, s a tisztán választási rendszer foglalta el helyét.

E tárgy körül két nevezetes kérdés merül fel; u. m. 1) mikor lett a német monarchia tisztán választásivá, és 2) kik választották a német királyt?

E második kérdésnek tagadhatlanul nagyon bonyolodottsága megnehezíti némileg az elsőt is, annyira, hogy ugyanazon időben némely történetírók választásinak, mások pedig örökösödésinek nevezik a német monarchiát. Raumer szerint¹⁾: „Es stand kaum anerkannt fest, dass der König gewählt werden solle, viel weniger, wer ihm zu wählen berechtigt sey; und so oft, als irgend möglich, suchten die Väter schon bey Lebzeiten ihren Söhnen den Thron ohne feierliche Wahl und Abstimmung, durch Vertrag und minder förmliche Beistimmung zuzusichern.“ (Azért idéztem Raumer szavait az eredeti nyelven, nehogy értelmökön bár

¹⁾ Geschichte der Hohenstaufen. V. 74. l.

mit is változtassak a fordítás által.) Daniels pedig azt mondja¹⁾, hogy „a kizárólagos választó méltóságok épen oly kevésbé igazolhatók a történelemből, mint maga a választás, ellentétben az örökösödéssel.“ Ezek minden esetre jelentenek annyit, hogy a német történetirodalomban nincs öszhangzó megállapodás arra nézve, hogy a választó méltóságok kifejlése előtt mennyiben volt a német monarchia választási, mennyiben örökösödési. Az tény, hogy az Ottók még életükben biztosították első szülöttjük részére a királyi koronát. Történt legyen bár e biztosítás akár választás útján akár, mint Raumer mondja, választás nélkül, szerződés útján, úgy hiszem magunkévá tehetjük azon nézetet, hogy „a király életében történt választások megegyengették az örökösödés útját“²⁾. III. Ottónak egyenes fiörökös nélkül történt halála mulhatlanul szükségessé tette a választást; az a körülmény pedig, hogy ekkor az Ottók oldalági rokona II. Henrik választatott el, bizonyít ha többet nem, legalább annyit, hogy a német rendek nem örömetst tértek el a dynastiától, vagyis az örökösödéssel vegyes választáshoz tartották magokat.

II. Henrik után, köz tudomás szerint, frank herceg választatott. Ha elfogadjuk azon nézetet, melyre némely történetírók nagy súlyt fektetnek, hogy e választás bizonyos tekintetben visszatérés volt a törvényes dynastiához, u. m. a frank hercegi családhoz (melyből való volt a Karolingek utáni első király, sőt — meg lehetős nagyítással — magok a karolingek is), ez bizonyíthatna valamit az örökösödés mellett. Ellenben, hogy még a s. frank dynastia alatt, bár firól fira szállt is a királyi méltóság, megkívántatott a nemzeti beleegyezés, vagy ha úgy tetszik, választás, mutatja III. Henrik példája, kinek nem sikerült azon törekvése, mely

¹⁾ Handbuch der deutschen Reichs-, und Staatenrechtsgeschichte von D. A. von Daniels II. Theil. III. Band. 435 l.

²⁾ Philipp. Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte. 235 l.

szerint a királyságot, családja érdekében, örökösödésivé tenni kívánta.

Azonban az eddig választással vegyes örökösödés kérdését teljesen megoldotta a IV. Henrik és VII. Gergely közti viszály alkalmával Forcheimban tartott birodalmi gyűlés, melynek határozatát említettem ugyan első közleményemben, de itt is ismételtek belőle annyit, hogy „communi consensu est deliberatum, et Romani Pontificis auctoritate est corroboratum, ut regia potestas nulli per haereditatem, sicut antea fuit consuetudo, cederet, sed filius regis, etiamsi valde dignus esset, per electionem spontaneam, non per successionis lineam rex proveniret.“ Ebből tisztán látható, hogy a forcheimi gyűlés nem törvényen, hanem szokáson alapulónak mondja, hogy a királyt rendesen fia követte a trónon, továbbá látható, hogy eddig csakugyan a linealis successio volt a szokás, és ha ezt a III. Henrik fentebb említett esetével összevetjük, bátran állíthatjuk, hogy a német királyság eddig sem tisztán választási, sem tisztán örökösödési, hanem a kettő együtt volt; a határozat által pedig tisztán választásivá tétetett, mely természetét aztán meg is tartotta mind végig.

Sokkal bonyolultabb azon másik kérdés: kik választották a német királyt; minő előzmények után, mily okokból, s minő fokozatokon át került a választási jog a hét választó kezébe?

Dacára azon roppant szorgalomnak, melyet a német történetírók a kérdés megoldására fordítottak, mind eddig lehetetlen az egymásnak ellenmondó adatok s példákból oly elveket alapítani meg, melyeknek érvényességéhez kétség nem férhetne, s magok a szakférfiak is megvallják, hogy a választó fejedelemségek hű történetét adni teljes lehetetlen. A kísérlet, melyet itt lát az olvasó, a fentebb idézett Raumer, Daniels és Philipp német alkotmánytörténeti munkái, s Hallam középkori egyetemes történelme összehasonlításának eredménye.

Az szinte kétségtelen bizonyossággal állítható, hogy a karoling dynastia kihalása után az örökösödéssel vegyes választásnál azon elv uralkodott, hogy „mivel a német nemzet 5 törzsből áll, ezen 5 törzs nemessége választja a királyt.“ Azt is bizonyosnak tekinthetjük, hogy ezen elv még a s. frank dynastia fölléptekor is teljes érvényben volt. Továbbá, ha nem is teljes bizonyossággal állítható, de a következményekből okoskodva alaposan gyanítható, hogy a választásokra oly befolyást gyakoroltak az illető törzsek hercegei, miszerint tulajdonképen az ő akaratuk döntött. Lehet ezt következtetni azon tényből, hogy sokáig minden királynak meggyült a baja azon hercegekkel, kik az ő elválasztásába nem egyeztek bele.

A szász dynastia kihalásakor már kezdődik azon átalakulás, melynek vége a választó méltóságok létrejövetele. Nevezetesen II. Konrád elválasztatását megelőzőleg összejöttek a hercegek — sämtliche Fürsten¹⁾ — hogy az ajánlkozók vagy szóban forgók közül jelöltet candidáljanak a birodalmi közgyűlés számára. Ezen előleges tanácskozmány, vagy ha úgy tetszik, előleges választás praetaxationak neveztetett²⁾. Philipp szerint ez volt a tulajdonképeni választás — Wahl — mint a melynek eredménye úgy terjesztetett a közgyűlés elébe, hogy e közgyűlés már csak az ajánlottak közül választott, s illetőleg ezen ajánlottak fölött szavazott. A közgyűlés ezen szavazása Kur-nak, vagy das Kürenek hivatott.

E szerint tehát még a s. frank dynastia fölléptekor megvolt a nemzetet képviselő birodalmi közgyűlés választási joga; s e jog lényegének nem sokat árthatott azon gyakorlat, miszerint azon hercegek szavaztak először, a kik a praetaxatiót vagy kijelölést eszközölték. Fontosabb tényezője

¹⁾ Philipp. i. m.

²⁾ Hallam. Wiew of the State of Europe during the middle ages. II. 77. l.

volt a kérdéses átalakulásnak az a körülmény, hogy a praetaxatio mindig nagyobb nagyobb fontosságúvá lett, annyira hogy nem sokára lehetetlennek látszott másra szavazni, mint a kit a hercegek ajánlottak, vagyis tetteleg megingattott a nemzet választási joga, habár fennállott is még elméletileg és formailag. Hogy pedig elméletileg még fennállott a s. frank dynastia alatt, mutatja a fentebb említett forcheimi gyűlés határozatának ezen helye: „si non esset dignus regis filius, vel si nollet eum populus, quem regem facere vellet, haberet in potestate populus.“

Ámbár e szerint a forcheimi gyűlés még világosan elisméri is a nép azaz a birodalmi gyűlés választási jogát: kétségtelenül megvannak már a praetaxatióban a választó fejedelemségek csirái, melyek csak hamar szembetűnő fejlődésnek indulnak. Így p. o. a s. frank dynastia kihalásakor, II. Lothár elválasztatását megelőzőleg oly alakot ölt a praetaxatio, hogy a hercegek megbiznak magok között, s előre kijelentik, hogy ezen 10 birodalmi herceg választásában mindnyájan meg fognak nyugodni.

És itt áll elő a választó fejedelemségek kifejlődése történetének főfő nehézsége. T. i. ki volt ezen 10 herceg, kiknek kezébe tétetett 1125-ben a királyválasztás; továbbá a praetaxatio így alkalmaztatott-e a következő két választásnál (III. Konrád, I. Frigyes), és ha így alkalmaztatott, miként történhetett, hogy ezen eljárás oly praecedenssé, sőt irányadóvá, hogy ne mondjam törvénynyé vált legyen, miszerint I. Frigyes uralkodása elsőbb éveiben 1156-ban, azon innepélyes okmányban, melyben hercegségi rangra emeli az Ostmark grófságot, azt lehessen mondani, hogy az ausztriai hercegek a választó fejedelmek utáni rangfokozatot nyerik.

Ezen hivatkozás vagy elnevezés, t. i. a „választó fejedelmek“ név, mint mindjárt látni fogjuk, még idő előtti, mert az I. Frigyes utáni harmadik választáskor, u. m. Sváb Fülöp és IV. Ottó ellenkirályok választásánál is csak olyan

fejedelmi egyénekről van szó, kiknek tulnyomó (tehát még nem kizárólagos) befolyásuk van a királyválasztásra. Ezt így látva, a történetbuvárok kutatásainak további vizsgálata nélkül is előre álllíthatjuk, hogy I. Frigyes korában még nagyon ingadozóknak s határozatlannak kellett lenni mind annak, hogy vannak-e tulajdonképeni választók, mind annak, hogy ha csakugyan vannak, kik azok?

Hogy az e tárgyban tett nyomozások eredményét tisztábban láthassuk, jó lesz előre megjegyezni, hogy bár az öt néptörzset képviselő hercegek, ily minőségökben, tulnyomó befolyást gyakoroltak is a választásokra, van egy más tényező is, melyet nem lehet kihagyni a számításból, t. i. a királyi udvar főhivatalai, melyeket — egy részben legalább — a nagyobb hercegek viseltek. Hogy a főhivatalnokok már I. Frigyes előtt is gyakorolhattak némi befolyást a választásokra, gyanítani lehet azon nagy fontosságból, a melylyel bírnak I. Frigyes után. Az köztudomásu dolog, hogy a rajnai 3 érsek, u. m. a mainzi, trieri és kölni birtak az egyháziak közt tulnyomó, sőt csaknem kizárólagos befolyással a választásokra; és ha meggondoljuk, hogy a mainzi érsek német királyi és birodalmi főkancellár volt, a trieri pedig a királynak mint arelati királynak, a kölni pedig ugyanennek mint olasz királynak voltak kancellárjai, azon meggyőződésre jöhetünk, hogy ők nem egyszerűen mint német főpapok, hanem mint egy személyben királyi főhivatalnokok is szerepeltek a választásoknál. Így volt a szász herceg főmarschall, a pfalzi örgróf Truchsess, a cseh király főpohárnok, a brandenburgi örgróf főkamrás. A sváb, frank, bajor hercegeknek nem volt ilyen hivataluk.

Azon kérdésre pedig: minő arányban lehetett a főbb hercegek és királyi főhivatalnokok befolyása I. Frigyes előtt, szinte kétségtelen bizonyossággal álllíthatjuk, hogy még ekkor nagy tulnyomóságuk volt a hercegeknek az udvar hivatalnokai fölött. Hogy az udvari főhivatal, mint ilyen, magában nem adott jogot az előleges választásokra befolyással

lenni, világosan mutatja a cseh király példája, ki, bár főpohárnok volt, sokaig egyszerűen kizáratott azért, mert nem német néptörzset képvisel.

De van egy más körülmény is, melyet nem hagyhatok előleges említés nélkül, mint olyat, melyre tekintélyes írók is nagy súlyt fektetnek. És ez abban áll, hogy a német királyválasztás a pápaválasztás hasonlóságára módosult. Minthogy a középkorban általános kelendőségnek örvendett azon nézet, hogy a keresztyén világnak két feje van, u. m. egyházi és világi; valamint a pápának, az egyházi főnek választása kivétetett a római nép és olasz papság kezéből, hogy az egyház fejedelmeinél, a bismarkok kollegiumánál öszpontosíttassék, természetesen látszik az eszmék olyan fejlődése, mely hasonló központosítást kívánt a világi fő választásánál is.

De ha mindezeket eképen tudjuk is, mégis előttünk áll a kérdés: hányan és kik lehettek azok, kik III. Konrád és I. Frigyes trónra emelésénél az előleges választást gyakorolták? és kiket érthetett I. Frigyes fentebb említett okmánya a választó fejedelmek alatt? Erre feltehetjük ugyan általánosságban és felületesen, hogy a hercegeket és korona főhivatalnokait: de ha komolyan gondolóra vesszük a dolgot, nemcsak legkényelmesebb, hanem leghelyesebb is azt felelni, a mit Raumer mond, hogy t. i. „ámbár a választás a hatalmasok kezében volt, de az nem volt megszabva, kinek kell mulhatlanul jelen lenni, sőt e tekintetben még a gyakorlat sem volt állandó. A jelen volt nép, ha kijelentette is beleegyezését, már ekkor nincsen népválasztás“¹⁾).

Azonban ha sok van is még e kérdésnél olyan, a mit nem tudunk, azt mégis tudhatjuk, hogy régi idők óta kitünő befolyással bírt a mainzi érsek, mint birodalmi főkancellár, s ehhez legközelebb járt a pfalzi örgróf, a mennyiben ezek vagy

¹⁾ I. m. V. 75. 1.

együtt vagy közülök valamelyik szokta kihirdetni a választó gyűlést. Továbbá tudhatjuk, hogy nagy tévedés volna a XII. század közepén keresni birodalmi törvény által föllállított s gyakorlás által szentesített választó méltóságokat; még nagyobb tévedés volna e választók számát épen hétben állapítani meg. Hiszen I. Frigyes utóda VI. Henrik több mint 50 fejedelmi egyénnel alkudozott, midőn a koronát fiára szállítani s a királyi méltóságot örökölhetővé tenni igyekezett. Igaz ugyan, hogy roppant különbség van egy egyszerű választás és az alkotmányon teendőt oly lényeges változtatás közt, mint a milyen lett volna a királyi méltóságnak örökösödésivé tévése: de ha meggondoljuk, hogy ezen alkotmánykérdés megoldásánál a birodalmi gyűlés ugyanazon tagjai fogtak volna döntő súlylyal birni, a kik a királyválasztásnál, ama számból vonhatunk következtetést arra is, hogy még ekkor több ember kezében volt a választás.

A homály, mely e kérdést borítja, a Sváb Filep, és IV. Ottó ellentétes választásánál kezd némileg oszlani. Ekkor van először szó olyan fejedelmekről, kiknek kiváló befolyásuk van a választásra. Nevezetesen, mint tudva van, III. Inceze pápa IV. Ottó mellett nyilatkozott, s ezt azzal indokolta, hogy Ottó mellett voltak és vannak azok „ad quos principaliter spectat electio“¹⁾. S ezen adat az, mely fölötti öröm némely történetírókat annyira vitt, hogy itt már a 7 választó fejedelmet látják. De ezt megcáfolja két körülmény. Egyik az, hogy ha már ekkor megállapított dolog lett volna a 7 fejedelem választói joga, könnyű lesz vala tisztába jönni a többséggel, s nem nevezte volna mindenik párt törvényesnek a maga választását. Másik és fontosabb az, hogy még ekkor mind két részről sokan irták alá a választási okmányt. Az Ottó párt ekkori okmánya még azt is bizonyítja, hogy a hercegeknek nagyobb befolyásuk volt, mint a grófok-

¹⁾ Hallam. II. 78. l.

nak. Nevezetesen a hercegek így irták alá: Ego N. N. elegi, et subscripsi; a grófok pedig: ego consensi, et subscripsi¹⁾.

IV. Ottó korából emlitenek némely történetírók egy törvényt (1208.), mely szerint már hétben állapíttatnék meg a választók száma; de ezen állítólagos törvény hitelességét határozottan tagadja az újabb buvárok kritikája, kiknek ítélete szerint még tovább is meg kell elégedni a kevésbé világos nyomok keresgetésével.

IV. Konrádnak 1235-ben történt elválasztatásáról két olyan adat van, melyeket igen nehéz megegyeztetni. Az egyik azt mondja, hogy „sok prelátus és fejedelem megkérdeztetésével emeltetett trónra“ (Raumer); másik szerint pedig „a választókon kívül négy egyházi és két világi fejedelem vett részt e király elválasztásában (Hallam). Itt igen természetes az a kérdés: kiket ért ezen okmány a választók alatt. A nemzetgyűlést? vagy az előleges választást intézőket? Ha ez utóbbiakat érti, ugy jó formán meg lehetne oldani a kérdést, és pedig úgy, hogy meglehetősen valószínűséggel lehetne állítani, hogy itt már heten lehettek a választók. Ide látszik mutatni egyfelől az, hogy már Hollandi Vilmos azok által választatott el, „kiknek köztudomás szerint joguk van a király választáshoz“²⁾, az ezt követő 1267. évi választáskor pedig határozottan 7 választót mutat a gyakorlat.

Mielőtt e nagy fontosságu 1257. évi választás körülményeiről részletesebben szólnék, vessünk egy pillanatot a közelebbi multakra.

Fentebb említve volt, hogy a hercegek befolyásának a választásokra természetesebb alapja volt a hercegség, mint az udvari hivatal; itt pedig futólagosan megérintem, hogy a Hohenstaufok nehéz harcai alatt a sváb és frank hercegségek földarabolgatván, előtérbe léphettek és léptek is a fő hivatalok. Innen érthető, hogy midőn 1257-ben tisztán föltűnik

¹⁾ Hallam i. m. II. 81. l.

²⁾ Raumer i. m. V. 76. l.

a 7 választóság, e jogot azon főpapoknál és hercegeknél látjuk, kiknek hivataluk is van, u. m. a három érseknél, a pfalzi, brandeburgi örgrófnál, és a szász hercegnél. Hát a hetedik választó ki volt? Vagy a bajor herceg, vagy a cseh király.

A mi a bajor hercegséget illeti: 1231. óta a Wittelsbach család kezében egyesült Bajorország és a rajnai Pfalz; következésképen e család oly mértékben tekinthető választónak, a mily mértékben ki volt már ekkor fejlődve általában ugyan a választó méltóság, különösen pedig Pfalz választói joga. Ugyde 1253-ban megosztattak a Wittelsbach család birtokai, az egyik ágé lett a Pfalz, és felső Bajorország, a másiké alsó Bajorország. A most szóban forgó választáskor, u. m. 1257-ben Lajos hercege volt Pfalz, és felső Bajor, Henriké pedig alsó Bajorország. Lajos tehát kétségen kívül gyakorolhatott annyi jogot, a mennyi a pfalzi örgróftól megillette. De ő többet is követelt, u. m. szavazatot a bajor hercegség számára is. E bajor szavazatot kétféleképen lehetett gyakorolni, vagy úgy, hogy Lajosnak két szavazata legyen, vagy úgy, hogy a bajor hercegség nevében Henrik szavazzon. Azonban, mint közönségesen tudva van, ekkor két pártra voltak oszolva a német hercegek, u. m. Rikárd és Alfonz pártra. A Wittelsbach család Rikárd pártján volt, következésképen a mily érdekében állott a Rikárd pártnak érvényesíteni e kettős szavazatot, épen oly érdeke volt az Alfonz pártnak ezt el nem isméri. E helyzet szerzett választó jogot a cseh királyságnak.

Mint fentebb mondtam, a mainzi érsek, mint birodalmi főkancellár régóta tulnyomó befolyást gyakorolt a választásokra, a mennyiben ő szokta összehívni a birodalmi gyűlést, s illetőleg a választó fejedelmekké váló hercegeket is. Ugyde épen most a mainzi érsek fogságban volt a brabanti hercegnél, s e helyzetben a trieri érsek lépett föl az ő szerepében. Azonban a trieri érsek által Frankfurtba hirdetett választó gyűlésre csak Albert szász herceg jelent meg, de úgy, hogy

hozza magával a brandenburgi örgróf meghatalmazását is, hogy annak nevében szavazhasson. A trieri érsek és szász herceg Alfonz elválasztásához készültek. De másfelől föllépett a kölni érsek is azon kijelentéssel, hogy a mainzitól föl van hatalmazva a trierit ellensúlyozni. A kölnivel tartott Lajos pfalzgróf, nemcsak, hanem fegyveres erőt is szervezett, melylyel a másik pártot kiűzze Frankfurtból. E szerint mindenik párton ketten voltak ugyan, de mindeniknek volt egy harmadik szavazatot biztosító meghatalmazása is, vagyis mindenik párt 3 szavazattal rendelkezett. Ily helyzetben nagyon világos volt, hogy azé lesz a győzelem, a ki mellett a hatalmas cseh király, Ottokár, fog nyilatkozni. Jól tudta ugyan mindenik párt, hogy a cseh király, mint nem német néptörzs hercege még eddig nem birt szavazattal: de tekintetbe véve egyfelől nagy anyagi erejét, másfelől főpohárnoki hivatalát, mindenik párt igyekezett őt megnyerni. Ottokár előbb a kölni érsek és Rikhárd mellett nyilatkozott, s mert maga személyesen nem ment Frankfurtba, e szellemben utasította küldötteit: de sikerült a trieri érseknek a cseh küldötteket elvonni a Rikhárd pártról, és pedig azon biztosítással, miszerint ő és pártja mindent el fognak követni, hogy a cseh királynak, mint állásához illik, választó szavazata legyen. Ugyde midőn ekként megnyerte az Alfonz párt a most születendő cseh szavazatot, következőképen Alfonz elválasztatását is, azt állítván, hogy Alfonznak csak 3 szavazata van, u. m. trieri, szász és brandenburgi; ellenben neki 4, u. m. kölni, mainzi, pfalzi és bajor. Az kétségtelen, hogy a Rikhárd párton csakugyan érvényre emeltetett a bajor szavazat, de az már kérdés alatt áll, hogy Lajos pfalzi grófnak volt-e két szavazata, vagy Henrik szavazott ezen minőségben. Akárhogy történt, de az is kétségtelen, hogy itt mindenik párt a 7 választó többségének tekintette magát, még pedig úgy, hogy a Rikhárd párt a bajor, az Alfonz párt pedig a cseh szavazat érvényesítésével alkotott magának többséget¹⁾.

¹⁾ Daniels i. m. III. 434. l.

Igaz ugyan, hogy itt nem 7, hanem 8 szavazatszerepel: de mégis hétnek vehetjük annyiban, hogy mindenik párt semmisnek tekintett a másik pártnál egy egy szavazatot.

„A 7 választó méltóság jogának, mint ilyennek megalapítására legtöbb nyomatékka birt e pártos választás. A választás élén álló fejedelmek a választás kizárólagos birtokába jutottak, mely jog, ha az embereket a körülmények teljes ismerete irányozta volna, épen oly kevésbé lesz vala történetileg igazolható, mint általában véve a választás, az örökösödési királysággal szemközt.“

„A 7 választó méltóság elmélete azon sikert, melyet itt aratott, főként a kurialistáknak köszönhetette, kik előtt példányul lebegett azon magas állás, melylyel Sz. Péter székénél birt a fő kardinalis, u. m. az ostiai, portoi, prenestei, sabinai, tuskulumi, és albanoi püspökök. A hetes számnak valami egyházi misztikus alapja volt, mely azt a közönséges józan ész előtt is elfogadhatóvá tette. S ha igaz az, hogy az ostiai püspöknek arbitratori joga volt, mely szerint egyenlő szavazás esetében ő döntött, könnyen kimagyarázható a cseh király analog állása; mert egyedül ő a hercegek közt, kinek fejét korona ékesíti, s a kinek nem német, hanem szláv nemzetisége alapos kérdést támaszthatott, hogy vajjon tartozhatik-e ő a választók közé“¹⁾.

Azonban bár az 1257. évi választáskor már ennyire fejlődve látjuk is a 7 választóságot: de még nem volt róla törvény; továbbá se törvény se gyakorlat nem volt, mely megszabta volna, hogy kikből teljék ki a választó, különösen pedig hogy Bajor vagy Csehországot illeti-e a hetedik szavazat. A habsburgi Rudolf elválasztása ugy történt, hogy a három érsek, meg a brandenburgi és szász herceg compromittáltak Lajos pfalzgrófban, és midőn ez Rudolf mellett nyilatkozott, egyenként megerősítették szavazatukkal Rudolf

¹⁾ Daniels i. m. II. 435—436. l.

elválasztatását²⁾. Hallam pedig egy oly adatra hivatkozik, melyből világos hogy a bajor herceg is szavazott³⁾.

Hogy már ekkor a cseh királynak is lehetett választói joga, következtetni lehet azon ellentétes változásokból, melyek Rudolf királysága alatt történtek. Nevezetesen Rudolf, a tudva levő viszonymál fogva, 1275-ben megfosztotta Ottokár cseh királyt a főpohárnokságtól, s e méltóságot alsó Bajorország hercegének adta a választó méltósággal együtt, ez utóbbit azzal indokolván, hogy különben is gyakorolta már a herceg e jogot. Majd midőn kibékült Rudolf Ottokár utódjával Vencellel, 1289-ben visszaadta neki mind a pohárnokságot mind a választó méltóságot, melyeket most határozottan visszavett a bajor hercegtől⁴⁾.

Ettől fogva tisztában volt ugyan a birodalom annyiban, hogy a cseh király választói joga nem jött kérdés alá, s a többi választók jogait is megerősítette a gyakorlat, hanem a Wittelsbach család kebelében merültek föl viszályok, hogy vajjon a pfalz bajor, vagy a tisztán bajor ág gyakorolja-e a választó jogot. E kérdést úgy oldotta meg a családok császárként lett tagja, Lajos, hogy a család közösen élvezze, s s váltva gyakorolja a jogot⁵⁾.

Végre minden e tárgy körül fölmerülhető kérdést megoldott a metzi arany bulla. Megjegyzést érdemlő, hogy e birodalmi törvény alkotására is volt befolyása ama fentebb említett egyházi misztikus nézetnek. Nevezetesen „maga a theologus császár, kire nagy befolyással voltak misztikus barátjának Petrarchának nézetei, határozottan hetet akart⁶⁾. A törvény pedig azzal indokolja a választók hetes számát, „mert fontos és szoros egybefüggés van János mennyei jelenéseinek hét lámpása és a német választó fejedelmek közt.“

²⁾ u. a. 438. l.

²⁾ i. m. II. 79. l.

³⁾ Philipp. i. m. 310. l.

⁴⁾ Hallam. i. m. II, 79.

⁵⁾ Schlosser. VIII. 316.

Az e hasonlatból származó dicsőség most már visszavonhatlanul a három fő érseknek (mainzi, kölni, trieri) és a világiak közül a pfalzi örgrófnak, szász hercegnek, brandenburgi örgrófnak és cseh királynak adatott.

II.

Alkotmányos fejlődés.

Európa királyságainak államéletében a királyságon kívül főfő tényezők voltak a papság, feudális nemesség és municipalitás vagy népelem.

Ezen tényezők mellett szó sem lehet sem abszolút monarchiáról, sem a régi görög köztársaságok demokraciájáról, sem a törvényhozó és végrehajtó hatalom azon gondosan kiszámított ellensúlyozásáról, melyet a régi római köztársaság alkotmányában szemlélhetünk. Az újabb idők állambölcseiségének nagyszerű vívmányát a parlamentaris kormányt is hiában keresnők mint kifejlett rendszert.

A X—XV. századbeli államfejlődés történetében két időszakot kell megkülönböztetnünk, u. m. 1) a feudalizmus virágzásának és uralmának korszakát, 2) azt, melyben már hanyatlott a feudalizmus.

Mig még teljes erejében állt a feudalizmus, ez volt a leghatalmasabb tényező, amnyival is inkább, mert a politikai társadalom másik hatalmas eleme a főpapság sem kerülhette ki, hogy bizonyos tekintetben bele ne olvadjon, s vele érdek-közösségbe ne jöjjön.

A még teljes erejében levő feudális elem nem tűrte volna meg a királyság abszolútizmusát, de nem tűrte volna a szabad emberekkel egyenjoguságot, s a politikai jogokban közös osztozást sem. Juttatott ugyan valamit a népelemnek, de igen keveset, s általánosságban szólva, maga uralkodott.

Majd változtak az idők, hanyatlott a feudalizmus, s elő-

állt a királyság, hogy annak hatalmát magához ragadja. És hogy e célját annál könnyebben elérhesse, szövetkezett a népelemmel, ennek igérvén a zsákmány egy részét. De még jó formán ki sem volt küzdve a győzelem, már megcsalta a népet, a mennyiben abszolút hatalom elérésére irányozta minden törekvését.

Azonban bár a középkori államok nagyobb részénél így foglalható is össze a politikai fejlődés menetele: jegyezzük meg, hogy ez nem minden államra egyformán illik, és hogy ott is, a hol a királyság ama törekvései egyformán megvoltak, az eredmény nem mindenütt ugyanaz, ahhoz képest, a mint egyik államban inkább, másokban kevésbé volt kifejlődve a feudalizmus, és a mint nagyobb vagy kisebb erő állt a királyok rendelkezésére. Mert p. o. a mely államban az összes nemesség élvezte a politikai jogokat, ott igen kevés, ellenben a hol csak a legfőbb nemesség és a papság, ott több a valószínűség az abszolút hatalom után törekvés sikere mellett. Továbbá, a mely államban a népelem, midőn politikai befolyáshoz jutott, a mult időkben szenvedéseit mintegy elfelejtve, a közszabadság érdekében szövetkezik a nemesi renddel, ott könnyebb megvédeni a szabadságot, mint a hol ugyanezen elem, a bosszu érzetében, vagy elszigeteli magát, vagy épen eszközül ajánlkozik a mindnyájok érdekét fenyegető királyságnak.

Ezen általánosságok igazsága felől meg fogunk győződni, ha megtekintjük először is a nemzetgyűlések szerkezetét.

A nemzetgyűlések szerkezete.

A középkori nemzetgyűlések hasonlítanak ugyan egymáshoz annyiban, hogy a főpapságból és kiváltságos nemességből állanak, s később a népelemet is felveszik magokba, de azért vannak lényeges különbségek is. Egyik államban az összes nemesség, másokban csak a főbbek vesznek részt

benne, és pedig egyikben személyesen, másokban képviselőlet útján. Továbbá egyik államban előbb, másokban később kezdődik a népelem részvéte. Némely államokban összeolvad a nemesség a népelemmel, másokban ismét külön, elszigetelt testületet alkot. Végre egyik államban nagyobb, másokban kisebb hatásköre van a nemzetgyűlésnek. Lássuk tehát a különbségeket. —

Castilia. Castiliában a törvény csak annyit szabott meg, hogy az ország főembereiből, u. m. a főpapság és főnemességből álljanak a nemzetgyűlések. És e magában is elég szűk alapot még szűkebbé tette azon gyakorlat, mely szerint csak a király által személyesen meghívottaknak volt helyök a nemzetgyűlésben.

E hiányon segítve lett némileg az által, hogy a XII. század második felében megkezdetni látjuk a városok vagy népelem országgyűlési részvétét is. E körülmény különös figyelmet érdemel annyiban, hogy a Pyrenaei félsziget államaiban látjuk legelőször föltűnni a nép (városok) országgyűlési részvételét, és pedig előbb Arragoniában, azután Castiliában. Hogy e fontos változás épen itt kezdődik, annak oka az, hogy lényeges különbség van Spanyolország és a többi államok városainak lakossága között. Nevezetesen Spanyolország a VIII. sz. elején csaknem egészen az arabok hatalmába került. Majd megkezdtek a még szabad Aszturia hős fiai, s a keresztesek segélyével nagy mérvben folytatták a szent harcot az országnak a hitetlenek kezéből visszafoglalására, és a mint több több földet visszafoglaltak, a győzelmes harcosok egy egy része mint állandó őrség telepedett meg a várakká alakított városokban, következésképen e városi népet nem lehetett a harcos nemességnek úgy lenézni, mint a hogy lenézték más államok városainak lakosságát. Más tekintetben is megvoltak különböztetve a spanyol városok.

Ha nem tudjuk is pontosan meghatározni, hogy mikor kezdődik a castiliai városok országgyűlési képviseltetése, az

tény, hogy 1169-ben már szerepelnek. Ellenben bizonyos, hogy az 1178. évi cortesben nem voltak jelen, de 1188-tól fogva ismét gyakorlatában voltak ezen jognak.

Azonban nem volt megszabva sem az, hogy mely városok jogosíttatnak a törvényhozásban részvételre, sem az, hogy a jogosultak mily arányban küldjenek képviselőket. Így p. o. az 1315. évi cortesre 90 város küldött összesen 192 képviselőt; 1391-ben pedig 50 város volt képviselve 126 követ által. E kátározatlanságot még nagyobbá teszi az a körülmény, hogy az 1391. évi városok közt olyanok is vannak, melyek az előbbi cortesben nem képviseltettek.

Föltűnőnek tetszhetik az olvasó előtt, hogy az 1315-ben képviselt városok száma aránylag talán sok is a királyság nem nagy területéhez képest; de föltűnőbb az, hogy a XV. században már csak 17—18 várost látunk képviselve; legföltűnőbb pedig az, hogy midőn egyfelől így elapad a képviselt városok száma, másfelől a főpapság és főnemesség csaknem örökre eltűnik az országgyűlésekből, úgy hogy a cortesek csak ama néhány város küldötteiből állanak.

E föltűnő jelenségnek több oka van. Egyik és legfőbb az, hogy midőn mint Európa más királyaiban, úgy a castiliai királyokban is fölébredt a vágy hatalmuk terjesztésére, a királyok a főpapi és nemesi rendből minél kevesebbet hívtak meg, azon számítással, hogy a népelemet képviselő városi küldöttekkel könnyebben fognak boldogulni. Némi mérsékléssel szolgálhatott ezen eljárásnak az a körülmény, hogy gyakran alig volt az országgyűlésnek más tárgya, mint adóajánlás; és minthogy a kiváltságos főpapság és nemesség különben sem vett részt az adó terheiben, természetesnek látszhatott, ha csak azon osztály kérdeztetik meg, a mely fizet. Továbbá meglehet, hogy a büszkeségéről híres castiliai főnemesség jobban lenézte a polgári osztályt, s kevésbbé érdekelte magát annak terheiért, hogy sem nagyon bánta volna, ha meg nem hivatik is az adót tárgyaló nemzetgyűlésekre, annyival is inkább, mert e büszke nemesség több fon-

Látni való, miszerint nagyon ritkák, hogy ne mondjam kétesek lehetnek még e korszakban Franciaország nemzetgyűlései, midőn pusztán a név említésével is meg kell elégednünk mint bizonyítvánnyal. És ez igen természetes, mert bár mily nagy fejlődést nyert is már IX. Lajos alatt a királyi hatalom, de a területi egységnek még roppant sok hia volt. Bármily sokat tartott is e király a királyi hatalomra: de odáig nem ment, hogy kétségbe hozta volna a feudális urak törvényhozási jogát; scrupulosus becsületessége pedig nem engedte volna meg, hogy valami olyat követeljen, a mihez joga nincs. Mit értsünk tehát IX. Lajos nemzetgyűlése alatt? Sem többet sem kevesebbet, mint olyan testületet, mely állott azon főurak- és papokból, kik a király közvetlen vazallusai közül meghivattak, és azon még független urakból, kiknek tetszett elfogadni a király meghívását.

De föltaláljuk már itt Lajos törvényhozó testületében, habár kis mértékben, a 3. rendet vagy népelemet is. Tény, hogy a királynak 1262-ben kelt pénzügyi törvénye nemcsak a főpapok és feudális urak, hanem néhány város (Páris, Provins, Orleans, Sens és Laon) részéről összesen 12 polgár részvételével alkottatott (Guizot. i. m. IV. 144. l.).

Ha meggondoljuk, hogy IX. Lajos, bár több ízben összegyűjtötte is maga körül az ország főbb vazallusait, hogy az ő törvényhozásában részt vegyenek, de azért meghagyta az illetők törvényhozási jogát: láthatjuk, hogy még ekkor nagyon ingadozó és határozatlan lehetett a központi törvényhozás, akár hatáskörét akár constituenseit tekintsük, és hogy rendszerről még szó sem lehet.

Egészen megváltozik a dolgok állása IV. Fülöp alatt. Ő valóságos zsarnoki minőségben lépett föl. A korona főhatósága alá került hercegségekben eltörölte a területi törvényhozási jogot, s szigorúan központosított királyi törvényhozást léptetett életbe, melyet maga gyakorolt, királyi (szűk körű) tanácsával ugyan, de a szó teljes értelmében a maga nevében. Majd midőn a végsőkéig ment VIII. Bonifacius

pápával viszálya, hogy némileg fedezhesse magát, 1302-ben összehívta az *Etats généraux*-t. Két szempontból nevezetes. Fülöpnek e lépése; 1) mert ettől fogva szokássá, sőt rendszerré válik a központi törvényhozás, és 2) mert ettől fogva a 3. rend is a nemzetgyűlés természetes és törvényes kiegészítő részének tekintetik.

A mi az így létrejött *Etats généraux* consituenseit illeti, állott e gyűlés az ország világi nagyából, prelatusaiból, a káptalanok és egyetemek küldötteiből, az abbásokból és az ország minden városának két két küldöttjéből.

De ha tisztában lehetünk is arra nézve, hogy rendszeren meghivattak a prelatusok, abbások, káptalanok és egyetemek küldöttei: de a világi főurak és a városok igen kérdésesek. Igen természetes, hogy a világi főurak közül csak azokat hívták meg a királyok, kiket nekik tetszett. A városok száma is folyvást ingadozott. Ugyanis nem egy példa volt rá, hogy a municipalis hatósággal felruházott városok kebelében nagyszerű viszályok fejlettek ki, melyek csak úgy látszottak orvosolhatóknak, ha a viszályok főokát, u. m. a politikai jogokat (melyeknek gyakorlata fölött veszték össze a városok különböző osztályu polgárai) megsemmisíti a főhatalom. Sőt arra is történtek esetek, hogy magok a városok kérték a királyt, hogy vegye el tőlök a municipalis hatóságot. Gyakran történt az is, hogy a királyok elvették valamely város municipalis kiváltságát mindannyiszor, valahányszor pénzre volt szükségök, hogy a város jó árt fizessen a kiváltság visszaadásaért.

Azonban ámbár ekkint elvesztették is némely városok a municipalis hatósággal együtt a nemzetgyűlésen képviselési jogot is: némileg kárpótolva lett a népelemnek ebben vallott kára. Ugyanis a 3. rend, melyen még addig csak a városok értettek, mind számban mind morális erőben szembetűnő fejlődésnek indult. Nevezetesen a királyi főtörvényszék IV. Fülöp alatt újból szerveztetvén, az itt alkalmazást nyert nem nemes törvénytudók csak hamar igen fontos té-

többi államokétól, hogy ennek helyzetét egészen kivételesnek mondhatjuk. Ugyanis, mint első közleményemben kifejtettem, itt sokáig nem volt államegység, nem voltak közös országgyűlések, és így nem lehettek országgyűlési constituensek sem.

Itt először is azon kérdésre kell megfelelnünk, hogy a területi egység fokozatos előmenetele mellett miként születt s fejlődött a nemzetgyűlés eszméje, s csak ezután térhetünk át arra, hogy kik alkották a nemzetgyűléseket.

Az első helyen említett kérdésre azt felelhetjük, hogy a mily arányban halad a királyi hatalomnak az előbb független területekre kiterjesztése, vagyis a területi központosítás; és a mily mértékben emelték a királyi hatalmat a már fentebb kifejtett okok s körülmények: oly arányban nőtt a nemzetgyűlések tartásának szüksége s lehetősége is. Természetes, hogy olyan szélsőségből, mint a milyen volt az első Capetek korabeli dissolutio, nem lehet rögtön átmenni az elmentés szélsőségbe, u. m. a Szép Fülöp vagy XI. Lajos alatti centralisatióba.

Első közleményemben elmondtam, hogy a keresztes hadjáratok korában, VII. Lajos alatt merül fel az első példa valami nemzetgyűlésforma összejövétel tartására 1146-ban. S talán azt is mondtam, hogy ugyanezen király 1155-ben a belbéke helyreállításáról is ilyenforma módon intézkedett. Most már részletesebben főlemlitem, hogy ezen 1155. évi összejövételről ekként nyilatkozik VII. Lajos király: „*Ea causa suessionense concilium celebre adunavimus, et affuerunt archiepiscopi remensis, senonensis, et eorum suffraganei, item Barones, Comes Flandrensis, et quamplures alii et Dux Burgundiae, quorum beneplacito ordinavimus*“ etc.¹⁾

Mielőtt e nyomon tovább mennénk, jegyezzük meg, hogy VI. s még inkább VII. Lajos alatt megszületett a királyság mint eszme. Így történhetett, hogy VII. Lajosnak már volt

¹⁾ Hallam I. 219. l.

annyi tekintélye, miszerint összegyűjthette maga körül az ország azon főurait, kikről a fentebbi okmány emlékezik. II. Fülöp alatt sokat fejlődött a királyság eszméje, s emelkedett hatalma, de annyira mégsem ment, hogy e különben nagyon erélyes király elvben megtámadni merészelte volna a feudális urak törvényhozási jogát. Még Fülöp sem tehetett egyebet, mint megkezdte a törvényhozási központosítást, oly formán, hogy minél több feudális urat édesgetett udvarába s királyi tanácsába, melyben külpolitikai és törvényhozási ügyek is tárgyalattak. Innen érthető, hogy e királynak már több rendelete kél a királyság báróinak tanácsából, mely rendeleteknek aztán engedelmeskedtek is azok, kik részt vettek hozatalukban¹⁾. Ilyen volt p. o. az 1188. évi azon rendelet, mely a 3. keresztes hadjárat költségeinek fedezéséről, az úgy nevezett szaladin-tizedről rendelkezik.

Egyébiránt ezen itt említett eseteket csak mint uttörő előzményeket tekintik a francia történetírók, s azt állítják, hogy a közös törvényhozás s nemzetgyűlés vagy VIII. vagy IX. Lajos alatt jött létre. VIII. Lajos mellett az szól, hogy az ő uralkodása alatt 1223-ban a zsidók kiűzetése „per assensum archiepiscoporum, episcoporum, comitum, baronum et militum regni Franciae“ határozottatott el. Ugyde ez ellen az szokott fölhozatni, hogy ebből még nem lehet az egész ország közös törvényhozására vonni következtést, mert a „francia“ nevezet ekkor vegyesen használtatott mind az egész ország, mind a Francia hercegség (Isle de France) elnevezésére, és így nem lehet tudni, hogy csak a hercegség vagy az összes ország rendekre van-e hivatkozás. Ellenben IX. Lajosnál már világosabban látható az egyetemes nemzetgyűlés. Nevezetesen mikor IV. Ince pápa VI. Frigyes elől Franciaországba akart menekülni s erre előleges engedelmet kért a királytól, ez azt válaszolta, hogy kérése csak a nemzetgyűlés, congregatio regni generalis, beleegyezésével történhetik.

¹⁾ Guizot. Hist. de la civilisation en France IV. 123. l.

tosságot helyezett jogainak fegyverrel, mint szóval vagy tolla l védelmezésére.”

A mi a főpapságot illeti: ez, kivált kezdetben, nagy zokon vette elmellőztetését. 1295-ben érzékeny panaszt emelt a toledói érsek, hogy ámbár a papi rendből senki sem hivatott meg, mégis az áll a határozatban, hogy az ország 3 rendjének közmegegyezésével alkottatott. Az 1299, 1301. cortesre sem hivatott a papi rendből senki, az 1370, 1373, 1445, 1480. éviakra sem a főpapságból, sem a főnemességből; miből azt lehet következtetni, hogy már ekkor u. m. a XIV. XV. században gyakorlattá válhatott ama két rend elmellőztetése. És mégis a fent nevezett cortesek határozatai bevezetésében is az mondatik, hogy mind a három rend beleegyezésével alkottattak. Ezen hivatkozás a 3 rendre azt bizonyítja, hogy mindnyájoknak meg kellett volna hivatalniok, és hogy a törvényt ekként megsértő királyok magok sem akarták vagy nem merték hivatalosan bevallani, hogy kizárták a cortesből az ott megjelenésre jogosítottakat.

A cortes ilyenén átalakulására befolyással lehetett a népelemnek politikai rövid látása, sőt káröröme is. Ide mutat az 1445. évi (tisztán polgári elemből álló) cortesnek a jogaihoz ragaszkodó nemesség confoederatioi felől tett nyilatkozata, mely szerint a nemességnek törvényen alapuló előjogait, mint „a királyi jogokat sértőket,” semmiseknek nyilvánította. De itt nem állapodott meg a városok szűkkeblősége és rövid látása, hanem midőn egy némelyik város a XV. század folyamában panaszt emelt elmellőztetése miatt, azok, melyek a kitüntetésben részesültek, nem csak pártját nem fogták mellőzött város társaiknak, hanem tőlök telhetőleg ellenők dolgoztak azon számítással, hogy minél kevesebb város részesüljön az ő dicsőségekben. Innen érthető, hogy az 1506. évi cortes úgy nyilatkozott e tárgyban, hogy „mind a törvények mind emlékezetet haladó idők gyakorlata szerint, e királyságban csak 18 városnak, és nem többnek van joga követeket küldeni a cortesbe.” De volt e szerencsétlen for-

dulatnak más tényezője is, és pedig olyan, melyet nem csak itt, hanem más államokban is látunk szerepelni, t. i. a városok sajnálták a képviselők napdíjait, minél fogva némely városok nem csak nem reklamáltak mellőztetésökért, de ha meghivattak is, örömet kihúztak magokat.

Hogy a castiliai királyok számításból törpítették így el a nemzeti képviseletet, és pedig azon számításból, hogy a városok által minél teljesebb mértékben uralkodhassanak a nemzeten: megtetszik onnan, hogy nem elégedtek meg azzal, hogy már csak a városokkal van dolguk, hanem még a városi képviseletet is szatirává tették, a mennyiben a XV. századtól fogva gyakran magok nevezték ki a városok képviselőit, mi miatt aztán még a kinevezett képviselők is panaszt emeltek. —

Arragonia országgyűlésének szerkezete hasonlít Castiliaéhoz annyiban, hogy itt is a főpapság, nemesség, majd a városok is szerepelnek: de különbözik is annyiban, hogy itt a lovagrendek nagymesterei is a főpapsághoz számíttatnak, továbbá itt a köznemességnek is része van a törvényhozásban.

Arragoniában már 1133-ban kétségtelen a városok törvényhozási befolyása, s e tekintetben megelőz minden más európai államot.

Itt is széles tere volt a királynak, mert tőle függöttek a meghívások, és úgy látszik hogy itt is működött azon politika, hogy a királyi hatalom érdekében minél kevesebb emberből álljanak a nemzetgyűlések. És e tekintetben sokra is mentek a királyok, mert bár nem nagy volt is Arragonia a XIV. században, mégis meglepőnek találhatjuk, hogy 1395. 35 egyénből állott a nemzetgyűlés, 1412-ben pedig 33-ból.

Figyelmet érdemlő körülmény, hogy a főpapi és főnemesi rendből meghivottak, ha személyesen nem jelenhettek meg, képviselőt küldhettek és küldtek, ellenben az alsóbb nemességnél nem volt képviselet. —

Franciaország fejlődése annyira különbözik a

nyezökké váltak, s a nemzetgyűlésbe is, mint politikai testület, követeket küldtek. Ha nem tudjuk is bizonyosan meghatározni, mikor kezdődik a királyi törvényszéknek, mint politikai testületnek, a nemzetgyűlésen képviseltetése, de annyit állíthatunk, hogy IV. Károly alatt már nyoma van.

Egyébiránt megjegyzést érdemel, hogy a franciaországi *Etats généraux* nem annyira nemzetgyűlés, mint inkább rendek gyűlése, u. m. a papi, nemesi és a 3. rendé. E rendek mindig teljesen külön, sőt elszigetelt testületeket alkottak részint az illető osztályoknak egymástól idegenkedése, részint a királyok mesterséges politikája folytán, kiknek, mint alább látni fogjuk, minden törekvésök oda irányult, hogy ezen rendek valamiképen össze ne forrjanak, s a folyvást terjeszkedő királyságnak útját ne állhassák.

Addig is míg körülményesen látnók az *Etats généraux* politikai szereplését, s illetőleg nem szereplését, itt csak annyit említek, hogy ezen rendiség vagy rendi elszigeteltség volt egyik oka Franciaország politikai fejlődése azon irányának, mely egyenesen az abszolutizmus felé tartott, a hová aztán el is jutott. És még e rendi elkülönzés sem volt elég. A XI. Lajos iskolájában képzett kormányférfiak VIII. Károly kiskorusága alatt új módját találták fel és alkalmazták a nemzetgyűlés szétdarabolásának s jelentéktelenné tevésének. Nevezetesen az *Etats généraux* 3 rendjéből 6 nemzetet csináltak, u. m. Normandia, Isle de France, Burgund, Languedoc, Languedoil és Aquitania nemzeteit, s mindeniket külön tanácskoztatták. De ez kevés ideig tartott, s ismét helyet adott a régi gyakorlatnak¹⁾. —

Németország. Azon kérdésre: kik voltak a német birodalmi gyűlés *constituensei*? egész bizonyossággal csak nagy általánosságban lehet felelni, t. i. a főpapok, az allodialisták, a korona közvetlen vazallusai, a Károlyféle kormánykerületek grófjai s végre a városok. Ha pedig ezen ténye-

¹⁾ Hallam. I. 236. 1.

zók részletezésébe bocsátkozunk, a főpapságot kivéve, a többenél nagy nehézségekre akadunk.

A mi az allodialistákat illeti: még a szász dynastia korában nagy számmal voltak minden hűbéri alárendeltségtől ment allodialisták vagy szabad bárók, kik a germán politikai társodalmak alapelve szerint jogosítva voltak a nemzet nagygyűlésében megjelenni. Igaz ugyan, hogy ezek száma folytonosan apadt a feudalizmus koronkint terjedése miatt: de tény, hogy még a XII. század végén is voltak néhányan olyanok, kiknek ilyen minősége kérdésen kívül állt¹⁾; olyanok pedig igen sokan, kik magoknak ilyen függetlenséget követeltek, de a mit egyik vagy másik hatalmas hűbérur ostromolt. Nevezetesen vagy erőszakkal támadta meg s győzte le egyik hatalmas ur a másikat, s ekkor hódolatra kényszerítette, vagy önkénytesen kötött, de megszegett szerződésnél fogva követelt tőle hűbéri alárendeltséget. Ugyde az erőszakos elnyomás áldozata visszakövetelte, s az első kedvező alkalommal vissza is vívta függetlenségét; hasonlótt tett a szerződés ellenére megcsalatott fél is. Szóval nagyon sok esetről lehetetlen volt tisztán tudni, mennyiben áll még fenn valakinek allodialis függetlensége.

Épen úgy nem lehetett tudni, hogy kik a király közvetlen vazallusai, és pedig azért nem, mert a királyi vazallusság sem mentette meg az embert a nagyok (ugy allodialisták, mint királyi vazallusok) erőszakos támadásaitól, melyeknek célja volt a gyengébbeket hűbéri függésbe hozni magoktól.

Épen ez a bizonytalanság uralkodott a grófokra nézve is. Ugyde itt már másforma okok is szerepelnek. A Károly

¹⁾ Azon esetre, ha talán volna valaki e Füzetek olvasói közt, a ki a néptörzsek élén álló hercegeket az illető hercegség területén lakók hűbérurának gondolná, egy pár szóval megjegyzem, hogy ebben csalódnék. Mert a hercegek az illető hercegség területének még ekkor nem urai, hanem csak katonai főnökei voltak, és ez teljességgel nem zárta ki az illető birtokosok allodialis szabadságát.

által alkotott grófságok úgy elváltoztak, hogy csak nevék maradt meg. Maga az is figyelmet érdemlő változás, hogy a grófságok örökösödésiekké lettek, de még nagyobb az, hogy lassankint kivetköztettek eredeti birói hatóságukból. Ennek tisztán fölfoghatóvá tevésére mulhatlanul szükséges egy fűtő pillanatot vetni az igazságszolgáltatási szervezetre. Nevezetesen a karoling birodalom megoszlása után is megmaradt a Károly által alkotott grófságok birói hatósága, ugyanban, hogy a birodalomban szerteszét nagy számmal levő koronajószágokban (königliche Pfalz) a királyok által ily minőségben kinevezett pfalzgrófok biráskodtak. Ugyde ezen koronajószágok részint a hatalmas hercegek erőszakos foglalásai, részint a királyok önkénytes adományozásai folytán úgy elapadtak, hogy alig maradt belőlök valami. És mégis firól fira szálltak a pfalzgrófságok, és a pfalzgrófok nem akartak megválni a birói tisztától az egykori Pfalz területein. Másfelől a kerületi grófsághoz tartozott birói hivatalt is gyakran eladományozgatták a királyok, s ebből az lett, hogy mivel a régi grófi családok sem akartak megválni a jövedelmező hivataltól, szinte megszűnés nélküli összeütközések támadtak az új és régi grófok, bírák között. Még nagyobbá tette a zavart az, hogy midőn a feudalizmussal együtt fejlődött a territorialis bíróság, mind a hajdani grófi családok mind az újabb bírák birói hatósága oly mértékben vált illusoriussá, a mily mértékben tudta egyik másik ur érvényesíteni a területi függetlenségét. És bár a német történetírók többségének véleménye oda hajlik is, hogy még a XIII. század elején szokás volt a grófokat birói tisztviselőknek tekinteni, de azt lehetetlen volt tudni, hogy kik hát tulajdonképpen a grófok, mint szintén azt is, hogy a kik nem ilyenek, mennyiben lettek egyik másik herceg hűbéruraságától függökké.

Ha mindezekhez még azt gondoljuk, hogy mint a hercegségeknél, úgy a grófságoknál is rendesekké váltak az örökösödés alkalmával történt osztozások, lehet fogalmunk

az e tekintetben uralkodott bábeli zavarról, melyből menekülésre nem volt más mód, mint vagy azokat tekinteni a birodalmi gyűlés tagjainak, kiket a király meghí, vagy azokat, a kiknek tetszett megjelenni.

A homályt kevésbé, vagy éppen nem oszthatja el a sváb törvénykönyvben (Schwabenspiegel) ide vonatkozó adat, mely szerint „az országos ügyekben meghallgatandók a hercegek, grófok és a szabad urak.“ Még határozatlanabb, a mit I. Frigyes 1170. évi törvénye mond, t. i. „Miután hercegeink, nemeseink és más böles emberek tanácsát meghallgattuk.“ Valóban alig mondhatunk mást, mint a mit Raumer mond, hogy t. i. „lehetetlen meghatározni, kik voltak a birodalmi gyűlések tagjai, s csak annyit lehet bizvást állítani, hogy a közvetlen hercegeknek és prelatusoknak, továbbá a kétségtelen szabad báróknak ülésök és szavazatuk volt. Ellenben a grófok és abbások megjelenése nagyon határozatlan és változó.“

De a XIII. század vége felé megszűnt e zavar, és pedig oly formán, hogy a grófságok, miután különben is elvesztették eredeti természetöket, lassankint kimaradtak a birodalmi gyűlésből, csak azokat véve ki, melyek a hercegekével egyenlő Landeshoheit-ot vívtak ki magoknak, melyek aztán gefürstete Grafschaft-nak hívtak. És ez annál természetesebb fordulat volt, mert a hercegségek lassankint úgy alakultak át, hogy a XIII. század végétől, még inkább a XIV. elejétől fogva valóságos fejedelmi hatalommá lettek a hercegség területén lakók fölött annyira, hogy tartományi gyűléseket tarthattak; vagyis a herceg oly viszonyba jött a területén lakó papság, nemesség és városokkal, mint a milyenben volt a császár a hercegekkel. És így igen természetes volt azon nézet kifejlődése, hogy a kik a tartományi gyűlések constituensei, azoknak nincs helyök a birodalmi gyűlésen.

Egyébiránt a hercegek száma folyvást változott a hercegségek megosztása, s illetőleg újra egyesítése miatt. P. o. Bajor Lajos császár korában így állottak a hercegségek.

Ausztria és melléktartományai.

	Felsőbajor.	Braunschweig 3 ág
	Bajor Landshut	Lüneburg
Bajor	Alsóbajor	Pommern 3 ág
	Bajor-Straubing	Henneberg grófság
	Pfalz.	Nassau 5 ág
Anhalt	Anhalt Köthen	Nürnberg grófság
	Anhalt Dessau	Baden 2 ág
	Wittenberg	Lothringen
	Lauenburg	Jülich
Szász	Wettin	Geldern
	Meissen	Brabant
	Thüringen	Flandern
	Hessen	Holland

A középkor végén I. Miksa császár korában pedig így:

Csehország

Ausztria	Ausztriai ág	Wolfenbüttel	Braunschweig
	Tioli ág	Kahlenberg	
	Pfalz bajor	Wiesbaden	Nassau
	Simmern	Weilburg	
Bajor	Zweibrücken	Saarbrücken	
	Weldenz	Dillenburg	
	Wettin	Erneszt ág	
		Albert ág	
		Beilstein	
		Liebenscheid	
Szász	Szász Lauenburg	Lüneburg	
	Szász	Brandenburg	
	Köthen	Frank-Plassenberg	Meklenburg
	Zerbst	Pommern	
Anhalt	Dessau	Schwerin	
	Plöszke	Strelitz	
	Bernburg	Henneberg	
		Holstein	
Hessen	Kassel	Baden	
	Marburg	Lothringen	

Welf	(Grubenhagen	Burgundi Németalföld
	(Herzberg	Würtemberg
		Kleve
		Jülich (Berg Ravensburg ¹⁾ .

A mi a városokat illeti: I. Frigyes első birodalmi gyűlésén jelen voltak néhány városnak (Bamberg, Würzburg, Nürnberg, stb.) praefectusai, és bár ezek a várost képviselték is, de mégsem voltak tulajdonképen a város azaz a polgárság képviselői²⁾. Hogy a tulajdonképeni városi képviselő mikor kezdődik a német birodalmi gyűléseken, erre nézve nincsenek egy értelemben a történészek. 1256-ban „több herceg közölte tervét a városokkal a királyválasztást illetőleg“³⁾. Ebből azt lehet következtetni, hogy itt úgy tekinthették a hercegek a városokat, mint olyan elemet, mely némi súlyt vethet a mérlegbe a választandott király mellett vagy ellen, a mit pedig kétféleképen tehetett, vagy fegyveres ellenszegüléssel vagy a birodalmi gyűlésen. Arra pedig több példa van, hogy a városok kijelentették, miszerint csak azt ösmérik el királynak, ki egyhangulag választatott. Philipp szerint 1255. tájban jelentek meg először a nemzetgyűlésen „a birodalmi szükségekre adandó pénzsegély felől alkudozni“⁴⁾. Hallam azon nézetben van, hogy a német városok birodalmi képviseltetésének első kétségtelen bizonyítványa a Habsburgi Rudolf uralkodása végén 1291-ben látható, midőn a király „megújította esküjét a hercegek, az urak és városok küldöttei előtt.“ Ugyanő idézi egy egykoru kronikásból, VII. Henrik idejéből, ezen helyet: „Mansit ibi (?) Rex sex hebdomadibus cum electoribus principibus, et aliis principibus, et civitatum nuntiis de suo transitu in Italiam et de praestandis servitiis disponendo“⁵⁾. Végre az

¹⁾ Daniels i. m. II. 88—90. II. 285—287. II.

²⁾ Raumer i. m. V. 89.

³⁾ Raumer i. m. V. 89. I.

⁴⁾ Philipp. i. m. 372. I.

⁵⁾ Hallam, II. 91. I.

1344. évben Frankfurtban tartott birodalmi gyűlésen, és az óta minden alkalommal kétségtelen a városi képviselet.

Minthogy e közben teljesen kifejlettek a választó fejedelmi méltóságok, kifejlett azon nézet is, hogy a választó fejedelmek a birod. gyűlésnek legfelsőbb osztályát képezik, s mint ilyenek külön collegiummá alakultak. És midőn a városok képvisellete is rendszeresítettett, 3 collegium lett megkülönböztetve, u. m. a választóké (Kur-Collegium); a hercegeké (Reichsfürstenrath) és a városoké (Reichsstädtisches Collegium). —

Angolország. Az angol nemzetgyűlés fejlődésének történetében igen természetesen lehet, sőt kell megkülönböztetni két korszakot, u. m. az angolszászt és normannt, vagyis a normann hódítás előttit s utánit.

A mi az elsőt illeti: az akkori nemzetgyűlések szerkezete meglehetősen mértékben különbözik a francia és német nemzetgyűlésekétől, és pedig annyiban, hogy ha voltak is Angliában a hódítás előtt a feudalizmusnak némi jelenségei: de semmi esetre sem volt oly feudális rendszer, mint a milyennel már ekkor találkozunk a német és francia államokban. Következésképen itt szó sem lehet arról, hogy a közvetlen királyi vazallusok lettek volna a törvényhozás fő fő tényezői, hanem ilyenek voltak a főpapok és nemesek (thane) főbbjei, továbbá a grófságok, megyék kormányzó tisztviselői. De hogy az alsóbb nemesség részese lett volna a törvényhozásnak, bizonytalan; valószínűbb, hogy nem volt. Arról pedig, hogy ha csakugyan részt vett, képviselet útján vett volna, szó sem lehet.

Egyébiránt a népelem sem volt teljesen kizárva, a menyiben a tekintélyesebb városok előljárói — reeve — is rendszeresen megjelentek, de nem mint törvényhozók, hanem csak azért, hogy netalán lehető panaszaikat előterjeszthessék.

De mint igen sok mást, úgy a nemzetgyűlés e rendszerét is elsöpörte a normann hódítás. Anglia mostani parlamentjének eredete a normann hódítás utáni korban keresendő.

A hódító Vilmos uralma Angolország felett köztudomás szerint nagyon szigorú, sőt zsarnokias volt. E zsarnok uralomnak itt csak azon egy vonását említem, hogy az angol szász nemzetet politikailag megsemmisítette. Azt értem e kifejezés alatt, hogy azon politikai jogokban, melyektől — e korban — egy germán uralkodó sem foszthatta meg népét, vagy helyesebben népének nagyait, azon jogokban mondom, ő egyedül normannjait részesítette, az angolszász nemességet pedig mindenből kizárta.

Azonban midőn az angolszászokat eltapodta Vilmos, normannjain is tudott uralkodni, és pedig úgy, hogy bár szóval elősmérte is a germán államok uralkodó elvét a törvényhozásról, és bár össze szokta is gyűjteni maga körül országa főbbjeit: de tulajdonképen csak maga volt törvényhozó, s csak utódai alatt kisebbedett a királyi uralom vaspálcájának sulya annyira, hogy lassankint több mint pusztá névvé kezdett lenni, s nem sokára valósággá is lett a közös törvényhozás, mikorra már szerencsésen összeolvadt a normann és angolszász elem, és pedig úgy, hogy e vegyületből nem normann, hanem angol nemzet lett.

Minél kevésbbé létezett Angolországban feudalizmus a hódítás előtt, annál nagyobb mértékben meghonosította azt hódító Vilmos. Ehez képest a törvényhozásban csak a király közvetlen vazallusainak volt helyök, vagyis azoknak, kiknek nem volt más hűbéruruk, mint maga a király. Állott e szabály a főpapokra nézve is, a mennyiben csak azon esetben volt helyök a király nagy tanácsában, ha a kinevezést s illetőleg az egyházi hivatallal járó birtokot magától a királytól nyerték. E tekintetben nem történt elvi változás a Magna Charta keletkezéseig. Ellenben történt oly módosítás, hogy a királyok a nagyobb feudális urakat mindenikhez külön küldött meghívó levélben, a kisebbeket pedig együttesen a megyei grófokhoz küldött körlevélben szokták meghívni. A Magna Charta e gyakorlatot emeli törvényes erőre, midőn mondja: „A királyság közönséges tanácsába az érsekeket, püspököket, abbásokat, grófokat (earl) és na-

gyobb bárókat külön külön királyi levél által fogjuk meghívni; továbbá mindazokat, a kik közvetlen a mi hűbéreseink, általánosan fogjuk meghívni megyei grófjaink és algrófjaink által.“

Itt az a kérdés merül fel: kik nem grófok, és bárók, kik személyesen és egyenkint meghivandók? Erre nézve nincsenek egy értelemben az angol alkotmánytörténetirők. Hallam azt mondja, hogy minden gróf (earl) egyszersmind báró is volt, de nem minden báró volt earl. Azonban idézi két tekintélyes alkotmánytörténetirő nézetét is, kiknek e tekintetben nagy pártjok van, u. m. Selden, és Madoxét. Selden szerint báró volt minden közvetlen királyi vazallus, tekintet nélkül a birtok nagyságára, ugy azonban, hogy voltak nagyobb és kisebb bárók; erre vonatkoztatja a M. Chartában fentebb látható megkülönböztetést. És bár nem lehet is többé tudni, mi választotta el egymástól a nagyobb és kisebb bárókat: de a M. Ch. korabeliek előtt világosnak kellett lenni ezen különbségnek. Végre azt mondja, hogy e megkülönböztetés kevéssel lehet régibb a M. Chartánál. Madox szerint eleitől fogva különböztek egymástól a nagyobb bárók és a kisebbek (knight), habár nem lehet is tudni, hogy miben. Hogy pedig különböztek, ezt egy II. Henrik (1154—1189) korabeli okmány nyil bizonyítja, mely szerint ezen királynak 1165, és 1176. évi nemzetgyűléseiben mind a bárók mind a knight-ek megjelentek, s ezen utóbbiak „secundae dignitatis barones“ néven említettnek.

Egyébiránt akárhogy különböztetik is meg az angol történetbuvárok a nagyobb és kisebb bárókat, kétségen kívül áll 1) hogy a M. Chartáig ezek hivattak meg; 2) a kik meghivattak, akármily modorban hivattak meg, János királyig személyesen gyakorolták a törvényhozói jogot, vagyis a M. Ch. korában még nincs képviselet.

Most már feleljünk meg ezen kérdésekre: mikor kezdődik a nem személyesen meghivottak képvisellete; mikor kezdődik a városok, mikor a nem nemes, de szabad földmi-

vesek (freeholder, socage tenant) részvéte a törvényhozásban, végre mikor nyeri az angol parliament mostani alakját.

A mi az alsóbb nemesség vagy kisebb bárók (knight) képviseleti rendszerét illeti: azt mondja Hallam, hogy ennek kezdetét pontosan kimutatni teljes lehetetlen. Van János királynak 1214-ből, és így a M. Ch. keletkezése előtt, egy rendelete, melyben meghagyja a megyék grófjainak, hogy küldjenek megyéjükből 4 alkalmas embert, kikkel értekezessék az országos ügyek felől. De Hallam szerint tévednek azok, kik itt képviseletet látnak, mert ezen esetről lehetetlen tudni, hogy a megyék grófjai nevezték-e ki, vagy a nemesség választotta ama 4 alkalmas embert. Abban egyetért az angol történetírodalom, hogy a képviselet eredete III. Henrik alatt keresendő, de a legnagyobb tekintélyek is eltérnek egymástól arra nézve, hogy a királynak 1254, vagy 1261, vagy végre 1265. évében kezdődik-e a képviselet.

1254-ben rendelte III. Henrik, hogy hívassék össze a parliament, melyre „minden megye grófja választasson a megye gyűlésében a megyének két becsületes, és megbízható tagját, a kiket t. i. a megye emberei e célra választani fognak, mindnyájok képében, hogy más grófságok nemeseivel tanácskozhassanak a felől, minő pénzsegélyt szándékoznak adni a királynak“¹⁾. E királyi rendelet kétségen kívül képviseletről szól. Ugyde itt azt a nehézséget látja Hallam, hogy ezen 1254. évi összejövetel nem tekinthető parlamentnek némely, a királyi leiratban látható szabálytalanságoknál fogva. Öt év múlva, u. m. 1261-ben a királylyal meghasonlásban levő bárók hívtak parliamentforma conventjökbe minden grófságból 3 képviselőt. Végre 1265-ben a Montfort Rimon által kiadott parlamenti meghívó levél azt rendeli, hogy minden grófság válaszszon két-két képviselőt. Itt már

¹⁾ Creasy M. A. The rise and progress of the english constitution. 192. l.

minden kivétel nélkül elismérik az angol történetírók a képviselőletet.

A megyék vagy grófságok követei számát nem szabta meg a törvény; ez koronként a király tetszésétől függött, és a kettős számot tisztán csak a gyakorlat állapította meg¹⁾.

A mi a városokat illeti: az angol publicisták egyhangulag állítják, hogy a városok országgyűlési részvéte Montfort Rimonnak fentebb említett 1265. évi parlamentjénél kezdődik, a kormányzó azon rendelete szerint, hogy minden város küldjön két-két képviselőt. Ettől fogva mind III. Henrik alatt, mind I. Edvárd 7 első évében így ment; ettől fogva pedig félbeszakadni látszik a városi képviselőlet 1304-ig, de ezen évtől fogva ismét rendesen foly.

A nemzetgyűlésben azon városok vettek részt, melyek kiváltságosak voltak (Chartred), nyerték légyen a kiváltságot akár a királytól, akár az illető feudális urtól; továbbá a melyek vagy akkor vagy már azelőtt a korona birtokai voltak; végre a melyek jelentékeny ipart űztek. Hogy pedig ezen általános kritérionok mely városokra illenek, vagyis, mely városoknak van követküldési joga, azt nem határozta meg a törvény. A gyakorlat alakulására pedig roppant hatása volt azon körülménynek, hogy 1295. óta nem közvetlenül az illető városhoz, hanem a megyei sherifffhez mentek a királyi meghívó s választást rendelő levelek; a sherifffek pedig nagy önkénnyel jártak el e tárgyban, midőn a rendelet csak azon városban hajtották végre, a melyben akarták. Így p. o. Edvárd 1313. évi parlamentje alkalmával Buck grófság sherifffje azt jelentette, hogy az ő megyéjében csak egy város van, és elhazudott hármat, melyek azelőtt már kétszer vettek részt a parlamentben. III. Edvárd 1339. évi parlamentje korában Wiltshire sherifffje 8 várost hallgatott el hasonlóképen olyanokat, melyek már előbb képviselve

¹⁾ Guizot. Essais sur l'Histoire de France. VI. Essai. Des causes de l'établissement du gouvernement représentatif en Angleterre. 418. l.

voltak. Egyébiránt volt ennek más oka is, u. m. az illető megye vagy város szegénysége. A megyei követek (knight) napdíja 4, a városiaké 2 shilling volt, és néha oly terhesnek látszott e költség, hogy az illetők nem bánták, ha törvényhozási joguk árán menekülnek is tőle. Így p. o. II. Edvárd 1313. évi parlamentjekor azt jelentette a northumberlandi sheriff, hogy az ő megyéje sokkal szegényebb, hogysem megbirja e költséget; a lancashirei sheriff III. Edvárd uralkodása végétől VI. Henrikig mindig ugyanezt jelentette a maga megyéjébeli városokról. Gyakran történt olyan is, hogy a meghívott városok megpróbálták nem küldeni követet, és midőn látták, hogy nincs miatta semmi baj, szépen elhallgattak. Sőt arra is volt eset, hogy némely városok kiváltságot kértek, mely szerint mentesek legyenek a követküldéstől.

E mulasztások s illetőleg visszaélések már II. Rikhard alatt magokra vonták a törvényhozás figyelmét, s törvény alkottatott, mely büntetést szab mind a sheriffekre, kik elmulasztják a követ választást olyan városokban, melyek erre jogosítva, sőt kötelezve vannak, mind a városokra, melyek hanyagok lennének e kötelesség teljesítésében. De e törvénynek kevés sikere volt.

Ha a fentebb említett változásokat figyelembe vesszük, 1265-től fogva 1377-ig mintegy 170-re megy azon városok száma, melyek váltva, hol egyik, hol másik, részt vettek a nemzetgyűlésben.

„Az alsó ház két ágának (nemesség és városok) eredete közt lényeges különbség van. A nemességnek a parlamentben jelenléte a régi angol-normann közjogból foly, mely szerint minden közvetlen királyi vazallusnak helye van a király nagytanácsában. Ezekben nem volt és nem lett volna helyök a városoknak, s igen valószínű, hogy ha a királyok kevésbbé vesztegetők és harciasak lettek volna, aligha hívtak volna össze olyan parlamenteket, melyek a városi elemet is magokba foglalják. Az pedig bizonyos, hogy az

alsó ház soha sem lett volna az alkotmánynak lényeges organumává. A királyok örökös pénzsükségben voltak, s e helyzetekben roppant fontossággal birt előttök a városok által ajánlott pénzösszeg; minél fogva elkerülhetlenekké váltak olyan parlamentek, melyekben a városok is részt vettek, s kikerülhetlen volt azon testületek politikai súlyának nevedése, melyektől nagy mértékben függött a korona pénzsegély dolgában¹⁾.

I. Edvárd alatt kétféle parlament látható; az egyik csak a főbárokbul állott, a másikon a népelemnek is helye volt. E kétféle parlament közt nem volt határozott különbség, a mennyiben gyakran mozgott mindenik ugyanazon hatáskörben. Csak az volt a különbség, hogy amaz sokkal gyakrabban hivatott össze (évenként négyszer), emez pedig vagy csak a legfőbb fontosságú esetekben, vagy mikor a királynak pénz kellett. Edvárd után pedig csak teljes parlamentekkel találkozunk.

Mikor kezdődik a megyei követeknek nemcsak a nemesek, hanem a nem nemesek vagyis a szabad földmivesek által is választása, ez vita alatt levő kérdés. Hallam úgy hiszi, hogy III. Henrik alatt ez is megkezdődött.

Az nem szenved kétséget, hogy a választó jognak a nem nemes osztályra is kiterjesztése természetesen következett azon körülményből, hogy a képviselők a grófsági vagy megyei gyűléseken választattak, a mely megyei gyűléseken helyök és szavok volt nem csak a nemeseknek, hanem általában a szabad embereknek. Ha szorosabban megtekintjük III. Henriknek fentebb idézett 1254. évi rendeletét, abban e tárgyról is nyerünk felvilágosítást, feltéve t. i. hogy Creasy, kiből ama helyet idéztem, helyesen fordította az eredeti okmányt, „minden megye grófja választasson a megye gyűlésében a megyének két becsületes és megbízható tagját, kiket t. i. a megye emberei — the men of the shire

¹⁾ Creasy i. m. 194—195. l.

— választani fognak, hogy más grófságok nemesseivel — knight — tanácskozhassanak sat.“ Itt világosan megkülönböztetve látjuk a választókat és választandókat, amazok neve: a megye emberei, azaz a megye gyűlésének minden tagja; emezeké pedig: nemes — knight; — következésképen bizvást állítható, hogy választó volt a megye gyűlésének minden tagja, választhatók pedig csak a nemesek voltak. Kétségtelenné teszi ezt a VI. Henrik idejéig folyvást fenállott gyakorlat. E királynak 1428. évi parlamentjén pedig törvény alkottatott, mely némileg korlátozta a választói jogot, rendelve, hogy csak azon freeholderek — szabad földművesek, birtokosok — legyenek választók, kiknek legalább 40 shilling bizonyos évi jövedelmök van.

Midőn alább az angol alkotmányos jogok fokozatos fejlődéséről lesz szó, világosan ki fog tűnni, mily roppant erőt kölcsönzött az angol alkotmánynak a népképviselés. De ugyanezen eredménynek nagyfontosságú tényezője volt még az is, hogy miután megszületett a népképviselés, az így létrejött teljes parlament úgy osztatott két házra, u. m. alsó, és felsőre, miszerint az alsóbb nemesség nem a felsőbb nemességgel, hanem a népelemmel olvadt össze, s nem a felső, hanem az alsó házban ült. E szervezet volt Angliának egyik megmentője azon csapásoktól, melyek a szárazföldi Európa germán államaiban érték a szabadságot.

Ezen szervezés kiindulási pontja megvan már a M. Chartában, mely mint fentebb láttuk, különbséget tesz a főbb és alsóbb nemesség meghívásmódja közt. De csakis kiindulási pontja van még itt a parlamenti szervezésnek. Hallam szerint kétségtelen adatok bizonyítják, hogy III. Henrik, és I. Edvárd alatt egészen külön testületeket alkottak a főpapok, bárók és városi képviselők. II. Edvárd alatt már vegyesen fordulnak elő olyan parlamentek, melyekben külön, és olyanok, melyekben együtt ültek ugyan a városi követek az alsóbb nemességgel: de úgy, hogy még ekkor is mint külön testület szavaztak¹⁾.

¹⁾ Guizot i. m. 424.

A parlament végleges alakulását a mostani két házra közönségesen III. Edvárd korára teszik ugyan a történét-írók, de abban már nem értenek egyet, hogy e királynak 1327, vagy 1333, vagy végre 1344. évi parlamentjére tegyék-e. Guizot szerint e nézetek egyike sem felel meg a történeti igazságnak, mert a megyei és városi képviselőknek alsó házzá egyesülése nem rögtönözve eszközöltetett, hanem az intézmények szellemében fokozatosan fejlődött ki. Nevezetesen a képviselet természete olvasztotta össze a két elemet, a mennyiben „mindkettő választásnál fogva ült a parlamentben, és így egyiknek tagjai sem szólhattak többé csak a magok, hanem küldöik nevében. Természetes hasonlatosság volt helyzetükben, és azon fogalomban, melyet alkotniok kellett küldetésükről, kötelességeikről és jogaikról. Egyformán helyi érdeket képviseltek, és pedig olyat, a mi mindkettőnél gyakran ugyanaz volt. Az ilyen analogiák a legerősebbek azon tényezők közt, melyek egyesíthetik a polgárok különböző osztályait“²⁾).

A mi pedig ezen eszme fejlődését és hatása eredményeit illeti, 1327-ben még nem történhetett meg a kérdéses egyesülés, mert még 1333-ban is úgy állott a dolog, hogy a megyei követek a városiakkal együtt tanácskoztak ugyan, de adóztatásnál a bárókhoz számították magokat. Az 1341. évi parlament jegyzőkönyvéből az tűnik ki, hogy ekkor mind a prelátusok és bárók mind a megyei knight-ek mind a városok külön ajánlottak subsidiumot a királynak. Az 1345. évi parlament jegyzőkönyve pedig ha nem mondja is ki világosan, hogy a megyék és városok követei együtt ültek-e vagy külön, de azt igen, hogy külön ajánlottak adót küldöik nevében. 1347-ben történik először, hogy mind a megyei knight-ek mind a városi követek teljesen egyforma lábra állíttatnak az adó kivetésében, és ettől fogva mindig egyenlőknek tekintetnek. Mind ezeknél fogva úgy hiszi Guizot, hogy az

²⁾ I. m. 427.

adóztatásnak itt említett módjai képezik a legbiztosabb kiindulási pontot arra nézve, hogy mikor, mily mértékben egyesült ama két elem a parlamentben, következőképpen 1347-ben látja befejezve az alsó ház alakulási processusát.

Volt az angol parlamentnek más constituense is, u. m. az alsóbb papság képviselői, kik a parlamentnek két házá szervezése óta az első házban ültek.

Az alsó papság képviseltetése valamivel régibb mint a városoké s általában a közrendüeké, a mennyiben III. Henrik uralkodása elején világos nyoma van; rendszeressé pedig I. Edvárd alatt lett. De nem tartott sokáig. Ugyanis az angol papságban oly nagy volt a hierarchiko-arisztokratikus büszkeség, hogy sértőnek tekintette magára nézve együtt ülni a közrendüekkel, s tanakodni a királynak adandó pénzsegély felett. Annyira idegenkedett a papság az alsó háztól, hogy az érsekeknek gyakran kényszerítőleg kellett fellépni, miszerint az alsóbb papság követeket küldjön. Majd azt vette gyakorlatba a papság, hogy miután különben is gyakran tartattak az érseki megyékben konvokációk (egyházi ügyekben), ezen konvokációkból terjesztette a parlament elibe, ha valami kívánni valója volt, annyival is inkább, mert ezzel azt a célt akarta elérni, hogy az egyházi törvényhozásnak s illetőleg a papságnak függetlenséget szerezzen a világi törvényhozástól. És bár e célját nem érte is el, mégis volt e különválásnak annyi eredménye, hogy a papság észrevételül kimaradt az alsó házból, annyira, hogy IV. Henrik (1399—1413.) után semmi nyoma többé.

A felső ház tagjai kik voltak, bajos pontosan meghatározni. Általánosan lehet annyit állítani, hogy az ország azon egyházi és főurai, kiket a király személyesen meghívott. De ha ezen állítást részletezzük, nehézségek merülnek fel; p. o. kik voltak eredetileg az örökös perek, kik az okleveles perek (peers by patent, peers by writ), mikor születtek ezen utóbbi peerségek?

Creasy szerint a peer és báró eredetileg ugyanaz volt, és jelentette mindenik a király közvetlen vazallusait, kik mint ilyenek meghívandók voltak a király nagytanácsába. Ugyde a kisebbek vagy szegényebbek nem voltak képesek megjelenni a tőlök gyakran messze tartott királyi nagytanácsban s innen érthető, hogy lassankint azokra ragadt a peer és nagyobb báró név, kiknek a többségénél jóval nagyobb földbirtokuk volt s a kik képesek voltak rendesen megjelenni a királyi tanácsban. Valamint a földbirtok, ugy szállt firól fira a peer vagy nagyobb báró cím is, s néhány kitünő család kiváltságává lett és zrevétlenül csupán gyakorlatnál fogva, s a nélkül, hogy a törvény e tekintetben valamit rendelt volna. Így történt aztán, hogy a királyok e kitünő jószágok s cím birtokosait hívták meg időről időre¹⁾. De nem rendesen, vagyis nem mindig, és nem mindnyájokat, hanem csak a kiket nekik tetszett. Így p. o. Í. Edvárd király az 1283. évi parlementre 111, az 1295 évre pedig csak ötvenhármat hívott meg a bárók közül, és e bizonytalanság folyvást tartott nem csak az ő, hanem utódai uralma alatt is²⁾.

De született másféle peerség is, t. i. a királyok feljogosítottaknak tekintették magokat, hogy ezen preskriptus, s illetőleg örökös peereken kívül másokat is, kiket nekik tetszik, meghívhatnak a parlament felső házába, s az így meghívottak neveztettek okleveles peereknek (peers by writ). Arra nézve pedig sokáig ingadozott a közvélemény, hogy az ilyen okleveles peerség örökölhető-e vagy nem, míg végre a gyakorlat igennel felelt e kérdésre.

Az okleveles peerségek eredetét némely történetírók I. Edvárd, mások II. Rikhard (1377—99) korára teszik. Legcélszerűbbnek látszik a két véleményt úgy egyeztetni meg, hogy az I. Edvárd alatti kezdemény II. Rikhard alatt lett állandó rendszerré.

¹⁾ Creasy i. m. 186. l.

²⁾ Guizot i. m. 417. l.

E közben divatba jött az is, hogy a király a parlament beleegyezésével adott némelyeknek peeri kiváltságot. Ezen eljárás kezdetét határozottan III. Edvárd korára teszik a történétírók. E tárgynál azon megjegyzést teszi Hallam, hogy a mennyiben a parlament is befolyt valakinek peerre tevésébe, itt a parlamenten csak a felső házat kell érteni; mert az alsó háznak rendesen nem volt szólója az ilyenhez. Idéz ugyan 4 esetet, melyeknél kétségtelen az alsó ház részvéte; de ezeket nagyon kivételeseknek mondja. Továbbá azt jegyzi meg, hogy a királyok midőn peereket neveznek ki, kinevezési okmányaikban rendesen hivatkoznak a parlament beleegyezésére olyan eseteknél is, a hol a parlamenti jegyzőkönyvekben semmi nyoma e beleegyezésnek; megfordítva a parlamenti jegyzőkönyvekben sok olyan peerségbe beleegyezés van, melyeknek okmányában szó sincs a parlamentről. —

Magyarország. A magyar királyság nemzetgyűlése hasonlít a germán államokéhoz annyiban, hogy mint azoknál, úgy nálunk is a főpapság, nemesség s illetőleg a népelem teszi a nemzetgyűlés konstituenseit. De csakis ezen általánosságban áll a hasonlat, mert ezen általános elv alkalmazásmódja nagy mértékben eltér azokétól, úgy hogy a mienket egyedül az angolhoz lehet némi tekintetben hasonlítani.

Ugyanis nálunk soha sem fejtett ki a feudalizmus oly mértékben, mint Francia, Német és Angolországban; nálunk századokon keresztül megmaradt a nemesek eredeti szabadsága, vagyis a középkor nyelvén szólva, allodialis függetlensége; nálunk folyvást törvény volt, hogy „a kik Árpádot vezérökké, urokká választották, soha se magok se maradékaik ki ne zárassanak a vezér tanácsából s az országglás tisztiből“, következésképen minden nemes született törvényhozó volt, vagyis, mint a királyság korában ki szokták fejezni: a szent korona tagja.

Ebből látható, hogy a magyar nemzetgyűlés sokkal szélesebb alapra volt fektetve, mint a többi államoké, kivéve a

XIII. sz. közepétől fogva Angliát; és ezen alap nem csak nem kisebbedett, hanem szélesedett is egyfelől némely — magyar és nem magyar — nem nemes lakosok megnevesítése, más felől a nem nemes népelemnek, egy részben legalább, a nemzetgyűlésbe felvétele által.

Azonban a nemesség közös törvényhozási jogának gyakorlati alkalmazásmódja koronként változott, a mennyiben a nemesség, váltva, hol személyesen hol képviselő útján gyakorolta ezen jogot.

De bár kétségtelen is, hogy változások történtek a nemesség törvényhozó jogának gyakorlásmódjában, e változásokról a királyság két első századában pontosan számot adni, ha talán a hivatottaknak nem volna is lehetetlen, de bizonyára nehéz.

Mindjárt kezdetben az a nehézség: tartott-e István olyan teljes nemzetgyűléseket, melyekre meghivatott volna az összes nemesség, s mit kell érteni azon királyi tanács alatt, melyről szól a szent király fiához adott intésében? Azt ugyan láthatjuk innen, hogy a királynak a papok és nemesek főbbjeivel kell tanácskozni a közügyek felől s ezek tanácsa ellenére semmit sem kell tenni: de ezt alig lehet az összes nemesség gyűlésének tekinteni már csak annál fogva is, mert a király különös nyomatékot fektet a bölcsek tanácsára. Ha pedig figyelembe vesszük az István korabeli általános helyzetet, u. m. a keresztyénség sat. miatt kétségtelenül megvolt elégtelenséget, és forrongást, alig hihetjük el, hogy a bölcs király az egyház és nemzet fontos érdekeit a még kétségtelenül nyers tömegre bízni merté volna.

Az István halálát követett rázkódásokból azt lehet következtetni, hogy nem a nemzet akaratával történt az ő nemzetgyűléseknek a királyi tanácscsal felcserélése. Ugyanis a most nyilvánult nemzeti visszahatásnak egyik jelensége s illetőleg követelménye volt az ő nemzetgyűlések visszaállítása. Vissza is állítottak azok I. András alatt, s sokáig dívatoztak a későbbi királyok korában is, annyival is inkább,

mert gyakran volt alkalom, sőt szükség az összes nemzet akaratának nyilatkozására.

De ha figyelembe vesszük azon körülményt, miszerint az arany bulla bevezetésében elisméri II. András, hogy az előbbi királyok alatt sok részben megsértettek a nemesség szabadalmai, s hogy a bullának legelső pontja is e kérdést tárgyalja, s úgy oldja meg, hogy az összes nemességnek joga van megjelenni a nemzetgyűlésen: ebből azt lehet következtetni, hogy nem volt így II. András néhány előde alatt, és hogy az ezen királyok adományleveleiben s más okmányaiban előfordult „communis congregatio procerum et nobilium regni,“ „conventio generalis omnium nobilium“ stb. néven nevezett gyűlések alig ha megérdemelték e neveket.

Azon homályt, mely e kérdést borítja, teljesen eloszlatja az arany bulla, s megszünteti a becsuszott visszaéléseket, megállapítván s biztosítván az összes nemesség törvényhozó jogát.

1267-ben lényeges változás történt a magyar nemzetgyűlés szerkezetén, a mennyiben kevéssel az angol képviselő létre jötté után nálunk is életbe lépteti ezt IV. Béla, rendelve, hogy minden megyét 3—4 nemes képviselje az országgyűlésen. Egyébiránt, hogy a főpapság, továbbá az ország főhivatalnokai, s általában véve a főnemesség ezután is személyesen vett részt a nemzetgyűlésekben, ez úgy hiszem, nem kíván semmi bizonyítást.

Helyén volna itt megmondani, hogy hát a mi megyéink küldötteit csak a nemesség választotta-e? vagy talán, mint Angolországban, a nem nemesek is?

Közjogunk újabbkori történetbúvárai kiderítették ugyan, hogy az e korban tartott megyegyűléseken részt vett a nem nemes osztály is, a mennyiben a *proclamata congregatiók* on a nem nemesek is, mint rendes és törvényes konstituensek jelentek meg: de azért fenmarad még az a kérdés: vajjon a congregatiók on vagy másforma összejövetele-

ken választattak-e a megyei követek, s ha ott választattak, volt-e a választásra befolyása a nem nemes osztálynak. Ha bizonyos volna, hogy a congregatiókon történt a választás, úgy a nem nemesek befolyására is lehetne következtést vonni azon körülményből, miszerint kétségtelen adatok bizonyítják, hogy a congregatiókon hozatni szokott határozatok alkotására a nem nemesek is befolytak.

De ha nem tudjuk megmondani, hogy e tekintetben hasonlított-e a magyar nemzetgyűlés az angolhoz: azt határozottan állíthatjuk, hogy egy más szempontból különbözött tőle. Nevezetesen nálunk sem még ekkor sem az egész középkorban nincsenek az országgyűlésnek külön testületei vagy házai.

Az 1267-ben elrendelt képviselő nem tartott sokáig; III. András alatt ismét az összes nemesség által tartott országgyűlésekkel találkozunk. E változást könnyen megfejtí egyfelől a király helyzete, ki szorongató körülményei közt az összes nemesség tetteles gyámolítását látta magára nézve szükségesnek; másfelől az, hogy az elhatalmasodott garázda főnemesség ellensúlyozására s illetőleg ártalmatlanná tévéseére is szükségesnek látszott az összes nemességnek nem csak morális, hanem fizikai súlyát is a mérlegbe vetni. Innen lehet megérteni azon föltűnő jelenséget is, hogy az 1298. évi országgyűlés forma szerint kizárta kebeléből a fő nemességet.

Az Árpád korszak végén tehát ismét tömegesen jelent meg a nemesség az országgyűlésekre. Hasonló történt az Árpád dynastia kihalását követett interregnum alatt is. Róbert Károlynak az 1318-ban tartani szándékolt országgyűlésre meghívó királyi leveléből kétségtelen bizonyossággal látszik, hogy ekkor is meg volt hiva az összes nemesség; Lajosnak 1351. évi országgyűlésére hasonlóképen. Ellenben Lajos uralkodása második felében, ha ugyan volt több országgyűlés az 1366. év után, az 1366. évre, s a netalán ezután tartottakra nem volt meghíva az összes nemesség. De

azt nem tudjuk, hogy a király csak saját tetszése szerint meghívott főpapok, bárók és nemességekkel tanácskozott-e, vagy pedig a megyékre bízta, hogy küldjenek kebelökből több vagy kevesebb meghatalmazottat. Egyébiránt sok valószínűség szól a mellett, hogy Lajos ekkor oly eljárást követhetett, a mely mintegy átmenetül szolgált arra, a mi Mária alatt már egész tisztaságban áll előttünk, i. m. a képviseletre.

Mária az 1385. évi országgyűlést megelőzőleg rendeletet küldött a megyékhez, mely szerint „de singulis comitatibus quatuor potiores nobiles advenirent.“ És az országgyűlés ily képviseleti alapon gyűlt ugyan össze, de panaszt is emelt az ujítás ellen¹⁾. Lehet, hogy Lajos alatt sem jó szemmel nézte a nemesség az eféle ujítást, de a királynak köztudomásu erélyessége és mégis nagy népszerűsége hallgatást tanácsolt. A most tett panaszra pedig azt felelte Mária, hogy a nemesi jogokat sem egészben sem részben megsérteni nem akarja, s minden ujítást mellőzni fog. Azonban így ment Zsigmond alatt is, s a már szokássá vált gyakorlat szerint úgy utasított minden megye, hogy küldjön négy jámbor nemest, kik a többiek helyettesítsék, s az így választott képviselőket kell érteni az e korbeli törvények szövegében látható Potiores és Proceres kifejezéseken²⁾.

De térjünk át ismét azon kérdésre, hát ekkor kik választották a megyei követeket?

Itt már találunk részint kevésbbé nyomós körülményeket részint kétségtelen tényeket, melyeknek összehasonlításából s összeadásából azt következtethetjük, hogy mint Angolországban, úgy nálunk is részt vett a megyei követek választásában a nem nemes osztály is.

Tény, hogy a követek a megyék gyűlésein választottak. Menjünk tovább. Kik voltak a megyegyűlések tagjai? Felelet: a megye nemes és nem nemes lakosai. Igaz ugyan, hogy I. Lajos uralkodása óta folyvást igyekezett a nemesség

¹⁾ Bartal. Comment. III. 102. l.

²⁾ i. m. III. 126. l.

azon, hogy megyegyűlésekből kiszorítsa a nem nemes osztályt; mit világosan bizonyít az 1351. 23. de azért nem kevésbé világos, hogy ezen törekvésében nem boldogult. Hogy a nem nemesek még ezután is tagjai maradtak a megyegyűléseknek, mutatja Pest megyének 1405-ben Gara Miklós nádor elnöklete alatt tartott gyűlése, melyen „nobiles et alterius dignitatis homines, viri utpote ecclesiastici, et seculares, nobiles et ignobiles“ voltak jelen, és határoztak, még pedig igen fontos ügyben, u. m. a kevéssel azelőtt tartott országgyűlésnek a városok országgyűlési részvéte tárgyában hozott végzését erősítették meg „voto unanimi, et nemine in his discrepante“¹⁾, mi ismét azt bizonyítja, hogy a jelenvoltak mindnyájának szava számba vétetett.

E szerint közpolitikai ügyben határoztak az 1405. évi megyegyűlések (amaz országgyűlési határozat — köztudomás szerint — minden megyének megküldetett megvitatás végett). De több bizonyítvány is van arra, hogy a megyék Zsigmond alatt fontos közpolitikai ügyekben határoztak. Így p. o. a királynak 1433-ban Sienából a hadszerkezet, 1434-ben Bazelből a hussita háborúra szükségelt rendkívüli pénzsegély tárgyában tett indítványa fölött.

Ha már a megyegyűléseken még folyvást megjelenő nem nemesek jogosítva voltak ily fontos ügyekhez szólani, s ezekben határozatot hozni, kérdés, hát az országgyűlési követek választásába befolyhattak és befolytak-e? E kérdésre bizvást felelhetünk igen-nel.

Ezen állítás igazolására talán nyújt valami bizonyítványt egy nem ugyan követválasztásra, de ehhez némileg hasonló esetre vonatkozó adat, mely szerint t. i. 1322-ben „Pozsony megye szolgabiráit, azon megye gyűlésén a megyei nemesek és nem nemesek közönsége együtt választotta“²⁾. De ha ez, és a mit a megyegyűlésekről imént mon-

¹⁾ Kovachich. Supplem. ad Vestigia Comitiorum I. 310.

²⁾ Botka Tivadar.

dék, nem volna elég bizonyítvány: minden kétséget eloszlat Zsigmond VI. decretuma (1435), melynek 2. §-ban ezt olvassuk: Cum nos una cum fidelibus nostris, Praelatis videlicet et Baronibus regni nostri certam conventionem Nobilium de singulis ipsius regni Comitatibus convocari fecissemus: Tandem ipsorum congregatione adunata, de eorundem Praelatorum, Baronum nostrorum, nec non Nobilium regni nostri totum corpus ejusdem regni cum plena facultate repraesentantium decrevimus.

A szöveg szavaiból kétségtelen, hogy itt nem a prelátusokat és bárókat, hanem a nemeseket nevezi a törvény totum corpus regni repraesentantes-nek, és pedig azért, mert ezeket választotta a totum corpus regni. De hát mit, vagy kiket jelent a totum corpus regni? Nem jelenthet mást, mint a megyék összeségét, vagyis a megyegyűlések konstituenseit, azaz mind azokat, kiknek helyök és szavok volt a megyék gyűlésein. Már pedig láttuk fentebb, hogy a megyegyűléseknek tagjai voltak a nem nemesek is. Csupán a nemességet érteni ama kifejezés alatt nem lehet, mert 1405. óta a nemesség legelfogultabb tisztelője sem mondhatta volna többé, hogy a nemesség képezi a politikai nemzetet.

De később is, u. m. az 1445. évi decretumban is találunk olyat, a mi részben legalább ezen állítás mellett bizonyít. Nevezetesen a decretum bevezetésében az mondatik, hogy e törvény a főpapokon, bárókon, nemeseken és városokon kívül az ország más lakosai által is alkottatott. Nem mondja ugyan meg a törvény, hogy kik voltak ezen más lakosok, de annyit mégis lehet következtetni, hogy itt nem nemesekről van szó. Igaz ugyan, hogy ezen 1445. évi országgyűlés nem egészen normalis viszonyok közt tartott: de ha ezen személyesen is lehettek jelen némely nem nemesek, ebből az látszik, hogy amaz országgyűlés nem tekintette absolute törvénytelennek a nem nemes osztály részvételét a törvényhozásban, és hogy ezen nem nemes osztálynak

normalis időkben is megadathatott, sőt meg is adatott annyi, hogy a megyei követek választásába befolyhasson.

Azonban a Lajos és utódai alatt létre jött s ismét kifejlett képviseleti rendszer megint megszűnt a várnai vész után. Ugyanis egyfelől a török hatalom megfékezéséről intézkedés, másfelől a gyermek László elválasztásából folyó bel- és külpolitikai viszonyok kívánták, hogy az ideiglenes kormányzó-ság, minden új zavar elkerülhetése végett, az összes nemességre támaszkodjék. Innen érthető, hogy az 1445. évi országgyűlés nem képviseleti volt; az 1447. évi pedig törvényt hozott, mely szerint minden nemes tartozik személyesen jelenni meg az országgyűlésen, kivéve azon szegényeket, kiknek nincs 20 jobbágyuk.

Mátyás alatt ismét változott a gyakorlat, a mennyiben az ő megkoronáztatása után tartott országgyűléseken megint képviselet által jelent meg a nemesség. Ezen gyakorlat folytatott még Ulászló alatt is 1495. vagy 1496-ig azon megjegyzéssel, hogy az 1495. évi országgyűlésen minden megye 10—10 küldött által volt képviselve, és hogy ezen országgyűlés újra elrendelte ugyan a tömeges megjelenést, de e rendelet nem hajtatott végre mindjárt ekkor, s még az 1496. évi hongyűlésre is minden megyéből két két követ küldetett.

Végre, hogy a főnemességnek e közben tulságossá fajult garázdaságai annál könnyebben megorvosoltathassanak, az 1498. évi országgyűlés ismét fejenkint megjelenést határozott.

Eközben nálunk is megtörtént a városok fölavatása a törvényhozók közé, csak hogy más államokhoz képest későcskén. Mert míg Arragonia és Castilia városai a XII. Német és Angolországéi a XIII. a franciaországiak a XIV. században nyerték a jogot, a mi városainké a XV. század elején kezdődik 1405-ben.

Egyébiránt megjegyzendő, hogy bár a magyarországi városok a XV. században nyerik is a törvényhozói jogot, már ezelőtt jóval volt közpolitikai befolyásuk Igy p. o.

„régí idők óta meghívtak a tekintélyesebb városi polgárok a békekötések és a királyok házassági okmányainak aláírására“¹⁾. Továbbá a mit veszítettek e késedelem által, bőven kárpótoltatott nekik oly formán, hogy „ettől fogva egy nagyobb fontosságú ügy sem tárgyalatott (nemcsak az országgyűléseken, hanem azokon kívül is) melyeknek elintézésére kivált a tárnoki 8 város képviselői meg ne hívtak volna“²⁾.

(Folytatása köv.)

Ladányi Gedeon.

A mívelődés közegeiről.

Kérdésbe szokták tenni, vajjon az emberiség halad-e előre, vagy pedig szellemi és erkölcsi tekintetben hátra marad, dacára a mívelődés minden közegeinek, melyeket isten kísérvöl adott az embernek földi céljai elérésében. Ezen kérdést nem akarjuk egyelőre megfejteti, annyit azonban állíthatunk, hogy az emberi nem előhaladása azon bucsujárókéhoz hasonlít, kikről azt tartják, hogy kettőt előre s egyet hátra lépnek. Kettő több, kétszerte több egynél, s így mégis előre kell menniök. Luden Henrik előadásainál, a történelmi mívelődést szígszeges vonalakban szokta kifejezni, melyeket ferde irányban balról jobbra fölfelé vezetett. Az ilyen vonalak, bár hátrafelé is huzatnak, mindazáltal a következő az előbbinél magasságban mindig fölebb hág, s ha szinte megtörténik is, hogy a második visszalépés mélyebben száll alá, mint az első, pótléku a következő sokkal magasabbra emelkedik. Ilyen visszaesések nem ritkák a történelemben. Kinek ne jutna eszébe a Nagy-Károly halálára következőtt pangás, mely a keresztyénség felvirágzásában nyert kártalanítást.

¹⁾ Bartal. i. m. III. 126.

²⁾ i. m. III. 128—129.

Azonban nem visszalépés mindaz, mi első tekintetre annak látszik. Ha a magaslatok üresen állnak, annál szorgalmasabban dolgoznak a mélységben, hogy új anyagot nyerjenek, melynek a fény és lég kölcsönöz elevenséget. De mi is lenne az emberből, ha mindig csak a már meglevőn gyakorolná szellemi és testi erejét? A nyers anyag, habár durva alakban, minden esetre nyeresemény, melyet a művészet átídomít, felékit. A hajdankor egyoldalú ítészei azt mondják, hogy a középkorban a művelődés útja barbar kezekkel romboltatott szét, holott ha a tudomány süllyedt is, a művészet oly terjedelemre tett szert, minő az ókor emberei előtt ismeretlen volt.

Vannak, kik az emberiség előhaladását a tábori hadmenettel hasonlítják egybe, hol elővédek, középsereg, tartalék és sereghajtók léteznek. Ezen összehasonlítás azonban nem állja ki a próbát. A korszellem nem vezénylő parancsnok, hogy arra lenne figyelemmel, miszerint egyik ember a másikat fedezze s az egész vonal lépést tartson egymás közt. A művelődés mezején majd egyik rész nyomul előre, majd a másik, s vona tkozva a tudományok- és művészetekre gyakorta észlelhetni egyiknél vagy másiknál tökéletes megállapodást, pangást, mialatt más tudományok vagy művészetek ugyanazon időben messzire előhaladtak. A kor tehát, mely amazokra nézve megállapodás kora volt, ezekre nézve haladást idézett elő, és minthogy minden, mi egyesre nézve üdvöző, előbb később az egésznek is hasznára válik, a hátra-maradt tudományok és művészetek is, testvéreik előnyét kihasználván, oly sietve fejlődnek aztán, hogy a többiek háttérbe szorításával sokszor az első helyet foglalják el.

A művelődésnél nem bír érvénynyel azon erkölcsi tétel: hogy az egyenes út a legjobb. Ha az ember mindig csak azt nézné, mi szeme előtt van, s jobbra és balra nem tekintene, csak tökéletlen ismeretekhez jutna, míg ha oldalutakra csap, a tér minden viszonyaival megismérkedik, kitanulja annak rejtekhelyeit és fordulatait, s így értékesebb

vagyonra tesz szert, mint ha célját közelebb uton érendette. Ki nem tudja közölünk, hogy Kolumbus akkor fedezte fel Amerikát, midőn a legtévesebb uton járt? Ki nem tudja, hogy az álkhimisták (aranycsinálók) törekvései szolgáltatnak alapot a vegytanhoz, mely jelen századunk büszkeségét teszi!

Az embernem művelődésének nagyszerű képét világosan láthatjuk akkor, ha annak téres fejlődését vesszük szemügyre. A legrégibb mivelt népek a földközi tenger körül laktak, honnan kiterjeszkedtek Ethiópia felé, gyarmatokkal betelepítették a persa tengeröbölt, hadseregekkel ellepték az Indust, megérinték a mérhetlen szittya sivatagok határait, felkeresték Éjszakeurópa ködös vidékeit s körülhajózták Afrikát. De a népmozgalom főhelye mindig a földközi tenger környéke maradt. És most mennyire terjedt az emberi munkásság színhelye! Éjszakeurópa, mely a régiék előtt csak nem ismertetlen volt, most államokat mutat fel, melyek majd minden világrész felett uralmat gyakorolnak. Szibéria befolyással bír a világkereskedelemben, s Afrika körül európai gyarmatok székelnek. Amerika, az új világ, már meglehetősen be van népesítve, s óriási köztársasága által eredményesen versenyez az ősz Európával, sőt rövid időn túlszárnyalja azt. Az oceáni szigetvilág tulsó oldalán új földrész fedeztetett fel a növény és állatország csodálatos alakaival. Khina, Japán és hátulsó India feltárta kapuit a közlekedés előtt; mikhez nem kell egyéb, mint a régi földrajzirók munkáit egybevetni az ujabbkori földabroszokkal.

Ellenvetik némelyek, hogy az embernem ezen előnyomulásával éppen annyit nyertünk, mint a mennyit veszítettünk. Mily néprajz tolongott egykor Előázsia és Éjszakáfrica térein, hova most a vándor aggodalmas kebellet lép, látván maga előtt pusztaságot, enyészetet és halált. Igaz, hogy a nyers erő összerombolhatja a birodalmakat, csak hogy aztán ennek miveire is hasonló sors vár, s azon népek, melyek önként rohannak végveszedelemre, nem tanuskodhatnak az

embernem előhaladása mellett. A biblia szavai szerint isten a szivárványt rendelte annak jeléül, hogy a földet többé vízözönnel elborítani nem fogja. Mi ezen szivárványt a keresztyén vallásban találtuk fel. A háboruk még ma is elég bizonyosságot hagynak magok után, de legalább keresztyének által oly borzasztó kegyetlenkedések és népirtások nem igen történnek, minőket a pogány történelemben feljegyezve olvasunk. Önállóságát elvesztheti a nép, ha oly helyzetbe jött, hogy más nemzet igáját hordozni kénytelen, de még akkor is feltarthatja magát, sőt hódítójára is hathat a körülmények szerint. Hogy egyéb példákat mellőzzek, csak Lengyelországot említem meg, mely mint a forrongó szláv elem középpontja, a minden oroszok cáriját, 70 millió ember korlátlan fejedelmét másfél millió szuronynyal támogatott trónján is aggodalommal tölti el, mint azt legközelebb is volt alkalmunk tapasztalni.

Legelső helyre sorozzuk a vallást, mint a művelődés közegét. Ezáltal nem azt akarjuk mondani, hogy a vallás pusztán művelődési eszköz, hanem csak hogy a művelődésnek is egyik hatalmas emeltyűje; ki a vallásban az előhaladást tagadni akarná, a történelemmel jönne ellenmondásba. Az ősnépek bálványozása helyett az embernem lassanként tisztább nézeteket, fogalmakat sajátított el, míg a keresztyén vallás által az örök igazság ismeretéhez nem jutott. Most — istennek hála — oly fokon állunk, honnan többé visszalépésnek nincs helye. A középkor eldöntötte a keresztyénség győzelmét, s annak szelleme minden viszonyokat keresztül járt. Nemesítő befolyása minden zugba elhat, hol csak emberek lakoznak. Segedelmes kezet nyújt a sarkkör eszkimójának, mint a négernek, mely a nap izzó parázsa alatt valóban állati életet él. Nem keveset tesznek a művelődésre a térítők, kik ezerenként keresik fel a telepítvényeket a földgömb különböző vidékein, hogy a vadakkal az üdvezítő tanát közöljék, s nekik a béke malasztját hirdessék. Tevékenységöket mi is érezzük, mert a kevésbbé művelt nyelve-

ket tanulmányozván, a műveltségnek különböző fokaival ismerkedünk meg.

A művelődés második közegét képezik az iskolák. Ha a régi görögökre térünk vissza, az athénei iskolákat fényeseknek mondhatjuk ugyan, de avagy nem többet ér-e, hogy most minden helységben áll a szószék, honnan a bölcsesség elvei hangzanak le, miként azt egy stoikus vagy peripatetikus sem teheté. Egyébiránt a régiek bölcsészete nem is foglalhatott első helyet a művelődés közegei közt. Azt mondja Macaulay: egy gyalogember a tapmalomban (Tretmühle) épen annyi erőt nyilváníthat, mint az országuton, csakhogy az utóbbin ereje felhasználásával messzire mehet, míg a tapmalomban helyéről egy ujjnyival sem távozik. A régi bölcsészet (Bacon előtt) nem volt egyéb tapmalomnál. Kérdésekből állott az, melyek körben forogtak, és vitatkozásokból, melyek mindig elől kezdődtek. Az ily haszontalan erőkördéseket nem követhette haladás. Mi a legfőbb jó, vajjon a fájdalom rosznak mondható-e, vajjon mindenben elővégzet uralkodik-e, vajjon tudjuk-e bizonyosan, hogy semmit nem tudunk, vajjon a bölcs lehet-e boldogtalan: ezen és más kérdések foglalkoztaták századokig a műveltebb emberek fejét, nyelvét és tollát. Világos, hogy az ilyen bölcsészet elő nem haladhatta, hanem azoknak szellemét, kik vele foglalkoztak, igenis élesíté és erősíté, de a tudást nem emelheté. Most nem így áll a dolog. A bölcsészet nemcsak hogy magát, vivta fel azon álláspontra, honnan a dolgok valójába mélyen pillanthat, hanem más tudományoknak is vezérévé, világító szövétnekévé lön.

Ha most valahol templomot építünk, melléje rögtön iskolát is állítunk. A régieknek nem voltak nyilvános iskoláik, s a tanügy felett senki sem örködött, szabadságában állott a szülének gyermekét teljes tudatlanságban nevelni fel, és mily sokba került a tanítás, tudjuk Kleantes, Menedemos és mások példájából, kiknek, hogy a tanpénzt előteremthessék, éjjelenként kertekben és malmokban kelle dolgozniok. A kö-

zépkorban mélyen volt az általános képződés alásülyedve, míg a reformáció szikrája e tekintetben nemcsak a protestánsok, hanem a katolikusoknál is elevenítőleg hatott. Kell-e említenünk mit tett korunk az iskolaügy javítása körül, elősoroljam-e, hogy jobb tanmódszert hozott be, hogy a tantárgyak közé új tudományokat vett fel, hogy a különböző céloknak megfelelő szaktanodák felállításán iparkodik, hogy jó könyvek készítését jutalomtételek által eszközli, s kényszeríti a szüléket gyermekeiket iskolába járatni, és hogy állandó bizottmányok vezetik az egészet, sat. tények, melyekben az előhaladást nem lehet fel nem ismerni.

A művelődésnek szinte hatalmas tényezője a művészet. Az ókorban, jelesül a görögöknél, a szobrászat és építészet virágzott leginkább. A görög szobrok alaka és korrektsége oly szép, hogy még ma is sok utánzani valót találunk azokban, s annyira el volt velök halmozva Görögország, hogy még a rómaiak dúlása után is, mely pedig évtizedekig tartott, töméntelen készlet maradt meg belőlök. A későbbi kor számára nagyon keveset lehet ezen kincsekből megmenteni, de ezen kevés is elegendő volt a végett, hogy a hivatottakat a véső kézbe vételére ösztönözze. A középkori olaszok itt különösen kiemelendők, kiknek képszoalai és ércöntvényei bátran versenyeznek a régiek e nemű műveivel. Későbbben a művészet ismét süllyedésnek indult, és csak korunknak sikerült azt emelkedésre juttatni. De a darabok számában mennyire hátrább állunk a görögöknél! Azt mondják, hogy Néró császár egyedül Delfiből 500 darab szobrot vitetett el, és mi nagy eseménynek tekintjük, ha valahol egy derék emlékre akadunk, főképp ha az honi művészek köszöni lételét, kiknek — mint tudjuk — vagy el kell hagyni hazájokat, vagy ott éhel halniok, megrendelések hiányában.

Az ószerű építészet utoljára már egészen mennyiségtani alapokra fektettetett, s a részeknek egymáshozí aránya számokban fejeztetett ki. A középkor ennek helyére a gótszerűt léptette, melyet az anyag átszellemítése jellemzett. Óriás-

műveit még most is csodálhatni. Jelenben az építészetnél is szerepel a széptani érzék s a magasb művészi igények mindinkább kielégítettnek.

Mit a régiek festészetéről tudunk, mindössze a díszedényrajzokra szorítkozik. Annyit mondhatunk, hogy a távlátszatot nem ismerék, s a rendezésben sem hasonlítanak képeik az ujeurópai festményekhez. Az olajfestés a XV. században gyors fejlődésnek örvendett, és habár mind Németországban mind Hollandiában léptek fel képirók, mely utóbbiak különösen szabadabb irányt követtek: mindamellett nem a mondott tartományokban vett ezen művészet lendületet, hanem Olaszországban, jelesül a pápai államban, hol többi kortársai közt, Santi Rafael vivta ki magának a mesteri nevet. Németországban Dürer volt a festészeti iskola megalapítója, melyet Kornélius és Overbeck folytattak, s nagy számú tanítványokkal gazdagítottak. Az ő koruk óta azonban minden megváltozott. Láthatlan csirák terebélyes fákká nőttek, s csörgő patakok rohanó folyamokká dagadtak. És most oly művészi korszakban élünk, mely terményeiből a csodás alakokat számúzi, a kunyhók falairól a torzképeket leszorítja s mesterileg kivitt kőrajzokkal pótolja.

Hogy a régiek a zenét is képző eszköznek tartották, az Amfionról monda bizonyítja. Azonban fájdalom! régiségbúváraink fáradalmas törekvéseinek dacára sem birunk annak sajátságairól és egyes körülményeiről biztos adatokkal. Annyit tudunk, hogy vonóhangszereik nem voltak, s hogy a fuvolat orruk által fűtták, mi ezen művészetről nem ad valami nagy fogalmat. A mi zenénk a keresztyén középkorból származik. Nagy Gergely pápa a hatodik század végén állított különös énekiskolát, melynek módszere aztán a szomszéd országokba is elhatott. Korán használatba jött az orgona a templomi éneklés kísérvéül. Egész a tizedik századig egy hangon énekeltek, míg a kanterburi Dunstan a többhangú éneklés behozatala által a dallam gazdagabb alakait idézte létre. A templomi énekmodor aztán a világi dalokba is át-

ment. A hangjegyek feltalálása rendkívül előmozdította a zene tudományos fejlődését. Majlandban és Bolognában csakhamar tanszéket nyert az, s az új egyházi zenének hona Olaszország lön.

A dalmű pásztori színjátékokból fejlődött ki, melyek az olasz udvarokban oly kedveltek voltak, s vele együtt a házi zene is lábra kapott. Németországban az osztrák és szász udvar tartott zenekart s rendezett hangversenyeket. A hangszerek közül a hegedű, klarinét, hobo, fagót szerepelt, s csak ezen műszerek tökélyre jutása által léphettek fel oly mesterek, mint Haydn, Mozart stb., s csak ezután lehetett függetlenné a hangszeres zene az emberi hangtól. Az összhangzás által minden egyes hangszer a műtani tökélynek magas fokára hágott, s a magán hangversenyekben képezték ki magokat oly remekjátékosok, mint Paganini, Reményi, kikre nézve úgy látszik hogy semmi nehézség nem létezik.

A zongora, mely már csaknem minden művelt háznál fölkelhet, fölötte nagy szolgálatot tőn a zene szellemének felfogására, s a nagy zenedarabok összjellemének újáteremtésénél. Zongora nélkül a zene jelenlegi elterjedését és kedvességét talán sohase nyerhette volna meg. Sokkal népszerűbbé lett az, mint a költészet, s hatalmas gyámmolra talált az ugynevezett dalárdákban, melyek Németországban már a tizenhetedik század óta fenállnak, nálunk csak pár évtized óta divatoznak. A népdalok durva hangoztatása ide s tova csak a pórnépre lesz szorítva, s a dalárdák által rendezett ünnepélyek rendkívüli hatással vannak mind az együttműködőkre mind a hallgatókra. Szóval a zene bensőleg össze van forrva a nép életével.

Hasonlót mondhatni a költészetről, melyben kiapadhatlan szellemi kincs rejlik. Mennyi nemes gerjedelemnek, lelkesültségnek forrása az, mennyi szép izlést, emelkedett gondolatokat kelt és terjeszt az, úgy hogy a szó legnemesebb értelmében lehet a költészetet a művelődés tényezőjének tekinteni!

A szellemi vívmányok az utókorhoz különböző utakon jutottak. Eleinte szájról szájra szállottak azok mondaalakban, s a legrégibb énekek és alakok sok ideig megtartották eredeti tisztaságukat. Ilyen segédeszközöket még a legdurvább népeknél is találunk, a kongói négerek péld. időrendszerinti csomókat használtak, s Ausztráliában a nevezetesebb eseményeket sziklákra karcollják. Az első írott betűk valószínűleg azon képeknek köszönik létüket, melyek valamely nagy eseményt ábrázoltak, utalva egyszersmind a segítő istenségre. Az ily rajzok csak az avatottak által voltak megfejezhetők, de rendes írásunknak alapját teszik. Az ókor az írásnál megállapodott, s minthogy a példányok többszörös lemásoltatása sokba került, a könyvek csak a gazdagok kezei közt maradtak. Az ujjkorral összeeső feltalálása a könyvnyomtatásnak e téren csodákat teremtett, s most egész könyvtárakat veszünk azon az áron, melyet hajdanta egyetlen könyvért fizettek. Nem kell tartani, hogy könyvtáraink barbar kezek által többé feldulassanak; csak a tartalmatlan könyvek vannak veszendőségnek kitéve; melyek belbecsessel bírnak, öröklétre számíthatnak. Az utóvilág könyvgyűjteményünket minden bizonynnyal ujolag rendezendi, kisebbé, hasznosabbá teendi. Könyvekben szegényebb, eszmékben gazdagabb leend.

Hatalmas kézzel működik továbbá a napi sajtó a művelődés elővitelén. Első Napoleon egykor a „Rajnai Merkur” ötödik nagy hatalomnak nyilatkoztatta. A hírlapok elfogadták ezen nyilatkozatot és magokat valóban nagy hatalomnak tekintik. Mások hazugnak állítják a sajtót. Általános igazságot egyik hírlaptól sem kell várni, annyi azonban való, hogy az a képviselt kornak hü tüköre, s jelesül az illető néprétegek érületének hü tolmácsolója. Az ő és középkor nélkülözte a sajtót, a honnan némely fontosabb események felvilágosítását nem mindig vagyunk képesek kellő adatokkal támogatni. Jelen korunkban egyetlen tudós sem nélkülözheti a szaklapokat, melyek a tudomány színvonalát csál-

hatlan bizonyossággal mutatják ki. Sokan azt mondják, hogy a hírlapok a könyveket fölöslegessé teszik, s a féltudásnak nyitnak ajtót. Az első állítást megcáfolja a tapasztalás, mert a sajtó fölvirágzása alatt majd minden tudomány lendületet nyert, a másodikra nézve pedig azt jegyezzük meg, hogy a tudatlanságról tudásra ugrani lehetlen a nélkül, hogy a középokon keresztül ne mennénk.

Mily helyet foglal a művelődési közegek közt a kereskedelem, legnyomósabban megmutatta Heeren az ő „Ideen über Politik, Handel u. s. w. der alten Welt“ című könyvében. Valóban hibáznánk, ha a kereskedést a szellemi életre nézve kedvezőtlennek nyilvánítanók. Az eszmék nagyban kieserélése, a népek szellemi surlódása nagy előmenetelt nyert az által. Avagy nem a kereskedők eszközlötték-e, hogy a földgömb népei világszerű mozgalmat idézzenek elő, nem ők rendezték-e a világtárlatokat részint saját érdekek tekintetéből, részint az állam céljainak szem előtt tartása miatt? De ha mindezek nem történtek volna is, a kereskedelem közvetítésében előállt vagyonosság és jólét nem parancsol-e tiszteletet ezen művelődési közeg iránt? A szegény nép soha sem vergődhetik oly műveltségre, mint a vagyonos! Egy régi közmondás azt tartja: dolgozz és imádkozz. De micsoda munka lehetne jutalmazóbb, hasznosabb, mint az, mely a napi szükségletek s a fényűzési cikkek sok tevékenységet igénylő előállításával mellett új nézletekkel, tapasztalatokkal és ismeretekkel gazdagítja az emberi szellemet?

Azon rendkívüli hatás, melyet a keresztes hadak, Amerika fölfedeztetése, a keletindiai tengerutak eszközlötték, maradandó betűkkel lesz a történet könyvében följegyezve. A középkori művészet dicső terményei korántsem a régi lovagvárokat tekintik születéshelyökül, hanem a kereskedelem folytán meggazdagodott és kiművelődött polgárrend székhelyeit, a kereskedő városokat. A mi a nyugoti népeket más nemzetek fölé emeli, azt a polgárrend meghonosulásának köszönhetni.

Szabadjon végre a műveltség ellenei által felhozott azon nézetet megcáfolni, mint ha a művelődés az anyagi helyzet súlyedésén vásároltatott volna meg, hogy amennyivel gazdagodott szellemünk, testileg annyival nyomorultabbak lettünk. Semmi nem igaztalanabb mint ez. Azok, kik ezen nézetet pártolják, valószínűleg Rousseau ábrándjai által ragadtattak el, ki az emberiség ősállapotát oly boldognak rajzolja. Ha az anyagi jólét az élet javainak használásában áll, bátran állíthatjuk, hogy — a mennyiben őseink életmódját ismérjük — egy közpolgár jelenleg sokkal jobban él, mint bármely lovagja a középkornak. Ha pedig a jólétet az egészségre viszonyítjuk, akkor is korunknak kell adni az elsőséget. Az élettartósság most nagyobb, mint ezelőtt; mi nem azt teszi, hogy az emberek most huzamosb ideig élnek, hanem hogy azoknak száma, kik magas életkorra jutnak, emelkedett; az is igaz, hogy az újszülöttek közül sokkal kevesebben halnak el, mint hajdanta. Továbbá az embernem most általában egészségesebb, mert a tisztaságot, mely az egészségnek egyik tényezője, jobban kezeljük. Főkép a tisztáltság okozta, hogy a dögvész a korábbi századokban annyira dühögött, hogy péld, Majland városában 1361-ben keves hónapok alatt 77,000 egyén lett annak áldozata. A keleti epe-mirigy ezelőtt 500 évvel hasonló pusztítást okozott volna, mint a fekete halál. Nem kevés befolyással bír az egészség fentartására azon körülmény, hogy az emberiség az étel- és italbeli mértékletlenséggel alább hagyott, hogy az orvoslás és betegápolás mestersége tökéletesedett, hogy az orvosi rendőrség hathatós szabályokat alkalmaz a közegészséggyámolítására s a dögvészes nyavalyák elhárítására, mind oly dolgok, melyek a fentebb felhozott ellenvetéseket eléggé megcáfolják.

Dr. Soltész János.

A sárospataki főiskola tanárainak életrajza.

XXXII. Veréci Ferenc 1636—1638 körül.

Veréci vagy Verőci S. Ferenc, a sárospataki iskola növendéke, togátussá lett 1618. aug. 18., — 1631. évben pedig az iskola széniorává téteték. Ezen hivatala után a kereszturi iskola rektorává lett, s azt dicséretesen vezette, kormányozta. Végre 1634. év táján külföldi, nevezetesen a szövetséges belgiumi akadémiákra ment, a szomszéd Angliába is átnézett¹⁾. Visszatért Magyarországra, és 1636. évi nov. hónap körül a sárospataki iskola kormányzását vállalta el, mint első tanító (rektor, főmester), mely hivatalban egy évet, és körülbelül nyolc hónapot töltött.

A régi széniori számadások először 1636. novem. 20. és utolszor 1638. apr. 24. említik, de a zempléni kerület anyakönyvében is gyakran jó elő úgy mint a sárospataki gimnázium rektora, főként 1637. évig²⁾.

Ugyanezen év szept. 9. Tolcsván tartott zsinati disputációban mint kijelölt opponáló vett részt³⁾. Ugyancsak szeptember hónapban társul nyerte E. Bényei Jánost, Valérius Dáviddal együtt. 1638. július 7. az iskolától, melyet csaknem két éven át kitünő dicsérettel igazgata, bucsut vön s a tályai egyház lelkipásztora lett⁴⁾. Innen a zempléni kerület anyakönyve már 1642. év augusztus 16. előtt róla mint a tályai egyház lelkészéről tesz említést. A nevezett egyháznak körülbelül hat éven át hasznos szolgálása után 1644-ben Patakra viszatért, hol az első lelkészi hivatalt egész dicsérettel viselte⁵⁾; mint látszik P. Tholnai István utóda volt, a ki 1642. évben

¹⁾ Lásd felebb.

²⁾ Matricula, inter caet. ad Dominicam 3. Trinit. Anno 1637. 287. lap.

³⁾ ⁴⁾ ⁵⁾ Ugyanezen anyakönyv 292. 306. 420. lap.

halt meg. 1646. évben február 14. jelen volt a tokaji semigeneralis és majd június 10. a szatmárnémeti nemzeti zsinaton; a mint őt Szilágyi Benjámin István ezen zsinatra küldött tisztelendő férfiak névsorában ekként jegyezte fel: „Tisztelendő Veréci Ferenc ur, a sárospataki egyház első lelkésze, és ugyanazon iskola felügyelője“¹⁾.

E híres férfit 1654. ápril 25. Ujhelyben, Hányi György temetésekor, a nép előtt midőn halotti beszédet tartana, hirtelen félszélhűdés (hemiplexia subitanea) érvén, egy vagy két évig az egyházi szolgálatot még folytatta, majd magán életet élt, saját házában Sárospatakon. Végre 1660. június 12. meghalt, és a sárospataki egyház régi temetőjében (in coemeterio antiquo) fekvőinek számát növelte²⁾.

Életét eléggé teljesen körvonalozta Tsétsi János a sárospataki tanárok katalogusában, a mit ide átírni nem restellek. Így szól pedig a miénkről: Veréci Ferenc 1637. évben³⁾. Végre 1638. tályai lelkész, majd sárospataki lelkész és iskolai felügyelő a fejedelem nevében. Szélütés (apoplexia) érte Ujhelyben, midőn halotti beszédet mondott, végre magán életet élt Patakon, és meghalt 1660. június 12. Nagy és ékesszóló⁴⁾ férfit volt. Jelen volt a szatmárnémeti zsinaton⁴⁾.

Emlékezik róla mint a sárospataki egyház híres lelkészéről Tolnai S. Tamás is, a többek között neki tulajdonítja azon disputatióját, melyet az antianabaptisták ellen Lejdában tartott és ott 1647-ben negyedréttben ki is adott.

Egyébiránt Verécink a maga korában nagy ékesszóló és ünnepeelt egyházi szónok volt, mely dolognak az idézett Tsétsi Jánoson kívül Komáromi Csipkés György is tanuja,

¹⁾ L. a szatmárnémeti zsinat aktáit. Hasonl. össze Lampe. Hist. Eccl. Hung. 423. lap.

²⁾ L. a zempléni egyházkerület anyakönyvét.

³⁾ Tudniillik sárospataki tanár volt. Jóllehet nem azon évben vezettetett be, hanem 1636. mint a régi széniori számadásból világos.

⁴⁾ L. ennek Historiai Regisztrumát a sárospataki iskoláról.

kit némely roszakarói utánzással vádolának, hogy ugyan ő Verőcinknek kitünő egyházi beszédeit eltulajdonította, és saját elméje termékei gyanánt árulgatta. Ezt a dicsért Komáromi önmaga, szent egyházi beszédek vagy halotti beszédek című könyve második szakaszának előbeszédében, ekként mondja el:

„Mondogaták ezek (Zoili), kevésbé igaz szájjal, hogy egyházi beszédeim közül némelyek nem enyéim, hanem hajdan, akkor a sárospataki egyházban tisztelendő Veréci Ferencnek, az igen híres és ékesszóló férfiúnak szája után irattak le.“

Komáromi Cs. György, a ki 1646—1649. (a mikor a kassai iskolának rektora lett) volt a sárospataki iskolának polgára és növendéke, az ékesszóló Verécit igen gyakran hallotta. Az ő idézett tudósításából tudjuk, hogy a sárospataki tanulók az igen termékeny Veréci egyházi beszédeit, melyeket a nép előtt tartott, gyors írónnal le szokták volt másolni.

1) Megvan Verécinknek még ma is Nagyságos gróf Iktári Bethlen Péter temetésekor magyarul mondott szent halotti beszéde; kiadatott a felebb idézett alkalommal tartott szent beszédek és orációk gyűjteményében az index alatt ily címmel: „Temetési Pompa, melly az Tekintetes és Nagyságos Néhai Gróff Iktári Bethlen Péter eltakaríttatása alkalmatosságával celebraltatott. Nyomatott Váradon 1646. 4dr. A cím pedig, melyet Verécink csak most említett könyve elé függesztett, ez: „Unum necessarium. Azaz: oly halotti rövid Praedikáció sat. Mellyet Az Néhai Tekintetes Nagyságos Gróff Bethlen Péter Uram ő Nagysága szomorú halála és temetése felett tött. Nyir Bátorban, die 4. nov. anno 1646. Veréci Ferenc Sááros Pataki Praedikator. Textus: Deut. 32. 29. Utinam saperent, intelligerent ista, animum ad-

¹⁾ Komáromi munkája. Kiadatott Debrecenben 1663. 8dr.

verterent ad finem stium. Vajha eszesek volnának! értenék ezeket, meggondolnák az ő végeket¹⁾).

2) „Carmen in honorem Martini Z. Thalyaei Anatomen Samosatenianismi. Lugd. Bat. 1634. 8. edentis scriptum,“ melynek Verécink önmaga így irt alá: Veréci S. Ferenc, a tisztelet és szeretet bebizonyítása végett, szerencsét kívánva írárn Lejzában 1634. évben, május hónapban.

XXXIII. Bényei D. János 1637—1641.

Bényei Deák János, a ki Erdőbényeinek és többnyire egyszerűen Bényeinek iratik, hol végezte tudományos pályáját, seholt sem találtam feljegyezve, kivéve, hogy Angliában is tanult mint Debreceni E. Pál „Historia Eccl. sat.“ kéziratában feljegyzé.

A sárospataki iskolába második hivataltársul 1637. év szeptember 17. vezettetett be, ezen hivatalban csaknem négy évet töltött és egyszer sem volt primarius rektor. Midőn felavattatott a „kegyes bölcseségről és a bölcs kegyességről“ mondott orációt. A fölavatásnak elnöke tisztelendő Miskolci P. István zemplénkerületi szénior volt, a ki őt ékes beszéddel fogadta, melyet alább a maga teljességében közölni fogunk. Tanította kötelessége szerint többek közt a rhetorikát, mit az anyakönyv 1638. év nov. 26. ezen szavakban jegyezt fel: „Keckerman, iskolánkban, a logikaiakra nézve be van véve, legyen tehát ugyancsak követendő a rhetorikaiakban is. Milius vonta össze rövidletbe Keckerman logikáját, tehát azt tanítsa Bényei D.²⁾).

Élt a kollegatusban, egymás után következőleg, Veréci Ferencceel, Valerius Dáviddal, Fövenyesi Istvánnal, Tholnai Jánossal és Kolosi Dániellel. Tholnai Jánosnak pedig oly

²⁾ Temetési pompa. 94. 97. 1.

²⁾ Anyakönyv 3. lap.

párthíve volt, hogy csaknem közpéldabeszédbe ment. Innen Szilágyi Benjámint is Tholnainak és társaságának legbensőbb pártolója¹⁾. 1641. május 24. aláírt a széniori számadásoknak. De még 1641. május 28. is a sárospataki iskolában működött²⁾. Ugyanezen évben az iskolából eltávozott, és a mádi egyház lelkészévé lett. 1645-ben a mádi egyházban úgy előljáróskodott, hogy egyszersmind az abaujvári egyházmegye közjegyzője is lett. De azon évben halálhozó ragályos betegségben meghalt³⁾. 1645. év március 8. jelen volt Tályán az abaujvári kerület széniorának ünnepélyes elválasztásán; a mikor Tholnai D. János tokaji lelkész választott el, de maga Bényei is öt szavazatot nyert. (Lásd a zempléni egyházmegye anyakönyvét. 420.) 1639. július 13., midőn még a sárospataki iskolában mint tanár működött, az erdőbényei zsinat alkalmával tartott vitatkozásban opponens volt, ezen szókban jegyezvén fel azt a zempléni anyakönyv a 329. lapon: „Ellenvetést tettek: Kaposi János azari sat. Bényei János sárospataki gimnáziumi tisztárs. 1640. év szeptember 19. a zempléni kerület zsinatán, mely Terebesen tartatott, többek közt következő törvény hozatott: „Schola mestereket commendatio nélkül, az Pataki Schola kivől, senki be ne fogadgion: az meli mester aztan beszal és generalis vagi partialis giüles lejend, az Seniornak avagy proseniornak mutassa be az commendatiot, es adgia be kezet ad Ecclesiasticam obedientiam.“ Lásd az idézett anyakönyv 361. l.

Jegyzet. 1640. év husvét innepén Kaposi P. János sárospataki togatus deák Helmeceen véletlen halál következtében meghalt. L. Tsétsi János Historiai Registrumában a sárospataki tanulók névsorát 1639. év március 3. Mint-hogy Komáromi Cs. György Váradon 1659. évben kiadott szent egyházi beszédei első kötetének ajánló előbeszédéből

¹⁾ L. a zsinati októkat. 42. lap.

²⁾ Bizonyítja az anyakönyv.

³⁾ L. Szilágyi Benjámint István zsinati aktáit. Hason össze a fellebbiekkel és az anyakönyv 426. lap. sat.

világos, miszerint már azon körben is bevett szokás volt, hogy a nagyobb tanulók innepek alkalmával a pártfogókhoz kimentek: tehát nekem bizonyára valószínű, hogy ez a Kaposi János is Helmece innepi szolgálatra volt kiküldve, vagy mint mai nap mondjuk, elment Helmece pártolás végett s ott hirtelen halál által kioltatott.

Utójegyzet. Bényei Deák János 1635. tanult a jeles utrechti provincialis iskolában (mely 1636. akadémiai címet és rangot nyert), s kijött akkor ott következő című értekezése: „Johannis Deák Bényei Praescriptiones et Antidota generalia pro Christianismo, adversus Socinianos. sub Praesidio Domini Gisberti Voetii. Ultrajectum. 1635. 4. Quibus accedunt Positiones Theologicae Miscellaneae.“

Megvan ez a munka Fejérváry Károly ur könyvtárában (L. az említett könyvtár névtárát a 365—369. sz. alatt).

Egyébiránt tisztelendő Miskolczi P. István urnak beszéde, melyet Bényei János sárospataki tanár beavatásakor 1637. szeptember 17. mondott, a zempléni traktus anyakönyvében ekként foglaltatik: „Bényei Deák János, pataki gimnáziumi tanárrá iktatásakor, a kegyes bölcsesegről és a böles kegyességről szónokolt az én jelenlétemben¹⁾, Tirnavius D. Madarasi, Tholnai, Szepsi P. várnagy, Szobonya bíró jelenlétükben sat. szeptember 17., mi után én ezeket mondtam“²⁾. „A minden bölcsek között legbölesebb Salamon példabeszédes könyve 4. részének 12. versében, ha igazán monddta, hogy a hármas kötel igen erős s nehezen szakítható el: akkor én titeket jeles tanulók, az Urban forrón szeretett fiaim, már bizonyára vagy tudósoknak, vagy nem sokára igen tudósoknak mondhatlak valóban, módotokban levén, hogy ti e jeles gimnáziumban három tanárt hallgathattok s velők

^{1) 2)} E szavak: „az én jelenlétemben“ s „mi után én ezeket mondtam“ tiszt. Miskolczi P. István Zempl. egyh. kerületi szénior jelölik, a ki ezen beszédet monddta és sajátkezüleg az anyakönyvbe bejegyezte.

társaloghattok: tudjátok pedig meg, hogy ezek mind a méltóságos erdélyi fejedelemnek, a mi valódi Gedeonunknak, kitünő jótékonyosságából s több mint atyai pártfogásából származtak, ki rólatok általában és különösen kíván gondoskodni s titeket, kik az igaz kegyességben és szent erkölcsökben képeztettek, mármár roskadozó hazánk védői s oszlopaivá törekszik nevelni.

„Oh bárcsak ne csalatkoznék a méltóságos fejedelem bennetek vetett reményében! Nem csalatkozik hiszem, ha a méltóságos fejedelem kegye iránt azon háládatosságot bizonyítjátok be, melyet a termékeny szőlővessző, mint hűséges növendék szokott bebizonyítani művelője iránt akkor, a mikor őt a mármár megért gyümölcs-leszedésére duzzadozó kebellet meghívja.“

„A segélyezésben igen igen bőkezű fejedelem hasznaitokra még sokkal nagyobb segélyt nyújtani mindig kész lesz, ha csak ti önmagatok magatokat el nem hagyjátok. Nem fogjátok pedig hiszem elhagyni, ha tanítóitoknak az illő tiszteletet, gyermeki engedelmességet visszatetszés nélkül felajánljátok; a kik elöttetek nem ama verekedő Orbilius, hanem a Szokrates példájával járván, viszont minden hűségöket és szorgalmukat elmétek erősítésére és képzésére feláldozandják.“

„Hogy pedig a tanítók hasztalan ne fáradjanak, demosthenesi szorgalmat fejtsetek ki a tanulásban, több alapot s gyertyát fogyasztatok el, mint bort; kövessétek ha tetszik, Markus Antonius filozofust, kiből oly tanvágy lángolt, hogy még akkor sem szégyelt Apollónius házába tanulás végett járni, midőn a császári méltóságra meghívatott. És ha valamelyik köztetek tunyább — mint a minőknek ezen gimnázium termeit látogatóknak kell lennetek — ne restelje azért e három első nyelvet, a latint, görögöt és hébert tanulni: jelen leend veletek Isten, a ki eddig sem volt távol: mert semmi sincs esztelenebb, mond a bölcs Szeneka, mint ha azokat, miket sokáig nem tanultatok, teljességgel nem akar-

nátok tanulni. A tanulásnak ohajtott alkalma előttetek van, melyet mint jelent ha Epimetheussal megvettek, a vesztes után késő és hasztalan fogjátok siratni azt, mint ama bárgyu pásztor, a ki marháját elvesztvén hasztalan zárta be az ólat.“

„Az ur gazdagítson meg benneteket tanítók és tanítványok bőven minden áldásaival, hogy méltó életet élhessetek Istennek, az egyháznak, hazának, nekünk és magatoknak. Amen.“

Ezen beszédből bizonyos, sőt igen is bizonyos az, miszerint a sárospataki iskolában ez időben három tanár volt; egyik Veréci Ferenc első mester; másik a most beiktatott Bényei D. János, harmadik valaki. De ki volt az a harmadik, nem könnyű megmondani. Volt ez, mint tudni lehet, vagy Dobroviczai Mihály, vagy Szepsi L. Pál, a kinek a tanári hivatal viselésére nézve még egy egész évet tudhatunk be; vagy maga Valerius Dávid.

Ha Valerius testszük harmadiknak, akkor neki vagy éppen azon időben, a mikor Bényei, vagy ő előtte kevésse, kellett az iskolába bevitetni. De minthogy e részben illő emlékiratok nélkül vagyok miért, avagy mit mernék én állítani? Ez egyet adom ezekhez: Bényei D. János tanárt nem kell összetévesztetni a másik Bényei János, ujhelyi másod lelkeszszel, a ki vele éppen egykoru volt.

Emlékezik Bényei E. Jánosról Tsétsi J. István is „Virga Mosis“ című könyve ajánló levelében, melyet Lejdában, Hollandiában 1646. 8drben kiadott, szólván Keresztúri Pálhoz: „te engemet hazád híres iskolájának rektorát, az igen jeles Bényei János ur által, ki akkor a mádi hiveknél Krisztus hűséges szolgálja volt, most pedig az égben van a pásztorok pásztorával az ur Jézussal, Váradra hívtál sat.

XXXIV. Valerius Dávid. 1637—1640.

Valerius Dávid, a gyógyászatban híres orvos, s ezért „excellentissimus“ címmel cimeztetett, zsidó szüléktől született. Tanult a szalamankai akadémiában, Spanyolországban, úgy mindazáltal, hogy tanulmányi pályája bevégeztével Spanyol, Frank, Olaszország más akadémiáit is meglátogatta. Végre Erdélybe Gyulafehérvárra hozatott s Alstéd, Bisterfeld és Piskator Lajos eszközlése által az isteni igazság ismertetére vezettetvén keresztyén vallásra tért. Ezután 1637. évben I. Rákóczi György erdélyi fejedelem által a sárospataki iskola kormányzására tétetett rendkívüli jutalommal, ebben a theologiát és filozofiát körülbelöl három éven át kitünő dicsérettel és a tanuló ifjúság sikeres előmenetelével tanította, úgy azonban, hogy néha gyógyított is¹⁾.

Hogy 1637. évben vitetett a sárospataki iskolába, a régi széniori számadások s ugyancsak a zempléni egyházmegye anyakönyve igazolják; de elébb vagy később vitetett-e, mint Bényei D. János, nem könnyű meghatározni, mert mindketten csaknem ugyanazon évben hozattak az iskola kormányzására. A sárospataki iskola látogatásairól szóló iratokban s más jelentésekben, és a zempléni traktus anyakönyvében Bényei Jánosnak csaknem mindenütt elébe tétetik: de ez nem dönti el az ügyet, ha ugyan azokban nem annyira az idő, melyben valaki tanárrá avattatott, mint inkább a kitünő rend és hivatal vétetik figyelembe. Minthogy pedig a sárospataki tanárokról szóló Lampe- s Tsétsiféle és a birtokunkban levő iskolai törvénykönyvhöz csatolt törvénykönyv Valériust Bényei János után helyezik: tehát míg kielégítőbb érvekhez nem jutunk, a tanárok sorrendjét megváltoztatni szükségesnek nem tartom.

Weszprémi István ezen férfiú életírásánál ekként panaszkodik: „Valerius (David). Ezen „Medicinae Doctor“ról,

¹⁾ Lásd az idézett anyakönyvet.

a ki zsidó származású s olasz neveltségű, nem tudhattam többet, mint menyit Ember „*Histor. eccl. Hung. és Trans.*“ című könyve 596. lapján emlékezetben hagyott: „Valerius Dávid „*Med. Doctor*“ a tudomány minden nemében a leggyakorlottabb férfiú“ sat.¹⁾). De nekünk szolgálatunkra vannak a leghívebb emlékek: a zempléni egyházmegyei anyakönyve, a sárospataki iskola széniorainak régi számadásai, épen úgy Sárospatak városának jegyzőkönyve, valamint Szilágyi Bénéjám Istvánnak a szatmárnémeti nemzeti zsinatról szóló aktái, melyekből többet tudhatunk Valeriusról, mint a menyit Debreceni Ember Pál emlékezetben hagyott, ki maga is azt, a mit Valeriusunkról irt, szóról szóra Szilágyi István aktáiból másolta le.

Tsétési János a sárospataki tanárok névtárában Valerius életét következőleg adja elő: „Valerius Dávid „*Doctor Medic.*“ zsidó származású, olaszthoni; tanult Spanyolországban a szalamankai akadémiában. Ezután spanyol, olasz és franciaországi sokféle utazása után Erdélybe hozatván, keresztvénné lett, és I. Rákóczi György fejedelem által theologiai és filozofiai tanárnak választatott 1637. évben.

Miután Valeriusunk a már nevezett 1637. évben a sárospataki iskola kormányzására emeltetett volna, egymás után tisztársai voltak Veréci Ferenc, Bényei D. János Fövenyesi István és Tholnai János. Ugyanezen év dec. 8. a széniori számadásoknak aláírt; s azokban aláírása nem csak egyszer tűnik szemünk elé, mely a velünk közölt számadások kivonatában ekként van: „1637. dec. 8. Dávid Valerius.“

Tisztelendő Miskolci P. István zemplén egyházmegyei széniorától 1637. dec. 15. a ki akkor gyengélkedő levén orvosi segélyét kívánta, következő tartalmu levelet kapott: „Tudós theologus és jeles filozofus Valérius Dávid urnak, a pataki híres Rákóczi gimnáziumban a szabad művészetek ta-

¹⁾ Veszprém. Biogr. Medic. Hung. Centur. 1 196. lap.

nárának, és a Krisztusban szeretett testvérének.“ Tudós férfi, jó napot kívánva neked és tieidnek, jó akaratomat ajánlom.“ sat. — Rendelésére ügyelve, a mit nekem rendelt, elhozni a mi tanítványunkat elküldtem; szeretném, ha nem lenne sok sat.

Lehet pedig hogy Valerius néha néha gyógyított, mindazáltal a tanári kötelességek teljesítésében is igen szorgalmas volt. Trelcatius Lukács theologiáját, melynek nyomain képezte tanítványait, egy év alatt bevégezte, majd Bellarmin tanvitájának előadására ment át, mint a zempléni egyházmegegye anyakönyve bizonyítja, melyben 1638. év körül ezek foglaltatnak: 1638. évben K. u. Patak megvizitáltatott. Szept. 26. Tholnai István lelkész. Tisztársak Szepsi Pál, Ar dai Pál, Fövenyesi István rektor, Valerius Dávid tanár, Társa Bényei D. János. Szabó Benedek bíró, Ötvös Tamás és Vid Lőrinc egyházfiak. sat.

A pataki iskola vizitáltatott szept. 27. szombat napon. Felszólítottam a szénior, presbitert és minden hivatalkörből két jeles egyént, hogy a tanítók (praeceptor) tanításbeli szorgalmáról, hűségéről, minőségéről tennének bizonytságot, mily előadásokat tesznek.

Vajjon tanítják-e a latin és görög grammatikát? A tanár elvégezte Trelcatius, már Bellarmin tanát adja elő, miről épen ugy csak jót mondtak¹⁾, mint a tanulókról.

Nem tudni mi történt, hogy Valerius katexochen, kitünőleg „professornak“ neveztetett. Legalább én soha se olvastam, hogy rektornak, preceptornak, ludí magisternek kollegának vagy konrektor-nak hivatott volna, hanem állandóan professzornak. És hiszem hogy az ő korában lépett életbe a pataki kollégium igazgatóinak professzor címmel tisztelése. Ezt pedig egyik sem vette sérelemnek sohasem Bakai Benedeken kívül, a kinek Valérius előtt professzori címe volt. Innen a sárospataki iskola 1621. évben össze-

¹⁾ L. az idézett anyakönyv 3. l.

gyűjtött törvénykönyvében, a zempléni egyházmegye anyakönyvében, Valériusról szóló régi emlékiratokban, hasonló kéziratokban sőt még a Lorántfy Zsuzsána fejedelemné által 1659. évben kiadott szabadalmi levélben is azok, kiket ma „professzoroknak“ nevezünk, épen úgy rektoroknak, preceptoroknak, magistereknek, ludi magistereknek, konrektoroknak, mint kollegáknak vagy lektoroknak neveztetnek.

Tisztelendő Miskolczi P. István zempléni egyházmegyei széniornak Valerius Dávidhoz küldött levele, a Bereckibe rendelendő lelkészről 1639. máj. 30. Valerius Dávid professzornak Sárospatakon.

Ha egészséges vagy, jól van, én istennek hála az vagyok: de hogy mindig egészséges légy, a legjobb lelkiismerettel és szívből kívánom.

Tudós Valérius Dávid ur, tisztelendő testvérem az urban, a mit hajdan Megváltónk tanítványai előtt mondott, ugyanis hogy sok lesz az aratás, de kevesen lesznek a munkások, most saját tapasztalásomból tudom. Mert a Berecki egyház szomszéd hiveinek leendő lelkészét azon hűségnél fogva, melylyel irántok le vagyok kötelezve, jóllehet minden igyekezettel fürkészem, mindazáltal nem találhatok senkit. Tehát hogy azon hívek az élet kenyeréért hasztalan ne sóvároгjanak, e hiányt gimnáziumotokból tettem fel magamban betölteni. Melyre való nézve, ha kitűnő tanítványaitok közül valaki ezen egyházat elfogadni ohajtja, hogy lelkének titkos vágyát velem közölhesse, téged teszek közbejáróvá, miszerint az minél előbb rázza le az iskolai port és a legvilágosabb napfényen töltse életét. Ezt akartam hogy megtudd, igen kedves barátom: és ha valaki e hivatalt elválná, tudósíts uri személyed által. Élj egészséggel az urban, az én nyereségemre vagy inkább Krisztus egyházának nyereségére, kinek oltalma alá ajánllak téged és feleséged. Liszkán. 1639. máj. 30.¹⁾

¹⁾ L. a zempléni egyházmegye anyakönyvét 327. l.

De hogy visszatérjek, a honnan eltértem, 1639. év apr. 18., midőn Tholnai János, az ujtás buzgó embere és az angol puritánok híve, a sárospataki iskola kormányzására hozatott: azonnal keserű viták és meghasonlások kezdették zavarni a sárospataki iskolát. Ez egy felettébb gunyoros székfoglaló beszédet mondott, melyben a magyarországi egyházak lelkészeit számos rágalmakkal illette, a nagy tekintélyű tisz. Miskolezi P. István zempléni egyházmegyei szénior hallatára, és sok másokkal együtt, Valerius Dávid professzor jelenlétében is¹⁾. Ennélfogva említett tisztelendő szénior ur ünnepélyesen protestált azon gúnyos beszéd ellen: mint maga sajátkezüleg bejegyezte a zempléni egyházmegye anyakönyvébe, ezen szavakban: Azon rágalmazó gúnyirat ellen apr. 19. a tiltakozó levelet megküldöttem Patakra, a gimnáziumi rektornak, Fövényesi István, Erdő Bényei János uraknak, és Valerius Dávid professzor urnak s ugyancsak a gimnáziumi tanulóknak azért, hogy a mik a gúnyiratból ez ideig emlékezetökben volnának, írják papírra, és ha szükség lesz reá, hittel is vallják be²⁾.

Midőn Tholnai János az iskolát nem az egyháznak tett fogadalma szerint kormányozná, gúnybeszédét pedig a kollégium felügyelőinek átadni vonakodnék: tisz. Miskolezi P. István gondosan sürgetvén ez ügyet, Patakra következő intő levelet küldött:

„Liszka, szept. 29. 1639. Tisztelendő s tudós Ar dai Pál, Bényei János, Simándi János, Bényei János, ujhelyi iskolai igazgató urak, és különösen tisztelt (excellentissimus) Valerius Dávid ur! mindnyájatokhoz és egyenként mindenitekhez szólok, széniori tekintélyemnél fogva, melylyel általatok és közöttetek hivataloskodom, az egyházkerület (dioeceseos) pecsétjének erejével intelek benneteket: hogy a mi rágalmakat Tholnai János gúnyiratában 1639. apr. 18., az el-

¹⁾ L. a zempléni egyházmegye anyakönyvét. 325—326. l.

²⁾ Idézett anyakönyvben ugyanott.

mondáskor, Krisztus némely szolgáiról megtartottatok, azokat az ítélő Krisztushoz illő lelkiismérettel jegyezzétek fel, feljegyezvén hozzám biztos pecsét alatt küldjétek meg, sat.¹⁾ Innen tudjuk, hogy Valerius „excellentissimus“ címmel tiszteltetett és még 1639. végén Patakon volt.

Azonban nem igen szép egyetértésben lehetett Valerius Tholnai Jánossal, mert Tholnai, minthogy Valerius az ő újításainak hívei közé nem akarta magát soroztatni, és hogy mindenek becsülték s az ifjuság szerette, így újításainak is ellenállhat: barátságával teljesen felhagyott²⁾. De Valerius sem igen kedvezett Tholnainak, az ellenségeskedések és viszályok szerzőjének. Az egész ügyet a mint Szilágyi Benjámin István fejt ki „Zsinati aktaiban,“ szavai után ide átírni nem resteltem:

„Sokak kérése és közbenjárása által a méltóságos fejedelem³⁾ legyőzve, az egyházzal leendő kiegyezkedés mellett megengedte, hogy rektori hivatalt vállalhasson⁴⁾.“

„A sárospataki iskola már ekkor két részre volt oszlova. Némely tanulók az egyházzal együtt Fővényesi Istvánt, az iskola ekkori első rektorát, az újítás felterjesztőjét (propalator) s legnagyobb gyűlölőjét és a kitünő miveltségű, tudós nagy férfit Valerius Dávid urat, a sárospataki iskolában a sz. theologia és filozofia nagy tekintetű tanárát, ki származására zsidó ugyan, de a felebbi években Gyulafejeváron Erdélyben a híres Alstéd Henrik János, Biszterfeld Henrik és Piscator Lajossal urakkal való gyakori társalgás következtében áttért; mások pedig az iskolába ugyan még be nem vezetett, de a fejedelem parancsánál fogva bevezetendő Tholnai János részén állottak; az iskolán belől készítgetvén az utat Tholnainak és társaságának, úgy az előkelők, mint a ifjuság előtt Bényei János, a legbensőbb pártfogója és leg-

¹⁾ L. a zempléni egyházmegye anyakönyvét. 336. l.

²⁾ Ugyanazon anyakönyv, mely nálunk kivonatban van. 6. l.

³⁾ Tudniillik I. Rákóczi György, erdélyi fejedelem.

⁴⁾ T. i. Tholnai János a sárospataki iskolában.

főbb ajánlója¹⁾. Alább: „Tholnai János nem csak az iskola összes felügyelői iránt, hanem némely tisztársak, sőt még a tudomány minden nemében s a gyógyászatban is igen gyakorlott Valerius Dávid ur iránt sem volt tekintettel — ki az egész föld kerektségén leghíresb szalamankai akadémiában végezve tudományos pályáját, a spanyol, francia és olasz egyetemeket is meglátogatta, végre az isteni gondviselés által Gyulafejérvárra vezettetvén, ott áttért, és a méltóságos fejedelemtől a sárospataki híres gimnáziumban a theologia és filozofia előadására, rendkívüli fizetéssel, behelyeztetett—a kollégiumban kényuri módon viselte a rektori hivatalt.“

„Miután pedig Valerius Tholnai féktelen szabadosságát és nyakasságát, melylyel mindeneknek ellenszegült, jól ismérte, véleményét egykor a Sárospatakon tartott „partialis synodus“ kikérte, vajjon mit kellene tennie az egyháznak Tholnaival, azzal a nyughatatlan emberrel: röviden válaszolta: börtönöztessék be a semmire kellő az iskolába, hívén, hogy a bebörtönözésre joggal bír a magyar protestáns egyház, mint Szalamankában s más akadémiákban is megvan a szokás. Innen eredtek későbbben a tanulók és rektorok között a visszavonások, gyűlölségek, ellenségeskedések s kölcsönös civódások. Az egész iskola két részre szakított²⁾. Kevéssel alább: Már régóta megunták a tanulók Tholnai új filozofiáját, theologiáját, tanítási új modorát, technometriáját, beszédei tollba mondását, s aztán ilyenmü üres, fölösleges előadásait hallgatni; ha betanulják sem tudnak semmit; a mit az egykor bevett szerzőkből tanultak, lassanként elfelejtik, az új diktálásokból általában csekély hasznok van, gyakran azt sem tudják mit tanulnak, vagy mit tanítanak a rektorok. Hiszen innen volt az a nagy zavar, miszerint némely elmés tanítványok kétkedtek a felett, hogy mit tegyenek a hallgató teremben, és Valerius Dávid rendszeres taní-

¹⁾ L. a könyvtárunkban megőrzött KI. 42. lap.

²⁾ L. a szathm. zsinat aktáit. 16. 47. lap.

tásait kivéve, gyakran egész nyaláb könyvet vittek magokkal a hallgató terembe.“ Így szól Szilágyi Benjámin István.

De Valerius ez iskolai zavargásban nem sokáig maradt, mert 1640. a tanári hivatalt letette; a mi onnan világos, mert már ekkor Sárospatakon a tanítók között a harmadik tisztárs Kolosi Dániel, a ki bizonyára és hihetőleg Valerius utóda, volt.¹⁾ 1640. apr. 16. már Patakon a széniori számadásokat aláírta. Hogy pedig Valerius 1641. apr. 2. a sárospataki iskolában többé nem működött, igen bizonyos a zempléni egyházmegye anyakönyvében ezen évről szóló egyházi látogatásból.²⁾

Ezekután hol élt, nem mondhatom meg. Csak gyanítom, hogy Patakon lakott és gyógyított. Bizonyára házat is szerzett magának a városban, és örökösei e helyen elég sokáig éltek. Valerius Anna nevű leánya maradt, kinek házat a parokhia mellett a sárospataki egyház részére Lorántfy Zsuzsána fejedelemné vette meg 1659. évben, mint Sárospatak városa jegyzőkönyve igazolja. Egyébiránt magyarul Valeriusunk „Zsidó“ vagy „Zsidainak neveztetett, mint I. Rákóczi Ferencz részére 1665-ben tett nyomozásból kitetszik, mikép elő fog jöni alább Hercegszölösi életében.

XXXV. Fövényesi István. 1638—1639.

Fövényesi P. István, vagy Fevenyesi István³⁾ a sárospataki iskola nagyobb tanulói névsorába 1631. évben iratott be. Minthogy iskolai pályáját helyesen és dicséretesen végezte, pártfogókat nyert, kiknek segítségével külföldi egyetemekre indulhatott a nélkül, hogy az iskolán kívül valami egyéb teendője lett volna. Melyik egyetemen folytatta ta-

¹⁾ Zempléni egyh. kerület anyakönyve. 208. l.

²⁾ Alább a 208. l.

³⁾ Így irt alá a széniori számadásoknak.

nulmányait, nem tudom; lehet, hogy azon idő szokása szerint, mit eléggé biztosan következtethetünk, ő is a hollandi egyetemeket látogatta meg.

Miután 1638. elején Magyarországra tért, mint látszik, a sárospataki iskola kormányzására mozdított elő, mely hivatalban körülbelül másfél évet töltött. A széniori számadások elsőben 1638. ápril 24. és végre 1639. május 21. tesznek róla említést ekként: „1638. ápril 24. Veréczi Ferenc, Fevenyesi István, ismét: junius 3. Fevenyesi P. István.“ sat. „1639. máj. 21. Fevenyesi P. István, Tholnai János, Bényei János.“

Innen világos, hogy egy ideig a tanári hivatalban Veréczi Ferencsel is együttesen volt, és hogy 1638-ban a sárospataki iskolában egyszerre néhány hónapon át négy tanár működött, t. i. Veréczi István, Bényei János, Valérius Dávid, Fevenyesi István. De miután Veréczi ugyanezen év július 7. napján a sárospataki iskolából a tályai egyházba ment: Fevenyesink „primarius rektornak“ választott el, mint a zempléni egyházkerület anyakönyvében több helyt láthatjuk, mely Veréczit világosan Fevenyesi István elődének állítja¹⁾. Midőn Tholnai János mármár az iskolába lenne bevezetendő, tisz. Miskolczy P. István Zemplén egyházkerületi szénior, a presbiterium nevében, I. Rákóczi György Erdély fejedelméhez, 1638. nov. 27. írott levelében, a többek között ezeket mondja:

„Ennek az Nagyságod istenes kegyességének gyümöltse Tholnai János Uram felől az Nagyságod Sáros Pataki Scholájára nézendő kegyelmes ígérete is, mely szerint rendelte Nagyságod ő kegyelmét az Tanító Mesterek közzé, mivel még mostan Fő Mesterré nem lehet, Fevenyesi István Uramnak folyó esztendeje levén“²⁾.

1) Anyakönyv 1639. márt. 4. 337. l.

2) L. az idézett anyakönyvet 1638. szept. 27. H. ö. Szilágyi B. István „zsinati aktáit“ 37. l. ki ezen levelet latinul közli

Tiszt. Miskolczi P. István Zemplén egyház kerületi szénior levele, melyet Fövényesi István sárospataki iskolai rektorhoz, Bónis nevű nemes ifunak kollegiumbeli lakása ügyében, 1639. március 4. szintén tanúság.

„Üdv neked attól, ki üdvünknek szerzője s adója! Tudós Fövényesi uram, jelen iratomat mutató nemes Bónis Ferencné özvegy asszonyosság folyamodott hozzám s komolyan felkért, hogy azon felettébb szükséges dologban lennék közbenjáró, miszerint fia az ő szobájából, melyben már régóta lakik felügyelőjével, mindkettőjük gyalázatára rútabbul ki ne vettessék, mint befogadtatott; Seres Tamás követelései ösztönözvén erre tudós uraságodat, mintha ez a lakszoba javítására több költséget fordított volna, mint Bónisné: mit ez asszonyosság szilárdul hamisnak állít. Elődöd Veréczy ur engedte meg nekik, hogy azon szobában lakjanak, és te elvetted, majd mint használhatlant visszaadtad, ezt ő a legnagyobb gyalázattal veszi: valóban félni lehet, hogy a fiu a kisebb, a felügyelő (ephorus) a nagyobb tanulók előtt valami mendemondának lesz kitéve. Melyre való nézve kérlek tudós ur, eszközöld ki, miszerint egy ismerős kedveért két más idegen, a kik másutt nem lakhatnak, el ne utasíttassék, főleg miután a tanítványok felsőbbek iránt engedelmesek; s a tisztelt uri asszonyosság észre vegye, hogy nálad tett közbenjárásomnak megvolt a maga fontossága; szivességedet viszonyosan szivességgel visszapótolni igyekezzék.

Szilágyi Benjámin Istvánnak szatmárnémeti zsinatról szóló irataiból is, a ki Tholnainak a sárospataki iskolába bevezetését megirandó, az 1639. év elejéről így szól: Már ekkor az iskola két részre volt oszolva, némely tanítványok az egyházzal, Fövényesi Istvánt, az iskola akkori primárius rektorát, az ujtás teljes tudóját, felfedezőjét és legnagyobb gyűlöljét kedvelték¹⁾.

Minthogy Fövényesi primárius rektor volt, az iskolai lá-

¹⁾ H. ö. a felebbiekkel.

togatásról szóló iratokban és más előterjesztésekben neve a többi professzorok neve elibe tétetik, ha ugyan ezekben nem az időre, mely szerint valaki hivatalába lépett, hanem a hivatal méltóságra van figyelet, mit több példákkal könnyű bebizonyítani¹⁾. Így az 1638. és már felebb is idézett látogatásról szóló iratban az iskola igazgatói ily rendben foglaltatnak: 1638. évben K. u. Patak megvizitáltatott szeptember 26. Tholnai István lelkész. Tisztársak Szepsi Pál, Arday Pál, Fövényesi István rektor. Valerius Dávid professzor, Bényei Deák János tanártárs²⁾).

Ekként van az 1641-ről szóló egyházlátogatás is. 1641-ben a pataki iskola meglátogatott május 28. reggeli 8 órakor. Tanárok Tholnai János, Bényei János, Kolosi. Tudniillik ekkor Tholnai János volt primarius rektor; tehát Bényei János konrektornak, a ki jöllehet előtte egy évvel és néhány hónappal vezettetett be az iskolába, mindenütt elébe tétetik.

Fövényesi már Veréczi után következett a rektori hivatalban, és mint „primarius rektor“ tisztársainak, Bényei János és Valeriusnak, kiknek tanári hivatalukba bevezettetésök jöllehet régebben történt, eléjük tétetik. Ugy látszik ez vezette Debreczeni Ember Pált azon hibába, hogy a sárospataki tanárok névsorában Fövényesinket tüstént Veréczi után helyezte, s ezután pedig, mintha később léptek volna a tanári hivatalba, Bényei E. Jánost és Valerius Dávidot ily renddel: Veréczi Ferenc 1637. Fövényesi István. Bényei E. János 1639. Valerius Dávid³⁾).

A Tsétsiféle regisztrumba igtatott névtár a Debreczeni Ember Pálénál már sokkal teljesebb, ily renddel: Veréczi Ferenc sat. Bényei Deák János sat. Valerius Dávid sat. Fő

¹⁾ L. a Zempl. egyh. ker. anyakönyvét és régi széniori számadásokat.

²⁾ L. alább.

³⁾ L. „Hist. Eccl.“ sat. Lampe.

yenyesi István iskolai rektor 1638. Ezután szentpéteri lelkész.

Egyébiránt Miskolczi P. István zempléni széniornak, a tanulók közül Kenézlőre választandó lelkésről, Fövényesihez mint a kollegium rektorához 1639-ben küldött engedélylevele megvan az egyházkerület anyakönyvében, és így hangzik: Fövényesi Istvánnak, a sárospataki iskola rektorának 1638. március 22. Az atya kegyelmét a szentlélek megszentelésével kívánom. A szomszéd kenézlőieket rendes lelkészek elhagyván, számos lelkészeink közül sem adhattam nekik felszentelt lelkészt, hanem gimnáziumotokból [gondoltam e hiányt kipótolni, melyből a nevezett falu előjárói és lakosai Ujházi Pásztor Andrást ajánlották a lelkészi hivatatra. Mivel pedig minden lelkészben két dolog kívántatik meg leginkább a gyakorlottság mellett: a tudományosság, de még inkább erényes maga viselet: tudományosságát, egyházamban a nép előtt ma tartott beszédében, bebizonyította; hátra van még erényes magaviseletéről szóló bizonyítványa, a miről hogy tudós uraságod adjon bizonyítványt, mind a szent hivatal, melyet erényes férfin vállalhat el, mind a széniori hivatalommal járó kötelesség megkívánja. Melyre való nézve ha nekem tudós uraságod jó bizonylattal ajánlja, a mit pedig igen erősen kikérek, akkor a neki ajánlott állomást nem irigylendem, hanem elfoglalására kibocsátom. Isten veled tudós férfin, az Ur a magasból teljes kegyelmével áldja meg munkáidat, melyeket az ifjuság előhaladása végett felvállaltál és felvállalandsz').

Innen világos, hogy e korban — miként azelőtt is — szokás volt a kisebb egyházak részére a sárospataki gimnáziumból is lelkészt választani s annyiival méltóbb joggal tartott a pataki iskola az egyházak papnevelő intézetének.

Ez az, a mit tiszt. Miskolczi P. István, a presbitérium nevében I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez 1638. no-

¹⁾ L. az anyakönyvet. 324 lap.

vember 27. küldött levelében, mely a tanárrá leendő Tholnaira vonatkozik, következőkben ad elő: Ugyanazon alkalommal, miután az ujszövetség átfordításáról a tanácskozásokat elvégeztük volna, Tholnai János meghívásáról is gondoskodtunk azon célból, hogy a debreczeni zsinaton nem igen régen, a tiszáninneni és tuli egyházak közszavazata által megállapított hitcikkely mellett, magának Tholnai Jánosnak, „akkor pedig a sárospataki iskolának, mint nálunk közpapsnevelőintézetnek“ nézetét bizonyosan megtudnók, vajjon mit vall hát ő és teljesen megismernők, miféle hitvallásu embert vezetnénk hát az iskolába, mely az egyház kutfeje ¹⁾.

Hogy Fövényesire visszatérjek, új tisztársul nyerte ő Tholnai Jánost 1639. ápril 18. ki vele egy ideig működött a tanári hivatalban, sőt a széniori számadásokat is aláírta. 1639-ben is már négy tanár igazgatta együtt és egy-szerre a pataki iskolát, t. i. Fövényesi István, Valerius Dávid, Bényei E. János és ez évben bevezetett Tholnai János. Tudtunkra adja ezt is Miskolczi P. István zempléni egyházkerületi széniorinak 1639. marcius 18., midőn Tholnai János mármár az iskolába vezettnék, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez küldött levele, melyben a többek közt ezt írja: „Nagyságos uram! tsuda elmével biró Tholnai János uram; mert mesterséget akarván viselni úgy hallom, hogy az scholában nem akar lakni, sem Fövényesi sem Valerius urammal nem szól, nem beszél. Templomban is egy comitivában eddig nem járt, hanem Dominica Quadragesimae.“ Majd kevésse alább: „Azután Tholnai és Bényei uraméknak, mert az többi eljárnak tisztökben, parantsoljon Nagyságod, hogy az Superioroknak engedjenek, hasznosan és hűségesen tanítsanak, nem úgy mint eddig, hogy az Istennek Jeremiás-

¹⁾ L. Szilágyi B. István Zsinati Aktáit. 38—39. lap. Hason. a zempléni egyházkerület anyakönyvével, melybe az idézett levél megvan, még pedig magyarul.

nál mondott átkában ne essenek.“ Irtam Liszkán marcius 18. 1639. Nagyságodnak alázatos szolgáltskája²⁾)

Nem igen szép egyetértésben volt Fövényesink Tholnai Jánossal; mert Fövényesi az ő ujításait felfedezte és igen gyűlölte; a mint már felebb Szilágyi B. István iratából észrevettük. Sőt midőn közel volt a halálhoz, akkor is valami rosztat jövendőlt Tholnairól és pártfogóiról. Ez az, a mi Tholnai Jánosnak, a Tokajban 1646. február 14. tartott semigeneralis zsinaton, szemére vetették következőkben: „Lelkiisméretes megfontolás okáért Fövényesi István, saját szentpéterei lelkész, kevésel halála előtt ilyforma beszédet mondott: „részemről engem már nem igen érdekel, de valóban csak azt várják Tholnai urnak pártfogó barátai, hogy az egyházak tisztelendő széniorai és régibb lelkészei, a kik tudományban és tekintélyben igen hiresek, az életből eltávozzanak; akkor bizonyosan ők valami nagy munkát fognak kezdeni“²⁾).

E vádra Tholnai János azon gyűlésen ekként tőn ellenvetést: „Szabad volt a már régóta ellenséges Fövényesi urnak bármit beszélni a végvonaglásában (in agone). Ambár a holtak bizonylatai, ha nem törvényszerűen vonattak ki, az eldöntő kérdésekben nem sok érvénynyel birnak.

De Fövényesi a Tholnai párttal a pataki iskolában nem sokáig küzdött, mert 1639. augusztus hónap körül a szomszéd borsodi traktusba menvén, saját szentpéterei lelkész lett. Sárospatakon töltött életéről s folytatott rektori hivataláról Miskolczi P. István, zempléni szénior, mint a sárospataki iskola felügyelője adott bizonyítványt, akkor, mintán a nevezett év szept. hónapjában eltávozott. Mely bizonyítvány a zempléni egyházkerület anyakönyvének 335. lapján mai napig is megvan latinul, és lefordítva így hangzik:

„Tudós Fövényesi István ur részére nyílt levél.“

Mindeneknek és egyeseknek, legkivált pedig az ezeket

¹⁾ L. a zempléni egyházkerület anyakönyvét. 323. lap.

²⁾ L. a Szilágyi B. István „Zsinati Aktáit“ 73. lapon.

látó, olvasó és halló tisztelendő s tudós férfiaknak hálás jó indulattal isten áldásában gyarapodást kívánok, és az én szíves szolgálatomat illően, mint köteles vagyok, ígérem.

Hazánk ref. egyházának bajnokai igen jól követvén a kalcedoni zsinat tizenkettedik kánonát, örök törvénnyel szentesítették, hogy egy egyházkerületnek szolgálja se lépjen át addig más szénior felügyelete alá, míg széniorától, a kinek elébb engedelmeskedett, ottani tisztességes magaviseletéről nyilvános bizonyítványt nem viszen; nehogy véletlenül a kegyesség leple alatt istentelen gonosz fogadtassék be. Ha őseink ezen végzeményének tudós Fővenyesi urunk, hajdanában igen dicséretes pataki gimnáziumi rektor engedelmeskedett volna, most talán kevésbbé izzadna. De jól van: elég gyorsan, ha elég jól. Róla fájdalommal hallom, miszerint öt némelyek a dicsőség felszentelt helyére való törekvésében nem sürgetik, de késleltetik, hogy oda ne juthasson. Ez szemtelen hazudság állítom, és ezelőtt hallatlan, jöllehet bizonyosság nélkül nem marad; míg köztünk élt, róla ily hirt szégyen lett volna még gondolni is, nem pedig beszélni. Hason rosztat egykoron magam is tapasztaltam, nem ugyan önhibám, de némely gonoszok miatt, kik felettébb törekedtek helyem légkörnyét ócsárolni, majd bánkódás által vezettetve, rágalmaikkal felhagytak és barátságomat keresték, melyet az előtt megvetettek. És bizonyára e jelen életben ha kevesebb gyűlölőink volnának, mint védelmezőink, kevésbbé éreznők a mérges nyelv szitkait, kevésbbé volnánk alávetve a gyalázatnak, és halálunk után több dicséretet hagynánk hátra. Új példát hozok fel. Minap valami angolmagyar világcsalónak (anglo-hungari stellionis) ünnepélyes beszédében, akaratom ellenére, hallanom kellett szidalmazó szatiráját, a ki ha igazságot szólott volna jöllehet a szószékről, ti mindnyájan ugyanazon hajónak kormányzói velem együtt veszélyben forognátok. De istennek hála talókaféle ember volt, és ha nekünk a régi rómaiak szolgálatának jogot, a tarpéji szikláról fogták volna levetni. Fővenyesi ur

nálunk oly tisztességesen élt és társalkodott, hogy mások között a legtiszteletre méltóbbnak tartatott¹⁾, és teljes engedélylyel bocsáttatott el. Ő Patakon a legjobb állást is elfoglalhatta volna, de nem akart együtt élni azokkal, kiknek vádjá által most bűnösnek mondatik. Melyrevaló nézve kérélek kiméeljétek ha nem a testet, de bizonyára a hirt és jó nevet, mely nagyra és legjobbakra törekszik. Ha valami rossz lappang történetesen a hamu alatt, a mit én nem sejtek, lassanként világosságra hozandja az idő. Bizonyítvány a vádolásra és kárhoztatásra leendő elég. Azonban nagy tekintélyű segéd társaim, a rátok bízott ügyben idő előtt ne ítéljétek (Kor. 4. 5.). Éljétek boldogul, istennek és az ő egyházának legnagyobb hasznára mindnyájan a hányan vagytok, egy üdvben, Krisztusban véreim, üdvözölve általam. Liszván. 1639. szept. Miskolczi P. István.

Fővenyesi István meghalt Sajószentpéteren 1644. vagy 1645-ben, midőn Magyarországon messze mindenfelé halálhozó ragály dühöngött, a mint Szilágyi B. István feljegyezte mondván: meghaltak-e veszélyes betegségben: Tiszt. Gelei Gáspár szénior, szikszói lelkész. Varsányi Dániel abaujvári és Tornamegyei szénior, tokaji lelkész. Szentpéteri Mihály miskolczi első lelkész. Fővenyesi István, szentpéteri lelkész.²⁾

¹⁾ L. a zempléni egyházmegye anyakönyvét. 334—335. l.

²⁾ L. Szilágyi B. István „Zsinati Aktáit.” 49. l.

TÁRCA.

Magyar protestáns egyháztörténelmi emlékek.

I.

A szatmári partialis gyűlés pártját fogja Mezei Imrének, Hadadi Veselényi István szeszélyes főúr ellenében, 1656.

Causa agitata in congregatione partiali occasione Generalis Szathmarini, Domini Emerici Mezei ad contradictionem Magnifici Domini Stephani Veselini de Hadad discussa. Anno 1656. die 18. Junii.

Az ur ő nagysága tilalma ez, hogy Mezei Imrét az szent Generalis elő ne bocsássa, ne ordinálja. Az tilalomnak fundamentoma ez: mert hamis hitű; reversalisát violálta.

Ex altera vero parte, ezt Mezei Imre tagadja, his fundamentis: 1) Az szolgák három dologért szoktak szolgálni: oltalomért, becsületért, fizetésért. Az ur ő nagysága mindeniket violalta. Unde, violatis conditionibus, violantur pacta. Az oltalom nem volt, mert reá bocsátotta ő Nagysága szolgáját, nem inhibealta. 2) Böcsületében sem tartotta meg, mivel szakállát, aludtában, el metszette az Ur, contra Arti. regni 14. in Appendicibus. Fizetését sem adta meg ő Nagysága.

Deliberatum sanctae Societatis: Az partialis ecclesia Mezei uramat előbocsátja. Primo ezért, mert Mezei Imrét hivatlannak nem találja. Az reversalis után metszette el szakállát, mely constal az levelekből. Ezzel az cselekedettel ottan mindjárt fölszabadította az ur Mezei Imrét az liga alól. Az második conditiot is violalta az ur, mivel mostan is flo. 23. den. 50 pénz fizetése vagyon oda, mely constal az levélből. 3) Az mi illeti az ő Nagysága contradictioját: nem állhat meg, mert citatio nélkül való. Citatio vero est fundamentum litis. 4) Tudta ő Nagysága holott légyen competens foruma, de nem kereste. Az partialis ecclesia pedig két izromban is certificalta ő Nagyságát Mezei uram dolga felől. Minémű revolutiója légyen ő

Nagyságának Tornai uramhoz, kezünkben vagyon. 5) Az tavalyi, Debreczenben celebraltatott szent Generalis mostanra hadta vala ordinalását Mezei uramnak. 6) Maga supplicálta az urat sok szenvedései után is, hogy fizetne meg és adna ő Nagysága újabb conventiót és szolgálna fizetésért. Mindezeket cselekedvén és ezekre semmit nem hajtván az ur, az reversalis kötele alól felszabadult, melyre képest a partialis ecclesia az ordinatiótól el nem tiltja, hanem előbocsátja Mezei Imrét, hozzá kötvén ezt, hogy levelei mellé hitit kívánhatja az Generalis ecclesia. Haec causa approbata, confirmata a sancta Generali; unde et sancto ministerio coronatus praedictus frater Emericus Mezei. Sicque finita causa anno et die, locoque supra nominatis ac introscriptis.

II.

A debreczeni egyházmegyei zsinat két kánona a lelkészi szolgálatok illetéktelen gyakorlói ellen. 1660.

Acta partialis Ecclesiae in congregatione Debrecini habita. Anno 1660. die 1. 10-bris.

Primum ante omnia placuit almae societati ut novi duo canones conderentur de quibusdam pastoribus ecclesias Dei invadentibus, qui sic leguntur:

Quicumque ex pastoribus vacantibus ecclesias Dei contra praescriptos canones invaserit et ministerii actus exercuerit: talis in perpetuum cum vestimentorum dilaceratione ab Ecclesia deponitur. Verum ecclesiae pastoribus suis destitutae prospiciant mature ex consensu dominorum seniorum de pastoribus conducendis.

Si vero Politicus aliquis inventus fuerit, qui ministerii actus exercuerit, utpote funerum deductiones, publicas preces, eo quod ministerium et varadiensis Passa libertate recenter donata confirmavit, talis a politico magistratu, excommunicatione ecclesiastica intercedente, severe puniatur.

III.

A debreczeni partialis zsinaton jelen volt lelkészek adakoznak Lisznai Pál debreczeni tanár krónikájának kiadási költségeire. 1689. június 6.

Collatio Reverendorum Fratrum ad imprimendam chronologiam Reverendi Pauli Lisznai.

Clarissimus Senior noster Paulus Szenci duc. 1. (arany)	R. P. Walyi Flor. 1.
Rev. Veresegyházi Tall. 1.	R. Nyirityházi Den. 120.
R. Szilágyi Tall. 1.	R. Wadászi Flor. 1.
R. Szenci, Szoboszl. Flor. 3.	R. Losonci Flor. 1.
R. Petrus Ujfalusi Den. 75.	R. Csekei Flor. 1.
R. Szentpéteri Tall. 1.	R. Bonyhai Flor. 1.
R. P. Nádudvari Den. 120.	R. Turi Flor. 1.
R. Győri Flor. 1.	R. Borsai Flor. 1.
R. Steph. Walyi. Flor. 1.	R. Halászi Den. 120.
R. Jerem. Matócsi Flor. 1.	R. Sződi Flor. 1.
R. Csengeri Flor. 1.	R. Sárjai Flor. 1. Den. 50.
R. Gyarmati Flor. 1.	R. Kállai Fl. 1.
R. Rapóti Flor. 1.	R. Debreceni Fl. 1. den. 50.
R. Hejcei Flor. 1.	R. Böszörményi Tall. 1.
R. Félfalui Den. 120.	R. Bátorkeszi Flor. 1.
R. Harsányi Flor. 1.	R. Andreas Liskai Flor. 2.
R. Nanási Flor. 1.	
R. Piskolti Flor. 1.	

Eredetiekből közli

Révész Imre.

A megromlott magyar szófűzés egy kitűnő példája a múlt század elejéről.

II. Rákóczi Ferenc szózata Szoboszló városához. 1707. januar 6.

Nos Franciscus II. DEI gratia Sacri Romani imperii et electus Transylvaniae Princeps Rakóczi Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes, pro Libertate Confoederatorum Regni Hungariae Statuum, necnon Munkacsensis et Makovicziensis Dux, Perpetuus Comes de Sáros, Dominus haereditarius in Sáros Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyo, Lednicze, Szerencs, Onod etc. Universis et singulis quorum interest seu intererit signanter autem strenuis et agilibus Ductori caeterisque oppidi hajdonicalis Szoboszló in habitatoribus praesentium notitiis habituris fidelibus nobis gratis, salutem et gratiam nostram. Mely nagy ohajtásokkal várta kiki az idegen nemzet kegyetlen uralkodásának lelkünket is a földre lecsüggesztő s vas ígá-hoz hasonló járma alatt, régi eleink által sok drága magyar véren fundáltatott, az által oltalmaztatott hajdani dicsőséges szabadságának

ujonnan való helyreállítására szolgáló napját, és Isten jóvoltából az
 feljebb elmúlt esztendőkből az magyar igaz ügynek kezünkbevétele
 kezdetin is minémű repeső indulatokkal és a próbán (tán porban?) ta-
 podtatott haza nyomorult sorsát az idegen nemzeten bosszút nagy örö-
 mest állani kívánó szívvél viseltettek mindennek a haza fiai közül,
 nyilván vagyon a keresztyén világ előtt, de legközelebb juthat kinek-
 kinek hűségek közül is emlékezetiben, mely megkeseredett s fájdal-
 mas szívvél érzette, szemeinek bőséges siralmival könnyezte légyen
 az megnyomorított magyar haza igaz ügye mellett isten jobb keze
 erejével ez előtt való hajdani időkben az kegyetlen, vérünket s javun-
 kat szomjuhozó, dicsőséges szabadságunkat gyalázatos, és igaz ma-
 gyari virtusokkal teljes vérhez nem férkezhető jobbágságra világ
 csudájára változtató német nemzet ellen kikölt és meghalhatatlan em-
 lékezettel a szabadságnak megbecsülhetetlen drága kincsét végre
 diadalmasan megnyert boldog emlékezetű fejedelmek s méltóságos
 édes eleink által hűségek eleinek az közönséges ügy mellett állhata-
 tos serénységgel s jó hazafiusággal megmutatott fegyverviselésére
 adatott szép privilegiumoknak megrongyollódását és maga sorsának
 kótyavetyén lett árultatását, s ahozképest mely bátor vitéz szívvél fe-
 lesége s gyermeki elhagyásával és az kegyetlen igának nyakárul való
 letétel szabadsága megnyerése és az istentelen nemzeten való méltó
 bosszuállás kedvéért minden javaihoz való ragaszkodásnak félreveté-
 sével mindjárt első indulásunk kezdetén indult kiki hűségek közül
 fegyverét fegyverünkkel öszvekötni és nemzetséges ellenségünk ellen
 az óhajtott szabadságért velünk együtt kikelni, nyilván vagyon min-
 denek előtt; de nem reménlett álmélkodással értjük, hogy az ellen-
 ségnek mostani metusával történt kibontakozáson és az köz jónak
 szeretetihez képest ambár nagy mértékben szenvedett mindazon által
 tűrhető kárvalláson sokan Hűségek közül megütközvén, és hogy egy
 hirtelen az régtőlfogva óhajtott s már Isten szent segedelmével közel-
 gető szabadságunk céljára igaz ügyü fegyverünk még egészen nem
 juthatott, reménységekben megcsökkenvén, magyar vitéz bátorságu
 indulatjok még maradékoknál is gyalázatban forgandó levetkezésével
 kívánnák magokat az továbbvaló fegyverviseléstől elvonni s veszendő
 marhájoknál az dicsőséges szabadságot, keserves jobbágságnál az
 örvendetes uraságot alábbvalónak tartván, az midőn annak szintén el-
 éréséhez nemzetestül közelgetünk az kevés ideig tartó fáradtsággal, s
 de nagy jutalommal járó pályafutást félbehagyni, milyet jóllehet ve-
 zérleő fejedelmi autoritásunk szerint példás és örög emlékezetben
 maradandó büntetéssel is, hogy az oly magok s nemzetek javának fél-
 ben szakasztását restségekkel akarók igaz ügyü fegyverünktől való

magok elvonását állhatatos serénységre megfordítani ugyan csak nem akarnák, megorvosolhatnánk, és ha megátalkodását az olyanoknak tovább is látandjuk okvetetlen arra is kifakadunk; mindazon által ezen Patens levelünk által elsőben is kinek kinek parancsoljuk és adjuk eleiben, hogy minekutána publikáltatását hallandják, ekkédig tapasztalt nagy regressusokkal folyt és már Isten vezérléséből hamar időn jó véget érő ügyünknek köz akarattal s erővel való elvételére alkalmatos fegyverekkel s egész hadi készüllettel, az hova Tekintetes Nagyságos Károly Sándor generalis mezei marschal és commendirozo Generalis ur rendelése kívánja nagy serénységgel concurráljanak, kárvallások helyett örvendetes jó nyereséget találván, minden bizonynyal, másként valakik hátraállóknek ezentul comperialtatnak, Isten szabadságunkat megmutatván, annak részesi sem magok sem maradékok semmiképen nem lesznek és az jó hazafiuságért ajándékoztatott s általunk is confirmaltatott privilegiumokkal csak azok fognak élni, a kik állhatatos fegyverviseléssel azzal való élhetésére magokat és maradékokat érdemesekké teszik. — Datum in arce nostra Munkács, die sexta Januarii, Anno millesimo septingentesimo septimo.

Fr. Rákoczy m. p.

Franciscus Aszalai m. p.

Nagy fejedelmi
pecsét.

Az eredetiből közli
Révész Imre.

Gr. Esterházi László rozsnyai püspöknek Gömör vármegye közönségéhez intézett levele.

Inclita Universitas! Nos Ladislaus divina miseratione Episcopus rosnaviensis, quod in errore versanti fideli nostro dilecto in Christo filio Georgio Pletrich circa coemeterium szentkirályiense scripsimus, id pleno jure et auctoritate praesuleae jurisdictioni nostrae competente nos fecisse omnis patriae filius recognoscere tenetur; cujus facti, quamvis ei stricto sensu in omni puncto porro quoque inhaeremus, cum universitas Gömör et Kis-Hont adunitorum superrevisorium absolute nec sit, nec esse queat, laesivas die 8-a julii anno currente e generali congregatione ad nos directas ejusdem Incluctae Universitatis literas pro nullis declaramus. Datum in episcopali civitate nostra Rosnavia die 9-a mensis septembris 1819. Ladislaus Episcopus mpr.

Gömör megye válasza. Méltóságos Gróf Püspök! Nagyságodnak e folyó hó 9. napján hozzánk intézett, s 1344. számmal megjegyzett hivatalos levelét vévén, megvalljuk, hogy annak szokatlan formája és foglalatja első pillantásban elnémított, majd ismét mosolygásra, majd félretételre, majd bosszantásra, majd egyéb kedvetlen következtetésekre érzésekre gerjesztett bennünket.

Megbotránkoztunk t. i. általában mindnyájan ezen hivatalos levélnek mind rendkívül való külső formáján, mind éppen nem várt belső foglalatján. Mert a mi az elsőt nézi, azt sem úgy mint hivatalos levelet nem nézhettük, sem úgy mint ellenmondást nem tekinthettük; sem végre úgy mint parancsolatot el nem fogadhattuk.

Levélnek sem nézhettük azért, mivel az a szokott forma — cortesia—és titulatio nélkül szükölködött; ellenmondásnak nem tekinthettük azért, mivel az annak módja szerint nem készült; de egyébaránt egy közönségnek (universitas) valamely tagja, a milyen Nagyságod is, azon közönségnek tette ellen, azon közönség előtt ellenmondással sikeresen nem élhetne. Parancsolatnak pedig nem fogadhattuk azért, mivel parancsolatokat, kivált egy törvényes kormányzásokra (jurisdictionora) egyedül a koronás fejedelem, s annak képviselői szoktanak, még pedig csak az 1790. értelmében foganatosan adni, nem pedig egy — akár magános személy, akár pedig más akármely jurisdictio.

Nem vitatjuk mi Nagyságodnak törvényes tehetőségét, megengedjük, hogy Nagyságod egyházi törvényes jussaival szabadon élhet; de valamint ezen tehetőségének és jussainak határát ismerjük: úgy meg is kívánjuk, hogy Nagyságod azt szünet nélkül szemei előtt tartván azon kívül ki ne terjeszkedjék; mert valamint Nagyságod, mint egyházi jurisdictio méltán megvetésnek vagy sértésnek magyarázhatná azt, ha mi, Nagyságodhoz intézendő hivatalos levelünkben, a magunk törvényes hatalmával parancsolásképen élni kívánnánk: úgy viszont Krisztus urunknak szent Máté evangelioma VIII. részének 12. versében hirdetett isteni szavait, mint hív követői s jó keresztyének kívánjuk megtartani s Nagyságoddal is megtartatni abban, hogy: „valamit akartok, hogy cselekedjenek az emberek ti veletek, azont cselekedjétek ti is azokkal.“

Megbotránkoztunk ezeknél fogva az említett hivatalos levélnek rendkívül való külső formájában; de megbotránkoztunk még annak éppen nem várt belső foglalatjában is.

Ugyanis minek utánna mi, a Nagyságodnak Pletrich György urhoz irt hivatalos levelében ejtett sértegető s botránkoztató kifejezésekre megelégedtünk azzal, hogy Nagyságodat, mint egyik fő pász-

tort, s több lelki tanítóknak kormányzóját, a világ megváltójának, s az emberi elmét legjobban megvilágosító, egyszersmind az emberi szeretetet mindenek felett gyökeresítő Idvezítőnek isteni ígéire emlékeztetvén, egész bizodalommal és barátsággal egyedül arra megkerestük, hogy tanácsadóit jobban megválasztani, tanácsadásaikat jobban meglátolni, s egyszersmind mind szavaiban, mind leveleiben a haza törvényét s egyébaránt is a felebaráti szeretetet, jó harmoniát, a velünk való egyet értést, közönségesen mind maga megtartani, mind alattvalói által megtartatni ne terheltesen — s úgy is mint magyar hazafi s maga is földes ur, soha meg ne engedje, hogy valaki közülünk akármely szín alatt, törvényes földes uri jussainak szabad gyakorlásában, legkisebb részben is háborgattassék. Ezen, s ebbeli bizodalmas, barátságos megkeresésünkre koránt sem vártuk, hogy Nagyságod, mint nagyszületésű s nagynevelésű gróf, és egy világosodott püspök, ezen megkereső levelet sértő levélnek fogja nézni; mert, mivel sértetett azon levélben Nagyságod, mi most sem látjuk. A szent írás ígéinek előhordásával nem, mert azzal egy főpapot megsérteni nem lehet, a haza törvényének megtartására s tartatására való kéréssel sem, mert azzal minden hazafi, minden különbség nélkül tartozik.

Nem lehet tehát sértegető azon levél, hanem sértegető azt balra magyarázni, s még sértegetőbb azt megvetőleg semminek kikiáltani. Ezt már nem lehetett egy magyar hazafitól, annnyival inkább nem, egy az ő jószívűségéről, s nyájasságáról közönségesen ismert, tisztelve szeretett Esterházi mágnástól várni.

Váratlan volt tehát ezen rendkívül való válasz-levélnek foglaltja, a most mondott okoknál fogva, de még váratlanabb volt abban Nagyságodnak abbéli kinyilatkoztatása, mely szerint a Pletrich György urhoz intézett levelében sürűen elhintett, a catholicus statust botránkoztató, az evangelicus statust pedig sértegető kifejezéseket, melyeket mi nem a Nagyságod szüleményének lenni véltünk, most minden pontjaiban a magáénak fogadni, s azt kimondani tetszik.

E szerint tehát nem más, a ki Nagyságodnak nagy nevével alávaló módon visszaélni bátorzkodott volna, hanem maga. — Nagyságod mondotta és írta azt, a Pletrich György urhoz intézett hivatalos levelében az 1819. esztendőben, más vallás a r. catholika hiten kívül nem idvezít, s ezt tartani, s így az evangelicusok temető helyét megáldani, vagy szentelni pokolra siettető, vagy vezető bűn legyen. — Nagyságod mondotta és írta azt, hogy az evangelikusok vallása már Krisztus urunk által megátkoztatott. — Nagyságod mondotta és írta azt, hogy az evangelikusok iránt való szeretetének legnyilvánvalóbb jele az, hogy az ő kedvéért, nem ördögi módon politizál (?). Nagyságod maga

mondotta végre és irta azt: ne légyünk türedelemmel a holtak iránt, kiket, ha az evangélika vallásban tudva meghalnak, pokolra ítélünk s kárhoztatnunk kelletik, ha idvezülni akarunk. — Ezeket mondván és irván megfélejtkezett Nagyságod, isteni megváltónk szent Máté 27. r. 37. versében beiktatott e következő felséges tanításáról: „ne ítéltesetek és nem ítéltek, ne kárhozzatok és nem kárhoztattok;“ nem különben szent Pál apostolnak Róm. 14. 4. versében reánk maradt ezen isteni mondásáról: „Te kicsoda vagy, hogy másnak szolgáját kárhozzatod? Ki ki az ő tulajdon urának áll és esik, megerősítetik pedig, mert az isten megerősíti azt.“

De mindezeknél több az, s az evangélikus statust sértegetőbbek, a r. katolikus statust pedig botránkoztatóbbak, hogy kitől, mint magyar hazafitól, a haza törvényeinek tudása méltán váratthatik, a bécsi és a lintzi békekötéseknek, úgy az 1608. esztendőbeli 18., az 1790. esztendőbeli 26. honi törvénycikkelyeknek ellenére, a többször említett levelében ejtett abbeli nem várt kifejezései, hogy az evangélika vallás csak eltűrt, elszenvedett vallás legyen; nemkülönben, hogy azon törvényes evangélika vallás—protestantismus—követői protestansok legyenek, s végezetre a mi legtöbb, hogy azon evangélikusokat, kiket a törvény a r. katolikusokkal mindenekkel egyforma vallásbeli szabadságokkal felruházott, s az ő törvényes valóságokat ő felsége, a mi kegyelmes királyunk is elismerte, Nagyságod, mint ő felségének egyik jobbágya, csak türi, csak elnézi.

Nem csuda tehát, hogy mi mind két részről Nagyságodnak ezen nem várt kifejezéseim nem kevésbé megütköztünk. Nem csuda, hogy egyik közülünk azokat közügyésszi perrel megfenyítetteti, másik része pedig egyenesen ő felségéhez, úgy is mint apostoli királyhoz, s egy-szersmind úgy is, mint közönséges orvosló atyához teendő, jobbágyi alázatossággal készíttendő panasz irással megigazíttatni, vitató szólásaik utján törekedtenek.

Ezen hosszas vitatásban azonban engedtünk mi, noha magunkat nagyon megsértve, botránkoztatva éreztük, első vice ispánunk márkusfalusi Marjássy István ur abbeli hathatós közbenjárásának, hogy minekutánna mi, az e tárgyban Nagyságodhoz írott levelünkben, Nagyságodat a felebaráti szeretet gyökeresítő isteni szent ígéire emlékeztettük; emlékeztettük leginkább is a többek közt szent Máté. v. 44. s több verseiben érdeklett ellenség szeretetére, maradjunk, mint azon isteni tanítónak hív követői s jó keresztyének ezen principiumok mellett, s mutassuk meg cselekedettel is, hogy Krisztus urunknak, szent Lukács 13. 34. versében örök emlékezetül feljegyzett, abbeli isteni példáját követjük, mely szerint ő még a keresztfán

is ellenségeiért könyörgött. Nagyobb lelküséget mutat az, hogy sem a kislelkű boszuálló kívánság.

Ezen s e szerint előterjesztett közbenvetésére tehát tisztelt viceispán urnak végezetre reá hajlottunk, s elállván minden részben lehető keresetünktől, kívántunk, mint Krisztus urunknak hív követői s jó keresztyének, az előhordott isteni igék, a keresztyéni principiumok szerint Nagyságodnak megengedni, remélvén, hogy ezen lépésünkkel Nagyságodat jószívűségünkről meg fogjuk győzni, egyszersmind reá fogjuk birni, hogy bár mit hidjen és tartson a maga hitágazataiban, s bár mi módon gyakorolja is főpapi jussait a maga törvényes alattvalóira nézve: mindazáltal akár beszédjeiben, akár leveleiben a haza törvényét, úgy az isteni törvényt is, mely a felebaráti igaz, nem szinlett szeretetet megtartani, gyakorolni parancsolja; nemkülönben Krisztus urunknak szelid és szent példáját, a ki szent Pál apostolnak Filipp. 2. 5. s több versei szerint is, s mint Isten fia is legalázatosabb volt, Nagyságod is mindenkoron megtartani, alattvalóival is minden esetben megtartatni ne terheltelessék.

Egyébaránt becses uri jóvoltaiba ajánlottak, szokott tisztelettel maradtunk. Kelt az 1819. esztendő szent Mihály hava 18. napján, Rimaszombat városában tartatott közgyűlésünkből. Nagyságodnak készköteles szolgálai Gömör vármegye, közönségesen.

Közi Lukács Ödön.

Egyházi régiségek*).

4) Majores.

Articuli majores ex verbo Dei et lege naturae compositi ad conservandam politiam ecclesiasticam et conformandam vitam christianam in omnibus ordinibus necessariam. Debrecini anno Dni 1633. Az előbeszédben: mondja a szerző Horhi Juhász P. „A lelkipásztorok tiszte vigyázni tanulni, serénynek lenni az uralkodó bűnök legyőzésében, de fájdalom! sok lelkipásztor megvetve a mennyei tudományt gyönyörbe merültek, nem olvasgatják a szent írást, részegeskedés által elméjüket megtompították, itt intjük azért a lelkipásztorokat figyeljenek e cikkekre sat. Irtam 1567. szeptember 1. Aláírva: Mindazon lelkipásztorok, kik a Debreczenben 1567. február 24. szent gyű-

*) L. SPF. 1865. 79. l.

lésben Tiszán innen s tulról ezen cikkeknak, és a Helvetiában Zü-
rickben kiadott confessionnak 1567-ben a genevai egyház végzéseivel
egyetemben aláírták.

I. Azoknak vádaskodása ellen, kik minket cyclopsoknak, törvé-
nyen kívüli barbarusoknak azért neveznek, mivel helyet adunk a cy-
clopsi anarchiának és zabolátlan szabadosságnak — végeztük: mint
Isten minden dolgot előre tett végzések után intéz s igazgat: ugy
lenni kell az egyházban is megalapított jó rendnek. Mondjuk tehát:
alávalóbbak a barmoknál, kik fejetlenkedéssel s (ataxia) uralmi
vágygyal megháborítják az egyházakat.

II. Az egyházban hiábavaló dicsőségvágyból, vetekedésből sat.
semmit sem kell cselekedni, hanem mindent szeretetből s alázat-
tosságból.

III. Az egyháznak minden kegyes és szent rendeleteit Isten
igéjéből kell méríteni.

IV. Ugyanazért a tan igazsága s egyház szertartásaira nézve a
szent írást kell követni. Bünyösen cselekszenek tehát azok, kik el-
hagyva az igazságot az antichristus pápát követik az ő munkáiban.

V. Ne merészeljen senki önfejléget ujtani a keresztyén hit cikke-
lyeit s szertartásait. Ha valamit javítani kell, terjesztessék az a köz-
gyűlés elibe.

VI. A hitlenségnek kedveznek a fejedelmek s pásztorok, ha a
hamis tudományt meg nem tiltják, s most is ha a Servét és Sabellia-
nusféle tévelygéseket meg nem büntetendik, meg fogja őket verni
az Ur, mint Zedekiást 3. Moz. 20. 4. Moz. 35.

VII. Kell, hogy a lelkipásztorok a symbolokban, hitágazatokban
foglalt tudományra, s a sakramentumok, szertartások gyakorlására
nézve egy akaraton legyenek, hogy szakadások elő ne álljanak az
egyházban. Tanítani kell tehát a külső, s a belső keresztségről, az
elválasztottaknak tett isteni ígéretekről, ugyanazoknak köteleessé-
geikről, t. i. egy Istenben hisznek, egy megváltót ismernek, s szentül
élni igyekeznek, kerülve az antichristus pápa undokságait. Az uri
osztályban adják elő annak szellemi oldalát, tanítván az élő kenyréről, s
külső formáját, t. i. mire való, mi a haszna, t. i. hogy az ujszövetség
pecsétje Krisztus vére által, nekünk Krisztussal egyesülésünk van
— mikép kell élni az urivacsorával? — Midőn a kereszteleési taní-
tást elvégezte a lelkipásztor, kereszteleje meg a gyermeket így szól-
ván: „Én tégedet moslak, feresztelek Atyának, Fiúnak és Szent Lé-
leknek nevében s végre áldja meg a kereszttel, ha kivihető, egé-
szén meríttessék be a kised, mert így keresztteltek az apostolok is.
Az urvacsoraosztáskor is először imádkozzék, imádkozás után vévén

a kenyeret, mondja fel a szereztetésigéket, s osszsa ki először a kenyeret, utána a bort, közben kérdéseket téven s tanítván a hallgatókat. A kiosztás után imádkozzék s bocsássa el a népet.

VIII. A gyülekezetben egyedül Isten igéjét kell hirdetni s nem az apokrifus könyvekből tanítani, a józan felfogásu commentáriusokat a tárgy értelmezésére nézve használni kell.

IX. Az írás magyarázatában figyelni kell arra, hogy az ó s új szövetségek, a törvény s evangéliom, a régi és az új szertartások megkülönböztessenek.

X. A nyilvános predikálást úgy kell végezni: némileg hogy csak a postillák, de a proféták s apostolok írásai is magyaráztassanak, az alapigeül választott szentirási helytől a predikáló el ne távozzék, hanem azt pontonkint felfogva magyarázza meg, textus felvétele után beszédjét egy summába foglalva mondja el, azután a szöveget magyarázza meg s abból hasznos tudományt merítsen, egy óránál tovább a tanítást nem kell huzni, hogy el ne unják a jelenlévők magokat.

XI. A bolond és hiábavaló beszédet megvetvén, csak a mi a szentírásban találtaik, azt kell tanítani.

XII. Átkozott legyen, ki tanításai s szertartásaiban az antichristus pápa s eretnekek tévelygéseit követi.

XIII. Krisztust Beliállal, a világosságot a sötétséggel egybe nem kell kötni. Valami csak kigondoltatott Isten beszéde ellen, mind hasztalanság az, ördög plántálása.

XIV. Valami a papizmust s az antichristus országát az Isten tiszta beszédéből megfertőztetve átültetett, a kegyes s bölcs férfiak által mindazt ki lehet tisztítani — tisztákká lesznek.

XV. A misemondó öltönyöket a mise áldozattal együtt elvetjük, öltönyeink a polgári életből, keresztyéni szabadsággal, a természeti szükségsekhez alkalmazva választatnak, távol legyenek azonban minden fényüzési pompák ruházatinktól. A szentírás mit sem mond a ruházat formájáról, hanem hagyja azt a fiak szabadságára, mert az uré a föld és annak teljessége.

XVI. Isten igéjét hirdetni lehet a pápistaság mocskaitól megtisztított helyeken — elhárítván oltárt, bálványokat sat.

XVII. Az éneklést mint istentiszteletünk egyik részét gyakoroljuk s megrendeljük, mely legyen nemzeti nyelven, érthetően készítve. A symbolumot, imát vagy anyagi éneket, antiphoniákat lehet énekelni, de az orgonát, mely az antichristus táncos miséjéhez van alkalmaztatva, a többi bálványokkal kivetjük, mert ennek nincs semmi haszna az egyházban, inkább jegye s alkalma a bálványozásnak.

XVIII. Senkit ordinatio nélkül a papi hivatalra nem szabad alkalmaztatni.

XIX. A papok ordináltassanak a közgyűlésbeliek, presbiterek collégiumában az egyház tudós előljárói és püspöke által.

XX. Mint az egyházaknak pásztorokat, úgy a lelkipásztoroknak előljáróul püspököt rendelünk.

XXI. A superintendens a széniorok beegyezésével járjon el hivatalában s ne önkényileg. Gyűlés tartassék egyszer kétszer évenként, melyet a visitáció megelőzzön s a bűnösök a gyűlés által megbüntetessenek.

XXII. Vasárnap új házassokat esketni tilos, szombaton is, mely az Ur napját előkészíti.

XXIII. Az új házassok egybekötésére az esküvést helyeseljük.

XXIV. Csak szabad személyek léphetnek házasságra, megkötve maradnak a nősparáznák, törvényszékileg el lévén választva. Bár a házasság a 2. s 3. izig van csak eltiltva az ó szövetségben, de az erőtelnek hogy meg ne botránkozzanak, a 3. s 4. izig eltiltjuk a házasságokat.

XXV. A házasságot nem bontja fel a fogság, bár meddig tartson is, ha azt az egyik fél erőszakolva viseli, s hűsége megmaradt, és vallását nem változtatta, ujonnan nem házassodott; de ha tudni nem lehet él-e halt-e a fogságba hurcolt társ: várjon a biztos adatok után a jegyes négy, s a házasságban élő fi, nő 6 évig, s ha újra házassodott is társa, a haza került tartozik régi társát ujlag visszavenni. Róm. 7. 3. A második férjnek tulajdonaivá lesznek a magzatok, vagy úgy akarván a nő, megosztozzanak. A bűnös tett miatt elfogyozott férjnek, ki többé vissza nem bocsáttatik, nője ujlag férjhez mehet. Róm. 7. Móz. 7.

XXVI. Ki 13. éves korúnál ifjabbat esket ifjabbal vagy öreg korut 16, 15 éven alólvál, hivatalától megfosztatik s az egyházból kirekesztetik. Ezek. 16. 7, 8.

XXVII. Minden egyházi (clerici) a széniornak engedelmeskedjék, de a szénior is korlátlan ne uralkodjék amazok felett. 1. Pét. 5. Zsid. 13.

XXVIII. A gyűlésekben meg nem jelenő papok kimozdítassanak

XXIX. A lelkipásztorok elbirható terhet vállaljanak. Szükség esetén szolgálhatnak két három egyháznak, építvén Isten országát.

XXX. Egyik pap a szomszéd egyházba csak ha hívják úgy menjen szolgálni.

XXXI. A hivatali év kitölte előtt el ne hagyja ekklezsiáját, csak év után esperese tudtával.

XXXII. Mindenik széniör, presbíter jegyzetben tartsa megyéjének határát, hogy más megyében ne kormányozzon.

XXXIII. Mig a szolgálatban lévő pap el nem bucsúzott, más pap addig nyakára ne jöjjön. 2. Thess. 3.

XXXIV. A lelkipásztornak jutalma megadassék. 1. Tim. 4. 5. 1. Kor. 9.

XXXV. Tiltatik papnak, rektornak hivatalával ellenkező dolgokba vegyülni: p. o. katonáskodni, hajduskodni, adót, vámot, árendát, tizedet szedni, tiszttartóskodni, rustikálni, mert két urnak nem lehet szolgálni.

XXXVI. Háznál multságból, kertben vagy szükség esetén mezőn és szőlőben is dolgozhatik a pap, ha általa hivatala nem szenved, példa erre Pál Rómában. Csel. 28. Tiszteességesebb dolog azonban az ily munkákat megbizottak által végeztetni.

XXXVII. A papok mint a föld savai minden bünt, melyért törvénybe idéztethetnének, kerüljenek, legyenek feddhetetlenek; koresmába menni általában tiltjuk. Kevélység, fősvénység, részegség, káromkodás bűnében lévő pap elmozdítottassék.

XXXVIII. Az egyházban zavart indítókat, uralgásra vágyókat ki-mozdítottatni rendeljük az egyházból. 2. Kor. 12, 13. 1. Kor. 1, 3. 6.

XXXIX. Henye, részegeskedő, irigy, kóbor pap mozdítottassék el.

XL. Rektorok tisztelettel viseltessenek papjaikhoz, ezek is a a rektorokat illetéktelen munkára ne kényszerítsék.

XLI. Kik nem tanítanak, s vasárnapon kivált, hanyagok, igen vétkeznek 1. Kor. 9. 3. 4.

XLII. Papnak bibliája, commentárusai legyenek, ezek az ő fegyverei.

XLIII. Fényüzést a ruházatban pap, papné kerüljék. 1 Tim. 3. 4.

XLIV. Asszonyoknak semmi egyházzolgái munkát: keresztelest sat. végezni nem szabad.

XLV. Mindenkoru egyént meg kell keresztelni. De kik megvetik az ígét és sakramentomokat, p. o. a cigányok, azokat a sakramentomokban nem kell részeltetni.

XLVI. A predikálásra s sakramentomok kiszolgáltatására alkalmas időt, helyet kell választani.

XLVII. Kiket kell kizárni az egyházból? Tolvajokat, nősparáznákat, káromkodókat, hamis esküvőket, részegeseket, megelőző egy-kétszeri megintés után.

XLVIII. Nem a juhok a pásztort, de a pásztor igazgatja a juhokat. Tehát bátran tanítson a lekipásztor, félretéve a hízélgést, félelmet.

XLIX. Feddjék meg a bűnt a lekipásztorok minden emberben, fejedelmekben, nemesekben, alattvalókban s ne kiméljék — rajta legyenek alkalmas s alkalmatlan időben s ne csak a templomban, de kívül is akképen járjanak el a feddőzésben. —

L. Miféle egyházakat kell pap nélkül hagyni? A melyek papjaikat nem becsülik, nem fizetik, bűnökben élnek. Mát. 10, 18. Róm. 6. 13. 2. Thess. 3.

LI. A kirekesztés után a megtérőket vissza kell fogadni.

LII. Katekizálni kell a hitvallást; tizparancsot, urimát tanítván.

LIII. A megrögzött bűnösöknek semmiféle szolgálattal, temetés, esketés, urvacsorakiosztással nem tartozunk, a mi szent, az ebeknek nem kell vetni. Mát 7, 10.

LIV. Miféle bűnök halálos bűnök? Emberölés, paráznság, hamis eskü, bálványimádás, nősparáznság, vérfertőztetés férfiakkal, barmokkali közösködés a biblia szerint.

LV. Tisztviselők, fejedelmek igazak, kegyesek legyenek, a bibliát olvasgassák. Ha a bűnt nem büntetik vagy lágyabban mint kellene (péld. szokás a nősparáznát bikacsökkel (muleta taurina) elverni) egyet értenek azon bűnösökkel s velek büntettetnek az Urtól.

LVI. Miféle bűnösöket lehet feloldozni a büntetés alól? Ki nem akarva ölt embert sat. 2. Móz. 21. 5. Móz. 19, 21. 22. 3, Móz. 2, 4.

LVII. Istentisztelet helyéül a tiszta helyeket kell választani, hol nincs árnyékszék, sertésöl, s holtak dögleletes levegője nem terjeng szélylyel. Mert kerülni kell, hogy az erőtlenebbeket megbotránkoztatassuk. Pápasták teszik, hogy templom alá temetkeznek. Temetkezni hol kell? kívül a községen, példánk erre Krisztus, a patriarchák sat.

LVIII. Ugyanazon templomban, hol pápista bálványozás gyakoroltatik, mi istentiszteletet nem tarthatunk.

LIX. A pápastáktól külön kell tartani gyűléseket, mert Krisztus szent közönséges egyháza. és a gonosztévők ekklézsiája együvé nem olvadhat soha. Zsolt. 26. 5.

LX. Az eretnekeket, ha tévelygésükben folyvást megmaradnak, kerülni kell: például a Sabellius, Ebion, Árius, Servét követőit. 1. Tim. 1, 3—6. 2. Tim. 1, 2—3.

LXI. Kárhoztatjuk azokat, kik a szentháromság képét festik, metszik, tisztelik különféle alakban és elkülönözve az elválaszthatlan személyeket egymástól.

LXII. Csecsemőket az anabaptisták, servetianusok bolondoskodása ellenére meg kell keresztelni épen úgy mint a felnőtt korban egyházunkba lépőket. Mert igéri Isten, hogy el nem távozik az ő lelke választott népétől s annak magva, magvának szájától. Esa. 59, 21. Krisztus ölébe vette a kisdedeket, nekik is ígervén az ő országát, és így gonoszul állítják a serveticus kutyák, hogy a kisdedek nem hallanak, nem tanulhatnak s ujjá nem is születhetnek, de a zsidóknál körülméltettek a kisdedek, a körülméltést pedig felváltotta a keresztség, közönségesen mondja Jézus: menjetek el minden népekhez és kereszteljétek meg őket. Pál apostol Stephanának egész családját megkeresztelte.

LXIII. A káromkodók, eretnekek Isten igéjéből győztessenek le, s ha ez nem sikerül, vettessenek ki az egyházból s a polgári tisztesség által ölettesse meg.

LXIV. A vizitációt gyakorolni kell 1. a lelkészekre, s 2. egyházakra nézve; tisztök ez a szénior, dékánoknak.

LXV. Mindenki fizetésével megelégedjék, más jövedelmét ne kívánja el.

LXVI. Az egyházi javakat, papi jövedelmi alapokat tilos elfoglalni, letartóztatni.

LXVII. Kívánja a szent lélek, hogy a főrendbeliek tartsák meg a normalis rendtartásokat, törvényeket s nem csupán csak az országos rendeleteket, emberi találmányokat.

LXVIII. Az alattvalók tartoznak felsőbbjeik iránt engedelmes-séggel, áldozással, javaik oltalmazásával, a fejedelmek is alattvalóik iránt védelemmel, igazsággal.

LXIX. A jövedelmeikkel meg nem elégedő s ragadozó fejedelmek igen nagyon vétkeznek.

LXX. A vétkező fejedelmeket bűneikért meg kell feddeni s büntetni.

LXXI. A nagy bűnökben élő fejedelmektől meg kell vonni a vallás jótéteményeit, mint Ambrosius kirekesztette az egyházból Theodosius császárt.

LXXII. A fejedelmek közül megfeddés alá jőnek a szent napok meg nem tartói, kik istentisztelet helyén urvacsorával a néppel együtt élni nem akarnak, nem dajkálják kegyelmesen isten egyházát, jövedelmükkel iskolákat, az egyházat nem gyámolítják, részegeskednek, az erkölcsi bűnösöket, eretnekeket nem büntetik, nem védik az özvegyeket, árvákat.

LXXIII. Elfogadjuk s követjük az Ignátiustól Bernhardig élt egyházi atyák írásaikat, nem különben a reformátorok műveit, ha azok

a bibliával s symbolokkal egyeznek. Bolondot tesznek pedig a kevély féltudós serveticusok, kik az ő ganéjukat, bolond állítmányaikat, bárdolatlan kifejezéseiket az orthodox atyák, kegyes egyházi doktorok tudományának elibe helyeztetik, s elvetik az apostoli, nicaei Athanasius Damascenus hitvallásaikat. A többi confessiók¹⁾ között elfogadjuk s aláírjuk azon helvetiai vallástételt²⁾, mely 1566-ban kiadott, s melynek a genevai lelkipásztorok is aláírtak. Valaki pedig a mi zsinatok által hitelesített confessiónkat és ezt a Tigurumban kiadott helvét vallástételt³⁾, vagy ezen istenbeszédéből meritett artikulusokat vakmerően elvetné, megbántaná s ezekkel ellenkezőt tanítana, egyházi ítéllettel által megbüntettetni ezennel rendeljük.

Ezen articulusok ujjolag kiadattak a Váradon 1691 jun. 6. tartott közzsínat által, háromszor kihirdettetek.

5) Minores.

Articuli Ecclesiarum cis et ultra Tibiscum verbo Dei collectarum ex prioribus selecti in generali synodo Váradini publicati anno dni 1577. die 6-ta februarii.

Előbeszédben írja Gönczy György debreczeni pap s fő szénior: Az egyházi fegyelem igen szükséges, ennek egyik része szabályokat, másika fenyítékre tartozó dolgokat foglal magába, ezekre szükség van, hogy valaki ne mondja, mintha törvény nélkül akarnának élni, sat.

I. Az egyházban mindenek ékesen folyjanak (eütaxia).

II. Az igaz Istent, kinek nevébe keresztkedünk meg, kell hirdetni, s tisztelni.

III. Az ifjúságot a templomban kátéra kell tanítani.

IV. Az eretnekeket legyőzni, s ha hinni nem akarnak, kerülni kell.

V. Az egységet meg kell tartani a tanban s szertartásokban.

VI. Isten igéjét tisztán kell hirdetni a biblia után.

VII. A lelkipásztorok illedelmesen öltözködjének.

VIII. A lelki pásztori hivatalviselését vizsgavétel előzze meg.

IX. A kereszteni bátorkodó bábákat büntetni kell.

X. A hivatalévet kitöltvén, erővel nem szabad megmaradni.

¹⁾ E confessiók alatt érti a csengeri, genevai, tarczaltordai vallástételeket.

²⁾ Helvét bővebb vallástétel, melyet Gvalter, Haller Béza terjedelmesebben dolgoztak ki Bullinger Henrik után, s áll 30 cziükelyből).

³⁾ Érte a genevai hitvallást, 1563-ból, mely már a gönczi zsinatban is 1566. jan. 23. elfogadtatott, s készítettett Béza Tódor által.

XI. A superintendens a széniorokkal együtt kormányozzon.
 XII. Ifjak éjjeli mulatsága, asszonyok paszitája tilalmaztatik.
 XIII. Esketni szombat, vasárnap tilos. Az uj párt ki kell elébb hirdetni.

XIV. Tisztes s szabad személyeket szabad csak egybeesketni. Csakis zsinat adhat engedélyt a különböző koraúak, hitehagyottak egybeadhatására.

XV. Papnak a lakadalmakba menni szabad, de tánc, zene következtvén menjenek haza.

XVI. Zsinatról elmaradó pap 3, esperes 6 ftra büntetessék.

XVII. A pap több egyháznak ne szegődjék, csak a mennyinek képes szolgálai.

XVIII. Senki más egyházában szolgálatot ne tegyen a helybeli pap hire nélkül.

XIX. A hivatali év kitelésével szabad csak papnak egyházát odahagyni a szénior tudtával.

XX. A szénior számba tartsa az ő egyházait jegyzékén, más tractusban ne disponáljon.

XXI. Mig az egyház papját ki nem elégítette, addig más pap ne merjen succedálni.

XXII. A lelkipásztor ha részegeskedik kimozdítottassék.

XXIII. A keresztséget, urvaosorát, esketést templomban délelőtt innepélyesen kell végezni.

XXIV. Tanítók tartozó tisztelettel legyenek papjaik iránt, ne kóboroljanak, gyűléseken papjaikkal együtt megjelenjenek.

XXV. A nyereségért szolgáló hűtlen, részeges sat. tanítók kimozdítottassanak.

XXVI. A henye tanulók a kapához, ekéhez küldetessének.

XXVII. Szeretettel, békével viseltessenek a papok a tanítóik iránt.

XXVIII. A gúnyiratok szerzői kimozdítottassanak.

6) Appendices.

Appendices Articulorum Ecclesiae.

In variis synodis generalibus pro gubernanda politia ecclesiastica statuta et in synodo generali Thasnadinum ad diem sextam Februarii anni 1633. in Domino coacta, publicatae et approbatae, nunc autem in publicum usum opera ac studiis Stephani St Kereszegi superintendentis emissae.

Előbeszédben említi: Ámbár az isten igéjében s az egyház rendszabályaiban a papi hivatal teendői eléggé körül vannak írva: mindazáltal az utósó idők emberei az isten törvényének is gyakran ellene törnek. Tetszett a tiszáninnen egyháznak közzsínatilag már régen megalapítani az egyházkormányzati szabályokat, melyeket időközileg is ujonnan alkotott szabályokkal öregbítettek, senki sem fogja tehát rossz néven venni tőlünk sem, ha a már több zsinaton kihirdetett kánonokat nyilvánosságra hozzuk függelék gyanánt. Ti azért kegyes lelkipásztorok éljetez ezen kánonokkal jó lelkiismerettel, hogy majd a pásztorok fejedelme feltegye fejétekre az igazság koronáját. 2. Tim. 4, 8. Amen.

I. Appendix Tasnadini. 1597. Mikor, hol szolgáltattassanak ki a sákramentomok nines meghagyva a szent könyvben: m. a. a keresztlési innepélyt Urnapján oly esetben tiltjuk, mikor a szülék e napon vendégeskedni akarnának, s tivornyázni, — e tivornyázási szándék nélkül Urnapján is kell keresztelni, kivált a gyöngékedő esecsemőt meg kell keresztelni.

II. Szatmár. 1608. Magános urvacsorálást a betegeknek engedünk ott, hol a pápista vallás maradványai még megvannak, de csak egy ideig, s ez esetben is legyenek a betegnek társai, kik vele kommunikáljanak.

III. Szatmár-Németi. 1607. Kik az urivacsora sákramentomát megúttálják, temetségi tisztességben ne részesíttessenek.

IV. Károly. 1605. Az urvacsorát ki kell osztani a 3 sátoros innepben s éven által 6 ízben.

V. Károly. 1605. Az új házásokát hétfőn sem szabad egybeesketni, mert az előző Urnapja készülétekkel megzavartatnék.

VI. Várad. 1624. Az új házásokát ott kell összeesketni, a hol a menyasszony lakik. Ha ezt a vőlegény papja ragadná magához, a menyasszony átszállíttatása után a bekövetkező zsinatig hivatalát vesztse.

VII. Várad. 1624. A kik nem illetékes papjok, hanem oláh, ruthén, pápista papokkal eskettetik össze magokat, az egyházból kirekesztessenek, s a magistratus által is megbüntettessenek; bünbánat után kell az ilyeneket vissza fogadni.

VIII. Várad. 1620. Az évenként előforduló innepek előtt két héttel, utána egy héttel nem szabad új házásokát összeesketni.

IX. Szatmár-Németi. 1621. Paráznakat polgári s egyházi büntetés kisenvedése előtt házaseletre esketni tiltatik, sőt míg meg nem térnek, kizárassanak az egyházból is.

X. Károly. 1614. Éjjel templomban isteni tiszteletet tartani nem szabad, nappal van annak ideje.

XI. Ugyanott. Karácson, husvét, pünkösztöt meg kell ülni a két utána következő napokkal; meg kell ülni a körülmélet, mennybemenetel innepét is, de Vizkeresztet (Epiphania) s a többit a pápistáknak hagyjuk.

XII. Várad. 1620. A lelkipásztorokat a széniorok eskütétel mellett exmittálják s előbb azokat a részletes zsinatokon is meg kell vizsgálni, s kik méltók a hivatalra, jelentessenek fel a gener. synodusnak, ordináltatás végett.

XIII. Tasnád. 1623. A lelkipásztor ha az egyház költségével ordináltatott, tartozik ugyanott két esztendeig szolgálni, ha a lelkipásztor csekélyebb lelki tehetséggel bír, 3 évig szolgáljon.

XIV. Ugyanott. A melyik lelkipásztor egyszer kilépett véglegesen hivatalából s más életmódot választott, a közzsínat ordinálása nélkül papi hivatalt nem viselhet ujlag, mert az ilyenekről szokták mondani: „desperatio facit monachum.“

XV. Várad. 1620. A helyét változtató papot csak a szénior hiteles levele mellett szabad másik tractusba, egyházba befogadni. Ez áll a rektorok s tanulókról is.

XVI. Debreczen. 1630. Hogy minden csalárdság kikerültessek, mindenik tractusnak saját pecsétje legyen.

XVII. Debreczen 1630. A főiskolák rektorai bizonyítvány levéllel bocsássák ki rektornak kimenő tanítványaikat.

XVIII. Báthor. 1631. Mivel e század jelen elaggott (decrepitis) évtizedében annyira megromlott az ifjak erkölce, hogy az ember nem tudja kinek higyen: annál fogva a rektorságra menendő ifjak tanítóiktól vett bizonyítványaikat az esperes által hitelesíttessék, különben a más iskolába kívánczó rektorokat mellőzzék.

XIX. Szatmárnémeti. 1607. A predikátor papi éve eltelése előtt egy hónappal jelentse be hallgatóinak ideje kitelésének közelgetését, kik is ha őt meg nem marasztják két hét alatt, jelentse a pred. állapotját széniorának, s ennek engedélye mellett más egyházba által mehet. Ki másképp cselekszik, hivatalától a zsinatig felfüggesztessék.

XX. Debreczen. 1630. A lelkipásztorok tisztességesen öltözködjének. Viselni nem szabad a fényűzést mutató öltönyöket, a nagy-száru csizmákat (cothurni), aranykapcsos mentét (pallium spintris exornatum), zöld és vas színre játszó tógát, melynek neve majszterköpönyeg, és széles aranyozott sujtással (deauratam latam versionem habens) ellátott nyakkötőt.

XXI. Várad. 1624. A papnők is kerüljék a fényűzést, s ruhabeli,

ékszerbeli versengést az úri nőkkel. A melyik pap e részben nőjének parancsolni nem tud, hivatalától távolíttassék el a közzsínatig, mert ha saját házában nem tud úr lenni, mikép igazgathatná egyházát. Tim. 3, 1. Kivételképen megengedtetik a nem rég férjesülteknek egy két évig az, hogy aranyos inget vagy zubbont (interula) és főkötőt (infula) viselhessenek, csak a luxus hozzá ne járuljon.

XXII. Várad. 1629. A széniorok egyházaikat évenként visitálják meg, a lelkészeket, mint viselik magokat, vannak-e könyveik, ha rókabőrrel bevont köpönyegük volna, azt a szénior adja el, s árán könyveket vegyen, vagy mozdítsa el hivataluktól.

XXIII. Nagy-Bánya. (Rivuli.) 1616. Ha a lelkipásztor házat vett, a parokhiáját azért ne hagyja el, hogy sajátjába menjen lakni, felfüggesztetés terhe alatt. Ha maga házába zsellért telepít, ez a papbért tartozik megfizetni.

XXIV. Szatmár-Németi. 1621. Ha a pap év eltelte előtt elhalna, néhány hóval a szomszéd papok szolgálatot végezzenek özvegyének javára.

XXV. Szatmár. 1606. és Németiben is 1621. Rektoroknak, ha ifjak, csak egy évig, idősbeknek csak két évig szabad, kivált falukon rektorságot viselni. Házasságnak pedig nem is szabad rektorságot vállalni, ha csak papságra is ki nem képezte magát, de addig viselheti, míg az esperes számára papi állomást ki nem tud mutatni.

XXVI. Szatmár-Németi. 1621. A főiskolai tanárok felette szorgalmasok legyenek, rendeli a synodus.

XXVII. Dengeleg. 1603. A Maj. 65 articulusa a tanulók s tanítóikról megújttatik.

XXVIII. Ugyanott. Falusi rektoroknak a predikációt csak oly esetben szabad felmondani, ha azt előbb a szénior megvizsgálta s helyben hagyta.

XXIX. Piskolt. Az iskolákban minden összeesküvés, csoportosulás tiltatik. Be kell írni e határozatot, kemény felelőség terhe alatt, az egyházak jegyzőkönyveibe.

XXX. Várad. 1624. Magas szárú csizmát (cothurnus) tanulóknak viselni tilos, hanem ha nagy sarak idején.

XXXI. Szatmár-Németi. Sipűjű mentét (suppurum) csak tóga alatt viselhetnek rektorok tanulók, kicsapattatás terhe alatt.

XXXII. Várad. 1610. Széniorok, papok, beavattatások alkalmával, püspökeiknek hűséget esküdjének.

XXXIII. Várad. 1620. A széniorokat az egész fraternitás visitálja meg éltük, erkölcsök s hittudományok felől, a részletes synodus alkalmával.

XXXIV. Várad. 1609, és 1629. A beregi esperes tartozik a közzsínatokon megjelenni, de a távolság, utazási nehézség miatt a lelkipásztorokat ordinálhatja

XXXV. Szathmár. 1606. A békétlen házassokát mindjárt nem kell elválasztani, de húzni az ügy eldöntését két három évig is, kivált a szökevény házassokét.

* * *

Világosító jegyzetek a régi papok öltözetére nézve.

Kis Bálint néhai szentesi pap s békési ref. esperes a magyar ref. papok öltözetéről kéziratban hagyott művét Szél Farkas közli a Vasárnapi Ujság 1863. 23. számában. Innen kijegyztettem a következőket:

Az öltözék színe eleitől fogva fekete, vagy setétkék volt. A zöld és vasszin tógát tiltja a debreczeni 1630-ki gyűlés „toza viridis vel ferrei coloris vulgo meiszterköpönyeg. — Ozorai Imre pedig kikel a prupiánköntös, vagy veres skárlát papi dolmány ellen. Alacsony kerek tetejű kalapjok volt, melynek kis karimáját elsőben két, későbbben három oldalon akasztották fel a tetején lévő gombhoz fekete zsinórral. Jártak fekete posztó süvegben is, de azon csak ótvágni (dissecti pilei) még a diákoknak sem volt szabad, a felső magyarországi 1667. évben hozott törvény szerint. — A süveget később bevonták fekete bárány, vagy nyest, nyusztbőrrel, ezt hívták sinkónak; ebben jártak télen át 1790-ig és 1825. ismét kezdték némelyek viselni, a debreczeni diákok viselték 1700-tól 1750-ig, a mikor a triangulum jött szokásba. — Hajviseletük a papoknak hosszú volt, vállukra leeresztették, de hosszabbra hagyni illetlennek tartották, esombókba kötni tilos volt, sem törökösen megnyirni, mely „turcica rasura“nak neveztetett 1667. kán. 27. Parókat csak a kopaszoknak volt szabad viselni, hanem 1700-tól fogva a külföldi papok, professorok közt divatba jöven a paróka, a mi ifju papjaink is levágtatván szép hajukat parókásan kompareáltak, még pedig némelyek oly nagyokban és sok fodorításukban, hogy itthon maradt szerelmeseik alig ismérték reájok. Nem is igen diszes módi volt az — írja a jó öreg Kis Bálint — A parókaviselet a békés-bánáti tractusban 1808. évig tartott, a mikor Öcsödön az utósó parókás esperes Kúti Ádám meghalván, parókáját is mellé temették. — 1750. évtől kezdve némely fiatal pap nem viselt ugyan parókat, de haját felfodorítván erősen bepúderozta 1762. év-

ben azonban e szokás már eltiltatott. — Szakálukat, bajuszokat predikátoraink a reformációtól kezdve a szatmári békekötésig meghagyták. 1680-ban kezdték a szakált letenni és csak a bajuszt hagyták meg. A paróka bejöttével azonban mind a bajusz mind a szakál elpusztítottat s azóta lábra sem kaphatott. (Jegyzés: 1849. forradalom után divatba jött szakál, bajusz.) Nyakravalót ritkán viseltek, némelyek fekete fátyol nyakravalót viseltek, melyet elől kötöttek meg, úgy hogy a két vége, melyre némelyek arany csipkét varrtak egy arasznnyira csüggött le mellükön, de 1630. a debreczeni zsinat eltiltotta, mások ismét fehér vagy fekete nyakkendőt viseltek, melyet bojtos selyem zsinórral kötöttek össze, melynek felső szélét két három ujjnyira lehajtották, de némelyek e lehajtást szélesre hagyták s a szélére arany csipkét varrtak, ez is ugyanakkor eltiltatott (collarium latam versionem habens.) — 1762. megtiltatott, hogy valaki keskeny fekete bársonnyal vagy szalaggal nyakát átkösse. — Csattos szijas nadrágok bokáig érő volt, melyet alól kapcsokkal, vagy gombokkal szorítottak lábszárokhoz, ez ha rövid nem volt, nevezték pulidernek, s hosszú strimflit viseltek hozzá, melynek neve volt salavári, ez öltönyt 1750. táján még viselték a szentesi pusztai csikósok. Csizmájuk bőszárú, alacsony, vas patkóju volt. A salavárihoz cipőt is viseltek, ha a cipő kerek orrú volt *boezika* orrúnak nevezték, és *boeskornak*. Némelyek magas szárú csizmákat is viseltek. 1570 táján ezeknek magas sarkuk volt. Ezekre öltöttek hosszú magyar dolmányt, mely bokáig ért, később szőrzsínór övvel szorították derékukhoz. 1680 táján elmaradt az öv. A dolmányon felül mentét viseltek, subának is hívták, rókabőrrel bélelve s prémezve, nyáron mente helyet palástot hordoztak, s majd olyan volt mint a mente, de vékonyabb kihasított rövid ujjal, a 18. században elmaradt az újja — 1730 óta jött be a német öltöny, 1762. tiltotta ezt az egyház, de József császár szigorúan parancsolta, míg az újabb időben visszavette a papság nemzeti öltönyét.

7) Zoványi.

Kivonat a Zoványiféle kánonkönyvből.

Canones ecclesiastici. Ex antiquis hungariensibus, et recentioribus transilvaniensibus aliisque in usus ecclesiarum cis et ultra Tibiscum reformatarum concinnati et quibusdam necessariis aucti. — Quibus accesserunt: Disciplina cum poenis delinquentium nationalis Sy-

nodi Szatmár-Németiensis, quaedam conclusiones, statuta variarum Synodor. ab anno 1629. Liturgia ecclesiastica novellorum ministro-
rum gratia contracta. Opera Georgii P. Zoványi Superintendentis
Claudiopoli. Impr. apud. Alex. P. Szathmáry. Anno. MD.CC.XXXIII.

Az előbeszédben: Zsinatok tartattak Erdődön 1545. Tornán 1549. Beregszászon 1552. Óváron, hol az első superintendentus megválasztott 1554. — A különböző időben s helyeken tartott közzsínatok végzései 1567. egybeszedettek Melius Péter által s Debreczenben kinyomattak, ujlag kiadattak 1633. Mivel pedig a kánonok az azon kor szellemét viselték s terjedelmességüknél fogva terhül kezdetek lenni: ön jó belátásából Gönczi György debreczeni pred. azokból 27 czikkelyt kiirt, s kiadta Wittenbergben 1577. czime: „Articuli Minores.“ Mivel pedig e kiadású kánonok sok részben a cél-
nak meg nem feleltek, s a különböző zsinatokban sok uj kánonok hozattak: Keresztsgy István superintendentus készített egy uj gyűjteményt s azt a tasnádi zsinaton előterjesztette 1633., a mikor e gyűjtemény megerősítettet, s „Appendices“ névvel elneveztetett. — A példányok azonban elfogytak, sok elnevezések p. o. majszterköpönyeg, toga ferrei coloris, cothurni, collarium latam versionem habens sat. divatból kimentek, s ismétlenekké lőnek: ugyanazért Zoványi Gy. superintendentus, a század előtt irt kánonokat lehetségig rövid alakban összeszedte ide csatolván a Szatmárnémeti zsinat (1646. Rákóczi György elnöklete alatti) végzéseit s Mélius Péter, Szamándi János, Károlyi Péter, Melotai Nyilas István ágendáiból a rituálékra tartozó szabályokat.

I. A kánonokat a szentírás szellemében kell alkotni.

II. A hitre tartozó szabályokat a tudós írók, theologusok adják elő.

III. A polgári törvényhozás dolga a világiakra szabályokat diktálni; itt csak egyházat illető szabályok fordulnak elő.

IV. Kánonaink szólani fognak I. A superintendentusról. II. Esperesekről. III. Lelkipásztorokról. IV. Tanítók, tanítványok, egyháziakról. V. A fegyelemről.

V. A superintendentusról. Választassék a többi lelkészek közül egy koros, lelki testi tulajdonaira kitűnő férfiú, ki superintendentus, felvigyázója legyen az egyháznak.

VI. A püspök tiszte leiratik. 1. Tim. 3. Látogassa két esperes s egy jegyző társaságában az egyházakat évenként. Vizsgálja meg az

espereseknek s lelkészeknek eljárásait, egyházakban élő hitet, vagyoni állást, urasztali készleteket harangokat, és vizsgálja meg a lelkészeket családi éltökbeli magok viseletére nézve.

VII. Visitálás után a kisebb bajokat intézze el helyben, nagyobbakat terjeszsze közgyűlés elibe.

VIII. A püspöki igazgató szék megszüntettesék, a közzsínat tárgyalása alá kell bocsátani minden lényeges tárgyat.

IX. A püspök tiszte a külső akadémiákra menő ifjakat megvizsgálni, kik megtérve reversalist adjanak arról, hogy a papi hivatalra fogják magokat felajánlani.

X. A püspök az ítéletben, büntetésben ne hirtelenkedjék, figyelmes komolysággal hallgassa ki az elibe vitt ügyet.

XI. Az új papokat feleskesse, ordinálja, oklevéllel ellássa, templomi kultus közbejöttével.

XII. Az új esperest feleskesse a közgyűlésben.

XIII. Az esperesekről. A szénior tartsa jegyzésben a papok neveit, hogy más esperes egyháza körét beavatkozásával meg ne sértse. Évenként gyűlést tartson tavasszal s ősszel, az egyházakat évenként vizitálja.

XIV. Paptársait illően megbecsülje személyt ne válogasson, az öreg papok sorsáról gondoskodjék, őket minden teherviselés ellen védelmezze, kerülje a szimoniát, a szíves ajándékot azonban elfogadhatja, ha az által senkinek ügye háttérbe szoríttatni nem fog.

XV. A vétkezőket ne saját tekintélyével, de a közgyűlés elibe idézve büntesse.

XVI. Senkit közgyűlés nélkül a papi társulatba fel ne vegyen.

XVII. Az új egyéneket censorokkal vizsgáltassa s eskesse meg s a püspöki vizsgatétel alá terjeszsze fel.

XVIII. Joguk van időközben lelkészeket berendelni egyik helyről másikba áthelyezni, hol a lelkész elhalt vagy büntetés folytán kimozdított.

XIX. A beregi szénior az árvizek miatt viasszasoríttatván, maga is ordinálhat.

XX. A lelkipásztorokról. A papokban megkívántatik a felvigyázás, munkásság, szelidség, jó lelkiismeret, feddhetlen életrendtartás, tiszta tudomány, szép társalkodás.

XXI. A törvényes meghívás főleg szükséges. Csel. 6. 3. Simonia tiltatik.

XXII. Legyen kielégítő könyvtárak, s tanuljanak folyvást.

XXIII. A hitágazatokat tisztán hirdessék, heidelbergi kátét ma-

gyarazzák. Saját új hitbeli meggyőződésüket terjeszszék, mielőtt tanítanák a főiskolák tanárai, a közzsínat véleménye alá.

XXIV. Más vallásu egyénekkal nem kell vakmerően vitába ereszkedni, s ha felhivatik a lelkész a vitára feleljen meg alázatossággal s becsülettel. 1. Pét. 3. 15. szerint.

XXV. Idő előtt el ne hagyja egyházát, különös ok nélkül s esperese tudtán kívül; ily ok, ha titkos gyűlölséggel üldöztetik s a bizonyosan bekövetkezhető infámiát akarja kikerülni.

XXVI. Más vetésibe sarlóját ne bocsássa, szomszéd lelkésznek csak felhivatva tegyen szolgálatot.

XXVII. Más dioecesisbe költözködő törvényes elbocsátó levelet kérjen magának.

XXVIII. Mig a rendes papok alkalmazhatóságban vannak, ujak fel ne vétessenek.

XXIX. Új papok, kiknek behozatala sok költségével járt az egyháznak, három, legalább két évig hivatalukban maradjanak meg.

XXX. A pap hivatalával ellenkező munkákat ne gyakoroljon, azonban föld- szőlőmivelést, mely a jövedelem ágát teszi, kézi munkát Pál, Péter apostolok példájára, csak a papi hivatal hátrányára ne legyen, gyakorolhatnak.

XXXI. A pap öltözete tisztességes legyen, tógája hosszú s ne rövid legyen, kalapja karimája tenyérnyinél kisebb ne legyen, a papnő öltözetétől is távol legyen holmi pipere, aranylánc, gyöngy sat., melyekkel vetekedni láttatnék a pátronákkal. 1. Pét. 3, 3. olvasható a szabály.

XXXII. Ha a pap oda ígérkezett egyik egyháznak, erről le nem mondhat más jövedelmesebb egyház hívása után. Ha pedig hallgatói szeretik, s a fizetéssel maga is meg lehet elégedve, helyét ne is változtassa.

XXXIII. A parokhiális házat el ne hagyja, hogy saját házába költözködjék. Az egyház javai, földje mivélésére ügyeljen, különben ha gondatlansága miatt elpusztul valamely egyházi birtok, azt becsáron térítse meg.

XXXIV. Ok nélkül papi hivataláról lemondván s világi állapotra térvén a lelkész, rekesztessék ki az egyházból s többé soha papi hivatalra ne alkalmaztassék.

XXXV. Rut nyereség vágyból több ekklezsiában ne vállaljon szolgálatot.

XXXVI. Szószékből nagy óvatossággal feddje a bűnösöket. A méltó dorgálást el nem szívelő s ezért a lelkészt üldöző, gyalázó egyházak egy évig a papi szolgálattól függesztessenek fel.

XXXVII. Papnak lakadalmakba menni szabad, de ha itt a vendégek táncra kerekednek, a pap menjen haza. Pap lakodalmán tilos zenélni, annál inkább táncolni.

XXXVIII. Az elhalt pap egyházában a szomszédok szolgálnak az év kiteléseig, a stola felét az özvegynek visszaadván.

XXXIX. Az esperese által magát megsértettnek érző lelkész terjeszsze elő panaszát a szénioralis jegyző s egy pár ülnöknek, kik ha a bírószkodást el nem fogadnák, vigye ügyét a püspökhöz vagy két három esperes elibe, kik a panaszolkodó ügyét tisztességesen intézzék el.

XL. Predikációjokhoz szöveget ne a paterok s apokrifusokból, hanem egyedül a bibliából vegyenek, egy óránál tovább ne predikáljanak, az egyházi beszéd előtt s után röviden könyörögjenek.

XLI. A predikációt nem ordítással, hanem szeliden s halkan mondják el.

XLII. Alkalmi tanításokat kell tartani a különböző időkhöz képest. p. o. had, dög, éhség, szárazság, vihar, jégeső sat. alkalmait fel kell használni, ekkor a nép figyelmesebb a tanítás bevételeire.

XLIII. Férfiak állva, nők — kik gyakran erőtlenednek — ülve imádkozhatnak, amazok süveg véve, ezek fedett fővel.

XLIV. Csak a lelkésznek szabad predikálni, és nem a gyülekezet akármely tagjának, enthüsiastáknak. Tit. 1, 3. Csel 13, 3.

XLV. A sakramentumokat is csak a predikátornak van joga kiszolgáltatni, mert keresztelni, tanítani, e kettő össze van kötve. Mát. 28. 19. Asszonyoknak tanítani nem szabad. 1. Tim. 2, 12. 1. Kor. 14. és így keresztelni sem, még szükség esetén is.

XLVI. A keresztség sakramentomáról. Keresztelni kell az Atyának és a Fiunak és a Szent Léleknek nevébe, illendő helyen; keresztelés nélkül meghalt kisdedet tisztességesen kell eltemetni. 1. Kor. 7, 14. Az új szülött nevét anyakönyvbe kell bevezetni.

XLVII. Meg kell keresztelni a zsidó, török, socinián s anabaptista egyházból által téröket, de kik a szentháromságot vallják, azokat nem szükséges újra keresztelni, mivel a szent háromságra már megkereszteltettek.

XLVIII. Szentvacsoráról. Az urivacsorát csak a lelkész szolgáltathatja ki, a bort szükség esetén az iskola kitűnő kegyességű rektora is, ha magát a papi hivatalra szánta, oszthatja.

XLIX. Osztani kell az urivacsorát kenyérből, borból, évenként hat ízben, Karácsonban, hamvazó szerdát megelőző vasárnap, Husvétban, Pünköstben, Lőrinc nap előtti vasárnap, s advent első vasárnapján.

L. Helye a templom, ideje délelőtt, a halálos betegeknek akárhol s akármikor adni kell, szintugy a veszteni kijeelt embereknek is, ha kívánják.

LI. Megelőző nyolcad napon ki kell hirdetni az urvacsorálás idejét.

LII. Idegenek, utasok kötelesek igazolni vallásuk felől magokat ha élni akarnak az urivacsorával, ha nem zárattak-e ki az egyházból; ha az urvacsora vétel után kitünt, hogy az ily egyének a gyülekezetből kirekesztett állapotban vannak, kalodába tétetvén megverettesenek a gyülekezet előtt.

LIII. Innepet csak Istennek kell szentelni, nem angyaloknak, szenteknek. Karácson, N. Péntek, Husvét, Áldozó, Pünköst, Advent napokon. A körülmételés uj évvel esik össze s együtt innepeltetik.

LIV. Házasságokról. Egybeeskötés joga a predikátoré. Csak szabad személyeket kell egybeadni, nem az elvált házasságokat, sem zsidót, törököt, socinianust keresztyénnel. A többi felekezetbelieket is csak ugy szabad megeskötni, ha illető papjaik irott engedélyt adnak a mi papjainknak, a vidékről jövő vőlegény is hasonló bizonyítvány előmutatására köteleztetik.

LV. Házassági kötés tilos az atyafiság 4 fokozatain belül.

LVI. Házasságot kötni vasárnap, szombaton, hétfőn nem szabad. Szombat előkészülete levén a vasárnap, e napon viszont készüléteket nem szabad tenni hétfőre. Ki kell hirdetni a házasságot 8 nap előtt, hogy 1) kitűnjék ha az uj házasságok nemesek-e, nemtelenek-e, s földesuri hatóság alá esnek-e. 2) Nincs-e vérség köztük. 3) Nincsenek-e kizárva az egyházból. 4) Nincsenek-e más hitvalláson. 5) Nincsenek-e igéretekkel, jeggyel másoknak lekötövezve. 6) Gyógyíthatlan nyavalyában nem szynlődnék-e, sat.

LVII. Elválás. Divortium. Okai lehetnek az elválásnak : nősparázsnaság, kiherélt állapot, hitlen elhagyás.

LVIII. Ha a fogság alatt vagy messzire költözve a férj pogány vallásra tért, haza térve sem élhet többé házasságban társával mint polgári halott. Rom. 7. 3. Ha pedig tudni nem lehet él-e a férj, változtatta-e keresztyén vallását, a kánon régen az ily férj után hat évig tartó várakozást rendelt. Ha a férj nőjének ujra férjesülése után előkerült, nem változtatva hitét s szeretetét nőjéhez, ezt ismét visszanyeri. A két házasságból született gyermekek pedig a férjnek adattassanak vagy osztassanak meg. S ha a fogoly de hazatért férjhez a régi nő, vagy a fogoly de haza tért régi nőhöz a férj menni vonakodának : maradjanak mindketten házassági uj viszony nélkül. Mát. 19, 9.

Mikor pedig a törvényesen elválasztott társak új házasságra lépnek nem engedtetik meg nekik folytatólag elébbi lakhelyükön lakni.

LIX. Halálos bűn elkövetése sem oldja fel a házasságot; az ártatlan félnek megengedtetik azonban, hogy bűnös társa után a fogásba ne menjen, de az meg nem engedtetik, hogy férje életében újra házasodjék.

LX. Az ágytól, asztaltól elválasztott férj ártatlannak ítélt nőjét, gyermekeit tartani köteles, ha a nő a bűnös: éljen a magáéból.

LXI. Az új házások, ha hitet rontanak, a rontó fél eltiltatik az új házasságtól, míg ártatlan társa életben van sat.

LXII. Szülék beegyezése nélkül nem érvényes a házasság, ha a testi egyesülés is megtörtént, az apától függ: oda engedi-e leányát vagy sem. Exod. 22, 17.

LXIII. A titkos házasságok tilosak.

LXIV. A tökéletes koruak házassága nem függ a szülék beegyezésétől, I. Kor. 7, 5.

LXV. Gyakori divortiummal hogy a föld meg ne fertőztessék, arra ügyelni kell.

LXVI. Iskolatanítókról. Tanítók papjaikat tiszteljék, ellenek ne áskálódjanak, hírek nélkül otthonról el ne távozzanak.

LXVII. Nagyobb iskolák tanítói két évig, kisebb iskolák tanítói tovább is maradhatnak azon helyen; kik világi pályára lépendők, csak egy évig tanítóskodhatnak, papi pályára lépendők két-négy évig.

LXVIII. Népiskola tanítói csak úgy predikálhatnak, ha elébb a predikátor által megvizsgáltattak erre vonatkozó képességük felől. Ruhájuk legyen tisztességes, ne igen rövid, hajokat egyszerűen mérésekeltlen nyirják meg. Évenként kétszer vizsgára állítsák ki tanítványaikat.

LXIX. Tanítókra a papoknak fel kell ügyelniök.

LXX. A tanulók temetés alkalmával szomorú képet csináljanak, s ne kaczagjanak, Rom. 12, 15.

LXXI. Kántorok tiszte. Kellő megválasztás mellett kegyes érzéssel énekeljék a himnuszokat egy, s ismétlés esetén, két forint büntetés terhe alatt.

LXXII. Harangozni napjában háromszor elég legyen bárkinek is tisztességre.

LXXIII. Egyházfiak tiszte. Tisztes sorsuak közül választassanak. Ügyeljenek fel ezek templom, paplak, alamizsnaügyre, szentaszta-teríték-készletekre sat.

LXXIV. Leányiskolák is állítassanak fel. Tanítók adómentesek legyenek.

LXXV. Vétkezők büntetése. Mint a polgári ugy az egyházi állam sem nélkülözheti a fegyelmet.

LXXVI. Mennyire lehet minden esetre különös szabályt veszünk fel e kánonokba.

LXXVII. Néha a birák torlával (talio) büntessenek, ha jónak vélik.

LXXVIII. Quidquid cogit, excusat (Seneca), tehát figyeljen a bíró a kényszerűségre.

LXXIX. A feddés s büntetésre szabályúl áll: Mát. 18, 15.

LXXX. A bűnöst vagy el kell tűrni, vagy ki kell rekeszteni.

LXXXI. A történetesen vétkező tisztítsa ki magát a bíróság előtt.

LXXXII. Egyházi férfiak egyházi bíróság által íteltessenek el.

LXXXIII. Predikátor családjához tartozó kihágók a helybeli egyház által íteltessenek el.

LXXXIV. Az egyházbirtok területén elfogott gonosztévőt a polgári hatóság ítélje el.

LXXXV. A paplakra tört bűnös két három nap alatt kiadassék a polgári hatóságnak.

LXXXVI. A püspök ha vétkezett, elébb a széniorok intsék meg, ha nem használ: tegyék le.

LXXXVII. A vétkes szénior két három szénior társa ítélje el, vagy adja fel a zsinatnak.

LXXXVIII. A részegeskedő pap egy évre hivatalától függesztessék fel. Ha uzsorát szed: ettől fosztassék meg, ismétlés esetén a tőkétől is. Parázna nejét ha rendben tartani nem tudja, mozdíttassék el, nője megjavulásaig. Ha bibliája nincs, adattassék el ruhája, s árán venni kell neki bibliát. Ha szupplántál, mozdíttassék el. Ha más egyházbeli menyasszonyt esket vőlegényével, adja vissza a stolát, s ha az esketésben a törvényességet nem tartotta meg, 12 ftra büntettessék. A világi pályára lépett papot többé, ha kérné is, papságra nem kell visszavenni. Mig a predikátor ki nem elégítettik, év eltelte után sem foglalhatja el üres helyét utóda, ki is ha ezt tenné, a beköszöntésen kívül, egy évig várakolni fog. Ki a zsinatban meg nem jelenik, ha szénior 6, ha közpap 3 ftra büntettetik, alapos okokat felhozni nem tudván. Gúnyiratok szerzője a nyelvvel vétkezők büntetési súlya alá esik, (poena emendae lingvae). A sákramentomok kiszolgáltatásában mutatott vakmerő hanyagság miatt a javulás idejeig suspensiot, annak profanalása pedig amotiot von maga után. Pipázni szabad, de nem nyilvános helyen, népünk a pipázást botránynak vévén; a pipázó pred. pénzre büntettessék jövedelméhez képest, szakadárok, káromkodók,

beestelenítők az ország törvénye szerint fenyítettessenek, szintűgy a gyilkosok, paráznák, tolvajok a polgári hatóság alá tartoznak. A predikátor ha elhagyván egyházát más egyházba tolakodik: köteles előbbi egyházába visszatérni, s más egyházba elő ne léptetessék, és ha megutált egyházából kiűzetik, a papi társulat keblébe többé fel ne vétessék. Nyilvános koresma parochián meg ne türessék, italt, ha azt fizetésbe kapta a predik. kimérheti. Ha öntekintélyileg valakit hallgatói közül exkommunikált csekély okból, gyűlölségből: torlaszerint mozdíttassék el papi hivatalától egy időre. A családjával békétlen éltet élő, verekedő, szitkozódó predik. megintessék, ha ez nem használna, mozdíttassék ki hivatalából s csak térítvény mellett kebleztessék vissza. Kik a vezeklőket jó ajándékért feloldozzák, két annyit fizessenek büntetésül. Ki még vásárnapokat is mulasztva neki esett a vadászat szenvedélyének, tallért fizessen, a súlyosbított következményeket utána értve. A túlságos szorgalommal, kereskedéssel, földmiveléssel foglalkozó predik. méltatlan a maga hivatalára. Luk. 9, 62. — E szabályok tartoznak a tanítókra is. E szabályok alkalmazásában figyelettel kell lenni a szelidségre s szeretetre; mert summum jus summa injuria.

LXXXIX. Mint a kikeblezés joga a zsinaté, úgy övé a visszakeblezés joga is.

XC. A sz. keresztség megútálóinak (ilyenek a sociniánusok, cigányok) lakhely ne engedessék a helybeli lakosok közt. Kik pedig vagy tréfából a már megkereszteltet újra keresztelik, vagy követelésből keresztelnek, p. o. a bábák és a gyermek szülői, ha beléegyeztek, kirekesztessenek, s vezeklés után vétessenek vissza az egyházba. A bábának pedig, ha visszavétetett is, mesterségét tovább folytatni nem szabad. Egyébiránt a predikátorok eleve oktassák a bábákat teendőikre, s a bíróság őket eskettesse fel a szülő anyák s csecsemők hű ápolására.

XCI. Cigányok, rusznyákok, oláhok, sociniánok, ha reformált községbe megtelepedvén, templomba nem járnak, s a sz. sakramentumokkal nem élnek, mint kóborlók polgárokul ne tekintessenek, és ha elhálnak, tisztességes eltemetést ne nyerjenek.

XCII. Öngyilkosok s hóhér által kivégzettek a temető mellé szertartás nélkül de tisztességesen temettessenek el. Temetőn más vallásuak sirja felibe feliratot adni nem kell. Ha nyomozás után kiderül, hogy az öngyilkos valóban eszelős volt, de egyébkint igaz keresztyén, tisztességesen el kell temetni, szintűgy azokat, kik az egyháztól elszakadás vagy török fogság kikerülése miatt ölték magokat.

XCIII. Az uri vacsorával élést három egymásutáni ízben elmulasztó, ha megintés után nem javúl meg, 6 ftra, s ha bűnében megmarad, kizáratásra büntetessék, ha elhal, ne nyerjen tisztességes eltemetést (azaz ne harangozzanak, ne énekeljenek felette, s a nép ne kísérje ki).

XCIV. Összeesküvések, rendetlen csoportozások mindenféle iskolában tilosak.

XCV. Tiltatik, hogy a legények, leányok fonógyűlésekben s menyecskek a gyermek ágyasoknál éjjelenként társalkodjanak.

XCVI. Nagyon botránkoztatja a népet az a babonás vélemény, hogy a lámiák (ördögös asszonyok) a sirból kijárnak, e babonáság miatti nyugtalanságok lecsendesítésére az ily lámiákat a senatus beegyezésével ki lehet ásni s a népet meggyőzni, hogy az ott eltemetettek valóban meg vannak halva.

XCVII. Gyakran megesik, hogy a predikátor tudta nélkül a kirekesztett személy két három ft. büntetéspénz lefizetése mellett visszavéttetik az egyházba, s így a fegyelem elenyész a gyülekezetben: annál fogva az ily kizárt személy egyházi, vagy polgári uton 12 ft. homagialis díjjal egyező büntetéssel fenyítessék meg, s ezután hogy visszavéttethessék, kövesse meg az egyházat.

XCVIII. A kirekesztett személyt ne mindjárt, de legalább egy hó elteltével kell bocsátani egyházkövetésre, mely időköz alatt egy két hétig a vezeklő a templomban fekete ruhába öltözködve, tartozik bűnbocsánatért esdekelni.

XCIX. Volt eset, hogy némely férj nőjét nyomorult csekély áron — egy itce borért, egy pipa dohányért — eladta más férfiu kéje töltésére, mely divortiumot vont maga után, az ily házassági elválást nem kell megengedni, hanem a bűnös félt büntesse a hatóság.

C. Mikor a polgári széken is elmarasztalt paráznát az ő társa felmenti a bűnvád alól: mindketten nyilvánosan verjék meg egymást vesszővel, és az ártatlan fél, ha bűnös társának éltét kéri a törvényszéktől, de meg nem nyeri: azon esetben divortiumot kérhet az egyházi hatóságtól. Ha együtt akarnak azután is élni, a vezeklés után mint új házasság: előbbi frigyöket ujítsák meg, predikátor és tanuk előtt szokott innepélyességgel, ez esetben az ártatlan fél nem köteleztetik egyházkövetésre.

CI. Megesik, hogy a parázna házasság formás kibékülés előtt együtt háltnak, ez esetben mint új nősparáznának úgy fenyítessenek meg.

CII. Bármely bűn miatt elítélt és száműzött bűnösök új lakhelyükön fel ne vétessenek, míg az őket elítélt hatóságtól igazolványt

elő nem mutatnak, kik is ily igazolványt előmutatni nem bírván ujlag börtönöztesse nek be s hóhér által száműzessenek.

CIII. A vezeklés ideje alatt elhalt bűnöstől, ha látni lehetett, hogy igyekezett megtérni, a tisztességes temetés ne vonassék el.

Az 1629. évtől 1715. évig tartatott zsinatok fontosabb végzései (nincs kitéve mikor hol hozattattak).

A széniorok a főiskolai tanulókat is vizitálják meg.

Oly egyház, mely papját a zsarnokok ellen nem védi, papot ne kapjon.

A falusi rektorok a palatinatusi kátéból leckézzenek hetenkint a pap előtt.

A pataki, patronusok nélkül lévő főiskolát kihirdetés útján ségélyezni kell.

Ha a pap magtalan elhal: örökségének egy része legyen a testvéreké, ha testvérek nincsenek: harmad rész legyen az egyházné melyben lakott, és két harmad rész az egyházkerületé.

A papok fiaikat taníttassák iskolákban, vagy adják tisztességes mesterségre, letétetés büntetése alatt.

Hosszú tógában járjanak, még a falusi rektorok is.

A papok szakált viseljenek.

Hajtakaró parókat (Perück) viselni nem szabad, kivéven a kopaszág elfedése végett.

Papok nyilvános koresmában megjelenni ne merészeljenek, sat.

Maklári Pap Lajos.

I. A zsigárdi helv. vallásnak ügyében 1721. mart. 31. tett vizsgálat.

Anno domini 1721. die 31. mensis martii. Infrascriptus recognosco per praesentes. Quod ad instantiam, juriq[ue] et aequitati consonam egregiorum nobilium aequ[e] et ignobilium, augustanae et helveticae confessioni addictorum, in comitatu posoniensi degentium, petitionem; per spectabilem ac generosum dominum magistrum Franciscum Szluha de Iklad; excellentissimi domini comitis regni Hungariae palatini protonotarium; penes gratiosum praetitulati domini comitis palatini praeceptorium compulsoriale mandatum generaliter exmissus existens, in et ad faciem possessionis Zigard dicto comitatu posoniensi sitae, accedendo; hanc ce pro parte modofatae possessionis Zigard, comitatuque praescripto posoniensi existentis in-

colarum helveticae confessionis sequacium; ad subsequentiā De eo Utri puncta, uti sequitur, peregerim testium inquisitionem. Cujus quidem De eo Utri series haec est.

De eo Utrum?

Primo. Tudja-e a tanú s emlékezik-e reá; mikoron, ki által és miképen foglaltatott el deáki templom?

Secundo. Tudja-e a tanú s emlékezetitül fogva emlékezik-e reá, hogy kálvinisták azon templomot kezeknél tartották és az övék lett volna, mikoron s micsoda időben?

Tertio. Tudja-e, hallotta-e a tanú; hogy ezen Zigard nevű helységnek kálvinista lakosi, magok religiójokkal ellenkező processiókra s más afféle ceremóniákra kényszerítettek volna, micsoda punctumban, s ki által és valamely büntetés azon ceremóniák elkerüléseért kik által s micsoda időtől fogva imponáltatott, és büntettetett-e olyas büntetéssel az egész község, vagy valamely bizonyos személy s hányszor?

Quarto. Tudja-e, hallotta-e a tanú? kinszerítettek-e a római hitre való térésre? s micsoda úttal, móddal, s kik reá térni nem akarván, háborgattattak-e más keményebb ki gondolható móddal, miképen s kik által?

Quinto. Tudja-e, hallotta-e a tanú, az földes ur vagy plebános által az házasulandók közt való összeadásnak, körösztelésnek idején; nem különben kik nehéz betegségben lévén, utolsó órájokon szorongatván, vagy más ki gondolható módon religiójokban az olyan személyek változást szenvedni kintelenítették-e?

Sexto. Tudja-e, hallotta-e a tanú; hogy más messzi helységben lévő oratoriumokat gyakorlani akaró lakosok s személyek nem háborgattattak-e? s azoknak gyakorlásától nem tiltattak-e? ki által, s miképen, holott, micsoda időtől fogva, s micsoda büntetés alatt, s azon büntetés ki által rendeltetett s adatott ki?

Septimo. Tudja-e, hallotta-e a tanú; ezen helységnek volt-e valaha magános templomja s predikátora? avagy csak más helységnek filialisa volt s micsoda helynek. És ezen helységnek lakosi hova jártak isteni szolgálatokra s micsoda időben?

Rescitae porro veritatis series sequitur in haec verba :

Primus fatens, providus Andreas Petricz, in jam fata possessione Zigard, comitatu aequo dicto posoniensi sita, degens, ac domini domini archiepiscopi strigoniensis subditus; calvinista; annorum circiter 81. talem super praemissis fecisset et praestitisset recogniti-

onem. Et quidem ad p r i m u m. Hallotta nyilván a tanú; Hogy még Ujvárnak vétele előtt egynehány esztendőnek előtte, a földes urak szent mártoni barátok által, akkor Deákin lakozó Sáray András nevű kálvinista predikátor, maga lakó helyéből és még a faluból is ki özet-tetvén, az templom hatalmasúl occupáltatott. Micsoda fegyverrel s micsoda kézzel, nem tudja. Ad s e c u n d u m. Tudja nyilván s mi-olta él, jól emlékezik a tanú, hogy egész felyől irt, hatalmas úttal lett vételeig, azon templom mind kálvinistáké volt, és nem csak ott lévő kálvinista lakosok hanem más falubeliek is, úgy mint hetményiek, zigardiak, perediak és palócziak isteni szolgálatra szabadon jártanak. Ad t e r t i u m. Tudja nyilván a tanú, hogy valamikor valami proces-sio vagy búcsú jártatott; az egész kálvinista község is, különbféle birsággal s börtetéssel, s plebánustúl fenyegettetvén, el menni kin-szerítettetett; s az mint is az olyatén fenyegetésektől a köz cseléd igen tartván, soha menését el nem hagyta. Azt is tudja nyilván a tanú, hogy noha egynehány gazda az olyatén fenyegetéseket fére hagyván, írott processiókra el nem ment legyen is; mindazáltal soha nem hal-lotta, hogy valaki a miatt valami börtetéssel megbörtetődött volna. Ad q u a r t u m. Tudja nyilván a tanú; hogy Tatay nevű uraság tisz-tartója parancsolatjából, csak három esztendő előtt is, sokan az itt való lakosok közül erőszakkal, és sok kölömb kölömbféle hajdúk ál-tal fogadtatván s Nagyszombatban vitetvén, rabságban mind addig sanyargattattanak, valameddig kálvinista hitnek ellene mondván, meg nem gyóntak. Ad q u i n t u m. Tudja nyilván a tanú; hogy ezen három esztendőtől fogvást, mind addig senki házasulandók közül va-lameddig pápistává nem leszen, vagy is csak fogadást arra nem te-szen, a plebánus uramtúl meg nem esköttetik. Tudja nyilván tovább, és hallotta a tanú; hogy Fölös István nevű, betegségben vonakodó, ezen helységben lakozó kálvinista legény, csak egy esztendő előtt, séllyei plebánus ur, itt való iskola mester által, lopva hivattatván, ugyan azon nevezett plebánus uramtúl erőszakkal meg gyóntattatott és meg is áldoztatott; az mely legény, ezek történnén, csak hamar meg is hólt. Ad s e x t u m n i h i l. Ad s e p t i m u m. Tudja, sőt maga el nyugodott édes bátyjátúl sok izben nyilván hallotta a tanú; hogy ezen helységben soha, se kálvinista predikátor, se pápista plebánus lakó helye, avagy temploma nem volt; hanem Deákinak filiálisa lé-vélt, az mint hogy most is az. Méglen a Deákirúl kálvinista prediká-tor ki nem üzetett, addig mind oda jártak; annak utána pediglen ma-gokhoz fogadták volt; de onnan is egy idő mulva exturbáltatott.

S e c u n d u s f a t e n s, providus Stephanus Baranyi, in prae-dicta possessione fatoque comitatu degens, praetitulatque domini ar-

chiepiscopi strigoniensis subditus; calvinista; annorum circiter 80., juratus examinatus fassus est. Ad primum. Hallotta nyilván a tanú; hogy még Ujvár vétele előtt Rasovics Gergely nevű, akkorbeli kálvinista predikátortól, földes urak s barátok által, a templom kulcsa kérettetvén s ő általa semmiképen ki nem adattatván; azon templom ajtaja fejszével ki vágattatott; és úgy hatalmasan meg szállátatott; és azonnal a predikátor még a faluból is kihajtatott. Ad secundum ut primus. Ad tertium et quartum ut primus, cum addito: sőt maga is több kálvinista hitben lévő társaival s ezen helységnek lakosival, az nevezett uraság tisztartója parancsolatjából nagy szombati tömlőczben tartatván; valameddig erővel meg nem gyónt; mind ott tartatott és sanyargattatott. Ad quintum. Tudja nyilván a tanú; hogy egynehány esztendőttől fogvást senki meg nem esköt-tettetik a plebánus uramtól, valamig pápistává nem lészen. Tudja azt is nyilván a tanú; hogy a betegségben vonakodók is, kik reá vehettek, erőszakkal változást szenvedni kintelenéttettek; mert a plebánus uramtól mindenkoron az állttatott, hogy valaki gyónás nélkül meghal, még a temetőben sem temettetik. Az mint nem kölömben, hanem csak drága fizetésért, temettettek az olyanok plebánus ur által. Ad sextum nihil. Ad septimum. Tudja nyilván a tanú; hogy ezen helységben se kálvinista predikátor, se pápista pap nem lakott; hanem mind most, mind annak előtte Deákihoz tartozandó volt.

Tertius fatens, providus Emericus Vághó, praescitae possessionis incola et subditus; calvinista; annorum circiter 80, praevio praescito juramento fassus est. Ad primum. Tudja s hallotta nyilván, hogy még török háború előtt, az földes urak, barátok hatalmas kézzel a templomra menvén; az ajtaját fejszével bevágattatták és úgy szállották meg; a predikátort is azonnal még a faluból is ki hajtották. Ad secundum ut primus. Ad tertium ut primus. Ad quartum. Tudja nyilván a tanú; hogy valakiket három esztendőnek előtte meg foghattak; tisztartó ur parancsolatjából meg fogták; és tömlőczben tartván őket, valamig pápistává nem löttek, ki sem bocsátották. Tudja azt is nyilván a tanú; hogy még kurucz háború előtt, itt s más helyökön levő lakosok a miatt, hogy pápistákká lenni nem akartak; Posomban vitettenek s ott levő kalvária hegyen köveket vágni s más afféle dolgokat tenni kinszeréttettek; valameddig kurucz háborújának hire esvén, el nem szaladhattak. Ad quintum ut primus. Ad sextum. Tudja nyilván a tanú; hogy szóval kölömb kölömbféle böntetések alatt tiltattak, karácsonkor s más efféle jeles napokon, valahova való menéstül; mindazáltal noha elegen a miatt, ha nem is

világosan mentek légyen, senkit sem tud, a kin olyan büntetés vétetődött volna. Ad septimum ut immediate praecedens.

Qartus fatens, providus Andreas Nagy; saepefatae possessionis incola et subditus; catholicus; annorum circiter 30. juramento adstrictus fassus est. Ad primum et secundum nihil. Ad tertium et quartum ut primus. Ad quintum. Tudja a tanú; hogy senki meg nem esköttetik, valamig pápistává nem leszen; nem tudja, nem is hallotta a tanú, hogy valaki erővel utolsó óráján, ha csak kedve nem volt, meg gyóntattatott volna; hanem azt tudja nyilván és bizonyosan a tanú; hogy pater plebánu s uram, sokszor hagyta s meg parancsolta a lakosoknak, hogy mihent látják, hogy valakinek, akár kálvinista, akár pápista hiten lévő, utolsó órájához közelgető betegnek, a gyónás kívántatik; azonnal, akár éjjel, akár nappal hívé és tudtára adják; ő kívánja az olyakat meg gyóntatni. Ad sextum ut immediate praecedens; ad septimum ut secundus.

Quintus fatens, providus Georgius Csizmazia, in praeserta possessione manens et subditus; catholicus; annorum circiter 53., vigore praescripti juramenti fassus est. Ad secundum*) Hallotta közönségesen a kálvinistáktól, hogy ők is azon templomot birták volna; bizonyosan nem tudja. Ad tertium et quartum ut primus. Ad quintum. Azt tudja maga is nyilván, hogy senki meg nem esköttetik, ha csak pápistává nem leszen. Nem kölömben tudja azt is, hogy plebános ur meg hagyta; ki ki a betegekről tudósítsa. De kiváltképen azt is tudja, sőt maga volt az, a ki, a midőn az fölyől említett halállal tusakodó Füles**) Istvánt előbb szépen kérte volna, gondolkodnék a lelkiről; és mint hogy már egyszer, ha kintelenség-ből is, meg gyónt volna, most is utolsó óráján el ne mulatná. A kire a midőn nevezett Füles István a fatensnek kezét adott volna, igenis, csak patere legyen, fog s kíván meg gyónni; ő már éjjel, nagy sietve futván, séllyei plebánus uramért (mint hogy akkoron deáki plebánus uram beteg vala) beteghez hozta; a ki el érkezvén, meg gyóntatta s meg is áldoztatta a nevezett beteget; az mely beteg, ezek után, csak hamar, fatensnek és nevezett plebánus urnak jelenlétében, e világból ki is mult. Ad sextum nihil Ad septimum ut secundus.

Sextus fatens, providus Mathias Ürghe; praefatae possessionis incola et subditus, catholicus; annorum circiter 53., juratus examinatus fassus est. Ad primum et secundum nihil. Ad ter-

*) Primum nincs.

**) Itt már így.

tium et quartum ut primus. Ad quintum ut quartus. Ad sextum ut tertius. Ad septimum ut primus.

Septimus fatens, providus Stephanus Ambrus, in toties fata possessione degens et subditus; calvinista, annorum circiter 60., post juramentum fassus est. Ad primum ut secundus. Ad secundum. Hallotta maga szöleétül a tanu, hogy azelőtt mindenkor kálvinistáktól azon templom birattatott. Ad tertium ut primus. Ad quartum ut secundus. Ad quintum. Tudja nyilván a tanú, hogy az uraság tisztartója meg hagyta a deáki plebánu urnak, senkit házasulandó személyek közül, méglen meg nem gyónik, ne esköttessen. Sőt a fatens is maga egy fián s két leányán, az elmúlt farsangon és az előtti való esztendőben tapasztalta; a kik midőn férjhez mentek s házasodott volna, mindaddig meg nem esköttettek, valameddig kintelenségből meg nem gyóntak. Noha ugyan csak az elmúlt farsangon házasuló fia és egyik leánya kintelenségből meg is gyóntanak vala; mindazáltal meg nem áldoztak, mint hogy azon napi regvel valamicskét ettek volt; és az oltától mind csak függőben vannak. Tudja tovább a tanú, hogy az meg nevezett beteges Fűles István, erővel hitben változást szenvedni kintelenéttetett; mint hogy akkoron szegény elbágyatt beteg egészben lévén, magával is jó tehetetlen volt; a mit akartak azt cselekedték vele. Ad sextum ut tertius. Ad septimum ut primus.

Octavus fatens, nobilis Stephanus Seres, in praeinsinuata possessione existens; calvinista; annorum circiter 60., juramento adstrictus fassus est. Ad primum ut tertius. Ad secundum ut primus. Ad tertium ut primus. Ad quartum ut secundus. Ad quintum. Tudja nyilván a tanú, hogy mostanság, valaki pápistává nem leszen, meg nem esköttetik; tudja azt is nyilván a tanú, hogy egyszerűen, most is ágyban fekvő ember, harmadive erőszakkal meg gyóntattatott. Sőt azon embernek cselédjeitül hallotta a fatens, hogy akkoron uraság tisztartója itt lévén, azt mondotta: ha meg nem gyónik, lábánál fogvást a házbúl is ki vonatja. Ad sextum ut tertius. Ad septimum ut primus.

Nonus fatens, nobilis Michael Seres, in possessione Farkasd, comitatus nitriensis adjacente habita, residens; calvinista; annorum circiter 72. praevio praestito fassus est. Ad primum. Tudja s hallotta nyilván, hogy még Ujvárnak vétele előtt, Sarody Pál nevű, Deákin lakozó predikátor, földes urak által, még a falubúl is ki üzetett, és ugyan akkoron a templom is erőszakkal s hatalmasan elvétetődött a kálvinistáktól. Ad secundum. Miúlta emlékezik, tudja nyilván, sőt az édes atyjátúl, száz hét esztendőös embertül, hallotta számtalanszor, hogy ő azon templomban pápistákat nem ért; hanem

mindétig kálvinistaké volt; egész azon hatalmas elvételeig. Ad tertium. Hallotta sok ízben, hogy mindenkoron búcsúkra s más efféle ceremóniákra, processiókra büntetés alatt hajtattak; noha senkit sem tud, a ki el mulatván, a miatt meg büntetett volt. Ad quartum. Tudja nyilván s hallotta, hogy három esztendőnek előtte rabságban vitetvén a lakosok, mind addig ki nem bocsátattanak, valamig erővel pápistákká nem lőttek. Ad quintum. Hallotta nyilván a tanú, hogy senki valameddig pápistává nem lesz, tisztartó ur parancsolatjából, plebánus uramtól meg nem esködtetik; s betegek is, ha csak meg nem gyónnak, el sem temettetnek. Ad sextum nihil. Ad septimum ut primus.

Octavus*) fatens, providus Joannes Szekeres, in modo fata possessione Farkasd, comitatu nitriensi sita, degens; illustrissimi domini comitis Kauniez subditus; calvinista; annorum circiter 71, post juramentum fassus est. Ad primum ut primus. Ad secundum et tertium ut primus. Ad quartum. Hallotta az itt való lakosoktól, hogy rabsággal és vasban veretéssel is kinszeréttettek meg gyónni s pápistákká lenni. Ad quintum nihil. Ad sextum. Hallotta nyilván a tanú, mikoron magok a lakosok panaszolkodtak, hogy büntetés alatt senki sem mer el menni más helységben, csak isteni szolgálatokra is. Ad septimum ut primus.

Super qua, modo praevio peracta, mentionatorum testium attestatione, praesentes literas, propria singrapha et sigillo meis roboratas extradedi testimoniales. Datum in possessione Kossuth, comitatu aequae posoniensi sita, die 5. mensis aprilis, anno domini 1721. superscripto.

Stephanus Debreczeny, inelytae tabulae
regiae judicariae juratus notarins m. p.

(P. H.)

II. Az alsó szelii ág. vallásuak ügyében 1721-ki april 1. tett vizsgálat.

Anno 1721. die 1. aprilis infrascriptus recognosco per praesentes. Quod ad instantiam, juriq[ue] et aequitati consonam egregiorum nobilium, aequae et ignobilium, augustanae et helveticae confessioni addictorum, in comitatu posoniensi degentium, petitionem; per spectabilem ac generosum dominum magistrum Franciscum Szluha de Iklad;

*) Igy, decimus helyett.

excellentissimi domini domini comitis regni Hungariae palatini proto-notarius; generaliter exmissus existens; in et ad faciem possessionis Alsó Szeli, comitatu posoniensi existentis, accedendo: hancce, uti sequitur, pro parte modofatae possessionis Alsó Szeli, comitatuque dicto posoniensi sitae, incolarum, augustanae confessionis sequacium, ad subsequentia. De eo utri puncta, peregerim testium inquisitionem. Cujus quidem De eo utri series haec est.

De eo Utrum?

Primo. Tudja-e, hallotta-e a tanú? mikoron s kik által a felső szeli templom építetett?

Secundo. Tudja-e tanú s emlékezetétől fogva emlékezik-e? mikoron s micsoda idűben azon helységben a templom evangelicusoktól minden háborgatás nélkül birattatván, predikátor is szabadon tartatott-e?

Tertio. Tudja-e, hallotta-e a tanú? az idűben katholikusoknak magános templomjok vala-e? s micsoda helyen?

Quarto. Tudja-e, hallotta-e a tanú? mikoron, kik által s miképpen azon helységből evangelicusok predikátora ki hajtátván, a templom is el vétetődött légyen?

Quinto. Tudja-e, hallotta-e a tanú? ezen helységnek lakosi valami úttal, mikoron, s ki által, római hitre való térésre kinszerétettek-e?

Sexto. Tudja-e, hallotta-e a tanú? más helységekben isteni szolgálatokra menni akaró lakosok, valaminemű s kitől rendeltetett böntetés alatt tiltattak-e?

Septimo. Tudja-e, hallotta-e a tanú: búcsúkra s más efféle ceremoniákra és processiókra itt levő lakosok, valami, minemű s kitől rendöltetett böntetés alatt menni kinszerétettek-e?

Octavo. Tudja-e, hallotta-e a tanú? az házasulandók esköttetésnek vagyis körösztlésnek idején, az földes ur, vagy plebánus által, hitben változást szenvedni kintelenéttettek-e? avagy rajtok, a kik gyónni nem akartak, a plebánustól több, mint pápistákon, mennyi, kitől s ki parancsolatjából rendeltetett, meg esköttetésért való fizetés vétetődött-e?

Nono. Tudja-e, hallotta-e a tanú? utolsó betegségben levő lakosok erővel meg gyóntattak-e? avagy gyónás nélkül e világból ki mulván, több s nagyobb mint a katolikusok, mennyi, miúlta s kitől rendeltetett fizetésért, plebánus által temettettek-e?

Rescitae porro veritatis series sequitur in haec verba.

Primus fatens, providus Nicolaus Petes, in suprafata possessione Alsó Szeli, comitatu posoniensi sita, degens et excellentissimi domini comitis Joannis Pálffy subditus; lutheranus; annorum circiter 70. talem super praemissis fecisset et praestitisset recognitionem. Et quidem ad primum nihil. Ad secundum. Tudja nyilván a tanú, hogy azon templom, meddig el nem vétetődött, mind evangelicusoké volt; és maga is három predikátort kicsinségében benne ért; a kik szabadon ott tartatván, minden háborgatás nélkül predikállottak, és más isteni szolgálatokat tettek. Jól emlékezik arról is a tanú, hogy azon predikátornak mindéig lakó helyek s házak ott volt, a hol most pápista plebános lakik. Ad tertium. Nem emlékezik, nem is hallotta a tanú, hogy valamikor az előtt pápistáknak lett volna ott templomjuk; mint hogy (a mint jól emléti és eszében jut) csak török háború előtt, két három esztendőnek előtte, se Alsó se Felső Szeliben, három négy pápistánál sem több vala, hanem osztán a sok háború között, széjjel szállott jövevényekkel meg sokasodott. Ad quartum. Miképen, ki által, és micsoda kézzel s ki parancsolatjából azon templom el vétetődött legyen, bizonyosan nem tudja a tanú. De azt nyilvántságosan tudja, hogy mikoron immár templom occupáltatott és az evangelicus predikátor kihajtatott; ide Alsó Szeliben jöven, maga édes atyja házánál egynehány ideig lakott azon predikátor; de onnan is csak hamar exturbáltatott. Ad quintum. Tudja nyilván a tanú, hogy még soha ezen helységnek lakosi valami kemény uttal vagy erőszakkal pápista hitre nem hajtatának; sőt maga a földes ur sem kívánta, hogy vallások miatt valami erőszakot szenvedjenek. Ad sextum. Tudja bizonyosan a tanú, hogy az előtt, méglen földes urakhoz nem folyamodtak vala, plebános uramtúl mindenkoron szóval tilalmaztattak, hogy ne menjenek, mert ki ki rosszul jár; mindazonáltal soha nem emléti a tanú, hogy valaki a miatt meg börtötött volna. Hanem tudja nyilvántságosan, hogy a midőn egyszer husvétkor Pusztafédemesre isteni szolgálatokra mentek volna, még az útból is mindnyájan plebános uramtúl rendeltetett valami lovasok áttal vissza hajtatattak. Ad septimum nihil. Ad octavum. Tudja nyilván a tanú, hogy az el mult ősszel, itt lakozó Döbry András nevű lutheránus legény magának házasság társul egy pápista leánt el jegyezyén, mind addig meg nem eskötöttetett; valameddig magárúl, maga saját kezével csinált kereszt vonás alatt, recognitionalist nem adott, hogy soha semmiképen maga feleségét háborgatni nem fogja; és ugyan még akkor is meg esköttesért három aranyat kintelen volt adni a plebá-

nusnak. Ezek így meg lévén, midűn felesége gyermeket szült volna, plebánus uram egyházban be nem vette; hanem hogy előbb maga pápistává legyen, azt kívánta; a kit a midőn ő nem akart, azon magárúl kiadott recognitionalissal be menvén plebánus ur Nagy Szombatban s reája panaszt tévén, szent székben citáltatta s ott (mint ha olyan recognitionalist adott volna magárúl, hogy egy esztendő múlva pápistává maga is leszen) mind addig fogva tartatott, valameddig meg nem gyónt. Azt is tudja nyilván a tanú, hogy a plebánus azt mondotta, valaki házassodván kíván meg esköttetni; magának hasonló hitben lévő személyt vegyen; kölömben meg nem esköttetik. Tudja tovább a tanú, hogy az előtt a plebánustúl szóval hirdettetett: valaki meg nem gyónik, ő általa el sem temettetik. Mindazáltal arra a földes urtúl plebánusnak hatalma nem lévén, csak az gyónik, a kinek jó kedvéből tetszik s a miatt (noha ugyan lutheránusok két három annyi fizetést is adtak) ki ki eltemettetik.

Secundus fatens, providus Andreas Horváth, praedictae possessionis incola et excellentissimi domini comitis Joannis Pálffy subditus; lutheranus; annorum circiter 63., juratus examinatus fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum. Számtalanszor hallotta a tanú, édes 95. esztendőskori atyjától, hogy mindétig lutheránusoké lett volna; és általok mindétig szabadon birattatott mind addig, valameddig mind ott, mind Tallóson és Nagy Szegen lakozó lutheránus predikátorok magok lakó helyeiből ki üzetten, ide Alsó Szelire nem szakadtak; az kiket maga is a tanú gyermekkorában valamentire ösmért. Ad tertium nihil. Ad quartum. Nem emlékezik s nem is hallotta a tanú; miképen, ki által és ki parancsolatjából; elsőben még a török háború előtt, a templom az evangelicusoktól el vétetődött; de azt jól emléti s tudja a fatens, hogy az el mult kuruc háborúban, a midűn ujonnan lutheránusoknak vissza adatott, három négy esztendő után, ismét Eszterházy József ur ő nagysága, Pálffy János uram ő excellentiája arra kült levelét vévén, a predikátort meg fogadtatván és Galanthára vitetvén, a templomot pápistákra szálétotta. Ad quintum et sextum ut primus. Ad septimum nihil; ad octavum et nonum ut primus.

Tertius fatens, providus Joannes Szöcs, praescriptae possessionis incola, et subditus; lutheranus; annorum circiter 73. prae-vio juramento fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum et tertium ut primus. Ad quartum ut secundus. Ad quintum et sextum ut primus. Ad septimum. Tudja nyilván a tanú, hogy egynéhányszor szép szóval kirettettek a plebánustúl, hogy ha ked-

vek vagyon, menjenek el; de börtetés alatt s erővel senki nem hajtatik. Ad octavum ut primus. Ad nonum nihil.

Quartus fatens, providus Michael Göndör, in praefata possessione degens et subditus; lutheranus; annorum circiter 65. vigore juramenti fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum. Hallotta maga meg holt ipátúl, Sós Istvántúl számtalanszor, hogy mindétég lutheránusoké volt és ők szabadon predikátort is benne tartottak. Ad tertium nihil. Ad quartum ut secundus. Ad quintum nihil. Ad sextum ut primus. Ad septimum nihil. Ad octavum ut primus. Ag nonum ut primus.

Quintus fatens, providus Martinus Kajos, praerepetitae possessionis incola et subditus; lutheranus; annorum circiter 48., praevio praestito juramento fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum. Maga édes atyjátúl hallotta száma nélkül, hogy mindenkoron lutheránusoké volt, s általok birattatott. Ad tertium nihil. Ad quartum. Nem tudja nyilván s nem is emlékezik, miképen vétetődött el, mint hogy még akkoron a világon sem volt; a kit hallott is, szerivel nem tudhatja. Ad quintum ut primus. Ad sextum nihil. Ad septimum ut primus. Ad nonum ut primus.

Sextus fatens, providus Joannes Patócs, in toties repetita possessione existens, et subditus; lutheranus; circiter 40., juratus et examinatus fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum ut primus. Ad tertium nihil. Ad quartum ut secundus. Ad quintum ut primus. Ad sextum ut primus. Ad septimum nihil. Ad octavum ut primus, cum addito: sőt maga is jelen volt midőn tavali esztendőben egy lutheránus legén pópista leánt magának eljegyezvén, házasodott volna; mind addig meg nem esköttetett, valameddig nem obligálta magát és saját kezével vonyott kereszttel roborált reversalist nem adott, hogy valamennyi gyermeke lészen, mind pópistává teszi. Ad nonum ut primus.

Super qua, praevio modo peracta, mentionatorum testium attestatione, praesentes literas, propria singrapha et sigillo meis roboratas extradedi testimoniales. Datum in possessione Kossuth, comitatu aequae posoniensi síta, die 6. mensis aprilis anno domini 1721. suprascripta.

Stephanus Debreezeny, inclytae tabulae
regiae judicariae juratus notarius m. p.

(P. H.)

III. A peredi helv. vallásuak ügyében 1721-ki mart. 31-kén tett vizsgálat.

Anno 1721. die 31. mensis martii, Infrascriptus recognosco per praesentes. Quod ad instantiam, juriq; et aequitati consonam, egregiorum nobilium, aequae et ignobilium, augustanae et helveticae confessionis addictorum, in comitatu posoniensi degentium, petitionem; per spectabilem ac generosum dominum, magistrum Franciscum Szluha de Ikld; excellentissimi domini domini comitis regni Hungariae palatini protonotarium; penes gratiosum praetitulati domini domini comitis palatini praeceptorium compulsoriale mandatum, generaliter exmissus existens, in et ad faciem possessionis Pered, comitatu posoniensi existentis, accedendo: hancce, uti sequitur, pro parte modofatae possessionis Pered, comitatuque dicto posoniensi sitae, incolarum helveticae confessionis sequacium, ad subsequencia De eo Utri puncta, peregerim testium inquisitionem. Cujus quidem De eo Utri series haec est.

De eo Utrum?

Primo. Tudja-e a tanú s emlékezik-e reá, mikoron; ki által és miképen foglaltatott el deáki templom a kálvinistáktól?

Secundo. Tudja-e, hallotta-e a tanú? hogy ezen helységben volt-e a kálvinistáknak magános templomjuk, avagy csak deáki templomnak filialisa volt, mikoron s micsoda időben?

Tertio. Tudja-e, hallotta-e a tanú, hogy ezen Pered nevű helységnek kálvinista lakosi, magok religiójokkal ellenkező processiókra s más afféle ceremóniákra kinszeréttettek volna? micsoda punctumban? s ki által és valamely büntetés azon ceremóniák el kerüléseért kik által és micsoda időtől imponáltatott? és büntetett-e olyas büntetéssel az egész község, vagy valamely bizonyos személy s hányszor?

Quarto. Tudja-e hallotta-e a tanú? az földes ur vagy plebánus által az házasulandók közt való öszve adásnak, körösztelésnek idején; nem kölömben kik nehéz betegségben lévén, utolsó órájokon szorongatván: vagy más ki gondolható módon, religiójokban az olyan személyek változást szenvedni kintelenéttettek?

Quinto. Tudja-e, hallotta-e a tanú? kinszeréttettek-e a római hitre való térésre? s micsoda úttal móddal s kik reá térni nem akarván, háborgattattak-e? más keményebb ki gondolható móddal? miképen s kik által?

Sexto. Tudja-e, hallotta-e a tanú? hogy más messzi helységben lévő oratoriumokat gyakorlani akaró lakosok s személyek nem háborgattattak-e? s azoknak gyakorlásátúl nem tiltattak-e? ki által? s miképen? holott? micsoda időtül fogva? s micsoda büntetés alatt? s azon büntetés ki által rendeltetett s adattatott?

Septimo. Tudja-e, hallotta-e a tanú? peredi templomnál lévő harangot ki öntettette?

Rescitae porro veritatis series sequitur in haec verba.

Primus fatens, providus Joannes Mészáros; jam fatae possessionis Pered, comitatu posoniensi sitae, incola et subditus jesuitarum tyrnaviensium; calvinista; annorum circiter 75. talem super praemissis fecisset ac praestitisset recognitionem. Et quidem ad primum nihil. Ad secundum. Tudja nyilván a tanú s jól emlékezik, hogy ezen helységben soha annak előtte, se kálvinista magános templom nem volt, se predikátor nem lakott, hanem mindenkoron deáki templomnak filiálisa volt, és oda, ezen helységnek lakosi, isteni szolgálatokra jártanak mindaddig, valameddig egyszer a szent mártóni barátok, akkori földes urak, nagy szombati jesuitákkal vendégségben conveniálván; azon jesuitáknak ezen helységet nem engedték és minden magok jusát reájok transferálták. Mikoron azért ezen helységet nevezett jesuiták immár birták volna; csak hamar Séllyéhez, magok más falujához, megyézték; a kinek mindeddig is filiálisa. Ad tertium. Tudja nyilván s jól emlékezik a tanú; hogy midőn immár ezen helység Séllyéhez tartozandó lett volna; akkoron kezdték a jesuita uraimék, Séllyére s más helyekre menő processiókra és búcsúkra kölömb kölömbféle, már tiz, tézenként forint büntetés alatt hajtani a lakosokat: az mint most is mindenkoron el menni kéntelenéttetnek. Noha ugyan senkit nem tud a tanú, a kin valami büntetést vettek volna. Ad quartum. Nyilván tudja a tanú; hogy az itt lévő lakos, házasságnak idején, soha senki meg nem esköttetik, valameddig pápistává nem lészen. Tudja azt is nyilván a tanú; hogy Barczy András nevű embernek a feleségét egyházhoz be nem vette plebános ur; hanem kívánta, hogy előbb meg gyónának s pápistává legyen; a kit midőn ő nem engedte, azonnal megfogattatván s tömlöczben vétetvén, vasban verettetett, az hol mindeddig is tartatik és sanyargatattik. Ad quintum. Tudja nyilván a tanú; hogy széntén négy esztendőnek előtte, virág vasárnap, az urak jesuiták ide Peredre jöven s egynehány gazdát magok eleiben hivattatván; miért hogy térni nem akarnak, rútul öszve pirongatták; az mely pirongatást egy gazda midőn morgolódással nehezen fel vette volna; mindjárt azon urak az

őkreit majorban be hajtottak s rajtok Bazinban buzát is vétettek. Meg éjedvén annak okaért a többi, hogy az övieket is rövid idő alatt el hajtatni fogják; sokan hova hova el mentenek; az melyeknek midőn el menetelét jesuita földes urak hallották; vissza híván őket, úgy affidálták, hogy soha semminemű bántások és háborgatások nem leszzen; mely affidatióknak ők hitelt adván, vissza is jöttek. De egy idő múlva, jesuita uraimék szép szín alatt az egész falubelieket séllyei kastélyban hivattatván s mindjárást huszon hármat tömlőczben hányatván; vasban verették s mind addig ki nem bocsátották, valameddig feleségeik is oda nem jövéen, velek együtt seregestől templomban hajtatván, kálvinista hitnek ellene mondván, meg nem gyóntak. Ezek így meg lévén, mindnyájan ki bocsátattak. De megént hamar, zab dízmáláskor, kívánván az urak, hogy ismét meg gyónnának, s ők akkoron is meg gyónni nem akarván, ujonnan megfogattatván, tömlőczben vettetének, és egy egész hétig, valameddig meg nem gyóntak, ott tartattanak Ad sextum nihil. Ad septimum. Tudja nyilván a tanú; hogy ezen harangot itt lévő kálvinista lakosok még török háború előtt öntettették.

Secundus fatens, providus Stephanus Borsány, in eadem possessione manens et subditus; calvinista; annorum circiter 60. sub juramento fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum ut primus. Ad tertium. Tudja nyilván a tanú; hogy mióta jesuiták jobbagyi, mindenkoron processiókra s más afféle búcsúkra büntetés alatt elmenni kintelenéttettek. Ad quartum ut primus. Ad quintum. Tudja nyilván a tanú; sőt maga is experiálta; mikoron csak három, vagy négy esztendővel előbb, az itten való kálvinista lakosok, mind közönségesen, az uraságtúl, erőszakkal, rabság, vasban való veretés s más kölömb kölömbféle sanyargatások által pápistákká lenni kintelenéttettek. Ad sextum. Tudja nyilván a tanú; hogy plebánus uramtúl mindenkoron szóval hirdettetett, s tiltatott; senki sehova menni ne merészeljen; az mint soha senki nyilván el sem mert menni; hanem ha mert is, csak lopva ment. Ad septimum ut primus.

Tertius fatens, providus Andreas Földváry, praescriptae possessionis incola; et subditus; catholicus: annorum circiter 65., juratus examinatus fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum. Tudja nyilván a tanú; hogy annak előtte ezen helység Deákinak filiálisa volt; de az után a jesuita földes urak Séllyéhez transferálták. Ad tertium ut immediate praecedens. Ad quartum. Tudja nyilván a tanú, hogy a kik házasoúdnak és magokat ki nem fizettetik (?), a plebánus ur meg sem eskötteti őket. Az egyházhoz sem veszen addig be az asszonyokat, valameddig meg nem gyónnak. Tudja azt is,

hogy erősen meg van parancsolva a plebánus uramtúl; hogy a betegeknek meg jelentsék. Ad quintum ut primus. Ad sextum ut immediate praecedens Ad septimum. Hallotta, hogy a falubeli lakosok valaha csináltatták s öntettették volna.

Quartus fatens, providus Michael Mészáros, saepe dictae possessionis incola et subditus; calvinista; annorum circiter 50. adstrictus juramento fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum ut immediate praecedens. Ad tertium ut secundus. Ad quartum ut primus. Ad quintum ut secundus. Ad sextum ut secundus. Ad septimum. Tudja nyilván a tanú; hogy Ujvár vétele után Farkasdon lakozó kálvinista predikátor itt való lakosoknak pénzéért öntettette.

Quintus fatens, providus Joannes Kiss, in praescita possessione existens et subditus; calvinista; annorum circiter 60 praevio juramento fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum ut tertius. Ad tertium ut secundus. Ad quartum ut primus. Ad quintum ut secundus. Ad sextum ut secundus. Ad septimum ut tertius.

Sexta fatens, Catharina Czifery, nobilis condam Stephani Bársony relicta vidua; in toties repetita possessione degens; catholica; annorum circiter 70. vigore juramenti fassa est. Ad primum nihil. Ad secundum ut tertius. Ad tertium. Tudja a tanú; hogy szóval hirdettetett sok ízben, hogy ki ki börtetés alatt menjen el. Ad quartum. Tudja nyilván; mert három négy esztendőttől fogva senki meg nem esködtetik, még pápistává nem léssen. Ugy az asszonyok is be nem vétetnek egyházban, még pápista hitre nem térnek. Ad quintum. Tudja bizonyosan a tanú; hogy igen is Séllyén fogva tartattak, valameddig pápistákká nem lettek. Ad sextum nihil. Ad septimum nihil.

Super qua, modo praevio peracta, mentionatorum testium attestatione, praesentes literas, propria singrapha et sigillo meis roboratas, extradedi testimoniales. Datum in possessione Kossuth. comitatu aequae posoniensi sita, die 5. mensis aprilis anno domini 1721. superscripto.

Stephanus Debreczeny, inclytae tabulae regiae judiciariae juratus notarius m. p.

(P. H.)

Közli Garády.

(Eredetiből a pozsonyi ev. lyceum könyvtárában).

Irodalmi szemle.

Christoph Hoffmann. „Fortschritt und Rückschritt,“ in den zwei letzten Jahrhunderten geschichtlich nachgewiesen, oder „Geschichte des Abfalls“. Stuttgart 1864.

Ez ideig a nevezett könyvnek csupán első kötete jutott nyilvánosság elé, melynek tartalma „a visszahanyatlás kifejlődése, kezdetől azon korig, melyben Voltaire a haladás lobogóját kitűzte volt.“ Minthogy pedig a címlapon kifejezett alapgondolat egészen különös sajátosságúvá jelzi már e kötetet, úgy látszik, hogy ennek megítélése jobbára alkalmazható lesz az egész történelmi munka többi kötetére nézve is. Szerző a württembergi, úgy nevezett „jeruzsálem-barátok,“ egy chiliazmussal ábrándozó felekezet fője, kik a jóslat igéinek betű szerinti értelmében, a világnak politikai és vallási szempontból középpontjává Jeruzsálemet ohajtják emelni, és addiglan egyelőre német templomot állítani, azaz Németország népét feladatuk érdekében megnyerni, s arra előkészíteni buzgólkodnak. Ez érdekében hatni, ennek jó szolgálatot nyújtani kíván jelen történelmi munka is. Mint a jelek mutatják, itt nem kevesebb céloztatik, mint történelmi alapot rakni a vállalathoz s azon meggyőződést előidézni, ha mindjárt kényszerítve is, hogy a menekülésnek csak egyetlen ösvénye áll még nyitva a keresztyénség előtt, az t. i. melyre a jeruzsálembarátok (Jerusalems Freunde) léptenek.

Fő eszméi röviden ide mennek ki: A keresztyénség magas eszményétől visszahanyatlás, a keresztyénség irányában öntudatosan és szántszándékkal elfoglalt ellentétes állás teszi az újabb kor főfő jellemvonását, és ebből származik az emberiségnek folyvást mélyebbre süllyedése. Az úgy vélt előhaladás merő azon visszaesés; kivált pedig ez a mi korunk „immár a legvégsőre jutott.“

Ily formán nyíltan bevallja a könyv kilétét, becsülettel nyilatkozik, hogy ő tisztán célzatos történelmi dolgozat. De folytatja tovább:

Miután a keresztyénségtől elhanyatlás már a korábbi századokban előkészítették pl. a humanizmus által, melynek kénytelen volt utat nyitni az egyházjavítás, és a pápaságnak rettenetesen visszás állapotja által, ez valódi értelemmé vált jelesül XIV. Lajos által. Ő az, ki az egyházas közérzületet az üdv elnyerhetésének módja felől, a mint képmutató hűséggel ragaszkodék a külső formaságokhoz, látszólagos siker felmutatása által, előbb ugyan Franciaországban, ké-

sőbb egész Európában is e boldogtalan tévirányra vitte és ragadta magával. Anyagi érdekek kizárólagos uralma, a keresztyénség félredobása mellett pogány őskori előképek után újabb divatú szinarany-nyal bevont irodalom és művészet, végül erkölcsiség tekintetében undorító féktelenség s elaljasodás volt mind az, mivel XIV. Lajos e világot megajándékozta.

De Angliában is 1660 óta lábra kapott e hanyatlás. A vallási szempont mélyre süllyedettsége tevé azt, hogy a whigpárt oly politikai elveket állapíthatott meg, a melyek a keresztyénség tagadásával egyértékűek valának; utóbb aztán a torykat is ugyanazon szellem kezdé átlengeni. A türelem sürgetése nyíltan kifejezte a keresztyénségtől, annak bárminő alakjában, határozottan idegenkedett, s a toryk pártjának az uralkodó államegyház megalapítására intézett törekvései pusztán hiu képmutatásból eredtek, minthogy a fővezetők maguk közt tisztában voltak az iránt, hogy a keresztyénségre semmi szükségök. Orániai Vilmos által emelkedett Anglia oly nagy politikai jelentőségre, hogy Franciaország ellenébe versenytársul állhatott. Szellemi termékekre nézve azonban a 18-dik század kezdete óta Anglia még tulszárnyalta Franciaországot. Az angol szellem több szorgalommal és mélyebben hatólag működött, még szilárdabb alkotásu fegyvert gyártott a keresztyénség ellen, miközben nemcsak attól idegen, hanem épen azzal ellenkező műveltséget idézett elő, mely erősen visszahatott a franciákra is. Montesquieuk és Maupertuisk találkoztak az angol műveltség gyümölcseinek francia földön meghonosítása eszközlésére.

E hanyatlás ellensúlyozására semmi újabb tényező nem merült fel egyik úgy mint a másik nemzetről. Annál inkább lehatolt az a társadalom alsóbb rétegei körébe, miután ezekben is felébredt a magasb műveltség iránti élénk vágyakozás s törekvés szelleme. E hanyatlás tetőpontját Voltaireben érte, kit szerzőnk a hitetlenség prófétaja és Lutherének nevez. Ő t. i. feladatául tűzte a vallási eszmék iránt való hitnek végképen kiirtását és „valódi szellemországot alapított a hanyatlás és hitetlenségnek, mely ő benne tökélypontjára jutva, most már a látható élet s társadalmi viszonyok közt lehető válósulás, megtestesülés után kell hogy törekedjék.“ A megsemmisítés ezen harcában a vallás ellen használt fegyverzetét jobbra Angliából szerzé.

Németország e részben még csak mellékesen jó tekintetbe; minthogy e korban politikai és szellemi téren Franciaországhoz képest erőhagyott és tehetetlennek vehető. Franciaország uszályával ragadta a németeket, s az ezek részéről a hanyatlás ellenében támadt

viSSzahatás pl. Leibnitz, Spener és a pietizmus, Bengel és többek által a nagy egészre körülbelől hatástalanul maradt. A Hegelféle történelmi bölcészetnek, mely minden lett dolgot az eszme szükségképi fejlődése változatainak tekintvén, e szerint a történetnek erkölcsi szempontból becsületét lehetlenné sőt majdnem fölöslegessé teszi; ebben másik legszélőbb ellentétére találunk. Hoffmann mindent egyetlen kategorikus imperativus rájárára von, s ez az, hogy a jóslat céljának elérnie kell. Az összes történelem előtte úgy tűnik fel, mint a jóslat céljának érdekében vagy ellenére öntudatosan és szabad elhatározással működés. Hire sincs itt azon felfogásnak, hogy az ember akaratának egyszerűen szabad elhatározásával még korántsem csinál történetet, hogy sokkal inkább a történelemben is az egyének és népek tudatán és akaratán felül álló s azt végtelenül tulszárnyaló, természetszerű levés szerepel és uralg. Lehet, hogy a történelem ily szempontból vizsgálása is komoly vallás erkölcsi alapon nyugszik; de az még se lehet valódi és igaz, nem lehet több sem kevesebb, mint pusztán szükségesség alkotta ferde elmélet.

Hanem még ennél is rosszabbá lesz a dolog a már említett mérvnek részletes alkalmazása, kivitele által. Igaz ugyan, hogy a jóslat célja nem lehet más, mint az emberiségnek minden irányu előhaladása, kifejlődése; és ki tudna itt valami ellenvetést tenni? De ha kérdésbe tesszük: mi uton módon érhető el a haladás? legott egész társadalmi átalakulásra utaltatunk, melyet aztán ez ujkor semmikép el nem fogadhat. Vissza kellene térnünk a theokratiára, a vallási és államszerkezet teljesen összeolvadására; Izrael népe látnokainak theokratiai álláspontja lesz előttünk tökély mintaképe, és minden életviszonyainkat a szerint kellene újból átalakítanunk. Ez ugyan nincs a jelenleg bemutatott kötetben világosan kifejezve; hanem ez képezi mindenütt az alapot, ez tűnik ki megcáfolhatlanul egyes pontoknál p. o. a kath. egyház papuralmáról (26. l.), továbbá a középkori törekvések s főleg a keresztes hadjáratok (21. l.) felől ejtett ítéletekben. Csakugyan ez a fő tévely, a menthetlen alaphiba, mely a jeruzsálembarátok egész irányát jellemzi s elidegenít attól. Azon, kétségtelenül helyes alapeszméből kiindulva, hogy a keresztyénség méltán igényt formál arra, miszerint az embernek Istenhez fenálló viszonya szempontjából rendezze annak s tehát egész társadalomnak is összes létviszonyait (143. l.), azon helytelen következtetésre jutnak, hogy ennek egyedüli módja az isten-állami szerkezet, mint a hogy az t. i. az ó szövetségi látnokok szemei előtt lebegett. Így már nem csuda, ha e nézpontról minden ekkorig tett előhaladás merő azon visszahanyatlásként tűnik fel; miután jelen korunknak egyik jel-

lemző ismérve épen az, hogy a theokrátiának még fenálló maradványai az élet színteréről mindinkább leszállni indulnak s kienyésznek. Hanem őszinte sajnálatra méltó tévedésnek kell tartanunk azt, ha a theokratia úgy dicsőíttetik, mint a világot boldogító intézmény; holt ezzel ellentétben épen az teszi a keresztyénség alaptulajdonságát, hogy a theokratia megszüntetvén, helyébe a vallási és politikai sőt az összes emberi életviszonyokban a szabad fejlődés lépjen elanynyira, miszerint a vallás mindezekre egészen szabad befolyással átalakítva és nemesítve működhessek. Bizonyára szerencsétlen romantikai álláspont a Hofmanné. Ez aztán őt a kornak minden vívmányával összeütközésbe hozza és minden tényleges állapot felől a legképtelenebb ítéllethezragadja; ekkor pedig, a mi legszánandóbb, az ő tiszta buzgalmát és nagyra becsülendő képességét a közjóra nézve hiábavalóvá, végkép semmivé teszi. Ő arra helyezi a fősúlyt, hogy a hatás nagyszerű, közreható legyen, s azon hitben él, hogy e célra legégyenesb utat választott; ellenkezőleg, az esik rajta az ő theokratiai ábrándozása miatt, a miről fájdalommal panaszkodik a sülyedés ellenszereinek még eddigelő hasztalanúl kísértgetett alkalmazását illetőleg, hogy mindazok nem birtak a nagy egészre kellő hatással. Szomorú dolog a jelennel oly egészen meghasonlott viszonyban állani, hogy minden erőnk ráfordításával visszaidézhetlen hiu álomképek valóstítására törekedjünk. Hogy pedig Hoffmann az összes világtörténelemmel ily meghasonlásba jött, arról ezen könyve minden tekintetben meggyőz bennünket.

„Enea Silvio de' Piccolomini, als Papst Pius II., und sein Zeitalter.“
Von Dr. Georg Voigt, Professor der Geschichte an der Universität zu Rostock. Berlin, Verlag von Georg Reimer. I. Band 1856. II. Bd. 1862. III. Bd. 1863.

Mióta Ranke Lipót utat egyengetett a pápák története körében teendő elfogulatlan vizsgálódások számára, folyvást növekvő előszeretettel karolta fel a történetírás az egyes pápák életkörét s kivállobb alakjainak rajzolását. Egy évtized alatt már a legnagyobbszerű VII. Gergely, III. Sándor és III. Ince pápajellemek feltalálták életíróikat. A mit pedig netalán a prot. egyháztörténelmi írók hitvallási szűkkeblősége s az előbbi század kérlelhetlen bírálata a középkor hatalmas hierarchái ellenében véthetett, azt ugyan kellően helyrehozák az újabb korbéli udvari történészek majdnem istenítő ellennyi-

latkozatai. És bár Péter utódainak hosszú sorzatán feles számmal találkoznak jellemök éles kinyomata és sajáttsága által az életíróra nézve vonzó érdekű egyéniségek, mind a mellett még egyszer oly néhezé válik egyes alkalmaknál azon feladat, hogy jellemvonásaik a pártkegy és ellenszenv végletei közül kitisztázottan állhassanak elénk. Hitvallás tekintetében ellenfél irányában történelmi lelkiisméretséggel járni el csakugyan nagy áldozat, melynek folytán az sem könnyebbit, hogy századok esnek közben, miután a hitbuzgalom élén az idők ostromló hatalma is megtörik. Mondhatjuk még azt is, hogy az egyháztörténet írójának szintugy az illető kor lelkébe kell áthelyezkednie; hanem voltaképp úgy tenni felette bajos, mert hiszen az azon korbéli kérdéssel maig se aludtak el, még fennvannak és vita tárgyai napjainkban is.

A most említett pápa, ki nem egyetlen a feltolakodottak közt, de igen azok közt, kik írói érdemökkel nyitottak utat maguk előtt az apostoli székre juthatáshoz, még annyival súlyosabbá tévé életírója feladatát, mivel semmi korábbi előmunkálatra nem alapíthatott. E bajon aztán nem segíthet azon körülmény, hogy önmaga e pápának irodalmi művei jellemének felismérése és történeteinek tanulmányozásához gazdag kutfőül szolgálhatnának. E kutfők t. i. s főleg azon helyekre nézve, hol nagy politikai és egyházi tények forognak fen, a melyek alkotásában e fáradhatlan cselszövő részes vala, nem épen tiszták; különösebben áll ez a legfontosabb, a bázeli zsinatot illetőleg, mely szerzőnknel az egész jellemrajz alapját és uralkodó színezetét képezi, s mindekkorig kevéssé méltányolva, csak igen gyéren bevilágítva adatott a történészek által. Szerzőnk tehát e bajon segítendő, kényszerült ujra meg ujra a közvetlenül azon korbéli kutfőkre visszamenni, mit aztán könnyedén s hálával beismérendünk, hogy az ő keze alatt dicséretesen kinyult és megnövekedett az ezt érdeklő tárgyalás. A mint jelenleg már befejezetten áll előttünk a műegész, nem mondható az többé egyszerűen Aeneas Sylvius, de inkább az ő korszaka történelmének, igen, ama korszakénak, melyben a XV. század zsinati mozgalmai, az egyháznak főben és tagjaiban reformálása végképi hajótörést szenvedtek.

Nagyon természetes, hogy ezen hajótörés történelme, a melyhez a könyv hőse is összes tehetségeinek arányába járult vala, felülhaladja önmaga a hős életrajzának érdekességét. Aeneas Sylvius ugyan, ha szentségén ez által csorba nem ejtetnék, másként eléggé kedves egyéniség, jeles férfiú volt, de korántsem uttörő a szellemek világában s legkevésbbé hősi jellem. Kezei ugyan szünhetlenül a korbéli egyházi és állami politika szövedékeinek bogozásával foglalkoz-

tak, többet azok csomói közül önmaga kötött, s nem egy célszerű indítvány vagy jó tanácscsal az alkalmas időben tudott fellépni. De másfelől megjegyzendő, hogy nagyon is hosszú ideig, bár csak színlak megett, volt ő másodrendű szerepek férfa; felléptekor is még egyre Frigyes király bizalmas tanácsosa és teljes képzettségű egyházi diplomata létére, leginkább azon bölcsekedék: hogy a n kiviendő az, mit mások szabtak eléje. A vatikán magaslatára jutása után sem vált ő oly teljesen önálló hatásu emberré, ki a világ egyházi és politikai nagy érdekeinek első kézből intéző vezetőjeül hivatott vagy képes leendett, egyedül annál maradt, hogy Péter hajóját, mely akkoriban már politikai szélirányokban vitorlázgatott, a napi események szirtein átkalauzolhassa. Hogy az események készen adott menete után haladjon, erre őt nemcsak a szükségképeniség, de lényének legbensőbb sajátossága is hajtá, ama rideg és távol tartózkodó semlegesség, t. i. melynél fogva bár külsőleg érdekelt pártfélnek mutatkozik, az egyházi ügyek és valóban mély politikai eszmék iránt fogékonytalan volt. Éltének végeseménye, a török elleni hadjárat is, melynek voltaképi kezdetén ragadta őt el a halál, s mit az ultramontán dicsszónokok vértanui halálnak hirdettek, nem politikai belátás, még kevésbbé egyházi érdek szüleménye; inkább személyes becsvágy ösztönzé erre őt, hogy dicső pályáját minél hatásosb végeredménnyel zárhassa be. Irodalmi munkássága felől hasonlót kell mondani. Sokkal több az utánozási hajlam, a leírásban ügyesség, szónokilag szép előadás, mint a gondolat eredetisége; nagy tanulmány, szép tehetség, hanem igen kevés lángész. Nagyon sokszor csak felületesen bánik el tárgyával, mint egyszerű műkedvelő, és többször nem átalja ő, tudományos műveltség és humanizmus apostola létére, az általa becsmért, barbaroknak nevezett német tudósok eredeti hozományait új gyanánt mutatni be a magas műveltségű olasz közönség előtt. Az is gyakran megesik rajta, hogy tollát oly ügyekért hegyezi, melyek iránt semmi benső érdekeltiséggel nem viseltetik, s melyeket oly meglepő ügyességgel tárgyal, mint ha őn meggyőződése volnának, sokszor épen ellenmondásba jöven azzal, mit előbb, nagyon hihető, szintén azon csekély bensőséggel, önmaga vitatott, vala. De életirója híven feltárja előttünk szeretetre méltó tulajdonait is. Ilyenek az ő elfogulatlansága, szíveskedő nyájassága, és azon kegyelet, a melylyel hazája, rokonai és baráti irányában kitüntetőleg viseltetik; továbbá az ő mindig derült kedélyállapota, érzelmeinek finom izgékony-sága, nemes társadalmi műveltsége és a magas szellemi élvezet tisztán birni vágyó szép lelke és fogékony-sága. De ha erkölcsi hatása egészét tekintjük, megbocsát-ható lesz a régiebb korbéli német történészek azon kedvetlen kitő-

rése, melylyel gyakran ellene támadnak mint cseles olaszra, ki a frankfurti punktáció szabadságait oly átalkodottsággal birta kicsavarni a nemzet kezeiből, vagy mint hitvány lelkű apostatára, ki nagy hirű „retraktacio“iban, mint pápa, legutolsó részletig visszavonni és elmásítani tudta mindazt, mit korábban s már nem gyermekésszel, de érett férfi meggyőződésével, a következményekre valószínűségig számítva a bázeliak és a zsinatok érdekében irt és a világ előtt bevalólt. Elvtelensége jóformán hasonlóvá teszi őt korunk némely tudós íróihoz, kik tollal és elméletben dicső eszmék bajnokai; azon különbséggel pedig, hogy ő képzettsége s az általa képviselt érdekek sokoldalúsága és nagy fontossága tekintetében valamennyit felülmulja, és hogy azoknak eladó lelkiisméretét nála bizonyos dicsvágy pótolá, s habár zengzetes szólamu és ingatag jellem volt, de lényén valami tisztos antik vonás bübájával, mely a renaissance némely jobbainak sajátja. E szerint tán még leginkább a világhirű római literátor szónok mellé állíthatnók őt, kinek méltó versenytársa az írási kedv és nyelvbeli roppant készségben, de sőt abban is, hogy állambölcsészeti tapintatára ép oly hű, a cselekvés terén kitartás és következetességnek ép oly hiányával, mint iránytanulmányi példányképe Cicero vala.

Hanem mint mondatott, a könyv legfőbb becse, irányának sulypontja nem az életirat, de azon kor általános viszonyai és kiválóan az egyházi állapotok jellemzésére esik. Dr. Voigt ugyanis nem kimélte fáradozását, hogy ezen korszak egyházi és politikai mozgalmainak kellő középpontjára, azok értelmezésének kulcsához juthasson. Ezen korszak az, mely a reformálás iránt nagy kedvet, minden jó hajlamot tanusítva, tán minden többi felett kitűnik az által, hogy irányadó, tetterős vezérszemlemben volt legnagyobb fogyatkozása. Szerzőnk a zsinati mozgalmak jelentőségét alkalmasint teljesen felfogta s elég bátorságot mutat abban, hogy azokat oly oldalakról is bevilágítsa, melyekről eddigelé a Róma elleni szabadelmű ellenzékkal váltig rokonszenvező protesztantizmus kellően nem méltányolható. Midőn aztán a bázeli atyák politikai indokait, szenvedélyes pártoskodásait s egyes tényeit alaposan jellemzi: az egésznek alapeszméjét a részletek pontos leírásával szem elől téveszteniünk soha nem engedi. Lehető, hogy a bázeli reform-kiválmak közé személyeskedés vagy államférfiúi önzés mérge vegyült s a zsinat, mint a pápa is, politikai érdekek javára harcoltak vala egyházi fegyverzettel; hanem találni mind-ezekben, a mit igen nagyra kell becsülnünk. Ilyen pl. az, hogy újra föllelték az egyetemes anyaszentegyház dicső eszméjét, fölsímték annak szükségességét, hogy credeti isteni alapjain újra kell alkotni azt. Igaz ugyan, hogy ezúttal mindenki csak a másik félben kereste

a hibát, önmagát javítás alá helyeztetni épen nem kívánta; de a felébredt vágyak teljes összege csakugyan abban határozódik, miszerint az egésznek alapos újraszervezése mulhatlanul szükséges.

A bázeli zsinat, pápai kormány helyett bizonyos hierarkhiai parlamentarizmust, felelős, tehát annyiban alkotmányos egyházi kormányzatot kívánt létesíteni, s jó hittel önéletrevalósága felől, kezdetleg a legtisztább őszinteséggel látott nagy vállalata sikeresítéséhez. Azon fejezet, mely a zsinat napirendének tárgyalásával foglalkozik, jelen korunk legsürgősb tanulmánytárgyaul ajánlható, a benne foglalt jeles tanulságok miatt. Mily elmésen vannak kigondolva az európai alkotmányos államélet ez első zsenge kísérletei, ezen biztosítékai a szabad közvéleménynek, a kisebbség jogai megóvásának, az egyházi ügykezelés pártatlanságának! És mily kevésbé állhattak meg gyakorlatban a szenvedélyek lázas küzdelmeivel szemközt! A középkori hierarkhia Bázelen tette végkísérletét arra, hogy önmagát képviseleti gyűlés organuma által reformálhassa. E kísérlet meghiusult, mivel még akkor nem ismérték a képviseleti alkotmány alapelveit. A Bázelen összegyűlt atyák elvégre is csak önmagukat képviselték; utasításaik egyenest a szent lélektől valók voltak, nem rendezett községtől, nem alkotmányszerű uton vettek. Innét van a gyűlésnek túlnyomóan szenvedélyektől zaklatott saját jelleme, s ilyenkor csak az volt lehető, hogy a parlamentarizmusnak üdvös korlátai elszaggatva lőnek, és szerte szórva mint őszi vihar által a hervatag falevelek. Innét van az, hogy az egész gyűlés legjobb szándéka mellett és ellenére mihamar egymást alig értő zajos tömeggé aljasult, melyet néhány fővezető alig tudott valamennyire fegyelmezni. Szellemdúsak lehettek bár e pártvezérek, de annyi erélyük nem volt, mely a tulnyomó erőnek, a felebbi évszázadokból Róma érdekében képződött kedvező közhangulatnak voltaképp ellent állhatott volna. A mit egy főrendű Cesarini bibornok nagy tekintélye, vagy az arlesi egyháznagy jellem-szilárdsága ki nem vivhatott, egy thüringi pórflu megvalósítá, azaz kitölté a papság és nép közt támadt roppant hézagot, és a nemzetek jogát a legőszintébb egyszerűséggel, az evangéliom rendületlen alapján kivívta, meg és visszaszerezte.

A római szék megosztá, elnyomta vagy önjavára kibérelte a hierarkhiai reform mozgalmait. Még az is sikerült, hogy a bérlet árban is rászédheté ellenzőit, a mint a hatalom akkori kezelői, legelől a jó császár az egyházi téren kivívott szabadságokat pénzért, jó árért jobbára megint kiadták s odaengedék Rómának. De kérdjük, mit nyert a pápaság ezen győzelmével? Mi jót tettek az egyházzal a böles egyházfők és diplomaták? kiknek kezei oly ügyesen szövék a

csalárd játék szálait, oldák és kötözik a bonyodalmakat, s kik közt bizonyára nem Aeneas Sylviusé volt a legutolsó szerep; ugyan mi jót hoztak és valódi előnyt nyertek az egyházra? Az egyházjavítás szándaka teljesen kimerítő feleletet adott már e kérdésekre. Kicsinylés, személyi érdekek miatt, az egyházi visszahatás fondorlatai mellett, elmulasztá a pápaság a kedvező alkalmat arra nézve, hogy magát eredeti alapeszméjének tiszta visszaállításával — a fenmaradhatás szempontjából — újra szervezze. Még erősen legyökerezve érzé magát a népek öntudatában, sokkal szilárdabban, sem hogy azok tőle elszakadhatnának. Azon mód, melyen Róma a reformtörekvéseket meghiusítá, elidegenítette tőle a népek jó akaratát, s e részben többet ártott így önmagának, mint a mennyit a reform átvitele árthatott,

Az egyházjavítás nagyszerű politikai előjátékának egyes részleteit ennyire élethiven s tisztán előadó, egyszersmind azon kor erkölcsiségének jellemrajzát ily pontosan elénk tüntető ezen könyv a történelem barátainak teljes figyelmébe méltán ajánlható, miután egy életrajz keretében ily sok szépet és jót összefoglalva nyújt, minőt talán kivüle csak az egyetlen „Hutten Ulrich“ című dolgozatban Strausztól birunk mind e napig.

L. Ch. Seineke, Archidiaconus zu Clausthal. „Der Grundgedanke des Buches Hiob.“ 1863.

Hogy szerzőnél nem hiányzik a történelmi bírálat által élezett áttekintés, józan belátás, eléggé kimutatja már abban, hogy Jób könyvének iratása korát okvetlenül a fogság utáni időre teszi. Ezen kívül aztán a kis könyvben nagyon is sok felületesség található. Ilyen az, hogy pl. a tenteronomiumban és a prófétáknál tanított visszafizetés vagy torla beigazolására Dánielből vétetnek idézetek; továbbá, hogy a zsoltárok egyes helyei s főleg 37, 9. 10. úgy hozatnak be, mint a Jób könyvében kifejezett vallási magasztos elméletnek odább fejlődése, imezu gondolatban: Isten hű szolgálja hitben és benső léleknyugalomban semmi külső események által meg nem rendíthető szilárd alapon áll; holott nyilvános az, miszerint Jób teljességgel nem oly bölcs, ki nélkülözni bírná a jámborság és világi jóllétnek lényegesen egymáshoz tartozását. De mindennek felett el van hibázva a könyv alapeszméjének tisztán felfogása abban, hogy Jób egy és ugyanazonnak vétetik az Ézsajásnál kifejtett Isten szolgájával, azaz összes Izrael népével, annak Jehova iránti theokratiai kötele-

zettsége és viszonyai minden változatán keresztül. Könnyű belátni ugyanis, mennyire csupán erőtetett szónoki képben vethető össze amaz egyéniség az utóbbi gyűnévvel. E föltevés pedig semmikép nem igazolja mindkettő balsorsának eseményeit, a mennyiben kimutatható a hasonlóság. Mert a költő, ki általában a legnagyobb szerencsétlenség megható képét kívánja itt rajzolni, használhatott-e végre csak úgy átmenetileg és eszmetársítás útján behozható jelképies, közérvényileg elfogadott szó- és értelemalakzatokat (figurae). A mondott föltevessel ellenkezőleg, az egész Jób történetben a theokratiai szemponttal semmi közösségben nem álló, tisztán és egyetemleg emberi álláspont és szemlélődési módor nyilatkozik. Teljességgel nem valamely népközség érdekében tanúsított mártírságról van itt szó. A könyvnek hőse pusztán és egyedül mint ember, saját nevében és rovására, áll Istennel szemközt.

A persa uralom korszakában, melybe szerző helyesen teszi át a könyv eredetét, Izrael népének nemzetisége és Jehova szolgáltsága sértetlen épségben állanak; ellenmondás nélkül uralkodik a törvény a nemzet- és hitközségben; csak később, a Makkabeusok idején, állt be némi vértanuskodás alkalmá és lehetősége. Nevezett korban tehát az igaznak szenvedése nem történhetett, mint a babiloni Ezsajasnál, önfeláldozásul a theokrata népelem közügyének, hanem csupán egy magának az illetőnek érdekében. Csak is mint illet, és egyedül a monotheizmus szempontjából lehet azt értelmezni.

Ily szempontból veti fel a kérdést Jób könyvének költője, és — nagyszerű művészeti ügyességgel — meg is fejt az olvasóra nézve igen, de éppen nem Jób számára; e z ugyanis egyszerűen arra utaltatik, hogy ismérje el, mely homályos fogalmai vannak s lehetnek Isten felől az embernek. Ő tehát felfogván, magának így fejt meg a tételt; azért bocsát Isten kivált az igaz emberre mindenféle balsorsot, szenvedést, hogy ez aztán (ha sor kerül rá), gyanúsítói ellenében saját tetteinek igazságára hivatkozással a világ és a fénylő mennyei sergek előtt is ragyogóan igazolhassa, kitisztázza magát. E szerint a jámborság, a tiszta erkölcsiség nemes hajlamai csak úgy és akkor működhetnének zavartalanul teljes erélylyel, ha és a mennyiben a jámborság és világ szerinti jóllét egymással folytonos összefüggésben nem volnának; e szerint Jóbra nézve csak szájalomra méltó balsorsában nyílt meg annak lehetősége, hogy Isten iránt ragaszkodó tiszta vonzalmát kimutathassa. Van ugyan itt még kissé közeledés azon dicső eszméhez is, mely szerint a valódi erkölcsiségnek a jó és balsors változataitól függetlenül, önmagában kell megállnia; de ez csak éppen mel-
lékletül behozott épületes gondolat, melyen a főszó egyáltalában nem

nyugszik. Elvégre abban történik megállapodás, hogy az isteni igazságosság szerint a kegyes embernek világi jó szerencséiben kell részesülnie, miből folyólag Jób is minden elvesztett javát kétszeresen sőt háromszorosan visszanyeri.

Jelen magyarázatban is pontosan és hívő lélekkel megtartatik a régi eüdaimonisztikus nézet, melynél fogva erkölcsiség és külső jóllét egymásnak kell hogy meg feleljenek. Azonban a gyakorlati élet ellenbizonyításai kedvéért engedményül nyújtatik, hogy igen, még is gyakran sujtja balsors a kegyeseket, de a mely csak ideig való, csak mintegy epizód gyanánt szövődik az életbe, míg nem utoljára a kísértést hősileg kiállott szenvedő igaznak sokkal nagyobb mérvű boldogságot hozand.

Gonda László.

Párbeszéd M. K. „Szarmasztató filozofiája“ fölött.

N. Gondolom, jó helyt járok; bekopogtatok.

M. Lehet!

N. Tanár M. K. urat keresem.

M. Magam vagyok. Mivel szolgálhatok?

N. Kissé hosszas lesz megmondanom

M. Tessék beljebb, s helyet foglalni.

N. Köszönöm! főleg ha egy kevés idővel is megajándékoz tanár ur.

M. Kérem! épen szünidőnk van, s különben is kis városunkban a vendég nem oly gyakori, hogy velők töltött időnket számításba vegyűk. — Kihez van szerencsém?

N. Az „n...i“ lelkész vagyok, és apja egy ifjunak, ki a helybeli tanoda növendéke; nevem N....

M. Ismérem az ifjat, és örömmel mondhatom: derék fiu apjához van szerencsém; nemde, épen az ő érdekében?

N. Igen! és a magam s mások érdekében is, de előbb hadd végezzem be önismértetésemet. Tudniillik, az apaság és papság mellett ugynevezett filozof is vagyok, a mennyiben a filozofia kedves tanulmányom.

M. Annál inkább örülök! Ily hármass érdekű vendéghez ritkán van szerencsém. — De, ha szabad észrevennem, tiszteleted oly borult, mondhatnám, levert!

N. Nagyobb mértékben, mint ahogy látszik.

M. Tán az utazás fáradalmai, párosulva a hajlott kor gyengeségivel?

N. Az nem; még jól birom magamat.

M. Tán valami sorscsapás?

N. Jól nézve, az.

M. De bizonynyal olynemű, hogy nekem nincs azzal közöm?

N. Sőt egyedül tanár urnak van. Tehát, hadd beszéltem ki magam.

M. Fokozott érdekekkel hallgatom.

N. Mivel mondtam egy fiam van a tanodában, ki a bölcsészeti évet közelebbről végezte.

M. Oly dicséretesen, hogy sokáig fogok büszke lenni ily tanítványomra.

N. Vajha én is az lehetnék rá! De fájdalom, épen e dicséretesége miatt nem lehetek.

M. Hogyan?

N. Mert itt szerzett tudománykája otthon mérges fegyverré vált kezében, melylyel az apa s fiu közti viszonyon érzékeny sebeket vágott tudalmatlanul. — E sebeknek vagyok betege.

M. Különös, sőt megvallom érthetlen!

N. Igy előmbe adva, én is annak mondanám. — Hadd világosítom fel! „A mult tanév vége felé szünidőre haza jött fiam. Csak anyját s hugait találta honn. Én csak este kerültem haza. Meleg csókban tört ki részemen a viszontlátás öröme, mit ő feltűnő közönynyel fogadott. Kérdeztem: baja van? Felelte: nincs! — Egész estén kevés szavu maradt. Kérdéseimre „igen“ és „nem“mel felelt. Főleg látszott, hogy más vagyok rá nézve, mint a ki addig voltam.“

M. Felöltő, de az apai sérülésre ebben még nem látok elég okot. Az ifju kornak is vannak borult órái, de tudjuk mulandók és jelentés nélküliek.

N. Én sem vettem egyébnek zárkozottságát, de hadd folytatom tovább! Más nap, vasárnap lévén, korán keltem, hogy a köznapi életben lehangolt lelkemet a Biblia által azon fokozott rezgésbe hozzam, mely nélkül papi beszédeink erőtlenek. Asztalom előtt, a felütött könyv felett elmélkedve, azon vettem észre magamat, hogy hátam mögött áll fiam.

— Mondani valód van? kérdeztem, feléje sem fordulva.

— Van is, nincs is! felelt. Mit olvas apám?

— Mint láthatod, a biblia áll előttem.

— Apám még mindig talál abban komoly érdeket?

— Sőt hová tovább többet, fiam. E könyv, meg társai amott (könyvtárocskám filozofiai részére mutatva) végetlen tartalmuak.

— Azaz hogy végetlen sok olyant tartalmaznak, mik ma már nem érdemlik, hogy komoly tudomást vegyünk felőlük, alig lévén egyebek ámulás- és ámtításoknál, tévedés és tévesztéseknél.

Feléje fordultam, s alig nyomhatva el sérülésemet, folytattam: — Kitől szedted fel ezeket? — Nem szedtem — felelt. Meggyőződés után szólok; mi egyszersmind világosodott ujkorunk közmeggyőződése.

— Hol és hogy jutottál e világos nézetre?

— Elfogulatlan józan eszem s tanulmányaim utján, főleg egy vezér férfi segedelme által, kinek ezért oly sokkal tartozom, nem csak én, hanem az új ivadéknak egész serege!

— Nevezd meg vezéredet, kinek lobogója alatt ily becses zsákmányra tettél szert. —

— Büszkén teszem azt, s bár tehetném ezerek előtt! E férfi M. K. tanár, az életével és tudományával egyiránt valódi böles, kinek neve valódi korszakot fog képezni a magyar filozofia terén, mint Beneke neve az egyetemes filozofiában. -- Ugy látszik, apám előtt még újság, ha mondom, hogy e két férfi határkö gyanánt áll a való tudás és az ábrándos képzelgés között. Mert ők kimutatták, hogy az eddigi ugynevezett filozofia nem egyéb, mint ártalmas tévedések, alaptalan képzelgések s hazug ámtítások beláthatlan, megérthetlen, egymást lerontó, sziv- és észnyomorékító, sötét halmaza. Hála nekik: ők e nyomasztó lomtehernek rövid „facit“ját kivonták s az emberésznek e kalandos mütoshoszos korszakát bészárták: kimutatván azt a sziklaalapot, melyre a valódi, a mindenkit meggyőző, az életkormányzó s boldogító filozofiát fölépíthetik a jövő századok. — Nagyon is újságot beszélsz fiam! S tehát szerintök és szerinted: azok, kik egészen máskép látnak, kik az egy és lényegében változhatlan filozofia gyémánt alapzatát Plátó és Arisztoteles által örök időkre letéve, annak tömérdek épületét a későbbi filozofok által, elévülhetlen törvények szerint, fölrakva lenni tudják; kik Kantot Fichtét, Schellinget, Hegelt és a Bibliát félre nem lökik, sőt a legmagasabb emberit épen ezekben találják, nemde mind higagyuak. — Mit én nem mertem, apám kivonta a kényes következtést fennebbi tételeimből. Már, hogy e következtetés sokakra nézve szomorítóan ütött ki, az, gondolom, nem más hibája, mint az irgalmatlan logikáé, azé a nagyhatalmasságé, mely nem ismér ellenszegülést, s mely mit sem törődik azzal: vajjon kába gyerekek vagy öregek arany légvárát rombolja szét. Hiában! Ez a dolog természetében rejlik. A végletre üzött, feszített tévirány-

nak végre is meg kellett bukni; és vajmi boldogok mi, új ivadék, hogy e bukásnak szemlélői s előmozdítói lehetünk! A nagy nyereség fölötti örömben, más ugyan kinek jutna eszébe a bukó irány védőinek sérüléseire sajnálkozni, annyival kevésbbé, mert ezek közül is csak olyanok vérzenek el, kik a megvédhetlent konokul oltalmazták, ahe-lyett, hogy az új napot örömmel üdvözölnék. — Annyira szép, fiam, hogy gyanum támad a felől: vajjon vezéreidről nem egészen egyebet tanultál-e mint a mire ők tanítottak? — Ó nem! a felől kezeskedem. Sajnálom, hogy tankönyvemet nem tarthatom apám elé. Meg fogna győ-ződni, hogy a miket mondék s mondani fogok: ott mind hirdetve van-nak, részint directe, részint indirecte, de ellengondolhatlan alapossággal. Hanem várja el apám: ha csak önigazolásom végett is, év végével magammal hozom tankönyvemet, mely éppen most került sajtó alá, s melyből tudom lesz tanulnivalójuk a tanulásban megő-szült tudósoknak is. — Ugy legyen fiam! Elvárom tankönyvedet, és addig érintve se legyen köztünk e tárgy. — Különös logika! De hát ugyan miért ne? Azt véli apám, hogy fiatalságom miatt nem le-hetek annyira otthonos a filozofálásban, hogy velem ily tárgy vi-tákba bocsátkozhassék? — Ha így, erre csak azt mondhatom: elmúltak a szép idők, midőn hitték, mert hitették, hogy a bölcselő agy csak is ősz fűrtök alatt lakozhatik. — Én itt nem vélek, fiam, ha-nem tudok. Hogy veled vitázni miért nem akarok: a felől ám vélekedjék és gyanakodjék fiatal bölcs fejed úgy, amint neki tetszik. Mint mondtam, elvárom tankönyvedet.

M. Megvallom, különös összeütközés apa s fiu között.

N. Nekem több, mint csak különös, tanár ur, én öldöklőnek mondhatom! Mert hát lehet fulasztóbb érzés apának, mint saját gyer-mekétől hallani, hogy mint lelkész ámitó, mint tudós, hig velejű? — De, hadd folytatam tovább! „Fiam a rövid s örömtelen szünidő múltával, tanodába távozott. Elváláskor e fenyegetést láttam megvil-lanni szemében: „Visszajöttömkor megmutatom, hogy, ha apám el-len is, igazam van.“ Mire megvallom, belőlem is ily bucsuérzés sza-kadt fel:

Original fahr hin in deiner Pracht! —

Wie würde dich die Einsicht kränken.

Wer kann was Dummes, wer was Kluges denken,

Das nicht die Vorwelt schon gedacht?

M. Nagyon sajnós, hogy a korszellem átalakulásai a kegyele-letekkel is collisioba jőnek.

N. A közszellem fejlődésének e kimaradhatlan tragikus oldalát

inkább ismérem, tanár ur, mint hogy csak fel is nyikkannék a diadalmenet kerekai alatt. Egyéb vérzett meg engemet. De hadd végezzem be fiammali ügyemet! — A közidő lejárt, s ő a nyári szünidőre haza jött. Először történt, hogy érkezését nem ohajtottam. Viszontlátásunk örömtelensége hideg kézadásban mondta ki magát. Behordozkodott. Majd felnyitotta bőrdíjét, s abból egy egy hozománykát nyújtott anyjának s két hugának; nekem pedig, látható diadalérettel, egy könyvet e szókkal: Ezt ígéretem szerint, apámnak. Szó nélkül fogadtam s tettem asztalomra hozományát.

M. Ily előzmények után az elsőnél is hevesebb összeütközéstől tartok. Mert, megvallom, az ajándékkönyv sokban elüt az eddigi bölcsészeti nézetektől, sőt mondhatnám a multakkal szakít.

N. Máskép történt; úgy t. i. hogy nemcsak az összeütközés kimaradt, de sőt szóba sem jött többé köztünk a tárgy.

M. Hogy lehet?

N. Mert pár nap alatt átolvasván az ajándék könyvet, a „Szár-maztató Philosophiát,“ csodálattal láttam, hogy fiam igazolva van.

M. E lehetségre nem is számítottam. Annál inkább örülök, hogy így ütött ki. Lám mily hatalmas békebíró az a „dönthetlen alapokra támaszkodó, vas következetes meggyőzés!“ Pedig hogy így vagyunk! És azzal, nemde, helyre állt a régi jó viszony?

N. Annyan, hogy most már nem neheztelek fiamra, hanem aggódom sorsa fölött. Mert oly tévutra van juttatva, melyről tudatom szerint a megtérés bajos; holott azon út végén egy (nem köznapi, hanem filozofi értelemben vett) önös, sötét, az emberiség multját s jelenét nem érthető s így csak rosszható kegyelet, művészet és vallás nélküli, szóval minden magasb emberit nélkülöző, rideg élet áll.

M. Hogy, hogy? Ily vészés útra tévesztve és általam?

N. Fájdalom, mindkettő úgy van! És a félrevezetés oly csáb-szavakkal történik, mint voltak a paradicsombeli nagy hizelgő szavai, midőn mondta: „Eritis scientes bonum et malum.“

M. Mi akar ez lenni, uram? Hangulatunkhoz a tréfa nagyon izetlen!

N. Az enyémhez kétszeresen az volna. Komolyan szóltam, tanár ur!

M. Annál rosszabb önre nézve, miután nekem csak nevetnem lehet ily elsietett, alaptalan beszéden. Mert hát tudja-e uram, ki ellen emeli a tévutra vezetési vádat? Nehezen teszem, de itt tennem kell, és kimondanom, hogy épen az ellen uram, ki a világi múlt örömeinek hátat fordítva, életének egyetlen földadatául azt a legmaga-

sabbat tűzte ki, hogy verejtékes buvárlatai segélyével, évenként új meg új serdülő csoportnak jelölhesse ki az emberülés bajosan föltálalható útját. S mégis én volnék a tévesztő? Hisz ilyesmiben csak sátáni lelkület fáradhatna, uram; olyan, ki a lélekvesztésben találná gyönyörét!

N. Oly szép s hatalmas vádoszlató argumentum, tanár ur, hogy egészen fel lennék akadva, ha éppen ez meg nem villantaná fejemben valódi értelmét az írás e szavainak:

„Wer sie nicht kannte
Die Elemente,
Ihre Kraft
Und Eigenschaft,
Wäre kein Meister
Ueber die Geister.

Akarom mondani: ha nem tudnám, hogy a szép önvallomás lényegszálai még mélyebben rejlenek (s ott egy kissé másképp néznek ki), mint a honnan a vallomás napfényre jött: bizony nem volna mit tennem, mint czer bocsánatot kérni nem indokolható támadásomért.

M. Én meg szeretném látni: mikből állhatnának azok a lényegszálak, mik önt a bocsánatkérés terhe alól feloldozhatnák?

N. Ilyesmikből tanár úr: hogy a sátán csak kereshetné, de sehogysem találhatná örömét a lélekvesztésben, a miért aztán ő sátánsága kénytelen így formulázni saját lényegét:

„Ich bin ein Theil von jener Kraft,
Die stets das Böse will und stets das Gute schafft.“

Tehát nem a rossz eredményért gonosz a sátán, hanem, mert szándéka gonosz. Fordítva, vannak lények, kiknek szándéka szép, nemes, de munkájuk eredménye rossz, jobban szólva, mulékony s kik ezért ily leverően fogalmazhatnák lényegüket.

„Ich bin ein Theil von jener Kraft,
Die stets das Gute will und stets das Böse schafft.“

Már a nélkül hogy tanár ur szándékainak nemes voltát a kétségbe vonásnak csak árnyékával is homályosítani akarnám: könyve nyomán bátor vagyok tanár urat is emez utóbbi lények sorába helyezni, kiknek szerencsétlenségük abban áll, hogy nem eléggé tisztázott tudalmuk hármassulva van egy adag ön-

teltséggel és rejlő dicsvágygyal, mely hármasság épen nem a hét főbűnök egyike, de azért a viszonyokhoz képest, sok rosznak okozója.

M. Világosabban uram! Hogy érti, hogy értsem ezt?

N. Én így! A „Származtató Philosophia“ a felől győzött meg engemet, hogy írója átalában a valódi, de főleg az ujabbkori filozofia magaslátára följutni s tanítványait arrafelé legalább utba indítani nem birta. Erőtlenségét azonban jónak és lehetőknek vélte nem csak eltitkolni, de sőt filozofi erőteljessége gyanánt tüntetni fel az által, hogy a meg nem mászhatott magaslatoakat a korszellemnek másfél század ótai vivmányait (visszahelyezve magát a Beneke által csak tovább fejlesztett Baco-Locke-féle, változott fejlődés iránykezdetnek a maga korában szükséges és helyes, de csupa értelmessége miatt ki nem elégíthetőknek hamar bebizonyult, s a mily könnyű, ép oly egyoldalú nézpontra) nem létezőknek nyilvánította. És ezen irányon tovább tovább ment, s merész tettekben mutogatta meg fönnebb érintém hármasságának egyes oldalait. Tudniillik, miután ő magáévá nem birta tenni azt a magas szellemi örökséget, melynek napfényre juttatásán ezredeig dolgozott (nem, mint rendesen vélni szeretik: az életet és tudományokat ignoráló filozofok, hanem a vallás, művészet és ezerágu tudomány az egyén, család és államélet mezein) az összes emberszellem, s minek kiváltságos erős lelkek által tisztázott s rendezett egységes öszszete teszi a filozofia birodalmát, mi nem az egyediségekhez képest más meg más, több meg kevesebb, hanem szakadatlan fejlődésben is, lényegileg ugyanaz, és főleg oly nem ü objectum, hogy annak birtokába jutni az egyed részéről, épen az egyediség árán kell s lehet: miután mondom, ezt nem birta tenni (holott nemcsak valamit, de épen tapsra méltót vágyott tenni), azzal segített magán, hogy az általa alap s alaktalannak látott s hirdetett filozofia a gyagnak vélt épületét falba rugva új alapot, anyagot és építészeti törvényeket jelölt ki egy leendő építkezés számára, a filozofia birodalmának határait önjének, sőt tanítványinak subjectiv mérő láncával jelölte ki; mindent mi e határokon tul esik, képzelgés káprázatának vagy hazug ámitásnak bélyegzett, és a hűsöket, kik e határokon túli gazdag régiók valódi létezését s szellemünknek azokhozi vágyát, jogát s erejét hirdetik: fellegekben úszó kalandoroknak fitymálta, folyton figyeltetve hallgatóit (nem arra, hogy magas és mély röptű tantárgyát azért koppasztja, bénítja így meg, mert kénytelen a kezdői felfogáshoz és egyebekhez alkalmazkodnia, hanem arra), hogy mindezek úgy vannak, és nem is lehetnek máskép: miután a világos látás, a biztos tudhatás, s minde-

nek felett az á m í t n i n e m a k a r á s csakis nála (t. i. a származtató filozofia írójánál) vagy legfennebb az ő mesterénél kezdődik. És hogy ne talált volna hívőkre az új s kényelmes kedves evangélium, mindön apostola folyton az „elfogulatlan, boldog ifjui józan értelemre“ hivatkozik, s ez által még éretlen tanítványait, már az első tanórán, magas birói székre helyezi, honnan jogosan vélnek ítéletet mondhatni elevenek és holtak felett. Így értem félrevezetőségének genezisét tanár ur.

M. De hát ezeket az én könyvemből olvasta ki ön?

N. Igen! csakhogy nem mind a sorokból, hanem azok közül is, miután vannak könyvek, melyeknek valódi értelmük s becsük csakis innen olvasható ki, s miután én, megvallom, nem vagyok ugynevezett nyájas olvasó.

M. De hát ilyesmire ki merészel szabadságot venni magának, uram?

N. Bárkí is! miután arra épen tanár ur adott szabadalmat könyvének előszavában, hol íróságának érzetében, minden bírálói „kimélet-kialkuvást“ elutasít, mintha Lukiánnal mondaná: „Valódi író nem a köznépet tartja szem előtt, hanem olyan olvasókat, kik törvényszéki bírák, sőt kémek gyanánt a legkisebbre is fülhegyezve figyelnek; kik mint Árgusz esupa szemből állanak; kik mint avatott pénzváltók a hamis pénzt rögtön felismerik és ellökik?

M. Igen helyesen! Én sem irtam: sem v a k sem k e g y e s olvasók számára; de az ön eljárása több, sőt egyéb, mint csak k e g y n é l k ü l i s é g; szelid neve annak ellenséges indulat, rosz akarat, valódi neve denunciáció!

N. Ne lökje fel tanár ur e gonosz követ! könyvének 100—103. lapja, saját fejére ejthetné vissza azt. Azonban ilyesminek nincs értelme köztünk; csak árnyéka is elszennyezné ügyünket. Két eltérő világnézetnek vagyunk harezosi a nélkül, hogy egymásnak ellenségei lennénk; és vivünk jobb, rosszabb fegyverrel, de oly s z e n y e s e l, mely a denunciálni akarás műhelyében készül, bizonynyal sem ön, sem én!

M. Ha nem, és munkám ellen mondani valója van, tehát tanácslom önnek hogy „biztos adatokra támaszkodva, és ne k e g y g y e l, de illő kimélettel tegye azt; különben alkalmat adok, hogy a csendes kezdetű dialogot bármily epés monologban végezhesse. Saját házamban lennénk, uram!

N. Tudom, hogy a vendégjoggal máris nagyon visszaéltem. De azt is tudom, hogy bármely jogosultság felett a földön, még magasabb jogosultság áll, melylyel szemben az első elveszti jelentését. Tehát

egy ily fensőbb jogalapra lépve át a megsemmisült vendégjogról, még egy kis időre maradok, és mondom: Igaz, hogy ellenséges indulttal szólok tanár ur könyve felől, de epémet nem egyéb, hanem e könyv forralta fel, és pedig éppen az által, hogy a nekem tanácsolt „biztos adatokra támaszkodás nélkül: a legvastagabban kiméle tlenkedik olyanokkal szemben, kik önvédelmükre szót sem emelhetnek tanár ur ellen.

M. Megannyi sértés uram! ki iránt voltam én valaha kiméletlen, főleg elég ok nélkül? Bizonyítékot kérek; különben az egy ön iránt kénytelen leszek oly vastag lenni, hogy kezébe adom fővegét.

N. Lám! hová sülyedt a feltünésemkori megtiszteltetés: „ily hármasként vendéghez ritkán van szerencsém.“ Sajnálom, hogy még akkor nem hoztam emlékebe közmondásunkat: „nyugtával dicserd a napot!“

M. Ne időtlen kitérést, hanem adatot a vádhoz, ha tudunk!

N. Hogy ne legyek kénytelen „re infecta“ távozni, im itt van egy a többlől. Könyvének előszavában páratlan szerénységgel tudatja tanár ur, hogy: „a tanítói szerepet csak növendékei irányában igényli; munkatársait ellenben (az istenért!), hogy vélni hasonlóan taníthatni? velők csak tanakodik, és a tanakodásból okul; továbbá, hogy: „mind mások, mind maga felőli ítéleteiben, sok tévedésnek lehet kitéve;“ s végre, hogy: „e vallomást nem csak szerénykedésből teszi (persze, mint mások szokták), hanem oly bensőleg érzi, mint senki inkább.“

M. Egyről egyig saját szavaim!

N. És meg kell adni, ritka szépen hangzanak, csak az a kár, hogy csakis hangzanak! Mert midőn tanfolyamában oda érkezik tanár ur, hol a szavakat tettel kellene beváltania, t. i. hol semmisítő ítéletet tart a magáéval össze nem férő filozofia és annak bajnoka; felett (kik a munkatársi címre, gondolnám, nem méltatlanabbak, mint volna bármelyik magyar ajku filozof): csak árnyékát sem látjuk az önkényes páthosszal ígért szerénységnek, hanem látunk ám ok nélkül támadást, dorgálást, tanítani akarást, adatok nélküli elítélést és élceskedő pellengérre tételét a legnagyobb (megnevezés nélkül is eléggé kijelölt) neveknek, és pedig kik előtt, tanár ur; bizony nem egy elfogúlatlan s ily nehéz tárgyban itélni képes hallgatóság, hanem a filozofia terén még egészen járatlan s csakis az ön személye s tana által elfoglalt keblü fiatal tömeg előtt, úgy hogy e szellemi megfeszítésre is illenek ama szavak: „Uram, bocsásd meg nekik...!“ Már tanár ur, gondolom, ez bajosan elvitázható „documentje“ a biztos adatokra nem támaszkodó kimé-

letlenségnek, és így kevés oka marad önnek hátam megett ajtót csukni vastagoeska hangomért, míg nekem tán van okom arra, hogy eme megbántott szellemek nevében egy kis elégtételt kérjek és vegyek.

M. Lám, lám! még csak most látom tisztán, kifélével van bajom; ki hitte volna, hogy azoknak a „Vernunft-Rittereknek“ nálunk is akadjanak kopjatűrő Sancho Pansai? Röviden uram az e fajtaú emberekkel „separatim“ vesztegetni való időm nincs. Majd „Is-mérettanomban“ mint megigértém, „együttesen“ fogok elbánni velök.

N. Így tanár ur, így! Ez már nincs bonyolva álszerénykedés-be, mely követeli, hogy az öntől jövő méltatlan ütlegek ellen más ne öklöt emeljen, hanem vagy békén tűrjön, vagy kérje fel önt, hogy t a n a k o d j á k meg együtt: vajjon érdemelte az ütlegeket? Ugy kell lenni tanár ur, hogy ha nem vak olvasók számára irt is, oly szemesekre még sem számított, kik könyvében az ily meglehetősen rejlő „Piffeket“ fel fogják fedezni; és így remélte, hogy kiméretlen méltánytalansága mellett is, homlokára fogja tehetni a szerénység korszoruját.

M. Uj meg uj gyanusítás és durva bántalom! Akár alá, akár fel uram! nincs önhöz több szavam.

N. Tanár ur könyve jót áll mellettem a felől, hogy szavaim nem gyanusítások s így nem bántalmak. De már én is végezek, még csak jöttöm célját mondva meg, mi felelet nélkül is elmaradhat. Tudniillik, miután előttem világos, hogy tanár ur fiamat, ha ellenkezőt ohajtva is, de tévutra juttatta, s oly fegyvert adott tudalmatlan kezébe, melylyel a viszonyok legszentebbike van megsebezve; továbbá, miután ön tanai sem a filozófiának sem a keresztény vallásnak lényegével (hogy lehető szeliden fejezzem ki magamat) nem egyeztetették: jogosultnak éreztem magam, tudatni tanár urral, hogy ily eredményű és irányu tanait (bármily hozsánnával fogadják azokat tanítványai), én mint apa, lelkész, és ha úgy tetszik, a bukófélben levők közt is csak dilettáns filozof, nem hogy köszönettel fogadhatnám, sőt egyenesen ki kell mondanom, hogy a szép reményeket keltett „Származtató filozofia“ egy é n i f o n t o s k o d ó, k i c s i n y e s értelmekedésnek (miből kezdők, a magasb nemű tárgyak rovására, sok érdekes részletet tanulhatnak) megjárja; de annak a tudománynak, melynek feladata ma már nem az ugynevezett józan értelem öntapasztalati adatait boncolgatni, félcelgetni s a szellem-világ-tant élettelen fizikává dermesztetni, hanem az isten, ember és kültermészet különbözősége melletti e g y s é g e (nem ugyanazonsága) felől; az istenség fogalmá-

ban a közértelem előtt egymást kizáró jó és rossz, gondviselés és vaksors, végetlenség és végeesség, az egyén és államélet lényege és célja; az emberi szabadság és kényszerűség, a vétek és annak önmegbocsátása; a keresztyén vallás lényegének a beismérés általi örökervényűsége, s több ily nehéz, de már visszautasíthatlanná vált kérdések felől is tisztázott fölvilágosításokat adni, nem mindenkinek és kötelezőleg, hanem csakis az ilyeseket keresők számára: annak a tudománynak, mondom, a valódi filozofiának, méltatlanul hordja homlokán nevét. Mert e könyvből (igaz ugyan, hogy első kötet, de ab ungue leonem) épen az van kiküszöbölve, mi a filozofiának valódi tárgya, ellenben az utféli aprólékok, zugnézpontból, izasztó hosszadalmassággal megbeszélve, úgy, hogy bizonynyal ily jellegű könyv írójára van mondva a régi megjegyzés: „Az olympiai Jupiternek egészbeni nagyszerűségét, szépségét nem látja; ellenben zsámolyának szabályosságát, politurját, sarujának csinosságát bámulva magasztalja és utolsó részletig leírja; a rózsatőn a virágot nem veszi észre, ellenben a töviseket tühegyre vizsgálja.“

Záradéku! még csak egyet tanár ur! kimondta már Pál apostol (Korinth. I. levél. 2. rész 10. és 14. vers.) hogy „a lélek (t. i. a csupa értelmesség szűk völgyéből magasb régióba emelkedett emberszellemből) mindent vizsgál, még az istenség mélységeit is. Ellenben a természeti ember (az ugynevezett józan értelem) mitsem vesz észre az istenség felől; ez ránézve megfoghatlanság, eszelősség: mert a szellem felől csak szellem ítélhet“ (Lutherféle ford.). Utána a nem protestáns filozof lelkész, Anselmus, mondja: „Negligentiae mihi videtur, si postquam confirmati sumus in fide, non studemus, quod credimus, intelligere.“ És ezek nyomán egy ujabbkori apostola a szellemvilágnak mondja: „Az igazban és a szellem hatalmában vetett hit és bizalom első föltétele a filozofiának. Az ember (jól értsük! nem a gyarló mulandó egyes, hanem a fejlődésben végetlenül hatalmasodó egyetemes emberiség, mint egy), minthogy szellem, magát a legmagasabbra méltónak tarthatja, és kell, hogy tartsa; szellemének nagysága s hatalma felől elég magasztosan nem gondolkozhatik. És e hit s bizalommal szemben, semmi sem lesz oly konok kemény, hogy előtte föl ne táruljon. A világ egyetemnek kezdetben rejlő, elzárt lényege nem bír elég erővel arra, hogy megismérési bátorságának ellent tudjon állani; föl kell annak tárulni előtte, és gazdagságait s mélységeit szem elé és élvezettel adni.“

Már tanár ur, az ellenpártnak, magyar nadrágos kicsiny legiója, melynek az ön születendő „Ismérettana“ jóelőre hadat izent,

addig, míg „waterlóí“ napja elkövetkeznék, csak azzal tart, hogy eme sorokban van megírva az emberszellemnek valódi, aranypecsétetes szabadsági diplomája (mit maga előtt tartva mély, magas fejlődése s menetében föltarthatlanul halad); nem pedig abban a zavaros, bátortalan hitetlenségben, mely ilyesekben mondja ki nem filozofságát: „a természetszerű valóságos meggyőződés a „főlény felől, ezen három tudatból áll: tudom, hogy teremő van és hogy tökélyes; de azt is tudom, hogy e tökélyt emberi gondolat részletezni, alkotó részeiben kiképzetni tehetetlen. A ki ezen határon fölül akar repülni, az a görög mondának tulmerész ifjaként ahelyett, hogy közelednék az ég napjához, alábukik a földiség tengerébe, és ha utána indulnánk: a helyett, hogy a teremőhöz emelkednénk, épen ellenkezőleg őt aláznók leképezetben, hozzánk. sat. sat.“ A józan értelemnek e vallástana ellen aligha fejet nem csóvál az istenisméretben messze haladt keresztyén-ség s főleg protestántizmus, tanár ur, és méltán! Mert a tanár ur istene nem több, mint volt az, kinek oltárán Athénében e fölirat állt: „Az ismérletlen istennek.“ Ámde Pál a legmélyebben kimutatván istenismérhetésünk alapját, megkezdte az ismértetést, és ma már sokkal többet tudunk, mint csak annyit, hogy van és tökélyes. Mert hisz a közel két ezred év őtai keresztyén vallástan nem egyéb, mint a tanár ur ismérhetlen „tökélyes valójának“ revelálása, részletes tudalomra juttatása: az egyházban képzelés, gondolás, a filozófiában csakis gondolás útján.

De mire ezeket! Hisz tanár ur épen a felől igyekszik meggyőzni a világot, hogy fel idáig tévutakon bukdáncsolt. Ám igyekezzék továbbra is, és minthogy kedve telik benne, ámulja is, hogy az az „elgondolhatlan meggyőzés“ époly könnyen megyen kívül is, mint tantermének falai között; azonban arra is számíthat, hogy annak a (nem mondom meg, kik s mik által) sokképen leszájalt, de egyszer elfoglalt terrenumának egyetlen sáncából is ki nem vert és hallgatagságában folyton sokasodó Vernunft-Ritterwesen“ nek nálunk is akad egy egy közlegénye, ki a méltatlan bántalmazásért mindig tud egy kis ily „Vemgericht“ féle elégtételt venni.

És ezzel jó éjszakát! és szép álmakat az életkormányzó s boldogító „származtató filozofiának“ saturnusi országlása felől.

Az egyházak biztosítása ügyében.

Egy röpirat jelent meg a napokban Pesten Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál ily címmel: „Biztosítási ügy, különös tekintettel az egyházi biztosításra, és toldalék a hazai biztosítási ügyből; írta Lichtenstein József Miskolczon 1865.” Minthogy ezen ügy minket is közelebből érdekel, a mennyiben az egyházak régóta óhajtott tömeges biztosításának eszméjét tüzetesen tárgyalja; és minthogy ez eszmének gyakorlati keresztül vitelével a közel multban tekintélyes állású buzgó egyházi embereink foglalkoztak s mai nap is foglalkoznak: azt hiszszük nem lesz helyén kívüli ez elfogulatlan szempontból irt röpiratot itt e füzetek lapjain is bemutatni, s az illetők figyelmét reá fölhívni.

Szerzőnek a nevezett röpirat közreboesátására okot szolgáltatott a tiszántúli főtiszt. ref. egyházkerületnek folyó évi január havi gyűlésén hozott azon határozata, miszerint a nevezett egyházkerület elterve előbbi szándokától, mely által az egyházi épületek biztosítására kölcsönösen biztosító intézetet akart alapítani, Lónyai Menyhért ur ajánlata folytán abban állapodott meg, hogy az Első magyar biztosító társulattal 20 évre kötendő szerződésrel lép, s a testvér egyházkerületeket is hasonló biztosítási szerződés kötésére atyafiságos indulattal felhívja.

Miután ez utóbbi pontnál fogva a debreceni határozat közérdekűvé lett, s nem csak az illető egyházkerületeket, melyekhez közvetlen szól, hanem közvetve az egész hazai biztosítási ügyet igen közelről érdekli, annyival inkább mert több méltó igényt tart a nemzet rokonszenvére, mint az első magyar biztosító társulat: az igazság és méltányosság szempontjából kötelességének tartotta szerző, nem ugyan a tiszántúli egyházkerület határozata ellen, hanem az e tárgyban véleményadásra felszólított Lónyai Menyhért ur azon állítása ellen nyilvánosan föllépni, hogy a magyar honi egyházaknál egy kölcsönös tűzkárvédegyelet alakítása kivihetetlen.

Feladatunk nem egyéb levén mint rövid kivonatban megismertetni eme kevésbbé szigorú logikával mint józan ítéllettel irt röpiratot olvasóinkkal: hagyjuk a szerzőt magát beszélni, hogy maga döntse meg saját szavaival Lónyai úr állítását a kölcsönös tűzkárvédegyelet kivihetlenségét illetőleg, és saját érveivel bizonyítsa be annak lehetőségét.

1) „Lónyai ur a tiszántúli egyházkerületnek beadott javaslatá-

ban már elvben ellenez minden kölcsönös vállalatot, ha az bizonyos nagy tőke értéket biztosításul felmutatni nem bír; annyal inkább ellenzi azt egyházi biztosításoknál, nem csak azért, mert nehézkesnek tartja az egyházi organumokat ezen ügy rendben tartására, s a szegény egyházakat részrehajlóknak hiszi, hanem azért is, mert az egyházi épületeket nagyon tűzveszélyeseknek tartja.

Nagyon természetes, mond szerző, hogy az első magyar biztosító intézet elnöke ezen elvet vallja. Mert bármily jó fia legyen is az egyháznak, nem tagadhatja meg, hogy azon intézetnek elnöke; és így nem helyeselheti a kölcsönös társulatok létesítését, mert összeütközésbe jőne önmagával, s azon nézetekkel, melyeket egy részvényes társulat elnökének képviselnie kell. Becsülnünk kell mindkettőnek elvét, ha az a célnak megfelel; de határozott elsőséget kell adnunk a kölcsönösség elvén alapuló biztosításnak, ott hol egyedül egyházi biztosításról van szó, a mennyiben itt a méltányosság szempontját is tekintetbe kell venni; ez pedig csak a kölcsönösség elvére alapított intézettől várható; míg a részvényes társulatoknál első szempont mindig az osztalék, második a méltányosság; és ennek szükségeskép így kell lenni, különben ki adná pénzét a részvényes vállalatokba?

Azon ellenvetésre, hogy az egyházi organumok ezen ügy rendben tartására nehézkesek, és hogy a szegény egyházak rendesen részrehajlók szoktak lenni, alább fog szerző megfelelni; most át megy azon ellenvetésre, mely szerint Lónyai ur, a kezénél levő adatok nyomán, „az egyházi épületeknek igen nagy tűzveszélyességet tulajdonít.”

Lónyai ur, mond szerző, maga is beisméri, hogy azon rovatos ívek, melyeket az egyházkerület a biztosítás statisztikájára nézve összeállított, sok tekintetben hiányosan töltettek be, s tényleg a biztosítási érték csekély arányban vétetett fel; például lett volna:

a tiszántúli egyházkerületben 1,373,379. frt érték,

a tiszáninneneni egyházkerületben 526,287 frt érték biztosítandó egyházi vagyon; melyre az utolsó két év alatt fizetni kellett volna a tiszántúli egyházkerületben 76,841 frtot, vagyis egy évben 38,420 frtot; a tiszáninneniben 71,441 frtot, vagyis egy évben 35,720 frtot. Ha ez alap állana, akkor fizetendő lenne biztosítási díj minden 100 frt után a tiszántúli kerületben 279 kr. vagyis $2 + \frac{79}{100} \%$; a tiszáninneniben pedig 680 kr, vagyis $6 + \frac{8}{10} \%$, a mi egyházi épületeknél hihetetlen. E téves számítás hihetőleg onnan van, hogy az alapul felvett rovatos ívekben mind kihagyattak a nem biztosított egyházi vagyonok, ellenben a károk összegénél minden kár feljegyztetett, még ott is, hol a vagyon biztosítva nem volt. Biztos számí-

tással megmutatható, hogy például a tiszáninneri kerületben a biztosítandó egyházi vagyon nem 526,278 frtot, hanem 2 millió frtot képvisel. Minthogy pedig a kár mint mondatik 35,720 frt egy évben: ez összeg a biztosítási értéknek 1.78 százalékát teszi, nem pedig 6. $\frac{8}{10}$ százalékát. Sőt miután a tűzkárbiztosító intézetnél sohasem lehet egy két évnek adatait zsinormértékül venni, vagy egyes tűzveszélyes vidékek viszonyait tekinteni, kétség kívül még amaz 1.78 százalék számítása is tulságos, különösen egyházi biztosításoknál. A honnan következik az is, hogy egy vagy két tűzveszélyes év nem szolgálhat alapul a kölcsönösség elve el- vagy nem fogadásának.

2) „A kölcsönös társulat, azt mondja Lónyai ur, csak úgy állhat fel, ha elegendő nagy összeget tesznek a biztosítandó javak, hogy károsodás esetén a veszteség, vagy a díjfelemelés elviselhető legyen, s ezen minimumot 30 millió frtban állapítja meg.“ Ha állana is ezen tétel, azon arány után ítélve, mond szerző, melyet a tiszáninneri egyházkerületre nézve felvett, csaknem kijőne a kívánt 30 millió forint a nyolc egyházkerületből. Azonban külföldi példákából láthatjuk, hogy a kölcsönös biztosító intézetek félennyi alappal is biztosan állanak, pl. az a l t o n a i kölcsönös biztosító társulat 15 millió értéket biztosított, kárai $\frac{35}{100}$ -nal nem tettek többet; tehát biztosítóinak 30 száztólit visszafizetett. Az egyházi biztosításoknál még kedvezőbb lenne az arány, a mennyiben ezek távolságuk s szilárdságok miatt kevésbbé tűzveszélyesek, mint ezt már csak azon körülmény is világosan bizonyítja, hogy az egyházi épületek biztosításánál minden intézet a legnagyobb engedményekre kész.

Ha továbbá az arányt nézzük, melyben tüzeset éri a biztosított értéket, az egyes társulatoknál mindennemű biztosítás mellett az aránylagos kártérítés tesz:

1. A r i u n i o n e társulatnál 25 éven keresztül 100 frt biztosított érték után $33\frac{1}{2}$ kr.

2. Az első magyarnál 6 éven keresztül 100 frt biztosított érték után 50 krt.

3. A krakkói kölcsönös társulatnál 100 frt biztosított érték után 32 krt, mely utóbbi ezenkívül még 63,000 frtot biztosítóinak visszafizetett.

Azon állítása tehát Lónyai urnak, hogy a magyarhoni tisztán egyházi biztosításoknál a kár vagy a mi mindegy, a biztosítási díj 100 forint után a tiszántúli egyházkerületben 279 krt, a tiszáninneriben 100 frt után 680 krt tenne, teljesen alaptalan. Sőt ennek ellenében bátran állíthatjuk, hogy tisztán egyházi biztosításoknál a valószínű kár sokkal kevesebb mint más általános biztosító társulatoknál, mert nem

csak hogy a legjobb hitelű tárgyat képviselik, hanem a kölcsönösség elvéből folyó méltányos kártérítést, és nem tulbeeslést biztosítanak.

E szerint biztosan állítható, hogy a valódi értékhez arányosítva, az egyházi épületek tűzveszélyessége a kölcsönösség elvére fektetett biztosításnál semmi szín alatt nem tesz többet, mint 15—20 krt; vagy költség és jövedelemre még ugyan ennyit számítva, összesen 40 krt; a mi a Lónyai ur által, tömeges csatlakozás esetében, az egyházak számára ígért számításnál minden bizonnyal kedvezőbb arány. A honnan világos, hogy az egyházkerületek egyesülése esetén tökéletesen helyén van a kölcsönösség elvének elfogadása.

3) Azt mondja Lónyai ur: „A kölcsönös tűzkár egyletnél az egész kezelésnek egyszerűnek és kevés költséggel egybekötöttnek kell lenni.“ Ez, mond szerző, épen nem nehézség. Mert egyszerűbb és jutányosabb berendezést eszközölni egy tűzkárvédő egyletnek, sincs jobban módjában, mint épen az egyházkerületeknek, melyeknek körében annyi értelmes és nemes buzgalmu egyházi férfi van. Hasonlókép azon központosító közeg is, mely az egylet ügyeit kezelné, igen könnyen összeállítható lehetne.

4) „Vannak rendkívüli veszélyes évek, mondja továbbá Lónyai ur, melyekben a károk az egész díjbevézelt felemésztik, sőt hogy teljes biztosítás nem is lesz adható.“ Hát a részvényes biztosító társulatok nincsenek-e eme veszélynek kitéve, mint a kölcsönös egylet? Egy részvényes biztosító intézet alaptőkéje rendszeren 1—2 millió frtot szokott tenni, mely összegnek rendes szokás szerint csak 30 százaléka fiztetetik be; és mégis ezen társulatok többet elfogadnak biztosításul 2—300 millió értékű vagyonnál, vagyis a befizetett tőkénél százszorta többet. Miből fizetik tehát a károkat? Bizony korántsem a tőkéből, hanem a bevett díjakból.

És így valamint a részvényes társulatoknál, úgy a kölcsönös egyleteknél is 2—3 millió alaptőkére 4—500 millió forintnyi biztosítás bátran elfogadható, s a befolyandó biztosítási díjakból a károk biztosan fedezhetők; sőt egyházi biztosításnál, hol a kockázat még sokkal kevesebb, még inkább fedezhetők a károk, úgy hogy semmi esetben nem áll Lónyai ur azon ellenvetése, hogy itt teljes biztosítás nem lehetne adható.

5) Azt állítja Lónyai ur: „Azon terület, melyen a kölcsönösen biztosítandó egylet létesítendő lenne, ne legyen igen széles terjedelmű, hogy a csalási szándék és nyeresztkedés megfűszerezze.“

Szerintünk, mond szerző, ez is helytelen felfogás. Mert épen az oly tömegek nem képezik egy kölcsönös biztosítás alapját, melyek

nagy összeget kis területen képviselnek, a mennyiben sokkal nagyobb tűzveszélynek vannak kitéve. Ellenkezőleg épen az oly biztosítások legüdvösebbek egy kölcsönös egylet létrehozására, melyek nem kis területen fekszenek, hanem távol egymástól, s melyeknél épen e szét-szórtságnál fogva nagyobb kár soha nem történhetik. Ilyenek pedig az egyházi biztosítandó épületek.

6) Lónyai ur azon nehézségről, mond továbbá szerző, hogy a szegény egyházaknál csalások történhetnek, szó sem lehet, ezt már az ügy méltányosságánál fogva sem lehet feltenni. Mert ha valamely egyháznak péld. 4000 forintban biztosított épülete 3800 forintból kiépíthető, azon egyház bizonyosan meg fog elégedni a 3800 forinttal.

Szerzővel e pontban nem értünk egyet.

Mi is azt tartjuk, hogy bármely csekély egyház méltósága alattinak tartaná sáfarkodást űzni a biztosítással, s méltánytalanság feltenni is valamely egyházzal, hogy az csalást követne el. De e mellett azt is valljuk, hogy a biztosított összeget bármely egyháznak teljesen ki kell fizetni; különben a biztosítási ügy hitelét veszti. A biztosítás kölcsönös kötelezettség biztosító és biztosított közt, ha a biztosító megkívánja a másik féltől kötelezettsége teljesítését minden évben, viszont a biztosított is teljes joggal megkívánhatja, hogy veszály idején a biztosító a szerződés értelmében kötelezettségét teljesítse. Ez az osztó igazság.

7) Azt mondja Lónyai ur: „a nagyobb értékeket viszont biztosítani kell, mi által évenként nevezetes összegeket kell a közös alapból kifizetni, mi a kölcsönös biztosításra nagy terheltetés lenne.”

Viszont biztosítás minden esetre kell a kölcsönös kármentesítésnél is. De mivel a viszont biztosításnál mindenkor a biztosító fél soliditása és biztossága vétetik fő alapul, biztosan állíthatjuk, hogy bármely biztosító intézet az egyházi kölcsönös egylet biztosításait mindenkor a legszivesebben elfogadja, még pedig nem csak ugyanazon díjazás mellett, melyet az egylet a feleknek felszámít, hanem miután ő mint igazgatóság a biztosítást készen kapja, a kezelési költséget és ügynöki jutalékot bizonyosan nem fogja követelni, vagy szerződésileg azt vissza fogja fizetni. Ha kár van, a viszont biztosító társaság a reá eső arányban részes annak kifizetésében. Nem hogy drágábbá tenné tehát a viszont biztosítás a kölcsönös biztosítást, sőt azt olcsóbbá teszi. E szerint a viszont biztosítás sem nehézség.

8) Azt mondja végül Lónyai ur: „kérdés vajjon mind a két hitfelekezetű nyolc egyházkerület képes lenne-e szerezni egy erélyes és

szakavatott organumot, mely szakértelemmel, buzgalommal s erélyvel működnék? Ezt hinni merész dolog.”

Szerző szerint egy ily organum mindenütt alakítható lenne. Egy központi bizottmány s egy pár őrök az egészet könnyen kezelhetné. Itt nem lenne szükség külön osztályok és hivatalokra, mint más biztosító intézeteknél, hanem csak egy, tisztán az egyházi kölcsönös biztosítással foglalkozó főhivatalra, melyre szakértelemmel és buzgalommal bíró férfiak mindig találkoznának. Az első conscriptio adna csak némi munkát; a későbbi változások oly csekélyek, hogy azoknak elintézése s munkája számba sem vehető. Ez minden biztosító intézetnél így van. A felvételnél van legtöbb dolog, s ha egyszer ez megtörtént, ezután csak egyszerű bejegyzés és az első biztosításra vonatkozás szükséges, mi bizony nem nagy munka. Sőt a kölcsönös társulat még ennyi munkát sem adna. Itt a becsük beszerzését, az eshetőségek összeírását, s a pénzbeszedést az egyházak teljesítenék, melyeknek rendbeszedésére elég volna egy hivatalnok. E szerint ez utóbbi nehézség is magában elenyészik.

Az elmondottakból látható, hogy ha a fontos ügyet teljesen függetlenül, minden mellékes célok és irányzatok nélkül vesszük vitatás alá, nem csak lehető, hanem az egyházak érdekeit tekintve, üdvös és szükséges, hogy az egyházi kölcsönös biztosító intézet létre jöjjön, sőt az később nyugdíjegylettel is összeköthető lenne. Mit fognak az egyes egyházkerületek a debreceni felszólításra felelni, nem tudjuk. Csak annyit tudunk, hogy a miskolci agost. hitv. egyh. közönség f. évi marc. 26-án tartott tanácsgyűlésében e felszólítást már komoly tanácskozás alá vevén, kimondotta hogy az egyházi épületeknek 20 évre leendő lekötését, mely idő alatt vajmi sok másképen lehet, az egyházakra nézve hasznosnak nem tartja; kimondotta egyszersmind, hogy az egyházi épületek tömeges biztosítását elvben üdvösnek tartja, s ezen eszme gyakorlati keresztülvitelében véleményt adni bizottmányt nevezett ki, melynek munkálata annak idejében az esperességekkel lenne közlendő.

Azonban ha dacára mindezeknek egyik vagy másik egyházkerület elfogadná a debreceni tervet, s a szerződést összes egyházi épületeit illetőleg 20 évre megkötni akarná: ajánlja szerző röpirata második részében, hogy ne terrorizáltassák magokat egyoldalú befolyás által, s egyelőre ne kössék le magokat az első magyar bizt. egyesületnek, hanem kövessék a szabad verseny elvét, különben is több ilyenmű társulat van jelenleg éppen keletkezőben vagy már versenytéren, péld. a Hungaria című magyar társulat már megkez-

dette működését, a pesti biztosító intézet s az erdélyi Victoria épen az üzlet kezdésének küszöbén állanak; méltánytalanság volna ezeket a verseny teréről kizárni, melyek mint hazai intézetek épen úgy számolnak a nemzet rokonszenvére mint az első magyar biztosító intézet. Annyival inkább szükséges pedig a szabad verseny, mert a Lónyai ur ajánlata a tiszántuli egyh. kerületnek nem valami előnyös kedvezmény. Fizetendő lenne ugyanis minden 100 frt után, nagy városokban, cseréért 20, zsinolyért 60, zsupért 100 kr.; és ha 20 évre kötötnék a biztosítás, ez esetben az egész fizetendő összegből 25 % elengedtetnék. E díjarány 20 éves kötésnél nem csak nem előnyös, sőt igen magas; úgy szintén a 25 % engedmény sem áll arányban azon nagy nyereség ellenében, mely az összes egyházi vagyonok biztosításából származik.

Szabad verseny tehát minden áron! A concurrentiának mindenkor csak üdvös hatása lehet úgy az ipar és kereskedelem mint a biztosítás terén. Egy társulat maga bármily jeles legyen is, annak vezetése nem hatolhat be a társadalom minden rétegébe s a hazafiság színe alatt nem egyedáruskodhatik. Az első magyar biztosító intézet és a 12 hasonnemű külföldi intézet mellett bizonyosan van helye még a hazában más biztosító intézetnek is, főleg ha a versenyző intézet alapja hazai tőkékől származik. Hisz az alakuló új intézetek mindig a haladó kor szüleményei, s minél több magyar biztosító intézet van a hazában, annál nagyobb hódítást tesz a biztosítás eszméje, a mi mindenkor bizonyossága a nemzet miveltségi és vagyoni haladásának.

Bemutattuk olvasóinknak e józan ítélettel irt röpiratot lényegesebb, a dolog érdemére tartozó részleteiben. Bizton hiszszük, hogy az itt felállított elvek, megjegyzések és nyomós érvek alaposságát minden elfogulatlan olvasó be fogja ismerni. Mi is szívesen aláírjuk azokat, annyival inkább, mert az újabb időben az első magyar biztosító intézet ellen a partiumban több helyett panaszok emelkedtek, úgy általában a tűzkár mint az életbiztosítás szigorúsága s tulságos követelése miatt; a mi minden bizonynyal a szabad verseny hiányának következménye. Szabad verseny tehát minden téren, szabad verseny a biztosítás terén is. Ekkor érzük el azt, mit a külföldi biztosító intézeteknél látunk, hogy a biztosítási díjak csak $\frac{1}{6}$ -drész annyira rugnak, mint hazai biztosító intézeteinknél jelenleg általában fizetnünk kell.

Orbán József.

Költészetan, Főgimnáziumok számára. Írta Torkos László, tanár. Pest 1865. Kiadja Batizfalvi István; kapható Osterlamm

Károlynál. Sdr. 139. l. Ára 1 ft.

Minél teljesebb, minél magyarabb, azaz magyar költőkből vett példákkal világosított munkát adni „Költészetanában“ volt célja szerzőnek. Helyesen, mihelyt a példák elegendők a tanokhoz; s úgy találjuk, hogy ez, a mi költészetünkre is dicséretül esik, csakugyan sikerült. A költészet mint műfaj lényegesen a nyelvre van fektetve, azaz a műfajok azon különbségben felfogva, a mint az anyaggal, melyben kiállíthatók, találkoznak. „A költészet anyaga a nyelv, a többieket illetőleg az építészet és szobrászat érzéki tényezője a durva nyers anyag, a festészeté a szín, a zeneé pedig a hang.“ Ez eléggé helyes, de nem szabatos. A szobrászat anyaga durva, de nem olyan még se, mint az építészetben, hol az anyag csak mint egymásra nyomakodó vagy mint súlyos test a fő; szobrászatban már nem a súly a fő, hogy nyomakodjék, hanem az alak, hogy álljon, lássék, kiemelkedjék; főtészetben a szín, de csak mint a világosság töredéke; zenében a hang, de a nyelv is hang; és még sem zene; hanem zenében az időhöz, nyelvben az értelemhez mért, artikulált hang.

Ez az elosztás mindamellett megállja helyét, és alkalmasb mint a művészeteknek szóló és képző művészetekre való osztása; mert minden művészet képző az anyag szerint, melyben képez, alakít; ama kettős elosztásnak is ez az utolsó alapja; s ebből indulva lehet megértetni.

A költészet elosztása alanyi, tárgyi és cselekvényi vagy szinköltészetre (lyra, epos, drama) megint nem áll illetékes osztási alapokon; mindamellett szerző nem csak azt-tette, mit mások, hanem látszik, hogy bölcsészeti alapokat keresett, ámbár nem talált. Alanyiség, tárgyiasság, cselekvény mindig előfordulnak és többé kevésbbé minden költészetben, a legtisztább lirától, mely csupa érzés, a leggyakorlatibb epószig vagy drámaig, mely csupa tett, cselekvés.

Nem látom, hogy valaki egyenesen a költészet fogalmából, mint fogalomból kereste vagy találta volna ki az elosztást, mi ha fel nincsen is találva, lehet jó dráma, éposz sat; de tudomány nem lehet alapos. Ugy látszik bírálónak, hogy a költészet elosztására nincs jobb alap, mint a fogalom (tehát a költészet fogalmának) szemmel tartása, mely szerint vagy a legnagyobb egyetemesség, tehát általánosan emberi, vagy különösség, tehát az összes emberiségtől elzár-

kozó, és kevesebbre p. nemzetre szorítkozó, vagy végül legnagyobb határozottsággal azaz egyre, egyénre korlátozt mozzanatait választanók a költészet fogalmának; s milyen szép volna például a lírát egyetemesnek nevezni, a mennyiben egyetemes dolgokat, érzéseket, melyek minden emberszívben viszhangra, érdekre találnak, zeng; az epósz különössége, azaz az emberiségnek nemzetek szerinti megoszlása, tehát nemzetiségi érdek, sajátságok szerint csakugyan különösnek, mert epósz nincs is, a mely minden nemzetet egyformán érdekelne — nincs, még a Miltoné se, a paradicsommal —; a drámát, mely épen cselekszik, és a cselekvés az ember leg meghatározottabb, legkonkrétabb, egyesek által nyilatkozó életjelensége, egyéninek; hogy önkénti világosságban tűnnék fel aztán a költői nemek és tanok mivolta; például megértetnék az a minduntalan eljövő sürgetése az egyénnek drámában, nemzetinek az epószban, emberinek a lírában. Ez a legkönnyebb, legvilágosabb elosztás; ohajtandó is, hogy a legelső lépéssel már ez hozatnék tisztába a költészet fogalma után; hiszen a fogalom határozmányai ezek épen, vagyis a fogalom legelső életbelépése ezek együtt vagy külön, a honnan megértetnék elvégre az is, ha némely esztetikuskok még mindig — és haszontalanul — negyedik fajtát is emlegetik a költészetnek a didaxisban, mintha volna rá szükség, mintha nem lehetne még — alapon kívül — akármennyi osztályt is tenni, mikép Shakespearenél a drámáról comico — tragico — pastorale sat.. mi ott is csak nevetségül van felhozva.

„A költészeti fajok átnézete“ (53. lap.) már sokkal szerencsésebb résümée-vá fogott kimenni szerzőnél, sokkal helyesebben kiütni ítélete a drámai költeményről (52—53. lap), hol így tanít: „a drámai költemény általában véve nem egy bizonyos ember vagy néhány embernek küzdelmét tünteti föl, hanem általában az embernek vagy emberiségnek magasztos harcát önmagával, meghasonlását nagyra törő szellemének, saját kicsinségének s tehetetlenségének érzetével, erkölcsi bukását s küzdelmei által való megtisztulását. Itt a költészet legvégső határát elérte, magasabbra nem emelkedhetik.“ Erre tulajdonképp nem az mondható, hogy elérte legvégső határát benne a költészet, hanem hogy túl is haladta; kicsapott a költőiség korlátaiból a bölcsészetibe; azaz a költő midőn beszéltet, csak maga beszél, elmélkedik, bölcselkedik; s nem a költői alak többé gondja, hanem a bölcsészeti eszme, mint egy platói dialogban vagy reformeri spekulációban a miszticizmus legszélsőbb tulságaig. Ez nem is drámai költemény többé, hanem azért költemény, azaz lehetne regény, epósz, allegoria, mint általában a formaiságot semmi egyébben, mint a fölvet

tárgyhoz méltó fejlesztésben kereső, észszerű értekezés Jean Paul, Fourier vagy Proudhon modorában, minőt csakugyan eleget találhatni az irányregényekben valamely emberboldogító, vagy élettorzító célzatossággal. Költemény, de nem drámai képzelődés, de nem költői. Belé tartozik az elmélkedés világába, de nem a drámai költészetébe, belé a tudományos ismeretvilágba, de alig ha lesz helyén egy gimnázium számára készített iskolai könyvben.

Máskülönben tanulságos könyv; melyben írója, mint eszmélkedő, gondolkodó fő nyilatkozik, noha, mikép megjegyztetett, a költői és bölcsészeti előállítás köreinek összetévesztésével; oly hiba, mely inkább dicséretet érdemel más oldalról.

E.

Egyetemes Egyháztörténelem. Főiskolai tanulók s művelt protestánsok számára. Írta Révész Imre. Első Füzet. Az egyház alapíttatásától a reformatióig. Debreczen. Nyomatott a város könyvnyomdájában. 1865. 8dr. 203. l. Ára?

I. Révész Imre a debreceni ref. főiskolában tanórákat vállalt az egyháztörténelem akadémiai előadásából, s valószínű hogy e körülménynek köszönhető az Egyetemes egyháztörténelem. Occasio facit! Igen, a tudománynak alkalom kell, a pályafutásnak mező, a versenyzőnek olümpi homok, és annakutána ide és oda közönség, mely tetészését, ítéletét hallassa, nyilvánítsa, ösztönt és rugó erőt kölcsönözzen az izmoknak, lelkesedést a munkásnak. Mi e munkából előlegesen matatványt közölvén, korán nyilvánítók figyelmünket, részvétünket, teljes elismeréssel nyilatkozunk a szerző és munkája iránt, hogy a protestáns ügyet, a hol lehet és kell, fáradhatlanul védi, erősíti, terheit úgy szólván még egy ketted magával az irodalomban is hordozza, s végre ama kevés tudósok tekintélyét, kik a magyar irodalom mezején oly ritkán, oly nagy időközökre jelennek meg tudományos dolgozatokkal, egyre folyvást mind mind nagyobb mérvben emeli. Lássuk csak, hány magyar protestáns író és munkát bir ő mint elődeit felmutatni az egyháztörténelem irodalmában? Bod Péter, Mindszenti Sámuel, Farnos György, Breznay Pál, Kálniczky Benedek, Dr. Heiszler József (ez utóbki két rendbeli munkával) és egy névtelen munka (A kijelentett vallásnak rövid története S. Patak. 1809); ennyi mind-össze és nem több; összesen hat hét író, s megvan az egyháztörténelem magyar irodalma!

Szent Dáviddal szólva „kapun álló lennék inkább,” mint magyar

protestans egyháztörténetirő, ha ily ennyire nélküli élete tudományát az a felekezet, mely történelmi joggal birna büszkének lenni válásos érületére, kiállott küzdelmeire, tudván, hogy a fentebb elősorolt egész irodalom csakis az iskolának köszöni létét; így mint kötelezett tantárgy, úgy szólván csak hivatalosan birja feltartani érdekét, nem pedig a tudományos szükség részvétéből. No 'de semmi! másképp lesz majd ezután! Tisztelet a derék szerzőnek, hogy lelkeszi hivatala mellett az iskolaügyre is szentelt egy részt munkásságából; s adott a felekezetnek egy tudományos könyvet, mely ugyancsak rá fér, mint az áldás; szaporítván azon irodalmat, melyet épen az tehetne roppant becsüvé, hogy — igen is szegény. — — é. —

II. Ha azt mondjuk, hogy alig olvastunk könyvet, mely kis teredelemben gazdagabb tartalommal, szerényebb keretben értékesebb bensővel birna, mint Révész ur egyetemes egyháztörténelme, keveset mondottunk dicséretére. Akár mint iskolai kézikönyvet, akár mint művelt protestánsok számára irt olvasmányt vesszünk tekintetbe, oly sajtóságokkal bir e mű, a minőkkel csak alapos tanulmányú s széles ismertetű írók művei dicsekesznek.

Mint fensőbb tanulónak irott iskolai kézikönyv, az egyháztörténelem széles körét, az egyház alapításától a reformációig, szoros rendszerben öleli át, semmit nem mellőzve, mi a dolog lényegére tartozik, mégsem csapongva messze az események részletein. Nem oly magas, hogy egy gimnáziumot sikerrel végzett ifjú ítéletkörét meghaladná, de nem is sülyed úgy alá, hogy abban élvezetet ne találhasson. Semmit el nem hagy, mit meg nem magyarázna; a nélkül, hogy terjedelmes fejtegetésekbe bocsátkoznék. Minden tárgyat a szigorú bírálat szemüvegén néz; s épen ezért semmi tényt nem fogad el, míg annak hitelességét szorosan meg nem vizsgálja. Mily avatottsággal kutatja fel a forrásokat; de egy mester szavára sem esküszik vakon. Azon számtalan kútfő, melyeket szerző az egyes cikkek és korszakok végén felidéz, maga elegendő arra, hogy egy jóra termett ifjú az egyháztörténelem csarnokába bevezetessék, s ha elegendő erővel bir, abban önállólólag tovább is haladhasson.

Ha e mű mint kézikönyv az egyháztörténelem kulcsát az ifjúnak kezébe adja, valóban nem kevesebbet tanulhat belőle bármely művelt protestáns ember is. Az apostoli korszakot tiszta egyszerűségével, az üldözéseket megrendítő jeleneteivel, a római élet és vallás élethalál harcát a terjedő új szellemmel, az új egyház diadalmát az ő világ felett, az egyház terjedését, kül- és beléletét, szokásait, intézményeit, tévedéseit rövid vonásokban is oly meglepően tudja eleve-
nekké tenni, hogy a szerény tükörben a visszasugárzó szellem tisztán

áll az olvasó előtt. Majd áttérve az egyház visszaéléseire, a papság romlottságára, élvezet látnunk, mint üldözi nyomról nyomra, lépésről lépésre ellenceit, mint szorítja be őket erős logikájával végső erősségeikbe, mint rombolja le ez utolsó menedéköket is a tiszta igazság és meggyőződés erős fegyverével. Kérlelhetlen a hamis rendszer és tévtanok ostrománál, a nélkül, hogy szigorúsága gúnynya vagy megvetéssé fajulna. Lerántja a ferde tanok, hamis fogalmak, izidori családok álarcát, de a valódi erényt úgy az egyesekben, mint az egészben kellőleg becsüli s méltányolja. Ha ide vesszük a szöveg alá nyomott számtalan becses jegyzeteket, életírásokat, helyneveket, melyek egy pontot sem hagynak kellő útbaigazítás nélkül, méltán mondhatjuk, hogy Révész ur kezünk alatti műve nagy nyereség egyháztörténelmi és iskolai irodalmunkban.

Feladatunk nem bírálat, hanem csak a becses mű ismertetése lévén, célunkhoz híven csupán a mű kiemelkedő pontjait adjuk elő rövid vonásokban.

Az előszóban előadja szerző a mű világra jöttének szerény eredetét; minélfogva mint a debreceni főiskolában jelenleg az egyháztörténelem ideiglenes előadója, nem mást, mint csupán egy rövid idő alatt készített, kézirat helyett szükségben segítő kézikönyvet akart adni hallgatói s a közönség kezébe. Ezután a munka terjedelmére, szerkezetére, tanmodorára s általában a tudományok akadémiai tanítására nézve ad a dolog érdemébe mélyen vágó megjegyzéseket, utasításokat; s tanrendszerünk nagy hátrányául rója fel, hogy a hazai egyháztörténelem, mely annyi vonzó, megható, tanulságos vonásokat tartalmaz, hogy külföldi nagy érdemű tudósok is a legmélyebb megilletődéssel szemlélik, mindeddig mint önálló tudomány nem tanítottatott főiskoláinkban.

Majd a kimerítő tárgymutató után következik a bevezetés, hol az egyháztörténelem fogalma, köre, viszonya más tudományokhoz forrásai, segédtanai, módszerei, haszna, irodalmi fejlődése korszakai, s a jelesebb egyháztörténelmi művek adatnak elő, a német és hazai irodalom minden nevezetesebb termékei felemlítésével. Az egyháztörténelem irodalmi fejlődését isméri már a művelt közönség a Sárospataki Füzetek legközelebbi számából II. és III. szállítmány 97—107. lap); valamint itt úgy a többi tárgyakban is a tudós szerző széles ismeretével, erős okoskodásával s éles ítéletével találkozik az olvasó.

Az egyháztörténelem első korszakát szerző az egyház alapításától kezdi, s viszi Nagy Konstantin uralkodásáig (üldözött egyház 33—312); a másodikat Nagy Konstantintól Nagy Károly haláláig (uralkodó s terjeszkedő egyház 312—814.); a harmadikat Nagy Ká-

roly halálától a reformációig (az állam fölé emelkedett egyház 814—1517-ig). Miért nem kezdi szerző az egyháztörténelmet a Krisztus születésén, okadatulja a bevezetés utolsó cikkében: „Az egyház története, ugymond, voltaképen azon ponton kezdődik a melyen az egyház mint ilyen létre jött. E pont pedig nem más, mint az első keresztyén gyülekezet megalakulása. Jézus élete, a theologiai tudományok újabb organizmusa szerint, önálló felfogás és külön előadás tárgya szokott lenni, a mire az roppant fontosságánál s a theologiai tudományok minden ágára kiható erejénél fogva kétségtelenül jogosítva van; s épen ezért bizonyos méltánytalanságnak, sőt majdnem képtelenségnek lehet tartani azt, hogy Jézus élete csupán mint egyháztörténelmi tárgy vétetvén fel, annak csak annyi tér s oly forma érték adassék, mint például Nagy Konstantin vagy Luther életének sat.“

Az első korszak első szakasza az apostoli kort vagy a keresztyénség első századát, második szakasza a keresztyénség és pogány-ság élethalálharcát foglalja magába. Élénk színekkel rajzolja szerző az egyéni és vallásos élet e korbéli állapotát a római birodalomban s Palesztinában. Az egyének emberi jogait s emberi méltóságát a császári zsarnokság porba tiporta annyira, hogy az embernek vagy saját erkölcsi életével kellett ellentétbe jönnie, vagy magát teljesen az érzéki élvezeknek adnia. Vallásos tekintetben a hódított népek elvesztették bizalmukat saját istenökben, kiknek saját védelmőkre sem volt elég erejük, a hódító népfaj pedig minél több istenekkel jött érülködésbe, annál inkább elterjedt közötté a vakhit, babona, tudatlanság és hitetlenség. Midőn tehát az emberiség ily elhagyatott helyzetben vala, midőn előtte a köz és vallásos élet kapuja bezárult, maguk a pogányok is titokteljes vágygyal ohajtoztak egy oly vallás felé, mely a szolgaság helyett erkölcsi szabadságot, a nyomasztó élet után egy szebb jövő boldogságát ígérte az emberiségnek. És bizonyosan itt rejlik egyik legmélyebb oka annak, hogy a keresztyén vallás oly csodás hirtelenséggel terjedt el az egész római birodalomban, hogy azt az üldözések nem hogy kiirhatták volna, sőt a nemes vértanuk vére a keresztyénség valódi vető magvává vált. Minden szakasz végén a nevezetesebb egyháztörténelmi kútfők itt is idéztetnek, s a világosító jegyzetek folytattnak.

A második korszak a keresztyén egyházat a mint már államegyházzá emelkedett, az egyház terjedését, s a különböző belelemek egymással folytatott küzdelmét foglalja magába. A klasszikus mivelt-ségű Juliánban az ő vallás haldokló lángja még egyszer fellobban; de a terjedő új szellemtől csakhamar végkép kioltatik. Az elvénült népek elegendő külső földet az új szellemnek többé nem adhatván, új

népek jönnek a távol keletről új eszmékkel, új nézetekkel, kik habár eleinte tévútra térve az evangyéliomi igazsággal ellenkező elveket fogadtak is el, de a keresztyén vallásra nézve e tévtanoknak is megvolt azon jótékony következményük, hogy a szentírás gyökeresebb tanulmányát s a keresztyénség tantételeinek rendszerbe foglalását előmozdították. Ugyancsak keletről jött egy másik, az eddigieknél sokkal veszélyesebb elem, a muhamedanizmus, mely a keresztyénség terjedő szellemének keleten nem csak útját állta, de a létezőt is nagyrészen megdöntötte; sőt már a nyugoti keresztyénséget is veszélylyel fenyegette, míg nem a karolingi dinasztia a keresztyénség diadalát újra megszilárdította. A szöveg alatt az érdekes jegyzetek, s e korszakra vonatkozó egyháztörténelmi források újra előszámláltatnak.

A harmadik korszak a pápai hatalom fénykorát, az egyház nagy romlását, hanyatlását s a korszak végén a szellem öntudatra ébredését foglalja magába. Azon higgadt nyugodtság, melylyel szerző e kényes tárgyat, a középkori egyház egész életét önzésével, romlottságával, torzképeivel s ábrándjaival előnkbe rajzolja, a nélkül, hogy rosszabbnak tüntetné fel, mint az valóban volt, vagy kétségbe ejtené a lelket egy jobb jövő diadalma felől, kétségkívül egyik fénypontja szerző egyháztörténelmének. A korszak végén e korra vonatkozó irodalmi művek ismét nagy számmal idéztetnek fel. Végül bevégi szerző művét egy hosszú időrendi sorozattal, az egyetemes zsinatok s a pápák uralkodási rendjének elősorolásával. Ugy látszik, hogy szerző nagy súlyt fektet az időrendi sorozatra, s azt a történelmi kombinációk nélkülözhetlen alapjának tartja. Mi is azt tartjuk, hogy arra mint a történelem egyik vezérére súlyt kell fektetni, de lényeges szükségnek kézikönyvben nem ismérjük. Tapasztalásból okulva mondjuk, hogy jobb, ha azt az ifju maga készíti magának, nem csak azért, mert ez által a tudományban újabb átnézetet nyer, hanem azért is, mert az írva foglalkozás és összevetés közben sokkal több megmarad emlékezetében, mint ha azt összetesen látja. Más részről az is igaz, hogy maga az események folyama s összefüggése a legbiztosabb vezér az időszámlálás megtanulásában. A mennyiben azonban ugy az egyetemes zsinatok, symbolumok, s római pápák időrendi sorozatára mint az időszámlálásra a fürkésző olvasónak sokszor szüksége lehet, nem árt, ha az a kézikönyvben is előadatik. Eme szerény megjegyzésünkkel egyébiránt legkevesebbet sem akarunk levonni e becses mű érdeméből, mely egészben véve minden szakértő osztatlan becslését teljes mértékben megérdemli; sőt inkább ohajtjuk, hogy az, érdeméhez méltólag, minél nagyobb elterjedést nyerjen egy iskoláinkban, mint a művelt közönség között; a tudós szerző pedig mielőbb örven-

deztessen meg bennünket a második füzet világ elé bocsátásával, melytől, ismérve szerzőnek e téren nagy olvasottságát s széles ismereteit, csak hasznost és élvezettest várunk.

0.

„Histoire des Plantes“ (Növények történelme), par Louis Figuier.

1 vol. grand in 8. VII. et 615. p. Paris (Hachette), 1865.

Szerző a most bemutatott kötettel folytatja már előbb kezdett vállalatát, a természeti tudományok egyes főbb tételeinek, népszerű magyarázatok és alkalmas képekkel világosítva, közönség elé adását. Ez évi munkálata a növényekről tárgyal számos, többnyire jól sikerült fametszvényekkel. Ez is méltó előzőihez; világos, kellemesen vonzó és szinte magát olvastató előadással a nélkül mégis, hogy végkép felmenteni lehetne az ily munkák ellenében olykor méltán felidézett vádjai alól a felületes könnyelműségnek. Így például kérdésbe tehetjük: honnan tudja szerző, hogy midőn Judás Krisztusnak az áruló csókot adta, mindketten egy *Gainier* fa alatt állottak, melyet közönségesen judéai fa néven ismerünk?

Azonban ennél hitekre méltóbbnak látszik egy zuzmónak, mely a szaktudósok nyelvén *lecanora esculenta* neveztetik, eléggé csodás tudvágyat gerjesztő története. Ennek részecskéi ugyanis különbözőféle, egy tűgömbtől mogyorónyi nagyságu gömböcskékből állnak, és a közönséges látszat szerint, mintha fentről a légből hullnának alá a könnyeden laza alkotásu gömbök, melyek állatok és emberek táplálékul szolgálnak. Alkalmasint megállapított tény, hogy Tatarországnak legsivárabb pusztai és száraz vidékein olykor igen nagy mennyiségben hullanak. Szerző azonban nem csupán e tájakra szorítkozik. Többi közt egy levelet idéz, melyet néhány hónappal ezelőtt *Fahri-Bey*, a török követség titkára intézett hozzá, küldvén egyszersmind neki ily szemecskéket, vagy inkább magvakat, melyek bizonyos nagy szélvihar alkalmából Kisázsziában *Kiutahiánál* hullottak, és ez valóban *lecanora esculenta* volt. Azon bámulatos gyorsaság, melylyel az ily zuzmófólek kifejlődni szoktak, és egyes alkatrészeik finom könnyűsége valószínűvé teszi azt, hogy néha a sebes szélrohamok következtében távol vidékekről is előhajtva, oly meglepően nagy mennyiségben borítják el a föld színét. Kétségtelenül biztosnak látszik tehát az is, hogy a hébereken mannája vagy éppen ez a *lecanora*, vagy ehez nagyon hasonló zuzmó lehetett.

Imé egygyel több példa arra nézve, hogy a féltudósok igaztalanul cselekesznek, mint cselekvék egykor Voltaire és az ő iskolája, ha a bibliának némely adataiból gunyt üznek, a melyeket pedig egymás után felvilágosít és beigazol a jobban értesült tudomány.

De másfelől helyén lesz itt ujabban is kifejezni azon meggyőződésünket, hogy a mi keresztyén vallásos hitünk teljes biztonságban érzi magát a tudós érdekű vitatkozások ellenében. Bárha legvilágosabban kimutatná előttünk valaki, hogy a bibliának ez vagy amaz előadása merő azon legenda, ez nem fogná legkisebbé is megrendíteni az Istenben, Jézus Krisztusban és a helyesen értett kijelentésben való szilárd és nyugalmas hitünket. Nem azon korban élünk többé, midőn hitték, hogy a keresztyénségnek igaz volta ellenmondhatlanul bebizonyítva van, mert egy koponyát találtak az ásatagok közt, melyet nagy ünnepélyességgel „homo diluvii testis”-nek neveztek el. Nem azon időkben vagyunk többé, melyekben ha a tudomány az ő addigi rendszerén lényeges változtatást tett, rögtön azt hívék, hogy le van rombolva a keresztyén egyház s legfőbb alapjaiban megrendítve egy emberásatag állkapcájával. Tán nem sokára bemutatandják, mint egy némelyik tudós régóta ígérgeti, hogy emberi test romjait találtak, melyek kora 50,000 évre felvihető; de az ránk nézve mit sem tesz. A teremtés könyvében levő időszámítási és földtani adatok teljességgel nem hitcikkelyeink! Keresztyénnek lenni szerintünk annyi, mint szeretni Istent és felebarátinkat, vallásos erkölcsi életet élni, a minőre Jézus példát mutat, s a világ minden növény vagy földtudósa nem lesz képes arra, hogy bennünket hitünkben és szeretetünk gyakorlásában akár megtántorítson akár megerősítsen. Erkölcsi lényünk legbenséjében van elágazva ezeknek életgyökere, és a tudománynak a mint joga van a legszabadabb vizsgálódásra, olykori vitázásokra, szintugy nincs módjában az, hogy felvilágosult hívő lélekre nézve valaha botrányt okozó lehetne, midőn Istentől nyert törvényszerű jogának gyakorlásában eljár.

Ha Figuiet urnak hihetünk, az a mannatermő zuzmó rendkívüli gyorsasággal fejlődik és nő épen a légkörben, a szélviharok szárnyain röpttetése közben. Lehető-e? való-e? nem tudjuk. Tán megérjük a kort, melyben a gócsó annyira fog tökéletesülni, hogy a bennünket éltető légkörben saját külön flórát és faunát, élő s érző lények egész világát, melyek az örök lengő mozgásban születnek és halnak el, s ez idő szerint még láthatlanok, mutatand. Miért is nem volna lehető, hogy a légnek szintugy benépesítő állatai s növényei legyenek, mint a szárazföldnek és vizeknek!

(Le Lien.)

A Népiskolai Közlöny ügyében.

Néhány nappal ezelőtt tétetett közzé a Népisk. Közl. programja, s ime már azon megtiszteltetésben részesült, hogy a Prot. Egyh. és Isk. lap 17. száma egy erre vonatkozó cikket hoz t. Simon Sámuel szűtőri lelkész urtól. Igaz, hogy egy kis anachronizmus van a dologban, mivel e cikkecske elébb megiratott, mint a Népisk. Közlöny programja, melyet létalapjában megtámad, de más részről a dolog érdemét tekintve így is elfogadható azon megjegyzéssel, hogy az nem egyéb, mint a Sárospataki Füzetek Xy írója e tárgyban elmondott nézetei ellen intézett felszólalás.

Akárminthet veszszük a dolgot, ha a program felől akarna a cikkecske szót emelni, nem volna más, mint filius ante patrem; ha pedig nem a programmot, hanem magát a Népisk. Közlönyt támadja meg, nagyon elkésett.

Azt mondja S. S. ur: „Egy szükségessé vált népiskolai folyóirat eszméje még 1862-ben (azaz 1863-ban) jött először nyilvánosságra elé, és azóta csak a „kegyes ohajtások“ sorában látjuk azt életre nem költve üres és tétlen álomban szunnyadni.“

„Bizonyosan valami bajnak kell lenni Dániában, hogy e sürgetős ügyet a tanügyi bizottmány Révkomáromban tanúsított meleg pártolása után is mind e mai napig senki fel nem karolta s meg nem indította.“

Az egyet. tanügyi biz. 1863. nov. 27-én mondotta ki, hogy egy népiskolai folyóirat kiadását szükségesnek látja, s reményli, hogy az indítványt a ft. egyházkerületek is magokévé teendik. Erre nézve a szuperintendenciák nem nyilatkozhattak elébb, mint az 1864. év tavaszán tartott közgyűléseken. És mivel az indítvány visszhangra talált a kerületeknél, az egyetemes tanügyi bizottmány legközelebbi ülésében Debrecenben 1864. jun. 20-án intézkedett, hogy a Népiskolai Közlöny programja megiratván, nyilvánosan közzététessék s az elnökség által hivatalosan a szuperintendenciáknak is megküldessék, hogy ha azok által jóvá lesz hagyva, a folyóirat megindítása felől a bizottmány intézkedhessék, természetesen nem elébb, mint legközelebbi ülésében, mely 1865. jun. havában fog tartatni.

Ezekből látni lehet, hogy a Népiskolai Közlöny miatt nincs semmi baj Dániában.

És most figyeljünk a történtekre. A komáromi jegyzőkönyv 25. pontja szerint specialiter egy népiskolai folyóirat tárgyában tétetett indítvány; e z az, mit az egyetemes tanügyi bizottmány köz-

helyesléssel fogadott; ehhez szólottak többen a sajtó útján szakismérettel, pártolólág, melegen; ezt ajánlotta forrón a tiszáninnen; ft. egyházkerület a testvér kerületeknek; épen ezen folyóirat programját készítette el a bizottmány s küldötte el a szuperintendenciáknak; és most ajánlgatjuk az egyet. tanügyi bizottmánynak, hogy a helyett, mely elvileg már el van fogadva, egy oly folyóiratot indítson meg, a melyről hivatalos körök, hatóságok és testületek előtt soha szó sem volt, s az irodalomban mai napig nem birta magát arra méltóvá tenni, hogy észrevételessék.

Azonban ne ejtsük el a kérdést pusztán formális hiányok miatt; lássuk a belső erősségeket.

S. S. ur a Népiskolai Közlöny helyett ohajtja egy egyetemes protestans iskolai közlöny megindítását. Mert, saját idézete szerint, „tanítóink nagy részének tudomány semmi áron sem kell,“ s kérdésbe teszi: „ugyan támaszkodhatunk-e, a gimnáziumi és akadémiái tanárok kizárásával, elemi tanítóink egyedüli pártolására a kérdéses szakközlöny megindításában?“ és igen fél e sikamlós téren kezét nyujtani a Pataki Füzetek Xy. írójának, ki jóhiszeműségében s a falusi tanítókból vetett vérmes reményében minden áron „különszakadást“ akar és ajánl.

Ezekre vonatkozólag a következőket kell megjegyeznünk. Az akadémiái és gimnáziumi tanárok helyett mondani kellett volna: az akadémiák és gimnáziumok. Ha bár ezek 50—60 példányra előfizetnének, de nem lépne-e vissza a közlönytől talán kétszer annyi iskolatanító azok közül, kik 1860-ban és 61-ben bukni engedték, vagy inkább tehetségök szerint feltartani igyekeztek a Néptanítók Könyvét és az Iskolai Lapot? Nem visszavonulnának-e egy folyóirattól, melynek tartalma két harmadrészben nem nekik való s e mellett drágább is volna, mint lesz magában a Népiskolai Közlöny? S minek a népiskolát a maga egyszerűségében oda voncolni, hol a tudománynak a maga egész fényében kell megjelenni? És ha a dolog így áll, csak maradjunk e mellett és ne kapkodjunk sokfelé, nehogy akarván mindent egy hajóra rakni, elsülyeszszük azt.

Én „igen vérmes reménnyel“ nem vagyok falusi vagyis inkább népiskolatanítóink tudományszomja iránt, — hiszen a mint a rossz világ mondja, mások sem igen törik e miatt magokat, legfelebb is kivételek vannak, — de minden esetre jobb véleménynyel vagyok felőlök, mint S. S. ur, s hogy ők 1861 óta semmit sem tanultak volna, kereken tagadom.

De ha úgy állna is a dolog, hogy iskolatanítóink egyáltalában nem kedvelői a tudománynak, „4000-en“ sem akarnak feltartani egy

nekik való folyóiratot, azt kellene-e tennünk, hogy az akadémiai és gimnáziumi tanárokkal tartassuk fel azt? Én azt hiszem, jogukban áll a szuperintendenciáknak azt mondani: az iskolatanítóban nem elég pusztán a betű ismerete, neki az elemi oktatás terén tartalom és kezelés tekintetében a pedagógiai tudományosság és gyakorlat jelenlegi színvonalára kell emelkednie és azon magát folytonosan fenntartania. Ennek eszközlése lévén a Népiskolai Közlöny feladata, megrendelje azt minden iskolatanító, ha nem magának mindenik külön-külön, hordassa együtt kettő három. Mert a legjogosabban lehet követelni, hogy a ki az ismeretek terjesztésére ajánlotta fel magát, és azért fizetést szed, el ne szakadjon a tudománytól, s szellemi öntökeletesítéseért, csaknem átalom kimondani, évenként egy forint áldozatot tegyen!

Igy kellene a Népiskolai Közlöny fennmaradását minden időre biztosítanunk, s ha ily formán nem intézkedünk, nem fog megindulni sem a Népiskolai, sem az egyetemes prot. iskolai közlöny, és akkor nem lesz közöttünk „szakadás,” hanem leszünk az akadémiával és gimnáziummal tovább is oly szép egyességben, a minőben vagyunk délen a hottentottákkal, éjszaken az eszkimókkal.

Hogy a Népiskolai Közlöny megbukik, „mint megbukott falusi tanítóink nem kis szégyenére 1860-ban és 61-ben a Néptanítók Könyve és az Isk. Lap,” S. S. ur szerint „ennek okadatolása röviden csak ennyiből áll: probatum est.” Ezen okoskodás kétélű fegyver, melylyel magát az argumentáló halálra sebzette. Nem így kell-e az ő logikája szerint okoskodnunk: az akadémiának és gimnáziumnak soha sem volt pedagógiai folyóirata, tehát nem is lesz; „ennek okadatolása röviden csak ennyiből áll: probatum est.”

Xy.

Segédlelkészek ügye a Tiszán tul.

A ft. tiszántuli egyházkerület által az 1865. évi május hó elejére rendelt első és második lelkészi vizsgára Debrecenben összegyűlt papjelöltek és segédlelkészek a múlt évi ápril 30. és május 2. közös helyzetők javítása érdekében értekezletet tartván, ennek folytán a következő folyamodványt készítették és nyújtották be az említett egyházi főhatósághoz.

Főtiszteletű Egyházkerület! Alulirottak ezennel tiszteletteljesen

kérjük fel a ft. egyházkerület nagybecsü figyelmét állásunk olynemű rendezetlenségére, mely valamint ránk nézve aggasztó és sérelmes, szintugy károsan hat vissza magára a közegyházi életre is.

Mig más egyházi főhatóságok területén a segédlelkészek érdekei rendszabályok által óva és előmozdítva vannak, mi saját egyházi hatóságaink gondjai körén ugy szólván kívül estünk s oly helyzet sanyarai alatt küzdünk, mely, ha egyszer bizonyítványaink rendben vannak, azontul tényleg semmi biztosítékot sem nyujt s melyet pre-caire position-nál egyébnek nem mondhatunk.

E nyomasztó helyzet sajátságai közé tartoznak főleg a következők.

1) Az anyagi csekély díjazás s ezzel együttjáró szegénységünk, mi lehetetlen hogy lelki művelődésünkre is hátránynyal ne legyen, miután az inség szilárd jellemeket ugyan kivételesen nemesbithet, de az értelemre közönségesen elparlagosítólag hat. A magyar reformatus sggédlelkészek mennyi nélkülözést és nyomort szenvednek, példabeszéddé vált s itt nem akarjuk hosszasan festeni. Hajdan e baj tűrhetőbb volt. Akkor akademiákról hitták, vagy az akademiái promotiókról választották meg a leendő lelkészeket legnagyobb részben, a káplánok oly kevés számmal voltak, hogy régibb kánonaink még csak egy szóval sem emlékeznek róluk, állapotuk később is csak rövid átmenet volt, mely csakhamar rendes lelkészségre vezetett, s ekkép a szegénység rövid idő alatt kevésbbé kinozhatta őket. De ma, midőn a káplán sokaknál csak kényelmi cikk, megszaporodtunk, állásunk nem rövid átmenet többé, hanem oly foglalkozás, mely rendszerint 6—10 évig eltart s ifjui legszebb napjainkat emészti fel. Nem fogjuk sérteni a ft. e. k. belátását azzal, hogy bizonyítgassuk előtte: mennyire nem vagyunk képesek kielégíteni az alföldi vidéken szokásos 60 forintból egész ruházatunk, egészségünk, szellemi művelődésünk sat. szükségait, vagy hogy mennyire nem elegendő mindezekre azon 16 forint, melynél több pénzfizetést Beregh legnagyobb részében nem kapnak a segédlelkészek. Ilynemű díjazás mellett nem marad fen egyéb, mint hogy a ki közülünk állásához méltólag akar élni és művelődni, kénytelen a maga zsoldján vitézkedni, mit Pál apostol nem tart igazságnak. (I. Kor. 9. 7.) De tudunk példákat, midőn a főnök még a hivatalosan megszabott díjazási feltételeket sem tartá meg, viszont van arra is sok eset, midőn a segédlelkészek, állásuk terheihez mérve, előre kikötötték, hogy említett díjazásnál többet nyerjenek. Így lettek függővé egymás önkényétől kölcsönösen a főnök és segéde. De mi ez alkudozásokra nem gondolhatunk orcapirulás nélkül, mert érezzük, hogy azok abból, a mi

szent, vásárt ütnék s kanonaink szellemével (25. kan.) is világosan el-
lenkeznek, egyszersmind azonban kötelességünk nem titkolni tovább
azon visszás helyzetet, mely az ily árlejtést a segédlelkészre nézve
kényszerűvé, a főnök előtt pedig elfogadhatóvá tette.

2) Ez nem más, mint az, hogy a méltányos díjazás szabályozá-
sával együtt mindeddig azon végső határok sincsenek érvénye-
sen kitűzve, meddig a segédlelkész kötelezettségei a hivatalos
teendőkre nézve főnöke irányában terjedhetnek. Nem gondolunk
apró részletességek körvonalozására, mi a dolog természetével sem
férne össze, de azt gyámoltalan helyzetünkkel való visszaélésnek nyi-
latkoztatjuk, midőn közülünk sokan, kik egyszerűen „segédlelkész-
ségre“ hivattak meg, minden lelkészi szolgálat végzésével elhalmoz-
tatnak az egyházigazgatási rész kivételével, s mellettök a főnök hall-
gatólagosan ugyan de valósággal nyugalomra lép. Vannak esetek,
hol a r. lelkész egyházi beszédet évek során át egyszer sem tart, a
vasárnapi s köznapi istenitiszteletet egészen s általában mindazon
teendőket, miket a 34. kán. előszámlál segédével végeztet s ezen u.
n. segédnek feláldozó munkája után nincs annyi díja, hogy abból mér-
sékelt szükségleteit fedezni bírja! Efféle példák korántsem ritkák,
sok helyt ha ezen határig nem jut is el a dolog, de divatba kezd jöni,
hogy a legnehezebb részt, az igehirdetést általában a se-
gédlelkészek végzik. Ezen visszaélés ránk nézve annál sé-
relmesebb, mert a mellett gyakran

3) Azon szerény és méltányos ohajtásunk sem teljesül, hogy a
segédlelkészeskedés alatt alaposan megismérkedjünk a gyakorlati lel-
kipásztorkodás különféle módjaival és eseteivel, mire nézve állásunk
előkészítő iskolául volna rendeltetve. Vannak esetek, midőn a segéd-
lelkész csupán könyörgő és papoló deákja főnökének, olykor a lel-
készi laktól idegen helyen van beszállásolva s a főnök hol sűrű temet-
kezések vannak, eselédjétől küldözi hozzá a nemzetségeleveleket s a
segédlelkész a meghalt körülményeiről a bejárótól legtöbbször csak
akkor értesül, midőn a temetésre már indulnia kell. Efféle viszonyok
közt a házassági dolgok előleges elintézése, a felmentési s hirdetési
ügyek, az áttérési esetek, anyakönyvi kivonatok s egyéb okiratok ki-
adása, a felsőbb egyházi újabb rendeletek, a presbiteriumi s népne-
velési dolgok folyama és elintézése az ő távollétében, kizárólag a fő-
nök által intéztetnek el, úgy hogy a segédnek gyakran több évi szolgálata
után mindezekről legnagyobb részben fogalma sincs, s ekkép
gyakran a főtitzt. egyházkerület azon intézkedése is, hogy a papje-
löltek egy bizonyos ideig segédlelkészek tartoznak lenni, hogy azalatt

a lelkipásztorkodás különböző teendőibe gyakorlatilag belevezetessenek, tökéletesen paralizálva és érvénytelenítve vagyon.

Nem szándékozunk teljes névsort adni állásunk sérelmeiről s épen azért ezuttal többet nem is említünk. Örömmel ismérjük be, hogy e bajok alól itt ott tiszteletreméltó kivételek vannak, de legnagyobb részünk szomoru meggyőződéssel s jó lelkiismerettel elmondhatja, hogy azon sérelmes bánásmód és viszonyok alatt szenved, melyeknek irányát a fentebbi három pontban jellemezni akartuk.

Mi a főt. egyházkerület jogérzetére és méltányosságára bizzuk ez állapot bajainak megítélését és orvoslását s alázatosan esedezünk, méltóztassék sérelmeinket és helyzetünk nyomorát gyógyítani és enyhíteni. Mely célból különösen tisztelettel kérjük

1) Méltóztassék a segédlelkészi díjazást oly méltányosan megállapítani, hogy az egyenes arányban álljon a segédlelkészi életmód igényeivel, állásunk különböző terheivel s a rendes lelkészi állomások jövedelmeivel. Az igazság azt hozná magával: egyenlő munka, egyenlő jutalom, s ha segédlelkész a papi teendőket fele részben végzi, a papi díj fele részére teszi magát érdemessé. Mindazáltal mi ezt ily szigorú pontosságban megszabni nem ohajtjuk, tekintettel lévén arra, hogy elerőtlenedett lelkész társaink iránt a szeretet segítségével is tartozunk, mely nem hagyja megfizettetni magát. Csupán azt kérjük, legyen díjazásunk olynemű, hogy abból tisztességesen ruházódhassunk s anyagi és szellemi épségünk s tudományos előhaladásunk mérsékelt szükségleteit kielégíthessük. E célból a mostani hivatalosan megszabott fizetési pontok csekély pénzösszegét (16—60 ft.) a méltányosság és szükségünk szerint felemeltetni s legalább 100 frtra határoztatni kérjük, az esperességi segédlelkésziségek pénzfizetését is ezzel igazságos irányban nevelvén, s ezenkívül a szerfelett terhes halotti szolgálatoktól a tisztí díjat egészen magunk részére ohajtjuk mindannyiszor, valahányszor a temetési szolgálatot magunk végezzük. E méltányos eljárás van egyházi hatóságilag elrendelve az idegen hitfelekezeteknél s közelebb nálunk is, az alsóborsodi ref. egyházmegyében. Ily méltányos díjazás mellett érthetjük azt meg, hogy ritkulni fog azok száma kik segédet tartanak, olykor a gyülekezet botránkozására, lelki unottságból vagy kényelmi vágyból, ily módon fog most nagyon megszorodott számunk ritkulni, de a kik segédlelkészek lesznek, azok igazi szükségét pótolandnak s lesz módjuk magokat megóvni a test és lélekgyötrő szegénység elkedvetlenítő és elsatnyító befolyása alól; s ily módon fognak végre magok az egyes gyülekezetek is indíttatni arra, hogy a rendes és helyettes lelkészi díjpontokat ne szabják méltánytalanul alacsonyra, mely dologra nézve

eddig a szegény segédlelkészek szinte hihetetlen csekély jutalmazását nem épen ok nélkül tekinthették irányadónak.

2) Méltóztassék határozatilag kimondani, hogy a rendes lelkészt az egyházi szolgálatok s különösen az igehirdetés teljesítése alól csak a vég elgyengülés esete mentheti fel (v. ö. 36. kánon), s a hol ezen eset beállott, többé nem segédlelkészre, hanem a dolog természete szerint helyettes lelkészre van szükség, ki az utánkövetkezés világos kikötésével, az egyház által megválasztva, minden papi teendőket saját felelősségére teljesít, oly jutalomért, mely egy lelkészi család fentartására elég, s a mi jövedelmesebb egyházakban a rendes lelkészi díjazás hason feléből állhatand, a tisztí díj kivételével, mely egészen azt illetné, ki érte megszolgál. E szabályzat van gyakorlatban, helyenként némi sajátságos árnyalattal, Királyhágón túl s a Tiszán innen fekvő ref. főegyházi hatóságok területén. Mindenféle hivatalnál azt látjuk, hogy ha valaki bármi ok miatt azt betölteni nem képes, vagy nem akarja, visszalépni kényszerül a hivataltól s alkalmas erőnek enged helyet, nehogy pusztulásnak induljanak azon érdekek, melyeknek ápolására és nem veszélyeztetésére van állítva a hivatal. Nem látjuk át, miért tenne kivételt e tekintetben nálunk a lelkészi hivatal. E főt. egyházkerület ismételt ízben kimondá, hogy nem engedheti meg, hogy valamely rendes lelkészi állás éveken át betöltetlenül maradjon, még azon esetben sem, hogyha különben az illető állás jövedelme jótékony (péld. nevelési) célokra fordíttatni céloztatnék. Mi csak ezen elv alkalmazását és érvényesítését kérjük. A mostani széles elterjedt gyakorlat szerint tényleg üresen áll több lelkészi állás, a mennyiben a rendes lelkész hallgatólagosan nyugalomba lépven, nincs a ki helyét betöltse, az ugynevezett segédlelkész ugyan predikál és imádkozik, egyéb közegyházi szolgálatok teljesítésében sincs fenakadás, de ez még nem minden, mert e mellett sok egyéb nagy fontosságú lelkészi teendők teljesítetlenül maradnak; a lelkész élete, példája, nem világol többé a gyülekezet előtt, az egyházi életnek ő nem irányadója, vezére és fékezője többé, a köztanácskozásokban, a tanügy ellenőrzésében s előmozdításában stb. helyén senki sem áll, s e miatt az u. n. segédlelkész, nem egyszer szomoruan elnézni kénytelen, mint ver gyökeret és erősödik meg az egyházi élet mezején oly idegen irány és szellem, mely aztán ellenállhatatlanul aláássa és megrontja a vallás erkölcsi szent érdekeket, a mit egykor idejében éber örködéssel és tevékenységgel nem lett volna nehéz megakadályozni. Mi kegyelettel vagyunk agg lelkésztársaink sorsa iránt, a mennyiben elgyöngült korokban az egyházak anyagi gyámo-lítását igénybe veszik, de isten országa érdekét jó lelkiismerettel nem

mernők kockára tenni oly elvért, mely az egyházat merőben a lelkészek tápintézetévé változtatja.

3) Méltóztassék oly intézkedést tenni, hogy a segédlelkészség ne csak a papolás és könyörgés gyakorló helye legyen, mit az ifjak már a theol. fakultásból kiléptökkor is annyira a mennyire tudnak, hanem legyen az valósággal előkészítő iskola a gyakorlati lelkipásztorkodás minden teendőinek elsajátíthatására nézve. E végett szükségesnek tartjuk, hogy a segédlelkész a rendes paplakon szállásoljon, s az anyakönyvek kezelését, kivonatok elkészítési módját, a házassalándókkal való előleges eljárási módokat, az áttérések módját, a különböző egyházak egymással érintkezési viszonyait, főnöke szíves útmutatása után, gyakorlatból ismérje, a presbiteriumi ülésekbe meghívassék s azokban akár mint tiszteletbeli presbiter, akár mint egyházi jegyző részt vegyen, s az iskolák felügyeletéből se zárassék ki.

Főt. egyházkerület, ezen pontok szerint esdünk különösen orvoslátért! Mélyen benyulnak ezek az egyházi élet kebelébe s belátásunk szerint, ha figyelem nélkül maradnak, vészes rothadó anyagot képeznek ott, mely felszámíthatatlan kárnak és pusztulásnak lesz okozójává. A mostani segédlelkészek állapota korántsem rövid átmenet többé mint eddig volt. Mi isten vitézkedő egyházában egy külön állandó tábort képezünk, melyből a leendő rendes lelkészek serege alakul. Mostani méltánytalan helyzetünk okvetlen demoralizálólag hat reánk, s azok iránt, kiknek előttünk példányképül kellene tündökölniök, bizalmatlanságot sőt átalában oly érzelmeket önt, minők csak az elnyomottaknál keletkezhetnek az elnyomók irányában. Ítélje meg a főt. egyházkerület, üdvös és alkalmas-e ily helyzet arra, hogy a szeretet és kegyelem földi országának lelkes és művelt vezéreket képezzen. Nekünk személyekkel semmi közünk, saját főnökeink ellen vádlólag fellépni legkevésebbé sem akarunk, de bár mily fájdalmasan esett is, példákra kellett hivatkoznunk, melyeknek valódiságáért jó lelkiismérettel kezeskedünk. Mi szolgálatunk méltó jutalmát kívánjuk, mihez a szentkönyv szerint is (Luk. 10. 7. 1 Tim. 5. 18.) jogunk van. Igazságot kérünk szeretetben (Ef. 4. 15.), melyet isten országában fogva tartani nem lehet (Róm. 1, 18.). Kellő becsüléssel és mély tisztelettel viseltetünk az egyéni szabadság elvei iránt, s épen ezért távolról sincs szándékunkban valami oly apró részletességekre is kiterjeszkedő s magunk és főnökeink önállóságát sértő szabályzatot kérni, mely tulnyomólag megszorító vagy centralizáló irányzatánál fogva a ref. presbiteri egyházigazgatás elveivel is ellenkeznék, hanem miután a szabadság csak annyiban üdvös és tűrhető, a mennyiben igazságos és méltányos is

tud lenni, esedezünk, hogy segédlelkészi állásunkra nézve az igazság és méltányosság elveit kimondani s főbb vonalakban megszabni kegyeskedjék, mely rendszabály nekünk jövőre megnyugvást és biztosítékot nyújtson s főnökeink által is tiszteletben tartassék.

Kik egyébiránt stb.

(Következnek az aláírások.)

Jelentés a komáromi ref. egyház könyvtáráról.

Igen tisztelt presbiterialis gyűlés! Alulirott a m. 1863. évi október 18-ki presbiteriális gyűlés jegyzőkönyvének 1. pontja erejénél fogva oda lőn utasítva, hogy az egyház rég rendezetlenül álló könyvtárát rendezze, a nt. komáromi egyházmegyének netán található könyveit, mint annak különben is megbizottja, elkülönítse, valamint erről, úgy az egyház könyvtáráról jegyzéket és pedig ez utóbbiról két példányban készítsen. Több mint egy havi folytonos munka után, megbízatásomnak, isten segélyével eleget tévén, van szerenésém tiszteletteljes jelentésemet, és javaslatomat a tisztelt egyházi gyűlés becses színe elé e következőkben terjeszteni:

A presbiter urak jelenlétében véghez vitt rendezés folytán kiderült: hogy a komáromi ref. egyház könyvtára, dacára a felette elzuggott viharoknak, még mindig tetemes számu könyvet mutathat fel, olyat mely ez egyházhoz méltó, összesen 2343 kötetben. Megjegyzendő azonban, hogy több szám van ugyan azon munkából, mint „Európa földleírása, tudományos gyűjtemény, isten szava a tűzvészben és az utmutatás“ a lelkészi vizsgára készülőknek. Én, a rend tekintetéből valamennyit sorozatba vettem, bárha nyomott számot közülök csak a két szélső füzet kapott is.

A nt. komáromi egyházmegye könyvtárából 29 kötetet találtunk a rendezés alatt: Fessler történetét, több Tudománytárt, Tudományos gyűjteményt, melyekben mind a nt. komáromi egyházmegye van tulajdonosul bejegyezve. Ezen könyveket elkülönítettem, hogy a tisztelt egyházi gyűlés engedélye után a nt. egyházmegyei küldöttségnek átadathassanak.

A könyvtár rendezetlensége s összevisszahányatása fő okát a 48, 49-ki áthordozkodáson kívül a könyvek számozatlanságában lehetvén feltalálni, az egyház igen tisztelt főgondnoksága kérésemre szíves volt számokat nyomatni, melyekkel a szerzők, könyv nagysága és más tekintetek alapján rendezett könyvtárt megszámoztam, hozzájuk két könyvjegyzéket készítettem; egyiket a könyvtár, másikat a

levéltár számára ellenőrzés végett, mely utóbbin a könyvtárban találtató minden egyéb tárgyak, mint az ásvány, csiga, pénz, virággyűjtemény, panorama, mikroszkopium, villanygép és más régi iratok is feljegyezték.

Helyén látom itt megemlíteni, hogy az egyház könyvtárában csak a 17. és 18. század van képviselve és pedig leginkább német és latin nyelven kiadott munkákkal. Találtatnak e századokból jeles és a tudomány barátai előtt becses művek, hogy többet ne említsek, a nagy Kálvin minden munkái. És így a komáromi egyház azon előnyös helyzetben van, hogy reformátorának teljes munkáit büszkén mutathatja könyvtárában. Ha e tudományos művek szereztetését tudni ohajtjuk, nem lesz felesleges megtekinteni ez egyház hitbuzgó derék őseinek e téren buzgalmát és így nézni a könyvtár alapításának történetét.

Átlátván az egyház érdemes előljárói, hogy nemcsak az iskola diszére válik a jó könyv, hanem a tanulókra nézve szükséges is, 1799-től fogva célba vették a könyvek gyűjtését. Nemzeti Keszeg Ferencz ur július 10-én 1799-ben egy pár csinos faragványu s ma is meglevő könyvtartót ajándékozván, ebbe legelőször is betétek néhai Paksi Mihály volt iskolatanítónak nagy szorgalommal gyűjtött és az iskolára maradt könyvei, miről egy régi jegyzék tesz tanúságot. Nevelte ennek számát egy derék érdemes férfit, akkor városi főbíró Cína János. De legtöbbet tett ennek szaporítására egykor ez egyháznak buzgó, most már csak jó emlékű tagja, előljárója, tekintetes várbogya Csepy Zsigmond ur, az idő szerint megyei főbíró. Ő tudniillik negyedi predikátor tiszteletes Osgyányi Pál könyvtárát megszerezvén, azt 1804-ben mint sajátkezű beírásai mutatják nagyobb részt, nemes indulattal az iskolának ajándékozta. Ezen egyes adakozók buzgalmán fellelkesült egyház nem állta meg itt, hanem elhatározta, hogy saját pénztárából is áldozik. Így vette meg 1806-ban Kazay János, bucsi lelkész görög s római klaszikusokkal teljes könyvtárát 150 ftokon. Lehet még látni a könyvekben Ecse di János és Pázmán Péter neveit, és pedig igen sokban. Az egyház az elsőől mint hajdan második professzorától 1814-ben vette meg könyvtárát 230 o. é. frtért, ez utolsótól, mint egykor boldog emlékű Péczeli káplánjától, ajándékban kapta 1819-ben e könyveket. Ajándékozott még 1814-ben Ondruska lovas hadnagy 30 dbt, 1814-ben Szalacsi Sámuel több darabot. 1845-ben nt. Váli Ferencz, jelenleg pápai theol. tanár, atyjáról rámaradt könyvtárát 100 darabban. Ennyi mind az, mit e könyvtár multjáról tudunk. Adná az ég, hogy jövője még fényesebb legyen multjánál.

Adná az ég, hogy a tisztelt egyházi gyűlés belátva könyvtárának a 19. század magyar műveiben igen nagy szegénységét, felvenné a tevékenység fonalát, a hol elhagyta 1806-ban, és szerény javaslatomat becses figyelmére méltatná, miket a tudományosság szempontjából van szerencsém következőkben formulázni:

1) Mivel a 48—49-i viharok, s azóta történt kezelés következtében több magyar művek, kivált a temetéspénzből szerzett szépirodalmiak, az egyetlen egy utolsó Bátorin kívül, mind elvesztek, nevezne ki az egyházi gyűlés egy bizottmányt, kinek kötelessége lenne az én és mások által is tudott helyekről a könyveket az ő általa feltalálendő uton beszedni, és a könyvtárnoknak általadni.

2) Mivel ez a könyvtár, mint főlebb láttuk, nagyobb részint adakozásból állt fel, most sem volna célszerűtlen ezen utat követni, a felebbi bizottmánynak kötelességévé tenni az e téreni célirányos működést. Én részemről szívesen adok, úgy teend más is. Fel lehetne hívni a helybeli könyvnyomdászt, nyomtatott műve egy példányának átküldésére. Fellehetne szólítani és kérni egyes lelkes írókat, különösen ez egyház neveltjét, tekintetes Jókai Mór urat, munkája egy egy példányának megküldésére. Erős hitem, hogy az eredmény nem várt sikerű lesz. Így Tóth Lőrincet, Beöthy urat s másokat. De fellehetne kérni a pápai, pataki főiskolai nyomdákat egy egy példány megküldésére.

3) Kötelessége lenne ama bizottmánynak nem várt segélyforrások felkeresése és kamatoztatása. Végre

4) Mint hajdan, úgy most is ápolja az egyház a tudományosságot. Évenként szavazzon meg a tudományosság oltárára bizonyos összeget, miből a koronként megjelent jeles művek, miket a könyvtárnok a bizottmánynak jelent, megvétethessenek, s célirányos, hogy e fényes egyház, más egyházak buzdítására is lépjen be a most alakuló*) „prot. irodalmi társulat alapító“ tagjai közé egy, szer mindenkorra fizetendő 100 o. é. fttal. E társulat célja: általában a magyar prot. közönség mivelődését a protestantizmus szellemében és érdekei szerint előmozdítani, különösen pedig a prot. egyházi életre vonatkozó tudományokat művelni s magyar nemzeti nyelvünkön irodalmilag terjeszteni.“ Az alapító tag s testület szavazattal bír a társulat üléseiben. Pénzéért a társulat a maga évkönyveivel, vagy a tag saját kívánsága szerint, más nemű kiadványaival kedves-

*) Már késő. Nem hittük, hogy ez a cikk ily hamar elavuljon, különösen a prot. irodalmi társulatra vonatkozó részében. Hadd álljon itt e cikk legalább annak bizonyosságául, hogy a mi meg sem lett, már elmúlt.

kedik. Vagy legyen részvényes, mint ilyen fizessen 3 egymásután következő évben négy négy főt, melyért szinte kap a részvénydíjnak megfelelő könyveket.

Nem hallgathatom el, jelentésem végén, annak kérését, hogy sziveskedjék a tisztelt egyházi gyűlés ezen jelentésemet úgy tekinteni, mint származott, t. i. ügybuzgalomból eredettnek, méltóztassék becses figyelmébe venni, és használni, mert ezt kívánja a kor, a protestantizmus örökké élő, haladó szelleme.

Tekintetes Főgondnok ur! Mint e jelentésből tetszik látni, művem befejeztem. Van szerencsém küldeni az egyik, levéltár számára való jegyzéket, s kérem holnap reggel a könyvtár átadását s e jelentésem gyűlés elé terjesztését.

Szekeres Mihály, segédlelkész.

Egyházkerületi közgyűlés.

A tiszáninneri ref. egyházkerület tavaszi közgyűlése majus 2. s következő napjain tartatott meg Miskolczon. A ft. superintendens ur által mondott buzgó imát követte világi főgondnok báró Vay Miklós ur ő excellenciája gyönyörű megnyitó beszéde, mely a jelen volt közönségre igen nagy hatással volt. Sok tekintetben a felekezet hitvallásának lehet azt tekinteni, mely megtisztult, nemes és szilárd gondolkodásának ragyogó emléke lesz. A szuperintendenciát közvetlenül az egyházi és iskolai ügyek érdeklik; ezek vonultak el szemeink előtt a legérdekesebb képekben, s a beszéd hatása nagy volt, mert szavaiban az eszméket szívünk és lelkünk mélyéből láttuk visszatükröződni. És ha az elnöki székre tekintve, abban a szokott emelkedettség vonásait láttuk, egy teljesen bevégezett kép állott előttünk drámai fényvel előntve.

Érdekes szemlét tartott ő excellenciája az iskolai ügyek felett. Nem kerülte el figyelmét azon öröndetes haladás, mely általában a nevelés terén oly félre ismérhetetlenül mutatkozik.

Felmutatta a képezdét, mint oly intézetet, melyet az egyházkerület gondoskodása és tanáraink bölcsesége virágzóvá tett; elmondotta, miszerint a gimnázium előhaladása a legujabban alkalmazásba vett, még munkában lévő tankönyvek és a taneszközök hiánya miatt teljesen keresztül sem vitt tanrendszer életrevalósága mellett

kezeskedik; az akadémiát illetőleg ő excellenciája a tanításban oly irányt és modort vél követendőnek, a magasabb tudományosság érdekében üdvösnek, melynél fogva a nevezett tanintézet t. i. az akadémia ne egy elöregedett gimnáziumhoz hasonlítson, hanem a tanerőkhöz képest jelenlegi körülményeink közt is magát az egyetemet helyettesítse. Nagyon örülünk, hogy ezen nagy fontosságú tárgy, melylyel az időszaki sajtó annyi komolysággal tudományosan foglalkodik (lásd a „Protestans Egyházi és Iskolai Lap“ közelebb megjelent számait), ő excellenciája által hivatalosan a zöld asztalra tétetett le. Mennyire szereti főgondnok az ikolaügyet, annak fényes bizonyítékait láttuk: itt mintegy lángpallossal a képezde ajtajára áll, hogy annak nyugalmat és békét szerezzen; ott a hangyabolyhoz hasonló gimnázium felett tart szemlét, hogy előmenetelén örüljön; amott az akadémiát emeli vállaira, hogy magasabb álláspontra helyezvén, kiebb terjeszsze körülötte a tudományosság láthatárát! Más részről a tiszáninni szuperintendencia egész kormányzó testülete megmutatta azt, hogy a magas eszmékhez ideje korán fel tud emelkedni, s az életrevaló magvak szívében sokszor hihetetlen gyorsasággal kikelnek. A miről meg lesz mutatva, hogy a tudományosságot előmozdítja, azt a tiszáninni ft. egyházkerület nem lesz késedelmes életbe léptetni a sárospataki főiskolában.

Megkezdetvén a tárgyalások, felolvastatott a február havában Sárospatakon tartott kis gyűlés jegyzőkönyve. Ennek egyes pontjai közül legközelebből ezek érdeklik a Sárospataki Füzetek közönségét.

1. Ezen folyóirat sorsát illetőleg kimondotta a kisgyűlés azon ohajtását, hogy ezt az egyházkerület nemcsak erkölcsi, hanem anyagi pártolásban is részesítetné, fenmaradását biztosítaná, mit a miskolci szuperintendenciális közgyűlés egyhangulag magáévá tett.

2. Mi célra fordíttassanak az államtól (14 ezer frton) mostanában megvett épületek: nem érkezvén meg az építkezési terv, e tárgyhoz a közgyűlésnek tüzetesen szólnia nem lehetett; hanem conferentialiter megállapodás történt a következőkben: az osztályok számára alkalmas tantermekről lesz gondoskodva; a képezde, helyiségére nézve, ki fog telepíttetni; egy nagyszerű konviktus s illetőleg pedagógium állíttassék fel.

Miért kell a képezdének kitelepíttetnie, azt nem szükséges vitatnunk, miután ebben már megállapodás történt, de nem is akarunk itt mindent elmondani, a mit e tárgyban elmondhatnánk. Vessünk fátyolt a multakra, ne zavarjuk meg a szuperintendencia örömét, higyük, hogy rövid időn oly nagyszerű preparandiája lesz, melyben a népne-

velés magas eszméje hozzá illő külső kifejezést nyerend. Hogy ez így fog történni, annál biztosabban lehet reménylenünk, mert ftdő Zsarnay Lajos superintendens ur áll az ügy élén lángoló lelkesedéssel a népnevelés szent ügye iránt, annak érdekében messzire ható tervekkel foglalkodik, melyek keresztülvitelére a világi főgondnok ő excellenciája hathatós közreműködését kegyesen felajánlotta.

A mi pedig a 100—150 főre tervezett tápintézetet illeti, annál áldásosabb intézkedés nem lehet a főiskolára s mindazon szülékre nézve, kik a főiskolával összeköttetésben vannak, ha annak berendezésénél megemlékezünk ama komoly figyelmeztetésről: „nemcsak kenyérrel él az ember,” s lesz a konviktusból valódi pedagógium, mi az előleges értekezleten szintén köztetszéssel fogadtatott.

A mi a további tárgyalásokat illeti, az egyházmegyéről egyszerre talán soha annyi felelkezés nem történt a superintendenciára mint ez alkalommal. Ezeknél azonban közelebből érdekel bennünket a gömöri egyházmegye felterjesztése a népiskolai könyvek tárgyában. A gömöri iskolatanítók célszerűbb népiskolai könyvek előállítását kéri a superintendenciától, különben ők magok fognak magokról gondoskodni.

Erre nézve a következőket kell megjegyeznünk. 1) Épen ebben fáradozik néhány év óta az egyetemes tanügyi bizottmány. 2) A tanítói testület igen nagy szolgálatot tenne egy részről az iskolának, más részről saját hitelét nevelné, s hogy nyíltan szóljunk, tekintélyét alapítaná meg az írói munkásság által. El kell jöni az időnek, melyben a tanítói testület nem fogja összetett kezekkel nézni, hogy az iskolák számára mások dolgozzanak. A gömöri tanítói testületnek nemcsak joga van arra, hogy a munkába beálljon, hanem ezen felszólalás által már erkölcsi kötelesség reá nézve, hogy azt tegye. 3) Hogy közöttünk mindenek ékesen és szép renddel folyjanak, szükséges a fennálló törvényeket és gyakorlatot tiszteletben tartani, melynél fogva a dolgozatok a superintendensi hivatalhoz adatnak be, s hivatalosan megbirálattnak, mielőtt az iskolába bevitetnének. 4) Gömör a szabad versenyt az irodalomban ex principio nem is vitatja, hanem igen helyesen de facto belé bocsátkozik.

S minthogy ez érdekes tárgynál vagyunk, örömmel tudatjuk a t. közönséggel, miszerint a tiszáninneni ft. egyházkerület az egyetemes tanügyi bizottmány legközelebbi értekezletén megjelenendő küldötteit oda utasítja, hogy a népiskolai könyvek központi kezelését és a szabad verseny életbe léptetését szorgalmazzák.

Egyébiránt a főiskolát közvetlenül érdeklő ügyek tárgyalása az aratási közvizsgák alkalmával június közepén Sárospatakon tartandó egyházkerületi gyűlésre tétetett át.

Mielőtt e sorokat berekeszteném, egy szomorú kötelesség vár reám oly forma jelenetről értesíteni a közönséget, a minő volt a Pál apostol búcsúvétele az efézusi gyülekezettől, midőn „mindnyájan fellette igen kezdének sirni és Pálnak nyakára esvén csókolgatják vala őt.” Az elnöki megnyitó beszédben volt egy igen fájó nyilatkozat. Főgondnok ő excellenciája felhívta a szuperintendenciát, hogy erejét gyengülni érezvén, eleve gondoskodjék a teendőkről, melyek bizonyos körülmények közt reá várakozhatnak. Bár mennyire megrendítő volt is e nyilatkozat, az egyházkerület hite erős, hogy e keserű kötelességet még sokáig nem lesz szükség teljesíteni, s tudjuk, hogy a közhit és meggyőződés mily ösztönszerű előérzettel bír, mily éles szemekkel lát olykor a jövőbe. Jól esik hinnünk, hogy ha valaha nem csalódott, itt nem fog csalódni egy nem sokak, de mindnyájunk előtt drága részvétre nézve. Ez a mi hitünk és a mi imádságunk.

A. J.

Kivonat a tiszáninneni ft. ref. egyházkerület 1865. február 1—2. Sárospatakon tartott kisgyűlése jegyzőkönyvéből.

4. sz. A „Sárospataki Füzetek,” ezen a maga nemében egyetlen egy protestáns folyóiratunk a közrészvétlenség miatt, s előfizetők hiányában közel állván a megszűnéshez, egyházkerületi kormányunk elérkezettnek látja azon időt, midőn ezen jeles irodalmi vállalat fenntartására tett azon ígéretét, miszerint gyámolításához anyagi áldozattal is kész járulni, beváltsa:

Ugyanazért ennek fenntartásához szükséges, s egy a ker. kormányhoz benyújtandó költségvetésben pontosan kimutatandott összevnek azon része, melyet az előfizetések nem fedezhetnek, a nyomdai pénztárra utalványoztatik; egyszersmind, hogy ezen célra teendett kiadás az említett pénztárnak minél csekélyebb terhelésével történjék, sőt hogy ezen irodalmi hasznos vállalat, mely főiskolánknak eddig is méltó díszére vált, újabb lendületet nyerjen: erélyesen felhivatnak az egyházmegyék, s ezeknek előljárói oly intézkedések megtételére, melyek által kötelezve legyenek lelkészeink, ha nem egyenkint is, de többen együttesen e folyó iratot hordatni és szorgalmasan olvasni. És hogy e folyóirat is annál inkább megfeleljen céljának s a közvé-

kozásnak; dolgozó társak s korszerű munkák hiányában ne szenvedjen, felhivatnak a főiskola, valamint a többi iskoláink tanárai is, hogy ennek fentartására, s minél érdekesebbé, tanúságosbbá tételére egyessülvén; azt évenként legalább egyegy, szakba vágó tudományos értekezéssel előmozdítani ismérjék feladatuknak.

Egyházi krónika.

Marcius végén írják az „Allgem. Zeitung“nak a Tiszza mellől: végre a közönség előtt van a magyar királyi udvari kancellária intézménye, mely szerint az ev. tanintézeteknek meg van tiltva a Helytartóság különös engedelme nélkül, katolikus tanítványokat bevenni. A türelmetlenség ezen okmánya, mely az országban egy bizonyos pártot inkább jellemez mint üres frázisok, feltűnőleg az államminiszterium által Bécsben a négy karnak is átadatott észrevételek végett. Felöltő egyébiránt, hogy a magyar lapok, melyek csak úgy lesik, hogy a császári kormányra „quos egot“ kiálthassanak, most az egyszerűen hallgatnak. Az egykőfuvás (Connivenz) a magyar hierarchiával addig megy, hogy a bibornok primás engedélyt nyert a paulinus rendnek ismét behozatalára; a cs. kir. miniszterium csak azt kötötte ki, hogy a rend ne követelhesse vissza II. József alatt elfoglalt birtokait. Az első pálosokat ő eminenciája Lengyelország Czenstokhau városából hozandja Szentkeresztre, a rend egykori lakhelyére. — Kalocsán az érsek kolostort épít az irgalmasoknak. —

— A „Prot. Kirch.Z.“ ismérteti Fabó „Monumenta evangelicorum aug. conf. in Hungaria Historica. Tom. I. II.“ munkáját és Hornyánszky Viktor „Beiträge zur Geschichte der ev. Gemeinden in Ungarn“ kiadványát; részvétellel, ajánló figyelemmel kísérvén az okmányokat. Ez utóbbiból különösen kiemeli Krman n miavaji lelkész és szuperintendens fogságát, szenvedéseit, kiért I. Vilmos porosz király is közbenjárt, de a minek semmi sükere nem volt, végre midőn a fogság áldozatává lett az aggastyán, azt a hirt terjesztették a jezsuiták, hogy utoljára is megtérve mint katolikus holt meg, a miért nagy pompával eltemették.

Göttinga marc. végén. „Hogyan viselje magát vegyes házasságoknál, katolikus követelések ellenében a prot. egyház,“ a göttingai prot. egyület így nyilatkozik: 1) Vegyes házasságokat se tiltani se előmozdítani, vagy pedig egyes egyháznak külön célokra kizsák-

mányolni nem kell. Nehezítésök és háborításuk a legnagyobb mértékben rőszalandó. 2) Minden egyházi követelés, a gyermekek nevelési vagy egyházi viszonyát illetőleg, az egyik házasság felnek a másik irányában, előtte bár vagy utána az egybekelésnek, durvább vagy gyöngédebb legyen bár, nyíltan vagy titkon, sérti az illetet és a lelkiismeret szabadságát, azért mint keresztyén ellenes, elvetendő. 3) Mert a prot. egyháznak elve a lélekismeret szabadságát nem sérteni, keresztyéntelen követelések által nem uralkodni: vigyázzon mindig, nehogy vegyes házasságoknál a kath. egyház példáját kövesse. 4) A valódi keresztyénség által megvilágosodott állam dolga vegyes házasságokra és a gyermekek hitvallás szerinti nevelésére szükséges módokat szabni; melyek azonban kizárólag benső tekinteteken alapuljanak és ne célozzák, egyenesen vagy mellékesen, valamelyik egyház kegyelését. Szükséges rendszabályok már a) A vegyes házassági gyermekek nevelésének joga mindig azé, a kié a nevelési jog, tehát az atyáé. b) De az atyának nem áll hatalmában halála utánra akadályozó rend eléseket tenni; sőt halála esetére a nevelési, így a hitvallási oktatásjog is átmege az anyára vagy gyámra mindazáltal úgy, hogy mindkettőnek kötelessége kikérni, ha van, a család vagy az illető államhatóság főgyámi tanácsát. c) A házastársak, vagy jegyesek alkuja a nevelésre nézve jogilag érvénytelen. 5) Emezelvek keresztyénvitelére a polgári házasság ajánlandó, mi a kath. egyház tulajkapásai, és uja bb időben a kath. egyháznak utánzása miatt is, mibe sok evang. lelkész eltévedett, kerülhetlenné lett. 6) Lelkészek irányában, kik a jegyesek vagy összekeltek részéről az 1. sz. alatt kijelölt követelést akarnak, vagy a 4. sz. alatt az állam által felállítandó szabály ellen bűnhődnék, az állam, minden valláskülönbség nélkül, a rendekkel megállapítandó törvény szerint, a legnagyobb szigorral járjon el.

Róma. E tavaszon jelent meg Rómában az egyházi állam részéről a Jézus-rend szervezésének áttekintése. A rendben van 475 pater; ezek közül 383 Rómában, a többi Viterbo, Comarca, Velletri és Frosinone kollegiumaiban. A „Civiltà Cattolica“ szerkesztősége áll tizenöt jezsuitából. A rend tagjainak száma 1864. volt 7728, mi 1863 évre 199 szaporodást mutat. A jezsuiták husz vidékre (Province) elosztvák; négy vidék van Franciaországban, öt Németországban (Hollandiát, Belgiumot ide foglalva), kettő Spanyol, öt Olasz, négy Angolországban (Írlanddal és az egyesült államokkal) egy Marokkóban (és így nem 20 hanem 21 vidék. Szerk.). 1864 végén volt Franciaországban 2339 jezsuita, tehát 63-mal több mint 1863-ban. 1841-ben volt mindössze 3565 tag; azóta számuk több két annyinál.

Málta. E sziget lakossága katolikus és nagyon vakhitű; ellenben az angol őrsereg (7000) nagy része protestáns. Nem rég az érseknek eszébe jutott rendelkezni, hogy máltai leány ne menjen férjhez angol protestánsához, ha ez hat hóval előbb kath. hitre nem tér; vagyis megtiltani a vegyes házasságot. A gibraltári angol püspök fánthonfánttal hasonlóul megtiltá, hogy angol protestáns katolikus leányt vegyen, ha ez előbb protestánssá nem lesz.

Olaszországban meg van engedve a polgári házasság. Olaszország elébb van ebben Franciaországnál. Az illető törvényben ki van mondva, hogy a papok és szerzetbeliek is házasodhatnak. Elszörnyűködött lelkész kollegái boszuságára, Giacomo di Alife püspök is a polgári és papi házasság mellett szavazott.

Olaszország. A protestánsok száma Olaszországban erősen nő. Mult novemberben a bergamoi evang. kápolna fölszentelése alkalmával a lelkészt orgyilkosok támadták meg, s csak a nemzetőrség parancsnokának elszánt bátorsága mentheté meg, s ezóta már szűk a kápolna, annyi hive lett. Pistójában szurkos rőzsét hánytak az evang. gyülekezet ajtaja elé s meggyújták, csak a rendőrség és zsandárság erőfeszítése nyomható el a gyuladást. Génúában a hónap minden első vasárnapján imádkozó gyűlések tartatnak az evangéliom terjedéseért. Turinban a wald községnek népes iskolája van, ugy szintén az evangélikusoknak is a Via dell' academia utcán mesterileg berendezett tanodájuk, melybe 200 gyerek jár. Génúának van három imahelye és két elemi iskolája; így a nem messze fekvő Pier d' Arenában kápolna és iskola 50 növendékkel. Alexandria, Asta, Casale, Vercelli községekben az egész aostai völgyön (Graglia és Cicerone község tisztán evangélikus) szaporodik az új tan pártja. A speziái öbölben terjed az új hit Speziában magában, Sarsana, Levisi, Arcola községekben; Lombardia városai közt leginkább Milanóban, hol van 5 imahely, 3 fioskola, 1 leánynevelde; környékén is vannak evangélikusok Monzában, Pavia, Arese és Caravaggio községekben. A Lago maggiore melletti Intra kereskedő városnak oly derék evangélikus iskolája van, hogy minden ellenzés, fenyegetés dacára katolikusok is viszik belé gyermekeiket. E tó mellett fekszik Bergamo is. Bresciában van két község és iskola; Cremona, Como, Asola városokban az egész Veltlinben igen élénk az evangélikus mozgalom; csak rendes lelkészben van hiány, mert a vándor lelkészek már nem győzik a munkát. Délre Pármában, Piacenzában van község; Guastalla, a püspök ijesztgetései dacára, az evangéliom mellett nyilatkozott, az istenitisztelet feltartása költségeinek viselésével. Modenának, Bolognának van egyházközsége, iskolája, Ferrarának lelkésze és elemi iskolája. A keleti

partokon Pesaro, Ancona és Chieti városokban hirdettetik az ige. Firenzében 5 imahely, s a waldiak által megvásárolt Salviati palotában hittani papnövelde, nagy nyomda, több iskola, továbbá Salvatore Ferretti fioskolája, diakonissalányok növeldeje, waldi iskola ingyen tanítással, az amerikai missio alapította iskola, végre szegény lányok árvaintézete. Gavazzi Sándor lelkész minden szerdán, vasárnapon vallásos értekezleteket tart. Livornonak van evang. egyháza, több iskolája és kölcsönös segélyegylete. Kápolna, iskola van Pisában, Luccában, Siena, Carrara, Grossa, Volterra községekben. Még Elba szigetén, Porto, Ferrajo városokban kápolna, gyülekező hely és iskolák. Nápolyban leghajlandóbb a mivelt osztály, van ott 3 kápolna; Casertaban ev. lelkész. Messina és Palermo városokban Falett, római lelkész, nagy tetszés kíséretében hirdeti az evangéliomot.

— „Dschulamerk vagy a szir keresztyének“ (Dschulamerk oder die syrischen Christen) könyvéből Hoffmannak ennyit közlünk a PKZ. után. A szir keresztyének történetének hősei a nestorianus keresztyének, kivált ezen egyház fejei. A nézőhely a régi Asszíría és a mai Kurdistán hegyei az Eufrat és Tigris között, hová az igazhitű egyház üldözései elől körülbelől 1400 esztendeje bűjdokoltak a nestorianusok. Itt megtarták és terjeszték hitöket. Valami 25 éve, hogy Amerikából kezdék öket evangelizálni. Ősfészkek után nevök szir, mai lakhelyök szerint kald keresztyének. Részők 300 éve a római egyházzal egyesült; erről a történeti munka alig tesz említést; az ő hőseik a nemegyesült nestoriánok. Munkásságuk ideje a mi századunk negyedik évtizede. E munkát Wíbb asszonytság írta angolul, kinek tévedéseit Hoffmann kijavította, így a munkát annál becsesebbé tette.

—é—

Válasz Hódmezővásárhelyi urnak.

Nagyérdemű Szerkesztő ur, kedves barátom! Hódmezővásárhelyi ur (mint gyanítom Szeremley Sámuel) engem a Sárospataki Füzetek legközelebbi szállítmányában nagy feladat megoldására t. i. a kánonos könyvek lefordítására s a Füzetek útján közlésére szólít fel, mely tőle eredett nagybecsű bizalomnak meg nem felelhetek, mert egy oly betegség bénított meg, mely ezután minden komoly foglalkozástól nagy időre komolyan eltílt, e szép munkának elkészítését annál fogva más alkalmas egyénre bízom. Felkérem, illetőleg megbízom nagyérdemű szerkesztő urat, méltóztassék e nyilatkozatomban kitérő válaszat a tisztelt felhívó úrral tudatni, én pedig vagyok s

maradok orvosi ápolás alatt Berzétén 1865. ápril. 11. nagyérdemű szerkesztő urnak, kedves barátomnak szíves tisztelő barátja, Maklári Pap Lajos.

U. I. Sanyaru helyzetemből nem esinálok titkot legalább bizalmasb embereim előtt. A f. év marcius 20. nálunk dühöngött hideg szél következtében csúzó's hűdést kaptam, e miatt balkezemet nem használhatom, és ki tudja mikorra használhatom, bár jeles orvosom Pelech Emil ur biztat bekövetkezendő javulásom bizonyossága felől, — de ha lesz ez? Isten óvjon benneteket, rólam hűn emlékező barátimat minden bajtól.

M. P. L.

Visszatekintés a május 2-ki egyházkerületi gyűlésre.

S á r o s p a t a k, máj. 20. Közlöttük feljebb (470. lap) a tiszánin-neni főt. egyházkerületnek folyóiratunkat illető, anyagi pártolásban részesítő kisgyűlési határozatát, melyet a közgyűlés is helybenhagyott, mint az „Egyházkerületi Közgyűlés“ rovatban fentebb (467. l.) érdemes tudósítónk megemlíteni szíves kötelességének ismérte addig is, míg a nyomtatott jegyzőkönyvből hitelesen olvashatnók.

Nem vagyunk elfogulva e pártoló részvétel horderejétől, mert olvasó közönség nélkül mindamellet is bajosan foghatna felállani — de minek is állana fel? — folyóiratunk; nem ringatjuk magunkat valamely meglepő protestans irodalmi munkásság tömör és tömeges nyilatkozásának reményében — minek is ringatnók? — hiszen kötelezve senki nincs: hanem azt minden esetre örvendetes fordultnak látjuk, hogy az egyesek feszített munkássága által tengetett protestans irodalom pártolását a nyolc, illetőleg négy, egyházkerület közül egynek, a tiszáninneninek kormányzó testülete vallotta magáénak, segítvén ez által a közvélemény lendületét, midőn tekintélyével példát ad a részvételre, s példájával tekintélyt az irodalomnak.

Ez, ha jól tudjuk a multat, eddigelé egyetlen és első példa; meg fogja-e teremni a kellő gyümölcsöket, nem vitatjuk; elég, ha okot ad méltó elmélkedésre. Ugyanis maga az a körülmény, hogy a főiskola illetőleg főiskolák tanárai és a lelkeszi kar erélyesen felhivatlak a munkásságra és pártolásra, elismérőleg nyilatkozik mind a két kar jelentőségéről, miután biztosan fölteszi, hogy velők és általok méltó diszben foghat feltartatni a protestans irodalom iránti érdekeltség; egyuttal igyekszik tüzelni az elméket, hogy a multak hagyományai-

hoz képest, Tsétsi János (atyá és fia), Bód Péter, Budaiak (Ézsaiás és Ferenc), Péczelyek (atyá és fia) stb. nyomain, kik oly szerencsésen dolgoztak elébe a mai nemzedéknek, lángot kapjanak tudományos állapotaink erősítésére, szilárdítására.

De nézzük csak a tanügyet! Nekünk nincsenek egyetemi tan-koszorúsaink, vagy iskolailag képezett tanáraink; s ha valamely iskolába tanárt kell választani, rendesen vagy nepotisztikus kegyelgetés, alig ösmért viszonyok, vagy jobb mód hiányában, a nem mindig biztos eredményű csődület — concursus — útján kell betölteni a tanszékeket, levén az elválasztandók vagy választottak felől nyilvános jelenség a legtöbbször semmi, legföljebb az [egykori] érdemosztályozás az iskolából, és nem a folyó tudományos életből, irodalmi vagy tudományos egyletek, társaságok évkönyveiből. Minő üdvös volna ilyenkor nemcsak az iskola és atyafiság érdekei után emlékezni meg valakire, hanem a tudományos irodalomban is találni neveket, szakbeli munkásokat, kiknek irálya helyes, ítélete alapos, tudmányszeretete kitarító, tanári képessége nyilvános elismérésben részesült. Mindezek mellett a személyes isméret vagy érdek is hadd játszaná mellékszerepét, de ne volna eldöntő a tanügy mondhatlan veszedelmére.

Ily szempontból véve föl egy protestans tudományos folyóirat létezését, feltartását Sárospatakon, Pesten, Debrecenben vagy Pápán, Kecskeméten: mindegy, oly szempont, mely egy egy tanárképezdei tanszék feltartásával vetélkedik, sőt azt jobb részében pótolja, midőn a tudományos élet nyilvánosságában neveli és képezi a leendő tanárt, gyakorlati bizonyítványt vevén tőle minden sorban, betűben; szellemi munkásságot, mint tudományos tőkét, minden dolgozatban, mert nem kell hinni, hogy ezentul, tudományos irodalmi befolyás nélkül, lehesen befolyása bármelyik nagy iskolának, főleg mióta önképző, önmívelő társulatok állottak elő az iskolai ifjuság kebeléből, melyek ugyanannyi jelenségei az irodalmi állás magas becsének, forgalmi nyelven szólva, áremelkedésének. Az iskolák ifjai sarkalják az előtők járókat. Ajtód előtt áll, a ki eltemessen.

A tisztáninni ft. ref. egyházkerület valóban eléggé nem méltányolható áldozatkészsége, böles intézkedése mindazok becsülését, magasztalását kiérdemelte, kik ösmérik, tudják minő fontos a mai tudományos műveltségben az irodalmi készültség, képzettség. Módot, alkalmat nyújtani erre kész iskola, sőt sok esetben több mint a tanárképezde, melyet magát is képezni kell. Ellenben a tudományos élet nyilvánosságát semmi tanszék nem pótolja; a látnokot semmi iskola nem neveli; a szabadságot életben, tudományban egyedül a szabadság, nyilvánosság érleli.

Szóljunk-e a célba vett „protestáns irodalmi társulat“ eszméjéről? Ez nem valósult; egygyel több és annál fontosabb ok, mely a tiszáninneni egyházkerület elhatározását még inkább emeli. Egy heti lap, melynek feladatát a „Prot. Egyházi és Iskolai Lap“ évek óta férfiasan végzi; egy tudományos folyóirat, minőt, ha a Füzetek nem volnának, teremteni kellene, legalább fölmenthetne azon kellemetlenség alól, hogy a felekezet irodalmi részvétlenségéről keservesen panaszkodjunk.

Hasonlóul szívesen hozzuk előlégesen köztudomásra, hogy az egyházkerületi gyűlés a főgondnok ő excellenciája indítványát az „akadémiai reform“ ügyében méltó helyesléssel fogadván a sárospataki tanári karhoz tette át előkészületi értekezlet tartása, illetőleg tervezet adása végett, hogy magában a tanári karban is egyengettesék a kivitelt utja.

Az „akadémiai reform,“ közelismérés szerint igen korszerű, szükségparancsolta egy indítvány. Iskoláinkat alapítványok, konviktusok népesíthetik, a szegényebb sorsuak állapotját könnyíthetik, de a tanügyet nem emelhetik. Tapasztaljuk is, hogy a jobb módú, tehetősebb szülék gyermekei mindegyre fogynak az iskolai létszámból; hasonlóul fogynának, hihetőleg, ama segélyező intézkedések nélkül a kisebb módúak is. Hátha épen a tanügyön kellene valamit lendíteni, hátha épen ez volna most a legközelebbi teendő? Mert csakugyan hálát érdemlő lépéseket követett el a főt. egyházkerület a külső belső rendtartásban, fegyelmezésben, de a tanügyért mint olyanért alig történt valami e században, kivéve a hazai nyelvnek tannyelvvé lett elfogadását.

A mi most következne, nem lehetne más, mint a szabad tanítás és tanulás elvének megállapítása, elfogadása minden következményeiben. Ugy tudjuk, ezt a főgondnok elnöki megnyitó beszéde világosan ki is mondotta oly hozzáadással, hogy a fentebbi elv nyomán e nagy reformot a már létező tanerőkkel is megkezdhetőnek nyilvánítván, a közgyűlésnek melegen ajánlotta, szívére kötötte.

Molnár Aladár a Prot. Egyh. és Isk. Lapban, B. a mi folyóiratunkban, amaz egész cikksorozatot kezdte, utóbbi röviden bár, de az „akadémiai reform“ szellemében szólott e tárgy felett; így a figyelem fel van hívva minden oldalról, életben, irodalomban, tanácskozási zöld asztalon iránta, a szabad tanítás és tanulás elve szerint, mely ha eddig nem lépett is foganatba, ezentúl mellőzhetlen, mert nélküle is lehetnek ugyan iskoláink protestánsok, de nem lehetnek — a szó mai értelmében — tudományosak.

Folyóiratunk

ez évi példányaira még mindig elfogadtatnak a megrendelések. Az egész évfolyam postai szállítással 6, a nélkül 5 fr. Együttal kéretnek a félèves előfizetők, hogy a második félévi illetéket ideje korán szerkesztőségünkhöz beküldeni szíveskedjenek.

Azon t. olvasókat, kik sokszor gyermekek által a háznál előfizetnek, figyelmeztetjük a példányok átvételére. Gyermekek ily dologra nem alkalmas, szeretnők a biztosabb utat. Méltóztassanak együttal nyugtánkat előmutattatni azzal, a kit az előfizetésre megbíztak; mert gyakran a pénz nem jut el hozzánk, hanem csak a megrendelés.

Őszintéknek is kell lennünk. Némely igen tisztelt olvasó úgy tudja, neheztel, hogy az év elején, bár az előfizetés elmaradt, nem küldtük a Füzeteket. Ez ránk nézve jó jel; de megtörtént részünkről, hogy biztos reménnyel küldöttük a folytatást, nekünk pedig senki semmit se küldött. Így hát legjobb egyetértenünk a viszony méltányosságában. Clara pacta, boni amici. Nem merünk udvariasok lenni, hol nem lehetünk min kárunk nélkül. De legyen vége panasznak, őszinteségnek. Még rajtunk is beteljesedhetik, mint Molière szolgálján, mikor el kellene mondani: Peste soit la sincérité, vesszen az őszinteség!

Sárospatak, máj. 21. 1865.

Szerkesztőség.

